

คติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสังคมไทย

นายชัชวาล อัมมกุล

ดุขฎีนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธรูปศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๐

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

**The Symbolic Ideology of the Construction
of Bejewelled Buddha Image in Thai Society**

Mr. Chatchaval Atchakul

A Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement for the Degree of
Doctor of Philosophy
(Buddhist Studies)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
C.E.2017

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับดุษฎีนิพนธ์เรื่อง
“คติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสังคมไทย” เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา ตามหลักสูตรปริญญา
พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

(พระมหาสมบุญ วุฑฒิกโร, ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบดุษฎีนิพนธ์

(พระเมธาวิเชียร, ผศ. ดร.)

ประธานกรรมการ

(พระราชธรรมสารสุธี, ดร.)

กรรมการ

(พระราชปริยัติมุนี, ผศ. ดร.)

กรรมการ

(ผศ. ดร.อุทัย สติมัน)

กรรมการ

(ผศ. ร.ท. ดร.บรรจบ บรรณรุจิ)

กรรมการ

คณะกรรมการควบคุมดุษฎีนิพนธ์

พระราชธรรมสารสุธี, ดร.

ประธานกรรมการ

พระราชปริยัติมุนี, ผศ. ดร.

กรรมการ

ผศ. ร.ท. ดร.บรรจบ บรรณรุจิ

กรรมการ

ชื่อผู้วิจัย

(นายชัชวาล อัจฉากุล)

ชื่อคุณูปนิพนธ์	:	คติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสังคมไทย
ผู้วิจัย	:	นายชัชวาล อัครมากุล
ปริญญา	:	พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)
คณะกรรมการควบคุมคุณูปนิพนธ์	:	พระราชธรรมสารสุธี (ธีรังกูร ธีรังกูโร), ดร., ป.ธ.๙, ศษ.บ. (ภาษาไทย), บก.ม (บริหารศึกษา), พธ.ด. (พระพุทธศาสนา)
	:	พระราชปริยัติมุนี (เทียบ สิริธำโณ), ผศ. ดร., ป.ธ. ๙, M.A. (Pali & Sanskrit), Ph.D. (Pali)
	:	ผศ.ร.ท.ดร.บรรจบ บรรณรุจิ, ป.ธ.๙, พธ.บ. (ครุศาสตร์), อ.ม. (ภาษาบาลีและสันสกฤต), Ph.D. (Buddhist Studies)
วันสำเร็จการศึกษา	:	๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๑

บทคัดย่อ

คุณูปนิพนธ์เรื่องคติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสังคมไทย มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษา ประวัติและ พัฒนาการ ศึกษาวิเคราะห์คติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสังคมไทย ตลอดจน ประยุกต์หลักพุทธธรรมที่แฝงอยู่ในพระพุทธรูปทรงเครื่องเพื่อเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต ในงานนี้ ระเบียบวิธีวิจัยที่ใช้คือการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยดำเนินการด้วยการวิจัยเอกสาร และสัมภาษณ์เชิงลึก กับผู้ทรงคุณวุฒิในกลุ่มต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง จำนวน ๘ รูป/คน โดยการใช้เครื่องมือการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis)

ผลการวิจัยพบว่า ประวัติและ พัฒนาการของการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่อง ถูกแบ่งเป็น สองช่วงเวลา คือ ก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่อง และ หลังพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องเข้ามามีอิทธิพล อย่างแพร่หลายในสังคมไทย คติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสังคมไทยนั้น มี ๓ คติ คือ

(๑) คติความเชื่อว่าพระพุทธรูปทรงเครื่องเป็นจักรพรรดิของจักรวาล (จักรวรรดิน) คือ ทรงอยู่ใน พระสถานะเหนือความเป็นมนุษย์ธรรมดา

(๒) คติตามคัมภีร์ชมพูบดีสูตร ซึ่งกล่าวถึงเหตุการณ์ที่พระพุทธรูปทรงเครื่องแปลงพระองค์เป็น พระเจ้าจักรพรรดิเพื่อทรงลดทอนของพระเจ้าชมพูบดี และ

(๓) คติเกี่ยวกับการสร้างพระพุทธรูปแทนตัวบุคคล อันเป็นคติที่อนุวัตน์ตามความเชื่อ เรื่องผีในภูมิภาคที่เป็นดินแดนของไทยในปัจจุบัน

เมื่อประยุกต์หลักพุทธธรรมที่แฝงอยู่ในพระพุทธรูปทรงเครื่อง ในเชิงปรัชญาด้าน สุนทรียศาสตร์ ซึ่งเป็นหลักที่ว่าด้วยความงามก็จะได้หลักความศรัทธาต่อพระพุทธรูปทำให้บุคคล เข้าถึงหลักพระพุทธรูป ก่อปรด้วยหลักการบูชา และด้านจริยศาสตร์ซึ่งเป็นหลักแห่งความดี ก็จะได้ หลักกุศลกรรมบถ และพุทธธรรมสำหรับผู้ปกครอง ตามแนวทางของจักรวรรดิวัตรและ ทศพิธราชธรรม ที่ควรน้อมนำมาปฏิบัติเพื่อเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต

ทั้งนี้รูปแบบการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องที่ถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนาควรประกอบด้วยเครื่องทรงอย่างพระมหากษัตริย์มาประดับประดา โดยไม่จำกัดว่าต้องเป็นปางใด เพื่อแสดงสภาวะสูงสุดของพระพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นจักรพรรดิทั้งทางโลกและทางธรรม

Dissertation Title : The Symbolic Ideology of the Construction of Bejewelled Buddha Image in Thai Society

Researcher : Mr. Chatchaval Atchakul

Degree : Doctor of Philosophy (Buddhist Studies)

Dissertation Supervisory Committee

: Phra Rajdhammasansudhi (Teerangkul Dhīrungkūro), Ph.D., Pali IX, B.Ed. (Thai), M.E.A. (Educational Administration), Ph.D. (Buddhist Studies)

: Phra Rajapariyattimuni (Thaib Siriñaño), Asst. Prof. Ph.D., Pali IX, M.A. (Pali & Sanskrit), Ph.D. (Pali)

: Asst. Prof. Lt. Dr. Banjob Bannarужи, Pali IX, B.A.(Education), M.A. (Pali-Sanskrit), Ph.D. (Buddhist Studies)

Date of Graduation : February 26, 2018

Abstract

This Dissertation entitled “The Symbolic Ideology of the Construction of Bejewelled Buddha Image in Thai Society.” It was attempted to examine history and development and then analyzed symbolic ideology of the construction of bejeweled Buddha image in Thai society and to apply Buddhaddhamma in the bejeweled Buddha image for living life including proposing the appropriate model of the bejeweled Buddha image. In this research was used the qualitative research methodology. The study was conducted by documentary and in-depth interviews with eight key informants from different groups and used the content analysis.

It was found that history and development of the construction of bejeweled Buddha image can be classified into two periods: prior to and after the 19th Buddhist century. As Thai arts were formed its own identity in the 19th Buddhist century, the construction of bejeweled Buddha image in Thai Society presented three symbolic ideologies as follows;

1) the Buddha is the universal emperor (Cakkavatti), he is in a state beyond ordinary human,

2) it is derived from Jambupati Sutra Scripture, which describes the events of the Buddha transforming him into an emperor to reduce the pride of King Jambupati, and

3) The construction of the Buddha image done based on folk beliefs in ghosts in the present Thai territory.

When applying the principle of Buddhama which was hidden within the bejeweled Buddha image, the study found the representation of aesthetic philosophy relates to the beauty found in the principle of confidence in the Enlightenment of the Buddha and the principle of worship. The ethics of goodness can be seen in the principle of commandment and the principles of Kings and Emperors that lead the way of life.

Subsequently, the pattern of the construction of Buddha image is not limited of postures or styles, but it is the combination of royal decorative jewelry with the priest-like Buddha image to express the highest state the Buddha as the emperor of Dhamma and world-being.

กิตติกรรมประกาศ

ดุขุณินิพนธ์ฉบับนี้ สำเร็จได้ด้วยดี เพราะมีผู้ทรงคุณานุคุณได้กรุณาเอื้อเฟื้อด้วยกัลยาณจิต ในฐานะผู้เป็นศิษย์ในที่ปรึกษา ขอกราบในเมตตาของพระเดชพระคุณพระราชาปริยัติมุนี, ผศ. ดร. พระราชธรรมสารสุธี, ดร. และ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ร้อยโท ดร.บรรจบ บรรณรุจิ ผู้คอยชี้แนะ ติดตาม เป็นที่ปรึกษา ส่งเสริมและสนับสนุนให้ดุขุณินิพนธ์ฉบับนี้ ประสบผลสัมฤทธิ์ตามวัตถุประสงค์และ เจตจำนงหมาย

ผู้วิจัย ขอกราบขอบพระคุณพระเดชพระคุณพระธรรมปริยัติโมลี (อินทปญโญ) ผู้แนะนำ และเป็นแรงผลักดันให้เข้ามาศึกษา ณ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย กราบขอบพระคุณ ผู้ทรงคุณวุฒิทุกท่านที่ได้กรุณาให้ข้อมูลสัมภาษณ์เชิงลึกเพื่อให้งานวิจัยเกิดความสมบูรณ์ยิ่ง กราบขอบพระคุณผู้ทรงคุณวุฒิที่กรุณามาในการสัมมนาประชาพิจารณ์และสอบป้องกันดุขุณินิพนธ์ ฉบับนี้ด้วยกัลยาณจิต กราบขอบพระคุณคณาจารย์และเจ้าหน้าที่บัณฑิตวิทยาลัย จำเพาะอย่างยิ่ง หลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา ภาคพิเศษทุกท่าน ที่กรุณา ให้การสนับสนุน แนะนำ และอำนวยความสะดวกตลอดมา รวมทั้งขอขอบพระคุณมิตรสหาย ร่วมรุ่นที่ ๑ หลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา ภาคพิเศษ ที่หมั่น สอบถาม ติดตาม และให้กำลังใจเป็นพลังอันยิ่งใหญ่ ทำให้การทำดุขุณินิพนธ์นี้ลุล่วงทุกประการ

ผู้วิจัย หวังเป็นอย่างยิ่งว่า ดุขุณินิพนธ์ฉบับนี้ย่อมสำเร็จประโยชน์ตามมโนปณิธานที่ตั้งไว้ เพื่อหมายให้เป็นวิทยาทานอันจะยังติดตามหิตประโยชน์ต่อพระพุทธศาสนา คุณค่าอันเกิดจากดุขุณินิพนธ์ฉบับนี้ ขอน้อมถวายหมายให้เป็นเครื่องบูชาวามีสอนวิเศษแด่สมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นพระบรมครูผู้ยิ่งใหญ่ ผู้ทรงประดิษฐานพระรัตนตรัยให้เป็นสรณะที่ประเสริฐสุด แก่ปวงพุทธบริษัท กุศลใดที่จะพึงบังเกิดมีขอน้อมพลีบูชาพระคุณของบุพการี โดยเฉพาะ คุณพ่อสมชาย และคุณแม่พรรณนิภา อัครมากุล ผู้สนับสนุนทุนและเป็นกำลังใจในการศึกษาเล่าเรียน คุณครู อุปัชฌาย์และอาจารย์ ทุกท่านที่ได้กรุณาสั่งสอนประสิทธิ์ประสาทวิชา และขอแผ่ผลแห่งกุศล เป็นทักษิณานุประทานถึง นายสุเทพ และนางละมุล ถึงฝั่ง ผู้เป็นคุณตาและคุณยายของผู้วิจัย ผู้อบรม เลี้ยงดูและปลูกฝังความศรัทธาในพระพุทธศาสนาให้เพิ่มพูนประทับใจแนบแน่นอยู่ในใจ ไม่เสื่อมคลาย ความดีงามทั้งปวงนั้น ขอน้อมเกล้าน้อมกระหม่อมถวายเป็นเครื่องบูชา พระมหากรุณาธิคุณ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้พระราชทานกำเนิดมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร ผู้ทรงเป็นมหาธรรมิกราชา เจ้าพระเดชนายพระคุณอันเกล้าชาวไทยไปตลอดกาล ที่กล่าวมาทั้งหมดนั้น ล้วนเป็นพลังอันวิเศษให้ผู้วิจัยประสบผลสำเร็จ ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ จึงขอกราบด้วยสำนึกในพระเดชพระคุณไว้ ณ ที่นี้

นายชัชวาล อัครมากุล
๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๑

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญ	ฉ
สารบัญภาพ	ฅ
สารบัญแผนภาพ	ฉ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ฉ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ คำถามวิจัย	๘
๑.๓ วัตถุประสงค์ในการวิจัย	๙
๑.๔ ขอบเขตของการวิจัย	๙
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๙
๑.๖ ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๑๐
๑.๗ กรอบแนวคิดที่ใช้ในการวิจัย	๑๕
๑.๘ วิธีดำเนินการวิจัย	๑๕
๑.๙ ประโยชน์ที่ได้รับ	๑๖
บทที่ ๒ ประวัติและพัฒนนาการของการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่อง	๑๗
๒.๑ ประวัติและพัฒนนาการของการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๙	๑๘
๒.๑.๑ การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในอินเดีย	๑๘
๒.๑.๒ การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในพม่า	๒๓
๒.๑.๓ การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในเขมร	๒๙
๒.๑.๔ การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสมัยลพบุรี	๓๘
๒.๒ ประวัติและพัฒนนาการของการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องหลังพุทธศตวรรษที่ ๑๙	๔๓
๒.๒.๑ การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในอาณาจักรล้านนา	๔๓
๒.๒.๒ การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในอาณาจักรล้านช้าง	๕๓
๒.๒.๓ กรุงสุโขทัย	๕๖
๒.๒.๔ การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในกรุงศรีอยุธยา	๕๙
๒.๒.๕ การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในกรุงธนบุรี	๗๘
๒.๒.๖ การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในกรุงรัตนโกสินทร์	๘๑

๒.๒.๗ การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องตามแนวคิดในสมัยปัจจุบัน	๑๐๘
๒.๓ สรุป	๑๒๑
บทที่ ๓ วิเคราะห์คติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสังคมไทย	๑๒๕
๓.๑ วิเคราะห์คติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๙	๑๒๕
๓.๑.๑ คติพระพุทธรูปทรงเครื่องเป็นจักรวรรดิน	๑๒๖
๓.๑.๒ คติการสร้างรูปเคารพพระโพธิสัตว์	๑๒๙
๓.๑.๓ คติการสร้างรูปเทพธรรมาบาล	๑๓๒
๓.๑.๔ คติตามลัทธิเทวราชา	๑๓๔
๓.๒ วิเคราะห์คติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องหลังพุทธศตวรรษที่ ๑๙	๑๓๗
๓.๒.๑ คติพระพุทธรูปทรงเครื่องเป็นจักรวรรดิน	๑๓๗
๓.๒.๒ คติว่าด้วยพระเจ้าจักรพรรดิราช	๑๓๘
๓.๒.๓ คติพระศรีอาริยมุตไตรย	๑๓๘
๓.๒.๔ คติการสร้างพระพุทธรูปฉลองพระองค์	๑๓๙
๓.๒.๕ คติตามคัมภีร์ชมพูบดีสูตร	๑๔๓
๓.๒.๖ คติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องตามแนวคิดที่เกิดขึ้นในยุคปัจจุบัน	๑๕๓
๓.๓ วิเคราะห์รูปแบบการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสังคมไทย	๑๕๗
๓.๔ สรุป	๑๕๙
บทที่ ๔ ประยุกต์หลักพุทธธรรมจากการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในเชิงปรัชญา	๑๖๑
๔.๑ ประยุกต์หลักพุทธธรรมจากการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในเชิงปรัชญา ด้านสุนทรียศาสตร์	๑๖๒
๔.๑.๑ ความหมายของสุนทรียศาสตร์	๑๖๒
๔.๑.๒ วิเคราะห์ความงามของพระพุทธรูปทรงเครื่องในเชิงปรัชญาด้าน สุนทรียศาสตร์	๑๖๓
๔.๑.๓ อิทธิพลของปรัชญาด้านสุนทรียศาสตร์ที่มีต่อการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่อง	๑๗๘
๔.๑.๔ หลักพุทธธรรมที่ประยุกต์ได้จากพระพุทธรูปทรงเครื่องในเชิงปรัชญา ด้านสุนทรียศาสตร์	๑๗๙
๔.๒ ประยุกต์หลักพุทธธรรมจากการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในเชิงปรัชญา ด้านจริยศาสตร์	๑๙๒
๔.๒.๑ ความหมายของจริยศาสตร์	๑๙๒
๔.๒.๒ วิเคราะห์ความดีของพระพุทธรูปทรงเครื่องในเชิงปรัชญาด้าน จริยศาสตร์	๑๙๒
๔.๒.๓ อิทธิพลของปรัชญาด้านจริยศาสตร์ที่มีต่อการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่อง	๑๙๔

๔.๒.๔ หลักพุทธธรรมที่ประยุกต์ได้จากพระพุทธรูปทรงเครื่องในเชิงปรัชญา ด้านจริยศาสตร์	๑๙๕
๔.๓ สรุป	๒๐๕
บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	๒๐๗
๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๒๐๗
๕.๑.๑ ประวัติและ พัฒนาการ ของคติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสังคมไทย	๒๐๗
๕.๑.๒ ศึกษาวิเคราะห์คติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสังคมไทย	๒๑๓
๕.๑.๓ ประยุกต์หลักพุทธธรรมที่แฝงอยู่ในพระพุทธรูปทรงเครื่องจากคัมภีร์ พระพุทธศาสนา ในเชิงปรัชญา ด้านสุนทรียศาสตร์ และด้านจริยศาสตร์	๒๑๗
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๒๑๙
๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะในการนำผลวิจัยไปใช้	๒๑๙
๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป	๒๒๐
บรรณานุกรม	๒๒๑
ภาคผนวก	๒๓๑
ภาคผนวก ก.	๒๓๒
- แบบสัมภาษณ์เชิงลึก	๒๓๓
- รายนามผู้ทรงคุณวุฒิตรวจเครื่องมือวิจัย	๒๓๙
ภาคผนวก ข.	๒๔๓
- รายนามผู้ให้ข้อมูลสำคัญ	๒๔๔
- หนังสือขอสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ	๒๔๕
- บันทึกข้อมูลการสัมภาษณ์	๒๕๓
ภาคผนวก ค.	๒๖๒
- ภาพประกอบการสัมภาษณ์	๒๖๓
ภาคผนวก ง.	๒๖๗
- มหาชมพูปติสูตร	๒๖๙
ประวัติผู้วิจัย	๓๐๓

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า
๑ พระพุทธรูปทรงเครื่อง แสดงอภัยมุทรา ศิลปะอินเดีย แบบปาละตอนปลาย	๑๙
๒ พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ๒ กร ศิลปะอินเดีย แบบปาละตอนกลาง	๒๐
๓ พระพุทธรูปแปดปาง ศิลปะอินเดีย แบบปาละตอนปลาย	๒๑
๔ พระพุทธรูปแปดปางศิลา พบที่เขเวชคอน ศิลปะพม่า สมัยพุกาม	๒๖
๕ พระพุทธรูปทรงเครื่อง ที่อานันทเจดีย์ เมืองพุกาม ศิลปะพม่า	๒๖
๖ พระพุทธรูปทรงเครื่องจากเมืองพุกาม ประเทศพม่า ไม้สักแกะสลัก ค.ศ. ๑๘๐๐ – ๑๙๐๐	๒๗
๗ พระพุทธรูปทรงเครื่องในศิลปะเขมร บนทับหลังด้านทิศตะวันตกของปราสาทหินพิมายองค์กลาง	๓๒
๘ พระพุทธรูปหินทราย ทรงเครื่องนาคปรก ศิลปะเขมรแบบนครวัด ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๗ – ๑๘	๓๒
๙ พระพุทธรูปทรงเครื่องยืนแสดงปางประทานอภัย ศิลปะแบบนครวัด พุทธศตวรรษที่ ๑๖	๓๓
๑๐ พระพุทธรูปทรงเครื่อง พระโฆชัยคุรุ พุทธศตวรรษที่ ๑๘	๓๔
๑๑ พระพุทธรูปประธานของปราสาทบายน	๓๗
๑๒ พระพุทธรูปทรงเครื่องนาคปรก หินทรายศิลปะลพบุรี พุทธศตวรรษที่ ๑๗	๔๐
๑๓ พระพุทธรูปทรงเครื่องนาคปรก หินทรายศิลปะลพบุรี พุทธศตวรรษที่ ๑๗-๑๘	๔๑
๑๔ พระโฆชัยคุรุ	๔๑
๑๕ พระวัชรธร	๔๒
๑๖ พระหริภุญไชยโพธิสัตว์	๔๖
๑๗ พระหริภุญไชยโพธิสัตว์	๔๗
๑๘ พระพุทธรูปทรงเครื่อง ศิลปะล้านนา พุทธศตวรรษที่ ๒๑ – ๒๒	๔๘
๑๙ พระพุทธรูปทรงเครื่อง ศิลปะล้านนา พุทธศตวรรษที่ ๒๑ – ๒๒	๔๙
๒๐ เครื่องราชกกุธภัณฑ์ของล้านนา	๕๑
๒๑ พระพุทธรูปทรงเครื่อง ศิลปะล้านช้าง	๕๖
๒๒ พระพุทธรูปทรงเครื่อง แผ่นทองคำคั่น กรวดราชบุรณะ	๖๓
๒๓ พระพุทธรูปทรงเครื่องหินทราย วัดละมุด จ.นครปฐม	๖๔
๒๔ พระพุทธรูปทรงเครื่องสำริด ศิลปะอยุธยาตอนต้น	๖๔
๒๕ พระพุทธรูปทรงเครื่อง วัดไชยวัฒนาราม	๖๕
๒๖ พระพุทธรูปประธาน วัดหน้าพระเมรุ	๖๖
๒๗ พระพุทธรูปในวิหาร วัดใหม่ประชุมพล	๖๖
๒๘ พระพุทธรูปทรงเครื่อง ในพระวิหารฉางเกลือ วัดโมลีโลกยาราม	๘๐
๒๙ พระพุทธรูปหามณเฑียรต้นปฐมมาร (พระแก้วมรกต) เมื่อทรงเครื่อง ฤดูร้อน ฤดูฝน และ ฤดูหนาว	๘๒
๓๐ ชุกชีพระพุทธรูปหามณเฑียรต้นปฐมมาร	๘๘
๓๑ พระพุทธรูปจักรพรรดิ	๘๙
๓๒ พระพุทธรูปเพชรรัตน์	๙๐

๓๓ พระพุทธรูปเนาวรัตน์	๙๐
๓๔ พระพุทธรูปนฤมิตร	๙๑
๓๕ พระพุทธรูปรังษฤษฏ์	๙๑
๓๖ พระพุทธรูปยอดีฟ้าจุฬาโลก และพระพุทธรูปเลิศล้ำนภากาศ	๙๒
๓๗ พระพุทธรูปบรรพตพรหม	๙๓
๓๘ พระพุทธรูปฉลองพระองค์ เจ้าฟ้ากรมหลวงศรีสุนทรเทพ	๙๓
๓๙ พระพุทธรูปมหาจักรพรรดิ วัดนางนอง	๙๕
๔๐ พระพุทธรูปมหาชนก วัดปทุมคงคา	๙๕
๔๑ พระพุทธรูปทรงเครื่อง (รัชกาลที่ ๙)	๙๘
๔๒ พระพุทธรูปสุริโยทัยสิริกิติ์ที่มัยมงคล	๙๘
๔๓ พระพุทธรูปรัตนโกสินทร์ทรงเครื่อง	๙๙
๔๔ พระศรีอารียเมตไตรย วัดพิชยญาติการาม	๑๐๑
๔๕ พระวิสุทธิเทพ	๑๐๙
๔๖ พระศรีอารียเมตไตรย วัดท่าซุง	๑๑๐
๔๗ พระบูชาของนาวาเอกสำเภา คมสันต์	๑๑๒
๔๘ พระประธานในวัดถ้ำเมืองนะ	๑๑๓
๔๙ พระจักรพรรดิตามแนววิชชาธรรมกาย	๑๒๐
๕๐ พระปัทมปาณีโพธิสัตว์ (ซ้าย) และพระวัชรปาณีโพธิสัตว์ (ขวา) จิตรกรรมที่ผนังถ้ำอชันดา	๑๓๒
๕๑ พระจักรพรรดิราช แวดล้อมด้วยสัตว์รัตนะ ทั้ง ๗ อย่างภาพสลักศิลปะอินเดียแบบอมราวดี	๑๓๘
๕๒ พระพุทธรูปทรงเครื่องล้านนาสำริด มีจารึกคำว่า “พระมหาชมพุบตี”	๑๕๐
๕๓ จิตรกรรมฝาผนังตอนพระเจ้าจักรพรรดิโปรดพระเจ้าชมพุบตี	๑๕๗
๕๔ พระพุทธรูปปฏิมาประธาน วัดสวนสันติธรรม จังหวัดชลบุรี	๑๕๗
๕๕ พระพุทธรูปที่วิหารคด วัดมหาธาตุวรวิหาร เพชรบุรี	๑๕๘
๕๖ พระพุทธรูปไสยาสน์ สวมเทริดมโนราห์	๑๕๘
๕๗ อธิบายเครื่องทรงพระพุทธรูปนั่ง	๑๗๗
๕๘ อธิบายเครื่องทรงพระพุทธรูปยืน	๑๗๗
๕๙ สายสะพายนพรัตนราชวราภรณ์ ถูกเชิญมาถวายที่พระหัตถ์พระพุทธรูปชินราช	๑๙๑
๖๐ พระพุทธรูปปฏิมาหลวงพ่อวัดบ้านแหลม ห่มสะพัก ทูตยจุลจอมเกล้าพิเศษ	๑๙๑

สารบัญแผนภาพ

แผนภาพที่	หน้า
๑ กรอบแนวคิดในการวิจัย	๑๕
๒ อธิบายคติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสังคมไทย	๒๑๖
๓ การนำพุทธธรรมที่ประยุกต์ได้จากพระพุทธรูปทรงเครื่องในเชิงปรัชญามาบูรณาการ	๒๑๙

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

สัญลักษณ์และคำย่อในดัชนีฉบับนี้ อ้างอิงจากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙ การอ้างอิงจะระบุ เล่ม/ข้อ/หน้า ตามลำดับ เช่น ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๔/๖๒. หมายถึง ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค เล่มที่ ๑๑ ข้อที่ ๘๔ หน้า ๖๒

คัมภีร์อรรถกถา อ้างอิงจากอรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๕๖ การอ้างอิงจะระบุ เล่ม/หน้า ที่ไม่จัดเป็นลำดับเล่ม จะแจ้งหน้า หรือ ข้อ/หน้า แล้วแต่กรณี เช่น ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๑๗๘/๑๘๒. หมายถึง ขุททกนิกาย ธรรมบทอรรถกถา ข้อที่ ๑๗๘ หน้า ๑๘๒

ก. คำย่อชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก

พระสุตตันตปิฎก

ที.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎิกวรรค	(ภาษาไทย)
ม.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มูลปณาสก	(ภาษาไทย)
ม.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมปณาสก	(ภาษาไทย)
ส.ส. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สถาควรรค	(ภาษาไทย)
ส.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
อง.เอกก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตรนิกาย	เอกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ติก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตรนิกาย	ติกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.จตุกก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตรนิกาย	จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ปญจก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตรนิกาย	ปญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ข. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ขุททกปาฐะ	(ภาษาไทย)
ขุ.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานิทเทส	(ภาษาไทย)

ข. คำย่อชื่อคัมภีร์อรรถกถา

อรรถกถาพระวินัยปิฎก

วิ.มหา.อ. (ไทย)	=	วินัยปิฎก	สมันตปาสาทิกา	มหาวิงค์อรรถกถา	(ภาษาไทย)
-----------------	---	-----------	---------------	-----------------	-----------

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

ที.ปา.อ. (ไทย)	=	ทีฆนิกาย	สมังคลวิลาสินี	ปาฎิกวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ม.ม.อ. (ไทย)	=	มัชฌิมนิกาย	ปัญจสุทนี	มัชฌิมปณาสกอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ข.อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย	ปรมัตถโชติกา	ขุททกปาฐอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ.อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย	ธรรมบทอรรถกถา		(ภาษาไทย)
ขุ.อ.อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย	ปรมัตถทีปนี	อุทานอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.อิติ.อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย	ปรมัตถทีปนี	อิติวุตตกอรรถกถา	(ภาษาไทย)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

นับตั้งแต่ที่สมเด็จพระบรมศาสดาสัตว์สวณฺทรสัมมาสัมโพธิญาณและประกาศพระศาสนาแล้ว พระสัทธรรมที่ทรงสั่งสอนก็ถูกเผยแผ่ออกไปยังแคว้นต่าง ๆ แม้ภายหลังจะเสด็จดับขันธปรินิพพาน แต่พระสัทธรรมเหล่านั้นก็ยังคงทำหน้าที่เป็นศาสดาแทนพระองค์ด้วยถูกถ่ายทอด ผ่านการสังคายนานับได้หลายครั้งคราว สมดังพระปัจฉิมพุทธพจน์ที่สมเด็จพระบรมศาสดาทรงแสดงไว้ในมหาปรินิพพานสูตรที่ว่า “...ธรรมและวินัยที่เราแสดงแล้วบัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลาย หลังจากเราล่วงลับไป ก็จะเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย...”^๑

พระพุทธพจน์ดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าสมเด็จพระบรมศาสดาทรงยกย่องพระธรรมและพระวินัยที่ทรงสั่งสอนไว้ดีแล้วให้มีฐานะเป็นศาสดาแทนตัวของพระองค์ ที่จะต้องแตกดับไปตามพระชนมายุและธรรมชาติแห่งสังขาร ทั้งนี้ก็ทรงมีพระพุทธประสงค์มิให้พุทธบริษัทต้องมายึดติดในพระองค์ นอกจากทรงยกย่องพระธรรมและพระวินัยให้เป็นศาสดาแทนพระองค์แล้ว ก่อนที่จะเสด็จดับขันธปรินิพพานไม่นาน พระองค์ได้ทรงแสดงถึงสถานที่ที่พุทธบริษัทควรไปดูแล เพื่อระลึกถึงเหตุการณ์สำคัญในพระชนมชีพของพระองค์ไว้ เรียกว่าสังเวชนียสถาน ทั้งนี้เพื่อเป็นการบรรเทาความอาลัยอาวรณ์ในพระองค์ ด้วยมีพุทธประสงค์ให้พุทธบริษัทจาริกไปด้วยความเลื่อมใสศรัทธา แล้วน้อมนำพุทธจริยาที่ทรงกระทำนั้นมาเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต สังเวชนียสถานที่ทรงกล่าวถึงนั้น ประกอบด้วยสถานที่ประสูติ ตรัสรู้ แสดงปฐมเทศนา และเสด็จดับขันธปรินิพพาน ปรากฏในมหาปรินิพพานสูตรที่ว่า “...อานนท์ สังเวชนียสถาน ๔ แห่งนี้เป็นสถานที่ (เป็นศูนย์รวม) ที่กุลบุตรผู้มีศรัทธาควรไปดูแล สังเวชนียสถาน ๔ แห่ง อะไรบ้าง คือ

๑. สังเวชนียสถานที่กุลบุตรผู้มีศรัทธาควรไปดูแล ด้วยระลึกว่า “ตถาคต ประสูติในที่นี้”

๒. สังเวชนียสถานที่กุลบุตรผู้มีศรัทธาควรไปดูแล ด้วยระลึกว่า “ตถาคต ได้ตรัสรู้ อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณในที่นี้”

๓. สังเวชนียสถานที่กุลบุตรผู้มีศรัทธาควรไปดูแล ด้วยระลึกว่า “ตถาคต ทรงประกาศธรรมจักรอันยอดเยี่ยมในที่นี้”

๔. สังเวชนียสถานที่กุลบุตรผู้มีศรัทธาควรไปดูแล ด้วยระลึกว่า “ตถาคต ได้เสด็จดับขันธปรินิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุในที่นี้”

อานนท์ สังเวชนียสถาน ๔ แห่งนี้เป็นสถานที่ที่กุลบุตรผู้มีศรัทธาควรไปดูแล

^๑ ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๑๖/๑๐๐.

ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ผู้มีศรัทธาจะมาดู ด้วยระลึกว่า “ตถาคต ประสูติ ในที่นี้” ... ว่า “ตถาคตได้ตรัสรู้อนุตรสัมมสัมโพธิญาณในที่นี้” ... ว่า “ตถาคต ประกาศธรรมจักรอันยอดเยี่ยมในที่นี้” ... ว่า “ตถาคตได้เสด็จดับขันธปรินิพพานด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุในที่นี้”

อานนท์ ชนเหล่าใดเหล่าหนึ่งจาริกไปยังเจดีย์จักมีจิตเลื่อมใสตายไป ชนเหล่านั้น ทั้งหมดหลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์...”^๒

แม้ว่าสมเด็จพระบรมศาสดาจะตรัสถึงสถานที่ที่พุทธบริษัทควรไปดูด้วยระลึกถึงสมเด็จพระบรมศาสดาด้วยศรัทธา อันจะยังผลานิสงส์ให้บังเกิดแก่พุทธบริษัทผู้มีศรัทธานั้น ด้วยทรงหมายให้บรรเทาความอาลัยอาวรณ์ในตัวพระองค์ก็ตาม แต่สมเด็จพระบรมศาสดาก็ได้ทรงตรัสถึงการสร้างรูปเคารพหรือรูปแทนของพระองค์แต่ประการใด เพียงแต่ตรัสถึงการปฏิบัติกับพระพุทธรูปเมื่อเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้วและตรัสถึงอุปารหบุคคล หรือบุคคลผู้เหมาะสมแก่การสร้างสกลูปไว้ในมหาปรินิพพานสูตร โดยทรงจำแนกอุปารหบุคคลออกเป็น ๔ จำพวก ดังนี้

๑. พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นอุปารหบุคคล
๒. พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าเป็นอุปารหบุคคล
๓. พระสาวกของพระตถาคตเป็นอุปารหบุคคล
๔. พระเจ้าจักรพรรดิเป็นอุปารหบุคคล...”^๓

นอกจากคำว่า สกลูปแล้ว พุทธศาสนิกชนยังคุ้นชินกับคำว่า เจดีย์ คำว่าเจดีย์ นั้น มาจากคำบาลีที่เขียนว่า เจติย ซึ่งพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช ๒๕๕๒ ได้ให้ความหมายไว้ว่า น. สิ่งซึ่งก่อเป็นรูปคล้ายลอมฟาง มียอดแหลม บรรจุสิ่งที้นับถือมีพระธาตุเป็นต้น, สิ่งหรือบุคคลที่เคารพนับถือ. เจดีย์ จึงเป็นคำที่มีความหมายและนัยกว้างกว่าคำว่าสกลูป แต่ในสังคมไทยมักผนวกความหมายทั้งสองเข้าเป็นความหมายเดียวกันคือสกลูปเจดีย์ เป็นต้น

นอกจากนี้แล้ว คำว่าเจดีย์ ยังมีความหมายโดยนัยกว้างในฐานะสถานที่ที่เป็นที่อันควรเคารพ ซึ่งมีธรรมเนียมของพวกพราหมณ์มาแต่โบราณ เช่นสถานที่ที่พระเจ้าจักรพรรดิ เสด็จมาประทับ ก็เรียกสถานที่นั้นว่าเจดีย์ เป็นต้น ในศาสนาพุทธเองก็รับอิทธิพลจากคติพราหมณ์นี้มาดั่งเช่น สถานที่ที่สมเด็จพระบรมศาสดาเสด็จลงจากดาวดึงส์ ณ หมู่บ้านสังกิสสะ บะสันตะปุระ (Sankissa Basantapura) หรือสังกิสสะ (Sankissa) ใกล้แม่น้ำกาลิ ในจังหวัดฟารุกาบาด, ฟาร์รุกะบาด (Farrukahabad) รัฐอุตตรประเทศ ประเทศอินเดีย ก็เรียกกันว่า อจลเจดีย์ หรือสถานที่ถวายพระเพลิงพระพุทธรูป สมเด็จพระบรมศาสดา ก็เรียกกันว่า มกุฏพันธเจดีย์ เช่นกัน เจดีย์ หรือ เจติย ในคำบาลีจึงหมายถึงสถานที่หรือสัญลักษณ์อันเป็นที่ควรเคารพสักการะ ควรระลึกถึง นั่นเอง

ดังกล่าวนั้นในเบื้องต้น จะพบว่า สมัยครั้งพุทธกาลนั้น พุทธบริษัทมุ่งนับถือแต่สมเด็จพระบรมศาสดา กับพระธรรมคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดาและพระภิกษุสงฆ์สาวกผู้เผยแผ่พระสัทธรรมขององค์พระบรมศาสดา เรียกรวมนั้นว่า “พระไตรสรณคมน์”^๔ ในครั้งนั้นก็หาว่ามีวัตถุอื่นอันจะเรียกว่าเป็นเจดีย์ในพระพุทธศาสนาไม่ บรรดาเจดีย์ในพระพุทธศาสนาที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน

^๒ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๒/๙๑-๙๒.

^๓ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๕/๙๒-๙๓.

^๔ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **ตำนานพุทธเจดีย์** (กรุงเทพมหานคร: ไทยพิทยา, ๒๔๙๐), หน้า ๓.

นอกจาก “พระไตรสรณคมน์” ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นเจดีย์ ที่ชาวพุทธครั้งพุทธกาลยึดถือเคารพสักการะในลักษณะนามรูปแล้ว บรรดาเจดีย์ในพระพุทธศาสนานอกจากพระไตรสรณคมน์ ล้วนเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นภายหลังจากที่สมเด็จพระบรมศาสดาเสด็จดับขันธปรินิพพานไปแล้วทั้งสิ้น

เจดีย์ ที่กำหนดในพระพุทธศาสนานั้น ตำราทางพระพุทธศาสนากำหนดไว้เป็น ๔ ประการ คือ

๑. ธาตุเจดีย์ คือ เจดีย์ที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุของสมเด็จพระบรมศาสดาหรือพระอรหันตธาตุ ของพระอรหันตสาวก

๒. บริโภคเจดีย์ คือ เจดีย์ที่บรรจุ พระบริขารหรือบรรดาข้าวของเครื่องใช้ของสมเด็จพระบรมศาสดา ทั้งนี้หมายรวมถึงพระแท่นที่ประทับ หรือรอยพระพุทธรูปที่ทรงประทับไว้ตามคัมภีร์ของลังกาคด้วย

๓. ธรรมเจดีย์ คือ เจดีย์ที่บรรจุพระธรรมคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา

๔. อุเทสิกเจดีย์ คือ บรรดาสิ่งที่สร้างขึ้นโดยเจตนาอุทิศต่อสมเด็จพระบรมศาสดา ทั้งนี้แต่เดิมมิได้กำหนดว่าเป็นอย่างไร นอกจากเจดีย์สามประการในเบื้องต้นแล้ว นอกนั้นก็นับเป็นอุเทสิกเจดีย์ทั้งสิ้น ซึ่งในปัจจุบันชาวพุทธมักเข้าใจว่าหมายถึงเพียงพระพุทธรูปเท่านั้น แท้จริงแล้ว สิ่งใดที่สร้างขึ้นโดยเจตนาอุทิศต่อสมเด็จพระบรมศาสดาย่อมถือว่าเป็นอุเทสิกเจดีย์ทั้งสิ้น^๕

แต่เดิมนั้นพระพุทธศาสนาไม่มีรูปเคารพแต่อย่างใด ศาสนาพราหมณ์ หรือ ฮินดู ซึ่งมีมาก่อนศาสนาพุทธ ก็ไม่มีรูปเคารพเป็นเทวรูปเช่นกัน หลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานไปแล้ว ผู้ที่เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ย่อมจะมีสิ่งที่จะทำให้รำลึกถึง หรือเป็นสัญลักษณ์แทนขององค์สมเด็จพระบรมศาสดา เพื่อที่จะบอกกล่าวเล่าขาน เรื่องราวขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ที่ทรงศึกษาค้นคว้าหาทางดับทุกข์ และทรงชี้แนะสอนสั่งผู้คน ถึงการปฏิบัติเพื่อให้บรรลุถึงความเป็นอยู่ที่ดีก่อให้เกิดความผาสุกในหมู่วมวลมนุษย์และสิ่งมีชีวิตในโลก

เพื่อเป็นอนุสติหรือเครื่องอันระลึกถึงสมเด็จพระบรมศาสดา ในสมัยต้นภายหลังการเสด็จดับขันธปรินิพพาน ชาวพุทธก็ได้แต่นำเอาสิ่งของอันได้แก่ ดิน น้ำ จากบริเวณสังเวชนียสถาน ๔ แห่ง คือ สถานที่ประสูติ (ลุมพินีวัน), ตรัสรู้ (พุทธคยา), ปฐมเทศนา (สารนาถ) และปรินิพพาน (กุสินารา) เก็บมาไว้เป็นที่ระลึกบูชาคุณพระพุทธรูป นอกจากดินและน้ำจากสังเวชนียสถานแล้ว ก็ยังนิยมเก็บกิ่ง ก้าน ใบ รวมทั้งเมล็ดของต้นพระศรีมหาโพธิ์ ณ พุทธบัลลังก์ที่ทรงตรัสรู้จนตรัสสัมสมาธิญาณไว้เป็นพุทธานุสติอีกด้วย

ภายหลังจากการดับขันธของพระพุทธเจ้า ๓๐๐ ปี ล่วงมาถึงในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช พระมหากษัตริย์แห่งชมพูทวีปผู้ทรงเป็นพุทธศาสนูปถัมภกที่ยิ่งใหญ่พระองค์หนึ่ง พระเจ้าอโศกมหาราช ได้ทรงส่งสมณทูต จำนวนถึง ๕๐๐ รูป ไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาไปยังเมืองตักกศิลา แคว้นคันธาระ ซึ่งมีชื่อเสียงในฐานะเป็นเมืองที่ประสิทธิประสาทวิทยาการต่างๆ จนได้รับการยกย่องว่า "เป็นมหาวิทยาลัยแห่งแรกทางพระพุทธศาสนา" แต่กระนั้นก็ยังไม่มีปรากฏมีรูปเคารพหรือประติมากรรมแทนพระพุทธเจ้าที่เป็นรูปคนเลย คงปรากฏแต่สัญลักษณ์แทน เช่น ธรรมจักร หรือเสาศิลาจารึก เป็นต้น

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐.

พระพุทธรูป หรือ รูปเคารพแทนพระพุทธรูป เริ่มมีการสร้างขึ้นมาตั้งแต่ระหว่างพุทธศักราช ๕๐๐ ถึง ๕๕๐ เมื่อชาวกรีก ที่ชาวชมพูทวีป (อินเดียโบราณ) เรียกชาวต่างแดนว่า “โยนา” หรือ “โยนก” โดยพระเจ้าเมเนันเดอร์ที่ ๑ หรือ พระยามิลินท์ กษัตริย์เชื้อสายกรีก ยกทัพกรีกเข้ามาครอบครองแคว้นคันธาระ (ปัจจุบันเป็นดินแดนของอัฟกานิสถาน) จากนั้นพระองค์ก็แผ่อำนาจเขตไปทั่วบริเวณด้านตะวันตกเฉียงเหนือของชมพูทวีป และสร้างเมืองหลวงเป็นที่ประทับ ณ เมืองสาเกต (Sakala) หลังจากที่ได้พบพระสงฆ์ท่านหนึ่งนามว่า นาคเสน จึงมีเรื่องราวแห่งการตั้งคำถามของพระเจ้ามิลินท์ต่อพระนาคเสน จนทำให้พระเจ้ามิลินท์ ทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา (คำถามคำตอบปุจฉาวิสัชนา ซึ่งถูกเขียนบันทึกเป็นหนังสือและแปลเป็นภาษาต่าง ๆ ที่มีชื่อเสียงมาก เรื่องนี้ก็คือ มิลินทปัญหา - The Milinda Panha or The Questions of King Minlinda) ได้มีการสร้างสถาปัตยกรรม และประติมากรรมทางพุทธศาสนามากมายในแคว้นคันธาระ ซึ่งการสร้างพระพุทธรูปนั้นมีลักษณะต่างๆ ตามพุทธประวัติ เรียกกันในปัจจุบันว่าปางพระพุทธรูป หรือ มุทรา

พระพุทธรูปแรกจึงเกิดขึ้นในสมัยของพระเจ้ามิลินท์ หรือเมเนันเดอร์ที่ ๑ ชาวกรีกที่มาครอบครองแคว้นคันธาระ เมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ ๖ พระพุทธรูปที่เกิดขึ้นครั้งแรกจึงเรียกแบบของพระพุทธรูปนี้ว่า แบบคันธารราฐ โดยถ่ายแบบอย่างเทวรูปที่พวกชาวกรีกนับถือกันในยุโรปมาสร้าง พระพุทธรูปแบบคันธารราฐจึงมีใบหน้าเหมือนฝรั่งชาวกรีก จีวรก็เป็นริ้วเหมือนเครื่องนุ่งห่มของเทวรูปกรีก พระเศวตก็มีลักษณะเป็นเส้นเกล้ามวยเสมือนลูกหวีมา ความนิยมการสร้างพระพุทธรูปได้เริ่มขึ้น ณ บัดนั้นและมีวิวัฒนาการสืบมาหลายยุคสมัยต่อมาในภายหลัง ราวพุทธศตวรรษ ที่ ๔ เป็นต้นมา จึงเกิดคตินิยมสร้างพระพุทธรูปเป็นขนาดเล็กๆ หรือที่เรียกกันในปัจจุบันว่า พระเครื่อง ด้วยหมายเป็นเครื่องสืบอายุพระพุทธศาสนา มีการบรรจุไว้ในพระสถูป เจดีย์บ้าง นับแต่การอุบัติขึ้นของพระพุทธรูป ด้วยเจตนาการสร้างที่จะอุทิศถวายหมายให้เป็นรูปแทนองค์สมเด็จพระบรมศาสดา พระพุทธรูปจึงเป็นอุเทสิกเจดีย์นับแต่นั้น

การสร้างพระพุทธรูปของชาวอินเดียนั้น มีพัฒนาการและจัดแบ่งตามยุคสมัยและสกุลช่างไว้ ดังนี้

- ศิลปะอินเดียสมัยที่ ๑ : (พุทธศตวรรษที่ ๓ - ๖) ปรากฏภาพแทนสัญลักษณ์พระพุทธรูปแต่ยังไม่ปรากฏการสร้างพระพุทธรูป

- ศิลปะอินเดียสมัยที่ ๒ : (พุทธศตวรรษที่ ๖ - ๑๐) เป็นยุคสมัยที่พระพุทธรูปถือกำเนิดขึ้นเป็นครั้งแรก แต่ยังไม่มียุคสรูปแน่ชัดว่าระหว่างศิลปะคันธาระและศิลปะมถุรา ศิลปะใดเป็นศิลปะแรกที่ประดิษฐ์พระพุทธรูป

- ศิลปะอินเดียสมัยที่ ๓ : (พุทธศตวรรษที่ ๙ - ๑๓) เป็นยุคสมัยที่พระพุทธรูปพัฒนาจนถึงขีดสุด โดยเฉพาะในศิลปะคุปตะที่ได้รับการยกย่องว่ามีความงดงามที่สุด

- ศิลปะอินเดียสมัยที่ ๔ : (พุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๘) เป็นยุคสมัยที่พระพุทธศาสนาในอินเดียเสื่อมความนิยมลง แม้จะปรากฏการสร้างพระพุทธรูปไม่มากนักแต่ในยุคสมัยนี้เองที่เกิดความนิยมสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องขึ้น ในศิลปะปาละตอนปลายและศิลปะกัศมีร์เป็นสำคัญ^๖

^๖ เชษฐ์ ดิงสัญชี่, พระพุทธรูปอินเดีย, (กรุงเทพมหานคร: เมืองโบราณ, ๒๕๕๔), หน้า ๓๑.

อย่างไรก็ตาม เมื่อแรกเริ่มแห่งการบังเกิดขึ้นของพระพุทธรูปนั้น ยังไม่ปรากฏปางที่มากมายและหลากหลายดังเช่นในปัจจุบัน ส่วนมากนิยมสร้างปางสำคัญๆ ที่ปรากฏในเหตุการณ์แห่งพระพุทธรูปประวัติเช่น ปางแสดงปฐมเทศนา ปางสมาธิ ปางประทานพร เป็นต้น ทั้งนี้การสร้างพระพุทธรูปในยุคแรกนั้น ก็จะประกอบไปด้วยพระพุทธรูปอิริยาบถ ๔ ประการ คือ ยืน เดิน นั่ง และนอน การกำเนิดของพระพุทธรูปทรงเครื่องในอินเดีย ซึ่งถือเป็นปฐมบทของการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในพระพุทธศาสนานั้น เกิดมาจากคติความเชื่อในฐานะของสมเด็จพระบรมศาสดาที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม โดยการยกย่องว่าพระพุทธรูปเจ้าทรงมีพระสถานะที่เหนือมนุษย์ธรรมดาทั่วไป จึงเกิดการนำเครื่องทรงอันมีค่ามาแต่งถวายพระพุทธรูปเพื่อแสดงให้เห็นถึงพระสถานะอันอยู่เหนือมนุษย์นั้น และเพื่ออานิสงส์เป็นพุทธานุชาอีกด้วย คตินิยมเช่นนี้ปรากฏชัดเจนในคัมภีร์มหายาน และได้แผ่ขยายเข้ามาจนถึงอาณาจักรพุกาม ดังปรากฏพระพุทธรูปทรงเครื่องอย่างแพร่หลายในดินแดนประเทศพม่า

พระพุทธรูปทรงเครื่องนี้เป็นที่นิยมกันมากในหมู่พุทธศาสนิกชนชาวพม่า โดยจะเรียกพระพุทธรูปมีเครื่องทรงเครื่องกษัตริย์นี้ว่า ชมพูบดี หรือชมพูบดี หรือมหาชมพูบดี แปลความหมายตามรูปศัพท์ว่า ผู้เป็นใหญ่ในชมพูทวีป ซึ่งก็หมายถึงองค์พระพุทธรูปเจ้าโดยตรง ต่อมาการออกพระนามว่า ชมพูบดีนี้ ไปสอดคล้องกับเหตุการณ์ในพระพุทธรูปประวัติ ปรากฏตามคัมภีร์ชมพูบดีสูตร ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่ไม่ปรากฏในพระไตรปิฎก นามชมพูบดีถูกเป็นนามเรียกขานของกษัตริย์พระองค์หนึ่ง ครองกรุงปัจจาละ มีฤทธิ์อำนาจพิเศษด้วยของคัมภีร์หลายอย่าง เช่น ฉลองพระบาท ซึ่งสวมใส่แล้วสามารถเหาะเหินเดินอากาศได้ และศรวิเศษอาจบังคับไปทำร้ายศัตรูในที่ต่าง ๆ กษัตริย์องค์นี้มีพระนามว่า พระเจ้าชมพูบดี ราชินีหนึ่งเป็นวันเพ็ญอุโบสถ พระเจ้าชมพูบดีจึงสวมฉลองพระบาทเทียวเหาะชมดูบ้านเมืองในชมพูทวีป จนกระทั่งถึงเมืองราชคฤห์ ทอดพระเนตรเห็นยอดปราสาทอันวิจิตรของพระเจ้าพิมพิสารผู้ครองนคร ก็บังเกิดความริษยา ยกพระบาทถีบยอดปราสาทหมายจะให้ล้มพินาศ แต่อำนาจแห่งบุญของพระเจ้าพิมพิสารคุ้มครอง พระบาทและพระขานของพระเจ้าชมพูบดี กลับแตกทำลายได้ทุกขเวทนา คราวนี้ทรงพิโรธจัด ใช้พระขรรค์วิเศษฟันยอดปราสาทอีก ด้วยพุทธานุภาพซึ่งแผ่มาป้องกัน พระขรรค์นั้นกลับย่อยยับเป็นธุลีไป พระเจ้าชมพูบดีจึงเหาะกลับกรุงปัจจาละ แล้วปล่อยศรวิเศษลอยมาทำร้ายพระเจ้าพิมพิสาร พระเจ้าพิมพิสารจึงเสด็จไปทูลขอให้พระพุทธรูปองค์ปกป้อง จึงได้บังเกิดการต่อฤทธิ์กันขึ้นระหว่างพระศาสดากับพระเจ้าชมพูบดี พระพุทธรูปองค์ทรงจำแลงเป็นพระเจ้าจักรพรรดิราช มีพระอินทร์, พระพรหม, เทพยดา, นาค, ครุฑ, คน ธรรม์ เป็นบริวาร ทรงปราบทมิฬมานะของพระเจ้าชมพูบดีได้สำเร็จ พระเจ้ากรุงปัจจาละกลับผิดเป็นชอบได้ เสด็จออกผนวช จนที่สุดได้บรรลุอรหัตผล

ด้วยเหตุแห่งการต่อฤทธิ์ของพระเจ้าชมพูบดีกับสมเด็จพระบรมศาสดานั้นเอง ทรงใช้พุทธานุภาพด้วยการนิรมิตทรัพย์ศฤงคารเพียบพร้อมด้วยเครื่องบรมราชภูษิตาภรณ์ฉลองพระวรกาย เพื่อให้พระเจ้าชมพูบดีทรงละทิฐิมานะ ยอมต่อพระพุทธรูปมีอันไพศาลเพื่อจะทรงแสดงธรรมโปรดนำทางพระเจ้าชมพูบดีสู่อริยมรรคในที่สุด เหตุการณ์ดังกล่าวนี้เองจึงเป็นเหตุผลหนึ่งที่จะอธิบายถึงการนำเครื่องทรงอันมีค่าไปประดับองค์พระพุทธรูปนอกจากการยกย่องพระสถานะอันเหนือมนุษย์ของพระพุทธรูปเจ้าในคติของมหายานโดยแท้ หรือจะเป็นคติเรื่องพระเจ้าชมพูบดีที่มีอิทธิพลมากต่อการ

สร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในหลายยุคสมัยต่อมา โดยเฉพาะในประเทศไทย สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี

คตินิยมการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องนี้ได้แผ่ขยายเข้ามายังอาณาจักรล้านนา ล้านช้าง ตลอดจนอาณาจักรขอม ปรากฏพระพุทธรูปทรงเครื่องมากมาย ทั้งที่ยึดถือตามคติของมหายานแท้ที่เชื่อว่าพระพุทธรูปเจ้ามีพระสภาวะเหนือกว่ามนุษย์ธรรมดา และตำนานตามคัมภีร์ชมพูสูตร ทำให้คตินิยมดังกล่าวแทรกซึมเข้ามาในพระพุทธรูปศาสนาเถรวาท ปรากฏเด่นชัดในสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ซึ่งอิทธิพลของการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องนั้นสอดคล้องกับระบบการปกครองบ้านเมืองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่ยกย่องพระมหากษัตริย์ว่าเป็นทรงเป็นสมมติเทพ ในยุคสมัยอยุธยาจึงปรากฏพระพุทธรูปทรงเครื่องอย่างแพร่หลาย สืบทอดมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ซึ่งนอกจากพระพุทธรูปทรงเครื่องจะเป็นรูปแทนองค์สมเด็จพระสัมมาพระพุทธเจ้าแล้วยังเป็นพระราชสัญลักษณ์หรือรูปแทนองค์ผู้สร้างพระพุทธรูปปฏิมาองค์นั้นอีกด้วย ดังปรากฏพระพุทธรูปฉลองพระองค์ของพระมหากษัตริย์มากมาย แต่ทั้งนี้คตินิยมเชื่อในเรื่องชมพูสูตร ก็มีได้ลบเลือนหรือจางหายไป พระพุทธรูปทรงเครื่องในแผ่นดินไทย มักถูกเรียกว่า ปางโปรดพญาชมพูบดีบ้าง ปางปราบพญาชมพูบดีบ้าง^๗ ตามนัยแห่งตำนานเรื่องชมพูสูตร ที่สังคมไทยรับสืบทอดมา แม้ว่าพระพุทธรูปทรงเครื่องจะปรากฏในสมัยอยุธยาสืบมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์แล้วก็ตาม แต่ก็ยังไม่มีการบัญญัติพระพุทธรูปปางปราบพญาชมพูบดีอย่างเป็นทางการแต่ประการใด ดังจะเห็นได้จากในครั้งแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ ทรงมีพระราชศรัทธาในพระพุทธรูปเป็นอันมาก ทรงมีพระราชดำริที่จะสร้างพระพุทธรูปอุทิศถวายบูรพกษัตริยาธิราชเจ้าของสยามประเทศ ในอดีต จึงโปรดให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส เมื่อครั้งยังทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นกรมหมื่นนุชิตชิโนรส ทรงตรวจพระอิริยาบถของสมเด็จพระบรมศาสดา ซึ่งปรากฏอยู่ในคัมภีร์ต่างๆ ว่ามีกี่ปาง สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ทรงตรวจพระอิริยาบถของสมเด็จพระบรมศาสดาได้ ๔๐ ปาง จึงถือว่าพระมติดของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ พระองค์นั้น เป็นปฐมเหตุแห่งการชำระปางพระพุทธรูปอย่างเป็นทางการ^๘ ในสมัยรัตนโกสินทร์ที่มีการบันทึกไว้ในสมุดไทย และยังปรากฏอยู่มาถึงกาลปัจจุบัน แต่กาลครั้งนั้นก็ยังมีปรากฏพระพุทธรูปปางปราบพญาชมพูบดีแต่ประการใด มีเพียงพระพุทธรูปทรงเครื่องในพุทธอิริยาบถตามปางต่างๆ เช่น มารวิชัย ห้ามสมุทร ดังเช่นในสมัยอยุธยาเป็นต้น ด้วยอาจจะเป็นเพราะสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ พระองค์นั้นทรงมีพระวินิจฉัยว่า แม้จะเป็นพระพุทธรูปทรงเครื่อง แต่ก็มีอิริยาบถไปสอดคล้องกับปางพระพุทธรูปที่ทรงบัญญัติไว้อยู่แล้วก็เป็นได้ จนถึงในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร พระพิมลธรรม (ชอบ อนุจารี) ราชบัณฑิต ได้ศึกษาพระพุทธรูปอิริยาบถโดยจำแนกตามพระพุทธรูปจิรายา ประกอบการเทียบเคียงเหตุการณ์และเวลาที่ทรงแสดงพุทธรูปเหล่านั้น จึงเกิดการอธิบายปางพระพุทธรูปปฏิมาประจำวัน เดือน และปี ทั้งยังขยายปางพระพุทธรูปเป็น ๖๖ ปาง นับตั้งแต่ อธิษฐานเพศบรรพชิตจนถึงบริณิพพาน ซึ่งปางพระพุทธรูปที่พระพิมลธรรม ได้ขยายต่อจากสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ นั้น ได้เกิดปางโปรดพญาชมพูบดีผนวกเข้าไปด้วย โดยท่านเจ้าคุณพระ

^๗ พระพิมลธรรม, *ตำนานพระพุทธรูปปางต่างๆ*, (ชลบุรี : ยูวพุทธิกสมาคมชลบุรี, ๒๕๕๒), หน้า (๕).

^๘ คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน, *ตำราพระพุทธรูปปางต่างๆ ตามพระมติดสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส*, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๕๐), หน้า ๒๐๕.

พิมลธรรมได้กรุณาอธิบายให้สอดคล้องกับพระพุทธรูปทรงเครื่องที่ปรากฏมาแต่เดิมไว้ว่า “พระพุทธรูปปางนี้ ของเดิมอยู่ในพระอิริยาบถนั่งขัดสมาธิตามปกติ พระหัตถ์ซ้ายหงายวางบนพระเพลา พระหัตถ์ขวาคำว่าวางบนพระขานู แบบมารวิชัย ต่างแต่ทรงเครื่องต้นอย่างพระมหากษัตริย์ไทย เรียกกันว่า ปางทรงเครื่อง ก็มีพระทรงเครื่องเข้าใจว่าเดิมคงจะมีแต่ปางเดียว คือปางนี้ ปางอื่นยังไม่เห็นมีที่ไหน ครั้นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ทรงสร้างปางห้ามพระญาติขึ้นไว้ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม (โบสถ์พระแก้ว) คนจึงพอใจสร้างตามกันดกตื้นและได้เปลี่ยนสร้างปางอื่นๆ ขึ้นเป็นแบบทรงเครื่องอีกหลายปางด้วยกัน บัดนี้ดูเหมือนจะคลายความนิยมสร้างพระทรงเครื่องลงมากแล้ว”^๙

พระพุทธรูปทรงเครื่องในปัจจุบันได้ปรากฏอย่างมากมายในสังคมไทย ในหลายบริบทและคติความเชื่อ ทั้งที่ยังดำรงความเชื่อเรื่องพญาชมพูบดีก็ดี เรื่องความมีพระสถานะอยู่เหนือมนุษย์ของพระพุทธเจ้าก็ดี หรือแม้แต่คตินิยมเรื่องพระเจ้าจักรพรรดิที่ปรากฏอย่างแพร่หลายในปัจจุบัน นอกจากนี้พระพุทธรูปทรงเครื่องยังถูกสร้างเพื่อสื่อความหมายถึงอนาคตพุทธเจ้า อาทิ พระศรีอาริยมตไตรย ที่จะเสด็จมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตอีกด้วย

พระพุทธรูปทรงเครื่องหลายองค์ก็กลายเป็นพระพุทธรูปสำคัญศูนย์รวมศรัทธาของพุทธศาสนิกชนเป็นอันมาก แม้แต่เมื่อมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้สถาปนาอุโบสถกลางน้ำ ณ พื้นที่ของมหาวิทยาลัย อำเภอลำลูกเกด จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ก็ได้สร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องปางมารวิชัยประดิษฐานเป็นพระพุทธรูปประธานประจำอุโบสถอีกด้วย

แม้การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องจะมีประวัติและพัฒนาการมายาวนาน นับตั้งแต่แรกเริ่มปรากฏขึ้นในดินแดนของอินเดีย จนเข้าสู่บริเวณที่เป็นสังคมไทยในปัจจุบัน แต่ก็มีคติต่างๆ เกิดขึ้นมากมายเพื่ออธิบายเหตุผลรองรับการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องนั้น นับตั้งแต่คติที่ว่า พระพุทธเจ้าทรงมีพระสถานะเหนือมนุษย์ธรรมดาทั่วไป ทรงเป็นจักรพรรดิของจักรวาล หรือเรียกว่า คติจักรพรรดินิ ซึ่ง เป็นแนวคิดของพระพุทธศาสนานิกายมหายาน คตินี้แพร่หลายเข้ามาสู่ดินแดนพม่า ล้านนา เขมร และเข้าสู่ดินแดนที่เป็นประเทศไทยในปัจจุบัน ต่อมาเมื่อพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทเข้ามามีอิทธิพลในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องก็ถูกอธิบายเหตุผลด้วยคติตามคัมภีร์ชมพูบดีสูตร ปรากฏเด่นชัดในดินแดนของราชอาณาจักรอยุธยา ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ที่ราชทูตจากลังกาได้สอบถามเหตุผลการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่อง ซึ่งเป็นที่นิยมมากมายในขณะนั้น เนื่องจากในกรุงลังกาไม่มีการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องเช่นว่านี้ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้พระราชทานคัมภีร์ชมพูบดีสูตร ส่งไปถวายยังกรุงลังกา เพื่ออธิบายมูลเหตุการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องที่มีอย่างมากมายในกรุงศรีอยุธยา แต่ก็ไม่มีการอธิบายถึงที่มาที่ไปอย่างชัดเจน จนถึงปัจจุบันได้มีข้อสันนิษฐานหลายประการไม่ว่าจะเป็นสมเด็จพระยาตำราธิราชานุภาพ ได้ทรงสันนิษฐานว่ามาจากคัมภีร์ทางมหายานบ้าง นักวิชาการในปัจจุบันก็พยายามค้นคว้ามูลเหตุที่มาของคัมภีร์ ว่าน่าจะมาจากคัมภีร์ใดคัมภีร์หนึ่งที่เกี่ยวกับเรื่องชาดก ซึ่ง อาจจะเป็นของเถรวาทมาแต่เดิมแล้วมาปริวรรตใหม่ในแผ่นดินไทย เพราะเมื่อพิจารณาเนื้อความตามคัมภีร์แล้วมีการอธิบายสภาพแวดล้อม สังคม ที่มีลักษณะละม้ายสังคมไทยเป็นอย่างมาก

^๙ พระพิมลธรรม, ตำนานพระพุทธรูปปางต่างๆ, หน้า ๑๓๔.

คติเรื่องชมพูบดีนี้นับว่ามีอิทธิพลอย่างยิ่งต่อสังคมไทยในเวลาต่อมา จนอาจจะกล่าวได้ว่ามาถึงยุคปัจจุบันเลยทีเดียว ทั้งนี้ในแนวคิดของคติชมพูบดี ก็มีแนวคิดของคติจักรวรรดินซ่อนอยู่ กอปรกับประเพณีนิยมในราชสำนักนับตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ที่นิยมสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องขึ้นเป็นรูปแทนตัวของพระมหากษัตริย์หรือพระบรมวงศ์ชั้นสูง เมื่อเสด็จสวรรคตหรือสิ้นพระชนม์แล้วดวงพระวิญญาณก็จะไปสถิตย์ยังพระพุทธรูปนั้น เรียกกันว่า พระพุทธรูปฉลองพระองค์ โดยพยายามเอาทั้งแนวคิดตามคติจักรวรรดินและชมพูบดีมาอธิบาย โดยมีแนวคิดตามคติเรื่องผี ซึ่งเป็นความเชื่อพื้นฐานมาแต่โบราณของสังคมไทยสอดแทรกเข้าไป แนวคิดเช่นว่านี้ก็เริ่มลดน้อยถอยลงเมื่อมีแนวคิดการสร้างอนุสาวรีย์อย่างตะวันตกเข้ามา จนมาถึงในยุคสมัยปัจจุบันสังคมไทยเริ่มกลับไปมีความนิยมสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องอีกครั้งหนึ่ง ทั้งที่สร้างตามคติเดิมที่เคยมีมา และคติใหม่ que สร้างตามแนวคิดของพระเถระรูปสำคัญของไทย ไม่ว่าจะเป็นสายพระราชพรหมยาน สายหลวงปู่ดู่ หรือ สายหลวงพ่อดำปากน้ำ โดยมีคำสอนของพระเถระจารย์ท่านนั้นๆ มาอธิบายมูลเหตุการสร้าง พระพุทธรูปทรงเครื่องที่ปรากฏในสังคมไทยในปัจจุบัน จึงเกิดขึ้นจากหลากหลายแนวคิด แม้ผู้สักการะบูชาเองก็เกิดความสับสนว่ารูปเคารพที่ตนกราบไหว้สักการะนั้น เป็นรูปเคารพของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าซึ่งเป็นพระบรมศาสดา หรือเป็นพระพุทธรูปองค์อื่นๆ หรือเป็นพระโพธิสัตว์ หรือเป็นเทพกษัตริย์ หรือแม้แต่จะอธิบายความตามคัมภีร์ชมพูบดี ก็มีหลายปาง จนเกิดข้อสงสัยว่า ควรจะเป็นปางใดที่จะสอดคล้องกับปางโปรดพระเจ้าชมพูบดีกันแน่ แล้วพระพุทธรูปทรงเครื่องอื่นๆ ที่ไม่เข้าตามคัมภีร์ชมพูบดีจะสร้างมาด้วยเหตุผลใด

ดุชนิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยจึงมุ่งที่จะศึกษาคติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องที่ปรากฏในสังคมไทยอย่างแท้จริงและยังดำรงอยู่เป็นคติหลัก เป็นคติสำคัญ ตามแนวทางของพระพุทธศาสนา รวมทั้งคติที่แฝงอยู่ในการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องนั้น ตลอดจนประวัติและพัฒนาการของการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องนับตั้งแต่การบังเกิดขึ้นครั้งแรกในพระพุทธศาสนา วิเคราะห์พุทธธรรมที่แฝงอยู่ในพระพุทธรูปทรงเครื่อง เพื่อให้พบแนวคิดในเชิงปรัชญา ด้านสุนทรียศาสตร์และด้านจริยศาสตร์ จากพระพุทธรูปทรงเครื่องนั้น เมื่อบุคคลผู้พบเห็นพระพุทธรูปทรงเครื่องย่อมเกิดผลเช่นไร ปรัชญาด้านสุนทรียศาสตร์อันหมายถึงความงามของพระพุทธรูปทรงเครื่องจะสามารถทำให้บุคคลเข้าถึงพุทธธรรมได้อย่างไร สัมผัสถึงความดีอันเป็นปรัชญาด้านจริยศาสตร์ของพระพุทธรูปทรงเครื่องนั้นได้อย่างไร จะสามารถนำมาประยุกต์และบูรณาการมาเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตในที่สุดได้อย่างไร และนำเสนอปางอันเป็นลักษณะของพระพุทธรูปทรงเครื่องที่ถูกต้องและสอดคล้องกับคัมภีร์พระพุทธศาสนาอีกด้วย

๑.๒ คำถามวิจัย

- ๑.๒.๑ ประวัติและพัฒนาการของการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสังคมไทยเป็นอย่างไร
- ๑.๒.๒ คติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสังคมไทย เป็นอย่างไร
- ๑.๒.๓ การประยุกต์หลักพุทธธรรมที่แฝงอยู่ในพระพุทธรูปทรงเครื่องในเชิงปรัชญา ด้านสุนทรียศาสตร์ และด้านจริยศาสตร์ อย่างไร

๑.๓ วัตถุประสงค์ในการวิจัย

๑.๓.๑ เพื่อศึกษาประวัติและพัฒนาการของคติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสังคมไทย

๑.๓.๒ เพื่อวิเคราะห์คติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสังคมไทย

๑.๓.๓ เพื่อประยุกต์หลักพุทธธรรมที่แฝงอยู่ในพระพุทธรูปทรงเครื่องจากคัมภีร์พระพุทธศาสนา ในเชิงปรัชญา ด้านสุนทรียศาสตร์ และด้านจริยศาสตร์

๑.๔ ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “คติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสังคมไทย” ในการวิจัยครั้งนี้ได้กำหนดขอบเขตของการวิจัยดังนี้

๑.๔.๑ ขอบเขตด้านเอกสาร

ศึกษาข้อมูลจากพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกาปกรณ์วิเสส รวมถึงหนังสือ บทความ วิทยานิพนธ์ งานวิจัย และสื่ออิเล็กทรอนิกส์ที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนหนังสือวิชาการทางพระพุทธศาสนาอื่นๆ และหนังสือวิชาการที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ศิลป์ ที่เกี่ยวข้องกับคติความเชื่อเกี่ยวกับการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสังคมไทยนับตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน

๑.๔.๒ ขอบเขตด้านเนื้อหา

การวิจัยครั้งนี้ มุ่งศึกษาเกี่ยวกับประวัติและพัฒนาการของการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องนับตั้งแต่แรกเริ่มจนเข้ามาสู่สังคมไทย มีการวิเคราะห์คติความเชื่อเกี่ยวกับการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องที่ปรากฏในสังคมไทย ตลอดจนประยุกต์หลักพุทธธรรมกับการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในเชิงปรัชญา ด้านสุนทรียศาสตร์และด้านจริยศาสตร์

๑.๔.๓ ขอบเขตด้านเวลา

การวิจัยครั้งนี้ศึกษาประวัติและพัฒนาการเกี่ยวกับการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องนับตั้งแต่แรกเริ่มในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔ และขยายอิทธิพลการสร้างเข้าสู่ดินแดนต่างๆ โดยเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับสังคมไทย ได้แก่ ยุคสมัยของอาณาจักรต่างๆ ดังนี้ อาณาจักรพุกามหรือพม่า อาณาจักรขอมหรือเขมร อาณาจักรล้านนาและอาณาจักรล้านช้าง จนเข้าสู่ดินแดนที่เป็นสังคมไทยในปัจจุบัน ได้แก่ สมัยลพบุรี สมัยอยุธยา สมัยธนบุรี และสมัยรัตนโกสินทร์

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

๑.๕.๑ ปาง หมายถึง ท่าทางของพระพุทธรูปที่แสดงถึงอิริยาบถต่าง ๆ ในที่นี้จะศึกษาเฉพาะปางของพระพุทธรูปที่มีการทรงเครื่องเป็นสำคัญ

๑.๕.๒ พระพุทธรูป หมายถึง พระรูปจำลองของพระพุทธเจ้า (ปั้น, หล่อ, สลัก) หรือรูปที่สร้างขึ้นแทนองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพื่อกกราบไหว้บูชา อาจใช้การแกะสลักจากวัสดุต่างๆ เช่น ศิลา งาม ไม้ หรือวัสดุอื่นๆ นอกจากนี้ยังอาจใช้การปั้นหรือหล่อด้วยโลหะก็ได้ โดยทั่วไป คำว่าพระพุทธรูปมักจะหมายถึง รูปขนาดใหญ่พอที่จะตั้งหรือวางบูชาได้ สำหรับรูปขนาดเล็กมักจะเรียกว่าพระเครื่อง อย่างไรก็ตาม ทั้งสองแบบสามารถเรียกว่า พระพุทธรูป ได้เช่นกัน

๑.๕.๓ **คติการสร้าง** หมายถึง หลักการและความเชื่อ ที่แต่ละสังคมยึดถือ แบบอย่างความคิดเห็น ความเชื่อ หรือวิธีการคิดรวมกันที่เป็นลักษณะของกลุ่มชนในการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่อง

๑.๕.๔ **สังคมไทย** หมายถึง กลุ่มชนที่อยู่ในราชอาณาจักรไทยในปัจจุบัน

๑.๕.๕ **สุนทรียศาสตร์** หมายถึง ปรัชญาสาขาหนึ่งที่ว่าด้วยความสวยงาม

๑.๕.๖ **จริยศาสตร์** หมายถึง ปรัชญาสาขาหนึ่งว่าด้วยการแสวงหาความดีสูงสุด ของชีวิตมนุษย์ แสวงหาเกณฑ์ในการตัดสินความประพฤติของมนุษย์ว่าอย่างไรถูกไม่ถูก ดีไม่ดีควรไม่ควร และพิจารณาปัญหาเรื่องสถานภาพของค่าทางศีลธรรม

๑.๕.๗ **เชิงปรัชญา** หมายถึง การศึกษาในวิชาว่าด้วยหลักแห่งความรู้และความจริง

๑.๕.๘ **คัมภีร์พระพุทธศาสนา** หมายถึง คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาทั้งมหายานและเถรวาท ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธรูปทรงเครื่อง ทั้งนี้หมายรวมถึง คัมภีร์พระพุทธศาสนาท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธรูปทรงเครื่องด้วย

๑.๕.๙ **พระพุทธรูปทรงเครื่อง** หมายถึง พระพุทธรูปที่มีการนำเครื่องทรงและเครื่องประดับต่างๆ อย่างพระมหากษัตริย์ไปประดับตกแต่ง

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๖.๑ หนังสือ

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายประวัติความเป็นมาของการสร้างพระพุทธรูป ไว้ในหนังสือตำนานพุทธเจดีย์ ว่า “ลักษณะพระพุทธรูปโบราณที่ช่างโยนกคิดทำขึ้นในคันธารราชู สังเกตได้ว่าอนุโลมตามคัมภีร์มหาปุริสลักณ หลายข้อ เป็นต้น”^{๑๐}

พระพิมลธรรม (ชอบ อนุจารี) ราชบัณฑิต ได้อธิบายเรื่องปางพระพุทธรูปไว้ในหนังสือตำนานพระพุทธรูปปางต่างๆ ว่า “พระพุทธรูปเจดีย์ตอนหนึ่ง ๆ ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าแสดงให้ปรากฏในสมัยหนึ่ง ๆ ซึ่งพอจะประมวลกันเข้าในพุทธจริยา ๓ ประการ ได้ดังนี้ พระพุทธรูปในเวลาทรงบำเพ็ญ เพื่อความตรัสรู้จนตรัสสัมโพธิญาณ นับแต่แรกเสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์ จนถึงเวลาตรัสรู้และเวลาเสวยวิมุตติสุข อันเป็นเวลา ๖ ปี ซึ่งล้วนแต่เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่พระองค์โดยเฉพาะ เรียกว่า *อัตตัตถจริยา* ถ้าจะกำหนดด้วยพระพุทธรูปปางต่าง ๆ ก็จะได้ถึง ๑๗ ปาง โดยนับแต่ปางที่ ๑ คือ ปางอธิฐานเพศเป็นบรรพชิต จนถึงปางที่ ๑๗ คือปางรับสัตตุก้อน สัตตผล พระพุทธรูปที่ทรงบำเพ็ญเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่พระประยูรญาติ โดยเฉพาะซึ่งมีส่วนน้อยเรียกว่า *ญาติัตถจริยา* ถ้าจะกำหนดด้วยพระพุทธรูปปางต่าง ๆ ก็จะได้เพียง ๔ ปาง คือ ปางแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ ปางโปรดพระพุทธรูปดา ปางห้ามพระญาติแย่งน้ำในสมุทร และปางโปรดพระพุทธรูปมารดา พระพุทธรูปที่ทรงบำเพ็ญเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่มหาชนทั่วไปไม่จำกัดชาติ ชั้น วรรณะ ตลอดจนเทพดา พรหม ยักษ์ ที่สุดจนสัตว์เดรัจฉาน ประดิษฐานพระพุทธศาสนาเพื่อประโยชน์สุขแก่ชาวโลก รวมทั้งการแสดงธรรม การบัญญัติพระวินัยแก่พระสงฆ์สาวก เพื่อความตั้งมั่นแห่งพระพุทธศาสนา ในฐานะที่ทรงเป็น

^{๑๐} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, *ตำนานพุทธเจดีย์*, (กรุงเทพมหานคร: ไทยพิทยา, ๒๔๙๐), หน้า ๔๔.

พระพุทธเจ้า อันเป็นประโยชน์ใหญ่หลวงแก่ประชากรเรียกว่า *โลกัตถจริยา* กำหนดด้วยพระพุทธรูปปางต่าง ๆ ซึ่งตัดจากอัฐตถจริยา ๑๗ ปางและญาติตถจริยา ๔ ปาง รวมเป็น ๒๑ ปางออกเสียคงเหลือ ๔๓ ปาง เป็นส่วนโลกัตถจริยาทั้งสิ้น รวมพระพุทธรูปปางต่าง ๆ ซึ่งแสดงพระพุทธรูปของพระพุทธเจ้าทั้งหมดเป็น ๖๖ ปาง”^{๑๑}

และอธิบายถึงพระพุทธรูปปางโปรดพญาชมพูบดีไว้ว่า “พระพุทธรูปปางนี้ ของเดิมอยู่ในพระอิริยาบถนั่งขัดสมาธิตามปกติ พระหัตถ์ซ้ายหงายวางบนพระเพล่า พระหัตถ์ขวาวางบนพระชานู แบบมารวิชัย ต่างแต่ทรงเครื่องต้นอย่างพระมหากษัตริย์ไทย เรียกกันว่า ปางทรงเครื่อง ก็มีพระทรงเครื่องเข้าใจว่าเดิมคงจะมีแต่ปางเดียว คือปางนี้ ปางอื่นยังไม่เห็นมีที่ไหน ครั้นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า ฯ ทรงสร้างปางห้ามพระญาติขึ้นไว้ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม (โบสถ์พระแก้ว) คนจึงพอใจสร้างตามกันดกคั่นและได้เปลี่ยนสร้างปางอื่น ๆ ขึ้นเป็นแบบทรงเครื่องอีกหลายปางด้วยกัน บัดนี้ดูเหมือนจะคล้ายความนิยมสร้างพระทรงเครื่องลงมากแล้ว”

พระศรีคัมภีรญาณ รศ.ดร. อธิบายไว้ในบทความเรื่อง กำเนิดและพัฒนาการของพระพุทธรูป ว่า “การสร้างพระพุทธรูปเกิดขึ้นเพราะวัฒนธรรมของพวกกรีก” ข้อนี้เป็นที่ยอมรับกันทั่วไป และทำให้มีข้อสันนิษฐานต่อไปอีกว่า แบบหรือพิมพ์(Model)สำหรับสร้างเทวรูปของกรีกเป็นต้นแบบในการสร้างพระพุทธรูป แต่ต้องไม่ลืมว่า พระพุทธรูปเกิดขึ้นจากความต้องการของพุทธศาสนิกชน ช่วงที่สร้างพระพุทธรูปจะเป็นชนชาติใดก็ตาม แต่คนที่กราบไหว้บูชาย่อมเป็นชาวพุทธแน่นอน เพราะฉะนั้น เมื่อจะให้ช่างทำพระพุทธรูป ย่อมต้องบอกลักษณะที่ตัวเองประสงค์จะให้ เป็น “ลักษณะของพระพุทธรูปต้องเป็นอย่างนี้ ต้องเป็นอย่างนี้ ส่วนนี้ยาว ส่วนนี้สั้น ส่วนนี้กลม ...” การบอกลักษณะของพระพุทธรูปที่ตัวเองประสงค์จะให้เป็นอย่างนั้น ย่อมต้องอาศัยตำราเทียบเคียง กล่าวคือข้อมูลเกี่ยวกับลักษณะทางด้านพระรูปกายของพระพุทธเจ้า”

ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ได้ทรงอธิบายเกี่ยวกับการประดิษฐ์พระพุทธรูปไว้ว่า “ช่างได้แก้ปัญหาโดยใช้ข้อมูลจาก ๓ แหล่ง คือ (๑) ศึกษาจากคัมภีร์มหาบุรุษลักษณะ (๒) นำเอารูปแบบเทพเจ้ากรีก – โรมันมาใช้ (๓) ประดิษฐ์อุษณิษะเพื่อแยกความแตกต่างระหว่างพระพุทธเจ้ากับพระสาวก”

ศาสตราจารย์ หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์ ได้อธิบายเรื่องปางของพระพุทธรูปไว้ในหนังสือพระพุทธรูปสมัยต่างๆ ในประเทศไทย ไว้ว่า “สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงอธิบายว่า “ปางบางปางนั้นเอามาจากมุทราของพราหมณ์หาใช่ปางไม่ เป็นเพียงกิริยาเท่านั้น ซึ่งน่าจะเรียกว่า ท่า แต่โบราณก็ไม่เรียกกัน ก็เพราะคำว่า ท่า อาจส่อไปในทางหยาบคายได้” และได้กล่าวถึงอิทธิพลของการสร้างพระพุทธรูปไว้ในหนังสือ พระพุทธรูปสมัยต่างๆ ในประเทศไทย ไว้ว่า “ตั้งแต่มีพระพุทธรูปเกิดขึ้นในคันธารราช (อาณาเขตคันธารราช เดียวนี้อยู่ในแดนประเทศอัฟกานิสถานบ้าง อยู่ในแดนอินเดียของอังกฤษที่เป็นมณฑลตะวันตกเฉียงเหนือบ้าง) ในแผ่นดินพระเจ้ามีนินท์ (Menander) เมื่อระหว่าง พ.ศ. ๓๖๓ – ๓๘๓ แล้ว ความนิยมบูชาพระพุทธรูป ก็แพร่หลายลงมาทาง

^{๑๑} พระพิมลธรรม ราชบัณฑิต (ชอบ อนุจารี), *ตำนานพระพุทธรูปปางต่างๆ*, (ชลบุรี: ยุวพุทธิกสมาคมชลบุรี, ๒๕๕๒), หน้า (๕).

ข้างใต้ จนขววมคอและมณฑลอื่นในประเทศอินเดีย ละคติเดิมที่ถือว่าไม่ควรสร้างรูปเคารพพากันเลื่อมใสในการสร้างพระพุทธรูปขึ้นบูชากันไป”

อาจารย์ประยูร อุลุชาฎะ หรือ น. ณ ปากน้ำ ได้อธิบายถึงมูลเหตุของการอุบัติแห่งพระพุทธรูปไว้ในหนังสือพุทธประวัติมากรรมในประเทศไทย ว่า “กล่าวกันว่าพวกกรีกนั้นเคยนับถือศาสนาเทวนิยม และจำหลักรูปเคารพของเทพเจ้ากลุ่มโอลิมปัสมาก่อน เช่น รูปอพอลโล และซีอุส เมื่อเปลี่ยนมานับถือพุทธศาสนาในสมัยพุทธศตวรรษที่ ๗ ก็เลยจำหลักศิลารูปพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าขึ้นเคารพบูชา จึงเป็นปฐมเหตุให้เกิดพระพุทธรูปแบบคันธาระขึ้นเป็นแบบแรก”^{๑๒}

ศาสตราจารย์ไชศรี ศรีอรุณ ได้อธิบายกำเนิดของพระพุทธรูปไว้ในหนังสือพระพุทธรูปปางต่างๆ ในสยามประเทศ ตอนหนึ่งว่า “อาจมีเรื่องราวลักษณะของตำนานแรกทำพระพุทธรูป ว่ามีมาแต่สมัยพระพุทธเจ้ายังทรงพระชนมายุอยู่ แต่โดยหลักฐานทางโบราณคดี พระพุทธรูปเริ่มทำขึ้นเมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ ๗ ในศิลปะคันธาระ (อาจมีบางตำราว่า ทำครั้งแรกในศิลปะมถุราของอินเดีย) โดยก่อนหน้านั้น จะไม่ทำรูปพระพุทธรูป ในศิลปะอินเดียโบราณสมัยราชวงศ์โมริยะและสูงคะ มีการทำภาพพุทธประวัติ เช่น ภาพสลักหินที่สาญจี เป็นภาพพุทธประวัติตอนมหานิษกกรรมณ์ ก็จะทำให้เป็นรูปบุคคลคือ นายฉันทะวิ่งไปกับม้ากัณฐกะแต่บนหลังม้าไม่มีรูปบุคคล เป็นหลังม้าเปล่าๆ โดยมีร่มหรือฉัตรกางอยู่เบื้องบน แสดงความหมายว่ามีบุคคลสำคัญคือเจ้าชายสิทธัตถะอยู่ตรงนั้น”^{๑๓}

อาจารย์สมพร อยู่โพธิ์ ได้กล่าวถึงการเกิดปางของพระพุทธรูปไว้ในหนังสือ พระพุทธรูปปางต่างๆ ว่า “เมื่อเกิดพระพุทธรูปแล้ว ต่อมาผู้นิยมสร้างกันแพร่หลายจนถึงปัจจุบัน และคิดทำเป็นพระพุทธรูปปางต่างๆ หลายปาง พระพุทธรูปที่ทำเป็นปางต่างๆ นั้นหมายถึงเรื่องตอนนั้นๆ ในพุทธประวัติ แต่บางทีก็หมายถึงท่าทางหรืออิริยาบถ เช่น ปางประทานอภัย และปางประทานพร ซึ่งมีผู้กล่าวว่าในพุทธประวัติของเราไม่มีเรื่องโดยเฉพาะสำหรับตอนนี้ แต่เรายืมมาจากอภัยมุทรา และวรมุทรา ของพระเป็นเจ้าของพราหมณ์เขามา”^{๑๔}

อาจารย์เศรษฐมนตร์ กาญจนกุล ได้กล่าวถึงความเป็นมาของพระพุทธรูปปางต่างๆ ไว้ในหนังสือพระพุทธรูปเจ้าปางต่างๆ ไว้ว่า “เนื่องจากการสร้างพระพุทธรูปมีการสร้างในระยะหลัง โดยที่เวลาล่วงเลยจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานมานาน ลักษณะพระพุทธรูปจึงเป็นลักษณะที่สร้างตามจินตนาการ เพื่อให้พุทธศาสนิกชนได้ระลึกถึงพระพุทธรูปผู้ให้กำเนิดพระพุทธศาสนา และเพื่อให้ผู้น้อมใจประพฤติตามคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ มิใช่ทำรูปเหมือนองค์พระพุทธรูปจริงๆ เพียงสร้างตามจินตนาการเท่านั้น”^{๑๕}

^{๑๒} น. ณ ปากน้ำ, **พุทธประวัติมากรรมในประเทศไทย**, (กรุงเทพมหานคร: เมืองโบราณ, ๒๕๓๓), หน้า ๑๙.

^{๑๓} ไชศรี ศรีอรุณ, **พระพุทธรูปปางต่างๆ ในสยามประเทศ**, (กรุงเทพมหานคร: มติชน, ๒๕๔๖), หน้า ๗.

^{๑๔} สมพร อยู่โพธิ์, **พระพุทธรูปปางต่างๆ**, (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๑๔).

^{๑๕} เศรษฐมนตร์ กาญจนกุล, **พระพุทธรูปเจ้าปางต่างๆ**, (กรุงเทพมหานคร: เศรษฐศิลป์, ๒๕๔๙), หน้า ๕.

รองศาสตราจารย์ ดร.เชษฐ ดิงสัญชลี ได้กล่าวถึงการเกิดพระพุทธรูปทรงเครื่องในศิลปกรรมอินเดีย ไว้ว่า “ศิลปะอินเดียสมัยที่ ๔ : (พุทธศตวรรษที่ ๑๒ – ๑๘) เป็นยุคสมัยที่พระพุทธศาสนาในอินเดียเสื่อมความนิยมลง แม้จะปรากฏการสร้างพระพุทธรูปไม่มากนักแต่ในยุคสมัยนี้เองที่เกิดความนิยมสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องขึ้น ในศิลปะปาละตอนปลายและศิลปะกัมบิเป็นสำคัญ”^{๑๖}

ผู้ช่วยศาสตราจารย์พิชญา สุ่มจินดา ได้กล่าวถึงพระพุทธรูปทรงเครื่อง ในลักษณะพระพุทธรูปฉลองพระองค์พระมหากษัตริย์ ไว้ในหนังสือ ถอดรหัสพระจอมเกล้า ว่า “พระมหากษัตริย์หรือเจ้านายก็มีพระราชนิยมในการสร้างพระพุทธรูปแทนตัวหรือพระพุทธรูปเท่าตัวเช่นกัน หาเป็นพระพุทธรูปแทนตัว หรือเท่าตัวมักเรียกรวมกันว่า “พระพุทธรูปฉลองพระองค์” ถ้าพระพุทธรูปนั้นทรงเครื่องประดับด้วยก็เรียกกันว่า “พระพุทธรูปทรงเครื่องฉลองพระองค์””^{๑๗}

จากการทบทวนหนังสือที่เกี่ยวข้องสามารถสรุปได้ว่า พระพุทธรูปได้อุบัติขึ้นภายหลังจากพุทธปรินิพพานแล้ว ในสมัยต้นนั้น ยังไม่มีการสร้างพระพุทธรูปที่เป็นรูปลักษณะของสมเด็จพระบรมศาสดา เป็นแต่ภาพสลักบรรยายพระพุทธรูปประวัติ โดยเว้นพระรูปของสมเด็จพระบรมศาสดาไว้บ้างสร้างเป็นรูปธรรมจักรบ้างก็มี ครั้นพอถึงยุคคันธาระ ชาวเมืองคันธาระ ได้รับอิทธิพลทางวัฒนธรรมของพวกกรีก ที่นิยมสร้างเทวรูปไว้สักการบูชา จึงเริ่มมีการสร้างพระพุทธรูปขึ้น โดยเลียนแบบเทวรูปของกรีกและ มหาปุริสลักษณะกำเนิดเป็นพระพุทธรูปขึ้น ต่อมาก็มีการคิดค้นปางหรือพุทธอิริยาบถต่างๆ จนถึงยุคปลายของอินเดียในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ – ๑๘ ยุคแห่งศิลปะปาละ ศาสนานิกายมหายานมีอิทธิพลต่อการสร้างพระพุทธรูปเป็นอันมาก ทำให้เกิดคตินิยมความเชื่อเกี่ยวกับพระสภาวะของพระพุทธเจ้าที่อยู่เหนือมนุษยธรรมดา ซึ่งถูกถ่ายทอดด้วยการนำเครื่องประดับอาภรณ์อันมีค่าไปประดับหรือทรงพระพุทธรูปก่อเกิดพระพุทธรูปทรงเครื่องขึ้นมา และมีพัฒนาการผ่านอาณาจักรพุกาม ล้านนา ล้านช้าง ขอม ตลอดจนอยุธยาสืบทอดมาจนถึง ธนบุรีและรัตนโกสินทร์

๑.๖.๒ งานวิจัยและวิทยานิพนธ์

ศาสตราจารย์ ดร.ศักดิ์ชัย สายสิงห์ ได้กล่าวไว้ในโครงการวิจัยเรื่องพระพุทธรูปในประเทศไทย : รูปแบบ พัฒนาการและความเชื่อของคนไทย ว่า “การแบ่งยุคสมัยของพระพุทธรูปในประเทศไทย ตั้งแต่เมื่อแรกรับวัฒนธรรมทางศาสนาจนมาถึงปัจจุบัน โดยแบ่งออกตามระยะเวลาที่มีการใช้ข้อมูลหลักฐานด้านต่างๆ มาวิเคราะห์ร่วมกัน ทั้งหลักฐานทางโบราณคดี เอกสารทางประวัติศาสตร์วิเคราะห์ร่วมกับหลักฐานทางศิลปกรรม โดยแบ่งพัฒนาการออกเป็นช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ใช้หลักเกณฑ์ของวัฒนธรรมเป็นหลัก ได้แก่ วัฒนธรรมทวารวดีและวัฒนธรรมเขมร และมีการแบ่งย่อยไปตามภูมิภาคต่างๆ เช่น ทวารวดีในภาคกลาง ทวารวดีในภาคอีสาน ทวารวดีในภาคใต้ และในภาคเหนือศิลปะหริภุญชัย กับวัฒนธรรมเขมรที่มีศิลปะเขมรที่พบในประเทศไทยกับศิลปะสมัยลพบุรี ออกจากกันได้

^{๑๖} เชษฐ ดิงสัญชลี, พระพุทธรูปอินเดีย, (กรุงเทพมหานคร: เมืองโบราณ, ๒๕๕๔), หน้า ๓๑.

^{๑๗} พิชญา สุ่มจินดา, ถอดรหัสพระจอมเกล้า, (กรุงเทพมหานคร: ศิลปวัฒนธรรม, ๒๕๕๗), หน้า ๑๘๐.

ส่วนศิลปะตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๙ เป็นต้นมาถือเป็นศิลปะของราชอาณาจักรที่มีลักษณะของราชธานี เมืองบิรวาร และปรากฏระบบกษัตริย์และการปกครองชัดเจน จึงสามารถแบ่งได้ตามขอบเขตของอาณาจักรต่างๆ ทั้งทางด้านกายภาพ รูปแบบศิลปกรรมและช่วงระยะเวลา ที่แบ่งตามลักษณะทางศิลปกรรมที่มีลักษณะเฉพาะของแต่ละสมัยแตกต่างกัน ได้แก่ สมัยสุโขทัย สมัยล้านนา สมัยอยุธยา และสมัยรัตนโกสินทร์ โดยได้เพิ่มขึ้นอีกสมัยหนึ่งคือ ศิลปะล้านช้างหรือศิลปะล้านช้างที่พบในประเทศไทย ในแต่ละสมัยยังได้แบ่งแยกย่อยไปตามระยะเวลา อิทธิพลศิลปะหรือสกุลช่างต่างๆ” นอกจากนี้จากการสนทนากับศาสตราจารย์ ดร.ศักดิ์ชัย สายสิงห์ ท่านยังกรุณาให้ข้อคิดถึงพุทธอิริยาบถของพระทรงเครื่องอีกว่า เนื่องจากในอดีตนั้นยังไม่มีการจัดหมวดหมู่ของปางพระพุทธรูป การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องจึงปรากฏในพระพุทธรูปที่ผู้คนในยุคสมัยนั้นคุ้นชิน เช่น ปางสมาธิ มารวิชัย เป็นต้น

นางสาวศศิ ยุกตะนันท์ ได้กล่าวถึง กำเนิดพระพุทธรูปทรงเครื่องและคติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องไว้ในวิทยานิพนธ์เรื่อง คตินิยมในการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสมัยอยุธยาว่า “พระพุทธรูปทรงเครื่องในศิลปะอินเดีย เริ่มขึ้นครั้งแรกในสมัยคุปตะ เป็นพระพุทธรูปสวมเครื่องทรงของพระมหากษัตริย์ที่สามารถถอดออกได้” และคติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องไว้ว่า “การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในอินเดีย เกิดเนื่องมาจากความเชื่อเรื่องฐานะของพระพุทธรูปเจ้าเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ซึ่งเคยเชื่อกันว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเป็นเพียงมนุษย์ธรรมดาที่ได้สะสมบารมีไว้มากจนสามารถบรรลุพระโพธิญาณได้ โดยในราวพุทธศตวรรษที่ ๔ นิกายมหาสังฆิกะซึ่งต่อมาพัฒนาเป็นนิกายมหายาน มีความเชื่อเรื่องพระพุทธรูปเจ้าแตกต่างไปจากเดิม คือเชื่อว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเป็นสิ่งที่ศักดิ์สิทธิ์หรือสิ่งเหนือธรรมชาติ และยกย่องให้พระองค์เป็นมหาบุรุษ หรือโลกุตระผู้พ้นจากกิเลสทั้งปวง พระสรีระของพระองค์ การดำรงพระชนม์อยู่ และพระอานุภาพของพระองค์ไม่มีที่สิ้นสุด...ทรงมีฐานะเป็นจักรวาทีหรือจักรพรรดิของจักรวาล จึงมีการถวายเครื่องทรงกษัตริย์เพื่อประดับตกแต่งพระพุทธรูปเป็นพุทธานุชา”^{๑๘}

นายจตุพร วรวัชรพงศ์ ได้กล่าวถึงคติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในครั้งแรกเริ่มของศิลปะอินเดียไว้ในวิทยานิพนธ์เรื่อง ที่มาของพระพุทธรูปทรงเครื่องศิลปะขอมที่พบในประเทศไทยว่า “คติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในศิลปะอินเดีย ตามแนวคิดของพุทธศาสนมหายานสามารถแบ่งคติหรือความหมายทางประติมานวิทยา โดยสังเขปเป็น ๓ แนวความคิด คือ ๑.แนวความคิดเรื่อง พระพุทธรูปเจ้าทรงอยู่ในสถานะสูงสุดเหนือสรรพสิ่ง ๒.แนวความคิดเรื่อง พระพุทธรูปเจ้าทรงเป็นจักรวาที และ ๓.แนวความคิดเรื่องพระอาทิตย์พุทธ”^{๑๙}

จากการทบทวนงานวิจัย สามารถสรุปได้ว่า กำเนิดของพระพุทธรูปทรงเครื่องนั้นมาจากคตินิกายมหายานที่ยกย่องพระพุทธรูปเจ้าว่าทรงมีพระสถานะแตกต่างจากมนุษย์ธรรมดา ทำให้เกิด

^{๑๘} ศศิ ยุกตะนันท์, “คตินิยมการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสมัยอยุธยา”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๒), หน้า ๓๙.

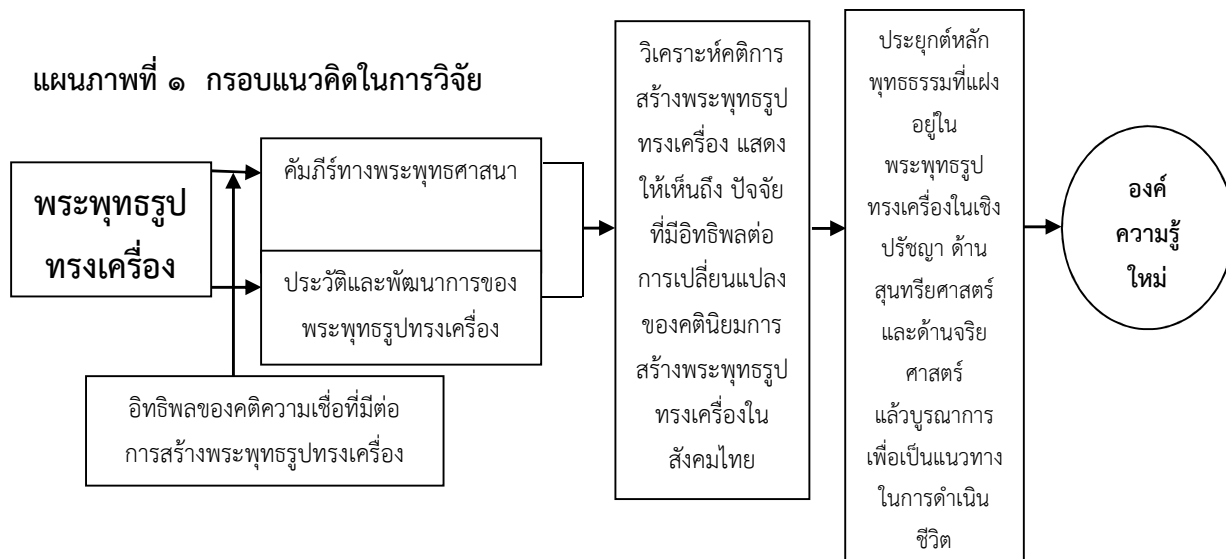
^{๑๙} จตุพร วรวัชรพงศ์, “ที่มาของพระพุทธรูปทรงเครื่องศิลปะขอมที่พบในประเทศไทย”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๙).

ความเชื่อที่จะนำทรัพย์สินอันมีค่ามาบูชาพระพุทธรูป อิทธิพลของพระพุทธรูปทรงเครื่องนี้ได้เข้ามาในอาณาจักรพุกาม ล้านนาล้านช้าง ขอมและอยุธยาโดยลำดับ สำหรับการแบ่งยุคสมัยแห่งพุทธศิลป์ในแผ่นดินไทยนั้น เริ่มขึ้นตั้งแต่สมัยหลังพุทธศตวรรษที่ ๑๙ เป็นต้นมา เนื่องจากการปรากฏของรูปแบบการปกครองที่ชัดเจน พุทธศิลป์จึงถูกจำแนกตามอาณาจักรนั้นๆ เช่น สุโขทัย อยุธยา ล้านนา เป็นต้น

๑.๗ กรอบแนวคิดที่ใช้ในการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง “คติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสังคมไทย” ครั้งนี้ เป็นการวิจัยแบบผสมผสานระหว่าง การวิจัยเชิงคุณภาพ ประกอบด้วย การวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) ซึ่งผู้วิจัยจะดำเนินการค้นคว้าคติความเชื่อต่างๆ ที่มีอิทธิพลต่อการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่อง ตลอดจนพัฒนาการ นับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน และนำมาวิเคราะห์คติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องให้เห็นในมุมมองที่เป็นปัจจัยต่อการเปลี่ยนแปลงคติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสังคมไทย แล้วนำไปประยุกต์กับหลักการในเชิงปรัชญา ด้านสุนทรียศาสตร์และจริยศาสตร์ ให้เห็นถึงพุทธธรรมที่แฝงอยู่ในพระพุทธรูปทรงเครื่องนั้น การวิจัยดังกล่าวจะดำเนินการด้วยการวิจัยเอกสาร สัมภาษณ์เชิงลึกกับผู้ทรงคุณวุฒิ เพื่อให้ได้แนวคิดและคติความเชื่อ ตลอดจนรูปแบบ แนวคิดและคติของการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องที่สอดคล้องกับคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา มากที่สุด ซึ่งผู้วิจัยสามารถสรุปกรอบแนวคิดในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ได้ตามแผนภาพที่ ๑

แผนภาพที่ ๑ กรอบแนวคิดในการวิจัย

๑.๘ วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Method) ประกอบการวิจัยทางเอกสาร (Documentary research) มีขั้นตอนวิจัยดังต่อไปนี้

๑.๘.๑ ขั้นตอนการศึกษาวิจัยทางเอกสาร จะศึกษาแบ่งตามแหล่งข้อมูล ดังนี้

๑) ค้นคว้า รวบรวม วิเคราะห์ ข้อมูลปฐมภูมิ ได้แก่ พระไตรปิฎก ฉบับภาษาไทย ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙ และคัมภีร์พระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้อง

๒) ค้นคว้า รวบรวม วิเคราะห์ ข้อมูลทุติยภูมิ ได้แก่ เอกสารทางวิชาการที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ หนังสือ ตำรา วิทยานิพนธ์ งานวิจัย และผลงานตีพิมพ์ทั้งภาษาไทย ภาษาต่างประเทศ ทางวิชาการของผู้ทรงคุณวุฒิทางพระพุทธศาสนา รวมทั้งสื่ออิเล็กทรอนิกส์ต่างๆ

๓) ขอบเขตของเนื้อหาจะศึกษาเฉพาะประวัติและพัฒนาการของการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องนับตั้งแต่เริ่มต้นจนขยายอิทธิพลเข้าสู่สังคมไทย ตลอดจนคติการสร้างเฉพาะที่มีอยู่ในสังคมไทย

๑.๘.๒ การเก็บรวบรวมข้อมูล

รวบรวมข้อมูลจากเอกสาร โดยการค้นคว้าข้อมูลเกี่ยวกับพระพุทธรูปทรงเครื่องจากเอกสารต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกาปกรณ์วิเสส และอื่นๆ รวมถึงคัมภีร์ท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาทั้งมหายานและเถรวาทด้วย ตลอดจนเอกสาร รายงานการวิจัย ตำราวิชาการทางพระพุทธศาสนาต่างๆ และมีการสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิเพื่อให้ได้ข้อมูลเชิงลึกเพื่อให้ได้ข้อมูลเชิงลึกสำหรับการศึกษาวิจัย จึงได้ดำเนินการสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิด้านต่างๆ ซึ่งมีความสัมพันธ์และเชื่อมโยงกับการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ จำนวน ๘ รูป/คน ซึ่งเป็นผู้ทรงคุณวุฒิที่มีความรู้ ความเชี่ยวชาญตลอดทั้งมีประสบการณ์ทางด้านพระพุทธศาสนานิกายมหายาน ศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู ประวัติศาสตร์ศิลปะ และเป็นศิษย์ผู้เคยอุปฐากใกล้ชิดพระราชพรหมยาน หรือหลวงพ่อกุญชีสิงดำ และพระพรหมปัญโญ หรือหลวงปู่ดู่

๑.๘.๓ การวิเคราะห์ข้อมูล

หลังจากที่ได้ศึกษาวิจัยทางเอกสารตลอดจนเก็บรวบรวมข้อมูลจนสามารถทราบถึงประวัติ พัฒนาการ และคติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องที่มีอยู่ในสังคมไทยแล้ว ก็นำคติเหล่านั้นมาวิเคราะห์ตามแนวคิด ความเชื่อ และสภาพสังคม โดยใช้เครื่องมือการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) แล้วจึงนำมาประยุกต์ในเชิงปรัชญา ด้านสุนทรียศาสตร์ และด้านจริยศาสตร์จากพระพุทธรูปทรงเครื่อง เพื่อให้เกิดหลักพุทธธรรมที่สามารถนำมาบูรณาการเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต แล้วจึงสรุปผลที่ได้จากการวิจัย พร้อมข้อเสนอแนะ และประเด็นที่จะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษา

๑.๙ ประโยชน์ที่ได้รับ

๑.๙.๑ ได้ทราบประวัติและพัฒนาการของคติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสังคมไทย

๑.๙.๒ ได้ทราบคติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสังคมไทย

๑.๙.๓ ได้แนวทางในการประยุกต์หลักพุทธธรรมที่แฝงอยู่ในพระพุทธรูปทรงเครื่องจากคัมภีร์พระพุทธศาสนา ในเชิงปรัชญา ด้านสุนทรียศาสตร์ และด้านจริยศาสตร์

บทที่ ๒

ประวัติและพัฒนาการของการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่อง

พระพุทธรูป หรือ รูปเคารพแทนพระพุทธรเจ้า เริ่มมีการสร้างขึ้นมาตั้งแต่ระหว่างพุทธศักราช ๕๐๐ ถึง ๕๕๐ ในรัชสมัยของพระเจ้ามิลินท์ หรือเมเน็นเดอร์ที่ ๑ ชาวกรีกที่มาครอบครองแคว้นคันธาระ เมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ ๖ พระพุทธรูปที่เกิดขึ้นครั้งแรกจึงเรียกรูปแบบของพระพุทธรูปนี้ว่า แบบคันธารราช โดยถ่ายแบบอย่างเทวรูปที่พวกชาวกรีกนับถือกันในยุโรปมาสร้างนับเป็นศิลปะอินเดียสมัยที่ ๒ (พุทธศตวรรษที่ ๖ – ๑๐) สืบต่อจากศิลปะอินเดียสมัยที่ ๑ (พุทธศตวรรษที่ ๓ – ๖) ที่ปรากฏภาพแทนสัญลักษณ์พระพุทธรเจ้าแต่ยังไม่ปรากฏการสร้างพระพุทธรูป การสร้างพระพุทธรูปในอินเดียได้เจริญที่สุดในสมัยที่ ๓ (พุทธศตวรรษที่ ๙ – ๑๓) โดยเฉพาะในศิลปะคุปตะที่ได้รับการยกย่องว่ามีความงดงามที่สุด จนถึงศิลปะอินเดียสมัยที่ ๔ (พุทธศตวรรษที่ ๑๒ – ๑๘) ซึ่งเป็นยุคสมัยที่พระพุทธศาสนาในอินเดียเสื่อมความนิยมลง แม้จะปรากฏการสร้างพระพุทธรูปไม่มากนักแต่ในยุคสมัยนี้เองที่เกิดความนิยมสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องขึ้น ในศิลปะปาละตอนปลายและศิลปะกัศมีร์เป็นสำคัญ

การสร้างพระพุทธรูปซึ่งประดับประดาด้วยเครื่องประดับหรือเครื่องทรงอย่างพระมหากษัตริย์ เรียกกันโดยความเข้าใจทั่วไปว่าพระพุทธรูปทรงเครื่องนั้น ปรากฏมีมาตั้งแต่ในประเทศอินเดีย ซึ่งถือว่าเป็นดินแดนต้นกำเนิดของพระพุทธศาสนา มีประวัติและพัฒนาการมาโดยลำดับ การศึกษาประวัติและพัฒนาการของการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่อง เพื่อให้เห็นถึงคตินิยมได้อย่างเด่นชัด สามารถแบ่งการศึกษาได้เป็นสองช่วงเวลาสำคัญคือ ก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ซึ่งจะเป็นการศึกษานับตั้งแต่การบังเกิดขึ้นของพระพุทธรูปทรงเครื่อง ในกลุ่มพระพุทธศาสนานิกายมหายาน มีการแผ่ขยายอิทธิพลของคตินิยมความเชื่อและวัฒนธรรมในการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องมาในหลายภูมิภาค กับหลังพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ซึ่งจะศึกษาภายหลังจากการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องเริ่มปรากฏขึ้นเด่นชัดและแพร่หลายแล้ว โดยเฉพาะในดินแดนที่เป็นประเทศไทยในปัจจุบัน กอปรกับคตินิยมและวัฒนธรรมการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องที่เปลี่ยนแปลงไปอันเกิดจากอิทธิพลของพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท มีการผสมผสานกันทางคตินิยมและความเชื่อ จนถึงปัจจุบัน โดยแบ่งการศึกษาเป็นประวัติและพัฒนาการของการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ซึ่งจะศึกษาประวัติและพัฒนาการตลอดจนคติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องที่ปรากฏ นับตั้งแต่เริ่มขึ้นในดินแดนของประเทศอินเดีย เข้ามาสู่พม่า เขมร และเข้าสู่อาณาจักรลพบุรี ซึ่งเป็นดินแดนของประเทศไทยในปัจจุบัน และศึกษาประวัติและพัฒนาการของการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องหลังพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ซึ่งจะศึกษาและพัฒนาการตลอดจนคติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องที่ปรากฏในอาณาจักรล้านนา ล้านช้าง กรุงสุโขทัย กรุงศรีอยุธยา กรุงธนบุรี กรุงรัตนโกสินทร์ จนถึงยุคปัจจุบัน และการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องตามแนวคิดปัจจุบัน ว่ามีประวัติและพัฒนาการเป็นเช่นใดและมีคติในการสร้างในแต่ละยุคสมัยเป็นอย่างไร มีเนื้อหาโดยละเอียดดังนี้

๒.๑ ประวัติและพัฒนาการของการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๙

การสร้างพระพุทธรูปซึ่งเป็นสัญลักษณ์แทนองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น ปรากฏมีครั้งแรกมาตั้งแต่ดินแดนประเทศอินเดียแล้ว ทั้งยังปรากฏว่าในสมัยต่อมา ชาวอินเดียนเองก็เริ่มสร้างพระพุทธรูปที่ประดับประดาด้วยเครื่องทรงอาภรณ์อันวิจิตร เรียกกันในยุคสมัยต่อมาว่า พระพุทธรูปทรงเครื่องนั่นเอง การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องมีประวัติและพัฒนาการและคตินิยมในสมัยแรกเริ่ม ก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ดังนี้

๒.๑.๑ การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในอินเดีย

๑) ประวัติและพัฒนาการของการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในอินเดีย

ประเทศอินเดียเป็นแผ่นดินต้นกำเนิดพระพุทธศาสนา นั้นเพราะว่าสมเด็จพระบรมศาสดาทรงอุบัติขึ้นในราชวงศ์ศากยะซึ่งเป็นวรรณะกษัตริย์ ทรงตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ทรงประกาศพระศาสนาและเสด็จดับขันธปรินิพพาน ในแผ่นดินชมพูทวีป ซึ่งก็คือประเทศอินเดียในปัจจุบัน ใช่ว่าในพื้นแผ่นดินนี้จะมีศาสนาพุทธเป็นศาสนาแรก ลัทธิศาสนาที่เก่าแก่ที่สุดของอินเดีย ปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระเวทของชาวอารยันช่วงเดียวกับการก่อตั้งอารยธรรมอินเดีย ต่อมาในช่วงต้นพุทธกาลลัทธิพระเวทเดิมก็มีบรรดาคัมภีร์พราหมณ์เข้ามาเพิ่มเติมเปลี่ยนชื่อใหม่เป็นศาสนาพราหมณ์^๑ มีการเคารพบูชาเทพเจ้าหลายองค์ในขณะเดียวกันนั้นเองก็มีศาสนาใหม่เกิดขึ้น ๒ ศาสนาด้วยกันคือ พุทธศาสนา และศาสนาไชนะหรือศาสนาเชน

เมื่อสมเด็จพระบรมศาสดาทรงประกาศพระศาสนาแล้ว พระพุทธศาสนาได้ถือกำเนิดและเจริญรุ่งเรืองอยู่ทางตอนเหนือของประเทศอินเดีย หลังจากพระองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว พระพุทธศาสนาก็เริ่มเปลี่ยนแปลงคติความเชื่อเรื่อยมา และมีการทำสังคายนาพุทธศาสนาหลายครั้งในอินเดีย ดังนี้

การสังคายนาครั้งที่ ๑ หลังจากพระพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพานไม่นาน พระเถระานุเถระได้ประชุมกัน เพื่อรวบรวมพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ให้เป็นหมวดหมู่

การสังคายนาครั้งที่ ๒ ราวพุทธศตวรรษที่ ๒ ในครั้งเอง พระพุทธศาสนาได้เริ่มมีการแยกเป็นนิกายต่างๆ

การสังคายนาครั้งที่ ๓ ราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๓-ต้นพุทธศตวรรษที่ ๔ ภายใต้การอุปถัมภ์ของพระเจ้าอโศกมหาราช แห่งราชวงศ์ศรียา แคว้นมคธ โปรดให้เขียนพระไตรปิฎกเป็นภาษาบาลี^๒ นอกจากนี้ พระเจ้าอโศกมหาราชยังโปรดให้รวบรวมพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าแบ่งปันไปในที่ต่างๆ ในสมัยนั้น จนเกิดเป็นประเพณีสร้างสถูปเป็นเจดีย์ ทรงบำรุงพุทธศาสนาในประเทศ และยังได้ส่งสมณทูตไปเผยแผ่พุทธศาสนาในประเทศเพื่อนบ้านใกล้เคียง เช่น พระมหินทรเถระพระอรสไปยังลังกา พระโสณะและพระอุตตรมายังสุวรรณภูมิ เป็นต้น

^๑ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, ศิลปะอินเดีย, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๑๙), หน้า ๔๓.

^๒ สิริวัฒน์ คำวันสา, พุทธศาสนาอินเดีย, (กรุงเทพมหานคร: กรุงเทพมหานครการพิมพ์, ๒๕๒๓), หน้า ๓๕.

การสังคายนาครั้งที่ ๔ ราวพุทธศตวรรษที่ ๗ ภายใต้ความอุปถัมภ์ของพระเจ้ากนิษกะโปรดให้เขียนพระธรรมเป็นภาษาสันสกฤต ส่งสมณทูตไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาไปยังต่างแดนเช่น จีน ทิเบต เป็นต้น

ต่อมาในสมัยราชวงศ์ปาละ กษัตริย์มีความเลื่อมใสในพุทธศาสนา พุทธศาสนาจึงเริ่มเป็นศาสนาหลักในดินแดนนี้เป็นเวลานาน หลังจากช่วงเวลาที่ยุ่งเรื่องและเสื่อมลงในดินแดนต่างๆ ของอินเดีย ทำให้วัดทางพุทธศาสนาในแคว้นพิหารรุ่งเรืองมากเป็นพิเศษ เช่นที่นาลันทา มีภิกษุเป็นพันรูปจากดินแดนต่างๆ มาศึกษา ในฐานะมหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนาที่เก่าแก่ที่สุด สถาปนาโดยกษัตริย์แห่งราชวงศ์คุปตะจากพระเจ้าศักราทิตยถึงพระเจ้าวัชร^๓ โดยในช่วงปลายราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๘ เป็นช่วงที่มีวิวัฒนาการของลัทธิตันตระในพุทธศาสนา ภายใต้การปกครองของราชวงศ์ปาละ เมื่อพุทธศาสนาก็เริ่มเข้าสู่ความเสื่อม อันเป็นผลมาจากการผสมกลมกลืนเข้ากับศาสนาพราหมณ์และรับอิทธิพลตันตระซึ่งกำลังเป็นที่นิยมขณะนั้น ทำให้ปรัชญามหายานแล้วกลายเป็นลัทธิความเชื่อที่เรียกว่าวัชรยาน หรือพุทธศาสนาตันตระไป^๔ จนกลายเป็นลามะที่แพร่หลายในทิเบตเป็นจำนวนมาก^๕ แม้ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก็ได้เข้าไปมีอิทธิพลในเขมรและชวาในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔^๖

ภาพที่ ๑ พระพุทธรูปทรงเครื่อง
แสดงอภัยมุทรา
ศิลปะอินเดีย แบบปาละตอนปลาย
ภาพถ่ายจาก pinterest

การปรากฏของพระพุทธรูปทรงเครื่องในประเทศอินเดีย ถือเป็นต้นกำเนิดของพระพุทธรูปทรงเครื่อง ถูกค้นพบว่าการสร้างครั้งแรกในสมัยคุปตะ พระพุทธรูปทรงเครื่องในระยะแรกเริ่มนั้น เป็นพระพุทธรูปสวมเครื่องทรงอย่างพระมหากษัตริย์ โดยเครื่องทรงสามารถถอดออกได้^๗ ในยุคสมัยแรกสันนิษฐานว่าเป็นการสร้างรูปของพระโพธิสัตว์ก่อนที่จะตรัสรู้ ปะปนกันกับพระพุทธรูปของพระพุทธเจ้า ไม่มีการแยกความแตกต่างให้เห็นได้

^๓ หม่อมหลวงสุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์, การศึกษาพระพิมพ์ภาคใต้ของประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร: ฐานข้อมูลวิทยานิพนธ์ไทย), หน้า ๒๑.

^๔ ผาสุข อินทรารุช, พุทธศาสนาและประติมานวิทยา, (นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๐), หน้า ๔๗.

^๕ หม่อมหลวงสุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์, การศึกษาพระพิมพ์ภาคใต้ของประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร: ฐานข้อมูลวิทยานิพนธ์ไทย), หน้า ๒๑.

^๖ หม่อมเจ้าสุรภัทรดิศ ดิศกุล, ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ. ๒๐๐๐, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, ๒๕๒๒), หน้า ๔๓.

^๗ Dorothy H. Frickle, "Crowned Buddha Images In Southeast Asia", ศิลปะและโบราณคดีในประเทศไทย เล่ม ๑, (ประจวบคีรีขันธ์: โรงพิมพ์ศูนย์กลางทหารบกค่ายธนรัชต์, ๒๕๑๗), หน้า ๑๐๐.

ชัดเจน^๘ พระพุทธรูปทรงเครื่ององค์แรกสุดที่พบในศิลปะอินเดีย เป็นพระพุทธรูปองค์ที่แตกต่างไปจากพระพุทธรูปองค์อื่นตรงที่สวมกรองศอทับจีวรห่มเฉียงเท่านั้น พบที่เมืองมคธในแคว้นพิหาร^๙ สันนิษฐานว่ามีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔ - ๑๕ และนับตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๗ เป็นต้นมา ก็ปรากฏว่ามีการนิยมสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในศิลปะอินเดียแบบปาละ^{๑๐} จนปรากฏพระพุทธรูปทรงเครื่องในศิลปะอินเดียอยู่เป็นจำนวนมาก

สำหรับปางของพระพุทธรูปทรงเครื่องในศิลปะอินเดียนั้น ยังไม่มีการกำหนดว่าจะต้องสร้างเป็นพระพุทธรูปปางใดหรือตามพระพุทธรูปประวัติตอนใด โดยมากจะค้นพบพระพุทธรูปทรงเครื่องในอิริยาบถประทับยืนแสดงปางประทานอภัย(ภาพที่ ๑) ปางประทานพร และปางแสดงธรรมหรือพระพุทธรูปในอิริยาบถประทับนั่ง ทั้งขัดสมาธิราบและขัดสมาธิเพชร โดยนิยมสร้างเป็นปางประทานอภัย ปางมารวิชัย และปางปฐมเทศนา^{๑๑} พระพุทธรูปทรงเครื่องที่สร้างในประเทศอินเดีย สมัยปาละนั้น นิยมใช้วัสดุสำคัญในการสร้างเป็น ๒ ประเภทคือ พระพุทธรูปทรงเครื่องศิลา และพระพุทธรูปทรงเครื่องสำริด โดยพระพุทธรูปทรงเครื่องศิลาจะนิยมสลักบนแผ่นหินเป็นรูปพระพุทธรูปทรงเครื่องขนาดใหญ่อยู่ตรงกลาง องค์พระสวมเครื่องทรงเฉพาะมงกุฏ กุณฑล และกรองศอ ตามแบบศิลปะปาละ นอกจากนี้ยังพบ

ภาพที่ ๒ พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ปาง
ศิลปะอินเดีย แบบปาละตอนกลาง
ภาพถ่ายจาก education.asianart.org

ประติมากรรมรูปเคารพอื่นๆ เช่น รูปพระโพธิสัตว์(ภาพที่ ๒) ล้อมรอบด้วยรูปขนาดเล็ก อาจทำเป็นพระพุทธรูป หรือพระพุทธรูปทรงเครื่องเช่นกัน นอกจากนี้ยังมีภาพวาดในถ้ำชันดาหมายเลข ๑ เป็นภาพวาดพระโพธิสัตว์ภาพวาดพระปัทมปาณีโพธิสัตว์และพระวัชรปาณีโพธิสัตว์จิตรกรรม ศิลปะคุปตะตอนปลาย หรือหลังคุปตะ(พุทธศตวรรษที่ ๑๒) ถือกันว่าเป็นงานจิตรกรรมที่งดงามที่สุดภาพหนึ่งของประวัติศาสตร์ศิลปะอินเดีย และยังมีพระพุทธรูปทรงเครื่องที่ปรากฏในปางต่างๆ กันไป ดังเช่น พระพุทธรูป ๘ ปาง (ภาพที่ ๓) ซึ่งมีพระพุทธรูปทรงเครื่องประทับนั่งขัดสมาธิเพชรอยู่บนฐานบัวคว่ำ - หงาย ในอิริยาบถปางมารวิชัย ทรงจีวรห่มเฉียงและมีกรองศอสวมทับอยู่ด้านบน ที่พระเศียรสวมกระบังหน้า กุณฑล ที่ด้านข้างทั้งสองด้านและด้านบน เป็นรูปพระพุทธรูปไม่ทรงเครื่องแสดงปางต่างๆ ตามพุทธประวัติ นับตั้งแต่ประสูติจนถึงเสด็จดับขันธปรินิพพานอีก ๗ ปาง รวมทั้งหมดจึงเป็น

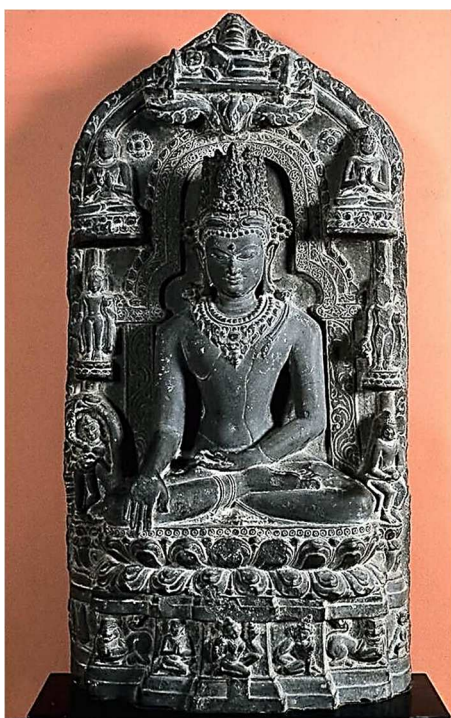
^๘ Anada K Coomaraswamy, *History of Indian And Indonesian Art*, (New York: Dover Publication, 1965), p.56.

^๙ Paul Mus, *Le Buddha Pare, Son Origine Indienne, Cakyamunidans le Mohayanisme Moyen*, Bulletin de l'Ecole Francaise d'Extreme-Orient (1928),XXVIII ,pp.186-188.

^{๑๐} หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, *ศิลปะอินเดีย*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: องค์การการค้าของคุรุสภา, ๒๕๑๙), หน้า ๑๕๕-๑๕๖.

^{๑๑} *Archaeological Survey of India, Annual Report, 1922*, pl XXXVII and R.D.Banerji, *Eastern Indian School of Mediaeval Sculpture* pls XXI-XXVI, XXVI, etc.

พระพุทธรูป ๘ ปาง บ้างก็สร้างเป็นพระพุทธรูปทรงเครื่อง ๕ องค์ มีพระพุทธรูปทรงเครื่ององค์ใหญ่ ตรงกลางเป็นพระพุทธรูปประทับยืนบนฐานบัวคว่ำ - หงาย มีรูปบุคคลผู้หญิงขนาดเล็ก และเครื่อง พุทธบูชาอยู่ที่ข้างฐาน ยกพระหัตถ์ขวาแสดงปางประทานอภัย พระหัตถ์ซ้ายถือชายจีวร ที่พระเศียร สวมกระบังหน้ากนกพล และกรองศอ ที่ด้านข้างด้านล่างเป็นรูปพระพุทธรูปทรงเครื่องขนาดเล็กใน อริยาบถประทับยืนปางโปรดช้างนาฬาคีรี (ด้านซ้าย) และปางเสด็จลงจากดาวดึงส์ (ด้านขวา) ที่ ด้านข้างด้านบนเป็นพระพุทธรูปทรงเครื่องขนาดเล็กประทับนั่งแสดงปางสมาธิ (ด้านซ้าย) และปาง มารวิชัย (ด้านขวา) ด้านบนเป็นรูปเจดีย์แสดงปางปริณิพพาน พระพุทธรูป ๕ องค์เช่นนี้ไม่ค่อยปรากฏ ในศิลปะปาละมากนัก ดังเช่น พระพุทธรูป ๘ ปางซึ่งเป็นที่นิยม (ภาพที่ ๒) สันนิษฐานว่าอาจสร้างใน พุทธศาสนาวัชรยาน^{๑๒}

ภาพที่ ๓ พระพุทธรูปแปดปาง
ศิลปะอินเดีย แบบปาละตอนปลาย
ภาพถ่ายจาก pinterest

สำหรับพระพุทธรูปทรงเครื่องในศิลปะ อินเดียที่นิยมสร้างด้วยวัสดุสำริด มักหล่อเป็น พระพุทธรูปทรงเครื่ององค์เดียวโดยไม่มียอดประกอบอื่น แวดล้อม ต่างจากวัสดุศิลา ทั้งนี้ก็ยังมี การค้นพบ พระพุทธรูปในลักษณะที่มีรูปบุคคลขนาดเล็กประกอบที่ ด้านข้างบ้าง นิยมมีแผ่นหลังคล้ายประติมากรรมนูนต่ำ ประกอบเป็นรูปซุ้ม หรือ ลวดลายอื่นๆ เช่น เปลวไฟ บางทีก็มีรูปบุคคลขนาดเล็กขนานบอยู่ อาจเป็นรูปพระ โพธิสัตว์ ซึ่งจะสื่อความหมายถึง พระพุทธเจ้าผู้มีภาวะ เหนือมนุษย์ ตามคติมหายาน^{๑๓}

๒) คติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องใน อินเดีย

ราวพุทธศตวรรษที่ ๔ พระพุทธศาสนามี นิกายหนึ่งชื่อว่า นิกายมหาสังฆิกะ ซึ่งเป็นนิกายหนึ่งใน พระพุทธศาสนาที่แยกออกมาจากคณะสงฆ์ดั้งเดิมหรือ ฝ่ายเถรวาทเมื่อครั้งสังคายนาครั้งที่ ๒ โดยแยกตัว ออกไปทำสังคายนาต่างหาก ในระยะแรกนิกายนี้ไม่ได้

รุ่งเรืองมาก เนื่องจากมีความขัดแย้งกับฝ่ายเถรวาทอย่างรุนแรง ต่อมาจึงมีอิทธิพลที่เมืองปาฏลิบุตร เวสาลี แคว้นมคธ ไปจนถึงอินเดียใต้ มีนิกายที่แยกออกไป ๕ นิกาย คือ นิกายโคกุลิกวาท นิกายเอกภ โยहारิกวาท นิกายปัญญตติกวาท นิกายพุทธสุตติกวาท และนิกายเจตติยวาท และถือเป็นต้นกำเนิดของ มหายนในปัจจุบัน นิกายนี้มีความเชื่อเรื่องพระสถานะของพระพุทธเจ้าที่แตกต่างไปจากเดิม คือจาก ที่เคยเชื่อว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเป็นเพียงมนุษย์ธรรมดาสามัญ ที่ทรงบำเพ็ญบารมีสั่งสมมานับ

^{๑๒} Pratapaditya Pal, organized, *Light of Asia: Buddha Sakyamuni in Asian Art*, (Los Angeles: Los Angeles Country Museum of Art, 1955), p.58.

^{๑๓} Paul Mus, *Le Buddha Pare, Son Origine Indienne*, Cakyamunidan le Mohayanisme Moyen, (Bulletin de l'Ecole Francaise d'Extreme-Orient, 1928), XXVIII, pp.196-223.

ชาติไม่ถ้วน จนสามารถบรรลุพระโพธิญาณได้ ก็มีความเชื่อว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงทรงเป็นสิ่งศักดิ์หรือสิ่งเหนือธรรมชาติ^{๑๔} และยกย่องให้ทรงเป็นมหาบุรุษหรือโลกุตตร ประกอบด้วยตรีกายคือ ธรรมกาย สัมโภคกาย และนิรมาณกาย คือ ผู้พ้นจากกิเลสทั้งปวง พระสรีระของพระองค์ การดำรงพระชนม์อยู่ และพระอานาภาพของพระองค์นั้นไม่มีที่สิ้นสุด มีญาณรู้ความลับ และรู้ความไม่เกิดอีก กล่าวโดยสรุปได้ว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงอยู่ในภาวะเหนือมนุษย์(Transcendental Buddha)^{๑๕} การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในอินเดีย จึงถือกำเนิดขึ้นเนื่องมาจากคติความเชื่อเรื่องฐานะของพระพุทธรูปเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม

นอกจากความเชื่อที่ว่าพระพุทธรูปเจ้าทรงเป็นโลกุตตร ผู้ทรงอยู่ในภาวะเหนือมนุษย์แล้วยังยกฐานะของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าให้เท่าเทียมกับมหาบุรุษหรือพระมหากษัตริย์ ปรากฏในมหาปรินิพพานสูตรของนิกายมหาสังฆิกะ^{๑๖} ที่ยกย่องพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงมีฐานะเป็นจักรวรรดิ (Cakkavatti) หรือจักรพรรดิของจักรวาล (Universal Emperor)^{๑๗} ด้วยเหตุที่ว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงมีฐานะเป็นจักรวรรดิ จึงทำให้เกิดคตินิยมการถวายเครื่องทรงกษัตริย์เพื่อประดับตกแต่งพระพุทธรูปเพื่อเป็นพุทธบูชา ดังปรากฏในคัมภีร์ลิลิตวิสูตรของนิกายมหาสังฆิกะว่ามีการถวายเครื่องทรงและเครื่องประดับทำด้วยทองแก่พระพุทธรูปแบบเดียวกับเครื่องราชูปโภคของพระมหากษัตริย์^{๑๘} และใน Mahavanna และ Culavanna ยังยืนยันการถวายเครื่องเพชรพลอย กระบังหน้า และอาภรณ์แก่พระพุทธรูป^{๑๙} แม้เมื่อครั้งหลวงจีนเหียนจิ่งเดินทางจาริกแสวงบุญระหว่าง พ.ศ.๑๑๗๒-๑๑๘๘ ก็ยังได้พบการสวมเครื่องทรงให้กับพระพุทธรูปในสถานการณต่างๆ กันรวมทั้งที่พุทธคยาด้วย^{๒๐} ลักษณะการบูชาพระพุทธรูปด้วยการถวายเครื่องทรงอย่างพระมหากษัตริย์ดังกล่าว จึงเป็นการนำไปสู่การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องทรงอย่างพระมหากษัตริย์ตามคติพุทธศาสนamahayan ในเวลาต่อมา ปรากฏชัดเจนโดยเฉพาะอย่างยิ่งคติของพวกวัชรยาน ซึ่งนิยมนับถืออย่างแพร่หลายในดินแดนอินเดียสมัยราชวงศ์ปาละ-เสนะ บางครั้งก็นิยมสร้างเป็นพระพุทธรูปทรงเครื่องที่มีขนาดเล็กเป็นพระพิมพ์ ด้วยมุ่งหมายจะแจกจ่ายให้เป็นที่ระลึกสำหรับนักจาริกแสวงบุญที่มีมากในเวลานั้น ซึ่งมักจะไปนมัสการสังเวชนียสถานที่สำคัญต่างๆ ตามพุทธประวัติ จึงนิยมสร้างพระทรงเครื่อง ๘ ปาง^{๒๑} ที่ประกอบไปด้วยสัญลักษณ์ของสถานที่สำคัญทางพุทธศาสนา และสังเวชนียสถานที่ต่างๆ ไว้ด้วย

^{๑๔} Warder A.K., *Indian Buddhism*, (Delhi: Motilal Banarsidass, 1970), pp. 276-277.

^{๑๕} ผาสุข อินทรารุช, *พุทธศาสนาและประติมานวิทยา*, (นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๐), หน้า ๗๙.

^{๑๖} Dorothy H.Frickle, "Crowned Buddha Images In Southeast Asia", *ศิลปะและโบราณคดีในประเทศไทย เล่ม ๑*, (ประจวบคีรีขันธ์: โรงพิมพ์ศูนย์กลางทหารราบค่ายธนระริชต์, ๒๕๑๗), หน้า ๙๔.

^{๑๗} เรื่องเดียวกัน , หน้า ๙๓.

^{๑๘} Paul Mus, *Le Buddha Pare, Son Origine Indienne, Cakyamunidans le Mohayanisme Moyen*, (Bulletin de l'Ecole Francaise d'Extreme-Orient, 1928), XXVIII, pp. 269.

^{๑๙} Rowland, Benjammin, *Bejewelled Buddha in Afghanistan*, (Artibus Asiae 24, no 1, 1961), p.23.

^{๒๐} Paul Mus, op.cit., pp.167.

^{๒๑} Dorothy H.Frickle, เรื่องเดิม, หน้า ๑๐๕ -๑๐๖.

จากการศึกษาประวัติและพัฒนากการการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในอินเดีย ผู้วิจัยพบว่า การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในอินเดียนั้น ล้วนเกิดจากคติความเชื่อว่าพระพุทธรูปเจ้าทรงมีพระสถานะอยู่เหนือมนุษย์ ทรงเป็นจักรพรรดิของจักรวาล หรือ จักรวรรดิ ตามแนวคิดของพระพุทธรูปศาสนานิกายมหายานเป็นสำคัญ

๒.๑.๒ การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในพม่า

๑) ประวัติและการพัฒนากการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในพม่า

อาณาจักรโบราณของพม่า คืออาณาจักรศรีเกษตร เป็นนครรัฐของชาวปยู ตั้งอยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำอิรวดีในภาคกลาง และภาคใต้ของประเทศพม่าในปัจจุบัน เชื่อว่ามีกำเนิดในสมัยต้นพุทธกาล โดยชนชาติพยูหรือปยู โดยตั้งบ้านเมืองอยู่ทางตะวันออกเฉียงใต้ของเมืองแปร ชนชาติในอาณาจักรนี้นับถือศาสนาพุทธเป็นหลัก กล่าวได้ว่าเป็นพุทธอาณาจักรใหญ่แห่งแรก ในดินแดนพม่า และได้รับความเจริญทางอักษรศาสตร์จากอินเดีย ในยุคที่รุ่งเรืองถึงขีดสุด ปรากฏเป็นปึกแผ่นราว พุทธศักราช ๑๑๘๑^{๒๒} อาณาจักรนี้มีอำนาจปกครองเกือบตลอดแหลมมลายู อาณาจักรนี้ก็เริ่มเสื่อมลงจนในพุทธศักราช ๑๓๗๕ อาณาจักรน่านเจ้า ได้ยกทัพลงมาทำลายอาณาจักรนี้ลงโดยสิ้นเชิง หลังจากนั้นก็ตกอยู่ในอำนาจของชนชาติพม่า เมื่อพระเจ้าอโนรธาตั้งชื่อ ปฐมกษัตริย์แห่งราชอาณาจักรพุกาม ทรงแผ่พระราชอำนาจเข้ามาแทนที่

หลักฐานทางพระพุทธศาสนา ที่ปรากฏในอาณาจักรศรีเกษตรนี้ คือการค้นพบ พระพิมพ์รูปพระโพธิสัตว์ ๔ พระกร และพระนางตาราซึ่งเป็นพระโพธิสัตว์ฝ่ายสตรี ๒ พระกร ประทับยืน^{๒๓} รวมทั้งจารึกภาษาสันสกฤตบนแผ่นดินเผาจำนวนหลายร้อยแผ่น^{๒๔} จารึกคัมภีร์ภาษาสันสกฤตที่ฐานทั้งสี่ด้านของพระพุทธรูป^{๒๕} และในจดหมายเหตุของหลวงจีนที่จารึกแสวงบุญ ชื่อเอี้ยนจิง (พ.ศ. ๑๔๙๑) และอี้ซิง(พ.ศ. ๑๖๑๘) ต่างยืนยันสอดคล้องกันว่ามีกการนับถือศาสนาพุทธนิกายมหายานในภูมิภาคนี้ นอกจากนี้ยังพบหลักฐานการนับถือพุทธศาสนาหินยานด้วย เช่น การค้นพบสฤพหินและหนังสือยี่สิบแปดแผ่นทองซึ่งจารึกข้อความจากพระไตรปิฎกภาษาบาลี^{๒๖} ซึ่งเป็นภาษาที่ใช้กันมากในอาณาจักรนี้^{๒๗} และยังมีการนับถือเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์ เช่น พระวิษณุ สอดแทรกอยู่ด้วย^{๒๘}

เมื่ออาณาจักรศรีเกษตรเสื่อมลงและถูกแทนที่ด้วยราชอาณาจักรพุกาม โดยมีราชวงศ์พุกามทรงปกครอง ในช่วงแรกปรากฏหลักฐานการนับถือพระพุทธศาสนา ตามลัทธิตันตระที่ได้รับมา

^{๒๒} Gordon H. Luce, *Old Burma-Early Pagan Vol I*, (New York J.J. Augustin Publisher, 1969), p.3, อ้างใน ศศิ ยุกตะนันท์ , “คตินิยมการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสมัยอยุธยา”, *วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๒).

^{๒๓} Ibid., p.201.

^{๒๔} หม่อง ทิน อ่อง, *ประวัติศาสตร์พม่า*, (กรุงเทพมหานคร : โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๑๙), หน้า ๑๑, อ้างใน ศศิ ยุกตะนันท์ , “คตินิยมการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสมัยอยุธยา”, *วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๒).

^{๒๕} Gordon H. Luce, op.cit., p.201.

^{๒๖} หม่อง ทิน อ่อง, *เรื่องเดิม*, หน้า ๑๑.

^{๒๗} Gordon H. Luce, op.cit., p.201.

^{๒๘} Ibid., p.216-217.

จากอินเดียในสมัยราชวงศ์ปาละอย่างชัดเจน โดยมีการนับถือผีที่เรียกว่านัต (Nat) และสัตว์ต่างๆ เช่น การนับถืออนาค ม้า แม้แต่ศูนย์กลางของราชอาณาจักรก็แสดงความเชื่อนี้สอดแทรกไว้ ได้แก่ การเรียกนามภูเขาบูป่า ที่มีมหาศรีครองอยู่^{๒๙} ล่วงมาถึงรัชสมัยพระเจ้าอนิรุทธมหาราช ทรงสถาปนาเมืองสะเทิมของชนชาวมอญเป็นศูนย์กลางของราชอาณาจักรและทรงประดิษฐานพุทธศาสนาเถรวาท ให้เป็นนิกายสำคัญแทนที่ลัทธิตันตระเดิม พระองค์โปรดให้นำพระไตรปิฎก ๙๐ ชุด กลับมายังราชอาณาจักรพุกามที่ได้กลายเป็นศูนย์กลางการศึกษานิกายเถรวาท และยังทรงติดต่อกับลังกา โดยทรงสนับสนุนพระเจ้าวิชัยพาหุที่ ๑ (พ.ศ.๑๖๐๒ - ๑๖๕๗) ขับไล่พวกโจฬะออกไปจากลังกา หลังจากนั้นพม่าและลังกา ได้มีการเชื่อมสัมพันธ์ไมตรีทางพระพุทธศาสนาอย่างชัดเจน โดยพระสงฆ์พม่าและลังกาได้ร่วมกันรวบรวม และคัดลอกพระไตรปิฎกฉบับบาลีทำให้ศาสนาพุทธเถรวาทในพม่ามีความสมบูรณ์และเจริญรุ่งเรืองในกาลต่อมา มา^{๓๐} ดังเช่น ในรัชสมัยพระเจ้าจันสิตา (พ.ศ.๑๖๒๗ - ๑๖๕๕) ทรงสร้างอาสนวิหารเจดีย์ที่พุกาม โดยมีตำนานกล่าวว่าพระสงฆ์จากอินเดียได้เล่าถึงถ้ำนั้นทูลในภูเขาคันธมาทน์ ซึ่งเป็นชื่อภูเขาสำคัญลูกหนึ่งตามตำนานการสร้างโลกและจักรวาลในคติทางพระพุทธศาสนา เป็น ๑ ใน ๕ ขุนเขาที่ล้อมรอบสระอนโนดาตในป่าหิมพานต์ อันได้แก่ สุธัสถัญญ จิตรภูฏ กาลภูฏ คันธมาทญญ และไกรลาส แต่ละลูกมีความสูงถึง ๒๐๐ โยชน์ พระองค์จึงเกิดพระราชศรัทธา จึงทรงสร้างเจดีย์องค์นี้เพื่อให้เหมือนกับถ้ำดังกล่าว นอกจากนี้ ยังทรงพระราชศรัทธาปฏิสังขรณ์มหาวิหารที่พุทธคยาในอินเดียอีกด้วย^{๓๑} แม้ว่าพระพุทธศานานิกายเถรวาทจะมีความสำคัญมากมาตั้งแต่รัชสมัยพระเจ้าอนิรุทธมหาราชเป็นต้นมา แต่คติความเชื่อในศาสนาพุทธนิกายอื่นๆ และศาสนาอื่นๆ เช่น ศาสนาพราหมณ์ ฮินดู ก็ยังคงสืบทอดกันต่อมาในดินแดนพม่า ดังปรากฏว่ายังมีความเชื่อในศาสนาพุทธมหายาน ลัทธิตันตระ ศาสนาพราหมณ์โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ไชยอนพินิกายนิกาย ซึ่งเป็นนิกายหนึ่งในศาสนาพราหมณ์ ซึ่งมีอิทธิพลมากที่สุดในทางตอนเหนือของอินเดีย เป็นนิกายที่ให้การเคารพพระวิษณุหรือพระนารายณ์เป็นมหาเทพสูงสุด นอกจากนี้ยังมีลัทธิการบูชา และความเชื่อดั้งเดิมอื่นๆ ของชาวพื้นเมืองพม่าปรากฏอยู่ต่อมา^{๓๒} เช่น มีการสร้างวัดอเบยาดานา(Abeyadana) ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ เป็นวัดในศาสนาพุทธมหายานตันตระ^{๓๓} รวมทั้งสร้างรูปเคารพในศาสนาพุทธมหายาน เช่น พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร พระนางดาราล และพระศรีอริยเมตตรัย มีการสร้างเทวาลัยในศาสนาพราหมณ์ เช่น เทวาลัย Nat-hlaung-gyaung อุทิศแก่พระวิษณุ^{๓๔} และมีการสร้างรูปเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์ด้วย เช่น พระวิษณุ นางลักษมี และพระคเณศ เป็นต้น

พระมหากษัตริย์ในราชอาณาจักรพุกามแม้จะทรงเป็นพุทธมามกะในพระพุทธศาสนาเถรวาท แต่บางครั้งกษัตริย์บางองค์ก็เลื่อมใสในคติทางศาสนาอื่นๆ ร่วมกันด้วย ดังตัวอย่างเช่น พระเจ้าจันสิตา (พ.ศ. ๑๖๒๗ - พ.ศ. ๑๖๕๖) มักจะทรงจารึกพระนามพระองค์ว่า “ศรีตริภูวาทิตย

^{๒๙} Gordon H. Luce, *Old Burma-Early Pagan Vol I*, p.13.

^{๓๐} Ibid., p.42-45.

^{๓๑} Ibid., p.201.

^{๓๒} Ibid., p.71.

^{๓๓} Ibid., p.77.

^{๓๔} Ibid., p 219.

ธรรมราชา” หมายถึง พุทธกษัตริย์ผู้มั่งคั่ง พระอาทิตย์แห่งโลกทั้งสาม (ของมนุษย์ เทพเจ้า และ พราหมณ์)^{๓๕} และพระองค์ทรงประกาศพระองค์เป็นพระโพธิสัตว์ผู้รอบรู้สรรพัญญ ผู้จะทรงปรารถนา เป็นพระพุทธเจ้าต่อไปและช่วยเหลือสัตว์โลก ปราภฏจาริกชื่อสุวรรณภูมิ ราว พ.ศ.๑๖๔๑^{๓๖} นอกจากนี้ยังถือว่าพระองค์ทรงเป็นอวตารของพระวิษณุอีกด้วย^{๓๗} กล่าวโดยรวมๆ ได้ว่า พระองค์ทรง เลื่อมใสทั้งพุทธศาสนาเถรวาท และศาสนาพราหมณ์ไปพร้อมๆ กับพุทธศาสนาเถรวาทลังกาวงศ์ด้วย

พัฒนาการพระพุทธศาสนาในพม่า ที่ผสมผสานระหว่าง มหายาน เถรวาท และศาสนา พราหมณ์ เข้าด้วยกันนี้ เป็นที่มาของการเรียกขานพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทแบบพุกาม ที่ปรากฏ อิทธิพลมากมายในภูมิภาคนี้ ซึ่งสืบเนื่องมาจากในรัชสมัยของพระเจ้าอนुरुทมหมหาราช หรือ อนโรธามัง ช่อ กษัตริย์พุกามทรงเรื่องอำนาจขึ้น ทรงปราบรามัญรวมพม่าเข้าได้ทั้งหมดแล้วแผ่อำนาจเขตเข้ามาถึง อาณาจักรล้านนา ล้านช้าง จรดลพบุรี และทวารวดี พระเจ้าอนुरुททรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ฝ่ายเถรวาท ทรงทำนุบำรุงและเผยแผ่พระพุทธศาสนาด้วยพระราชศรัทธาอย่างแรงกล้า

พระพุทธศาสนานิกายเถรวาทแบบพุกามนี้ ยังมีอิทธิพลต่อดินแดนล้านนาของไทยในปัจจุบัน เนื่องจากว่าคนไทยในเขตล้านนาหรือภาคพายัพนั้น สืบเชื้อสายมาจากชนชาวไทยในจีน เมื่อ ถูกจีนรุกราน ก็ได้อพยพลงมาทางใต้ตามลำดัดบ ภายหลังจากอาณาจักรอ้ายลาวสลายตัว ก็ได้มาตั้ง อาณาจักรน่านเจ้า ครั้นถึงประมาณ พุทธศักราช ๑๒๙๙ ขุนท้าวกวาโอรสขุนบรมแห่งอาณาจักรน่าน เจ้า ได้มาตั้งอาณาจักรโยนก เชียงแสนในสุวรรณภูมิ ผ่านกาลเวลามา คนไทยก็กระจัดกระจายอยู่ทั่ว ภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคกลางของประเทศไทยในปัจจุบัน เมื่ออาณาจักรกัมพูชา เรื่องอำนาจ คนไทยที่อยู่ในเขตล้านนาคือภาคพายัพได้รับอิทธิพลขอมน้อย แต่เมื่ออาณาจักรพุกามแผ่ เข้ามาครอบงำ คนไทยในถิ่นนี้ซึ่งนับถือพระพุทธศาสนาสืบๆ มาอยู่แล้ว ก็รับนับถือพระพุทธศาสนา แบบพุกามจนเจริญแพร่หลายขึ้นทั่วไปในฝ่ายเหนือ

พระพุทธรูปทรงเครื่องในศิลปะพม่า สร้างขึ้นโดยได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะอินเดียสมัย ปาละ มีพุทธลักษณะเป็นพระพุทธรูปทรงเครื่องอย่างกษัตริย์ โดยมีเครื่องทรงเฉพาะบางประการ เช่น มงกุฏ และกรองคอ พระพุทธรูปทรงเครื่องในศิลปะพม่า พบมากตั้งแต่ในศิลปะสมัยพุกาม^{๓๘} และมี พระพุทธรูปทรงเครื่องสำริดบางองค์ถูกกำหนดอายุให้เก่าไปกว่าสมัยพุกามก็มีโดยกำหนดว่าเป็นศิลปะ ของ อารากัน(ยะไข่) โบราณ มีอายุเก่าถึงคริสต์ศตวรรษที่ ๔ หรือพุทธศตวรรษที่ ๑๐ พระพุทธรูป ทรงเครื่องศิลปะพม่ามีรูปแบบต่างๆ กัน เช่นเดียวกับพระพุทธรูปตามจาริตตามนิกายหินยานในพม่า ทั้งพระพุทธรูปทรงเครื่องบูชาขนาดใหญ่ ขนาดเล็กจนถึงพระพิมพ์ เช่นพระพิมพ์ทรงเครื่องจาก

^{๓๕} Ibid., p.53.

^{๓๖} Ibid., p.56.

^{๓๗} Ibid., p.219.

^{๓๘} Ibid., p 184.

อาณาจักรศรีเกษตร รูปแบบของพระพุทธรูปทรงเครื่องที่ปรากฏในพม่าสามารถแบ่งตามพุทธลักษณะและวัสดุที่ใช้สร้าง ได้ดังนี้

๑) พระพุทธรูปทรงเครื่องศิลา เป็นประติมากรรมลอยตัวสลักด้วยศิลามีแผ่นหินเบื้องหลังมีลักษณะตามแบบอย่าง que พบในศิลปะอินเดียสมัยปาละ มีทั้งที่เป็นพระพุทธรูปทรงเครื่องขนาดใหญ่อยู่ตรงกลางองค์เดียว และพระพุทธรูปทรงเครื่องขนาดใหญ่อยู่ตรงกลาง แวดล้อมด้วยรูปบุคคลขนาดเล็ก อาทิ พระพุทธรูปทรงเครื่องศิลาองค์เดียว ปางมารวิชัยประทับนั่งขัดสมาธิเพชรบนฐานบัวคว่ำ - หงาย ทรงสวมมงกุฎหรือกระบังหน้าทรงสูง สลักรูปชายผ้าห้อยตกลงมาหลังพระกรรณ และทรงสวมกรองศอรูปสามเหลี่ยมหันหัวลง อันเป็นอิทธิพลของศิลปะอินเดียสมัยปาละอย่างชัดเจน นอกจากพระพุทธรูปทรงเครื่องประทับนั่งปางมารวิชัยแล้ว ยังพบพระพุทธรูปทรงเครื่องศิลาแสดงปางอื่นๆ เช่นเดียวกับ

ภาพที่ ๔ พระพุทธรูปแปดปางศิลา

พบที่ชเวซีคอน ศิลปะพม่า สมัยพุกาม

สไลด์ชุด ศิลปะพม่า ห้องสมุด ศ.ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล

ภาพที่ ๕ พระพุทธรูปทรงเครื่อง

ที่อานันทเจดีย์ เมืองพุกาม ศิลปะพม่า

สไลด์ชุด ศิลปะพม่าห้องสมุด ศ.ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล

พระพุทธรูป

โดยทั่วไป เช่น พระพุทธรูปทรงเครื่องประทับยืนบนฐานบัวคว่ำ-หงาย อีกด้วย^{๓๙} อิทธิพลของศิลปะปาละ ยังปรากฏในพระพุทธรูป ๘ ปาง (ภาพที่ ๔) ประกอบไปด้วยพระพุทธรูปทรงเครื่ององค์ใหญ่ตรงกลางประทับนั่งสมาธิราบบนฐานบัวคว่ำ-บัวหงาย แสดงปางมารวิชัย ทรงสวมมงกุฎงามแบบศิลปะอินเดียสมัยปาละ ซึ่งมงกุฎลักษณะนี้เคยปรากฏ ในพระพุทธรูปสำริดอย่างน้อย ๖ องค์ ในศิลปะพม่าสมัยโบราณ องค์ที่เก่าที่สุดพบที่อาณาจักรศรีเกษตร คือ พระพุทธรูปยืน ครองจีวรห่มเฉียง มีกรองศอสวมทับอยู่ประทับอยู่ระหว่างพระโพธิสัตว์ ๒ พระองค์ คือ พระเมตไตรย และพระปัทมปาณี มีพระพุทธรูปไม่ทรงเครื่องแสดงปางต่างๆอีก ๘ ปางล้อมรอบ ได้แก่ ด้านบนเป็นรูปเจดีย์และพุทธประวัติตอนปรินิพพาน ที่ด้านซ้ายเป็นรูปพระพุทธรูปปางปราบ ช้างนาฬาคีรี ปฐมเทศนา และประสูติ ที่ด้านขวาเป็นรูปพระพุทธรูปปางเสด็จลงจากดาวดึงส์ และปางยมกปาฏิหาริย์ และโปรดช้างปาลิไลยกะ

^{๓๙} Ibid., p.41.

๒) พระพุทธรูปทรงเครื่องสำริด นิยมหล่อเป็นพระพุทธรูปทรงเครื่ององค์เดียว (ภาพที่ ๕) มีทั้งที่ครองจีวรห่มคลุมและห่มเฉียง สวมมงกุฏและกรองศอตามอย่างอิทธิพลของศิลปะปาละ พระพุทธรูปทรงเครื่องบางองค์ มีการประยุกต์ให้ทรงสวมเครื่องประดับแบบพื้นเมือง ซึ่งผิดแผกไปจากศิลปะปาละแบบเดิม และมงกุฏที่ประกอบไปด้วยส่วนด้านหน้ารูปกลีบดอกไม้วางสามเหลี่ยม ด้านหลังเป็นยอดทรงสูง ๒ ชั้น พระกมลทกลมใหญ่และสร้อยพระศอเป็นแผงยาวคลุมพระอุระไว้ทั้งหมด ที่ด้านหลังสวมรัดประคด มีสายลูกประคำห้อยต่อลงมาอีกด้วย ตัวอย่างพระพุทธรูปทรงเครื่องทั้งสองพระองค์แบบนี้ มักสร้างในปางประทับนั่งสมาธิแสดงปางมารวิชัยบางครั้ง พระพุทธรูปทรงเครื่องทรงสวมสังวาลเป็นสองสายไขว่กันที่พระอุระ ลักษณะเช่นเดียวกับเครื่องทรงของกษัตริย์เขมรในสมัยหลัง^{๔๐}

๓) พระพุทธรูปทรงเครื่องจำหลักไม้ ปรากฏในศิลปะพม่าสมัยหลัง ทั้งงานสถาปัตยกรรมและงานประติมากรรม เครื่องประดับเครื่องทรงขององค์พระพุทธรูปเพิ่มขึ้นมากกว่าเดิม เป็นพระพุทธรูปในอิริยาบถประทับนั่งสมาธิราบบนฐานสูง พระหัตถ์ขวาแสดงปางมารวิชัย ทรงสวมมงกุฏสูงมาก มีลักษณะคล้ายคลึงกับชฎามงกุฏของนางราชามอญ ทรงสวมกมลทกลมรูปห้วง ซึ่งชาวพม่าทั้งชายหญิงใช้จนถึงปัจจุบัน กรองศอ สังวาลประดับพระอังสาเป็นปีกตັงขึ้น พาหุรัดและทองกร (ภาพที่ ๖) นอกจากนี้ยังมีพระพุทธรูปไม้ลงรักปิดทองประดับกระจก คล้ายสวมเครื่องทรงอย่างอลังการ ทรงสวมมงกุฏที่มีร่องรอยอิทธิพลศิลปะปาละหลงเหลืออยู่บ้าง ที่ด้านล่างของมงกุฏเป็นกรรเจียกขนาดใหญ่ เครื่องทรงที่สวมคล้ายเป็นพระภูษาแขนสั้น และสนับเพลา มีลวดลายประกอบเต็มที่ ทรงประทับในอิริยาบถนั่งสมาธิแสดงปางมารวิชัย พระพุทธรูปเช่นนี้ เริ่มมีการทรงเครื่องเต็มมากขึ้นโดยแสดงวัฒนธรรมการฉลองพระองค์ของกษัตริย์พม่าอย่างชัดเจน

๒) คติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในพม่า

การสร้างพระพุทธรูปที่มีการแต่งเครื่องทรงของพระมหากษัตริย์เป็นที่นิยมอย่างมากในศิลปะพม่า พบมากในบริเวณรัฐฉาน และบริเวณที่อยู่ของชาวลัวะ ในสมัยแรกๆ ของอาณาจักรได้รับอิทธิพลของการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องมาจากคติความเชื่อมาจากอินเดีย ที่ใช้เป็นรูปเคารพของทั้งนิกายเถรวาทและนิกายมหายานแต่เน้นไปทางนิกายมหายานมากกว่า เนื่องจากในช่วงประวัติศาสตร์อินเดียสมัยราชวงศ์ปาละที่มีการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องจำนวนมาก นิกายมหายานมีอิทธิพลมาก และคติความเชื่อตามพุทธศาสนาพุทธนิกายมหายานก็ได้แพร่กระจายเข้ามาในดินแดนพม่าที่อยู่ข้างเคียงมาตลอด พุทธรูปทรงเครื่องในช่วงแรก เป็นการรับอิทธิพลศาสนาพุทธนิกายมหายานจากอินเดียรูปพระพุทธรูปทรงเครื่องที่สร้าง

ภาพที่ ๖ พระพุทธรูปทรงเครื่อง
จากเมืองพุกาม ประเทศพม่า ไม้สักแกะสลัก
ค.ศ. ๑๘๐๐ – ๑๙๐๐

^{๔๐} หม่อมราชวงศ์สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ศิลปะจาม และศิลปะพม่าโดยสังเขป, (นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๐), หน้า ๕๖.

ย่อมหมายถึง พระพุทธเจ้าผู้อยู่ในภาวะเหนือมนุษย์ และจักรวรรดินจึงมีประเพณีการสร้างพระโพธิสัตว์ สวมมงกุฏ มีเครื่องทรงตามแบบกษัตริย์ ต่อมาก็ได้ทดลองนำลักษณะดังกล่าวมาใช้กับพระพุทธรูป ด้วยการสวมเครื่องทรงอย่างวิจิตรงดงามให้กับองค์พระพุทธรูป จนกระทั่งถึงรัชสมัยพระเจ้าอโนรุท มหาราช (พ.ศ.๑๕๘๗-๑๖๒๐) ผู้ทรงพยายามกำจัดลัทธิมหายานต้นตระกูลออกไปจากพม่า^{๔๑} เพื่อให้ พุทธศาสนานิกายหินยานกลายเป็นศาสนาประจำชาติ และมีอิทธิพลมากกว่า จึงเกิดนิกายเถรวาท แบบพุกามขึ้น แนวคิดและคติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องจึงเปลี่ยนแปลงไป ตามนิกายเถรวาท แบบพุกามนั้น ด้วยการอธิบายพระพุทธรูปทรงเครื่องดังกล่าวภายหลังว่า เป็นเหตุการณ์ตอนที่พระ สัมมาสัมพุทธเจ้าตามพุทธประวัติทรงปราบพระยาชมพูบดี ซึ่งไม่ปรากฏในพระไตรปิฎกของพุทธ ศาสนานิกายเถรวาท หรือวรรณคดีศาสนาในอินเดีย ลังกา หรือดินแดนมหายานทางตอนบนของ อินเดีย^{๔๒} ขนชาวพม่าจะเรียกพระพุทธรูปในลักษณะนี้ว่า ‘ชมพูบดี’ ซึ่งกลุ่มชนในประเทศพม่า ขนาน นามพระพุทธรูปทรงเครื่องไปต่าง ๆ กัน เช่นชาวพม่าเรียก ‘Zabupati’ ชาวมอญเรียก ‘Kya naymit’ ชาวฉานเรียก ‘P ra harg K ong’ ชาวละว้าเรียก ‘P ra Song kruang’ (เช่นเดียวกับในภาคเหนือของ ไทยที่มีกลุ่มชนเดียวกัน) และชาว Khun ที่ KengTung เรียก ‘Prah yong K ong’ ซึ่งหมายถึงองค์ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าโดยตรง แตกต่างจากในไทยที่ใช้ชื่อนี้เรียกกษัตริย์ผู้ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรง เนรมิตพระองค์เป็นพระเจ้าราชาธิราชเพื่อปราบทมิฬ และแสดงธรรมโปรดจนเกิดพระราชศรัทธาออก ผนวช^{๔๓} แต่อย่างไรก็ตามที่มาของชื่อชมพูบดีในพม่านั้น ก็มีที่มาจากคติความเชื่อตามตำนานในชมพู บดีสูตร ที่ปรากฏเฉพาะในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่นับถือศาสนาเถรวาท เช่น ไทย พม่า และ ลาว^{๔๔} และมีที่มาจากลาว ในพม่าปรากฏตำนานเรื่องพระยาชมพูบดีนี้ ในคัมภีร์พุทธศาสนาภาษา มอญ ๒ ฉบับ “Sla pat Jambupat swah sman-wak kyak-wak smini In-wak smini Jambupati ” (หนังสือเรื่องพระยาชมพูบดีกับการตอบปัญหา-กล่าวถึงพระพุทธเจ้า, พระอินทร์ และพระยาชมพู บดี) และ “Athakatha digha nikaya sonadanda sulta” จากต้นฉบับภาษามอญในห้องสมุด แห่งชาติที่ร่างกุ้ง, ฉบับที่ ๒๐๙, บทที่ ๒-๔ แต่ U Mya กล่าวว่าชื่อ Slapat Jambupati (The subjugation of Jambupati swat saman (The Jambupati sutta and its key) การสร้าง พระพุทธรูปทรงเครื่องตามคติชมพูบดีนี้จึงเป็นที่แพร่หลายในพม่ายุคต่อมา

จากการศึกษาประวัติและพัฒนาการของการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในพม่า ผู้วิจัย พบว่า ในยุคแรกมีคติการสร้างที่ได้รับอิทธิพลมาจากอินเดียโดยตรง จึงมีแนวคิดตามคติที่ว่าด้วยพระ สถานะอันสูงส่งของพระพุทธเจ้าหรือจักรวรรดิน ซึ่งรับอิทธิพลมาจากพระพุทธรูปศาสนานิกายมหายาน เป็นสำคัญ ต่อมาเมื่อพระพุทธรูปศาสนานิกายเถรวาทจากลังกา เข้ามามีอิทธิพลในภูมิภาค ได้ผสมผสาน กับคติตามนิกายมหายานที่มีอยู่เดิม ทำให้เกิดคติเกี่ยวกับเรื่องชมพูบดีขึ้น

^{๔๑} G.H. Luce, op. cit., p.185.

^{๔๒} Dorothy H.Frickle, “Crowned Buddha Images In Southeast Asia”, ศิลปะและโบราณคดี ในประเทศไทย เล่ม ๑, หน้า ๘๘.

^{๔๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๗.

^{๔๔} L. Finot, *Recherches sur la literature Laotienne*, BEFEO (1917), XVII, pp.66-69.

๒.๑.๓ การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในเขมร

๑) ประวัติและการพัฒนาของการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในเขมร

ดินแดนที่เป็นประเทศกัมพูชาในปัจจุบัน เชื่อกันว่า เดิมเคยเป็นที่อยู่อาศัยของกลุ่มชนซึ่งตั้งหลักแหล่งอยู่ในแหลมอินโดจีนมาตั้งแต่สมัยประวัติศาสตร์แล้ว^{๔๕} จากหลักฐานลายลักษณ์อักษรที่ปรากฏเก่าแก่ที่สุดของอาณาจักรเขมร ถูกค้นพบว่าได้บันทึกไว้ราวพุทธศตวรรษที่ ๖ อ้างอิงตามจดหมายเหตุของจีนที่ว่า ในบริเวณนี้ มีอาณาจักรค่อนข้างป่าเถื่อน เรียกว่า ฟูนัน อยู่ทางตอนใต้ของแหลมอินโดจีน มีการติดต่อกับประเทศจีนและอินเดีย^{๔๖} ต่อมาได้ขยายอาณาเขตออกไปครอบคลุมแคว้นต่างๆ รวมถึงแคว้นหนึ่งซึ่งอยู่ทางตอนเหนือ เรียกว่า แคว้นเจนละ ซึ่งต่อมาได้เจริญรุ่งเรืองขึ้นและเป็นการเริ่มต้นประวัติศาสตร์เขมรอย่างแท้จริง เพื่อให้มีความรู้ความเข้าใจ ประวัติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในเขมร จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องศึกษาประวัติศาสตร์เขมร ซึ่งจะสะท้อนวัฒนธรรมการนับถือพระพุทธศาสนาอันเป็นสาเหตุหนึ่งของการสร้างพระพุทธรูปปฏิมาทรงเครื่องในอาณาจักรเขมรนี้ได้เป็นอย่างดี การศึกษาประวัติศาสตร์ของเขมรนั้น สามารถแบ่งออกได้เป็น ๓ ช่วง คือ ๑. สมัยก่อนเมืองพระนคร ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑ - ๑๔ ๒. สมัยเมืองพระนคร ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๘ และ ๓. สมัยหลังเมืองพระนคร ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๙ เป็นต้นไป

ก. สมัยก่อนเมืองพระนคร

พุทธศตวรรษที่ ๑๑ แคว้นเจนละ ซึ่งอยู่ภายใต้อำนาจการปกครองของอาณาจักรฟูนันเกิดเรื่องอำนาจจนสามารถปราบปรามอาณาจักรฟูนันเป็นผลสำเร็จ ในรัชสมัยของพระเจ้าอวรมันที่ ๑ (จารึกปากแม่น้ำมูล (OV.๑) กล่าวว่าพระเจ้าอวรมันทรงเป็นพระราชนัดดาแห่งพระจักรพรรดิ ซึ่งหมายถึงอาณาจักรฟูนัน พระองค์จึงเป็นพระราชนัดดาของกษัตริย์ฟูนันนั่นเอง) มีศูนย์กลางการปกครองอยู่บริเวณเมืองจำปาศักดิ์ ซึ่งทางตอนกลางของแม่น้ำโขง^{๔๗} ผู้ครองราชย์สืบต่อมาคือเจ้าชายจิตรเสน ทรงพระนามว่าพระเจ้ามเหศวรมัน พบจารึกของพระองค์ทั้งก่อนและหลังขึ้นครองราชย์ในบริเวณแม่น้ำโขง และปากแม่น้ำมูลหลายหลัก จารึกเหล่านี้กล่าวถึงชัยชนะของพระองค์ที่มีต่อดินแดนประเทศต่างๆ กษัตริย์องค์ต่อมาคือ พระเจ้าอิสานวรมัน ทรงสร้างเมืองขึ้นใหม่เมืองอิสานปุระ^{๔๘} ในบริเวณปราสาทสมโบร์ไพรกุก^{๔๙} ในปัจจุบัน ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓ เกิดจลาจลขึ้นภายในอาณาจักร ทำให้อาณาจักรเจนละถูกแบ่งออกเป็นอาณาจักรเจนละบอยู่ทางตอนเหนือ และอาณาจักรเจนละน้ำ ทางตอนใต้

ข. สมัยเมืองพระนคร

กลางพุทธศตวรรษที่ ๑๔ ภายหลังจากที่เขมรต้องแยกการปกครองออกเป็น ๒ ส่วนมาเป็นเวลานาน เจ้าชายองค์หนึ่ง ซึ่งเกี่ยวพันกับราชวงศ์ของอาณาจักรกัมพูชา ได้เสด็จกลับมาจาก

^{๔๕} George Coedes, *Angkor*, (Singapore: Oxford University Press, 1953), p.2.

^{๔๖} หม่อมเจ้าสุภัททิศ ดิศกุล, *ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก่อน พ.ศ.๒๐๐๐*, หน้า ๑๓.

^{๔๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๒.

^{๔๘} หม่อมเจ้าสุภัททิศ ดิศกุล, *ศิลปะขอมเล่ม ๑*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๑๔), หน้า ๑๕๔.

^{๔๙} G.Coedes, op. cit., p.2.

ขวา และเป็นผู้รวบรวมอาณาจักรทั้งสองเข้าด้วยกัน สถาปนาเป็นอาณาจักรใหม่ ทรงพระนามว่า พระเจ้าชัยวรมันที่ ๒ นับเป็นการเริ่มต้นของประวัติศาสตร์เขมรสมัยเมืองพระนครนับแต่นั้น

ในรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๒ นี้ได้ทรงสถาปนาลัทธิขึ้นใหม่ เรียกว่า ลัทธิเทวราช ซึ่งตามลัทธิเทวราชนี้ กษัตริย์ขอมจะสมมติเทวราช มีภาคของพระองค์ในส่วนที่เป็นธรรมกายเข้าร่วม อาตมัยของพระอิศวร กษัตริย์จะทรงสร้างคิวงิศจึงขึ้นเป็นที่สถิตย์ของธรรมกายของพระองค์อันร่วมในอาตมัยของพระอิศวรเป็นเจ้า ทรงสร้างปราสาทหรือเทวสถานขึ้นประดิษฐานคิวงิศจึงนั้น และขนานนามคิวงิศจึงในนามของพระองค์ที่เสมือนนิมิตเป็นภาคของพระอิศวรเป็นเจ้า เช่นที่พระเจ้ายโศวรมัน ขนานนามคิวงิศจึงที่เทวสถานที่บาแดง ว่ายโศเรศวร และทรงนำราชวงศ์พร้อมทั้งราษฎรกระทำดังนี้ บูชาคิวงิศจึงอันเป็นสมมติเทวราช ซึ่งที่จริงการสักการะพระองค์เอง การกระทำดังนี้ดูคล้ายว่าหวังจะสร้างเรื่องให้ศาสนาเป็นอิทธิพลแผ่เพื่อประโยชน์ในด้านการปกครอง โดยยกย่องพระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชอำนาจเทียบเท่าเทพเจ้า โดยรับเอาคิวงิศจึงอันศักดิ์สิทธิ์มาจากพระอิศวรผ่านทางพราหมณ์ และนำไปประดิษฐานบนภูเขา ไม่ว่าจะเป็นภูเขาธรรมชาติหรือภูเขาจำลอง เทวาลัยของลัทธิเทวราชแห่งแรกคือเขาพนมกุเลน^{๕๐} พระองค์ทรงย้ายเมืองหลวงถึง ๔ ครั้ง พระราชธานีแห่งสุดท้าย คือเมืองทริทราลัย ในรัชสมัยต่อๆ มาจะมีการย้ายเมืองอีกหลายครั้ง เช่น พระเจ้ายโศวรมัน มีเขาพนมบาเค็งเป็นศูนย์กลางเพื่อประดิษฐานคิวงิศจึง สมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๔ ทรงตั้งราชธานีที่เมืองซึ่งพระองค์เคยประทับอยู่ก่อนขึ้นครองราชย์ คือเมืองเกาะแกร์ และเมืองนี้ยังคงเป็นราชธานีอยู่ต่อมาจนถึงรัชสมัยของพระเจ้าราเชนทรวรมันที่ทรงย้ายราชธานีกลับมายัง เมืองยโศวรมันอีก หลังจากนั้นได้เกิดสงครามชิงราชสมบัติที่ยืดเยื้อนานเกือบ ๑๐ ปี ระหว่างพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ และพระเจ้าชัยวรมันที่ ๑ พระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ เป็นผู้ชนะ จึงเสด็จขึ้นครองราชย์ ตามมาด้วยรัชสมัยของ พระเจ้าอุทัยทิตยวรมันที่ ๒ และพระเจ้าหรรษวรมันที่ ๓ จนถึงพุทธศักราช ๑๖๒๓ พระเจ้าชัยวรมันที่ ๒ ได้เสด็จขึ้นครองราชย์ต่อ โดยมีพระราชรัฐประศาสนนโยบายด้วยการตั้งตนเป็นอิสระในตอนนี้อาณาจักรเขมรอ่อนแอลง^{๕๑}

พระเจ้าสุริยวรมันที่ ๒ เสด็จขึ้นครองราชย์สมบัติในพุทธศักราช ๑๖๕๖ ทรงฟื้นฟูการติดต่อกับราชสำนักจีนขึ้นใหม่ ทรงเป็นนักรบผู้ยิ่งใหญ่ และพยายามรุกรานอาณาจักรต่างๆ โดยรอบ เช่น อาณาจักรจามปา และอาณาจักรไฉเวียต ศาสนสถานสำคัญที่พระองค์ทรงสร้าง คือ ปราสาทนครวัด ซึ่งถือว่าเป็นวิวัฒนาการของศาสนสถานบนฐานเป็นชั้นของขอมได้บรรลุถึงจุดสูงสุด และมีลักษณะพิเศษคือ จะหันหน้าไปทางทิศตะวันตก ซึ่งอาจเกี่ยวข้องกับพิธีการฝังศพก็ได้ ที่ปราสาทนครวัดนี้ก็เป็นที่บรรจุพระบรมศพของของพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๒ เมื่อพระองค์เสด็จสวรรคต ช่วงปลายสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๒ อาณาจักรขอมเกิดจลาจล การแย่งชิงราชสมบัติ และการรุกรานของอาณาจักรจามปา ในยุคต้นของอาณาจักรเขมรยุคพระนครนี้ จะเห็นได้ว่าการนับถือศาสนาพราหมณ์ – ฮินดูอย่างชัดเจน โดยเฉพาะลัทธิไศวนิกาย คือนับถือพระศิวะเป็นหลัก

พุทธศักราช ๑๗๒๔ พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ได้เสด็จขึ้นครองราชสมบัติ พระองค์ทรงเป็นพระญาติห่างๆ ของพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๒ และพระมารดาเป็นพระธิดาของพระเจ้าหรรษวรมันที่ ๓ ได้ทรงทำสงครามกับกองทัพจามปาจนทำให้อาณาจักรขอมเป็นอิสระ ในสมัยนี้อาณาจักรเขมรมี

^{๕๐} หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, ศิลปะขอมเล่ม ๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๑๔), หน้า ๑๖๗.

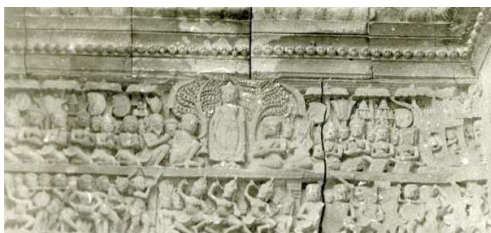
^{๕๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๙๒.

อิทธิพลศิลปะและศาสนาครอบคลุมเป็นบริเวณกว้าง พบจารึกของพระองค์ที่เมืองทรายฟง ใกล้เมืองเวียงจันทน์ และศิลาจารึกของพระองค์หลายหลัก โบราณวัตถุสถานหลายแห่ง กระจายอยู่ทั่วไปในดินแดนอีสาน และในภาคกลางของไทยด้วย เนื่องจากพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ทรงนับถือศาสนาพุทธ จึงมีการสร้างศาสนสถานขนาดใหญ่และน้อยอีกหลายแห่ง เพื่ออุทิศเป็นพุทธสถาน เช่น ปราสาทบันทายกูฏี ปราสาทตาพรหม ปราสาทพระขรรค์ และปราสาทบายน ซึ่งเป็นปราสาทที่สำคัญที่สุด ด้วยปรากฏใบหน้าของคนสลักอยู่โดยรอบ ด้วยสื่อความหมายหมายถึงพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรสมันตมุขตามคติพระพุทธศาสนานิกายมหายานนั่นเอง นอกจากนี้ยังมีธรรมศาลา และอโรคยศาลาอีกหลายแห่ง ปรากฏอยู่ตามเส้นทางที่ไปสู่เมืองพิมาย ดังปรากฏหลักฐานในเอกสารบันทึกการเดินทางของโจวตาควน ชาวจีนที่เดินทางมาใน พุทธศักราช ๑๘๓๙ โดยก่อนหน้านี้เป็นรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๘ อาณาจักรเขมรแบ่งออกเป็นแคว้นเล็กแคว้นน้อย และถูกรุกรานโดยอาณาจักรสุโขทัย^{๕๑} เป็นเหตุให้พระเจ้าชัยวรมันที่ ๘ ทรงสละราชสมบัติให้พระราชโอรสสืบราชสมบัติต่อมา

ค. สมัยหลังเมืองพระนคร

ในยุคสมัยนี้ศาสนาพุทธนิกายเถรวาทได้เข้ามาเผยแผ่แทนที่นิกายมหายานที่มีอยู่เดิมในอาณาจักรเขมร ด้วยเหตุที่ศาสนาพุทธนิกายเถรวาทใช้ภาษาบาลีเป็นภาษาหลัก ทำให้การจารึกภาษาสันสกฤตหยุดชะงักลง ประวัติศาสตร์เขมรในสมัยต่อมาปรากฏในพระราชพงศาวดารเขมรในราวต้นหรือกลางพุทธศตวรรษที่ ๒๔ ซึ่งพงศาวดารเขมรฉบับที่เก่าที่สุด ถูกแต่งขึ้นในราวพุทธศักราช ๒๓๓๘ เป็นการเล่าถึงเรื่องราวตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๙ เป็นต้นมา ราวพุทธศักราช ๑๘๙๕ สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ แห่งกรุงศรีอยุธยาได้เสด็จยกกองทัพมาล้อมเมืองพระนครหลวง และยึดได้ในปีต่อมา พระราชโอรสของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ก็ได้เสด็จขึ้นครองราชย์ ครองราชอาณาจักกัมพูชา นอกจากนี้ยังมีเจ้านายไทยอีก ๒ พระองค์ จนกระทั่ง พุทธศักราช ๑๙๐๐ เจ้านายฝ่ายเขมรก็สามารถยึดเมืองคืนได้และขึ้นครองราชย์ทรงพระนามว่า พระเจ้าสุริยวงศ์ราชาธิราช แต่สงครามระหว่างไทยและเขมรยังดำเนินการต่อไปอีกหลายต่อหลายครั้ง จนกระทั่งราวพุทธศักราช ๑๙๑๓ กองทัพไทยก็รุกรานและครอบครองประเทศเขมรอีกครั้งหนึ่ง ต่อมาเจ้านายเขมรคือ พระยาญาติได้เข้ายึดราชสมบัติกลับคือ มีการย้ายเมืองหลวงจากเมืองพระนครหลวงไปยังเมืองบาสัน ก่อนจะย้ายกลับมาที่เมืองพระนครหลวงอีกครั้งหนึ่ง พุทธศักราช ๑๙๗๔ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ (เจ้าสามพระยา) ทรงเข้ายึดเมืองพระนครหลวง ทำให้เมืองพระนครหลวงถูกทิ้งร้าง จนกระทั่ง พุทธศักราช ๒๐๗๑ นักองค์จันปราบปรามผู้เข้าแย่งชิงราชสมบัติได้ ทรงสร้างราชธานีขึ้นใหม่ที่เมืองละแวกโดยมีการฟื้นฟูเมืองพระนครหลวงอีกครั้งหนึ่ง การต่อสู้กับกองทัพไทยยังคงมีอยู่เสมอ จนกระทั่ง พุทธศักราช ๒๑๓๗ สมเด็จพระนเรศวรมหาราช แห่งราชอาณาจักรไทย ได้เข้าโจมตีเมืองละแวกจนแตกทำให้เขมรไม่สามารถฟื้นตัวได้อีก และเมืองพระนครหลวงก็ถูกทิ้งร้างไปโดยสิ้นเชิงจากอินเดีย เดินทางมาอยู่ในอาณาจักร พุณันด้วย ส่วนศาสนาพราหมณ์นั้น คงจะนำเข้ามาโดยพราหมณ์จากประเทศอินเดีย ปรากฏหลักฐานในจดหมายเหตุจีนกล่าวถึงประติมากรรมที่มีสองหน้าสี่แขน ซึ่งน่าจะหมายถึงพระหริหระ หรือพระนารายณ์ และพระอิศวรในองค์เดียวกันนั่นเอง นอกจากนี้ ยังปรากฏหลักฐานในจารึกภาษาสันสกฤต ที่มักจะเริ่มต้นด้วยการสรรเสริญพระนารายณ์เป็นต้น เมื่อแรกเข้าสู่อารยธรรมเขมร

^{๕๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๒.

ภาพที่ ๗ พระพุทธรูปทรงเครื่องในศิลปะเขมร
บนทับหลังด้านทิศตะวันตกของปราสาทหินพิมายองค์กลาง

ตอนต้น สมัยอาณาจักรเจนละนั้น หลักฐานในจดหมายเหตุจีนของพระภิกษุอี้ซิง^{๕๓} กล่าวว่าศาสนาพุทธถูกทำลายลงในขณะที่ศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกายเจริญขึ้นมา เทพเจ้าที่มีความสำคัญสูงสุด คือ พระศิวะ (หรือพระอิศวร) ซึ่งจะนับถือกันในรูปแบบของลึงค์ ที่ประดิษฐานอยู่บนภูเขา เช่นที่วัดภู^{๕๔} นอกจากนี้ยังมีการสร้างรูปพระอิศวร จากนั้นศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกายนี้จะเป็นที่

นับถือต่อมาเรื่อยๆ แต่ในขณะเดียวกันหลักฐานการจารึก และประติมากรรมก็แสดงให้เห็นว่ามีการนับถือศาสนาพราหมณ์ลัทธิไวษณพนิกายด้วย เช่น การสร้างรูปเทวรูปพระนารายณ์ ในสมัยสมโบร์ไพรกุก การผสมผสานของศาสนาพราหมณ์ทั้ง ๒ นิกายก็มีให้เห็น เช่น การสร้างรูปพระหริหระ ที่ปราสาทอันเดต นอกจากนี้ยังมีการสร้างรูปเคารพในศาสนาพุทธ นิกายมหายาน เช่น พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร เป็นต้น ในปีพ.ศ.๑๔๙๖ หลังจากช่วงนี้พุทธศาสนาได้เริ่มเสื่อมลง และจะมีการฟื้นฟูใหม่ในราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ที่มีจารึกกล่าวถึง การบูรณะพระพุทธรูปและการสร้างวัด พระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ ก็อาจจะนับถือพระพุทธศาสนา^{๕๕} ศาสนาพุทธนี้แพร่หลายมากในรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ในสมัยนี้ศาสนาพุทธนิกายมหายานแบบตันตระ ได้เป็นศาสนาประจำอาณาจักร มีการสร้างศาสนสถานอุทิศให้กับพระพุทธศาสนา รวมทั้งประติมากรรมต่างๆ เช่น พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร พระศรีอริยเมตไตรย พระรัตนตรัยมหายาน นางปรัชญาปารมิตตา พระพุทธรูป เช่น พระโฆษชัยคุรุ และพระวัชรธร เป็นต้น

หลังจากสมัยนี้พุทธศาสนานิกายมหายานเริ่มเสื่อมลง และศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกายกลับมาแพร่หลาย จะเห็นได้จากความพยายามในการแก้ไขเปลี่ยนแปลงพระพุทธรูป ให้กลายเป็น เทวรูปในศาสนาพราหมณ์ โดยเฉพาะในรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๘ ในช่วงนี้เริ่มมีการนับถือ พระพุทธศาสนาธิลิ่งกาวศ์ ซึ่งพระราชโอรสพระองค์หนึ่งของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ได้เสด็จไปทรงศึกษามาจากเกาะลังกา^{๕๖} มีจารึกเป็นภาษาบาลีเกิดขึ้นเป็นครั้งแรกเมื่อ พุทธศักราช ๑๘๕๒

ภาพที่ ๘ พระพุทธรูปหินทราย ทรงเครื่องนาคปรก
ศิลปะเขมรแบบนครวัด ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๗ - ๑๘

^{๕๓} Piriya Krairiksh, **Khmer Bronze**, (Bangkok: Lornrer Barke Ltd.), p.20.

^{๕๔} หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, **ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก่อน พ.ศ.๒๐๐๐**, หน้า ๑๕๒.

^{๕๕} Piriya Krairiksh, op. cit., p.21.

^{๕๖} หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, **เรื่องเดิม**, หน้า ๒๑๓.

จากหลักฐานที่ปรากฏ พบว่าทั้งศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกายและไวษณพนิกาย และศาสนาพุทธ นิกายมหายาน จะมีการเจริญควบคู่กันไปตลอด เพียงแต่จะผลัดกันมีความสำคัญขึ้นตามแต่ว่ากษัตริย์ว่าจะทรงนับถือศาสนาใด ศาสนาทั้ง ๒ นับถือควบคู่กันไป เช่น ในประติมากรรม รูปพระหริหระหรือตรีมูรติ และในจารึก เช่น จารึกปราสาทพระขรรค์ จารึกปราสาทตาพรหม เป็นต้น^{๕๗} นอกจากนี้การพบพระพุทธรูปจะพบใกล้เคียงกับรูปพระวิฆณุและพระศิวะ ทำให้ยากในการตัดสินว่าศาสนาใดที่มีอิทธิพลต่อประติมากรรมองค์ใดหรือทั้ง ๓ องค์^{๕๘} สำหรับพระพุทธรูปศาสนานิกายเถรวาทจากราชอาณาจักรไทยได้กลายเป็นเป็นศาสนาสำคัญประจำชาติของเขมรในช่วงหลังเมืองพระนครนี้ประติมากรรมส่วนใหญ่ที่พบจะเป็นพระพุทธรูป มีทั้งที่เป็นศิลาและไม้^{๕๙} ในขณะเดียวกันศาสนาพราหมณ์ยังมีบทบาทในพระราชพิธีต่างๆ ของราชสำนักสืบมา

ภาพที่ ๙ พระพุทธรูปทรงเครื่อง
ยืนแสดงปางประทานอภัย
ศิลปะแบบนครวัด
พุทธศตวรรษที่ ๑๖

เนื่องจากอาณาจักรเขมรมีการนับถือพระพุทธศาสนาสลับกับศาสนาพราหมณ์อื่นจึงมีการผสมผสานศิลปะผ่านรูปเคารพหลายประการ พระพุทธรูปทรงเครื่องที่ปรากฏในศิลปะเขมรจึงมีลวดลายเครื่องประดับที่ละม้ายคล้ายคลึงกับประติมากรรมในศาสนาพราหมณ์ที่ทรงเครื่องทรงหรืออาภรณ์เช่นเดียวกัน พระพุทธรูปทรงเครื่องในศิลปะเขมร ปรากฏขึ้นเป็นครั้งแรกในราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๗ เป็นภาพสลักบนทับหลังด้านทิศใต้และด้านตะวันตกของปราสาทหินพิมาย องค์กลาง (ภาพที่ ๗) และนิยมทำกันมากในศิลปะแบบนครวัด เป็นพระพุทธรูปทรงเครื่องเช่นเดียวกับประติมากรรมในศาสนาพราหมณ์ พระพุทธรูปทรงเครื่องมักนิยมทำเป็นพระพุทธรูปทรงเครื่องนาคปรก (ภาพที่ ๘) เครื่องทรงของพระพุทธรูปทรงเครื่องมักจะประกอบไปด้วยกระบังหน้า มงกุฎรูปกรวยสวมเหนือพระเศียร กรองคอ ซึ่งมีอุบะเล็กๆ ห้อยโดยรอบ พาหุรัด และทองกร บางครั้งจะปรากฏฉลองพระบาทและกุดมด้วย นอกจากนี้พระพุทธรูปทรงเครื่องประทับยืน พระหัตถ์ทั้งสองยกขึ้นแสดงปางประทานอภัย (ภาพที่ ๙) พระพุทธรูปทรงเครื่องนี้นิยมสลักทั้งที่เป็นประติมากรรมลอยตัว และ

ประติมากรรมนูนต่ำเช่นที่เสาศิลา ที่ปราสาทนครวัดสร้างขึ้นในพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ในศิลปะแบบเขมร พระพุทธรูปนาคปรกที่ทำด้วยศิลามักไม่ทรงเครื่อง แต่นิยมหล่อเป็นพระพุทธรูปสำริด และสลักเป็นภาพนูนต่ำ ถ้าเป็นพระพุทธรูปสำริด มักจะมีวัตรูปกรวยซึ่งอาจเป็นผอบหรือหม้อน้ำมันต์ อยู่ในพระหัตถ์ขวา อาจแสดงนัยยะถึงพระโฆษชัยคุรุไวฑูรยประภาตถาคต (ภาพที่ ๑๐) หรือ

^{๕๗} หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก่อน พ.ศ. ๒๐๐๐, หน้า ๑๘๓.

^{๕๘} George Coedes, *Angkor*, p.26.

^{๕๙} หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, *ประติมากรรมขอม*, (กรุงเทพมหานคร: กรุงเทพมหานครการพิมพ์, ๒๕๑๕), หน้า ๖๑.

^{๖๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๕.

พระพุทธรูปในนิกายมหายาน ซึ่งมีความเชื่อว่าสามารถรักษาโรคได้ ส่วนพระพุทธรูปทรงเครื่องนิยมสลักนูนต่ำบนหน้าบันหรือทับหลังต่างๆ ในศิลปะสมัยหลังบายน พระพุทธรูปประทับยืนทรงเครื่องบางองค์ จะมีเครื่องประดับมากขึ้น คือ นอกจากเครื่องทรงที่เคยปรากฏแล้ว จะมีลวดลายประดับบนรัดประคต และจีบผ้าด้านหน้าของสบง

ส่วนสมัยหลังเมืองพระนคร ในสมัยนี้ได้รับอิทธิพลจากศิลปะอยุธยา โดยจะทำเครื่องทรงที่มีองค์ประกอบและลวดลายจากศิลปะสมัยอยุธยา แต่เฉพาะที่เกี่ยวข้องกับเครื่องทรงเท่านั้น พระพักตร์ยังคงแสดงถึงศิลปะเขมร โดยไม่แสดงอิทธิพลของศิลปะอยุธยา หรือสุโขทัย เช่น พระพุทธรูปทรงเครื่องจากเมืองศรีสันถาร เป็นต้น^{๖๑} และตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๒๒ ลงมาศิลปะไทยก็ได้เข้ามาครอบงำศิลปะเขมรโดยสิ้นเชิง ทำให้การสร้างพระพุทธรูปที่ครองจีวรมีลวดลายประดับ นิยมเรียกกันว่า “พระทรงเครื่อง” นั่นเอง

๒) คติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในเขมร

การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องของเขมรครั้งแรก ปรากฏในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ ณ ปราสาทหินพิมาย ซึ่งอยู่ในดินแดนของประเทศไทยปัจจุบัน ตามคติของนิกายมหายาน ซึ่งได้รับอิทธิพลความเชื่อมาจากการผสมผสานระหว่างศาสนาพุทธนิกายมหายาน กับลัทธิเทวราชของเขมร ซึ่งเจริญร่วมกันมาโดยตลอด

ลัทธิเทวราช เริ่มขึ้นครั้งแรกในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๒ (พ.ศ. ๑๓๔๕ – ๑๓๙๓) โดยมีจุดประสงค์เพื่อประกาศอิสรภาพต่ออาณาจักรชวา และรวมอาณาจักรเขมรให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ลัทธินี้จะยกย่องพระราชาให้ทรงเป็นสมมติเทพ เนื่องจากทรงนับศาสนาฮินดูลัทธิไศวนิกาย จึงทรงถือว่าพระมหากษัตริย์คือเป็นส่วนหนึ่งของพระอิศวร พระมหากษัตริย์จะทรงสร้างศิวลึงค์ขึ้นเป็นที่สถิตของธรรมะของพระองค์ ซึ่งร่วมในอาตมันของพระอิศวร ศิวลึงค์อันศักดิ์สิทธิ์นี้จะเหมือนหลักของเมือง โดยเชื่อว่าได้รับประทานมาจากพระอิศวร โดยผ่านสื่อเชื่อมระหว่างพระเจ้ากับมนุษย์ คือพราหมณ์ผู้ประกอบพิธีมอบให้กับพระมหากษัตริย์ พิธีนี้จะเกิดขึ้นบนภูเขาศักดิ์สิทธิ์ ณ ศูนย์กลางของเมืองหลวง ซึ่งลัทธิเทวราชนี้ มีความคล้ายคลึงกับแนวความคิดเรื่องจักรวรรดิน ในคติพุทธศาสนาพุทธนิกายมหายาน ซึ่งเชื่อว่า พระมหากษัตริย์มีความเป็นจักรพรรดิราช ซึ่งมีบุญบารมีแผ่ไปทั่วทั้งชมพูทวีป และอีก ๓ ทวีปใหญ่ จากลัทธิเทวราชนี้เองที่ทำให้พระมหากษัตริย์ทรงกลายเป็นเทพเจ้าผู้ยิ่งใหญ่ และจะต้องมีการสร้างศาสนสถานเพื่ออุทิศให้พระองค์ โดยจะเป็นศูนย์กลางของจักรวาล

ภาพที่ ๑๐ พระพุทธรูปทรงเครื่อง
พระโฆษชัยคุรุ พุทธศตวรรษที่ ๑๘
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติมหาวิหารวัด

^{๖๑} Madeleine Giteau, *Iconographie Du Cambodge Post-Angkorean*, (Paris: Ecole Francaise D'Extreme Orient, 1975), p 1-3.

พระมหากษัตริย์จะทรงเข้าไปร่วมกับรูปสลักที่ศักดิ์สิทธิ์ เพื่อให้ติดต่อกับโลกของพระเจ้า^{๖๒} ก่อให้เกิด
 ลัทธิการบูชาบุคคล มีการสร้างศาสนสถานหรือประติมากรรมแทนตัวบุคคลทั้งที่อุทิศให้กับบุคคลที่
 ตายไปแล้ว หรือผู้ที่มีชีวิตอยู่ เช่นในสมัยของพระเจ้าอินทรวรมันที่ ๑ (พ.ศ.๑๔๒๐-๑๔๓๒) โปรดฯ ให้
 สร้างปราสาทพระโค เพื่อประดิษฐานประติมากรรมฉลองพระองค์ของบรรพบุรุษ โดยสร้างเป็นเทวรูป
 ในศาสนาพราหมณ์ไศวนิกาย^{๖๓} นอกจากนี้ยังทรงสร้างปราสาทบากองเพื่อประดิษฐานศิวลึงค์อินทเร
 ศวร เพื่อแสดงความเป็นเทวราชาของพระองค์เอง ลัทธิการบูชาบุคคลนี้ได้เข้ามามีบทบาทอย่างมาก
 ในการปกครองของเขมร ในขณะเดียวกันก็เข้าไปเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาด้วย เช่นในสมัยพระเจ้าของ
 พระเจ้าราเชนทรวรมัน (พ.ศ.๑๔๘๗-๑๕๑๑) ปรากฏหลักฐานจารึกว่าพระองค์ได้พระราชทานรูปพระ
 โพธิสัตว์อวโลกิเตศวร และนางปรีชญาปารมิตา ไปประดิษฐานในพุทธสถาน ซึ่งสร้างขึ้นโดยราชการ
 ท่านหนึ่ง แสดงให้เห็นว่า ศาสนาพุทธได้เข้าไปมีบทบาทเกี่ยวพันกับลัทธิเทวราชาและมีความสำคัญ
 มากขึ้น โดยเกิดการเปลี่ยนแปลงจาก ลัทธิเทวราชาเป็นพุทธราชา ในรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗
 แนวคิดเรื่องเทวราชาได้เปลี่ยนแปลงไปเข้าสู่การเป็นพุทธราชามากขึ้นด้วยการละทิ้งศิวลึงค์เข้าไปอยู่
 ในพระพุทธรูปแทน^{๖๔} การผสมผสานกันทางศาสนา ทั้งพระพุทธรูป และ ศาสนาพราหมณ์มาโดย
 ตลอด ดังปรากฏเป็นหลักฐานจารึก ประติมากรรม และสถาปัตยกรรม ทำให้อาจเชื่อได้ว่าเกิดการ
 พัฒนารูปแบบของพระพุทธรูปที่แตกต่างจากพระพุทธรูปในสมัยก่อน คือจะมีเครื่องศิราภรณ์เพิ่มขึ้น
 โดยเครื่องศิราภรณ์เหล่านี้จะมีลักษณะเหมือนศิราภรณ์ของเทวรูปในสมัยเดียวกัน ทำให้พระพุทธรูป
 ทรงเครื่องมีความเป็นตัวแทนของกษัตริย์ ซึ่งรับกับลัทธิการบูชาบุคคล ในลัทธิเทวราชา

ในรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ นอกจากการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องแบบองค์
 เดียวแล้ว ยังนิยมสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่อง ประกอบกับรูปอื่นๆ เช่นพระโพธิสัตว์ และนางปรีชญา
 ปารมิตา มีลักษณะเป็นประติมากรรม ๓ องค์เรียงกัน จะมาจากคติความเชื่อในเรื่องรัตนตรัยของ
 นิกายมหายาน ซึ่งอยู่ในลัทธิมหายิมกะ และโยคจารย์ ผสานกับส่วนหนึ่งของคติการสร้างพระพุทธรูป
 ทรงเครื่อง ที่ว่าเป็นลัทธิเทวราชผสมกับพุทธศานานิกายมหายาน

จะเห็นได้ว่า เมื่อคติความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ ฮินดู ในเรื่องเทวราชา คือ ยกย่อง
 พระมหากษัตริย์เขมร เป็นดังสมมติเทพผู้อวตารมาจากพระเป็นเจ้า จึงเกิดความเชื่อในเรื่องการสร้าง
 รูปแทนบุคคลขึ้น โดยมีการสร้างรูปเคารพของเทพเจ้า อาทิ ศิวลึงค์ หรือเทวรูปต่างๆ เพื่อเป็นองค์
 แทนของพระมหากษัตริย์ ต่อมาเมื่อเสด็จสวรรคตแล้ว ดวงพระวิญญาณก็จะผสานเข้าเป็นหนึ่ง
 เดียวกันกับเทวรูปนั้น แนวความคิดนี้เด่นชัดมากในอาณาจักรเขมร ซึ่งมีความเชื่อเรื่องผี มาแต่เดิม
 เมื่อศาสนาพราหมณ์ ฮินดู เข้ามามีอำนาจทางความเชื่อ แนวคิดนี้ก็ถูกยกระดับขึ้นมา ก่อเกิดเป็นราช
 ประเพณีในราชสำนัก ต่อมาเมื่อพระพุทธศาสนา นิกายมหายาน เข้ามามีอิทธิพลแทนที่ แนวคิดเรื่อง
 ฐานะของพระมหากษัตริย์ก็ได้ถูกลบเลือนจางหายไป นอกจากจะทรงเป็นสมมติเทวราชแล้ว
 พระมหากษัตริย์ยังถูกยกย่องในฐานะพระโพธิสัตว์ผู้เป็นหน่อแห่งพุทธางกูร ที่จะมาตรัสรู้เป็นพระ
 สัมมาสัมพุทธเจ้าในอนาคต ดังเช่นในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ที่ทรงสถาปนาศาสนสถานทาง
 พระพุทธศาสนาไปทั่วราชอาณาจักรของพระองค์ ราชประเพณีการสร้างเทวรูปแทนพระองค์ก็ถูกเพิ่ม

^{๖๒} George Coedes, *Angkor*, p.31.

^{๖๓} หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, *ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก่อน พ.ศ.๒๐๐๐*, หน้า ๑๗๑.

^{๖๔} George Coedes, *op. cit.*, p.30.

ด้วยการสร้างพระพุทธรูปมาฉลองพระองค์ แต่กระนั้น คติความเชื่อเรื่องผี พราหมณ์ ฮินดู ก็มีถูกทำลายหายไปไหน แต่กลับผสมผสานอย่างลงตัว ในดินแดนนี้และมีอิทธิพลสืบมาในหลายอาณาจักร

คติความเชื่อหนึ่งที่ก่อเกิดขึ้นในดินแดนนี้ คือคติการสร้างรูปแทนตัวบุคคล อันสืบเนื่องมาจากความเชื่อเรื่องผีและวิญญาณของบรรพชนที่ฝังรากลึกมาแต่ครั้งโบราณ แนวความคิดของผู้สร้างที่ต้องการให้ประติมากรรมนั้นระลึกถึงบุคคลที่กลายเป็นต้นแบบสืบมา ได้เข้ามามีอิทธิพลในดินแดนที่เป็นประเทศไทย นับตั้งแต่สมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๘ หรือที่เรียกกันว่าสมัยลพบุรี ซึ่งตกอยู่ใต้อิทธิพลของเขมรทั้งทางการเมืองและทางวัฒนธรรม หลักฐานเกี่ยวกับการระลึกถึงบุคคลเริ่มปรากฏในสมัยนี้ จารึกในวัฒนธรรมเขมรเป็นหลักฐานทางลายลักษณ์อักษรแหล่งสำคัญที่ให้ข้อมูลเกี่ยวกับการระลึกถึงบุคคลที่เป็นกษัตริย์และเชื้อพระวงศ์ การระลึกถึงบุคคลในจารึกเขมรจำนวนหลายหลักมีลักษณะการระลึกถึงบุคคลคล้ายกัน ลักษณะเหล่านี้เผยให้เห็นความสัมพันธ์ ระหว่างบุคคลกับเทพเจ้าในศาสนาฮินดู และศาสนาพุทธ ลักษณะแรกคือการกล่าวยกย่องกษัตริย์และเชื้อพระวงศ์ โดยบรรยายว่ามีคุณสมบัติที่เปรียบได้กับเทพเจ้าในศาสนาฮินดูและพระพุทธเจ้า ลักษณะการระลึกถึงบุคคลประการต่อมาเมื่อกษัตริย์สวรรคตแล้วและได้รับการจารึก พระนามอีกอย่างหนึ่งที่เป็นพระนามของเทพเจ้า พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ทรงนับถือศาสนาพุทธนิกายมหายานจึงมีพระนามหลังสวรรคตว่า บรมมหาสุคตบ^{๖๕} ซึ่งหมายถึงพระพุทธเจ้า

จารึกเขมรเหล่านี้ยังกล่าวถึงการสร้างประติมากรรมอันเป็นตัวแทนของกษัตริย์และเชื้อพระวงศ์ มีทั้งที่สร้างในขณะที่บุคคลนั้นยังมีชีวิตอยู่และเสียชีวิตไปแล้ว ประติมากรรมเหล่านี้เรียกว่ารูปฉลองพระองค์ มีรูปแบบเป็นศิวลึงค์ เทวรูป หรือพระพุทธรูป ที่ประติมากรรมมีจารึกกำกับซึ่งเป็นการถวายนามโดยครั้งแรกเป็นนามของพระองค์ ครั้งหลังเป็นนามเทพเจ้าทำให้ทราบได้ว่าประติมากรรมนี้ไม่ใช่รูปเคารพทั่วไปแต่มีจุดประสงค์ทำขึ้นเพื่อให้ระลึกถึงบุคคล ลักษณะของประติมากรรมจะเปลี่ยนแปลงไปตามลัทธิทางศาสนาของผู้สร้างประติมากรรมนั้น

จารึกที่กล่าวถึงประติมากรรมฉลองพระองค์ของเชื้อพระวงศ์ เช่น จารึกปราสาท พระโค กล่าวถึงการสร้างประสาทอุทิศให้บรรพบุรุษและประดิษฐานประติมากรรมฉลองพระองค์ของพระชนก พระชนนีของพระเจ้าอินทรวรมัน และพระอัยกา พระอัยกีทางมาดาของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๒ ประติมากรรมดังกล่าว สร้างเป็นเทวรูปพระอิศวรและพระเทวี(อุมา)^{๖๖} จารึกปราสาทโลเลย กล่าวว่าพระเจ้ายโศทรวรมันได้สร้างรูปพระศิวะและนางทุรคาเพื่ออุทิศให้บรรพบุรุษ^{๖๗} จารึกประสาทมัญญะวันออกซึ่งสร้างในสมัยพระเจ้าราเชนทรวรมันที่ ๒ กล่าวว่าพระองค์ได้สร้างรูปพระอิศวรและพระอุมาเพื่ออุทิศถวายบิดามารดา^{๖๘}

^{๖๕} วรรณวิภา สุเนตต์ตา, **ชัยวรมันที่ ๗: มหาราชของคัมพูชา**ของอาณาจักรกัมพูชา ผู้เนรมิตสถาปนาปราสาทบายนและเมืองนครธม, (กรุงเทพมหานคร: มติชน, ๒๕๔๘), หน้า ๓๓๓.

^{๖๖} หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, **ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ ถึง พ.ศ. ๒๐๐๐**, (กรุงเทพมหานคร: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๒๒), หน้า ๑๗๑.

^{๖๗} Ramesh Chandra Majumdar, **Inscriptions of Kambuja**, (Calcutta: The Asiatic Society, 1953), p.81.

^{๖๘} Mahesh Kumar Saran, **Select Cambodian inscriptions: the Mebon and Pre Rup** (inscriptions of Rajendra Varman II), p. 92.

ภาพที่ ๑๑ พระพุทธรูปประธานของปราสาทบายน

ประติมากรรมที่สร้างขึ้นเพื่อระลึกถึงบุคคล ในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ มีลักษณะแตกต่างจาก สมัยก่อนหน้า กล่าวคือ นอกจากรูปฉลองพระองค์ซึ่งทำ เป็นพระโพธิสัตว์และพระพุทธรูป ยังมีประติมากรรมที่ ทำขึ้นเพื่อระลึกถึงบุคคลที่เป็นรูปเหมือนบุคคล พบ หลักฐานจากจารึกปราสาทพระขรรค์กล่าวว่าพระเจ้า ชัยวรมันที่ ๗ ได้สร้างรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรไว้รูป หนึ่ง ณ ปราสาทพระขรรค์ มีพระนามว่าชัยวรมะศวร อันเป็นรูปฉลองพระองค์ของพระราชบิดา^{๖๙} ในสมัยนี้ยัง พบจารึกของพระนางอินทรเทวี ซึ่งเป็นมเหสีของพระ เจ้าชัยวรมันที่ ๗ จารึกนี้กล่าวอย่างชัดเจนว่าพระนางชัย ราชเทวีได้ประดิษฐานรูปเคารพของพระชนก ชนนี้ พระ เชษฐา-อนุชา พระสหาย และบุคคลอื่นๆ ในพระราชวงศ์ ประกอบกับได้พบประติมากรรมที่สอดคล้องกับในจารึก คือ รูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรและรูปนางปรัชญาปาร มิตาอีกด้วย^{๗๐}

ส่วนพระพุทธรูปที่สันนิษฐานว่าน่าจะเป็น ตัวแทนของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ มีอยู่สององค์ องค์แรก คือ พระพุทธรูปนาคปรกที่พบในประสาทประธานของ ปราสาทบายน (ภาพที่ ๑๑) สาเหตุที่สันนิษฐานเช่นนี้

พิจารณาจากข้อมูลที่ว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ทรงสร้างปราสาทพระขรรค์เพื่อประดิษฐานรูปพระ โพธิสัตว์อวโลกิเตศวรซึ่งเป็นฉลองพระองค์ของพระราชบิดา และปราสาท ตาพรหมเพื่อประดิษฐาน รูปนางปรัชญาปารมิตาซึ่งเป็นรูปฉลองพระองค์ของมารดา^{๗๑} ดังนั้น ตามแนวคิดของการสร้าง ประติมากรรมรัตนตรัยมหายาน ปราสาทบายนจะต้องเป็นที่ประดิษฐานประติมากรรมฉลองพระองค์ ของพระองค์เอง^{๗๒}

จากการศึกษาประวัติและพัฒนาการของการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในเขมร ผู้วิจัย พบว่า คติตามแนวพระพุทธศาสนานิกายมหายานยังมีอิทธิพลต่อการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องอยู่ เป็นอันมาก เมื่อมาผสมผสานกับคติความเชื่อเรื่องผี ที่มีอยู่มาแต่เดิมในภูมิภาคนี้ ทำให้เกิดการ

^{๖๙} ยอร์ช เซเดส์, “ศิลาจารึกปราสาทพระขรรค์ในบริเวณเมืองพระนคร”, ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๔, แปลโดย สุภรณ์ อัสวโสภณ, หน้า ๒๐๑.

^{๗๐} หม่อมราชวงศ์ สूरียวุฒิ สุขสวัสดิ์, “รูปพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ จากเมืองชายพองในสาธารณรัฐ ประชาธิปไตยประชาชนลาว”, กัมพูชาราชลักขมถึงศรีชัยวรมัน, (กรุงเทพมหานคร: มติชน, ๒๕๔๓), หน้า ๑๘๘.

^{๗๑} มาดแลนด์ จีโต, ประวัติเมืองพระนครของขอม, แปลโดยหม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล (กรุงเทพมหานคร: มติชน, ๒๕๔๖), หน้า ๙๖-๙๗.

^{๗๒} หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, “ศิลาจารึกปราสาทพระขรรค์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗”; ศิลปการ, ปีที่ ๑๐, ฉบับที่ ๒ (กรกฎาคม, ๒๕๐๙): ๕๔.

สร้างรูปแทนตัว ซึ่งมีมาตั้งแต่ครั้งที่อาณาจักรขอมนับถือศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู แล้ว ภาพรวมของการระลึกถึงบุคคลในวัฒนธรรมเขมรได้ที่มีการกล่าวเปรียบเทียบคุณสมบัติของกษัตริย์และเชื้อพระวงศ์กับเทพเจ้า พระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์ และมีการสร้างรูปเคารพของบุคคล คือรูปของตนเอง และรูปของบรรพบุรุษ ซึ่งเป็นการผสมผสานวัฒนธรรมเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องผีและวิญญาณ ซึ่งเป็นจารีตดั้งเดิมในภูมิภาคนี้กับคติตามศาสนา จารีตในการระลึกถึงบุคคลดังกล่าวจะส่งผลต่อแนวคิดในการสร้างประติมากรรมแทนบุคคลของศิลปะไทยในเวลาต่อมา

๒.๑.๔ การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสมัยลพบุรี

๑) ประวัติและการพัฒนาการของการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสมัยลพบุรี

ลพบุรี หรือละโว้ บ้างเรียก ลวรัฐ หรือ ละโว้โยทียา เป็นอาณาจักรโบราณในมณฑลอำนาจแห่งหนึ่งในอดีต ซึ่งตั้งอยู่บนฝั่งซ้ายของกลุ่มน้ำเจ้าพระยา สถาปนาขึ้นราวปลายยุคทวารวดี แรกเริ่มมีศูนย์กลางอำนาจอยู่ที่ลพบุรี (ปัจจุบันคือเมืองลพบุรี) ต่อมาย้ายไปที่อโยธยา (ปัจจุบันคือเมืองอโยธยา) ซึ่งได้ถูกสถาปนาเป็นอาณาจักรอยุธยา ในศิลปะลพบุรีหมายถึง ศิลปะในดินแดนที่เป็นประเทศไทยในปัจจุบันสกุลช่างหนึ่ง ซึ่งได้รับอิทธิพลจากศิลปะเขมร เนื่องจากสมัยลพบุรีนี้มีระยะเวลารุ่งเรืองราวเดียวกับสมัยพระนครของเขมร มีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองลพบุรีในภาคกลางของประเทศไทย มีอายุอยู่ในพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๘ มีการค้นพบหลักฐานทางโบราณคดีในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ดินแดนภาคกลางของประเทศไทยนั้น เป็นดินแดนที่มีการอยู่อาศัยมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ได้พบหลักฐานจากการขุดค้นที่จังหวัดลพบุรี เช่น เครื่องมือหิน เครื่องปั้นดินเผา เครื่องประดับ และโครงกระดูกของมนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์^{๗๓} เช่น พบขวานหินกระจายอยู่ในเขตอำเภอต่างๆ เช่น อำเภอเมือง, อำเภอชัยบาดาล พบเครื่องปั้นดินเผาในยุคหินใหม่ในเขตโคกเจริญ อำเภอชัยบาดาล และพบหลักฐานการตั้งถิ่นฐานในยุคโลหะที่ศูนย์การทหารปืนใหญ่ เป็นต้น^{๗๔} ชุมชนเหล่านี้จะพัฒนาต่อมาเป็นชุมชนเมือง และเมื่ออารยธรรมอินเดียแพร่หลายเข้ามาพร้อมพุทธศาสนานิกายเถรวาท ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๐ ดินแดนแถบนี้จะได้รับวัฒนธรรมและพัฒนาขึ้นโดยมีรูปแบบของวัฒนธรรมร่วมกัน เรียกว่า วัฒนธรรมทวารวดี โดยได้รับอิทธิพลจากศิลปะอินเดียสมัยคุปตะ (พุทธศตวรรษที่ ๙-๑๓)^{๗๕} ในขณะเดียวกัน ศิลปะเขมรในสมัยเจนละ ก็ได้แพร่เข้ามาถึงบริเวณนี้ จากการพบหลักฐาน จารึกมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๒ ที่เมืองศรีเทพ ซึ่งเป็นเมืองเก่าในบริเวณกลุ่มแม่น้ำป่าสัก โดยเป็นเมืองทางผ่านของอารยธรรม ระหว่างภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ แต่ความเจริญดังกล่าว จะดำเนินอยู่ระยะสั้นๆ เท่านั้น คือถึงในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓ ทำให้ดินแดนนี้อยู่ใต้อิทธิพลของวัฒนธรรมทวารวดีอีกครั้งหนึ่ง

จนกระทั่งในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ วัฒนธรรมทวารวดีเริ่มเสื่อมลง เป็นขณะเดียวกับที่เขมรเริ่มเผยแผ่อารยธรรมเข้ามาในบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนืออีกครั้ง จนมาถึงดินแดนที่เป็น

^{๗๓} ชิน อยู่ดี, *คนก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทย*, (พระนคร: กรมศิลปากร, ๒๕๑๖), หน้า ๓๒-๓๓.

^{๗๔} อนุวิทย์ เจริญสกุล, *แบบโครงสร้างและระเบียบการก่ออิฐ สถาปัตยกรรม สกุลช่างเขมรและศรีวิชัย*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๔), หน้า ๙๘.

^{๗๕} หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, “วิวัฒนาการของประติมากรรมสมัยทวารวดี”; *โบราณคดี*, ปีที่ ๕, ฉบับที่ ๒, (ตุลาคม, ๒๕๑๖): ๑๙๕.

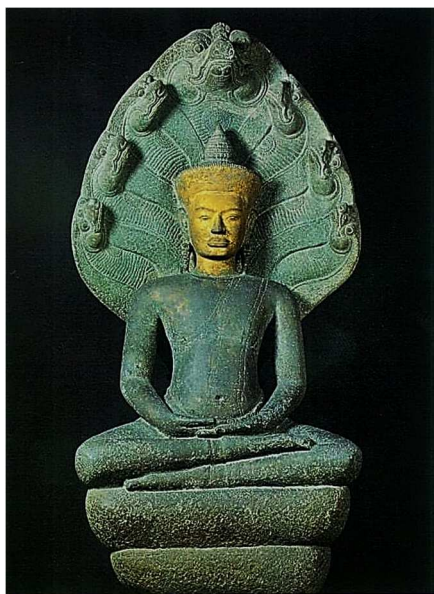
ภาคกลางของไทยในปัจจุบัน ดังปรากฏหลักฐานจารึกในสมัยพระเจ้าสุริยวงษ์ที่ ๑๒ ที่จังหวัดลพบุรี หลักฐานโบราณสถาน เช่น ปรangk์แชกที่จังหวัดลพบุรี และปรangk์ที่เมืองศรีเทพ ๔ องค์ซึ่งน่าจะมีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ นอกจากนั้นพบหลักฐานโบราณวัตถุเช่น ทับหลังแบบบาปวน และเศียรพระติมากรรมแบบบาปวน พบที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี เป็นต้น โบราณวัตถุในสมัยนี้นิยมสลักด้วยศิลา หรือหล่อด้วยสำริด โดยเฉพาะในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๗ นิยมทำรูปพระพุทธรูปนาคปรกทรงเครื่อง เช่นที่พบที่วัดหน้าพระเมรุ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นต้น ส่วนในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๘ เป็นช่วงที่ปรากฏหลักฐานในศิลปะลพบุรีแพร่กระจายไปทั่วทั้งภูมิภาค จากหลักฐานโบราณวัตถุสถานที่สอดคล้องกับหลักฐานจากจารึกปราสาทพระขรรค์ที่พบในประเทศกัมพูชา ปรากฏชื่อเมืองต่างๆ เช่น เมืองลโวหะปุระ ซึ่งน่าจะตรงกับเมืองละโว้ หรือลพบุรี เมืองสุวรรณปุระ ซึ่งน่าจะหมายถึง เมืองสุพรรณบุรี เป็นต้น ในบริเวณเมืองที่ปรากฏชื่อในจารึกเหล่านี้ ปรากฏหลักฐานเป็นศิลปะร่วมสมัยที่สนับสนุนข้อความในจารึก เช่น ปรangk์สามยอด ที่จังหวัดลพบุรี ประติมากรรมรูปพระพุทธรูปนาคปรก พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร นางปรัชญาปารมิตตา ที่ลพบุรี และ พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรเปล่งรัศมี ที่ปราสาทเมืองสิงห์ จังหวัดกาญจนบุรี เป็นต้น รูปแบบของสถาปัตยกรรม และประติมากรรม มีลักษณะเหมือนกับประติมากรรมเขมรแบบบาปวน และแสดงว่าสร้างขึ้นในศาสนาพุทธมหายาน ในตอนปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๘ มีสถาปัตยกรรมที่ปรากฏในภาคกลางของประเทศไทยที่ยังคงลักษณะของศิลปะเขมรแบบบาปวนตอนปลาย เช่น วัดมหาธาตุ ลพบุรี^{๗๖} และวัดส้มอยุธยา^{๗๖} ซึ่งลักษณะดังกล่าวกลายเป็นต้นแบบของสถาปัตยกรรมอยุธยาในสมัยต่อมา

ในเรื่องที่เกี่ยวกับศาสนาในสมัยลพบุรีนี้ อาศัยการตีความจากหลักฐานทางโบราณคดีที่พบดังต่อไปนี้

สมัยประวัติศาสตร์เริ่มแรกของดินแดนภาคกลางของไทย อยู่ภายใต้อิทธิพลของวัฒนธรรมทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๖) ซึ่งเป็นวัฒนธรรมในศาสนาพุทธ นิกายหินยานจากประเทศอินเดีย ในช่วงนี้ศาสนาพุทธ นิกายหินยานแพร่หลายอย่างกว้างขวาง ดังปรากฏหลักฐานเป็นจารึกภาษาบาลีที่พบที่เมืองลพบุรี^{๕๗} หลักฐานโบราณวัตถุ เช่น ธรรมจักรศิลา พบที่เมืองศรีเทพ นครปฐมและลพบุรี เป็นต้น นอกจากนี้พบหลักฐานพระพุทธรูปทวารวดี เช่นที่จังหวัดลพบุรี ในขณะเดียวกันมีการพบพระพิมพ์ที่มีรูปพระโพธิสัตว์ประทับบนช้างพระพุทธรูปเจ้า ที่คูบัว จังหวัดราชบุรีและที่เมืองอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี พบประติมากรรมพระโพธิสัตว์ปัทมปาณี^{๗๗} แสดงว่าในสมัยนี้ศาสนาพุทธ นิกายมหายานได้เจริญขึ้นร่วมสมัยด้วยเช่นกัน นอกจากนี้ มีหลักฐานที่แสดงถึงการนับถือศาสนาพราหมณ์ลัทธิไวษณพนิกาย ซึ่งนับถือพระนารายณ์ เช่นที่อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ พบเทวรูปหลายองค์ เช่นรูปพระนารายณ์ศิลาสมทรวงรูปทรงกระบอก ที่จังหวัดลพบุรี ก็มีการค้นพบชิ้นส่วนประติมากรรม สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นรูปพระวิษณุและพระคเณศ กล่าวได้ว่า ทั้งศาสนาพุทธ และศาสนาพราหมณ์ ได้เจริญขึ้นร่วมสมัยกันเพียงแต่หลักฐานที่แสดงถึงศาสนาพุทธ นิกายเถรวาท มีแพร่หลายเป็นจำนวนมากกว่า แสดงถึงความนิยมมากกว่า และในช่วงเวลาที่ร่วมสมัย

^{๗๖} สันติ เล็กสุขุม, *วิวัฒนาการของชั้นระดับลวดลาย และลวดลายสมัยอยุธยา*, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๒), หน้า ๑๑.

^{๗๗} ภูธร ภูมะธน, “ประวัติศาสตร์ยุคสมัยทวารวดีที่จังหวัดลพบุรี”; *สมบัติไทย*, (ตุลาคม, ๒๕๒๖): ๑๔ - ๑๕.

ภาพที่ ๑๒ พระพุทธรูปทรงเครื่องนาคปรก
หินทรายศิลปะลพบุรี พุทธศตวรรษที่ ๑๗
จากวัดหน้าพระเมรุ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

กับวัฒนธรรมทวารวดีนี้^{๗๘} วัฒนธรรมเขมรในสมัยก่อนเมืองพระนคร (เจนละ) ซึ่งเป็นวัฒนธรรมเนื่องในศาสนาพราหมณ์ ลัทธิไวษณพนิกายและไศวนิกาย ได้แพร่หลายเข้ามาในช่วงระยะเวลาอันสั้น พบหลักฐานเป็นจารึกเนื่องในศาสนาพราหมณ์ที่เมืองศรีเทพ^{๗๙} การผสมผสานทางศาสนา เริ่มมีขึ้นในสมัยทวารวดีนี้ และจะยังคงมีอยู่ตลอดไป ต่อมา วัฒนธรรมทวารวดีที่เจริญมาจนถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๖ เริ่มเสื่อมลง วัฒนธรรมเขมรสมัยเมืองพระนครเริ่มเข้าแทนที่ ทำให้ศาสนาพราหมณ์เริ่มมีความสำคัญขึ้นอีกครั้งหนึ่ง และเจริญอยู่จนกระทั่งในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘ พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ พระมหากษัตริย์เขมรทรงนับถือ ศาสนาพุทธ นิกายมหายาน ปรากฏหลักฐานการสร้างโบราณวัตถุเนื่องในศาสนาพุทธ นิกายมหายาน เช่น พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรเปล่งรัศมี พบที่โบราณสถานสระโกสินารายณ์ อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี พระพุทธรูปนาคปรก พบ

ที่พระพรหมรังษีสายมอด จังหวัดลพบุรี เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ในสมัยนี้ ยังมีการสร้างเทวรูปควบคู่ไปด้วย เช่น รูปพระอิศวร พระนารายณ์ พระวิศวกรรม เป็นต้น^{๘๐}

ในอาณาจักรลพบุรีนี้ ศาสนาพุทธ และ ศาสนาพราหมณ์ อันคู่ จะเจริญเคียงคู่กันมาโดยตลอดเพียงและจะผลัดกันมีความสำคัญ ตามวัฒนธรรมที่เจริญขึ้น ทำให้เกิดการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องขึ้นมา ปรากฏองค์แรกในศิลปะเขมร คือพระพุทธรูปทรงเครื่องประทับยืนที่ทับหลังด้านตะวันตก และพระพุทธรูปทรงเครื่องนาคปรกบนทับหลังทิศใต้ของปราสาทศีขรภูมิ ในตอนต้นของศิลปะนครวัด ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ส่วนพระพุทธรูปทรงเครื่องสมัยลพบุรี จะเริ่มในสมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๗ ช่วงนี้จะปรากฏพระพุทธรูปทรงเครื่องเป็น ๒ แบบ คือ พระพุทธรูปนาคปรกทรงเครื่องศิลา และพระพุทธรูปยืนทรงเครื่องทำด้วยสำริด ลักษณะของพระพุทธรูปทรงเครื่องในสมัยแรก จะสวมกระบังหน้าเป็นลายประจำยามรูปสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน สวมกุดชฎ ๗๗ ทำเป็นพระพุทธรูปนาคปรก จะยังไม่ปรากฏการทรงเครื่องอาภรณ์อื่นๆ ต่อมาลายประจำยามจะวิวัฒนาการเป็นลายสามเหลี่ยม เช่นพระพุทธรูปนาคปรกทรงเครื่องที่วัดหน้าพระเมรุ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (ภาพที่ ๑๒) สวมกระบังหน้าเป็นลายสามเหลี่ยม มงกุฎเป็นรูปกรวย สวมกุดชฎ ครองจีวรห่มเฉียง มีชายสังฆาฏิพาดอยู่ด้านหลังของพระอังสะด้านซ้าย เป็นการครองจีวรตามแบบอินเดียสมัยปาละ และ

^{๗๘} ภูธร ภูมะธน, “ศาสนาพราหมณ์ในจังหวัดลพบุรีในยุคสมัยทวารวดี (ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๕)”; สมบัติไทย, (ตุลาคม, ๒๕๒๔): ๕๑-๕๗.

^{๗๙} หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, “จารึกใหม่ที่ศรีเทพ”; แฉ่งงานประวัติศาสตร์และโบราณคดี, ปีที่ ๑๒ เล่ม ๒ (กรกฎาคม-ธันวาคม, ๒๕๒๑): ๙๑-๙๕.

^{๘๐} กรมศิลปากร, พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ, (พระนคร: คลังวิทยา, ๒๕๑๕), หน้า ๑๓๔.

ปรากฏขึ้นเป็นครั้งแรกในศิลปะเขมร นาคมีขนาดสามชั้น ปลาย สอบลง มีเจ็ดเศียร เศียรด้านข้างจะหันหน้าเข้าสู่ นาคองค์กลาง ต่อมาจะแสดงลักษณะพื้นเมืองมากขึ้น เช่น ที่วัดพระราม อยุธยา ซึ่งปัจจุบันอยู่ในพระราชวัง จันทรเกษม (ภาพที่ ๑๓) ลักษณะเครื่องทรงคล้ายองค์ ที่วัดหน้าพระเมรุ แต่ปรากฏสร้อยพระศอลายรักร้อย ประทับนั่งอยู่เหมือนขนาดสามชั้นปลายสอบลง เหนือ ที่นั่งปรากฏลายพรรณพฤกษา ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะ ของศิลปะเขมรแบบบายน (ปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๗) สำหรับพระพุทธรูปยืนทรงเครื่องมีวิวัฒนาการ เหมือนกับพระพุทธรูปนาคปรก วิวัฒนาการต่อมา กระ บังหน้าจะเปลี่ยนเป็นมงกุฏ มีลายวงกลมขนาดใหญ่ ปรากฏที่ตรงกลาง และริมทั้งสองด้าน รวม ๓ วง ครอง จีวรห่มคลุม สวมสร้อยพระศอ พาหุรัด และเข็มขัด รัดประคดและขอบจีวรเริ่มมีลาย ต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ขนาดขนาดของพระพุทธรูปทรงเครื่องนาคปรกจะมี

ขนาดเท่ากัน องค์พระพุทธรูปจะสวมเครื่องทรงแบบกษัตริย์ คือสร้อยพระศอ พาหุรัด สร้อยข้อมือ และสร้อยข้อเท้า กระบังหน้ายังคงมีลายวงกลมขนาดใหญ่ ๓ วง มงกุฏเป็นรูปกรวยสูง ในสมัยนี้มีการ ทำรูปตฤกาย คือ พระพุทธรูปนาคปรกอยู่ตรงกลาง พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร และนางปรัชญาปารม

ภาพที่ ๑๔ พระไภษัชยคุรุ
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร

ภาพที่ ๑๓ พระพุทธรูปทรงเครื่องนาคปรก
หินทรายศิลปะลพบุรี พุทธศตวรรษที่ ๑๗-๑๘ พบที่
วัดพระราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ตาอยู่ ๒ ข้าง ส่วนพระพุทธรูปยืน มีเครื่องทรงคล้ายคลึงกัน เข็มขัดมีอุษะ เพชรพลอยประกอบ และขอบสบงมีลายเริ่ม ปรากฏ พระพุทธรูปทรงเครื่องประทับนั่งแบ่ง เป็น ๒ แบบคือ

(๑) พระไภษัชยคุรุ เป็นพระอาทิพุทธ ตามคติ มหายาน มีการสร้างเป็นพระพุทธรูปประทับนั่งปางสมาธิ ถือ หมือนน้ำอยู่ในพระหัตถ์ขวาสวมเครื่องทรงกษัตริย์ กระบังหน้า เป็นรูปสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน มงกุฎรูปกรวย ทรงจีวรห่มเฉียง เห็นชายสังฆาฏิที่ไหลซ้าย ต่อมากระบังหน้าวิวัฒนาการเป็นรูป กลีบบัว อุษณิষะ เป็นรูปกลีบบัว ซ้อนกัน ๓ ชั้น เช่นใน พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร (ภาพที่ ๑๔)

(๒) พระวัชรธร ก็เป็นพระอาทิพุทธอีกองค์หนึ่ง ทรงถือวัชรและกระดิ่งในท่าวัชรหุมการคือพระกรซ้ายขด เกี่ยวกันที่พระกนิษฐา ถ้าอยู่ในรูปพระวัชรสัตว์ มือขวาจะถือ วัชร เหนือพระอุระ มือซ้ายถือกระดิ่ง วางตรงพระโสณิ ลักษณะเครื่องทรงเหมือนพระพุทธรูปทรงเครื่องในสมัย เดียวกันทั่วไป (ภาพที่ ๑๕)

ระยะหลังพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ไม่นิยมทำพระพุทธรูปนาคปรกทรงเครื่องเป็นศิลาขนาดใหญ่ แต่ยังคงทำเป็นสำริด ๑ ในตรีกาย ในสมัยนี้ ปรากฏพระพุทธรูปทรงเครื่องประทับนั่งปางมารวิชัย กระบังหน้า และสร้อยพระศอกทำเป็นแบบเดิมคือลายสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูนประกอบกับลายดอกไม้สี่กลีบ ซึ่งเป็นลักษณะของศิลปะเขมรแบบบายน ยังมีลายดอกไม้เป็นวง ๓ วงประดับที่กระบังหน้า และอุษณิษะจะทำเป็นรูปกลับบัวซ้อนกัน ๓ ชั้น อาจจะได้รับอิทธิพลมาจากที่เมืองพุกาม เริ่มมีวิวัฒนาการของมงกุฏเป็นรูปใบไม้แหลมสูง ซึ่งจะค่อยๆ เข้ามาแทนที่มงกุฏแบบเดิมที่สั้นน้อย พบที่พระนครศรีอยุธยา

ปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๘ อิทธิพลเขมรเริ่มเสื่อมลง อิทธิพลมาจากทริภุญไชย และศิลปะอินเดียปาละเริ่มแพร่เข้ามา ในสมัยนี้เริ่มมีการทำพระพุทธรูปทรงเครื่องประทับนั่งปางมารวิชัยในซุ้มเรือนแก้ว ซึ่งคงจะเป็นอิทธิพลศิลปะอินเดียแบบปาละ โดยนอกจากจะสร้างเป็นองค์เดียวแล้ว ยังนิยมสร้างพระพุทธรูปสามองค์ทางตอนล่าง และพระพุทธรูปหลายองค์ทางตอนบน ในซุ้มเรือนแก้วเดียวกันด้วย ลักษณะเช่นนี้จะพบทั่วไปในภาคกลางของประเทศไทย และยังคงพบในภูมิภาคอื่นๆ อีกด้วย

ภาพที่ ๑๕ พระวัชรธร
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติร้อยเอ็ด

๒) คติของการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในอาณาจักรลพบุรี

คติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในอาณาจักรลพบุรี เนื่องจากอาณาจักรนี้ได้รับอิทธิพลทางศาสนาจากอาณาจักรทวารวดีซึ่งเป็นอาณาจักรโบราณ ของประเทศไทย และอาณาจักรขอมจากเมืองพระนคร หรือกัมพูชาในปัจจุบัน ทำให้คติของพระพุทธศาสนานิกายมหายานเข้ามามีอิทธิพลต่อการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในยุคสมัยนี้เป็นอย่างมาก นอกจากนี้ยังมีการผสมผสานคติจากศาสนาพราหมณ์ ฮินดู ซึ่งสลับสับเปลี่ยนกันเป็นศาสนาหลักในอาณาจักรขอม และแผ่อิทธิพลมาสู่อาณาจักรลพบุรีนี้ด้วย ทำให้พระพุทธรูปทรงเครื่องที่ค้นพบ มีการสร้างเทวรูป พระโพธิสัตว์ประกอบเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งด้วย ผู้วิจัยจึงพบว่าการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสมัยลพบุรีจึงมีลักษณะและคตินิยมคล้ายคลึงกับเขมรเป็นอย่างมาก ทั้งนี้เพราะลพบุรี ถือเป็นดินแดนหนึ่งในอาณาจักรขอม ดังนั้นการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในยุคสมัยนี้จึงไม่มีความแตกต่างจากเขมรเท่าใดนัก

นอกจากอาณาจักรที่ได้กล่าวถึงในเบื้องต้นนี้แล้ว ยังปรากฏอาณาจักรหนึ่งร่วมสมัยกับอาณาจักรเขมร คืออาณาจักรศรีวิชัย มีศูนย์กลางอยู่ทางเกาะสุมาตรา ได้แผ่อำนาจเขตมาถึงดินแดนทางตอนใต้ของไทยในปัจจุบัน ปรากฏหลักฐานการค้นพบโบราณสถาน โบราณวัตถุ ในแถบจังหวัดสุราษฎร์ธานี แถบเมืองไชย และนครศรีธรรมราช อาณาจักรนี้นับถือพระพุทธศาสนานิกายมหายานเป็นหลัก การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในอาณาจักรนี้ มักสร้างเป็นรูปพระโพธิสัตว์ตามคติมหายาน ดังรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรที่ค้นพบในเมืองไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี

การศึกษาประวัติและพัฒนาการของการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๙ นี้ ผู้วิจัยพบว่า คติตามแนวพระพุทธศาสนานิกายมหายาน มีอิทธิพลเป็นอย่างมากในช่วงเวลาดังกล่าว แม้ว่าพระพุทธรูปศาสนานิกายเถรวาท จากลังกา จะเริ่มเข้ามามีอิทธิพลในช่วงปลาย แต่ก็ไม่สามารถลบล้างแนวคิดเดิมที่มีอยู่ได้ ในทางกลับกัน ได้เกิดการผสมผสานทางแนวคิด ทำให้การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องยังคงปรากฏและเป็นที่นิยมสืบมา

๒.๒ ประวัติและพัฒนาการของการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องหลังพุทธศตวรรษที่ ๑๙

หลังพุทธศตวรรษที่ ๑๙ พระพุทธรูปศาสนานิกายเถรวาท เริ่มมีบทบาทมากขึ้นในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ หลายอาณาจักรเริ่มรับเอาพระพุทธรูปศาสนานิกายเถรวาทจากลังกา เข้ามาเผยแพร่ แต่กระนั้นก็ได้ทำให้เกิดความเชื่อที่ยังรากลึกในดินแดนนี้ลดน้อยถอยลงไป แต่กลับมีการผสมผสาน ประยุกต์แนวคิด คติ ตลอดจนประเพณีทางพระพุทธศาสนาขึ้นเป็นเอกลักษณ์ หลายอาณาจักรที่เคยปรากฏการนับถือพระพุทธศาสนานิกายมหายาน และมีการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องมาก่อน เมื่อมีการรับเอาพระพุทธรูปศาสนานิกายเถรวาทจากลังกาเข้ามา ก็มีการประยุกต์แนวคิด หลักการ ตลอดจนประเพณีเดิมที่เคยถือปฏิบัติ เกิดการเรียกขาน นิกายเถรวาทแบบพุกาม เป็นต้น หลังพุทธศตวรรษที่ ๑๙ นี้ อาจกล่าวได้ว่า หลายอาณาจักรที่มีการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่อง คือ พื้นที่ซึ่งเป็นดินแดนของประเทศไทยในปัจจุบัน เช่น อาณาจักรเขมรบางส่วนก็กลายเป็นอาณาจักรลพบุรี อาณาจักรพุกามบางส่วนก็กลายเป็นอาณาจักรล้านนา เป็นต้น

๒.๒.๑ การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในอาณาจักรล้านนา

๑) ประวัติและพัฒนาการของการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในอาณาจักรล้านนา

ดินแดนทางตอนเหนือของประเทศไทยในปัจจุบัน เดิมเป็นเพียงชุมชนเล็กของชนพื้นเมืองเดิม อันได้แก่ ลัวะ กะเหรี่ยง และไต ชาวพื้นเมืองมีความเชื่อเรื่องผีเป็นหลักเช่นเดียวกับชุมชนดั้งเดิมอื่นๆ แม้ต่อมาเมื่อพระพุทธศาสนาได้เผยแผ่เข้ามา ก็ได้ทำให้ความเชื่อดั้งเดิมต้องจางหายไป แต่ยังคงเป็นที่ยอมรับของชุมชนตลอดมา เช่นความเชื่อเรื่องผีประจำสถานที่ต่างๆ ปรากฏตามจักรวาลทิพย์ ของพระสิริมงคลจารย์ ได้กล่าวถึงการนับถือผีในสมัยพระเมืองแก้วว่ามีกุ่มภเวศดา ได้แก่เทพผู้สถิตบนพื้นดิน เช่น เทวดาอาศัยอยู่ที่สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ มี เจดีย์ ศาล ป่า ภูเขา แม่น้ำ เป็นต้น รวมทั้งวิญญาณของบรรพบุรุษและโชคกลางต่างๆ ต่อมาได้มีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเข้ามาปรากฏหลักฐานที่แสดงความเชื่อทางพระพุทธศาสนาปรากฏอยู่ คือการค้นพบหลักฐานโบราณวัตถุและโบราณสถานในบริเวณจังหวัดลำพูน ซึ่งถือเป็นศูนย์กลางของอารยธรรมมอญ-หริภุญไชย เช่น พระพุทธรูปปูนปั้นจากวัดจามเทวี และวัดพระธาตุหริภุญไชย^{๕๑} พระพิมพ์ดินเผาประทับนั่งได้ขุมพุทธคยา พบทั่วไปในเขตลำพูน และชุมชนใกล้เคียง^{๕๒} โบราณสถานในพระพุทธศาสนานิกายหินยานหรือเถรวาท เช่น เจดีย์กู่กุด วัดจามเทวี เป็นต้น นอกจากนี้ยังพบหลักฐานแสดงความเชื่อทางพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท ปรากฏในชุมชนโบราณสำคัญทางเหนืออีกหลายแห่ง เช่น ชุมชนโบราณเมืองเชียงแสน พบพระพุทธรูป พระพิมพ์สมัยเชียงแสน ที่มักทำเป็นรูปประทับนั่งได้ตันโพธิ์

^{๕๑} ภรดี พันธุมกร, “การศึกษาศิลปะแบบทวารวดีในจังหวัดลำพูน”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๙), หน้า ๓๓-๒๔.

^{๕๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๓-๕๔.

หรือซุ้มเรือนแก้ว เป็นต้น ศาสนาพุทธนิกายเถรวาทที่ปรากฏหลักฐานในอาณาจักรหริภุญไชยดังกล่าว สันนิษฐานว่าเป็นพระนางจามเทวีได้ทรงอาราธนา “พระสงฆ์ สามเณร และผ้าขาว ๕๐๐ รูป นำโดย พระมหาเถระ ๕ รูป”^{๘๓} มาพร้อมกับข้าราชการบริพารเมื่อครั้งขึ้นไปตั้งเมืองหริภุญไชย ทำให้ พระพุทธศาสนานิกายเถรวาทจากเมืองละโว้ได้เข้ามาแพร่หลายถึงชนพื้นเมืองในล้านนาตั้งแต่บัดนั้น เป็นต้นมา

จนถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๙ เมื่ออำนาจของอาณาจักรเดิม ได้แก่ อาณาจักรหริภุญไชย เป็น อาณาจักรเก่าที่มีศูนย์กลางของอาณาจักรอยู่ที่ลำพูน สร้างโดยฤาษีวาสุเทพ เมื่อประมาณ พ.ศ.๑๒๐๐ และเชิญพระนางจากเทวีจากละโว้มาปกครอง โดยมีกษัตริย์สืบต่อมาจนถึงประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๙ อาณาจักรหริภุญไชยก็เสื่อมอำนาจลง จนเสียเอกราชแก่พระเจ้ามังรายใน พ.ศ.๑๘๒๕ ในสมัย พระยาयीบา^{๘๔} และอาณาจักรพุกาม ที่เคยมีอำนาจทางการเมืองและวัฒนธรรมในดินแดนล้านนาหรือ พื้นที่ทางตอนเหนือของประเทศไทยในปัจจุบันได้อ่อนกำลังลง ชุมชนต่างๆ ทางภาคเหนือได้แยกตัว เป็นอิสระ กระจายอยู่ทั่วไปตามที่ราบลุ่มแม่น้ำกก แม่น้ำอิง และแม่น้ำปิงตอนบน นับได้ถึง ๕๗ เมือง^{๘๕} มีเมืองเชียงรายเป็นศูนย์กลางอำนาจทางการเมืองที่สำคัญที่สุด เนื่องจากมีผู้นำที่ทรงพระปรีชา สามารถ เช่น พญามังราย ผู้ทรงสืบเชื้อสายมาจากพญาลวจักรราช ทรงเป็นกษัตริย์พระองค์ที่ ๒๕ ของราชวงศ์หิรัญนคร พญามังรายสามารถรวมดินแดนลุ่มแม่น้ำปิงตอนบนและลุ่มแม่น้ำวังให้เป็น อันหนึ่งอันเดียวกันกับแคว้นโยนก จากนั้นในพุทธศักราช ๑๘๓๙ พญามังรายทรงสร้างเมืองนพบุรีศรี นครพิงค์เชียงใหม่ เป็นศูนย์กลางของอาณาจักรล้านนา ภายใต้การปกครองของกษัตริย์ราชวงศ์มังราย ๑๙ พระองค์ พระมหากษัตริย์ราชวงศ์มังรายนับตั้งแต่พญามังรายจนถึงพญาเมืองแก้ว ทรงเป็นนัก ปกครองที่ทรงพระปรีชา บ้านเมืองจึงมีความเป็นปึกแผ่นมั่นคง มีอาณาเขตกว้างขวาง พระศาสนา และสรรพวิทยาการต่างๆ เจริญรุ่งเรือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยของพญาติโลกราช (พ.ศ. ๑๙๘๔- ๒๐๓๐) และพญาเมืองแก้ว (พ.ศ. ๒๐๓๐-๒๐๖๙) ซึ่งถือเป็นยุคทองของอาณาจักรล้านนา พระราช อำนาจของอาณาจักรล้านนาแผ่ขยายออกไปกว้างขวาง ควบคู่กับการเผยแพร่มหายานพุทธศาสนานิกายเถรวาท ดังกล่าว^{๘๖} หลังจากสิ้นรัชสมัย อาณาจักรล้านนาก็ขาดกษัตริย์ที่เข้มแข็งและทรงพระปรีชาเช่น ก่อน จึงเกิดความแตกแยกในหมู่ขุนนางข้าราชการที่พยายามสร้างฐานอำนาจเหนือกษัตริย์ ไม่ว่าจะเป็น การสถาปนา ปลด หรือปลงพระชนม์กษัตริย์จนนำไปสู่การจลาจลและสงครามกลางเมือง และ ต้องเสียเอกราชแก่พระเจ้าบุเรงนองกษัตริย์พม่าในพุทธศักราช ๒๑๐๑ ในที่สุด นับเป็นการสิ้นสุด ราชวงศ์มังรายที่ครองอาณาจักรล้านนาได้ ๒๖๒ ปี

^{๘๓} พระโพธิ์รังสี, *จามเทวีวงศ์พงศาวดารเมืองหริภุญไชย*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, ๒๕๑๐), หน้า ๘๙.

^{๘๔} แสง มนวิฑูร, *ผู้แปล, ชินกาลมาลีปกรณ์*, (พระนคร: โรงพิมพ์สามมิตร, ๒๕๑๕), หน้า ๙๐-๑๐๔.

^{๘๕} สำนักนายกรัฐมนตรี, *ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่*, (พระนคร: สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๔), หน้า ๑๐.

^{๘๖} Donal K.Sweater and Sommai Premai Premchit, *The Relationship Between the Religious and Political Orders in Northern Thailand 14th-16th Centuries*, Religion and Legitimation of Power in Thailand Laos and Burma (Chameroberg: Anica Books, 1978), p.29.

ในรัชสมัยพญามังราย นครเชียงใหม่และกรุงสุโขทัยได้มีการเจริญพระราชไมตรีต่อกัน ทำให้มีการเข้ามาเผยแผ่พระพุทธศาสนานิกายเถรวาท แบบลังกาวงศ์ ซึ่งนับเป็นสิ่งใหม่ที่พ่อขุนรามคำแหงมหาราช กษัตริย์แห่งกรุงสุโขทัย ทรงรับมาจากเมืองนครศรีธรรมราช และเผยแผ่ไปถึงอาณาจักรล้านนาด้วย สืบมาถึงรัชสมัยพญากือนาทรงมีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา นิกายเถรวาท แบบลังกาวงศ์อย่างมาก ครั้งนั้นทรงสดับถึงกิตติคุณของพระมหาเถระรูปหนึ่ง ชื่อพระอุทุมพร บุปผามหาสวามี เป็นพระลังกาแต่มาจำพรรษาที่เมืองนครพน (เกาะตะมะ) พญากือนาจึงส่งราชทูตไปอาราธนาพระอุทุมพรมาเชียงใหม่ แต่ท่านปฏิเสธเนื่องจากชราภาพมากแล้ว จึงขอส่งหลานชายคือ พระอานันทเถระและคณะสงฆ์จำนวนหนึ่งมาแทน เมื่อพระอานันทมาถึง พญากือนานิมนต์ให้เป็นอุปัชฌาย์บวชกุลบุตรชาวนครพิงค์เชียงใหม่ตามคติลังกาวงศ์ พระอานันทก็ปฏิเสธ จึงกล่าวแนะนำว่า พระอุทุมพรฯ ได้มอบอาณัติตั้งพระเถระผู้ใหญ่ ๒ รูป ชาวสุโขทัย คือ พระสมณเถระ และพระอโนมทัสสีเถระ ให้เป็นอุปัชฌาย์ในนิกายลังกาวงศ์ ขอให้ไปนิมนต์พระรูปใดรูปหนึ่งขึ้นมาเถิด พญากือนาจึงส่งราชทูตไปอาราธนาพระสมณเถระเข้ามาเผยแผ่พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์จากกรุงสุโขทัย เมื่อพุทธศักราช ๑๙๑๒ โดยอาราธนาให้มาพักจำพรรษาที่วัดพระยืน เมืองหริภุญไชย และนำพระพุทธศาสนาไปประดิษฐานที่เชียงใหม่ในลำดับต่อมา โดยพญากือนาทรงแต่งตั้งให้เป็นเจ้าอาวาสวัดสวนดอกไม้องค์แรก พระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระมหาสมณรัตน์สามี ดำรงตำแหน่งพระมหาสามีสังฆราชองค์แรกของล้านนา ฝ่ายอรัญวาสี^{๘๗} วัดสวนดอกไม้จึงได้กลายเป็นศูนย์กลางพระพุทธศาสนาของล้านนา อยู่ภายใต้พระบรมราชูปถัมภ์ของพระมหากษัตริย์ ขุนนางและประชาชนทั่วไป ในขณะเดียวกันก็เกิดความขัดแย้งกับคณะสงฆ์วัดอื่นๆ และค่อยๆ สะสมมากขึ้นเรื่อยๆ เมื่อถึงรัชสมัยของพญาสามฝั่งแกนได้ทรงให้การสนับสนุนคณะสงฆ์ล้านนาจำนวน ๒๕ รูป เช่น พระมหาญาณคัมภีร์ และพระมหาเมธังกร เดินทางไปศึกษาพระพุทธศาสนา แล้วบวชแปลงใหม่ที่วัดอุปารามนครอนุราธปุระในศรีลังกา เมื่อพุทธศักราช ๑๙๖๗^{๘๘} เป็นเวลานานถึง ๔ เดือน จึงได้กลับมาเชียงใหม่ และสถาปนานิกายลังกาวงศ์ใหม่ขึ้นที่วัดป่าแดง ต่อมาเกิดข้อขัดแย้งกับคณะสงฆ์วัดสวนดอกไม้ จึงถูกพญาสามฝั่งแกน ห้ามเผยแผ่พระพุทธศาสนานิกายใหม่ในเมืองเชียงใหม่ ต้องไปเผยแผ่พระพุทธศาสนากระแสนี้ตามหัวเมืองต่างๆ เช่น ลำพูน ลำปาง พะเยา เชียงแสน เชียงรายและเชียงตุง แต่เมื่อพญาติโลกราชขึ้นครองราชย์กลับทรงสนับสนุนคณะสงฆ์ป่าแดงแทน ทรงแต่งตั้งพระมหาเมธังกรเป็นพระสามีสังฆราชของล้านนา ด้วยเหตุผลทางการเมืองของพระองค์ที่จะทรงสนับสนุนคณะสงฆ์ป่าแดงให้เจริญรุ่งเรือง

คณะสงฆ์ในล้านนาจึงแบ่งได้เป็น ๓ คณะ คือ คณะสงฆ์พื้นเมืองเดิม คณะสงฆ์วัดสวนดอกไม้ (ปัจจุบันคือวัดสวนดอก) และคณะสงฆ์วัดป่าแดง (ปัจจุบันคือวัดป่าแดงมหาวิหาร) บางคราวมีพระสงฆ์ไปบวชเรียนที่พุกามอังวะด้วย พระสงฆ์คณะพื้นเมือง คณะวัดสวนดอกไม้ และสงฆ์ที่บวชเรียนจากพุกาม สามารถกลมกลืนเข้าเป็นพวกเดียวกันได้ อยู่ร่วมอารามเดียวกัน และทำสังฆกรรมร่วมกันได้ ในบางสมัย เช่น สมัยพญาสามฝั่งแกน และพญาเมืองแก้ว มีหลักฐานว่าพระสงฆ์ที่บวช

^{๘๗} พระพุทธพุกาม และพระพุทธญาณ, *ตำนานมูลศาสนา*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๑๘), หน้า ๒๐๑-๒๐๑.

^{๘๘} สมหมาย เปรมจิตต์, *ปริวรรต, ตำนานมูลศาสนาวัดป่าแดง*, (เชียงใหม่: คณะสังคมศาสตร์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๑๙), หน้า ๑๔.

ภาพที่ ๑๖ พระหริภุญไชยโพธิสัตว์
วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม

เรียนมาจากพุททามเป็นเจ้าอาวาสวัดสวนดอกไม้ได้ ซึ่ง
ตำนานมูลศาสนา กล่าวถึงพระเจ้าสามฝั่งแกนทรงแต่งตั้ง
พระญาณรังสีเถระ ซึ่งบวชเรียนจากพุททามเป็นเจ้าอาวาสวัด
สวนดอกไม้ เนื่องจาก “ท่านผู้เป็นเจ้านี้มีความรู้ลึกหนาแล”
พระพุททพุททามและพระพุททญาณ, ตำนานมูลศาสนา, หน้า
๒๑๕. ส่วนในสมัยพระเจ้าเมืองแก้ว พ.ศ.๒๐๓๘-๒๐๖๘ ก็
ทรงแต่งตั้งพระพุททญาณหรือพระมหาบุริเทพ ที่ “ไปเรียน
ธรรมพุททามอังกะ.....เป็นสังฆนายกในวัดสวนดอกไม้”^{๘๙}
ในสมัยพญาเมืองแก้วทรงพยายามประนีประนอมให้สังฆ
คณะต่างๆ มาทำสังฆกรรมร่วมกัน และมุ่งความสามัคคีให้
เกิดในหมู่สังฆเป็นสำคัญ ด้วยการอุปถัมภ์และทำนุบำรุงสงฆ์
ทุกคณะอย่างเสมอหน้า ทำให้เกิดความเจริญรุ่งเรืองทั้งทาง
ฝ่ายอาณาจักรและศาสนจักร ชาวล้านนาไม่ว่าจะเป็น
พระมหากษัตริย์ ขุนนางหรือชาวบ้านต่างมีศรัทธาอุปถัมภ์

พระพุททศาสนา ปรากฏมีวัดสร้างขึ้นในกำแพงเวียงถึง ๑๐๐ วัด และวัดชั้นนอก ๕๑ วัด^{๙๐} เนื่องจาก
จะสืบพระศาสนาให้ครบ ๕๐๐๐ ปี แล้วต่อไปจะเป็นศาสนาของพระศรีอารียเมตไตรย ความเชื่อเรื่อง
นี้พบเสมอในศิลาจารึกของล้านนา แสดงความมุ่งหมายของการทำบุญในพระพุททศาสนา เพื่อขอให้
พุททศาสนา มีอายุถึง ๕๐๐๐ ปี ปรากฏในศิลาจารึกวัดกลางพะเยา จ.ศ.๘๖๑ พ.ศ.๒๐๔๒, จารึกวัดป่า
ใหม่ จ.ศ.๘๕๙ พ.ศ.๒๐๔๐, จารึกพุททสถาน จ.ศ.๘๖๕ พ.ศ.๒๐๔๖ และจารึกฐานพระพุทธรูปวัดผา
บ่อง จ.ศ.๘๙๗ พ.ศ.๒๐๗๘ ปรากฏนาเกิดเป็นพระอรหันต์ในสำนักพระพุททเมตไตรย ปรากฏในศิลา
จารึก ล.พ.๑๒๘ จ.ศ.๘๔๗ พ.ศ.๒๐๒๘ และจารึกฐานพระพุทธรูปวัดชัยพระเกียรติ พ.ศ.๒๑๐๘ จ.ศ.
๙๒๗ (สมัยพระนางวิสุทธิเวที) เพื่อให้ผลบุญนำไปสู่พระนิพพานปรากฏในศิลาจารึกพุททสถาน จ.ศ.
๘๖๕ พ.ศ.๒๐๔๖ “ขอให้ผลบุญนี้ส่งให้พระมหากษัตริย์อำมาตย์ ข้าราชการและทุกคนได้ถึงนิพพาน”
จารึกฐานพระพุทธรูปวัดพระเจ้าเม็งราย พ.ศ. ๒๐๑๒ (สมัยพระเจ้าติโลกราช) “ขอเกิดในเมืองฟ้า
เวลานิพพาน” และศิลาจารึก ล.พ.๑๑๐ “ขอแผ่บุญกุศลที่ได้ทำมาสู่พระราชพระมหาเทวี อำมาตย์
และสรรพสัตว์ทั้งหลายให้ได้ถึงนิพพาน” หรือปรารภนาเป็นพระพุททเจ้าในภายหน้า๒๕ นอกจาก
การนับถือพระพุททศาสนานิกายเถรวาทแล้ว ยังปรากฏหลักฐานความเชื่อในพระพุททศาสนานิกาย
มหายานร่วมสมัยกันในล้านนาด้วย ได้แก่การพบหลาเงิน (แผ่นจารึกทำด้วยเงิน) มีอักษรจารึกธรรม
มณีนต์ที่อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย^{๙๑} ธรรมมณีนต์นี้เป็นมนต์ของพุททศาสนานิกายมหายาน
มันตรยาน มีข้อความจารึกว่าในสมัยพญากือนากษัตริย์พระองค์ที่ ๖ แห่งราชวงศ์มังราย มีพระเถระ

^{๘๙} สงวน โชติสุขรัตน์, ประชุมตำนานล้านนาไทย เล่ม ๒, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๑๕),
หน้า ๑๙๒-๑๙๓.

^{๙๐} ปวงคำ ด้อยเขียว, รายชื่อวัดวาอารามในนครพิงค์เชียงใหม่, (เชียงใหม่: สงวนการพิมพ์, ๒๕๐๕),
หน้า ๓๙.

^{๙๑} ยุพิน เข้มมุกข์, “สถาบันสงฆ์กับการเมืองและสังคมล้านนา”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต,
(บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๑), หน้า ๑๕.

นามว่าพระจันทเถระ ได้ขึ้นไปประกอบพิธีสาธยายมนต์ชื่อ มหาโยคีมนตรปะราหะ บนดอยสุเทพเพื่อ
เพิ่มพูนปัญญาของตน และยังพบตุงกระด้างอยู่ทั่วไปในล้านนา ซึ่งเป็นหลักฐานยืนยันถึงความเชื่อใน
พระพุทธศาสนานิกายมหายาน ต้นตระกูล ด้วยการนำใช้ตุงกระด้างในพิธีกรรมที่อิงกับความเชื่อเรื่องไสย
ศาสตร์ต่างๆ เช่น การสะเดาะเคราะห์ การไล่ผีที่สิ่งตัวผู้ป่วย (สูตรกวม หรือ สวดครอบ) และการสืบ
ชะตาเมือง เมื่อบ้านเมืองเกิดภัยพิบัติหรือข้าวยากหมากแพง เป็นต้น

เนื่องจากพระพุทธศาสนาในดินแดนล้านนาใน
ระยะแรกเริ่มนั้นได้รับอิทธิพลมาจากพระพุทธศาสนาใน
อาณาจักรพุกาม แม้ต่อมาจะมีการรับเอาพระพุทธศาสนา
นิกายเถรวาทจากลังกาเข้ามา แต่การนับถือ
พระพุทธศาสนา ตลอดจนวัฒนธรรม ประเพณีที่เกี่ยวข้อง
ก็ปรากฏเป็นเอกลักษณ์ต่างจากศรีลังกา ซึ่งเป็นเจ้าของ
นิกายเถรวาท ลังกาวงศ์ หลักฐานรูปแบบประติมากรรมใน
ดินแดนนี้ก่อนที่จะมีการสถาปนาเป็นอาณาจักรล้านนา
พบว่ามีพระพุทธรูปทรงเครื่องเป็นจำนวนมาก
อยู่แล้ว โดยเริ่มจากพระพุทธรูปทรงเครื่องในศิลปะ
มอญ – หริภุญไชย ได้แก่เศียรพระพุทธรูปทรงเครื่อง จาก
วัดประตูลี้ อ.เมือง จ.ลำพูน มีอายุสันนิษฐานอยู่ในราวครึ่ง
หลังของพุทธศตวรรษที่ ๑๓^{๑๒} แม้สภาพที่ค้นพบจะชำรุด
จนเหลืออยู่เฉพาะพระเศียร แต่พระอุณาโลมที่กลางพระนลาฏยืนยันว่าน่าจะเป็นพระเศียร
พระพุทธรูปมากกว่าเศียรเทวดา^{๑๓} และพระพุทธรูปทรงเครื่องปางแสดงธรรม ซึ่งจัดแสดง ณ
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร ที่อาจเปรียบเทียบกับพระพิมพ์ที่เวียงท่ากาน สามารถกำหนดอายุ
การสร้างราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗-๑๘^{๑๔} หลังจากมีการสถาปนาอาณาจักรล้านนาแล้ว ก็ได้มีการสร้าง
พระพุทธรูปทรงเครื่องอีก เริ่มตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๙ เป็นต้นมาและมีความนิยมในการสร้างมาก
ยิ่งขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๐-๒๑ หลักฐานการค้นพบพระพุทธรูปทรงเครื่องในศิลปกรรมล้านนา
ปรากฏการสร้างด้วยวัสดุหลายประเภท เช่น สำริด ศิลปะ และดินเผา ทั้งขนาดใหญ่และขนาดเล็ก
พระพุทธรูปทรงเครื่องเหล่านี้อาจจำแนกตามลักษณะทางศิลปะออกได้เป็นกลุ่มดังนี้

ภาพที่ ๑๗ พระหริภุญไชยโพธิสัตว์
วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม

กลุ่มที่ ๑ กลุ่มพระพุทธรูปทรงเครื่องที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะปาละของอินเดีย มี
เอกลักษณ์เฉพาะอย่างยิ่งปรากฏในส่วนของมงกุฎที่อาจเปรียบเทียบกับพระพุทธรูปทรงเครื่องศิลปะ
ปาละได้โดยตรง และมีอิทธิพลของศิลปะสุโขทัยผสมอยู่บ้างบางส่วน ซึ่งคงจัดอยู่ในกลุ่มพระพุทธรูป
เชียงแสนสิงห์ทอง หรือพระพุทธรูปเชียงแสนรุ่นหลังได้ พระพุทธรูปทรงเครื่องกลุ่มนี้ได้แก่ พระหริภุญ
ไชยโพธิสัตว์ จากวัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหาร จังหวัดลำพูน เป็นพระพุทธรูปทรงเครื่องสำริด แสดง

^{๑๒} พิริยะ ไกรฤกษ์, ศิลปวัตถุสำคัญในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหริภุญไชย, (กรุงเทพมหานคร:
อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๒), หน้า ๒๘.

^{๑๓} Jean Boisselier, *The Heritage of Thai Sculpture*, (Bangkok: Asia Books, 1987), p.148.

^{๑๔} ศิลป์ชัย ชื่นประเสริฐ, “พระพุทธรูปทรงมงกุฎเทริดในประเทศไทย”; *วารสารมหาวิทยาลัย
ศิลปากร*, (ภาคต้นปีการศึกษา, ๒๕๒๙): ๙๖.

ปางมารวิชัย ครองจีวรมีชายสังฆาฏิสั้นอยู่เหนือพระถัน ตามแบบพระเชียงแสนสิงห์หนึ่ง แต่พระรัศมีเป็นรูปเปลวเพลิงตามอิทธิพลของรูปแบบศิลปะสุโขทัย สวมเครื่องประดับแสดงอิทธิพลศิลปะปาละของอินเดีย กล่าวคือมงกุฎทรงเทริดแบบปาละที่มีชายผ้าห้อยลงมาเหนือพระอังสาทั้งสองข้าง พระกุนทล สร้อยพระศอ และพาหุรัด พระหริภุญไชยโพธิสัตว์นี้ สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นในราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๙^{๙๕} คงจะสร้างขึ้นก่อนพระพุทธรูปทรงเครื่องจากวัดพระธาตุหริภุญชัยอีกองค์หนึ่งที่มีลักษณะคล้ายคลึงกันมากอย่างแน่นอน (ภาพที่ ๑๗) เนื่องจากลักษณะบางประการที่แตกต่างไปเช่น ทรงสวมจีวรที่มีชายสังฆาฏิยาวลงมาจนจรดพระนาภี ทรงสวมเครื่องประดับมากขึ้น มีทั้งทองพระกร พาหุรัด และอำมรงค์ แต่ชายผ้าที่เคยห้อยต่อจากมงกุฎหายไป พระพุทธรูปทรงเครื่องในกลุ่มนี้แสดงคติความเชื่อแบบพระพุทธศาสนา นิกายมหายานอย่างชัดเจน

กลุ่มที่ ๒ พระพุทธรูปทรงเครื่อง อิทธิพล

พระพุทธรูปทรงเครื่องเชียงแสนผสมอิทธิพลพื้นเมือง ลักษณะเครื่องทรงแตกต่างไปจากกลุ่มที่ ๑ ซึ่งเป็นอิทธิพลศิลปะปาละอย่างชัดเจน พระพุทธรูปทรงเครื่องกลุ่มนี้อาจเริ่มจากพระพุทธรูปทรงเครื่องที่มีจารึกอักษรล้านช้างพุทธศักราช ๒๐๘๓^{๙๖} ที่ฐานเป็นพระพุทธรูปสำริดปางมารวิชัย ครองจีวรมีชายสังฆาฏิยาวพาดมาถึงกลางบั้นพระองค์ ทับอยู่บนเครื่องประดับอีกชั้นหนึ่ง อันประกอบด้วยสร้อยสังวาลพาดจากพระอุระขวาขึ้นไป ยังพระอังสาซ้าย พระกรขวาที่ไม่มีจีวรคลุมเผยให้เห็น พาหุรัด และทองพระกรทั้งที่ข้อพระกรและช่วงบนของข้อพระกร นอกจากนี้ทรงสวมมงกุฎที่มีลักษณะคล้ายคลึงไปจากมงกุฎทรงเทริดอิทธิพลศิลปะปาละมาก นอกจากพระพุทธรูปทรงเครื่ององค์นี้ ที่ครองจีวรทับบนเครื่องประดับชั้นหนึ่งแล้ว พระพุทธรูปทรงเครื่ององค์อื่นๆ จะไม่ครองจีวรห่มคลุมอีกต่อไป แต่จะทรงเครื่องทรงตามแบบกษัตริย์ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของ

ภาพที่ ๑๘ พระพุทธรูปทรงเครื่อง
ศิลปะล้านนา พุทธศตวรรษที่ ๒๑ - ๒๒
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเชียงใหม่

ศิลปะล้านนาตอนปลาย^{๙๗} อันประกอบไปด้วยมงกุฎทรงสูง ที่ยอดมักทำเป็นรูปดอกบัวตูม มีลักษณะคล้ายคลึงกับศิราภรณ์ประดับเศียรเทวดาปูนปั้นวัดเจติยเจ็ดยอด เชียงใหม่ พระกรณทั้งสองข้างประดับกุนทล ที่พระกรสวมทองกร และพาหุรัด บางองค์สวมอำมรงค์ทุกนิ้ว หรือนิ้วเดียว สังวาลที่สวมของแต่ละองค์มีลักษณะแตกต่างกันออกไปดังเช่น พระพุทธรูปทรงเครื่องปางมารวิชัย จากพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเชียงใหม่ (ภาพที่ ๑๘) สวมสังวาลสองสายไขว้กัน ที่พระอุระมีทับทรวง

^{๙๕} Piriya Krairiksh, *The Sacred Image: Sculpture from Thailand*, (Koln: Musun der Stadt, 1979), p.148.

^{๙๖} A.B.Griswold, *Dated Buddha Images of Northern Siam*, (Basel: Artibus Asia; 1956), p.91.

^{๙๗} Jean Boisselier, *The Heritage of Thai Sculpture*, (Bangkok: Asia Books, 1987), p.233.

ประดับ ซึ่งเป็นลักษณะเดียวกับเครื่องทรงของกษัตริย์พม่าในสมัยหลัง^{๙๘} หรือกรองศอกกับสังวาลต่อเป็นเส้นเดียวกัน ไขว้ลงไปยังบันพระองค์ด้านใดด้านหนึ่ง หรือบันพระองค์ทั้งสองด้าน (ภาพที่ ๑๙) พระพุทธรูปกลุ่มนี้มักแสดงปางมารวิชัยขัดสมาธิราบ และกำหนดอายุอยู่ในสมัยพุทธศตวรรษที่ ๒๑-๒๒^{๙๙}

นอกจากนี้ยังมีพระพุทธรูปทรงเครื่องสำริดปางสมาธิที่ฐานมีอักษรธรรมล้านนาจารึกที่ฐานกล่าวถึงเจ้าหญิงส่วนบุญ แห่งลำพูน ซ่อมพระพุทธรูปองค์นี้ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๖ ประดิษฐานอยู่ในพระวิหารหลวง วัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหาร มีลักษณะเครื่องทรงคล้ายคลึงกับพระพุทธรูปกลุ่มที่ ๒ แต่มีมากขึ้นและขนาดใหญ่ขึ้นกว่าเดิม กรองพระศอก และ สังวาลจากที่เคยปรากฏเป็นสายขนาดเล็กกลายเป็นแถบขนาดใหญ่ ต่อเป็นชั้นเดียวกับพาหุรัดที่ประดับต้นพระกร และสวมสนับแข้งด้วย นอกจากนี้ลักษณะพระพักตร์ยังคงคล้ายกับพระพุทธรูปสมัยสุโขทัยด้วย สันนิษฐานว่าคงสร้างขึ้นหลังพุทธศตวรรษที่ ๒๒ ไปแล้ว

ภาพที่ ๑๙ พระพุทธรูปทรงเครื่อง
ศิลปะล้านนา พุทธศตวรรษที่ ๒๑ - ๒๒
พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพระนคร

กลุ่มที่ ๓ กลุ่มพระพุทธรูปทรงเครื่องสกุลช่าง

พะเยา เป็นพระพุทธรูปศิลา เท้าที่พบองค์สมบูรณ์แสดงปางมารวิชัย ลักษณะเครื่องทรงใกล้เคียงกับพระพุทธรูปสำริดในล้านนา โดยเฉพาะ พระพุทธรูปทรงเครื่องกลุ่มที่ ๒ กล่าวคือ มงกุฎเป็นทรงสี่เหลี่ยมยอดแหลม มีลายลูกประคำประดับขอบ ซึ่งเป็นลายเดียวกับเครื่องทรงอื่นๆ ทั้งสังวาลพาหุรัด และทองกร แม้ว่าจะมีความคล้ายคลึงกับพุทธรูปทรงเครื่องกลุ่มที่ ๒ มาก แต่มีลักษณะความเป็นสกุลช่างท้องถิ่นพะเยาเด่นเป็นพิเศษจึงจัดเป็นกลุ่มที่ ๓ ที่คงมีอายุร่วมสมัยกับพระพุทธรูปทรงเครื่องกลุ่มที่ ๒ คือถูกกำหนดอายุไว้ในราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๒๑^{๑๐๐}

นอกจากพระพุทธรูปทรงเครื่องที่ได้กล่าวมาแล้ว ยังมีการค้นพบพระพุทธรูปในดินแดนล้านนาบางองค์ ซึ่งไม่อาจจัดเข้ากลุ่มใดๆ ได้ เช่น พระพุทธรูปทรงเครื่องน้อยดินเผาปางประทับยืน (ชำรุด) จากวัดสองพี่น้อง เวียงปักษ์ฯ สวมเครื่องทรงได้แก่ พาหุรัดทองพระกร (เหลือเฉพาะด้านหลังพระกรซ้ายเท่านั้น) และสังวาลเป็นรูปไข่ปลาพาดจากพระอังสาซ้ายมายังบันพระองค์ขวา ทับบนจีวรห่มเฉียง

^{๙๘} หม่อมราชวงศ์สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ศิลปะงามและศิลปะพม่าโดยสังเขป, (นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๐), หน้า ๕๖.

^{๙๙} M.C. Subhadradis Diskul, *Art in Thailand: A Brief History*, (6th ed., Bangkok: Amarin, 1980), p.66. Piriya Krairiksh, p.154. and A.B. Grisswold, p.233.

^{๑๐๐} ศักดิ์ชัย สายสิงห์, “พระพุทธรูปหินทรายสกุลช่างพะเยา”, วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๒), หน้า ๑๐๒-๑๐๖.

๒) คติของการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในอาณาจักรล้านนา

พระพุทธรูปทรงเครื่องในดินแดนของอาณาจักรล้านนา ซึ่งอยู่ทางตอนเหนือของไทยในปัจจุบัน พบมาตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ ในศิลปะมอญ-หริภุญไชย ซึ่งเป็นวัฒนธรรมที่ได้รับอิทธิพลทางอารยธรรมจากภาคกลางโดยเฉพาะอย่างยิ่งจากลพบุรี รวมทั้งอิทธิพลวัฒนธรรมพุกามเข้ามาผสมผสานในระยะหลัง คติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องจากวัฒนธรรมที่ให้อิทธิพลแก่ศิลปะมอญ-หริภุญไชย คงจะมาจากดินแดนพุกามและดินแดนภาคกลางของไทยผสมผสานกัน พร้อมๆ กับการให้รูปแบบด้วย แล้วหลังจากนั้นพระพุทธรูปทรงเครื่องในดินแดนภาคเหนือก็ได้ปรากฏอีกครั้งหนึ่งในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๑ ในวัฒนธรรมของอาณาจักรล้านนา ซึ่งน่าจะสืบทอดความเชื่อของวัฒนธรรมมอญ-หริภุญไชย และความเชื่อของดินแดนใกล้เคียง เช่น ดินแดนพม่าเข้ามาผสมผสานกัน

จากอิทธิพลความเชื่อหลากหลายที่สืบทอดกันมาเป็นระยะเวลาอันยาวนานของดินแดนภาคเหนือที่มีผลต่อความเชื่อในการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในดินแดนนี้ สามารถกล่าวโดยรวมได้ว่าพระพุทธรูปทรงเครื่องตามความเชื่อของชาวล้านนา หมายถึงพระพุทธรูปเจ้าผู้ในสภาวะเหนือมนุษย์อาจแสดงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ต่างๆ ตามความเชื่อในลัทธิตันตระ เช่นที่พระองค์ทรงเนรมิตพระวรกายเป็นพระราชาธิราช เพื่อปราบพระยาชมพูบดี ซึ่งความเชื่อเรื่องพุทธประวัติตอนนี้ของพระพุทธรูปเจ้าแพร่หลายมากในดินแดนล้านนา เช่นเดียวกับในดินแดนพม่า มีหลักฐานยืนยันความเชื่อตามตำนานนี้ที่ชัดเจนได้แก่การสร้างรูปพระยาชมพูบดี เป็นรูปบุคลุคประทับนั่งอัญชลี มีจารึกอักษรไทยยวน (อักษรเมือง) ที่ฐาน อายุราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๑ ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๒ กล่าวว่า “พระยาชมพูบดีนี้สร้างขึ้นเพื่อค้ำพระศาสนา”

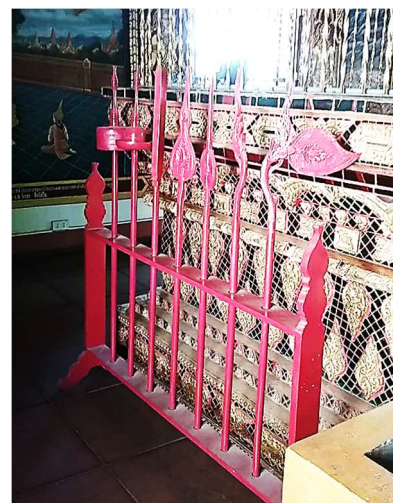
นอกจากนี้พระพุทธรูปทรงเครื่องในล้านนาจะหมายถึงพระโคตมสัมมาสัมพุทธเจ้าหรือพระพุทธรูปองค์ปัจจุบันแล้ว ยังหมายถึงพระอนาคตพุทธเจ้า^{๑๐๑} ได้แก่พระศรีอริยเมตไตรย ผู้ซึ่งจะลงมาตรัสรู้ต่อจากสมัยของพระพุทธรูปองค์ปัจจุบันได้สิ้นสุดลง ชาวล้านนามีความเชื่อเรื่องพระศรีอริยว่าสืบเนื่องมาจาก ตำนานพระมาลัยมากดังปรากฏหลักฐานยืนยันความเชื่อนี้อยู่มากมาย เช่น จารึกจำนวนมากตั้งแต่ในสมัยพญาติโลกราช มักแสดงความเชื่อของชาวล้านนาว่าการทำบุญในพุทธศาสนา ว่าสามารถต่ออายุพระพุทธรูปศาสนาให้ยืนยาวจนครบกำหนด ๕,๐๐๐ ปีได้ และหลังจากนั้นพระศรีอริยจะเสด็จลงมาจากดุสิตสวรรค์เพื่อตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและโปรดสัตว์ต่อไป ในจารึกที่ฐานพระพุทธรูปทรงเครื่องซึ่งสร้างเมื่อ พุทธศักราช ๒๐๘๓ ได้กล่าวถึงผู้สร้างพระพุทธรูปทรงเครื่ององค์นี้เป็นหญิง ๓ คน ได้ตั้งความปรารถนาขอพบกันทุกชาติจนกว่าจะพบพระนิพพานและผู้หนึ่งขอเป็นเหมือนนางวิสาขา และได้รับโสดาปัตติมรรค ในสำนักพระศรีอริยเมตไตรยด้วย

นอกจากนี้ ยังปรากฏคติการสร้างพระพุทธรูปแทนตัวซึ่งถือเป็น “รูปสมมติ” ตามอุดมคติแบบไทยประเพณี เพราะถึงอย่างไรพระพุทธรูปก็สร้างขึ้นด้วยแนวคิดเชิงอุดมคติย่อมไม่มีความละม้ายคล้ายคลึงกับผู้สร้างหรือผู้อุทิศให้ตามข้อเท็จจริงเชิงกายภาพอยู่แล้ว แต่กระนั้นก็ตาม การจะนับเป็นพระพุทธรูปแทนตัวหรือไม่ขึ้นอยู่กับผู้เขียนเห็นว่าคงต้องดูที่ “เจตนา” ของผู้สร้างเป็นหลัก เพราะไม่ว่าพระพุทธรูปองค์นั้นจะมีความสูงเท่าไร (ซึ่งก็ไม่จำเป็นต้องสูงเท่าบุคคลนั้นเสมอไป) เป็นพระพุทธรูปยืนหรือประทับเป็นปางใด ทรงเครื่องหรือไม่ สร้างโดยเจ้านาย ขุนทาง หรือไพร่กิติ หาก

^{๑๐๑} หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์, *เรื่องพระทรงเครื่อง*, (กรุงเทพมหานคร:ม.ป.ท., ๒๕๓๑), หน้า ๒๔๗. และ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, *ตำนานพุทธเจดีย์*, (พระนคร: องค์การค้าคุรุสภา, ๒๕๐๓), หน้า ๑๐๖.

เจตนาของผู้สร้างต้องการให้พระพุทธรูปองค์นั้นเป็นรูป “สมมติ” แทนตนเองหรือผู้ที่ตนอุทิศให้แล้วก็ย่อมเป็นพระพุทธรูปแทนตัวหรือพระพุทธรูปฉลองพระองค์ได้เหมือนกัน^{๑๐๒} ดังปรากฏการสร้างพระพุทธรูปฉลองพระองค์ซึ่งเป็นพระพุทธรูป “เท่าตัว” หรือที่ล้านนาเรียกว่า “พระเจ้าค่าคิง” ปรากฏในชินกาลมาลีปกรณ์ เอกสารทางพุทธศาสนาสำคัญของล้านนา กล่าวถึง พญาแก้วหรือพระเมืองแก้ว (พุทธศักราช ๒๐๓๘-๖๘) กษัตริย์ล้านนาทรงสร้างพระพุทธรูปด้วยทองคำบริสุทธิ์น้ำหนักเท่ากับพระองค์เมื่อพุทธศักราช ๒๐๕๔ “เป็นพระพุทธรูปนั่ง ส่วนสูงมีขนาดเท่ากับพระมหากษัตริย์”

นอกจากคติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในล้านนานี้แล้ว ยังปรากฏวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาประการหนึ่งที่บ่งบอกถึงการถวายพระเกียรติยศแต่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอย่างสูงสุด เทียบเท่ากับพระมหากษัตริย์ด้วยการถวายเครื่องราชูปโภค ประกอบพระพุทธรูปมา วัฒนธรรมประเพณีเช่นนี้ สันนิษฐานว่าคงรับเอาวัฒนธรรมของชาวฮินดู ที่นิยมปฏิบัติต่อเทพเจ้าเสมือนพระมหากษัตริย์ มีการถวายเครื่องราชูปโภค และราชกกุธภัณฑ์นานัปการ ไว้ในเทวาลัย พระพุทธศาสนาในล้านนาก็เช่นกัน มีการนิยมทำเครื่องราชูปโภคดังกล่าวในหลายลักษณะ ถวายไว้ในโบสถ์ วิหาร หรือสถูป เพื่อบ่งบอกพระสถานะของสมเด็จพระบรมศาสดาเป็นเบื้องต้น และมีการแสดงอานิสงส์แห่งพุทธานุภาพในกาลต่อมา (ภาพที่ ๒๐)

ภาพที่ ๒๐ เครื่องราชกกุธภัณฑ์ของล้านนา
จากวัดเชียงมั่น จ.เชียงใหม่

คติเช่นนี้เป็นการอนุวัตน์มาจากคติของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ซึ่งจะปฏิบัติต่อพระเป็นเจ้าเสมือนเช่นพระมหากษัตริย์ ในเรื่องนี้ อาจารย์คมกฤษ อุยเต็กเค่ง ได้ให้สัมภาษณ์ระบุว่า “สำหรับการบูชาในคติพราหมณ์ ฮินดูนั้น ด้วยความเชื่อที่ว่าพระผู้เป็นเจ้ามีความสูงส่ง ดังนั้น การปฏิบัติต่อพระเป็นเจ้า ก็ปฏิบัติเหมือนเช่นพระมหากษัตริย์ จึงมีการนิยมนำเครื่องทรงกษัตริย์ เครื่องราชูปโภคมาถวายพระผู้เป็นเจ้า แต่จะถวายในลักษณะการตั้งบูชาประกอบอภิสริยยศ มากกว่าการนำไปประดับประดาที่เทวรูป คติเช่นนี้ จึงเป็นที่มาของการถวายเครื่องราชกกุธภัณฑ์ สำหรับพระพุทธรูปในล้านนา ในสมัยต่อมา”^{๑๐๓}

เครื่องราชกกุธภัณฑ์ ของภาคกลาง ได้แก่ ธารพระกร พระแสงขรรค์ วาลวิชนี พระมहाพิชัยมงกุฏ และฉลองพระบาท ชาวล้านนาเรียกว่า “ปิดบัว จามร” ถือว่าเป็นเครื่องประกอบพระราชอิสริยยศของพระมหากษัตริย์ รวมถึง พระพุทธรูป พระธาตุ พระพุทธรูป ซึ่งถือได้ว่าเป็นตัวแทนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ในฐานะเดิมของพระองค์ คือ เจ้าชายสิทธัตถะทรงเป็นขัตติยะราชวงศ์มาโดยพระชาติ เครื่องหลวงที่สร้างขึ้นตามอุดมคติของชาวล้านนามักจะแสดงถึงสถานะอันสูงส่งของพระองค์ ซึ่งอาจจะแสดงถึงนัยยะแห่งการเสียซึ่งกิเลส และสละสิ่งอันมีค่า ที่แสดงถึง พระ

^{๑๐๒} พิชญา สุ่มจินดา, “พระพุทธรูปทรงเครื่องฉลองพระองค์ในพระบรมมหาราชวัง: ความรู้ที่ต้องเปลี่ยนแปลง ความขัดแย้งที่ต้องวิเคราะห์”, *ประวัติศาสตร์ศิลปะที่ต้องจารึก*, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์, ๒๕๕๐): ๔๑.

^{๑๐๓} สัมภาษณ์อาจารย์คมกฤษ อุยเต็กเค่ง, ๑๗ ตุลาคม ๒๕๖๐.

เกียรติยศของวรรณกะษัตริย์ ความเชื่อการยกย่องพระศาสนา ในภูมิภาคลุ่มน้ำโขงที่นับถือพระพุทธศาสนาไม่ว่าจะเป็นพม่า ไทยใหญ่ ลาว ต่างมีความคล้ายคลึงกัน ต่างที่ชื่อเรียกเท่านั้นเอง เช่น ที่นครรัฐเชียงตุง สหภาพพม่า เรียก เครื่องสูงว่า “ปัดเก้า ต้าโมน” เป็นต้น

ภายในเตียงพระเจ้าชาวล้านนาจะใส่เครื่องสักการะ ประกอบยศ อันเป็นการแสดงถึงเครื่องราชูปโภค ที่ใช้ในชีวิตประจำวันของพระมหากษัตริย์ ประกอบด้วย สาดบ้าง เป็นเสื่อสานจากผิวไม้ไผ่ หรือ จากผิวกก นำมาจักสานให้เป็นผืนยาวให้ได้ขนาดเท่ากับอาสนา ขลิบด้วยผ้า ด้านมุมทั้งสี่ด้านขลิบและเย็บเป็นมุมเฉลี่ย หรือตกแต่งด้วยดินเงินดินทอง สาดบ้าง เป็นอาสนะรองนั่งของพระมหากษัตริย์ที่มีการตกแต่งอย่างสวยงามและมีความพิเศษ กว่าเสื่อของชาวบ้าน

หมอนผา หรือหมอนสามเหลี่ยม ยัดด้วยขนุนหน้าหมอนปักด้วยดินเงินดินทองเป็นการนั่งที่เรียกว่าเด็กหมอนผา และยังมีหมอนป่องไว้พิง หมอนหกลีใช้หนุนนอน ถวายพระมหากษัตริย์

กระโถน น้ำตั้น และจอกน้ำพร้อมจานรอง มักจะเป็นชิ้นเงินบริสุทธิ์ สำหรับอาหาร พานเมี่ยง พานบุหรี ชิ้นหมาก ซึ่งคนโบราณนิยมกินหมากกันมาก ชิ้นหมากมักจะเป็นเครื่องรับรองแขกไว้ทานเวลานั่งคุยกัน ชิ้นขึ้นปกครองมักจะมีชิ้นหมากที่มีการตกแต่งที่พิเศษและงดงาม หรือที่เรียกว่าชิ้นหมากเครื่องเงิน

นอกจากนี้ยังมี กุบละแอ หรือหมวกยอดแหลม เกือกแก้วหรือรองเท้า พัดหรือที่เรียกว่าวิไบตาล ซึ่งคนสมัยก่อนนำไบตาลมาทำ ร่มผ้าหรือร่มกระดาด สำหรับอาหาร คาว-หวาน คาวหวานเป็นต้น

น้ำตั้นหรือคนโท และจอกเงินใช้ในเครื่องสักการะ

ปิดป่าว จามร (เครื่องสูง) หรือ เครื่องเทียมยศ ส่วนมากสร้างขึ้นเป็นชุดอยู่ในราวเดียวกันหนึ่งชุดมีห้าถึงเจ็ดชิ้น และมักนิยมที่สร้างเป็นคู่หรือสองชุดชุดตั้งอยู่ด้านซ้าย และ ด้านขวาของเตียงพระเจ้า บางแห่งตั้งสักการะไว้หน้าพระประธานในวิหารของวัด ชาวล้านนามักเรียกอีกชื่อหนึ่งว่าเครื่องสัตตะเจ็ดประการ

เครื่องสูงที่ชาวล้านนาใช้เป็นเครื่องสักการะสูงสุด มีทั้งหมดเจ็ดอย่างเรียงจากซ้ายไปขวา ประกอบด้วย กุบจิก จามร บังแทรก พระจันทร์ แส้จามรี สัปทน และธารพระกร

ละแอ หรือที่ชาวล้านนาเรียกว่า “กุบจิก” หรือ “กุบละแอ” เป็นหมวกทรงยอดแหลมใช้สำหรับพระมหากษัตริย์ หรือ ขุนนางใช้ในการออกรบ ซึ่งเปรียบได้กับพระมหาพิชัยมงกุฏ ของพระมหากษัตริย์ หรืออีกนัยยะหนึ่งเปรียบได้กับร่มหรือสัปทน ใช้สำหรับกางบังแดดและบังฝนในการเดินทางของพระมหากษัตริย์

บังวัน หรือ บังสุริย์ มักจะแกะไม้เป็นรูปใบโพธิ์ขนาดใหญ่ ใช้สำหรับบังแสงแดดเวลาพระมหากษัตริย์เสด็จพระราชดำเนินในกลางวัน

บังแทรกมักจะแกะด้วยแผ่นไม้ หรือสานด้วยดอกเป็นทรงกลม ใช้สำหรับบังแสงจากดวงจันทร์ ไม่ให้สาดส่องต้ององค์พระมหากษัตริย์

พระแสง ไม้เท้าหรือธารพระกร มักจะแกะไม้กลึงคล้ายกระบอง และแส้จามรี มักจะแกะเป็นรูปหัวพญานาค ปากคาบขนจามรี เพื่อใช้ในการปิดไม้ไผ่หรือแมลงมกัตต้อยองค์พระมหากษัตริย์

อัฐบริหารชาบบนตั่งหน้าพระประธาน เป็นเครื่องสักการะที่แสดงถึงความเป็นพระพุทธรูปเจ้าหรือพระสงฆ์ ซึ่งเป็นอัฐบริหารชาบบนที่จำเป็นสำหรับพระภิกษุสงฆ์ ได้แก่บาตร รวมถึง ที่กรองน้ำ เข็ม ด้าย ผ้าไตร หรือ ผ้ารัตนกาปน คือผ้าเจ็ดชั้นในการบวชเป็นพระภิกษุ ตาลปัตร คัมภีร์ ผ้าห่อคัมภีร์ และธูปเทียน

เครื่องสูงทั้งปวงนี้ สันนิษฐานว่าน่าจะเกิดขึ้นโดยรับเอาอิทธิพลของวัฒนธรรมทางศาสนาพราหมณ์ ฮินดู ดังที่กล่าวในเบื้องต้น มาผสมผสานกันกับความเชื่อในพระสถานะที่สูงส่งของสมเด็จพระบรมศาสดา จึงน่าจะเป็นส่วนหนึ่งที่มีอิทธิพลต่อการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในล้านนาอย่างแพร่หลายอีกประการหนึ่งด้วย

จากการศึกษาประวัติและพัฒนาการของการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในล้านนา ผู้วิจัยพบว่า ล้านนา รับอิทธิพลแนวคิด คติความเชื่อทางพระพุทธศาสนาจากพม่าโดยตรง ในช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๙ นิคมมหายาน มีอิทธิพลต่อการนับถือพระพุทธศาสนาในล้านนา ภายหลังพุทธศตวรรษที่ ๑๙ เมื่อนิกายเถรวาทจากลังกา และนิกายเถรวาทจากพุกาม ได้เข้ามามีอิทธิพล จะพบว่า คติตามคัมภีร์ชมพูบดีก็เข้ามามีอิทธิพลต่อการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในเวลาต่อมาเช่นกัน

๒.๒.๒ การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในอาณาจักรล้านช้าง

๑) ประวัติและพัฒนาการของการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในอาณาจักรล้านช้าง

นอกจากอาณาจักรล้านนาแล้ว ยังมีอาณาจักรหนึ่งที่มีร่วมสมัยและผลัดกันเรืองอำนาจกับอาณาจักรล้านนา คืออาณาจักรล้านช้าง เนื่องเพราะอาณาจักรล้านนากับล้านช้างนี้ มีการเจริญพระราชไมตรีต่อกันเป็นเวลาช้านาน ทำให้วัฒนธรรม ตลอดจนการนับถือศาสนาก็รับอิทธิพลและเปลี่ยนกันไปมา ประวัติและพัฒนาการของพระพุทธศาสนาตลอดจนการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในอาณาจักรล้านช้าง กล่าวได้ดังนี้

อาณาจักรล้านช้าง เดิมอาศัยอยู่อาณาจักรอ้ายลาว ของจีน เมื่อประมาณ พุทธศักราช ๖๑๒ ชาวอาณาจักรมีการนับถือพระพุทธศาสนาแบบมหายานมาก่อน ต่อมาเมื่อถูกจีนรุกราน จึงได้อพยพมาอยู่ในเมืองล้านช้างประมาณ พุทธศักราช ๑๒๕๐ ก็กลับมาเป็นนับถือผีสงเทวดาดังเดิมอีก ต่อมาเมื่อเจ้าสุวรรณห้างขึ้นเสวยราชย์ เมื่อพุทธศักราช ๑๘๙๕-๑๘๙๖ ทรงมีพระราชโอรส ๖ พระองค์ ใน ๖ พระองค์นั้น มีเจ้าฟ้าจ๋มซึ่งมีลักษณะผิดแผกจากพระโอรสองค์อื่น คือมีฟันและลิ้นเป็นสีดำ ไทรทำนายว่าเป็นกาลกีนีจึงได้นำไปลอยแพ บังเอิญแพได้ไปถึงเมืองขอม (กัมพูชา) ได้รับการเลี้ยงดูจากพระมหาปาสมันตเถระ ต่อมาได้เข้าถวายตัวเป็นมหาดเล็กในราชสำนักของพระเจ้าอินทปัตต์ และได้อภิเษกสมรสกับพระธิดาของพระเจ้าอินทปัตต์ พระนามว่า พระนางแก้วยอดฟ้า (ฟ้าหญิงคำหยาด) ต่อมาบิดาให้ไปตีเมืองล้านช้าง และสามารถยึดเมืองล้านช้างได้ในปี พุทธศักราช ๑๘๙๖ แล้วขึ้นครองราชย์ เป็นกษัตริย์องค์ที่ ๒๓ ของราชวงศ์ล้านช้าง ทรงพระนามว่า พระเจ้าฟ้าจ๋มแห่งลัทธิธรรมา แต่อาณาเขตออกไปอย่างกว้างขวาง พุทธศาสนาได้เข้ามาสู่อาณาจักรล้านช้างในยุคนี้นี้ กล่าวคือพระนางแก้วยอดฟ้าพระมเหสีผู้ทรงเคยนับถือพุทธศาสนามาก่อน เมื่อครั้งอยู่ในเมืองขอม ทรงเห็นประชาชนนับถือผีสงเทวดา และฆ่าสัตว์บูชาเช่นสรวง จึงได้ทูลขอให้พระเจ้าฟ้าจ๋มไปอัญเชิญพระพุทธศาสนามาเผยแผ่ในอาณาจักรล้านช้าง พระเจ้าฟ้าจ๋มทรงเห็นด้วย จึงให้ทูตไป ทูลขอขนิมัต

พระสงฆ์เขมรเข้ามาเผยแผ่ในประเทศลาว และพระนางยังได้ขอร้องทางเขมรได้จัดส่งพระสงฆ์มาประกาศศาสนาแบบเถรวาท ซึ่งมีพระมหาปาสามานเจ้าเป็นประมุข เข้ามาเผยแผ่ในล้านช้าง

พระพุทธศาสนาจึงได้เผยแผ่มาสู่อาณาจักรล้านช้าง และได้รับการอุปถัมภ์อย่างดีจากพระเจ้าฟ้างุ้ม เนื่องจากพระเจ้าฟ้างุ้มเคยได้รับอุปการะจากพระมหาปาสามานเถระเมื่อครั้งทรงพระเยาว์ด้วย พระมหาปาสามานเถระและคณะได้เดินทางออกจากเมืองกัมพูชา เมื่อปี พุทธศักราช ๑๙๐๒ ไปตามลำตบจนถึงเมืองแกพร้อมกันกับนำเอาพระพุทธรูปปางห้ามญาติ ชื่อ พระบาง และพระไตรปิฎกไปด้วยเพื่อที่จะถวายแก่พระเจ้าฟ้างุ้ม เมื่อคณะสงฆ์เดินทางมาถึงเวียงจันทน์ เจ้าเมืองจันทน์ได้นิมนต์พักสมโภชพระบางอยู่ ๓ ค่ำ ๓ วัน แล้วคณะสงฆ์ก็เดินทางต่อไปยังเวียงคำ อารามพระเถระไปในเมืองประชาชนได้มาสมโภชพระบางกัน ๓ ค่ำ ๓ วัน ครั้นจะเดินทางต่างปรากฏว่าพระพุทธรูปไม่สามารถยกไปได้ จึงเสี่ยงทายว่าเทวดาอารักษ์คงปรารถนาจะให้พระบางอยู่ที่เวียงคำพระเถระและผู้ติดตามได้มีเดินทางไปยังเมืองเชียงทอง ครึ่งถึงเชียงทอง ได้เข้าเฝ้าพระเจ้าฟ้างุ้มและพระมเหสี พระเถระและคณะจึงได้เผยแผ่พระพุทธศาสนาในล้านช้างจนเจริญรุ่งเรืองประดิษฐานมั่นคงสืบมา

รัชสมัยของพระเจ้าฟ้างุ้มนั้นเต็มไปด้วยศึกสงคราม ทำให้ชาวลาวที่มีนิสัยรักสงบเกิดความเบื่อหน่าย จนในที่สุดพร้อมใจกันขับพระเจ้าฟ้างุ้มออกจากราชสมบัติ และอภิเษกพระราชโอรสทรงพระนามว่า “พญาสามแสนไท” ขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดิน และพระองค์ทรงอภิเษกกับเจ้าหญิงแห่งอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา ซึ่งทำให้มีการจัดระเบียบบ้านเมืองตามแบบแผนวิธีการที่ได้รับจากประเทศไทยเป็นอันมาก ในด้านการพระพุทธศาสนา พญาสามแสนไท ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองเป็นอย่างมาก เช่นทรงสร้างวัดมโนรมย์ วัดอุโบสถ หอสมุด โรงเรียนปริยัติธรรม เป็นต้น และทรงเจริญพระราชไมตรีกับทางกรุงศรีอยุธยา ตลอดจนถึงกัมพูชา เวียดนาม ซึ่งถือได้ว่าในสมัยนี้เป็นสมัยแห่งการจัดสรรบ้านเมือง และการสร้างความมั่นคงเป็นปึกแผ่นอย่างมาก สมัยพระเจ้าวิชุลราชาธิปัต (พ.ศ. ๒๐๔๔-๒๐๖๓) บ้านเมืองอยู่ในภาวะสงบ กษัตริย์ทรงเอาใจใส่ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาได้สร้างวัดวาอารามต่าง ๆ เช่น สร้างวัดบรมมหาราชวังเวียงทอง วัดวิชุลราช เพื่ออัญเชิญพระบางจากเวียงคำมาประดิษฐานที่วัดนี้ ต่อมาทรงสร้างวัดโพธิ์สบ เพื่อเป็นอนุสรณ์แก่พระราชบิดาที่ได้สวรรคตไป ในรัชสมัยพระเจ้าโพธิสารราช (พ.ศ. ๒๐๖๓-๒๐๙๐) พระองค์เป็นผู้เคร่งครัดทางพระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง ได้ทรงมีพระราชโองการให้พลเมืองเลิกนับถือผีสาธเทวดา เลิกทรงเจ้าเข้าผีทั่วพระราชอาณาจักร ทรงให้รื้อศาลหลวง ศาลเจ้าผีเสื้อเมืองทรงเมือง และให้หันมานับถือพระพุทธศาสนาแทน ทรงสร้างวัดสุวรรณเทวโลกแต่เนื่องจากประเพณีการนับถือผีนั้นมีมานานมาก และได้ฝังเข้าไปในจิตใจของประชาชนทั่วไป จึงยากที่จะเลิกอย่างเด็ดขาดได้

ครั้นต่อมาทางอาณาจักรล้านนาว่างกษัตริย์ปกครอง จึงได้อัญเชิญเจ้าไชยเชษฐาหรือเชษฐวงศ์ พระโอรสของพระเจ้าโพธิสาร ไปครองนครล้านนา เมื่อพุทธศักราช ๒๐๘๙ พระเจ้าโพธิสารเสด็จสวรรคตเมื่อพุทธศักราช ๒๐๙๐ ด้วยถูกช้างล้มทับขณะประพาสป่า ทรงกลับนครได้เพียง ๓ สัปดาห์ก็สวรรคต เมื่อสวรรคตแล้ว พระโอรสทั้งหลายต่างแย่งชิงราชสมบัติกัน อาณาจักรลาวได้แตกเป็น ๒ ฝ่าย คือ อาณาจักรฝ่ายเหนือ และฝ่ายใต้ พระเจ้าไชยเชษฐาแห่งล้านนา จึงยกทัพตีกรุงล้านช้าง และได้อัญเชิญพระแก้วมรกตที่ประดิษฐานอยู่ที่วัดบุปผาราม เชียงใหม่ รวมทั้งพระพุทธรูปสำคัญ (พระสิงค์) และพระแก้วขาวไปด้วย เมื่อเสด็จถึงล้านช้าง ทรงยึดราชสมบัติจากเจ้าครองนครทั้งสองด้วยความเกรงกลัวของเจ้าครองนครทั้งสอง จึงทรงครองนครทั้งสองซึ่งเรียกว่า กรุงศรีสัตนาคนหุต

พระองค์จึงขึ้นครองราชสมบัติ นับเป็นมหาราชองค์ที่ ๒ ของลาว ที่ทรงพระปรีชาสามารถ ทรงพระนามว่า “พระเจ้าไชยเชษฐาธิราช” พระพุทธศาสนาในยุคของพระเจ้าเชษฐาธิราช นับว่ามีความเจริญสูงสุด ทรงได้สร้างวัดสำคัญมากมาย ในกำแพงเมืองมีวัดอยู่ประมาณ ๑๒๐ วัด และยังได้สร้างวัดพระแก้ว ซึ่งเป็นที่ประดิษฐานของพระแก้วมรกต ที่นำมาจากเมืองเชียงใหม่ ในสมัยนี้ได้มีการแต่งวรรณกรรมหลายเรื่อง เช่น สังสินชัย การเกิด พระลักพระราม เป็นต้น สมัยนี้ราชอาณาจักรไทยได้มีความสัมพันธ์ลาวอย่างแน่นแฟ้น ได้ร่วมมือกันเพื่อต่อสู้กับพม่า ได้สร้างเจดีย์ “พระธาตุศรีสองรัก” ในอำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย เพื่อเป็นอนุสรณ์ แห่งความเป็นพี่เป็นน้องกัน ของสองอาณาจักร

พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชได้ทรงย้ายเมืองหลวงจากเมืองเชียงคำมาอยู่ที่เวียงจันทน์ ได้ประดิษฐานพระแก้วมรกต และพระแซกคำ (พระพุทธรูปทองคำ หรือพระสิงค์) ไว้ที่เวียงจันทน์ เรียกว่าเวียงจันทน์ล้านช้างส่วนพระบางประดิษฐานไว้ที่เมืองเชียงทอง จึงได้ชื่อว่าหลวงพระบางมาจนถึงบัดนี้ บางครั้งก็เรียกชื่อว่าล้านช้างหลวงพระบาง และได้สร้างวัดเป็นที่ประดิษฐานพระแก้วมรกตขึ้นเป็นพิเศษ พระองค์ได้ทรงสร้างพระธาตุหลวง ซึ่งถือเป็นสถาปัตยกรรมชั้นยอดเยี่ยมของลาวเมื่อพุทธศักราช ๒๑๐๙ ซึ่งต่อมาได้ถูกพวกล้านช้างมลายูทำลายเสียหายไปมาก นอกจากพระองค์จะได้ทรงสร้างพระธาตุ อื่นๆ และพระพุทธรูปสำคัญๆ อีกมากมาย เช่น พระเจ้าองค์ดื้อ ที่เวียงจันทน์ พระเจ้าองค์ดื้อ ที่อำเภอน้ำขุ่น จังหวัดหนองคาย พระเสริม พระสุก พระใส พระอินทร์แปลง พระองค์แสน ทรงสร้างวัดพระธาตุ ที่จังหวัดหนองคาย และพระธาตุที่จมน้ำโขงอยู่ พระธาตุบังพวน อำเภอน้ำขุ่น จังหวัดหนองคาย สร้างวัดศรีเมือง จังหวัดหนองคาย และพระประธานในโบสถ์ นามว่า พระไชยเชษฐา พระศรีโคตรบูร ที่แขวงคำม่วน พระธาตุอิงรัง ที่แขวงสุวรรณเขต (สุวรรณเขต) พระธาตุศรีสองรัก อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย และทรงปฏิสังขรณ์พระธาตุพนม เป็นต้น

พระเจ้าไชยเชษฐาธิราช ทรงประทับประคองนาราชอาณาจักรล้านช้างผ่านพ้นภัยการเป็นเมืองขึ้นของพม่าไปได้ ตลอดรัชสมัยของพระองค์ แม้ว่าในขณะนั้นอาณาจักรล้านนา (เสียแก่พม่า พ.ศ. ๒๑๐๑) และอาณาจักรศรีอยุธยา (เสียแก่พม่า พ.ศ. ๒๑๐๗) ต้องตกเป็นเมืองขึ้นของพม่าแล้ว แต่หลังจากพระองค์สวรรคตในพุทธศักราช ๒๑๑๔ พอมมาถึงพุทธศักราช ๒๑๑๗-๒๑๑๘ พระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองได้ยกทัพมาตีลาวและได้รับชัยชนะ และทรงนำโอระสององค์เดียวของพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชซึ่งประสูติในปีที่สวรรคต ไว้เป็นประกันที่หงสาวดีด้วย ต่อจากนั้นมาหลายปีแผ่นดินลาวก็อุ่นด้วยเรื่องราชสมบัติ จนพุทธศักราช ๒๑๓๔ พระเถระเจ้าอาวาสวัดต่างๆ จึงได้ประชุมกันลงมติให้ส่งทูตไปเชิญเจ้าชายหน่อแก้วโกเมน ซึ่งเป็นตัวประกันอยู่ประเทศพม่ากลับมาครองราชย์ และในเวลานั้นพระเจ้าบุเรงนองสวรรคตลง พม่าเริ่มอ่อนแอลง และเจ้าหน่อแก้วโกเมนขึ้นครองราชย์สมบัติ พุทธศักราช ๒๑๓๕ และประกาศอิสรภาพไม่ขึ้นกับพม่าต่อไป

พระเจ้าสุริยวงศาเป็นกษัตริย์ที่มีความปรีชาสามารถ และเข้มแข็ง สามารถปกครองให้ล้านช้างสงบเรียบร้อยได้ ในสมัยนี้วัฒนธรรมรุ่งเรือง ศิลปกรรม ดนตรี ประติมากรรมต่าง ๆ เจริญแพร่หลาย หลังจากสิ้นรัชกาลพระเจ้าสุริยวงศา ใน พุทธศักราช ๒๒๓๕ อาณาจักรลาวได้แตกเป็น ๒ อาณาจักร คือ เมืองหลวงพระบาง กับ เมืองเวียงจันทน์ ทั้ง ๒ อาณาจักร ต่างระแวงกัน และคอยหาโอกาสแย่งชิงอำนาจกัน จนถึงกับไปผูกมิตรกับต่างประเทศเพื่อกำจัดกันและกัน เช่น ฝ่ายหนึ่งเข้ากับพม่า ฝ่ายหนึ่งเข้ากับไทย หรือฝ่ายหนึ่งเข้ากับไทย ฝ่ายหนึ่งเข้ากับญวน เป็นต้น จนในที่สุดเมื่อไทยสมัยพระเจ้าตากสินมหาราช ซึ่งเป็นมิตรกับหลวงพระบางก็เอกราชจากพม่าได้แล้ว ก็ยกทัพมาตี

เวียงจันทน์ ซึ่งเป็นพันธมิตรของพม่า เข้ายึดครองได้ในพุทธศักราช ๒๓๒๑ และได้นำเอาพระแก้วมรกตไปยังอาณาจักรไทยด้วย อาณาจักรเวียงจันทน์ได้สลายตัวลงเป็นดินแดนของไทยในพุทธศักราช ๒๓๗๑ ส่วนอาณาจักรหลวงพระบางซึ่งเป็นเมืองนอกของไทยได้ส่งทูตไปอ่อนน้อม และมอบบรรณาการแก่เวียงจันทน์ในพุทธศักราช ๒๓๗๔ กลายเป็นข้ออ้างของฝรั่งเศส ผู้เข้ายึดครองเวียงจันทน์ในสมัยต่อมา ที่จะเข้าลั่นช้างหรือครอบครองลาวต่อไปด้วย อาณาจักรลาวได้ตกเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศสโดยลำดับ เริ่มแต่พุทธศักราช ๒๔๓๖ จนหมดสิ้นในพุทธศักราช ๒๔๔๗ ลาวถูกฝรั่งเศสครอบครองอยู่ ๔๕ ปี จึงได้เอกราชกลับคืนโดยสมบูรณ์ เมื่อวันที่ ๑๙ กรกฎาคม ๒๔๘๒ มีชื่อเป็นทางการว่า “พระราชอาณาจักรลาว”

๒) คติของการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในอาณาจักรล้านช้าง

เนื่องจากอาณาจักรล้านช้างและล้านนามีการเจริญพระราชไมตรี จึงทำให้มีการรับเอาวัฒนธรรม การนับถือศาสนา และเปลี่ยนเข้ามาอยู่เสมอ ทำให้การสร้างประติมากรรมพระพุทธรูปในอาณาจักรล้านนา เข้ามามีอิทธิพลต่อการสร้างพระพุทธรูปในอาณาจักรล้านช้างเป็นอันมาก รวมไปถึงพระพุทธรูปทรงเครื่องด้วยเช่นกัน การค้นพบพระพุทธรูปทรงเครื่องในอาณาจักรล้านช้าง มักมีศิลปะไปทางล้านนาเสียส่วนใหญ่ คติการสร้างก็เช่นกัน ผู้วิจัยพบว่า อาณาจักรล้านช้างก็รับเอาอิทธิพลทางด้านคติความเชื่อนี้เข้ามาจากล้านนา ขอม และพุกามด้วย พระพุทธรูปทรงเครื่องในยุคต้น จึงสร้างด้วยคติความเชื่อเรื่องจักรวรรดิน ตามคติของพระพุทธรูปศาสนานิกายมหายาน เมื่ออาณาจักรล้านช้างรับเอาพระพุทธรูปศาสนานิกายเถรวาทเข้ามาแล้ว คติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องก็ลดน้อยลง แต่ก็ยังปรากฏการสร้างอยู่บ้าง แต่คตินิยมก็เปลี่ยนแปลงไปเหมือนเช่นในอาณาจักรล้านนา รวมทั้งรับเอาคติเรื่องชมพูดีเข้ามาอีกด้วย ดังปรากฏที่วัดเชียงทอง เมืองหลวงพระบาง (ภาพที่ ๒๑)

ภาพที่ ๒๑ พระพุทธรูปทรงเครื่อง
ศิลปะล้านช้าง วัดเชียงทอง เมืองหลวงพระบาง

๒.๒.๓ กรุงสุโขทัย

ก่อนที่จะมาเป็นอาณาจักรสุโขทัยนั้น ได้พบหลักฐานด้านศิลปกรรมแบบเขมรปรากฏอยู่ในบริเวณจังหวัดสุโขทัย เช่น ปราสาทเขาปู่เจ้า ศาลตามาแดง ปราสาทสามหลังที่วัดพระพายหลวง สถาปัตยกรรมที่ปรากฏอยู่หลายแห่งนี้กำหนดอายุจากรูปแบบได้ว่าเป็นศิลปะแบบเขมรราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗-๑๘ ภายในมีประติมากรรมเนื่องในพุทธศาสนาเถรวาทนิกายมหายาน คือ พระพุทธรูปเทวสตรี และพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร^{๑๐๔} ศิลปกรรมที่ปรากฏในระยะต่อมาคือเจดีย์ทรงระฆังซึ่งเป็นสถาปัตยกรรมในพุทธศาสนาเถรวาท เช่น เจดีย์วัดช้างล้อม เจดีย์วัดสระศักดิ์ เจดีย์ทรงระฆังวัดศรีพิจิตรกิตติกลาราม เป็นต้น

^{๑๐๔} ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ศิลปะสุโขทัย: บทวิเคราะห์หลักฐานโบราณคดี จารึกและศิลปกรรม, (กรุงเทพมหานคร: สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๗), หน้า ๑๓-๑๕.

พระพุทธศาสนาในกรุงสุโขทัย เริ่มเด่นชัดในรัชสมัยของสมัยพ่อขุนรามคำแหง พลเมืองส่วนใหญ่ในสมัยสุโขทัยนับถือศาสนาที่แพร่หลายในขณะนั้นก็คือพระพุทธศาสนาทั้งมหายานและเถรวาท และศาสนาพราหมณ์ หลักฐานที่จะเป็นเครื่องชี้ชัดก็คือ คณะสงฆ์นิกายเถรวาท ลังกาวงศ์ได้เข้ามาตั้งสำนักเผยแผ่ที่เมืองนครศรีธรรมราชเป็นครั้งแรกปรากฏอยู่ในจารึกของพ่อขุนรามคำแหงแห่งกรุงสุโขทัย ซึ่งมีจารึกไว้ว่า (เมื่อปีมะโรง จุลศักราช ๖๕๔ พุทธศักราช ๑๘๓๕) เมืองสุโขทัยมีวัดวาอารามมากมายครึกครื้น ส่วนพระสงฆ์นั้นมีปู่ครู มีพระสังฆราช มีพระเถระ มีพระมหาเถระ เรียนรู้พระไตรปิฎก พ่อขุนรามคำแหงทรงทราบเกียรติคุณแห่งพระพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์จึงนิมนต์พระมหาเถระสังฆราชมาจากเมืองนครศรีธรรมราช และให้พำนักอยู่ที่วัดอรัญญิกในกรุงสุโขทัย พระพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์ก็เจริญรุ่งเรืองตั้งแต่นั้นมา ในขณะที่นิกายมหายานค่อยเสื่อมกำลังหายไป พ่อขุนรามคำแหงทรงนับถือพระ ลังกาวงศ์มาก ในวันพระจะนิมนต์พระมหาเถระขึ้นนั่งแสดงธรรมบนพระแท่นมณีคศิลาอยู่เป็นประจำ พระองค์ทรงเป็นธรรมิกราชาอย่างแท้จริง

พ่อขุนรามคำแหงทรงประพาสพระองค์เป็นดุจพ่อ ทรงใกล้ชิดกับราษฎรผู้เป็นเหมือนลูกเสมอ จึงได้เกิดมีสุภาษิตสอนราษฎร เช่น พ่อสอนลูกเรียกว่าสุภาษิตพระร่วง ดังมีใจความพอเป็นตัวอย่างดังนี้ "อาสาเจ้าจนตัวตาย อาสานายจนพอแรง ปลุกไมตรีอย่างรู้ร้าง สร้างกุศลอย่ารู้โรย อย่าขูดคนด้วยปาก อย่าถากคนด้วยตา อย่าเผื่อแผ่ความผิด อย่าผูกมิตรคนจร อย่ารักเขากว่าผม อย่ารักลมกว่าน้ำ อย่ารักถ้ำกว่าเรือน อย่ารักเดือนกว่าตะวัน" ด้วยอิทธิพลเกี่ยวกับประเพณีทางศาสนา ในศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหง ได้พรรณนาถึงสภาพของของชาวสุโขทัยและประเพณีทางศาสนา มีความว่า "คนในเมืองสุโขทัยนี้ มักทาน มักทรงศีล มักโอยทาน พ่อขุนรามคำแหงเจ้าเมืองสุโขทัย ทั้งชาวแม่ชาวเจ้า ท่วยปั้วท่วยนาง ลูกเจ้าลูกขุน ทั้งสิ้นทั้งหลาย ทั้งผู้ชายผู้หญิง ผู้ท่วยมีศรัทธาในพระพุทธศาสนา ทรงศีลเมื่อพรรษาทุกคน เมื่อออกพรรษา กรานกฐินเดือนหนึ่งจึงแล้ว เมื่อกรานกฐิน มีพนมเบี้ยพนมหมากมีพนมดอกไม้ มีหมอนนั่งหมอนนอน บริวารกฐิน โอยทานแลปีแลญิบล้าน ไปสวดอุทิศกฐินถึงอรัญญิกพัน...ใครจะมักเล่น...เล่น ใครจะมักหิว...หิว ใครจะมักเลื้อน...เลื้อน เมืองสุโขทัยนี้มีสี่ปากประตูหลวง เทียนญอมคนเสียดกันดูท่านเผ่าเทียน เมืองสุโขทัยนี้มีดังจะแตก"

ศิลปะทางด้านพุทธศาสนา ในสมัยสุโขทัยได้รับพระพุทธรูปมาจากลังกา ซึ่งเป็นแม่แบบของพระพุทธรูปสุโขทัย พระพุทธรูปในประเทศไทยก่อนหน้านี้ทุกยุคไม่เคยมีเปลวรัศมีสูง เพิ่งจะมีขึ้นครั้งแรกในสมัยสุโขทัย สังขاطิพระพุทธรูปในสมัยก่อนหน้านี้ ไม่เคยเป็นแกนชนิดที่เรียกว่า เขี้ยวตะขาบ พระเจดีย์แบบลอมฟางซึ่งถ่ายทอดมาจากมริจิวัดเจดีย์ในลังกาก็ดี อุปารามในลังกาก็ดี สมัยสุโขทัยก็สร้างขึ้นเลียนแบบ เช่น พระมหาธาตุวัดช้างล้อม เมืองชะเลียง

ต่อมาถึงรัชสมัยของพระเจ้ามหาธรรมราชา (ลิไท) ผู้เป็นราชันดาของพ่อขุนรามคำแหง (ปีมะเส็ง จุลศักราช ๖๗๙ พ.ศ. ๑๘๖๐) ทรงสร้างพระมหาธาตุและปลุกต้นพระศรีมหาโพธิ์ในเมืองนครชุม ในจารึกกล่าวว่าพระบรมธาตุและต้นมหาโพธิ์เป็นของที่แท้จริงได้มาจากประเทศลังกา และทรงส่งให้ราชบัณฑิตไปอาราธนาพระสวามีสังฆราชมาจากเมืองลังกามีนามว่า พระสุมนะ และพระองค์ก็ได้ออกผนวชชั่วระยะหนึ่งที่วัดอรัญญิก นับเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์แรกของไทยที่ได้ทรงพระผนวช ในขณะที่พระองค์ทรงผนวชก็ได้ทรงนิพนธ์วรรณคดีทางพระพุทธศาสนาเรื่อง เถกมิกถา หรือไตรภูมิพระร่วง เป็นนิพนธ์ที่เด่นและมีอิทธิพลต่อคนไทยมากในหลายยุคหลายสมัยต่อมา ทำให้ผู้อ่านได้ตระหนักถึงบาปบุญคุณโทษนรกสวรรค์เป็นอย่างดี

การพบสถาปัตยกรรมเนื่องในศาสนาพุทธลัทธิต่างๆ ในกรุงสุโขทัย ประกอบกับหลักฐานจากจารึกที่ว่าพ่อขุนรามคำแหงอาราธนาพระสงฆ์ในลัทธิลังกาวงศ์ให้เข้ามายังสุโขทัย^{๑๐๕} แสดงให้เห็นว่าชนชั้นนำของสุโขทัยนับถือพระพุทธศาสนาเป็นหลัก

นอกจากนี้ยังปรากฏหลักฐานจารึกจำนวนหนึ่งแสดงการเปรียบเทียบหรือแสดงความมุ่งหมายถึงกษัตริย์กับพระพุทธเจ้า ความคิดนี้มีมาก่อนในเขมร ภาษาไทย และภาษาบาลี (พ.ศ. ๑๙๐๔) กล่าวถึงการออกผนวชของพระมหาธรรมราชา (พญาสุโขทัย) เนื่องจากทรงปรารถนาเป็นพระโพธิสัตว์ที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ในหลักภาษาเขมรความว่า “ผลบุญที่อาตมาบวชในศาสนาของพระพุทธ พระผู้เป็นเจ้าในครั้งนี้ อาตมาไม่ยากได้จักรพรรดิสมบัติ อินทรสมบัติ พรหมสมบัติ อาตมา อยากขอ มอบอาตมาปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้า เพื่อนำสัตว์ทั้งปวงข้ามไตรภพนี้”^{๑๐๖} หลักภาษาไทย มีความว่า “...จุงเป็นพระพุทธ จุงเอาฝูง...ว้ทั้งหลายข้ามสงสารทุกขนี้...”^{๑๐๗} ส่วนในศิลาจารึกวัดป่ามะม่วง หลักที่เป็นภาษาบาลี กล่าวถึงพระมหาธรรมราชา (ลิไทย) ว่า “พระองค์ทรงเพ่งหวังถึงจริยาวัตรที่พระโพธิสัตว์ทั้งหลายประพฤติมาทุกเมื่อ”^{๑๐๘}

แต่กระนั้นหลักฐานเกี่ยวกับการระลึกถึงบุคคลจากจารึกสุโขทัยบางหลักแสดงให้เห็นร่องรอยของความเชื่อที่ต่างออกไป นั่นคือความเชื่อเรื่องผี มีการกล่าวถึงบุคคลที่ล่วงลับไปว่ามีฐานะเป็น “ผี” ทั้งๆ ที่ศาสนาพุทธมีความเชื่อว่าเมื่อบุคคลเสียชีวิตจะเวียนว่ายตายเกิดไปในภพภูมิต่างๆ ปรากฏตามไตรภูมิพระร่วง ที่ว่า “...อันสัตว์ทั้งหลายเทียรยอมเวียนวนไปมา แลเกิดในภูมิ ๓ อันนี้แล อันใดแลเชื่อภูมิ ๓ อันนั้นเล่า อันหนึ่งชื่อว่ากามภูมิ อันหนึ่งชื่อว่ารูปภูมิ อันหนึ่งชื่อว่าอรุณภูมิ...”

ความคิดเรื่องการระลึกถึงบุคคลในเอกสารไทยมีการแสดงฐานะของบุคคลที่แตกต่างกัน ลักษณะแรกคือกษัตริย์แสดงตนเป็นพระพุทธเจ้า อีกลักษณะหนึ่งคือมีการระลึกถึงผู้ตายว่าเป็นผีซึ่งให้คุณให้โทษต่อคนมีชีวิตได้ การระลึกถึงบุคคลเช่นนี้จะพบต่อมาในสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์

แม้ในอาณาจักรสุโขทัยไม่ปรากฏการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่อง ด้วยเหตุที่พระมหากษัตริย์แห่งกรุงสุโขทัย ทรงเลื่อมใสพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท จากลังกา ซึ่งไม่ปรากฏธรรมเนียมการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องมาแต่เดิม เพราะมีความเชื่อว่าพระพุทธเจ้าทรงเป็นเพียงมนุษย์ธรรมดาสามัญ แตกต่างจากพระพุทธศาสนานิกายมหายาน ที่เชื่อว่าพระพุทธเจ้าทรงมีความพิเศษเหนือมนุษย์ปุถุชน แต่ผู้วิจัยก็ค้นพบว่าในรัชสมัยนี้เอง ได้มีการพระราชนิพนธ์ไตรภูมิพระร่วง ขึ้น ซึ่งความตอนหนึ่งของไตรภูมิพระร่วง ได้กล่าวถึงสมบัติของพระเจ้าจักรพรรดิ และความตอนหนึ่งได้กล่าวถึง กงจักรแก้ว ซึ่งมีนัยยะสำคัญประการหนึ่ง คือ การบังเกิดของพระมหาจักรพรรดิ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า และพระปัจเจกพุทธเจ้า นั้นจะไม่บังเกิดขึ้นพร้อมกัน ดังความตอนหนึ่งที่ว่า “อันว่ากงจักรแก้วนั้นใส่ไชอินท์แลพรหมเทพยดาผู้มีฤทธานุภาพ กระทำกงจักรแก้วนั้นหามิได้ แลกงจักรแก้วนั้นหากเป็นเองแลเกิดสำหรับบุญท่านผู้เป็นพระญาณมหาจักรพรรดิราชเจ้านั้นแลฯ ฌเมื่อว่ากลบอันใดแลบมีพระพุทธเจ้าและพระปัจเจกโพธิ์ใส่ จึงมีพระญาณมหาจักรพรรดิแทนใส่” ความตอนนี้

^{๑๐๕} กรมศิลปากร, **ประชุมจารึกภาคที่ ๘ จารึกสุโขทัย**, (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๔๘), หน้า ๔๓-๔๕.

^{๑๐๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐๔.

^{๑๐๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๔.

^{๑๐๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑๔.

ย่อมแสดงพระสถานะของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอย่างชัดเจนว่ามีพระสถานะเสมอด้วยพระเจ้าจักรพรรดิ โดยแผนนัยะการยกย่องพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นธรรมจักรพรรดิราช ซึ่งถือเป็นความเชื่อตามอย่างพระพุทธศาสนาที่มีมาแต่เดิมในภูมิภาคนี้

๒.๒.๔ การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในกรุงศรีอยุธยา

๑) ประวัติและการพัฒนาการของการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในกรุงศรีอยุธยา

ก่อนที่จะมีการสถาปนาอาณาจักรอยุธยา ปรากฏร่องรอยอิทธิพลของการนับถือศาสนาต่างๆ ผสมผสานกันอยู่ นับตั้งแต่สมัยอาณาจักรทวารวดี เป็นต้นมา ได้แก่อิทธิพลความเชื่อในพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท เช่น ศิลาสลักกรุธรรมจักรและกวางหมอบ ที่เป็นสัญลักษณ์แทนการแสดงปฐมเทศนาของพระพุทธเจ้า^{๑๐๙} ตามอย่างคติอินเดียโบราณ นอกจากนี้ก็ยังปรากฏหลักฐานความนิยมในการสร้างพระพุทธรูป ตามความเชื่อในพุทธศาสนานิกายมหายาน เช่น รูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรทรงห่มหนึ่งกวาง^{๑๑๐} และหลักฐานความเชื่อในศาสนาพราหมณ์ เช่น เทวรูปศิลาสวมหมวกทรงกระบอกจากศรีเทพ^{๑๑๑} คติความเชื่อที่ผสมผสานกัน ปรากฏในอาณาจักรทวารวดี ทั้งพุทธศาสนานิกายหินยาน พุทธศาสนานิกายมหายาน และศาสนาพราหมณ์ ฮินดู ยังคงดำเนินต่อมาเรื่อยๆ ในดินแดนภาคกลางของประเทศ บางยุคสมัย คติความเชื่อในศาสนาใดศาสนาหนึ่ง ก็มีอิทธิพลมากกว่าความเชื่อในศาสนาอื่นๆ แต่นับจากที่ประวัติศาสตร์ไทยเริ่มต้นอย่างแท้จริง เมื่อมีการประดิษฐ์ตัวอักษรไทยในสมัยสุโขทัย ศาสนาพุทธนิกายเถรวาทก็ได้มีบทบาทที่สำคัญที่สุดในดินแดนนี้ อย่างชัดเจน

ก่อนการก่อตั้งอาณาจักรอยุธยาในพุทธศักราช ๑๘๙๓ ปรากฏหลักฐานตำนานทางเหนือกล่าวถึงเมืองโยธยวาทเป็นเมืองสำคัญทางพุทธศาสนาเมืองหนึ่ง มีภิกษุในพุทธศาสนาต่างเมืองเข้ามาศึกษาเล่าเรียน ก่อนที่จะเดินทางไปบวชแปลงใหม่ตามนิกายเถรวาท ลังกาวงศ์ซึ่งเป็นที่ยอมรับมากในเวลาต่อมา ในสำนักของพระขามอญที่เมืองพิน^{๑๑๒}

พระพุทธศาสนาสมัยอยุธยาตอนต้น

หลังจากการสถาปนากรุงศรีอยุธยาเป็นอาณาจักรแล้ว แม้ว่าพระมหากษัตริย์จะแสดงพระองค์เป็นผู้อุปถัมภ์และนับถือพุทธศาสนาเถรวาทที่ประชาชนโดยทั่วไปยึดมั่น แต่ลักษณะที่สำคัญยิ่งของอาณาจักรอยุธยาตอนต้นนี้ก็กลับมุ่งเน้นวัฒนธรรมประเพณีตามอย่างศาสนาพราหมณ์ ฮินดู ที่รับมาจากอาณาจักรเขมร โดยเฉพาะประเพณีในราชสำนัก ทำให้ฐานะของพระมหากษัตริย์ถูกยกย่องให้เป็น ‘เทวราชา’ ตามอย่างวัฒนธรรมประเพณีเขมร โดยอาศัยอิทธิพลตามความเชื่อของศาสนา

^{๑๐๙} ผาสุข อินทราวุธ, พระพุทธศาสนาและประติมานวิทยา, (นครปฐม: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๐), หน้า ๕๔.

^{๑๑๐} หม่อมเจ้าสุภัทดิศ ดิศกุล, ศิลปะในประเทศไทย, พิมพ์ครั้งที่๗, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๔), หน้า ๘.

^{๑๑๑} หม่อมเจ้าสุภัทดิศ ดิศกุล, ศิลปะในประเทศไทย, หน้า๑๒.

^{๑๑๒} ตำนานมูลศาสนา งานพระราชทานเพลิงศพหม่อมหลวงเดช สนิทวงศ์, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๑๙), หน้า ๑๙๒. และ แสง มนวิฑูร, ผู้แปล, ชินกาลมาลีปกรณ์ งานฉาปนกิจศพนางทองคำ สุวรรณีชกุล, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (พระนคร: โรงพิมพ์สามมิตร, ๒๕๑๕), หน้า ๑๐๘.

พราหมณ์ ฮินดู ในการยกย่องและคำชู นันอาจเป็นผลจากการที่อาณาจักรอยุธยาได้เข้าตีเขมรหลายครั้งหลายหนในประวัติศาสตร์ตอนต้น จนถึงขนาดตีเมืองนครธมได้ในที่สุดและได้นำเอาข้าราชการสำนักเขมร ทั้งพราหมณ์บุโรหิตต่างๆ จนกระทั่งเครื่องราชกกุธภัณฑ์^{๑๑๓} พร้อมวัฒนธรรมประเพณี มาใช้ในอยุธยา

ในช่วงเวลาเดียวกันนี้เอง พุทธศาสนานิกายเถรวาท ลัทธิลังกาวงศ์ได้เข้ามามีอิทธิพลในกรุงศรีอยุธยาเป็นอันมาก หลังจากทีพระเจ้าปรีกรมพาทูทรงกระทำสังคายนาพระธรรมวินัยในราวพุทธศักราช ๑๖๔๖ ทำให้พระพุทธานุสาในลังกาเจริญรุ่งเรือง และปรากฏกิตติศัพท์เลื่องลือไปในดินแดนที่นับถือพุทธศาสนาเถรวาทเช่นเดียวกัน มีหลักฐานว่าในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ เริ่มมีพระสงฆ์ไทยเดินทางไปสืบทอดพระพุทธานุสาเถรวาท ลังกาวงศ์จากเมืองพันทันในอาณาจักรพม่า เมื่อพระสงฆ์กลุ่มนี้มาโดยพระสุนทรเถระเดินทางกลับมา ได้เผยแพร่พระพุทธานุสาเถรวาท ลังกาวงศ์แบบใหม่นี้ไปทั่ว พระปิยทัสสีได้นำพระพุทธานุสาเถรวาท ลังกาวงศ์จากเมืองพันทันมาประดิษฐานในอยุธยา และได้รับการแต่งตั้งเป็น ‘มหาสวามี’^{๑๑๔} แต่เมื่อเวลาผ่านไปพระพุทธานุสาจากนครนี้เริ่มปรากฏว่ามีการหย่อนยานพระธรรมวินัยลง ไม่เคร่งครัดแบบเดิมที่เคยได้รับความเลื่อมใส จึงเกิดพระสงฆ์กลุ่มใหม่ที่เข้าใจว่าคงเป็นพระนิกายเดิมของทางล้านนา^{๑๑๕} เป็นพระเถระชาวเชียงใหม่ ๗ รูป ชาวอยุธยา ๒ รูป ชาวกำมพูชา และภิกษุบริษัทเป็นอันมากพากันเดินทางไปลังกาเพื่ออุปสมบทแปลงตามพระพุทธานุสาเถรวาท ลัทธิลังกาวงศ์ แล้วศึกษาพระธรรมวินัยอยู่ในลังกาหลายปี ณ สำนักของพระวันรัตมหาเถร ใน พุทธศักราช ๑๙๖๗ (สมัยสมเด็จพระอินทราชา) เมื่อกลับมาก็ได้นิมนต์พระมหาเถระชาวลังกาคือ พระมหาวีกรมพาทู และพระอุดมปัญญามาด้วย เพื่อมาตั้งนิกายเถรวาท ลังกาวงศ์ขึ้นอีกนิกายหนึ่ง^{๑๑๖} ทั้งที่อยุธยา นครศรีธรรมราช สุโขทัย เชียงใหม่ และเชียงแสนต้น^{๑๑๗}

การมีคณะสงฆ์ลังกาวงศ์เพิ่มขึ้นมาอีกนิกายหนึ่งนี้ ทำให้แบบแผนการปกครองคณะสงฆ์อยุธยาเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมที่มีลักษณะเช่นเดียวกันกับสมัยสุโขทัย ที่แบ่งออกเป็น คณะคามวาสี ที่เป็นพระสงฆ์นิกายเดิมส่วนมาก และคณะอรัญวาสี ที่มุ่งเน้นการปฏิบัติวิปัสสนาธุระตามแบบพระสงฆ์ลังกา กลายเป็นคณะสงฆ์ ๓ คณะ คือมีคณะสงฆ์วัดป่าแก้ว เพิ่มขึ้นมาจากคณะสงฆ์ลังกาวงศ์คณะใหม่ เรียกว่าคณะคามวาสีฝ่ายขวา คณะคามวาสีฝ่ายซ้าย และคณะอรัญวาสี ส่วนตำแหน่งสังฆนายกมี ๓ ชั้น คือ สมเด็จพระสังฆราช พระสังฆราชาคณะ และพระครู

พระพุทธานุสาสมัยอยุธยาตอนกลาง

^{๑๑๓} นิธิ เอียวศรีวงศ์ และ อาคม พัตติยะ, **ศรีธรรมเทพนคร**, (กรุงเทพมหานคร: ศิลปวัฒนธรรม, ๒๕๒๗), หน้า ๑๖.

^{๑๑๔} กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **ตำนานพระพุทธเจดีย์**, (พระนคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิวิลพร, ๒๕๐๓), หน้า ๘๕-๘๖, ๑๙๔.

^{๑๑๕} ศิริ เปรมจิตต์, **พระพุทธานุสาในประเทศไทย**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ, ๒๕๒๒), หน้า ๒๒๙.

^{๑๑๖} พระยาประชาภิจักรจักร, **พงศาวดารโยนก**, (พระนคร: ชูสิน, ๒๔๙๘), หน้า ๗๙.

^{๑๑๗} มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, **ตำนานมูลศาสนาฉบับวัดป่าแดงภาคบริวารวัดลำดับที่ ๙**, (เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๑๙), หน้า ๑๗-๑๘.

ในรัชสมัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมและการปกครองครั้งใหญ่ ด้วยพระองค์ทรงปฏิรูปการปกครองบ้านเมืองเพื่อรวมอาณาจักรสุโขทัย และอาณาจักรอยุธยาให้เป็นอาณาจักรเดียวกัน ทรงดำเนินนโยบายหลายประการเพื่อการนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการแสดงพระองค์เป็น “ธรรมราชา” เช่นเดียวกับพระมหาธรรมราชาลิไทย ซึ่งมีความแตกต่างไปจากในสมัยต้นของอาณาจักรอยุธยา ซึ่งยกย่องให้พระมหากษัตริย์ทรงมีฐานะเป็น ‘เทวราชา’ ทรงลดความสำคัญของฐานะเทวราชา โดยมีได้ทรงยกเลิกความเชื่อในทันที แต่ทรงยกแนวคิดเทวราชาให้เป็นองค์ประกอบส่วนหนึ่งของแนวคิดกษัตริย์ธรรมราชา ด้วยการแสดงพระองค์เป็นพระมหากษัตริย์ที่ฝึกฝนพระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง ทรงบำเพ็ญบารมีต่างๆ ตามทศบารมีที่พระพุทธองค์เคยกระทำมาก่อน เช่นทรงสร้างทานบารมี ด้วยการหล่อรูปพระโพธิสัตว์ ๕๐๐ ชาติ เพื่อพระราชทานตามวัดในหมู่บ้านต่างๆ ไว้บูชา และยังทรงจัดงานเฉลิมฉลองพร้อมทั้งพระราชทานถวายปัจจัยต่างๆ แก่พระสงฆ์ พราหมณ์ และพระราชทานทรัพย์แก่ภิกษุด้วย ทรงศีลบารมีโดยการรักษาศีล ทรงเนกขัมมบารมี ด้วยการเสด็จออกผนวช เมื่อพุทธศักราช ๒๐๐๘ ที่วัดจุฬามณี เมืองสองแคว พร้อมด้วยข้าราชการ เป็นเวลานานถึง ๘ เดือนในขณะที่ทรงเป็นกษัตริย์แห่งราชอาณาจักรอยุธยาอยู่แบบเดียวกับที่พระมหาธรรมราชาลิไทยที่ทรงเคยทำ ทั้งที่ประเพณีเช่นนี้ยังไม่เคยปรากฏในจาริตอยุธยามาก่อน การผนวชของพระองค์มีความหมายเชิงสัญลักษณ์ที่วางไว้อ่อน เพื่อเปรียบเทียบกับพระพุทธเจ้า ด้วยการให้ข้าราชการบริพาร ๕ คนออกบวชก่อนพระองค์อย่างกะทันหันด้วยสมมติแทนปัญญาจรัลคีย์ และจัดงานพิธีออกผนวชอย่างมโหฬาร โดยมีผู้ออกบวชตามพระองค์ถึง ๒๓๔๘ คน หลังจากนั้นทรงบารมีสุดท้ายของพระองค์คือ ปัญญาบารมี และวิริยะบารมี ด้วยการให้นักปราชญ์ราชบัณฑิตแต่งมหาชาติคำหลวง

หลังจากรัชสมัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ผู้ทรงนำอุดมการณ์ธรรมราชาจากอาณาจักรสุโขทัย เข้ามาทรงวางแบบแผน เป็นอุดมการณ์ของพระมหากษัตริย์อยุธยาสืบต่อมาแล้ว พระมหากษัตริย์ที่ทรงมีบทบาทในการอุปถัมภ์พุทธศาสนาอย่างโดดเด่น พระองค์ต่อมาได้แก่พระเจ้าทรงธรรม ซึ่งทรงครองราชย์ในช่วงที่สังคมอยุธยามีความหลากหลายทางวัฒนธรรมเป็นอย่างมากสืบเนื่องจาก ตั้งแต่สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ มีชุมชนชาวต่างชาติมากขึ้น เช่น มุสลิม จีน อินเดีย เปอร์เซีย และญี่ปุ่น รวมทั้งชาติตะวันตก จากการที่พระองค์ทรงเคยบวชเรียนมาก่อน ทรงรอบรู้ไตรปิฎก จนแตกฉาน ได้รับสถาปนาสมณฐานันดรเป็นถึงพระพิมลธรรมอนันตปริชา มีศิษย์และโยมมากมายที่ศรัทธาอุปสมบท พระองค์ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาอย่างอเนกประการนอกเหนือไปจากการซ่อมสร้างวัดและทำบุญในพระพุทธศาสนาเฉกเช่น พระมหากษัตริย์พระองค์อื่นๆ พระองค์แตกฉานหลักธรรมต่างๆ มากจนทรงสามารถบอกหนังสือ (สอน) พระสงฆ์ และโปรดให้แต่งมหาชาติคำหลวง และสร้างพระไตรปิฎกธรรม ในรัชสมัยของพระองค์ยังมีเหตุการณ์ค้นพบรอยพระพุทธรูปบาทในศักราช ๙๖๘ (พ.ศ.๒๑๖๔) ซึ่งแสดงถึงคติที่ว่ามีการพบสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในเมือง เมื่อบ้านเมืองมีความร่มเย็นเป็นสุข เมื่อพบรอยพระพุทธรูปบาทแล้วพระองค์ทรงอุปถัมภ์สถานที่นั้นมาก ทรงสร้างมณฑปสวมทับพร้อมทั้งสร้างพระอุโบสถ ถาวรวัตถุ และทรงกัลปนาที่ดินบริเวณนั้นกว้างรัศมีหนึ่งโยชน์ถวายแล้วจัดพิธีสมโภชถึงเจ็ดวันเจ็ดคืน

พระพุทธศาสนาสมัยอยุธยาตอนปลาย

เมื่ออาณาจักรอยุธยาเข้าสู่ยุคปลาย สังคมโดยทั่วไปเริ่มเสื่อมลงไป พระพุทธศาสนาที่เป็นศูนย์กลางความเชื่อได้เข้ามาพัวพันกับเรื่องทางโลกมากขึ้น สถาบันสงฆ์เข้ามามีบทบาทในการแย่งชิงพระราชบัลลังก์มาตั้งแต่ปลายสมัยอยุธยาตอนกลาง ปรากฏในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมและในสมัยต่อๆ มา คณะสงฆ์กลายเป็นฐานอำนาจทางการเมืองที่สำคัญอย่างหนึ่งของพระมหากษัตริย์ ที่จะสนับสนุนให้มีการแย่งชิงราชสมบัติ เช่น สมเด็จพระเพทราชา และสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ พระมหากษัตริย์ได้พยายามยกฐานะของพระองค์เองให้สูงขึ้นกว่าเดิม ในฐานะเป็นพระเจ้าจักรพรรดิราช และนำแนวคิดเทวราชากลับมาอีกครั้งหนึ่ง ปรากฏเด่นชัดตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ดังเห็นได้จากพระราชพิธีต่างๆ เช่น พิธีอินทราภิเษก อันเป็นพระราชพิธีบรมราชาภิเษกเสวยราชสมบัติโดยสมบูรณ์ เป็นต้น เพื่อแสดงความยิ่งใหญ่เหนือกษัตริย์อื่นๆ โดยทั่วไป^{๑๑๘} นอกจากนี้ยังเป็น การแสวงหาความชอบธรรมในการขึ้นครองราชย์ของพระเจ้าปราสาททองอีกด้วย เนื่องจากในสมัยอยุธยาตอนปลายนี้ เต็มไปด้วยการแย่งชิงสมบัติและครองราชย์โดยไม่ชอบธรรม ทำให้มีกาเผยแพร่แนวความคิดคติความเชื่อเรื่องผู้มีบุญ เพื่อสร้างความชอบธรรมนี้ปรากฏอยู่ทั่วไปในสังคม แนวความคิดทางพระพุทธศาสนาที่กลายรูปแบบความเชื่อ เช่น แนวความคิด เรื่องพระศรีอารียะ - พระมาลัย - และความเชื่อเรื่องผู้มีบุญ ได้แพร่หลายอยู่ทั่วไป และเป็นที่เชื่อถือของประชาชนที่อยู่ในสังคมที่วุ่นวายโกลาหลมากยิ่งขึ้นเรื่อยๆ จนต้องอาศัยความเชื่อเหล่านี้เป็นความหวังของชีวิต ทั้งๆ ที่ความเชื่อเช่นนี้ปรากฏหลักฐานมาตั้งแต่ในสมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ปรากฏตามคัมภีร์ไตรภูมิพระร่วงของพระมหาดธรรมราชาลิไทย แห่งกรุงสุโขทัย นอกจากพระมหากษัตริย์จะใช้ความเชื่อผู้มีบุญเป็นประโยชน์แล้ว แม้แต่กบฏที่เกิดขึ้นหลายครั้งในช่วงปลายสมัยอยุธยา เช่น กบฏบุญกว้างมีผู้นำ “มีความรู้วิชาการดี....ตั้งตัวว่าเป็นผู้มีบุญ” และกบฏธรรมเสถียร ที่ “ว่าตัวนี้เป็นผู้มีบุญ” ยังอาศัยความเชื่อเรื่องผู้มีบุญเป็นประโยชน์ในการรวบรวมกำลังคนและก่อกบฏแม้ว่าจะไม่สำเร็จ แต่ย่อมยืนยันถึงความเชื่อที่ปรากฏในสังคมพุทธศาสนาเช่นอยุธยา

ส่วนความเชื่อเรื่องพระศรีอารียะ ก็เป็นที่นิยมตั้งแต่สมัยสุโขทัย ดังปรากฏในจารึกสมัยสุโขทัยถึง ๑๖ หลัก^{๑๑๙} แสดงความมุ่งหมายขอเกิดในสมัยพระศรีอารียะ และขอสดับธรรมอันประเสริฐของพระพุทธเมตไตรย หรือในจารึกร่วมสมัยอยุธยาที่ขอเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต^{๑๒๐} สังคมโดยทั่วไปเชื่อว่าพระสมณโคดมจะมีอายุเพียง ๕,๐๐๐ ปี แล้วจะเป็นเวลาของของศาสนาพระศรีอารียะ ซึ่งจะเป็นโลกที่มีแต่ความสุข ไม่มีการเบียดเบียนกดขี่ข่มเหงไม่มีการฆ่าฟัน ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ ทุกคนจะมีสมบัติเท่าเทียมกัน ไม่มีความปรารถนาสิ่งอื่นใดนอกจากอาหารและน้ำเวลาหิวกระหาย^{๑๒๑}

^{๑๑๘} Cf. Arthur Berridale Keith, trans., *Aitareya Brahmana*, Rigavead Brahmanas: The Aitareya and Kausitaki Brahmanas of the Rigavead., (Massachusetts: Harvard University Press, 1980), pp.329-338.

^{๑๑๙} ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, “กบฏไพร่สมัยอยุธยากับแนวความคิดผู้มีบุญ-พระศรีอารียะ-พระมาลัย”; *วารสารธรรมศาสตร์*, ปีที่ ๙, ฉบับที่ ๑ (กรกฎาคม-กันยายน, ๒๕๒๒): ๗๖.

^{๑๒๐} หอสมุดแห่งชาติ, *จารึกในประเทศไทย เล่ม ๕*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ภาพพิมพ์, ๒๕๒๙), หน้า ๑๐๘.

^{๑๒๑} พิฑูร มะลิวัลย์, *นำเที่ยวโลกพระศรีอารียะ*, (กรุงเทพมหานคร: วัดมหาธาตุ, ๒๕๑๔), หน้า ๓๒.

และแม้จะยังไม่ถึง พุทธศักราช ๕๐๐๐ ก็เชื่อกันว่าพระศรีอารียะองค์เสด็จลงมาได้เป็นคราวๆไป^{๑๒๒} สำหรับความเชื่อเรื่องพระมาลัยก็แพร่หลายในสังคมอยุธยาด้วย ทั้งในระดับราชสำนักและชาวบ้าน เนื่องจากประเพณีสวดพระมาลัยทั้งในพิธีแต่งงานและงานศพ และเชื่อว่าพระมาลัยอาจมาดับทุกข์ได้ชั่วคราว เช่นที่ลงไปนรกทำให้ “ไฟนรกให้ดับพินาศไป บันดาลท่อน้ำฝนให้ตกลงมา สัตว์ทั้งหลายก็เย็นสรีระกายได้รับความสบายกาย” และยังเป็นผู้ขึ้นสวรรค์ไปเฝ้าพระศรีอารียะ ที่ทรงเล่าถึงเรื่องมิกสัญญ์ กลียุค และการเสด็จลงมาโปรดสัตว์ของพระศรีอารียะอีก

การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสมัยอยุธยา

เนื่องจากอาณาจักรอยุธยาเป็นสมัยที่มีระยะเวลายาวนาน การศึกษาเกี่ยวกับศิลปะการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องจึงสามารถศึกษาจากพระพุทธรูปทรงเครื่องที่ปรากฏในช่วงเวลาต่างๆ ที่จะเป็นตัวอย่างในแต่ละยุคสมัยของอยุธยาได้ ดังนี้

๑. พระพุทธรูปทรงเครื่องแผ่นทองคำดุน (ภาพที่ ๒๒) พบในกรุพระปรางค์วัดราชบูรณะ ซึ่งสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ หรือเจ้าสามพระยา ทรงสร้างขึ้นเมื่อ พุทธศักราช ๑๙๖๗ ในบริเวณที่พระเชษฐาทั้ง ๒ พระองค์ คือ เจ้าอ้ายพระยา และเจ้ายี่พระยาชนช้างต่อสู้กันจน สิ้นพระชนม์ทั้งคู่ สันนิษฐานได้ว่าพระพุทธรูปองค์นี้สร้างขึ้นก่อน พุทธศักราช ๑๙๖๗ อาจสร้างขึ้นในราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๐๗๗ พระพุทธรูปทรงเครื่ององค์นี้เป็นพระพุทธรูปประทับยืน ยกพระหัตถ์ขวาแสดงปางประทานอภัยในบริเวณด้านหน้าพระอุระ ซึ่งเป็นลักษณะที่มักพบอยู่เสมอในศิลปะลพบุรี และศิลปะมอญ-ทมิฬในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ พระหัตถ์ซ้ายวางแนบพระวรกาย ห่มจีวรคลุมพระอังสาทั้งสองข้าง ทรงสวมรัดประคดเป็นเข็มขัดประดับเพชรพลอย มีลวดลายดอกไม้สลักที่ช่วงกลางด้านหน้าและด้านข้าง ขอบสบงทำวงโค้งมากมีขอบชายผ้าจีบหน้านางขึ้นไป

ภาพที่ ๒๒ พระพุทธรูปทรงเครื่อง แผ่นทองคำดุน กรุวัดราชบูรณะ (ภาพจากหนังสือเครื่องทองสมัยอยุธยา โดย กรมศิลปากร)

^{๑๒๒} สมเกียรติ วันทะนะ, การศึกษาประวัติศาสตร์ทางความคิดของไทย, (กรุงเทพมหานคร: สมาคมประวัติศาสตร์), หน้า๓๘.

เหนือขอบสบงเป็นสี่เหลี่ยม ชายผ้าจีบหน้านางที่ต่อลงมาถึงชายสบงด้านล่างก็มีลวดลายประดับเป็นรูปกลีบดอกไม้หันหัวลง มีลาย ไขปลาประกอบด้านข้างทั้งสองข้าง ซึ่งเป็นลักษณะที่พบในพระพุทธรูปประทับยืนศิลปะสมัยก่อนอยุธยา (ศิลปะอุททอง) เช่นกัน นอกจากนี้ยังปรากฏอิทธิพลสุโขทัยด้วย คือ พระอุษณิษะรูปเปลวเพลิง พระพุทธรูปทรงเครื่องคูนบนแผ่นทอง จากกรุพระปรางค์วัดราชบูรณะนี้ เป็นพระพุทธรูปหลักที่ใช้เปรียบเทียบกำหนดสมัยพระพุทธรูปทรงเครื่องอยุธยาที่สวมเครื่องทรง หรือมีลักษณะทางประติมากรรมอื่นๆ ที่คล้ายคลึงกัน กำหนดให้มีอายุการสร้างร่วมสมัยกัน คือ สมัยอยุธยาตอนต้น (พ.ศ. ๑๘๙๓-๒๐๐๖)

อนึ่งในยุคสมัยตอนต้นนี้ ก็ยังปรากฏพระพุทธรูปศิลา แกะสลักจากหินทราย ทรงเครื่อง ในอาณาจักรนี้ เช่นพระพุทธรูปทรงเครื่องศิลา วัดละมุด (ภาพที่ ๒๓) จังหวัดนครปฐม เป็นต้น

ภาพที่ ๒๓ พระพุทธรูปทรงเครื่องหินทราย
วัดละมุด จ.นครปฐม

๒. พระพุทธรูปทรงเครื่องสำริด (ภาพที่ ๒๔) พระพุทธรูปนี้ มีจารึกอักษรไทยระบุพุทธศตวรรษที่ ๒๐ กล่าวว่า “วันศุกร์เดือนเพ็ญขึ้นสองค่ำฉลุณักสัตร ตรีสก ศาสนา ผ่านไปได้ ๒๐๘๔ ปี ออกขุนปราชญ์มา มาจากจันทบูร สร้างพระราชาธิราชไว้ ณ วัดบูรพาราม” และอุทิศข้าพระและ

ภาพที่ ๒๔ พระพุทธรูปทรงเครื่อง
สำริด ศิลปะอยุธยาตอนต้น
ห้องสมุด ศ.ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล

เงิน “ให้รักษาพระเจ้าถึงสิ้นพระศาสนา” พระพุทธรูปสำริดประทับยืน ยกพระหัตถ์ทั้งสองข้างขึ้นเสมอพระอุระแสดงปางประทานอภัย ครองจีวรห่มคลุม มุมปลายจีวรด้านล่างทั้งสองข้างแหลมเป็นรูปตะขอหรือสมอ ตามลักษณะพระพุทธรูปสมัยสุโขทัย ทรงสวมกระบังหน้ามีลวดลายศิลปะอยุธยา รัศมีของพระอุษณิษะเป็นรูปเปลวเพลิงที่ขอบรัดประคดและชายสบงด้านหน้าไม่มีลวดลายประดับแต่อย่างใด จากจารึกที่ฐานยืนยันว่าพระพุทธรูปทรงเครื่ององค์นี้ สร้างขึ้นในพุทธศักราช ๒๐๘๔ คือในรัชสมัยสมเด็จพระชัยราชาธิราช (พ.ศ. ๒๐๗๗-๒๐๘๙) ปรากฏว่ามีวิวัฒนาการเครื่องทรง เพิ่มไปจากพระพุทธรูปทรงเครื่ององค์นี้ แต่เครื่องทรงยังไม่ วิวัฒนาการไปถึงพระพุทธรูปทรงเครื่องวัดหน้าพระเมรุและวัดไชยวัฒนาราม กำหนดเป็นกลุ่มพระพุทธรูปทรงเครื่องที่มีอายุร่วมสมัยกัน คือ สมัยอยุธยาตอนกลาง (พ.ศ. ๒๐๐๖-๒๑๗๒)

๓. พระพุทธรูปทรงเครื่องปูนปั้น จากเมรุทิศวัดไชยวัฒนาราม(ภาพที่ ๒๕) หลักฐานพงศาวดารสมัยอยุธยาได้กล่าวถึงวัดไชยวัฒนารามว่า สมเด็จพระเจ้าปราสาททองโปรดฯ สร้างขึ้นให้เป็นที่พักของสงฆ์ฝ่ายอริยวาสี ในบริเวณนิเวศสถานเดิมของพระราชมารดา วัดนี้เป็นวัดที่พระองค์เสด็จไปมาอยู่เสมอ วัดไชยวัฒนารามนี้ มีแบบแผนผังตามคติการสร้างเขาพระสุเมรุเป็นแกนกลางของ

จักรวาล สันนิษฐานว่าน่าจะได้รับอิทธิพลมาจากการสร้างปราสาทนครวัดในเขมร คือแผนผังประกอบไปด้วยพระมหาธาตุเจดีย์ มีพระระเบียงล้อมรอบ และพระระเบียงก็ทำเป็นเมรุทิศ ภายในมีพระพุทธรูปทรงเครื่องปูนปั้นประดิษฐานเป็นประธานอยู่ ฉะนั้นพระพุทธรูปปูนปั้นทรงเครื่องเหล่านี้จึงน่าจะสร้างขึ้นพร้อมๆ กับวัดไชยวัฒนาราม คือ ในรัชสมัยของพระเจ้าปราสาททอง (พ.ศ.๒๑๗๒-๒๑๙๙)

พระพุทธรูปวัดไชยวัฒนาราม เป็นพระพุทธรูปประทับนั่งบนฐานสิงห์เหนือผ้าทิพย์ที่ห้อยลงมายังฐานปางมารวิชัย สร้างด้วยปูนปั้นอยู่ในซุ้มเรือนแก้ว แม้ว่าจะชำรุดเสียหายไปมาก แต่ยังสามารถพิจารณาลักษณะเครื่องทรงของพระพุทธรูปหลายๆ องค์มาประกอบกันได้ ดังนี้ ทรงสวมมงกุฎที่มี ครีบนูนออกทางด้านข้างทั้งสองด้านเหนือพระกรรณ อันเป็นลักษณะของพระพุทธรูปสมัยอยุธยาที่แตกต่างไปจากสมัยสุโขทัย สวมจีวรห่มเฉียงมีชายสังฆาฏิพาดลงมาถึงเหนือพระนาภีเครื่องทรงสวมทับอยู่บนจีวรอีกหนึ่งชั้น ทรงสวมสังวาลเป็นสายสร้อยสะพายแล่งไขว้ทับกันเป็นรูปกากบาทเหนือพระอุระ มีทับทรวงยึดอยู่ใต้พระทรงด้านขวามีสายสร้อยอีกเส้นหนึ่งพาดผ่านพระอุระด้านขวา คล้ายจะพาดไปยังพระอังสะข้างซ้าย อาจเป็นขอบจีวรประดับลวดลายตกแต่งทรงสวมรัดประคดประดับลวดลายเพชรพลอย ที่พระกรปรากฏพาหุรัดและทองกรประดับ รวมทั้งสวมสนับแข้งที่พระ

ภาพที่ ๒๕ พระพุทธรูปทรงเครื่อง
วัดไชยวัฒนาราม

ขงฆ์ด้วย พระพุทธรูปทรงเครื่องวัดไชยวัฒนาราม จึงเป็นพระพุทธรูปองค์สำคัญที่ใช้เป็นหลักในการกำหนดสมัยพระพุทธรูปทรงเครื่ององค์อื่นๆ ที่มีลักษณะเครื่องทรงคล้ายคลึงกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งสังวาล หรือสายสร้อยสะพายแล่ง ที่จะมีวิวัฒนาการต่อไปอีกเป็นอันมาก ให้รวมกลุ่มอยู่ในศิลปะสมัยอยุธยาตอนปลาย คือตั้งแต่สมัยพระเจ้าปราสาททองผู้สร้างพระพุทธรูปวัดไชยวัฒนารามนี้ไปจนถึงสิ้นกรุงศรีอยุธยา (พ.ศ.๒๑๗๒-๒๓๑๐)

พระพุทธรูปทรงเครื่องที่มีการสร้างร่วมสมัยนี้ ได้แก่ พระพุทธรูปปฏิมาประธาน พระอุโบสถ วัดหน้าพระเมรุ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (ภาพที่ ๒๖) และพระพุทธรูปภายในวิหาร วัดใหม่ประชุมพล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (ภาพที่ ๒๗)

ภาพที่ ๒๖ พระพุทธรูปประธาน วัดหน้าพระเมรุ

ภาพที่ ๒๗ พระพุทธรูปในวิหาร วัดใหม่ประชุมพล

๒) คติของการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในกรุงศรีอยุธยา

คติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องที่ปรากฏในกรุงศรีอยุธยา หรืออาจเรียกว่าสมัยอยุธยา นั้น ได้มีนักปราชญ์หลายท่านเสนอแนวคิดไว้ เช่น สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงวางแนวความคิดเรื่องคติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องไว้ว่า พระพุทธรูปทรงเครื่องเป็นของที่เกิดขึ้นในนิคายมหายาน ถือว่าเป็นพระอาทิตย์พุทธเจ้าอีกพระองค์หนึ่งต่างหาก ครั้นมาถึงสมัยลี้กาวงศ์ ซึ่งถือคติหินยานแสดงอธิบายพระทรงเครื่องว่าเป็นพระศรีอารียโพธิสัตว์ ซึ่งจะมาตรัสรู้ในภายหน้า ครั้งในสมัยต่อมาถือว่าพระทรงเครื่องเป็นพระพุทธรูปปางพระพุทธรูปเจ้าทรงจำแลงพระองค์เป็นพระเจ้าจักรพรรดิปราบท้าวมหาชมพู โดยเป็นการประยุกต์แนวคิดเพื่อให้รองรับกับอิทธิพลของพระพุทธรูปศาสนาหินยานที่แผ่เข้ามาในภูมิภาคนี้

หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์ (ป่วน อินทวงศ์) อธิบายคติพระพุทธรูปทรงเครื่องไว้ว่าหมายถึง^{๑๒๓}

ก) พระเจ้าจักรพรรดิ ซึ่งพระพุทธรูปเจ้าอาจเลือกเองได้ ถ้าไม่เสด็จออกทรงผนวชตามคำทำนาย

ข) พระสิทธัตถกุมาร คือพระพุทธรูปเจ้าเมื่อก่อนทรงผนวช

ค) พระศรีอารียเมตไตรยอนาคตพุทธเจ้า ซึ่งมาตรัสรู้เป็นพระพุทธรูปเจ้าองค์ที่ ๕ ในภัทกัปนี้

ง) พระเจ้าราชาธิราช คือ พระพุทธรูปเจ้าปางทรมานพระเจ้าชมพูบดี

นายบวสเชอเลียร์ เชื่อว่าพระพุทธรูปทรงเครื่องที่พบมากในศิลปะไทย หมายถึง

^{๑๒๓} หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์, เรื่องพระทรงเครื่อง, หน้า ๒๓๔-๒๓๖.

ก) พระโพธิสัตว์ ที่ หมายถึง พระสัมมาสัมพุทธเจ้าก่อนการตรัสรู้ที่ยิ่งใหญ่ เนื่องจากเป็น การประหลาดที่สร้างพระพุทธรูปทรงเครื่อง ซึ่งเป็นพระพุทธรูปที่ได้สละเครื่องทรง และเครื่องประดับ ไปสวมจีวรที่เรียบง่ายแบบพระสงฆ์ จึงควรหมายถึงช่วงชีวิตช่วงนั้นของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ข) พระพุทธรูปเจ้าผู้เป็นจักรวรรดิน เจ้ายาสิหัตถะได้ปฏิเสธการเป็นพระมหากษัตริย์ผู้ ยิ่งใหญ่ทางโลก ไปสู่อาณาจักรทางธรรมที่ยิ่งใหญ่กว่า โดยเลือกเป็นพระมหากษัตริย์ผู้ประพฤติทาง ธรรม^{๑๒๔}

นอกจากนี้ยังมีนักประวัติศาสตร์ศิลปะบางท่าน อธิบายความหายของพระพุทธรูป ทรงเครื่องสมัยอยุธยาอย่างสั้นๆ ว่า อาจแทนองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตอนปราบพระยาชมพูดี

เมื่อศึกษาประวัติและพัฒนาการของการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสมัยอยุธยา แล้ว ผู้วิจัยพบว่าคติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องของสมัยอยุธยา ได้แก่

๑) คติเรื่องพระพุทธรูปทรงเครื่องเป็นจักรวรรดิน ตามความเชื่อพระพุทธศาสนานิกายมหายาน ทำให้นิยมสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องกันมากในสมัยอยุธยาตอนต้น หรือก่อนหน้านั้นขึ้นไป

คติจักรวรรดิน หรือ พระพุทธรูปทรงเครื่องเป็นจักรวรรดิน หรือ พระจักรพรรดิผู้ยิ่งใหญ่เหนือ จักรพรรดิอื่น ๆ หากพระองค์เลือกที่จะครองฆราวาสต่อไป คำว่าจักรวรรดินหมายถึงกษัตริย์ผู้ครอง จักรเป็นอาวุธ ซึ่งจักรของพระองค์จะหมุนไปทุกทิศทุกทาง โดยไม่มีผู้ใดอาจขัดขวาง ซึ่งแนะให้เห็นถึง พระมหาจักรพรรดิผู้ปกครองกษัตริย์ทั้งหลาย จักรเองก็เป็นสัญลักษณ์ของพระอาทิตย์ที่เดินทางไปทั่ว โลก และมีอำนาจครอบคลุมทั่วไปหมด ฉะนั้นพระพุทธรูปเจ้าผู้เป็นจักรวรรดินจึงเกี่ยวพันถึงตำนานเรื่อง พระอาทิตย์ ราวกับเป็นวิษณุผู้มีจักรเป็นสัญลักษณ์ประจำพระองค์ พระสูตรภาษาบาลีชื่อจักรวัตตีสี หนาทสูตร (Cakkavattisi hanada Sutta) ได้บรรยายคุณสมบัติจักรวรรดินโดยละเอียด และอาจกล่าว รวมหมายถึงพระเจ้าอโศกมหาราชผู้เป็นองค์อุปถัมภ์พุทธศาสนาที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในสมัยต่อมาด้วย จักรวรรดินจึงกล่าวรวมหมายถึงพระเจ้าอโศกมหาราชผู้เป็นองค์อุปถัมภ์พุทธศาสนาที่ยิ่งใหญ่ที่สุดใน สมัยต่อมาด้วย จักรวรรดินจึงกล่าวรวมไปถึงผู้มีธรรมทางพุทธศาสนาด้วย และโยงจักรพรรดิทางโลก กับการปกครองด้วยธรรม กษัตริย์ผู้เป็นจักรวรรดินจะมองเห็นจักรมีรัศมีกระจายเต็มท้องฟ้า ซึ่งจะ หายไปถ้ากษัตริย์ผู้นั้นไม่ยึดมั่นในคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า นอกจากนี้จักรวรรดินยังมีแก้ว ๗ ประการ เป็นสมบัติคู่บุญ อันได้แก่ จักรแก้ว ช้างแก้ว ม้าแก้ว มณีแก้ว นางแก้ว ขุนคลังแก้ว และขุนพลแก้ว^{๑๒๕} จักรวรรดินเป็นผู้มี ‘มหาบุรุษลักษณะ’ ๓๒ ประการ และ ‘อนุพยัญชนะ’ อีก ๘๐ ประการ บนร่างกาย ซึ่งเหล่านี้ปรากฏเป็นพุทธลักษณะของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าด้วย^{๑๒๖}

^{๑๒๔} J., Boisselier, “Reflexion sur l’ecole d’ U Thong et l’art de Haripunjaya”, ศิลปะและ โบราณคดีในประเทศไทย เล่ม ๑, (ประจวบคีรีขันธ์: โรงพิมพ์ศูนย์กลางทหารราบค่ายธนระริชต์, ๒๕๑๓), หน้า ๑๓๑-๑๔๒.

^{๑๒๕} J. Spellman, Political Theory of Ancient Indian: a Study of Kingship from the earliest times to c.Ad. ๓๐๐, (Oxford: Clarendon Press, 1964), p.173.

^{๑๒๖} แสง มนวิฑูร ผู้แปล, คัมภีร์ลิลิตวิস্তระ: พระพุทธประวัติฝ่ายมหายาน, (ม.ม.ท: กรมศิลปากร, ๒๕๑๒), หน้า ๕๙๘-๖๐๒.

พระพุทธศาสนานิกายมหายานได้แนวความเชื่อจกรวรรดิไปเปลี่ยนแปลงฐานะของพระพุทธเจ้าในนิกายมหายานให้กลายเป็นพระพุทธเจ้าผู้มีภาวะเหนือมนุษย์ (Transcendental Buddha) ปรากฏในสัทธรรมปุณฑริกสูตร (The Lotus Sutra)

๒) คติพระศรีอาริยมตไตรย

พระศรีอาริยมตไตรยที่สันนิษฐานว่าอาจเป็น พระพุทธรูปทรงเครื่องที่สร้างในศิลปะอยุธยา นั้น คงจะหมายถึงพระเมตไตรยโพธิสัตว์อนาคตพุทธเจ้าคติเดียวกับที่พบในศิลปะอินเดียตั้งแต่สมัยคันธาระ นับถือกันมากทั้งในพุทธศาสนาเถรวาทและหินยาน พระเมตไตรยโดยปกติมีลักษณะทางประติมานวิทยาเฉพาะองค์ คือ พระหัตถ์ขวามักถือดอกบัว และมีรูปสถูปประดับบนด้านหน้ามงกุฎ หรือมวยผม^{๑๒๗} ในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นับถือพระศรีอาริยมตไตรยมาก โดยถือว่าเป็นพระโพธิสัตว์องค์หนึ่งที่จะมาตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าองค์ต่อไป หลังจากทีพระศรีศากยมุนี พระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันปรินิพพานได้ ๕,๐๐๐ ปี เรื่องราวของพระศรีอาริยมตไตรยคงเป็นที่เชื่อถือศรัทธากันมากในดินแดนแถบนี้ เช่น พม่า ที่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ พระภิกษุชาวพม่าได้แต่งคัมภีร์มาเลย์ยเหตุตเถรวาท โดยรวบรวมจากเค้าโครงเรื่องจุลลลลในคัมภีร์สหัสสปรณของลังกา คัมภีร์มหาหงส์ และพระไตรปิฎก ได้แพร่หลายเข้ามาในประเทศไทย ๒ ทาง ด้วยกันคือ ทางล้านนาไทย ประมาณพุทธศตวรรษ ที่ ๑๗ – ๑๘ และทางสุโขทัย ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๙ – ๒๐ เล่าถึงพระมาลัยได้ไปพบพระศรีอาริยมตไตรยในสวรรค์ชั้นดุสิต ส่วนในอาณาจักรสุโขทัย พระมหาธรรมราชาลิไทยทรงแต่งไตรภูมิพระร่วง เพื่อจุดมุ่งหมายประการหนึ่งสำหรับผู้ที่ยังเวียนว่ายในไตรภูมิ ได้สะสมหรือสร้างคุณงามความดีจะได้ไปเกิดพบพระศรีอาริย์^{๑๒๘} ซึ่งพระศรีอาริย์ได้กล่าวไว้ว่า ผู้ใดปรารถนาจะได้พบพระองค์ให้พึงเทศน์มหาชาติให้จบภายใน ๑ วัน ทั้งตั้งเครื่องบูชาให้ครบสิ่งละพัน และต้องเว้นจากการทำบาปทั้งปวง จึงจะได้เกิดมาในชาติของพระองค์ที่เป็นโลกแห่งอุดมคติ มีแต่ความสุขสบายโดยเสมอภาค^{๑๒๙}

พระศรีอาริยมตไตรย คือผู้ที่มาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต ทรงเป็นพระโพธิสัตว์บำเพ็ญพระศบารมี คือ การบำเพ็ญความดีขึ้นเหนือกว่าและทรงบำเพ็ญศบารมีตบถบารมีอันเป็นความดีขั้นสูงสุดยากที่ใครจะทำได้ รวมเรียกพระบารมี ๓๐ ทัศ นี้ว่าสมดังสภารมี นอกจากนั้น ทรงกระทำปัญจมหาบาริจาคคือ สละทรัพย์ บุตร ภรรยา เลือดเนื้อและชีวิตให้เป็นทาน ส่งผลให้พระองค์ได้ไปเกิดเป็นสันดุสิตเทวราชในดุสิตเทวโลกเป็นเวลานานถึงเก้าสิบหกโกฏิล้านปี เมื่อพระศาสนาของสมเด็จพระมหาสมณโคดมล่วง ๕,๐๐๐ ปี โลกจะเข้าสู่ยุคสุดท้าย บ้านเมืองจะระส่ำระสาย และมนุษย์จะฆ่าฟันกันล้มตายอนาถ ภายหลังโลกจะกลับคืนสู่ภาวะสงบสุข แต่มนุษย์กลับประมาทและละทิ้งอยู่ในตัณหาราคะ ครั้นนั้นบังเกิดท่าฝนตกลงมายังพื้นแผ่นดินทุก ๆ หนึ่งเดือน ทำให้แผ่นดินชุ่มชื้น พืชพันธุ์สมบูรณ์มนุษย์อยู่ร่วมกันด้วยความสุข และต่างก็ยึดมั่นในธรรม ยุคนั้น พระพรหม พระ

^{๑๒๗} Benoytosh Bhattacharyya, *The Indian Buddhist Iconography*, (2nd ed.; Culcutta: K.L. Mukhopadhyay, 1958), pp.80-81.

^{๑๒๘} พระราชวรมุนี, *ไตรภูมิพระร่วง-อิทธิพลต่อสังคมไทย*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๒๙), หน้า ๔๗.

^{๑๒๙} สุภาพร มากแจ้ง, *พระมาลัยกลอนสวด*, (สำนวนวัดศรีชะกระบือ): การตรวจสอบชำระและการศึกษาเปรียบเทียบ, (ม.ป.ท.: ศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาวัฒนธรรม วิทยาลัยครุธนบุรี, ๒๕๒๔), หน้า ๑๕๖-๑๕๗.

อินทร์ และเทวดาทั้งหลายจะพร้อมใจกันอาราธนาพระศรีอาริย์ให้ลงมาจุติในมนุษย์โลก พระองค์จึงทรงพิจารณาปัญจมหาวีโลกณะคือการแลดูอยู่แจ่มแจ้ง ๕ ประการ^{๓๓๐} ได้แก่

- ก) พิจารณาอายุของสัตว์โลก ต้องอยู่ระหว่าง ๑๐๐ ปี ถึงหนึ่งแสนปี
- ข) พิจารณาทวีป ต้องเป็นชมพูทวีป
- ค) ประเทศ ต้องเป็นมัชฌิมประเทศ คือที่ซึ่งมีความเจริญ
- ง) ตระกูล ต้องเกิดในตระกูลกษัตริย์หรือพราหมณ์
- จ) มารดา ไม่เป็นคนมีสันดานต่ำช้า โลเล เป็นนักเลงสุรา เป็นต้น มีพระบารมีสั่งสมได้แสนกัลป์ รักษาศีลมิได้ขาด เฉพาะในคัมภีร์พระสมภารวิบากกกล่าวว่า พิจารณาอายุมารดาจะยืนอยู่อีกสอบเดือนกับเศษเจ็ดวันเท่านั้น

เมื่อพิจารณาปัญจมหาวีโลกณะแล้วพระองค์ทรงรับคำอาราธนา และจุติลงไปเกิดในมนุษย์โลก เมื่อถึงกาลสมควร ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่าตำแหน่งท้าวสันตดุสิต คือตำแหน่งของผู้เตรียมตัวจะเป็นพระพุทธเจ้า เพราะพระพุทธรูปองค์ล้วนจุติมาจากสันตดุสิตเทวราชทั้งสิ้น พระศรีอาริย์เมตไตรยได้ลงมาตรัสรู้เป็นพระพุทธรูป เพราะพระพุทธรูปองค์ล้วนจุติมาจากสันตดุสิตเทวราชทั้งสิ้น พระศรีอาริย์เมตไตรยได้ลงมาตรัสรู้เป็นพระพุทธรูปในโลก ด้วยบุญกุศลที่พระองค์ทรงกระทำไว้ทำให้เกิดคุณอนันต์แก่ชาวโลก อาทิเช่น พระองค์ทรงให้ทานพระเศียรและมงกุฎเพชร ผลคือรูปบุคคลไม่พิการพระองค์บริจาคนคร พระองค์มีตาพิการกลับตาดั้งเดิม พระองค์ไม่กล่าวเท็จผลคือฝูงชนไม่เป็นไข้ พระองค์ฟังธรรมสารคาถา ผลคือฝูงสัตว์หุ้มนก พระองค์แผ่เมตตาจิตแก่สัตว์ทั่วโลก โดยไม่เลือกที่รักมักที่ชัง ผลคือฝูงสัตว์รักกันเหมือนญาติพี่น้อง ดังนี้ เป็นต้น

เมื่อลงมาเกิดในมนุษย์โลก สิ่งที่พระศรีอาริย์ทรงไฝฝืนที่จะกระทำคือ

- ก) โปรดสัตว์ให้พ้นจากโอฆกันดาร อันได้แก่ อวิชชา ทิฐิ กามและภพ
- ข) แสดงมัจฉาทิฐิทั้ง ๖๒ ประการให้มนุษย์ทราบ
- ค) แสดงธรรมให้เห็นความไม่ถูกต้องที่ญาติจะคร่ำครวญถึงคนตาย
- ง) แสดงธรรมให้เห็นถึงภัยของนรก
- จ) ทำลายสันดานชั่วของสัตว์โลก เช่นความโลภ ความตระหนี่ ความริษยา ความกักขฬะ ฯลฯ
- ฉ) แสดงอริยมรรคแปดประการให้ฝูงชนทราบ เพื่อเป็นทางไปสู่การบรรลุโสดาบันนัตราบถึงอรหัตผล และได้บรรลุนิพพานในท้ายที่สุด ซึ่งความไฝฝืนข้อนี้เป็นความไฝฝืนที่สำคัญที่สุด

ตามพุทธประวัติฝ่ายเถรวาท ในพระชาติแห่งสมเด็จพระมหาสมณโคดม พระศรีอาริย์ได้บังเกิดเป็นพระอชิตราชกุมาร โอรสของพระเจ้าอชาตศัตรูราช กับพระนางกาญจนาทวี พระองค์มีความเลื่อมใสในพระพุทธรูป จึงละทิ้งโภคสมบัติออกบวชในพระพุทธศาสนา ครั้งหนึ่ง ทรงรับถวายผู้จิ๋วจากพระนางมหาปชาบดีโคตมี จึงทรงเอาผ้าคู่นั้นไปกระทำพุทธบูชา คือเอาผ้าผืนหนึ่งตัดเป็นพาดานกันเบื้องบนพระคันธกุฎีของพระพุทธรูป อีกผืนหนึ่งฉีกเป็น ๔ ท่อน ทำเป็นม้าย่น้อย ๔ มุมจากพาดานนั้น แล้วตั้งจิตปรารถนาจะบำเพ็ญสมณธรรม เพื่อบรรลุสัพพัญญุตญาณในภายหน้า พระพุทธรูปจึงทรงตรัสพยากรณ์ว่า ด้วยอานิสงส์แห่งวัตถุบูชา ต่อไปพระอชิตกษัตริย์ซึ่งเป็นพระบวชใหม่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธรูป ทรงพระนามว่าศรีอาริย์เมตไตรยในกาลนั้น พระองค์จะปฏิสนธิ

^{๓๓๐} กรมพระปรมาภิไธยวชิราวุธ, พระปฐมสมโพธิกถา, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมบรรณาการ, ๒๕๑๗), หน้า ๓๖-๓๘.

ในครรภ์ของนางสุพรมหาวดีพราหมณี อัครภรรยาแห่งสุพรมพราหมณ์ผู้เป็นบุโรหิตาจารย์ในเมืองเกตุบตี ภายหลังพระโพธิสัตว์มีภรรยาชื่อ นางจันทรมุขี เมื่อนางจันทรมุขีให้กำเนิดบุตร พระโพธิสัตว์ก็ทรงพระดำริที่จะออกบวช ผลแห่งจิตนาการทำให้ปราสาทที่พระองค์ประทับอยู่ลอยขึ้นบนอากาศ แล้วลงมาประดิษฐานที่พื้นดินใกล้ต้นกาสะทิง พระโพธิสัตว์จึงทรงบรรพชา โดยทรงผ้ากาสาพัสดร์ที่ท้าวมหาพรมณีนนำมาถวาย แล้วเสด็จเข้าไปในศาลวัน ตอนเย็นทรงรับหย้าคา ๘ กำจากโสดิถิมาณพ ทรงลาดหย้าคานั้นได้ต้นมหาโพธิธัญฐานเป็นรัตนบัลลังก์ ๑๕ คอก ทรงสถิตบนบัลลังก์นั้น และทรงพิจารณาธรรม จนสำเร็จสัมพัญญุตญาณในคืนนั้น

๓) คติตามตำนานพระพุทธเจ้าทรงปราบพระยาชมพูติ

ชมพูติสูตร คือ คัมภีร์นอกพระไตรปิฎกที่กล่าวถึงเหตุการณ์เมื่อครั้งพระพุทธเจ้าทรงแสดงพุทธาภินิหารด้วยการเนรมิตพระองค์เป็นพระเจ้าจักรพรรดิเพื่อทรงทรมานพระเจ้าชมพูติ ให้ละทิฐิมานะลงขณะประทับอยู่ ณ วัดเวฬุวัน กรุงราชคฤห์ พระเจ้าชมพูตินี้ เสวยราชย์ครองเมืองปัญจาละมหานคร ทรงเป็นกษัตริย์ผู้มีพระบรมเดชานุภาพและฤทธานุภาพเป็นอันมากครั้งหนึ่งได้ไปรุกรานพระเจ้าพิมพิสารด้วยความริษยาว่ามีปราสาททั้งดงามและทรงใช้วิชศรไปร่อยกรณพระเจ้าพิมพิสารแต่ไม่เป็นผล ด้วยมีบารมีสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงคุ้มครองอยู่ เมื่อความทราบถึงสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงพิจารณาว่า พระเจ้าชมพูติก่อปรด้วยพระปัญญาญาณและบุญบารมี อาจสำเร็จจอร์หัตผลได้ จึงทรงแสดงปาฏิหาริย์ด้วยการเนรมิตพระองค์เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ พร้อมแสดงพุทธาภินิหารด้วยประการต่างๆ เพื่อทรมานพระเจ้าชมพูติให้ละทิฐิมานะแล้วยินยอมอ่อนน้อมรับฟังพระสัทธรรมแห่งสมเด็จพระบรมศาสดา จนในที่สุดพระเจ้าชมพูติได้ทรงละทิฐิมานะจนสิ้น ทรงสละราชสมบัติออกผนวชกับสมเด็จพระบรมศาสดาด้วยเอหิภิกขุอุปสัมปทา

ชมพูติสูตรนี้ มีอิทธิพลอย่างยิ่งต่อการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่อง โดยเฉพาะในสังคมไทย ที่เชื่อกันว่าเป็นต้นตำนานของการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่อง จึงเป็นที่มาของการเรียกพระพุทธรูปทรงเครื่องนี้ว่า ปางโปรดพระเจ้าชมพูติ

ที่มาของคัมภีร์ชมพูติสูตรนี้ ไม่ปรากฏต้นเค้าที่แน่ชัด สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสันนิษฐานว่า เรื่องท้าวมหาชมพูนี้เป็นเรื่องพระพุทธประวัติ เมื่อครั้งที่พระพุทธองค์ทรงกระทำปาฏิหาริย์ทรมานท้าวมหาชมพู ผู้มีฤทธานุภาพหาตัวสู้มิได้ ให้ละพยศยอมเป็นพุทธสาวกพวกจีนแลญวนที่ถือพระพุทธศาสนาตามลัทธิมหายาน กล่าวกันว่าท้าวมหาชมพูเป็นนายทหารเอกของจักรโลกบาล ครั้นพระพุทธองค์ทรงทรมานให้เลื่อมใสพระรัตนตรัยแล้วแต่นั้น ก็รับเป็นผู้รักษาพระธรรมวินัยต่อมา เพราะฉะนั้นจึงมักทำรูปไว้ตามวัดจีนแล้วดุนวน จีนเรียกว่าอูยท้อเอี้ย ญวนเรียกว่าหยีด้ายา แต่ตามเรื่องทางช้างไทยเราว่าท้าวมหาชมพูเป็นกษัตริย์ครองเมืองปัญจาละ เมื่อพระพุทธองค์ทรงทรมานให้เลื่อมใสแล้ว ท้าวมหาชมพูศรัทธาถึงสละราชสมบัติออกทรงผนวชเป็นภิกษุภาวะ แล้วเพียรบำเพ็ญสมณธรรมจนได้บรรลุพระอรหัตเป็นพระอริยสาวกพระองค์หนึ่งในครั้งพุทธกาล ผิดกันอยู่ดังนี้^{๑๓๑}

ศาสตราจารย์ ดร.นิยะดา เหล่าสุนทร ได้สันนิษฐานถึงความคล้ายคลึงของเนื้อเรื่องระหว่างชมพูติสูตรกับคัมภีร์ของมองโกเลียน (The Sutra of The Wise the Foolish) และเรื่อง

^{๑๓๑} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, “อธิบายเรื่องท้าวมหาชมพู”, เรื่องท้าวมหาชมพู (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๔), หน้า ก - ข.

The Buddha Subdued King of Suvanna – bhumi น่าจะเชื่อได้ว่าชมพูบดีสูตรก็มีที่มาจาก คัมภีร์ของมองโกเลียนนี้ และการแพร่กระจายของคัมภีร์เข้ามาในดินแดนของประเทศไทยก็คงไม่เป็น เรื่องที่แปลกนัก เพราะในอาณาจักรล้านนาประมาณพุทธศตวรรษที่ ๒๐ , ๒๑ มีหลักฐานว่าพระภิกษุ ทิเบตก็เคยเดินทางมาพำนัก ณ หริปุญไชย หรือลำพูนในปัจจุบัน อนึ่งก็เป็นที่ยอมรับในหมู่นักวิชาการของไทยว่าพระพุทธรูปศาสนาเถรวาทในดินแดนแห่งนี้ ดังนั้น เรื่องชมพูบดีสูตรคงได้แต่งในช่วงอยุธยาหรืออาจจะก่อนหน้านั้นขึ้นไปก็ได้ เพราะในสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศแห่งกรุงศรีอยุธยา คัมภีร์นี้ก็เป็นที่รู้จักแพร่หลายแล้ว การแพร่กระจายของคัมภีร์นี้จะมีอิทธิพลต่อการสร้างพระพุทธรูปปางทรงเครื่อง (จักรพรรดิ) หรืออาจจะแต่งในสมัยหลังจากการสร้างพระพุทธรูป ตามพระมติของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพก็เป็นเรื่องที่ต้องศึกษากันไป และต้องใช้ความรู้ในหลายๆ ด้านพิจารณา^{๑๓๒}

นอกจากนี้ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ยังทรงอธิบายว่า “วัตถุนิทานเรื่องท้าวมหาชมพูนี้ หามิในพระไตรปิฎกคัมภีร์หนึ่งคัมภีร์ใดไม่ต้นหนังสือที่ปรากฏในประเทศนี้ มีตัวอักษรภาษาบาลีตลอดเรื่องเป็นหนังสือผูกหนึ่ง นับในหมวดสุดตสังคหะ คือ พวกหนังสือซึ่งสงเคราะห์เข้าในพระสูตรปิฎก หนังสือชมพูบดีวัตถุที่สมเด็จพระเจ้าบรมโกศโปรดให้คัดส่งไปเมืองลังกาก็คงเป็นหนังสืออรรถนั้นนั่นเอง ผู้ชำนาญภาษาบาลี ได้ตรวจสำนวน เห็นว่าจะเป็นหนังสือแต่งในแถวประเทศของเรา นี้ ภายหลังหนังสือจามเทวีวงศ์แลรัตนพิมพวงศ์ทำนองจะได้เรื่องวัตถุนิทานมาแต่คัมภีร์ทางลัทธิมหายาน เามาแต่งอรรถเป็นภาษาบาลีขึ้นในสยามประเทศนี้ เพราะฉะนั้นหนังสือเรื่องชมพูบดีวัตถุ จึงมิได้มีในลังกาทวีป แลไม่ปรากฏว่ามีในประเทศพม่ารามัญ แต่ทราบกันแพร่หลายในสยามประเทศตั้งแต่ฝ่ายใต้ตลอดขึ้นไปจนฝ่ายเหนือ ถึงพระสงฆ์ใช้เป็นเรื่องสำหรับเทศนาในทางปจฺฉาวิสนาเรื่องหนึ่ง อย่างเช่นเทศน์มิลินทปัญหา แต่เทศน์เรื่องชมพูบดีวัตถุนี้พระเทศน์ ๓ องค์ สมมติกันเป็นพระพุทธรองค์ เมื่อทรงจำแลงเป็นพระเจ้าจักรพรรดิราชาธิราชองค์หนึ่งเป็นพระเจ้าพิมพิสารองค์หนึ่ง เป็นท้าวมหาชมพูองค์หนึ่ง เทศน์ได้ถามตอบโต้กันด้วยเรื่องพระธรรมวินัยแลบาปบุญคุณโทษ ทำนองเดียวกับเทศน์เรื่องมโหสถ แลมาลัยเถรวัตถุนั้น”^{๑๓๓}

พระสูตรเรื่องชมพูบดีสูตรนี้น่าจะมีที่มาจากพระสูตรชื่อ พระเจ้ากัปปิณะ หรือบาลีว่า กัปปินะ (Kappina) หรือมหากัปปินะ (Mahakapina) พบร่องรอยเก่าสุดอยู่ในคัมภีร์อวทาน-ศตกะ ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่มีแนวคิดที่ผสมกันระหว่างหินยานและมหายาน โดยคัมภีร์นี้มีอายุเก่ากว่าพุทธศตวรรษที่ ๓ เพราะมีการแปลเป็นภาษาจีนครั้งแรกในช่วงครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ ๘-๙ ในสมัยราชวงศ์ฮั่น และมีการแปลบางเรื่องออกมาเป็นภาษาญี่ปุ่น^{๑๓๔} เนื้อเรื่องของพระเจ้ากัปปิณะ กล่าวถึงพระเจ้ากัลปะ ผู้ครองราชย์อยู่ในทักษิณาบถ ซึ่งมีพระราชโอรสเป็นที่มีรูปโฉมงดงามนามว่า “กัปปิณะ” พระโอรสกับกัปปิณะมีพี่เลี้ยง ๘ คน และในวันที่พระโอรสประสูตินั้น บุตรของอำมาตย์ทั้ง ๑๘,๐๐๐ คน ก็ถือกำเนิดขึ้นพร้อมกัน เมื่อพระเจ้ากัลปะสวรรคต พระกุมารกับกัปปิณะก็ครองราชย์ต่อมาเป็นพระเจ้า

^{๑๓๒} ศาสตราจารย์ ดร.นิยะดา เหล่าสุนทร, “บทนำเรื่องท้าวมหาชมพู”, *ท้าวมหาชมพู ต้นตำนานพระพุทธรูปทรงเครื่อง*, (นนทบุรี: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๕๓) : หน้า (๑๐) – (๑๕).

^{๑๓๓} สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, “อธิบายเรื่องท้าวมหาชมพู”, *เรื่องท้าวมหาชมพู*, หน้า ก - ข.

^{๑๓๔} สาโรชน บัวพันธุ์งาม, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์คัมภีร์อวทาน-ศตกะ”, *วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาสันสกฤต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๖), หน้า ๔๔๒-๔๔๔.

มหากัปผิณะ มีอำมาตย์ที่เกิดจากบุตรของอำมาตย์ ๑๘,๐๐๐ คน วันหนึ่งพระเจ้ากัปผิณะได้ส่งราชทูตไปยังมหานครทั้งหกมีกรุงศรวาสตีเป็นต้นโดยมีราชสาส์นว่า หากใครคิดจะรบก็ขอให้ยกทัพมา มิฉะนั้นพระองค์จะบุกไปยึดเมือง กษัตริย์ทั้งหกหวาดกลัวมาก ทั้งหมดจึงเสด็จไปยังสำนักของพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าจึงก็พลอบพระทัยกษัตริย์ทั้งหกนั้นและให้เรียกทูตมา ก่อนที่กษัตริย์ทั้งหกจะแจ้งว่าให้ท่านจงไปเฝ้าพระเจ้าราชาธิราชเสียก่อนเวลานั้น พระพุทธเจ้าจึงให้เนรมิตเซตวันให้เป็นดังสุพรรณนคร แต่งตั้งท้าวจตุโลกบาลทั้งสี่เป็นทวารบาล เนรมิตช้างทั้งหลายให้เหมือนช้างไอรวตะ เนรมิตม้าทั้งหลายให้เหมือนม้าพาลาหะ เนรมิตรถทั้งหลายให้เหมือนรถนันทิโมหะ เนรมิตมนุษย์ทั้งหลายให้เหมือนนวยาทย์กษ และเนรมิตพระองค์เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ เนรมิตสิงหาสนะสูงเท่าต้นตาล ๗ ต้น หลังจากทูตได้เห็นแล้ว พระผู้มีพระภาคก็มีลายพระหัตถ์และรับสั่งกับทูตว่า ด้วยถ้อยคำที่คล้ายกับที่พระเจ้ากัปผิณะส่งมาถึงกษัตริย์ทั้ง ๖ ทูตก็เดินทางกลับและแจ้งต่อพระเจ้ากัปผิณะตามนั้น พระเจ้ากัปผิณะและอำมาตย์ทั้ง ๑๘,๐๐๐ คน ก็เสด็จมายังกรุงศรวาสตี พระราชาประเทศเพื่อนบ้านทั้งหลายก็เสด็จมาต้อนรับและเชิญให้เข้านคร เมื่อพระราชาทั้งหลายหายเหนื่อยแล้วก็ให้ไปแจ้งพระผู้มีพระภาค พระองค์จึงเนรมิตเมืองแบบเดียวกับที่รับทูต เมื่อ พระเจ้ากัปผิณะเสด็จมาเข้าเฝ้า พระพุทธเจ้าก็ขอให้ท้าวศักระเทวราชนำนุปรจำพระองค์มามอบให้ และประทานธนูนั้นแก่พระเจ้ากัปผิณะ แต่พระองค์ก็ไม่สามารถง้างศรได้ พระผู้มีพระภาคจึงเนรมิตกลองเหล็ก ๗ ใบ และใช้ธนูของพระอินทร์แผลงทะลุกลองเหล็กทั้ง ๗ ใบ เกิดเสียงสรรเสริญดังขึ้น ทำให้ความมัวเมาของพระเจ้ากัปผิณะหมดไป เมื่อพระองค์เห็นดั่งนั้นจึงกลับไปเป็นพระพุทธเจ้าดังเดิมและได้เทศนาสั่งสอนทำให้พระเจ้ากัปผิณะได้ดวงตาเห็นธรรมและออกผนวช จนบรรลุปะเป็นพระอรหันต์เมื่อมีภิกษุสามเณรที่กรมเก่าของพระเจ้ากัปผิณะ พระพุทธเจ้าก็กล่าวว่า ในกัลป์ที่ ๔๑ ใน สมัยพระสัมมยักสัมพุทธเจ้าวิปศยิ ได้มีหัวหน้าพ่อค้าผู้หนึ่งได้ทูลนิมนต์ให้พระพุทธเจ้าวิปศยิเสวยพระกระยาหารตลอดไตรมาสและยังได้สร้างวิหารถวายแด่สงฆ์ทั้ง ๔ ทิศ และในอดีตมีพระราชานามว่า พรหมทัตทรงครองราชสมบัติอยู่ที่เมืองพาราณสี ได้อุปัฏฐากพระปรตแยกพุทธเจ้าด้วยพระกระยาหาร ตลอดไตรมาสและได้สร้างสฤปปรรจุพระธาตุมีคณะอำมาตย์ร่วมด้วย และยังได้เคยบวชในสำนักของพระผู้มีพระภาคกาศยปะ^{๑๓๕}

เรื่องมหากัปผิณะนี้ยังได้มีการแปลเป็นภาษาอื่น ๘ โดยแตกออกเป็น ๒ สายสำคัญ สายแรกผ่านจากอินเดียในสมัยปาละเข้าสู่ประเทศพม่าในสมัยพุกาม ซึ่งเมื่อเข้าสู่ประเทศพม่าแล้วน่าจะมีการแปลจากต้นฉบับที่เป็นภาษาสันสกฤตเป็นภาษาบาลี เนื่องจากปรากฏการแปลคัมภีร์อีกหลายฉบับจากภาษาสันสกฤตเป็นภาษาบาลี เช่น คัมภีร์โลกบัญญัติ ซึ่งคัมภีร์เหล่านี้ต่อมาได้ส่งอิทธิพลเข้ามาในประเทศไทยก่อนจะส่งเข้าไปในประเทศลาวและกัมพูชาต่อไป อีกสายหนึ่งขึ้นผ่านจากอินเดียเข้าสู่เอเชียกลาง เข้าไปยังทิเบตและจีน ดังปรากฏใน ทมมุกนิทานสูตร หรือชื่อในภาษามองโกเลียว่า mdomdzangs blun ซึ่งแต่งโดยภิกษุ ๕ รูปโดยรวบรวมเรื่องราวต่าง ๆ มา โดยมีต้นทางมาจากอินเดีย ก่อนจะส่งต่อไปยังโซตานก่อนส่งไปถึงจีนในกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๐ - กลางพุทธศตวรรษที่ ๑๑ และ แพร่ไปยังทิเบตในราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๔ - กลางพุทธศตวรรษที่ ๑๕ สุ่มองโกเลียในราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๙ - กลางพุทธศตวรรษที่ ๒๐

^{๑๓๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๖๓-๓๗๐.

เนื้อหาของมหากปิณะในทมมุกนิทานสูตรนี้มีความคล้ายคลึงกับในอวทานศตกะ แต่มีความแตกต่างกันหลายจุด โดยมีเนื้อความว่าขณะที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ในเขตวันวารามของอนาถปิณฑิกเศรษฐีในแคว้นสุวรรณภูมิ มีพระเจ้าแผ่นดินนามว่ามหากปิณะ พระองค์ได้ทราบความรุ่งเรืองของแคว้นสาวัดถิของพระเจ้าปเสนชิตจากพ่อค้าผ้า จึงส่งราชทูตไปชมชู้พระเจ้าปเสนชิตให้มาเฝ้าพระองค์ ในทันที พระเจ้าปเสนชิตจึงไปเฝ้า พระพุทธเจ้าโดยเร็ว และเล่า เรื่องให้พระองค์ฟัง พระพุทธเจ้าจึงให้ไปบอกทูตว่า ยังมีกษัตริย์ยิ่งใหญ่กว่าพระเจ้าปเสนชิตอยู่คือพระเจ้าราชาธิราช เมื่อราชทูตมาถึง พระพุทธเจ้าก็แปลงตนเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ พระมหาโมคคัลลานะเป็นเสนาบดีใหญ่และเปลี่ยนเขตวันวิหารให้เต็มไปด้วย อัญมณีทั้ง ๗ เมื่อราชทูตได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า พระองค์ก็มีบัญชาให้พระมหากปิณะมาเข้าเฝ้าพระองค์ภายใน ๗ วัน พระมหากปิณะเมื่อรับทราบก็ให้ทูตไปถามว่าจะให้พากษัตริย์ทั้งหมดไปพบหรือไม่ พระพุทธองค์ก็ตอบกลับมาว่าให้พาพวกเขาบางคนมาพระมหากปิณะจึงพากษัตริย์นับแสนมาเข้าเฝ้า เมื่อมาถึงก็คิดว่ากษัตริย์ผู้นี้ยิ่งใหญ่กว่าตนพระเจ้าจักรพรรดิก็ให้เสนาบดีใหญ่มอบธนูให้กับกษัตริย์แห่งสุวรรณภูมิ พระมหากปิณะไม่สามารถยิงศรได้ แต่พระเจ้าจักรพรรดิกลับใช้เพียงนิ้วก้อยติดจนเกิดเสียงดังไปทั่ว และแผลงศรออกไป ๕ ดอกซึ่งศรแต่ละดอกบรรจุด้วยสัตว์ตระกูลของพระเจ้าจักรพรรดิ ก่อให้เกิดแสงสว่างไปทั่วจักรวาล ทำให้คนทั้งจักรวาลได้ฟังธรรม หลายคนบรรลุอรหัตต์ หลายคนได้ดวงตาเห็นธรรม หลายคนบรรลุนิพพานเหล่าเปรต สัตว์และสัตว์นรก บ้างได้รับการปลดปล่อยจากความทรมาน บ้างได้ไปเกิดใหม่ เป็นมนุษย์บ้าง เทวดาบ้าง พระมหากปิณะและผู้ติดตามเมื่อได้เห็นก็เกิดความศรัทธาในพระองค์และได้ดวงตาเห็นธรรม พระพุทธเจ้าจึงกลับสู่สภาพเดิม ประทับในหมู่สงฆ์ พระมหากปิณะได้ขอบวชกับพระพุทธองค์พระองค์อนุญาต เส้นผมและหนวดของพระมหากปิณะก็ร่วงหล่นเองและสวมชุดของพระกลายเป็นพระสงฆ์ในบัดดล และจากการทำสมาธิก็ทำให้เขาบรรลุเป็นพระอรหันต์พระอานนได้ถามพระพุทธเจ้าว่า เหตุใดพระมหากปิณะจึงได้เป็นกษัตริย์ผู้นี้ยิ่งใหญ่และได้ดวงตาเห็นธรรม พระพุทธเจ้าได้ตอบว่า นานมาแล้วในสมัยพระพุทธเจ้ากาศยปะ เจ้านั้นได้สร้างสถูปและสร้างวัดให้แก่สงฆ์ เมื่อสถูปทรุดโทรมและเสปียงร่อยหรอ เจ้านั้นได้ให้ลูกซึ่งบวชเป็นพระเผยแผ่ธรรมแก่ผู้คน ทำให้สถูปได้รับการซ่อมแซมและพระสงฆ์ได้รับสิ่งต่าง ๆ ทั้งอาหาร เครื่องนุ่งห่มและที่อยู่ เหล่าผู้คนที่ได้มีฟังธรรมและมีส่วนร่วม นั้นได้ตั้งความปรารถนาขอให้เกิดในตระกูลสูง ร่ำรวยอายุยืน และได้พบและฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า พระสงฆ์ลูกของเจ้านั้นนั่นก็คือพระมหากปิณะกษัตริย์ทั้งหลายก็คือเหล่าคนที่ได้ฟังธรรมและได้ช่วยเหลือในครั้งนั้น^{๑๓๖}

เนื้อหาในทมมุกนิทานสูตรและอวทาน-ศตกะ จะพบว่ามีเค้าโครงเนื้อเรื่องคล้ายกับขมพูบติสูตรอย่างมาก มีเพียงการเรียกชื่อบุคคลและสถานที่เท่านั้นที่มีความแตกต่างกันทำให้มีความเป็นไปได้ว่าพระสูตรที่เป็นต้นเค้าของเรื่องขมพูบติสูตรน่าจะมีที่มาจากพระสูตรในจีนหรือมองโกเลียมากกว่าอินเดีย แต่พระสูตรเรื่องขมพูบติสูตรนี้น่าจะได้แรงบันดาลใจมาจากพระสูตรชื่อ มหากปิณธสูตรได้เช่นกันเนื่องจากมหากปิณธสูตรเป็นพระสูตรภาษาบาลีซึ่งมีเรื่องราวที่ว่าด้วยพระพุทธเจ้า

^{๑๓๖} Stanley Frye, *Sutra of the Wise and the Foolish*, (Dharmashala: Library of Tibetan Works and Archives, 1981), p. 124-127.

ทรงพระนามพญามหากปินซึ่งคล้ายคลึงกับชมพูบดีสูตรนี้^{๑๓๗} ซึ่งประเทศไทยน่าจะรับคัมภีร์นี้ผ่านประเทศพม่า

คัมภีร์ชมพูบดีสูตรจึงเป็นคัมภีร์ที่มีสาระสำคัญกล่าวถึงพระพุทธเจ้าได้จำแนงพระวรกายเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ เพื่อลดทอนฐานะของพระเจ้าชมพูบดี การที่พระพุทธเจ้าซึ่งมีพระสถานะเป็นนักบวชมาทรงเครื่องประดับอาภรณ์อย่างพระเจ้าจักรพรรดินี้ จึงเป็นที่แปลกตาแก่พระพุทธศาสนาบางนิกาย โดยเฉพาะในลังกาที่ส่วนใหญ่จะนับถือเถรวาทอย่างเคร่งครัดและมีความเป็นอัตลักษณ์ของตนเองสูง นี่จึงอาจเป็นเหตุผลหนึ่งที่สยามในสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี พยายามจะตอบโจทย์ราชทูตลังกา เกี่ยวกับการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องที่ปรากฏอย่างแพร่หลายในแผ่นดินสมัยนั้น แม้ในความเป็นจริงคติความเชื่อเรื่องการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่อง อาจจะมีได้มาจากเรื่องชมพูบดีสูตรเพียงอย่างเดียว และคตินี้ก็อาจจะมิได้มาจากพระพุทธศาสนานิกายมหายาน แต่อาจจะมาจากพระพุทธศาสนานิกายอื่นที่เผยแพร่เข้ามาทางตอนเหนือของสยามซึ่งอาจจะเป็นนิกายเถรวาท ที่มีใช้แบบเดียวกับลังกาก็เป็นไปได้

การปรากฏของคัมภีร์ชมพูบดีนั้น มีการกล่าวอย่างชัดเจนในจดหมายเหตุครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีเรื่องหนึ่ง เมื่อราชทูตลังกาพาพระสงฆ์ไทย ที่ไปให้อุปสมบทตั้งศาสนะวงศ์ในลังกาทวีปกลับมาส่งเมื่อปีกุน พุทธศักราช ๒๒๙๘ เวลาเมื่อทูตลังกาพักอยู่ในกรุงศรีอยุธยานั้น สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ โปรดให้พาไปชมพระอารามหลวง ในครั้งนั้นทูตลังกาไปเห็นพระพุทธรูปทรงเครื่องที่ในวัดพระศรีสรรเพชญ์ จึงสอบถามเจ้าพนักงานผู้พาไปว่าเหตุไฉนที่ในเมืองไทยจึงสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องอย่างเทวรูป ที่ในลังกาทวีปหาเคยมีพระพุทธรูปเช่นว่านี้ไม่ความที่ทูตลังกากล่าวทราบถึงพระกรณสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ จึงรับสั่งให้เสนาบดีชี้แจงไปในศุภอักษรซึ่งมีถึงเสนาบดีลังกาว่า

“ทูตทั้ง ๓ นายได้เห็นพระพุทธรูปสุวรรณมัยอันทรงมงกุฎแลเครื่องต้นประดับด้วยเนาวรัตน์ ประดิษฐานอยู่ในพระมณฑปพร้อมด้วยมหรคัณฑ์ อันเป็นของมีค่ามาก คือมณีมุกดาแลไพฑูรย์เป็นต้น ทั้งได้เห็นพระพุทธรูป (ทรงเครื่อง) พระองค์อื่นอันขจิตรงามล้วนสร้างด้วยทองแลเงิน หากมีใจสงสัยว่า พระพุทธรูปทรงเครื่องประดับอย่างนี้ (เหมือนเทวรูป) ที่ในลังกาทวีปไม่มีเลย (ดังนี้) อันพระพุทธรูปทรงเครื่องประดับอย่างนี้อ่า (ให้ชาวลังกา) พากันกล่าวว่าเหมือนเทวรูป พระเจ้าราชาธิราชผู้อุดม (ของเรา) นั้น หาทรงประพติพระราชกิจ ซึ่งเป็นพระราชกุศลอย่างยวดยิ่งให้ผิดครองพระพุทธวัจนะไม่ พระพุทธรูปที่ทรงพระมหามงกุฎอย่างนี้ ได้มีปรากฏในชมพูบดีวัตถุ (เรื่องท้าวมหาชมพู) เหตุฉะนั้นราชบุรุษผู้ได้เล่าเรียนนิทานทราบชัดเจน จึงบอกเล่ามาอย่างนี้โดยแท้จริง” “เราได้ส่ง (หนังสือ) ชมพูบดีวัตถุมาให้ท่านอรรคมหาเสนาบดีลังกา เพื่อจะได้สั่งสอนพวกพราหมณ์ในลังกาทวีปแล้วขอให้ทูลเรื่อง (ชมพูบดีวัตถุ) นี้แก่พระเจ้าอัครมหาราชแห่งลังกาทวีปด้วย เมื่อเราจะส่ง (หนังสือ) วัตถุเรื่องชมพูบดีนี้มา ก็ได้ถวายพระสังฆวรนายกอุดม ให้พิจารณาด้วยแล้ว เพื่อจะแก้วิมติของพราหมณ์ทั้งหลาย” “ขอให้พระเจ้ากรุงลังกาทรง

^{๑๓๗} ปีเตอร์ สกิลลิง และศานติ ภัคดีคำ, “สยามบาฬีวรรณกรรม: คัมภีร์บาลี”, ศัพท์สงเคราะห์, (กรุงเทพมหานคร: Fragile Palm Leaves Foudation, ๒๕๔๕), หน้า ๑๓๔.

สร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องเนาวรัตน์ล้วนเหมือนอย่างที่เราสร้างในกรุงเทพมหานครนี้เกิดพระราชกุศลจะได้เจริญวัฒนาในกรุงศรีรัตนบุรีตลอดแคว้นแล้งกาทวีป”^{๓๓๘}

จากการศึกษาคัมภีร์ชมพูบดีสูตร จะเห็นได้ตามความในศุภอักษรที่กล่าวมานี้ว่าเมื่อครั้งที่กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีมีความนิยมในการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องเป็นอย่างยิ่ง เนื้อความแห่งชมพูบดีสูตรมีสาระสำคัญอยู่ว่า มีกษัตริย์พระองค์หนึ่ง ครองกรุงปัญจาละมีฤทธิ์อำนาจพิเศษด้วยของคู่บุญหลายอย่าง เช่น ฉลองพระบาทซึ่งสวมใส่แล้วสามารถเหาะเหินเดินอากาศได้และศรวิเศษอาจบังคับไปทำร้ายศัตรูในที่ต่างๆ กษัตริย์องค์นี้มีพระนามว่าพระเจ้าชมพูบดี ราชินีหนึ่งเป็นวันเพ็ญอุโบสถพระเจ้าชมพูบดีจึงสวมฉลองพระบาทเที่ยวเหาะชมดูบ้านเมืองในชมพูทวีปจนกระทั่งถึงเมืองราชคฤห์ทอดพระเนตรเห็นยอดปราสาทอันวิจิตรของพระเจ้าพิมพิสารผู้ครองนครก็บังเกิดความริษยา ยกพระบาทถีบยอดปราสาทหมายจะให้ล้มพินาศแต่อาณูภาพแห่งบุญของพระเจ้าพิมพิสารคุ้มครองพระบาทและพระชานุของพระเจ้าชมพูบดี กลับแตกทำลายได้ทุกขเวทนา คราวนี้ทรงพิโรธจัดใช้พระขรรค์วิเศษฟันยอดปราสาทอีกด้วยพุทธานุภาพซึ่งแผ่มาป้องกัน พระขรรค์นั้นกลับย่อยยับเป็นธุลีไปพระเจ้าชมพูบดีจึงเหาะกลับกรุงปัญจาละแล้วปล่อยศรวิเศษลอยมาทำร้ายพระเจ้าพิมพิสารพระเจ้าพิมพิสารจึงเสด็จไปทูลขอให้พระพุทธรูปองค์ปกป้องจึงได้บังเกิดการต่อฤทธิ์กันขึ้นระหว่างพระศาสดากับพระเจ้าชมพูบดี พระพุทธรูปทรงจำแลงเป็นพระเจ้าจักรพรรดิราช มีพระอินทร์, พระพรหม, เทพยดา, นาค, ครุฑ, คนธรรพ์ เป็นบริวาร ทรงปราบทมิฬมานะของพระเจ้าชมพูบดีได้สำเร็จ พระเจ้ากรุงปัญจาละกลับผิดเป็นชอบได้ เสด็จออกผนวชจนที่สุดได้บรรลอรหัตผล

ด้วยเหตุแห่งการต่อฤทธิ์ของพระเจ้าชมพูบดีกับสมเด็จพระบรมศาสดานั้นเอง ทรงใช้พุทธอุบายด้วยการนิรมิตทรัพย์ศฤงคารเพียบพร้อมด้วยเครื่องบรมราชภูษิตาภรณ์ฉลองพระวรกาย เพื่อให้พระเจ้าชมพูบดีทรงละทิฐิมานะ ยอมต่อพระพุทธบาทมีอันไพศาลเพื่อจะทรงแสดงธรรมโปรดนำทางพระเจ้าชมพูบดีสู่อริยมรรคในที่สุด เหตุการณ์ดังกล่าวนี้เองจึงเป็นเหตุผลหนึ่งที่จะอธิบายถึงการนำเครื่องทรงอันมีค่าไปประดับองค์พระพุทธปฏิมาจากการยกย่องพระสภาวะอันเหนือมนุษย์ของพระพุทธเจ้าซึ่งเป็นคตินิยมของพระพุทธศาสนามายาวนานมาแต่เดิม เรื่องพระเจ้าชมพูบดีนี้จึงมีอิทธิพลอันมากต่อการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องของพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทสืบมาในหลายยุคสมัย

๔) คติการสร้างพระพุทธรูปฉลองพระองค์

การสร้างพระพุทธรูปแทนตัวถือเป็น “รูปสมมติ” ตามอุดมคติแบบไทยประเพณี เพราะถึงอย่างไรพระพุทธรูปก็สร้างขึ้นด้วยแนวคิดเชิงอุดมคติย่อมไม่มีความละม้ายคล้ายคลึงกับผู้สร้างหรือผู้อุทิศให้ตามข้อเท็จจริงเชิงกายภาพอยู่แล้ว แต่กระนั้นก็ตาม การจะนับเป็นพระพุทธรูปแทนตัวหรือไม่นั้นก็คงต้องดูที่ “เจตนา” ของผู้สร้างเป็นหลัก เพราะไม่ว่าพระพุทธรูปองค์นั้นจะมีความสูงเท่าไร (ซึ่งก็ไม่จำเป็นต้องสูงเท่าบุคคลนั้นเสมอไป) เป็นพระพุทธรูปยืนหรือประทับเป็นปางใด ทรงเครื่องหรือไม่ สร้างโดยเจ้านาย ขุนนาง หรือไพร่กิตติ หากเจตนาของผู้สร้างต้องการให้พระพุทธรูปองค์นั้นเป็นรูป “สมมติ” แทนตนเองหรือผู้ที่ตนอุทิศให้แล้วก็ย่อมเป็นพระพุทธรูปแทนตัวหรือ

^{๓๓๘} สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เรียบเรียง, เรื่องประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๐๓), หน้า ๒๔๙ – ๒๕๐.

พระพุทธรูปฉลองพระองค์ได้เหมือนกัน^{๑๓๙} ตัวอย่างเก่าแก่ของการสร้างพระพุทธรูปฉลองพระองค์ซึ่งเป็นพระพุทธรูป “เท่าตัว” หรือที่ล้านนาเรียกว่า “พระเจ้าค่าคิง” ปรากฏในชินกาลมาลีปกรณ์ เอกสารทางพุทธศาสนาสำคัญของล้านนา กล่าวถึง พญาแก้วหรือพระเมืองแก้ว (พุทธศักราช ๒๐๓๘-๖๘) กษัตริย์ล้านนาทรงสร้างพระพุทธรูปด้วยทองคำบริสุทธิ์น้ำหนักเท่ากับพระองค์เมื่อพุทธศักราช ๒๐๕๔ “เป็นพระพุทธรูปนั่ง ส่วนสูงมีขนาดเท่ากับพระมหากษัตริย์” หรือแม้แต่สมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก ที่ทรงเป็นเพียงสามัญชนในสมัยอยุธยาที่ทรงสร้างพระพุทธรูปแทนตัวหล่อนจากสัมฤทธิ์ประดิษฐานไว้ในวัดสุวรรณดารารามที่กรุงเก่า พระอารามประจำพระราชตระกูลของพระองค์^{๑๔๐} เป็นต้น

ในสมัยอยุธยาเผยให้เห็นถึงการแสดงความเป็นเทพเจ้า พระพุทธเจ้า และพระโพธิสัตว์ของกษัตริย์ เช่น เนื้อความในกฎหมายเทียบบาลกล่าวว่าถ้ากษัตริย์คือพระพุทธเจ้า พระโอรสก็คือ พระหน่อของพระพุทธองค์ นอกจากนี้ความเป็นเทพของกษัตริย์ในสมัยอยุธยายังปรากฏในวรรณคดีที่แต่งในสมัยกรุงศรีอยุธยานี้ ปรากฏวรรณคดี ยอพระเกียรติหลายเรื่อง เช่น วรรณคดียอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เรื่องลิลิตยวนพ่าย เป็นการเปรียบว่ากษัตริย์เหมือนกับพระพรหมและพระวิษณุ

พระกฤษณุสวงนโลกยพิมาย	พระพรหม
พระรอบรักษพวงพิชณ	ผ่านผ้า
พระผลาญพางพระสยาม	ภูวนารถ ไส้แฮ
พระโปรดพวงพระเจ้า	โปรดปรานฯ ^{๑๔๑}

หรือวรรณคดีกล่าวถึงการออกผนวชของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ แสดงให้เห็นว่าเมื่อทรงผนวชนั้นงามเหมือนพระพุทธองค์ ทำให้โลกนี้มีความสุขสบาย

แกลงปางแสดงดิพรเกื้อ	บุญบง บาปนา
เออาศนไอสูรยเสีย	จรกกล้วย
แกลงปางเมื่อพระทรง	พระผนวช นันนนา
งามเจื่อนสรพรเพชญ์ฝ่าย	แผ่นเกษม ^{๑๔๒}

วรรณคดียอพระเกียรติสมเด็จพระนารายณ์มหาราชมหาราช กล่าวว่าพระองค์เป็นพระนารายณ์

อัศจรรยจอมโลกเกล้า	ขจรสุทร
องค์บรมพิชณราช	สี่แท้ ^{๑๔๓}

^{๑๓๙} พิชญา สุ่มจินดา, “พระพุทธรูปทรงเครื่องฉลองพระองค์ในพระบรมมหาราชวัง: ความรู้ที่ต้องเปลี่ยนแปลง ความขัดแย้งที่ต้องวิเคราะห์”, *ประวัติศาสตร์ศิลปะที่ต้องจารึก*, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์, ๒๕๕๐), หน้า ๔๑.

^{๑๔๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๒.

^{๑๔๑} ลัลลนา ศิริเจริญ, *คู่มือลิลิตยวนพ่าย*, (กรุงเทพมหานคร: อักษรวิทยา, ๒๕๑๘), หน้า ๑๗๙

^{๑๔๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖๒.

^{๑๔๓} นิพนธ์ สุขสวัสดิ์, *วรรณคดีไทยเกี่ยวกับประวัติศาสตร์*, (พิษณุโลก: คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พิษณุโลก, ๒๕๒๐), หน้า ๒๘๑.

วรรณคดีของพระเกียรติของสมเด็จพระเจ้าปราสาททองเรื่อง คำฉันท์สรรเสริญพระเกียรติสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงประสาททองมีเนื้อความถึงการที่กษัตริย์แสดงตนเป็นเทพเจ้าและ พระโพธิสัตว์ เช่น

วรสมมภูวนาณโมลี รับคำโกสีย์
 บดินทรเสด็จลีลา
 เจียกจากไอศวรรย์ลงมา ครอบครองอยุธยา
 บุรินทรอินทรพิศาล^{๑๔๔}

การแสดงฐานะเหนือนมนุษย์ของกษัตริย์ในสมัยอยุธยาค่อนข้างหลากหลายไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะเทพองค์ใดองค์หนึ่ง นอกจากจะเป็นเทพเจ้าในศาสนาฮินดูแล้ว ยังปรากฏว่ามีการอ้างตนว่าเป็นพระพุทธรูปและพระจักรพรรดิ สังเกตได้จากพระนามของกษัตริย์มีทั้งที่เป็น “รามธิบดี” “รามศวร” “เอกาทศรถ” (รุทร) อิศวร “อินทราชา” รวมทั้งพระนามที่แสดงว่าเป็นพระพุทธรูป เช่น “หน่อพุทธางกูร” “บรมราชา” “มหาจักรพรรดิ” และ “ไตรโลก”^{๑๔๕}

พระมหากษัตริย์หรือเจ้านายก็มีพระราชนิยมในการสร้างพระพุทธรูปแทนตัวหรือพระพุทธรูปเท่าตัวเช่นกัน หากเป็นพระพุทธรูปแทนตัวหรือเท่าตัวมักรวมกันว่า “พระพุทธรูปฉลองพระองค์” ถ้าพระพุทธรูปนั้นทรงเครื่องประดับด้วยก็เรียกกันว่า “พระพุทธรูปทรงเครื่องฉลองพระองค์” การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องฉลองพระองค์ในสมัยอยุธยาปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา เช่นในรัชกาลของสมเด็จพระเอกาทศรถ (ครองราชย์พุทธศักราช ๒๑๔๘-๕๓) ทรงสร้าง “พระพุทธรูปสนองพระองค์” (พระพุทธรูปฉลองพระองค์) ไว้ถึง ๕ องค์ “องค์หนึ่งบุทองนพคุณ ทรงเครื่องมงกุฎกนกทูลพาหุรัดย้อมประดับเนาวรัตน์ และบัลลังก์นั้นบุทองจำหลักประดับเพชรตม องค์หนึ่งบุทองนพคุณ บัลลังก์นั้นบุทองจำหลัก องค์หนึ่งนั้นเป็นพระพุทธรูปปฏิมากรนาคนาคสนะ พระพุทธรูปองค์นั้นรจนาด้วยนากสวาสดี และเครื่องทรงนั้นทองจำหลักประดับเนาวรัตน์ และบัลลังก์นั้นรจนาด้วยนากสวาสดี พระพุทธรูปปฏิมาบุเงินสององค์ และฐานเงินจำหลักสรรพางค์” ^{๑๔๖}

ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (พุทธศักราช ๒๑๙๙-๒๒๓๑) ก็ทรงสร้าง “สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ” เป็นพระพุทธรูปทรงเครื่องปางห้ามสมุทร สูง ๔ ศอก ๑ คืบ ๑๓ (ประมาณ ๒ เมตรเศษ) อนุমানได้ว่าคงเป็นพุทธรูปทรงเครื่องฉลองพระองค์ หรือในคำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม ก็กล่าวถึงสมเด็จพระเจ้าอุทุมพร (ครองราชย์พุทธศักราช ๒๓๐๑)

^{๑๔๔}บุญเตือน ศรีวรพจน์, บรรณาธิการ, คำฉันท์สรรเสริญพระเกียรติสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงประสาททอง, (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๔๓), หน้า ๗๙.

^{๑๔๕}วราพร ภู่งศ์พันธ์, “ภาพลักษณ์สถาบันกษัตริย์ในกฎหมายตราสามดวง”, กฎหมายตราสามดวง ฉบับเฉลิมพระเกียรติ : ผลงานวิจัย, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๔๘), หน้า ๒๓๕.

^{๑๔๖}พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ๒ เล่ม, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๔๒), หน้า ๑๘๔.

“มีพระโองการรับสั่งให้เอาพระโกษทองทั้งสองและเครื่องอุปะโภคบริโภคเครื่องทองทั้งปวงและเครื่องประดับประดาทั้งปวง จึงเรียกบันดาช่างทั้งปวงเข้ามาแล้วจึงให้หล่อพระพุทธรูปทั้งสองประดับประดาทรงเครื่อง...แทนที่พระบิดาและพระชนนีไว้เป็นธิดา”^{๑๔๗}

ในสมัยสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ มีการสร้างรูปแทนบุคคลเป็นพระพุทธรูปเท่าพระองค์^{๑๔๘} ปรากฏเหตุเมื่อครั้งเสียกรุง เกิดกลางร้ายต่าง ๆ ทำให้รูปแทนบุคคลซึ่งมีทั้งพระพุทธรูปและเทวรูปแสดงอาการทุกข์ ความว่า “...พระพุทธรูปปฏิมากรทองคำตัวเท่าคน และพระพุทธรูปชินทร์ ซึ่งหล่อด้วยทองคำอันประดิษฐานอยู่ในวัดพระศรีสรรเพชญ์ในพระราชวังนั้นมีพระฉวีเศร้าหมอง พระเนตรทั้งสองหลุดหล่นลงอยู่บนพระหัตถ์ มีกาสองตัวตีกัน ตัวหนึ่งบินโผล่ตรงยอดเหมฉัตรเจดีย์วัดพระธาตุ ออกสวมลงตรงยอดพระเจดีย์เหมือนดังคนจับเสียไว้ เทวรูปพระนเรศวรนั้นมีน้ำพระเนตรไหล และเปล่งศัพท์สำเนียงเสียงอันดัง...”^{๑๔๙}

ในสมัยอยุธยาแนวคิดในการระลึกในการระลึกถึงบุคคลเหมือนกับในเขมร นั่นก็คือมีการกล่าวเปรียบเทียบกับษัตริย์กับเทพเจ้าและพระพุทธรูป และยังมีการสร้างประติมากรรมแทนตนเองและบรรพบุรุษในรูปของเทวรูปและพระพุทธรูปด้วย

แม้ว่าพระพุทธรูปทรงเครื่องฉลองพระองค์เหล่านี้ได้อันตรธานไปพร้อมกับการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ เมื่อพุทธศักราช ๒๓๑๐ แต่ธรรมเนียมการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องฉลองพระองค์ได้สืบทอดมาอย่างสมัยรัตนโกสินทร์เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงปราบดาภิเษกขึ้นครองราชย์สมบัติ ทรงริ่ฟื้นธรรมเนียมการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องฉลองพระองค์ขึ้นใหม่อันมีความหมายโดยนัยเพื่อแสดงถึงความเป็นพระมหากษัตริย์อย่างสมบูรณ์ตามโบราณราชประเพณีแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา รวมถึงการจรรโลงความศักดิ์สิทธิ์และความเป็น “เจ้า” ให้กับพระองค์และพระประยูรญาติที่เคยเป็นสามัญชนมาก่อนด้วย พระพุทธรูปทรงเครื่องฉลองพระองค์เหล่านี้ล้วนประดับประดาด้วยเครื่องต้นเครื่องทรงอลังการเช่นเดียวกับในสมัยอยุธยาจุฬพระพุทธรูปเจ้าผู้ทรงเป็นพระเจ้าจักรพรรดิเป็นสิ่งที่ศักดิ์สิทธิ์อันประดิษฐาน ณ ศูนย์กลางพระราชอำนาจในพระบรมมหาราชวังที่พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการบริพารเคารพสักการะ

๒.๒.๕ การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในกรุงธนบุรี

๑) ประวัติและพัฒนาการของการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในกรุงธนบุรี

ภายหลังจากที่กรุงศรีอยุธยาเสียเอกราชให้กับราชอาณาจักรพม่า พระยาวิชิตปราการ (สิน) ได้รวบรวมไพร่พลและกอบกู้เอกราชสำเร็จ โดยได้สถาปนากรุงธนบุรีศรีมหาสมุทรเป็นราชธานี แล้วทรงปราบดาภิเษกขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์ครองกรุงธนบุรี มีพระนามว่า สมเด็จพระบรมราชาที่ ๔ หรือที่ออกพระนามอย่างลาลองว่า สมเด็จพระเจ้าตากสิน ตามพระราชอิสริยยศเดิมก่อนที่จะทรง

^{๑๔๗} คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์และจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี, คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง, (กรุงเทพมหานคร: สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๓๔), หน้า ๕๙.

^{๑๔๘} วรพร ภู่งศ์พันธุ์, “ภาพลักษณ์สถาบันกษัตริย์ในกฎหมายเทียรบาล”, กฎมณเฑียรบาล ฉบับเฉลิมพระเกียรติ : ผลงานวิจัย, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๔๘), หน้า ๑๕๘ – ๑๕๙.

^{๑๔๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๕.

ครองราชย์ ในรัชสมัยของ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช (พระเจ้ากรุงธนบุรี) เป็นเวลา ๑๕ ปี (พ.ศ. ๒๓๑๐ – ๒๓๒๕) ด้วยทรงเคยผนวชเป็นพระในพระบวรพุทธศาสนามาก่อน ทำให้ทรงมีความรอบรู้แตกฉานในพระพุทธศาสนา ประพฤติปฏิบัติพระองค์เคร่งครัดในศาสนธรรม เนื่องจากบ้านเมืองได้ตกอยู่ภายใต้การยึดครองของพม่าเข้าศึกอยู่ระยะหนึ่ง เมื่อทรงกู้บ้านเมืองขึ้นมาได้แล้ว ก็ทรงเริ่มทำงานที่เกี่ยวกับการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาหลายประการ เช่น

จัดสังฆมณฑลให้เรียบร้อย หลังจากการสถาปนาราชธานีแล้ว ในพุทธศักราช ๒๓๑๑ ก็โปรดให้จัดระเบียบสังฆมณฑล โดยเสาะหาพระสงฆ์ชั้นผู้ใหญ่ นิมนต์มาประชุมกัน ณ วัดบางหว้าใหญ่ (วัดระฆังโฆสิตาราม) เพื่อเลือกตั้งพระสงฆ์ชั้นผู้ใหญ่ที่มีพรรษาและทรงคุณธรรม แล้วโปรดให้สถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราช ประมุขฝ่ายสงฆ์ เพื่อจัดการปกครองในสังฆมณฑลต่อไป และโปรดแต่งตั้งพระเถระใหญ่น้อยตามลำดับสมณศักดิ์ นิมนต์ไปจำพรรษาตามวัดวาอารามต่างๆ ในกรุงธนบุรี ทำหน้าที่บังคับบัญชาพระสงฆ์และสามเณร ในวัดฝ่ายคันถธุระและวิปัสสนาธุระ ในรัชสมัยของพระองค์มีสมเด็จพระสังฆราชปกครองสังฆมณฑลถึง ๓ พระองค์ตามลำดับดังนี้ (๑) สมเด็จพระสังฆราช (ติ วัดประดู่) (๒) สมเด็จพระสังฆราช (ศรี วัดพนัญเชิง) และ (๓) สมเด็จพระสังฆราช (ชื่น)

ทรงบูรณะพระอารามต่างๆ โปรดให้บรรดาขุนนางทั้งฝ่ายทหารและพลเรือน ราษฎร ร่วมกันสร้างพระอุโบสถ พระวิหาร เจดีย์ กุฏิ รวมหลายพระอาราม หมุดพระราชทรัพย์เป็นจำนวนมาก วัดสำคัญในรัชสมัย ที่โปรดให้บูรณะปฏิสังขรณ์มีดังนี้ วัดบางยี่เรือใต้(วัดอินทาราม) วัดบางหว้าใหญ่ (วัดระฆังโฆสิตาราม) วัดแจ้ง (วัดอรุณราชวราราม) วัดบางยี่เรือเหนือ(วัดราชคฤห์) วัดหงส์นาวาส (วัดหงส์รัตนาราม)

วัดที่สำคัญในรัชกาลนี้คือ วัดอินทาราม(วัดบางยี่เรือใต้หรือวัดบางยี่เรือใต้) สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงเอาใจใส่ ทั่วพระอาราม และโปรดให้ยกฐานะขึ้นเป็นพระอารามหลวงชั้นเอกพิเศษซึ่งเป็นวัดฝ่ายวิปัสสนาธุระ วัดหงส์นาวาส บูรณะแล้วยกฐานะขึ้นเป็นพระอารามหลวงชั้นเอกฝ่ายการศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรม วัดแจ้ง ตั้งอยู่ในเขตพระราชฐาน จึงไม่มีพระสงฆ์จำพรรษา เมื่อครั้งเสร็จศึกเวียงจันทน์ ได้ทรงอัญเชิญ พระแก้วมรกต มาประดิษฐาน ณ วัดแจ้งแห่งนี้ วัดนี้จึงเรียกว่าวัดพระแก้ว

ทรงสนับสนุนการเรียนพระไตรปิฎก จัดตั้งฝ่ายสังฆการี ธรรมการ หรือแผนกทำบัญชีพระสงฆ์ ได้พระราชทานไตรจีวร ๑ ไตรแก่พระภิกษุผู้ศึกษาพระไตรปิฎกพร้อมทั้งถวายปัจจัยรูปละ ๑ บาท และให้ช่างศิลปจัดการเขียนจิตรกรรมสมุดภาพไตรภูมิพระร่วง ทรงบำรุงพระพุทธศาสนาที่นครศรีธรรมราช

หลังจากกรุงศรีอยุธยาแตกในคราวเสียกรุงครั้งที่ ๒ เมื่อ ๗ เมษายน ๒๓๑๐ วัดวาอาราม บ้านเมืองถูกพม่าเผา พระคัมภีร์ พระไตรปิฎก และตำราต่างๆ ก็ถูกเผาและสูญหายเป็นอันมาก หลังจากสมเด็จพระเจ้าตากสิน ได้ทรงสถาปนากรุงธนบุรีเป็นราชธานีแล้ว ก็โปรดให้สืบเสาะแสวงหาพระไตรปิฎกตามหัวเมืองต่างๆ แล้วนำมาคัดลอกไว้เพื่อชำระพระไตรปิฎกต่อไป อาทิ ในครั้งเมื่อยกทัพไปปราบชุมนุมนครศรีธรรมราช เมื่อพุทธศักราช ๒๓๑๒ เมื่อเสร็จศึกแล้วก็โปรดให้ยืมพระไตรปิฎกจากนครศรีธรรมราชบรรทุกลงเรือเพื่อนำมาคัดลอกเก็บไว้ ณ กรุงธนบุรี และในครั้งที่ยกทัพไปปราบชุมนุมเจ้าพระฝาง เมื่อพุทธศักราช ๒๓๑๓ ก็โปรดให้นำพระไตรปิฎกจากวัดมหาธาตุ เมืองฝาง อุดรดิตถ์ เพื่อใช้ในการสอบทานกับต้นฉบับที่ได้มาจากนครศรีธรรมราช ทั้งนี้ทรงได้ให้นักปราชญ์ราช

บัณฑิต เช่น พระเทพกวี เป็นต้น มาช่วยรวบรวมและชำระพระไตรปิฎกให้มีความสมบูรณ์มากขึ้น นอกจากการนำพระไตรปิฎกมาชำระแล้วยังมีการนำหนังสือวิสุทธิมรรคจากนครศรีธรรมราชมาที่กรุงธนบุรีด้วย แต่การรวบรวมพระไตรปิฎกยังไม่เรียบร้อยก็สิ้นรัชกาลเสียก่อน

ทรงชำระพระอลัชชี เกิดจากการที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอในกองทัพนิกเก้เจ้าพระฝาง ซึ่งในทางหลักของพระวินัยแล้ว พระร่วมกันไปฆ่าคนหรือไปลักทรัพย์เขาเป็นเจตนาร่วมกัน แม้จะไปทำเพียงรูปสองรูปก็ถือว่าเป็นปาราชิกไปทั้งหมด^{๑๕๐}

การปกครองคณะสงฆ์ในสมัยนี้มีอยู่ ๒ ฝ่าย คือ (๑) ฝ่ายคามวาสี และ (๒) ฝ่ายอรัญวาสี ฝ่ายคามวาสีก็แบ่งไปอีกเป็น ๒ ฝ่าย คือ คามวาสีฝ่ายขวา และ คามวาสีฝ่ายซ้าย นอกจากนี้พระองค์ได้ทรงพระราชนิพนธ์หนังสือเรื่องหนึ่ง มีชื่อว่า “ลักษณะบุญ” เป็นหนังสืออธิบายเกี่ยวกับการปฏิบัติธรรมชั้นสูง (วิปัสสนา)

การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสมัยกรุงธนบุรีนั้น เนื่องจากเป็นระยะเวลาอันสั้น เพียง ๑๕ ปี กอปรกับระยะเวลาดังกล่าว บ้านเมืองแทบจะมิได้ว่างเว้นจากการสงครามเลย ธรรมเนียมแตกต่างอันเนื่องด้วยพระพุทธศาสนาจึงมีแตกต่างจากสมัยอยุธยาตอนปลายเท่าใดนัก แต่กระนั้นก็ยังปรากฏการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องขึ้น ในกรุงธนบุรี อาทิ หมู่พระพุทธรูปทรงเครื่องในพระวิหารวัดท้ายตลาด หรือวัดโมลีโลกยาราม (ภาพที่ ๒๘) เป็นต้น

ภาพที่ ๒๘ พระพุทธรูปทรงเครื่อง ในพระวิหารฉางเกลือ วัดโมลีโลกยาราม

สำหรับวัดโมลีโลกยาราม หรือ วัดท้ายตลาด เป็นพระอารามหลวงชั้นโท ชนิดราชวรวิหาร เป็นวัดที่สร้างในสมัยอยุธยา แต่ไม่ปรากฏนามผู้สร้าง และเหตุที่เรียกว่า วัดท้ายตลาด เนื่องจากอยู่ติดจากตลาดเมืองธนบุรี ปัจจุบันชาวบ้านยังนิยมเรียกชื่อนี้ อยู่ในสมัยกรุงธนบุรี วัดนี้เป็นวัดในเขตพระราชฐาน จึงไม่มีพระสงฆ์อยู่ตลอดช่วงรัชกาล ส่วนพระวิหาร สันนิษฐานว่าได้ใช้เป็นฉางเกลือของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ภายในพระวิหารกันเป็น ๒ ตอน ปัจจุบัน ตอนหน้าที่หันออกคลองบางกอกใหญ่ ประดิษฐานพระพุทธรูปเป็นหมู่บนฐานชุกชี ส่วนตอนหลังเป็นพื้นที่ค่อนข้างแคบ ประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้นขนาดใหญ่ ในรัชกาลที่ ๓ ได้รับการปฏิสังขรณ์ใหม่ทั่วทั้งพระอาราม

และทรงเปลี่ยนนามใหม่ว่า “วัดโมลีโลกยาราม” ภายหลังมาเรียกกันว่า “วัดโมลีโลกยาราม”

^{๑๕๐} เสถียร โพธิ์นันทะ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ฉบับมุขปาฐะ ภาค ๒ , พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๒๐๕.

๒) คติของการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในกรุงธนบุรี

เมื่อได้ศึกษาประวัติและพัฒนาการการสร้างพระพุทธรูปในสมัยกรุงธนบุรีแล้ว จะพบว่า คติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องที่ปรากฏนั้น ผู้วิจัยพบว่ามีแนวคิดและ คติที่ไม่แตกต่างจากครั้งกรุงศรีอยุธยา โดยเฉพาะสมัยอยุธยาตอนปลาย อันมีสาเหตุปัจจัยจากภาวะสงครามและการรวบรวมบ้านเมืองให้เป็นปึกแผ่น แม้สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีจะเอาพระทัยใส่ในการพระศาสนาเป็นอันมาก แต่เวลาส่วนใหญ่ก็หมดไปกับราชการสงคราม จึงกล่าวได้ว่าคติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสมัยกรุงธนบุรีเป็นราชธานีนี้มีลักษณะเช่นเดียวกับสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย

๒.๒.๖ การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในกรุงรัตนโกสินทร์

๑) ประวัติและพัฒนาการของการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในกรุงรัตนโกสินทร์

ภายหลังจากเกิดเหตุจลาจลในกรุงธนบุรี สมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกได้ชำระความจนสงบเรียบร้อย จึงดำริย้ายราชธานีข้ามฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยามาอยู่ทางฝั่งตะวันออกขนานนามราชธานีนี้ว่า กรุงรัตนโกสินทร์ แล้วปราบดาภิเษกเสวยราชย์ขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์ พระองค์แรกแห่งราชวงศ์จักรี เมื่อพุทธศักราช ๒๓๒๕ การวางผังเมืองนั้นได้ลอกแบบผังเมืองของกรุงศรีอยุธยาทั้งหมด รวมทั้งพระอารามทั้งหลาย มาใช้เป็นแบบในการสร้างกรุงรัตนโกสินทร์

การศึกษาประวัติและพัฒนาการของการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในกรุงรัตนโกสินทร์สามารถแบ่งได้เป็นสองช่วงเวลาคือ ก่อนรัชกาลที่ ๕ และรัชกาลที่ ๕ เป็นต้นมา

สมัยก่อนรัชกาลที่ ๕

พระพุทธศาสนาในยุคกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นการทำงานสืบต่อจากสมัยกรุงธนบุรีเป็นราชธานี งานที่เด่นเกี่ยวกับพระศาสนา คือการอัญเชิญเอาพระแก้วมรกต (ภาพที่ ๒๙) มาจากประเทศลาวและโปรตเกล้าฯ ให้สร้างวัดพระศรีรัตนศาสดารามขึ้น เลียนแบบวัดพระศรีสรรเพชญ์ในกรุงเก่าต่างๆ เช่น วัดโพธาราม หรือวัดเชตุพนฯ (วัดโพธิ์) ในปัจจุบัน สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวบรมโกศได้ทรงบูรณะวัดนิพพานารามและเปลี่ยนชื่อเป็นวัดพระศรีสรรเพชญ์ก็คือวัดมหาธาตุฯ ในปัจจุบันได้ทรงอัญเชิญพระพุทธรูปมาจากเมืองเหนือลงมาในพระนครเป็นอันมาก และทรงจัดการสังคายนาพระไตรปิฎกขึ้นเมื่อพุทธศักราช ๒๓๓๒ โดยทรงพิจารณาเห็นว่า การศึกษาของพระสงฆ์ย่อหย่อนลง พระไตรปิฎกที่จารึกคัดลอกสืบทอดกันมาบางส่วนวิปลาสคลาดเคลื่อนไปจึงทรงจัดให้มีการสังคายนาขึ้น โดยมีพระมหาเถระ ๑๑๘ รูป ราชบัณฑิต ๓๒ คน เมื่อชำระพระไตรปิฎกเสร็จแล้ว ก็แบ่งออกเป็น คัมภีร์พระวินัย ๘๐ คัมภีร์ พระสูตร ๑๖๐ คัมภีร์ อภิธรรม ๖๑ คัมภีร์ สัททวิเสส ๕๓ คัมภีร์ รวมเป็นหนังสือ ๓๕๔ คัมภีร์ คิดเป็นใบลานได้ ๓,๖๙๖ ผูก โปรดให้ประดิษฐานไว้ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม โดยทรงสร้างหอมณเฑียรธรรมขึ้น ผลจากการสังคายนาในครั้งนี้ก็ช่วยให้ปรับปรุงการศึกษาของพระสงฆ์ให้ดีขึ้น^{๑๕๑}

พระราชกรณียกิจพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาที่สำคัญ ได้แก่

^{๑๕๑} เสถียร โพธิ์นันทะ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ฉบับมุขปาฐะ ภาค ๒ , พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย) , หน้า ๒๑๐.

ภาพที่ ๒๙ พระพุทธมหายานรัตนปฏิมากร (พระแก้วมรกต) เมื่อทรงเครื่อง ฤดูร้อน ฤดูฝน และ ฤดูหนาว

๑. สร้างพระอาราม คือ พระศรีรัตนศาสดาราม (พ.ศ. ๒๓๒๕) เพื่อประดิษฐานพระแก้วมรกตที่ได้มาจาก เวียงจันทน์ วัดนี้ประสงค์จะให้แทนวัดพระศรีสรรเพชญ์สมัยอยุธยา ทรงให้เป็นพุทธวาสน ไม่มีพระสงฆ์อยู่ สร้างปราสาทพระเทพบิดร สร้างวัดสุทัศน์ ได้ทรงปฏิสังขรณ์พระอารามและที่สำคัญในสมัยนี้ คือ วัดพระเชตุพน (ชื่อ วัดโพธาราม เดิมสร้างสมัยอยุธยา) และพระราชทานนามใหม่ ว่า “วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม” ต่อมาภายหลังได้สถาปนาเป็นพระอารามประจำรัชกาลที่ ๑

๒. การรวบรวมพระพุทธรูปโบราณ ทรงรวบรวมพระพุทธรูปจำนวนพันกว่าองค์ (๑,๒๔๘ องค์) เฉพาะที่วัดพระเชตุพนแห่งเดียวพระราชทานไว้ ๒๐๐ กว่าองค์ ส่วนองค์พระศรีสรรเพชญ์นั้นถูกพม่าเผาลอกทองไป ทรงโปรดให้สร้างเจดีย์แบบย่อไม้สิบสอง สูงเส้นเศษ บรรจุหุ่นพระศรีสรรเพชญ์โปรดให้อัญเชิญพระโลกนาถ เป็นพระยืนสูง ๕ วา มาจากอยุธยา ประดิษฐานไว้ที่วัดพระเชตุพนฯ นอกจากนี้ยังอัญเชิญพระศรีศากยมุนี มาจากวัดมหาธาตุเมืองสุโขทัย ประดิษฐานไว้ที่วัดสุทัศน์เทพวราราม ซึ่งเป็นพระพุทธรูปสัมฤทธิ์ที่มีขนาดใหญ่โตมาก ประดิษฐานอยู่กลางพระนคร

๓. พระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์ในการสังคายนาพระไตรปิฎก โปรดให้พระเถระผู้ทรงคุณวุฒิทรงจำพระไตรปิฎก จำนวน ๒๑๘ รูป และฆราวาสที่เป็นราชบัณฑิตอีก ๓๒ คน ประชุมทำสังคายนาพระไตรปิฎก ณ วัดพระศรีสรรเพชญ์ (วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์) เมื่อ วันเพ็ญ เดือน ๑๒ ปีวอก พุทธศักราช ๒๓๓๑ เสร็จเมื่อเดือน ๕ ปีระกา ทำอยู่ ๕ เดือน และพระราชทานไปตามอารามต่างๆ ในพระนคร-ธนบุรี และสร้างหอมนเฑียรธรรมขึ้นในวัดพระแก้ว เพื่อเก็บพระไตรปิฎก ในครั้งนั้นสมเด็จพระวันรัตวัดพระเชตุพนฯ ได้รับจาคัมภีร์ขึ้นเป็นอนุสรณ์ จัดเป็นการสังคายนาครั้งที่ ๙ และจัดทำในประเทศไทยเป็นครั้งที่ ๒ เรียก “ฉบับทองใหญ่” (ครั้งที่ ๑ พระเจ้าติโลกราชแห่งเมืองเชียงใหม่ พุทธศักราช ๒๐๒๐ ทำอยู่ ๑ ปี เป็นการชำระตัวอักษรในพระไตรปิฎก)

๔. ทรงออกกฎหมายคณะสงฆ์ เรียกในปัจจุบันว่า “พระราชบัญญัติคณะสงฆ์” (พ.ร.บ. คณะสงฆ์) มีจุดมุ่งหมายเพื่อให้คณะสงฆ์ สะดวกในการปกครองสังฆมณฑล นอกเหนือจากการปกครองคณะสงฆ์ มีด้วยกัน ๑๐ ฉบับ ฉบับแรก เมื่อพุทธศักราช ๒๓๒๕ มีสาระสำคัญ เช่น ห้ามพระเทศน์ตลกคะนอง ห้ามพระสงฆ์รับฝากสมบัติ หรือพัวพันกับสมบัติของฆราวาส วางโทษอย่างหนักสำหรับผู้ปกปิดอาบัติปาราชิก ห้ามภิกษุกินจุจิก กินร่วมกับฆราวาส เป็นต้น

๕. ทรงจัดระเบียบสังคัมภีร์ เนื่องจากในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสิน มีสมเด็จพระสังฆราชที่สถาปนาขึ้น ชื่อ ดี, ศรี, ขึ้น ตามลำดับ ๓ พระองค์ มาในสมัยรัชกาลที่ ๑ โปรดสถาปนาสมเด็จพระสังฆราช ศรี ขึ้นเป็นสังฆราช และทรงถอดยศสมเด็จพระสังฆราชขึ้นลงมา และทรงตั้งสมณศักดิ์พระรามัญ ๓ รูป คือ พระมหาสุเมธจารย์ (สุเมธใหญ่) พระไตรสรณธัมม์ และพระสุเมธจารย์ (สุเมธน้อย) เพื่อปกครองคณะสงฆ์ฝ่ายรามัญ

๖. ทรงปฏิบัติธรรม ทรงฝึกฝนการศึกษาพุทธศาสนา และมีพระราชปณิธานกับพระเถระบ่อยๆ ดังมีตัวอย่างพระราชปณิธานกับพระเถระ คือ พระราชปณิธานเรื่องสมบัติของสงฆ์ เกี่ยวกับสมบัติของวัดที่ร้างลงไป แล้วมีผู้อุทิศให้วัด พระราชปณิธานเรื่องอานิสงส์แห่งการบำเพ็ญบุญเป็นลำดับชั้นเกี่ยวกับ ศีล ทาน ภาวนา เป็นต้น

ในรัชสมัยต่อมา เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร ได้เสวยราชย์เมื่อพุทธศักราช ๒๓๕๒ เป็นพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๒ มีพระปรมาภิไธยปรากฏในเวลาต่อมาว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ครองราชย์อยู่ ๑๕ ปี เป็นพระราชโอรสของ พระราชกรณียกิจพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาที่สำคัญ ได้แก่

๑. ทรงส่งสมณทูตไปลังกา ซึ่งเป็นธรรมเนียมที่เคยปฏิบัติมาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาแต่ขาดตอนเพราะเหตุจากภัยจากสงคราม และโปรดให้พระศาสนวงศ์ไปอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุกับต้นโพธิ์ลังกาเข้ามาถวาย เมื่อ พุทธศักราช ๒๓๕๗ ต่อมาส่งคณะทูตเป็นพระสงฆ์จำนวน ๙ รูป กลับมาเมื่อ พุทธศักราช ๒๓๖๑ ได้อัญเชิญห่อพระศรีมหาโพธิ์ จำนวน ๖ ต้นกลับมา โปรดให้เชิญสองต้นไปปลูกที่นครศรีธรรมราช ต้นหนึ่งมีพระขอไปปลูก เหลืออีก ๓ ต้นนำไปปลูกที่ วัดมหาธาตุ วัดสุทัศน์ วัดสระเกศแห่งละต้น การเจริญพระศาสนากับศรีลังกาในรัชสมัยนี้แสดงให้เห็นว่า พระพุทธศาสนานิกายเถรวาท ได้รุ่งเรืองเฟื่องฟูเป็นอันมาก

๒. ทรงฟื้นฟูประเพณีวิสาขบูชา ซึ่งได้เคยทำมาแล้วตั้งแต่สมัยสุโขทัย แต่มาขาดตอนในสมัยอยุธยา เพราะเหตุจากภัยสงคราม ทรงทราบว่าประเทศลังกามีพิธีวิสาขบูชาที่ใหญ่โตมาก จึงโปรดให้มีขึ้นเช่นเดียวกับศรีลังกา

๓. พระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์การศึกษา ซึ่งแต่เดิมมีเพียงการสอนกำหนดไว้ ๓ ชั้น คือ บาเรียนตรี เรียนพระสูตร บาเรียนโท เรียนพระสูตร-พระวินัย และบาเรียนเอก เรียนพระสูตร-พระวินัย-พระอภิธรรม ทรงพระบรมราชวินิจฉัยเห็นว่าความรู้ของพระสงฆ์อาจจะไม่เพียงพอ จึงโปรดให้เปลี่ยนแปลงใหม่เป็น ๙ ประโยค กำหนดหลักสูตรให้ยากขึ้นตามลำดับ ต้องสอบได้ ๓ ประโยคจึงจะได้เป็นเปรียญ (พระมหา) เมื่อสอบได้ ๔ ประโยคก็เรียกว่าเปรียญ ๔ ประโยค ต่อไปจนสอบได้ ๙ ประโยค เรียกว่าเปรียญ ๙ ประโยค นอกจากนี้ยังซ่อมแซมคัมภีร์พระไตรปิฎกที่ยังไม่ครบในสมัยรัชกาลที่ ๑ ทั้งยังสร้างขึ้นใหม่อีก ๑ จบเรียกชื่อว่า “ฉบับรดน้ำแดง”

๔. โปรดให้มีการสังคายนาสวดมนต์ ซึ่งถือเป็นเรื่องสำคัญเทียบกับการทำสังคายนาครั้งรัชกาลที่ ๑ ที่เดียว โปรดให้แปลพระปริตรทั้งหลายออกมาเป็นภาษาไทย และให้ข้าราชการฝ่ายในฝึกหัดสวด คือสวดเหมือนอย่างที่พระสวด ให้มีความชำนาญและออกเสียงอักขระพยัญชนะถูกต้องทั่วทั้งทำนองชัดเจน เวลากลางคืนสวดพร้อมกันที่ห้องพระโรง

เมื่อสิ้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ก็เสวยราชย์สืบมาเป็นรัชกาลที่ ๓ แห่งพระมหาจักรีบรมราชวงศ์ มีพระปรมาภิไธยว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว การพระศาสนาในรัชสมัยนี้ (๒๓๖๗ - ๒๓๙๔) ด้วยพระราชจริยวัตรที่ทรงบำเพ็ญ ทำให้ผู้คนทั่วไปเข้าใจว่าทรงผู้ปรารถนาพระโพธิญาณ ทรงบำเพ็ญพระบารมีเยี่ยงอย่างพระโพธิสัตว์ โดยถือแนวพระเวสสันดรเป็นหลัก ดังนั้นจึงทรงเคารพรัก พระภิกษุสามเณร และทรงมีพระราชศรัทธาในพระพุทธศาสนาเป็นพิเศษ การซ่อมการสร้างวัดวาอารามได้เกิดขึ้นเป็นอันมากและแยกการปกครองคณะสงฆ์ออกเป็น ๔ คณะ คือ คณะเหนือ คณะใต้ คณะกลาง และคณะอรุณวาสี โดยให้มีพระราชาคณะหรือสมเด็จพระราชาคณะเป็นเจ้าคณะใหญ่ในตำแหน่งทั้ง ๔ นั้น ในรัชสมัยนี้ เมืองไทยได้ขอยืมพระไตรปิฎกมาจากลังกาถึง ๔๐ คัมภีร์ เพื่อคัดลอกเข้าสู่ภาษาไทย มีการเจริญพระราชไมตรีทางด้านพระพุทธศาสนากับประเทศศรีลังกาหลายครั้งหลายครา

ในรัชสมัยนี้มีเรื่องเกี่ยวกับคณะสงฆ์ ซึ่งออกจะมีความสำคัญอยู่เรื่องหนึ่ง คือ การอุปถัมภ์เกิดขึ้นของคณะธรรมยุต โดย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะดำรงพระราชอิสริยยศเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎ ได้ทรงผนวชในพระพุทธศาสนา หลังจากทรงผนวชไม่นาน พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้เสด็จสวรรคต ราชสมบัติจึงตกอยู่แก่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์จึงตัดสินพระทัยที่จะอยู่ในสมณเพศต่อไป หลังจากที่ได้ทรงศึกษาค้นคว้าหลักธรรมในพระไตรปิฎกมาเทียบเคียงกับการประพฤติปฏิบัติของพระภิกษุสงฆ์ในครั้งนั้น ทรงมีพระราชดำริว่า บางอย่างไม่ตรงกัน เมื่อทรงสอบถามผู้ใหญ่ก็ไม่มีใครที่จะชี้แจงอธิบายให้เกิดความเข้าใจพระทัยได้ ทำให้เกิดท้อพระทัย และคิดเลยไปถึงว่า ศาสนวงศ์ที่สืบทอดกันมาจากพระอริยสงฆ์ในสมัยพุทธกาล อาจจะหายไปหมดแล้ว จึงตั้งพระทัยอธิษฐาน ถ้าหากท่านที่สืบทอดมาจากพระอริยสงฆ์ยังมีอยู่ ก็ขอให้ท่านได้พบภายใน ๓ วัน หรือ ๗ วัน ในที่สุดก็ได้พบกับ พระสุเมธุนี (พุทธวิโส) เป็นพระมอญอยู่ทางวัดบวรเมศร์ มีความรอบรู้แตกฉานในพระวินัยปิฎก เครื่องครัดมากจึงได้เสด็จไปสนทนาสอบถามเทียบเคียงกับหลักที่ได้ทรงศึกษามา เห็นว่ามีความถูกต้องตามหลักของพระไตรปิฎก จึงทรงมีพระศรัทธาที่จะประพฤติปฏิบัติตามนั้น แต่มีขัดข้องอยู่ เนื่องจากในขณะนั้น ยังประทับอยู่ในสำนักของสมเด็จพระอุปัชฌาย์ คือสมเด็จพระสังฆราช ที่วัดมหาธาตุ จึงได้เสด็จย้ายไปที่วัดสมอราย ในพุทธศักราช ๒๓๗๒ แต่ไม่ได้ลาขาดจากวัดมหาธาตุแต่ประการใดก็คงเสด็จไปๆ มาๆ อยู่ เพียงแต่ว่ามีพระประสงค์จะปฏิบัติให้ถูกต้องตามหลักธรรมพระไตรปิฎกเท่านั้นเอง ถ้ามองถึงเหตุผลของการแยกพระองค์ไปประพฤติปฏิบัติธรรมให้ถูกต้องตามหลักของพระวินัยในครั้งนั้น คงไม่มีพระประสงค์ให้เกิดนิกายขึ้นแต่ประการใด เพียงแต่ว่าเมื่อบวชมาแล้ว ก็ควรปฏิบัติให้ถูกต้องตามพระธรรมวินัย ถ้าไม่สามารถปฏิบัติให้ถูกต้องได้ ก็ไม่ควรจะบวช ในระยะแรกก็มีภิกษุที่ถวายตัวเป็นลูกศิษย์เพียง ๖ รูปเท่านั้นเองแต่จากการประพฤติปฏิบัติของพระองค์ที่ทรงมีความเคร่งครัด จึงสร้างศรัทธาอุปาสาทะให้เกิดขึ้นแก่ประชาชนมากขึ้น จนพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแต่งตั้งให้เป็นพระราชาคณะทรงจัดการปรับปรุงการศึกษา การปฏิบัติที่วัดสมอราย ให้ดียิ่งขึ้น ต่อมารัชกาลที่ ๓ ได้โปรดเลื่อน

สมณศักดิ์พระวชิรญาณขึ้นเป็นเจ้าคณะรองและเชิญเสด็จมาประทับที่วัดบวรนิเวศวิหาร เมื่อวันที่ ๑๑ มกราคม ๒๓๗๙ ขณะที่พระวชิรญาณหรือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จมาประทับที่วัดบวรนิเวศวิหารนั้น มีพระชันษาได้ ๓๒ พรรษาพอดี พระองค์ได้ทรงวางระเบียบในการประพฤติปฏิบัติสำหรับคณะธรรมยุตขึ้น โดยยึดถือหลักพระธรรมวินัยเป็นเกณฑ์ ปัญหาที่ไม่ค่อยจะตรงกันกับพระสงฆ์เดิมก็คือ เรื่องการห้ามจีวรกับการปฏิบัติตามพระวินัยบางข้อ บางประการเท่านั้น นอกนั้นก็ไม่มีอะไรที่แตกต่างกันมากนัก ในด้านการปกครอง พระองค์ก็ยังทรงอยู่ในการปกครองของคณะกลาง ซึ่งขึ้นตรงต่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส ^{๑๕๒}

พระพุทธศาสนาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น เมื่อมองจากสายทั้ง ๔ จะได้ภาพรวม โดยการปกครอง ก็คงเป็นไปในรูปเดิม คือมีพระมกุฏราชกุมารสูงสุด ได้แก่สมเด็จพระสังฆราชเป็นผู้บริหาร และมีพระเถระรับผิดชอบลดหลั่นกันลงมาตามลำดับ โครงสร้างใหญ่จึงมีลักษณะเดียวกับในสมัยพุทธกาล ในสุโขทัย และแม่ในสมัยอยุธยา

ด้านการศึกษา พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้การสนับสนุนการศึกษาพระปริยัติธรรมเป็นอย่างมาก จนถึงกับเปิดโอกาสให้พระสงฆ์เข้าเรียนและเข้าสอบในพระบรมมหาราชวัง การสอบความรู้ในสมัยนั้นเป็นการสอบด้วยปากเปล่า คณะกรรมการเป็นพระเถระผู้ใหญ่ที่มีความรอบรู้แตกฉานในภาษาบาลี มีการเลือกเฟ้นกลั่นกรองกรรมการเป็นอย่างดี และผู้ที่เข้าสอบเองก็มีการเลือกเฟ้นกันเป็นอย่างดี การสอบนั้นก็เรียกกันไปเป็นประโยค ๆ บางรูปสามารถสอบได้รวดเดียวเป็นเปรียญ ๙ ประโยค ก็มี เช่น สมเด็จพระสังฆราช (สา) วัดราชประดิษฐ สอบเป็นเปรียญได้ ๙ ประโยคในสมัยรัชกาลที่ ๓ ^{๑๕๓}

ด้านการเผยแผ่พระศาสนา ทางราชการโดยเฉพาะ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการผู้ใหญ่ พ่อค้า คหบดี นิยมการฟังธรรมด้วยการอาราธนาพระไปเทศน์ในวังหรือในบ้านของตน ส่วนการเผยแผ่ในแนวอื่น คงรูปแบบเดียวกับที่ทำมาแต่ก่อนนั้น ส่วนใหญ่ชาวบ้านจะเข้าไปฟังธรรมในวันธรรมสวนะและอาราธนาพระเทศน์ การเทศน์จะมุ่งเน้นหนักไปในด้านนิทานชาดกที่ง่ายต่อการทำความเข้าใจ แต่ส่วนหนึ่งก็เป็นธรรมระดับสูง ที่มุ่งไปทางมรรคผลนิพพาน เนื่องจากสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตั้งความปรารถนาที่จะเป็นพระพุทธเจ้า จึงทรงบำเพ็ญโพธิสัตว์บารมีหรือพุทธการกรรมตามหลักของบารมี ๑๐ ประการ คือ แนวหลักก็ทรงยึดแนวของพระเวสสันดร บรมโพธิสัตว์ ซึ่งเป็นพระชาติใหญ่

ด้านสาธารณูปการ การก่อสร้างวัดได้เกิดขึ้นมากในรัชกาลที่ ๓ เพราะพระองค์ทรงเน้นที่ทานบารมี และการให้ทานนั้น พระพุทธเจ้าทรงแสดงว่า การให้ที่อยู่อาศัยชื่อว่าให้ทุกอย่าง ศิลปกรรมที่นำมาก่อสร้างในครั้งนั้น เน้นไปในด้านศิลปกรรมที่เป็นแบบจีน อาจจะเป็นเพราะทรงทำมาค้าขายกับจีนมาก่อน ความคุ้นเคยชอบพอกับศิลปกรรมแบบจีนซึ่งมีความแข็งแรงมากกว่าความสวยงามเจ้านาย ผู้ใหญ่ เศรษฐี คหบดี ต่างๆ นิยมสร้างวัด บุรณะวัด ซ่อมแซมวัดเป็นส่วนมากวัดจึงเกิดขึ้นในยุคนี้มาก

^{๑๕๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๕.

^{๑๕๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๘.

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงให้การสนับสนุนส่งเสริมพระพุทธศาสนา เรียกว่าทุกด้าน เนื่องจากยุคสมัยนั้นประชากรเรามีไม่มากนัก ปัญหาในด้านศีลธรรม จริยธรรม จึงไม่ค่อยมีอะไรที่รุนแรง ประกอบกับองค์พระมหากษัตริย์เป็นผู้ที่ทรงมีความหนักแน่นในธรรม การปกครองพระราชอาณาจักรจึงร่มเย็นสงบสุขเรื่อยมา ในรัชสมัยของพระองค์ มิได้ทรงตั้งรัชทายาทไว้ จนสิ้นรัชกาล ที่ประชุมพระบรมวงศ์และข้าราชการทั้งปวงจึงได้มีมติทูลเชิญพระภิกษุเจ้าฟ้ามงกุฏ ลาลิกขาทออกมาเสวยราชสมบัติ เป็นรัชกาลที่ ๔ มีพระปรมาภิไธยว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๓๙๔ – ๒๔๑๑) เนื่องจากทรงเป็นนักปราชญ์ทางศาสนาพระองค์หนึ่ง ทรงมีความรอบรู้แตกฉานในภาษาบาลี สันสกฤต ภาษาอังกฤษ และแตกฉานในพระธรรมวินัย เนื่องจากได้ทรงผนวชอยู่เป็นเวลานานถึง ๒๗ พรรษา ทรงเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์แรกที่กล้าใช้วิจารณ์ญาณ วินิจฉัย ตีความในอรรถกถา ฎีกา และอนุฎีกา คือคัมภีร์รุ่นหลัง ไม่ใช่ไปตีความพระไตรปิฎก

ทรงเป็นนักโบราณคดีที่มีความรอบรู้ในเรื่องโบราณคดีจากการเสด็จไปดูตงค์ในส่วนต่างๆ ของประเทศทำให้ทอดพระเนตรเห็นโบราณวัตถุ โบราณสถาน ที่ควรแก่การอนุรักษ์ไว้เป็นอันมาก

ทรงเป็นบุคคลแรกที่อ่านอักษรคฤณได้ และทรงวินิจฉัยจุดของการเผยแผ่พระพุทธศาสนาครั้งแรกในเมืองไทยได้ว่าอยู่ที่นครปฐม

ทรงศึกษาแตกฉานในภาษาบาลี ภาษาสันสกฤต ภาษาลาติน ภาษาอังกฤษ และเป็นกษัตริย์ทางเอเชียพระองค์แรกที่รู้ภาษาอังกฤษจนพูดได้แต่งได้

ผลจากการศึกษาของพระองค์นี้ มีประโยชน์ต่อชาติไทยอย่างกว้างใหญ่ไพศาล พระเกียรติคุณในฐานะที่เป็นผู้แตกฉานในด้านพระธรรมวินัยแพร่หลายไปถึงต่างประเทศ โดยเฉพาะเขมรกับลังกา จนพระสงฆ์ทั้งสองประเทศนั้นต้องส่งคณะทูตเข้ามาเรียนข้อวัตรปฏิบัติกับพระองค์ท่านที่วัดบวรนิเวศวิหาร และนำไปประดิษฐานที่ประเทศของตน ทรงมีพระราชปรารภที่จะนำพระพุทธศาสนาไปเผยแผ่ในประเทศต่างๆ ปรากฏเอกสารหลักฐานที่ทรงมีไปถึงลังกา รวมทั้งสหรัฐอเมริกา ยุโรป แต่ว่าติดขัดด้วยระเบียบประเพณีในฐานะที่ทรงเป็นราชวงศ์ผู้ใหญ่ก็เป็นที่เกรงกันว่าจะไม่ปลอดภัย พระเจ้าแผ่นดินก็ไม่ทรงยอมให้ออกไปต่างประเทศทำให้ไม่อาจดำเนินการได้ ในขณะที่ทรงครองสมณเพศอยู่ ๒๗ ปีนั้น ทรงใช้เวลาส่วนหนึ่งเสด็จจาริกธุดงค์ไปในส่วนต่างๆ ของประเทศทำให้สนิทสนมคุ้นเคยกับราษฎรและรู้สสารทุกข์สุขดิบของราษฎร ทรงคุ้นเคยกับเจ้านาย พระเจ้าแผ่นดินและข้าราชการผู้ใหญ่ในประเทศทางยุโรป เช่น อังกฤษ ฝรั่งเศส เป็นต้น ตั้งแต่สมัยที่ผนวชเป็นพระอยู่และจากการที่ทรงศึกษาปฏิบัติธรรมในทางพระพุทธศาสนาทำให้เข้าใจปัญหาต่างๆ ได้ดี เมื่อเสด็จออกเถลิงถวัลย์ราชสมบัติเป็นพระเจ้าแผ่นดินแล้ว ก็ทรงให้สถาบันพระมหากษัตริย์กับประชาชนมีความใกล้ชิดเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันมากยิ่งขึ้นกว่าสมัยก่อน

ด้านการปกครอง ในสมัยนั้น การปกครองก็คงอาศัยรูปแบบเดิม พระองค์เองแม้จะทรงเป็นต้นวงศ์ของคณะธรรมทูต แต่เมื่อเป็นพระเจ้าแผ่นดินแล้ว ก็เป็นเอกอัครศาสนูปถัมภกที่ดี ระยะ ๓ ปีแรกไม่ได้ทรงยกย่องพระเถระในคณะธรรมยุติขึ้นมาเลย เพราะตอนนั้นอายุพรรษาของท่านเหล่านั้นยังไม่สูงมากนัก กลับทรงยกย่องพระเถระผู้ใหญ่ฝ่ายมหานิกาย ทรงยกย่องพระพุทธานุจารย์ (ฉิม) วัดโมฬีโลกยารามขึ้นเป็นที่พระราชาคณะ ที่สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ฉิม) แต่งคาถาประพันธ์ยกย่องและใช้จำสืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน เนื่องจากพระองค์ทรงรู้ปัญหาในการบริหารคณะสงฆ์เป็นอย่างดีว่าพบปัญหาติดตามพระวินัยนั้น ใช้สำหรับพระที่มีจิตสำนึกเป็นสมณะที่ดี ได้ไม่มีปัญหาอะไร แต่

ว่าพระบางองค์ที่ไร้ยางอายุขาดความสำนึกรับผิดชอบต่อสมณภาวะของตน หรือเพราะพื้นเพเจริต อัมมาสัยยังไม่อ่อนโยนพอที่จะฝึกปรือ ด้วยบทบัญญัติทางพระวินัย จำเป็นต้องอาศัยมาตรการทาง กฎหมาย ทำให้พระองค์มีพระบรมราชโองการสั่งบังคับจัดการแก้ปัญหาที่พระในสมัยนั้นทำ และ ป้องกันปัญหาที่พระจะทำขึ้นไว้เป็นอันมาก นี่ก็เป็นหลักของการอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาประการหนึ่งของพระมหากษัตริย์ที่เป็นพุทธมามกะ การบริหารคณะสงฆ์ไม่ว่ายุคใดสมัยใดในส่วนใหญ่ของโลก พระพุทธศาสนาที่ตาม ปัญหาบางอย่างนั้น คณะสงฆ์ไม่สามารถจัดการแก้ไขได้เพราะเป็นเรื่องใหญ่ เกินไป ในพระพุทธศาสนาไม่มีอาชญา ไม่มีอำนาจ ไม่มีกำลังที่จะไปจัดการกับปัญหาเหล่านั้น พระมหากษัตริย์จึงต้องทรงเข้ามาอุปถัมภ์จัดการแก้ไขปัญหาเหล่านั้นให้ แม้ในสมัยพุทธกาลเองก็เป็น เช่นนั้น ฉะนั้นการกระทำของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงเป็นการดำเนินตามปฏิบัติ ของบุรพกษัตริย์พุทธมามกะในอดีต ^{๑๕๔}

ด้านการศึกษา ทรงส่งเสริมสนับสนุนการศึกษาพระปริยัติธรรมเป็นอย่างสูง จึงมีพระเถระ ที่ทรงความรู้ความสามารถเกิดขึ้นในยุคสมัยนั้นเป็นอันมาก และพระองค์ได้ทรงนิพนธ์คาถาที่เป็น ภาษาบาลีออกมา ริเริ่มให้มีการทำวัตรสวดมนต์เข้าเย็นสืบต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน บททำวัตรสวดมนต์ เข้าเย็นก็เป็นงานนิพนธ์ภาษาบาลีของพระองค์

ด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนา งานเผยแผ่พระพุทธศาสนาไม่ค่อยมีการเปลี่ยนแปลง ในเชิงรูปแบบคงรูปแบบเดิมอยู่เรื่อยๆ ถ้ามองในแง่ของการทำงานแล้วก็ถือว่ามีการเคลื่อนไหวอย่างมาก ต้องรอให้ชาวบ้านอาราธนาเสียก่อน พระจึงจะเทศน์ มีพิธีรีตองขัดขวางอยู่มากแต่เรื่องเหล่านี้เป็น เรื่องของศรัทธา เชื่อถือ ขนบธรรมเนียมประเพณีที่ปฏิบัติกันมานาน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า เจ้าอยู่หัวทรงทำพระองค์เป็นแบบอย่าง ทรงอาราธนาพระเถระที่มีความรอบรู้แตกฉานในพระธรรม วินัยไปเทศน์ถวายในวัง และพระองค์ทรงเป็นผู้นำข้าราชการบริพารภายในวัง ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ในการ ฟังธรรม การปฏิบัติพระองค์ในลักษณะนี้ ก็เป็นไปตามหลักที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงได้แก่พระเจ้า ปเสนทิโกศล คือให้เอาพระองค์เองเป็นจุดเป็นฐานในการประพฤติปฏิบัติธรรม โดยใจความว่า ถ้าหาก ว่าพระเจ้าแผ่นดินประพฤติธรรม ประพฤติสุจริตแล้ว คนใกล้ชิดกับพระเจ้าแผ่นดิน ก็จะประพฤติ ธรรม ประพฤติสุจริตตามไป เสนาข้าราชการน้อยใหญ่ ก็จะประพฤติปฏิบัติธรรม อาณาประชาราษฎร์ ก็จะประพฤติปฏิบัติธรรม เพราะได้ผู้นำที่ประพฤติปฏิบัติธรรม ธรรมเหล่านี้เป็นการแสดง ปราภก ผู้บริหารเป็นกษัตริย์ในสมัยนั้น เพราะฉะนั้นในแง่ของการปฏิบัติแล้ว ผู้บริหารก็คือผู้บริหาร ชื่อ อย่างไรนั้นไม่สำคัญ แต่เมื่อเป็นผู้บริหารแล้ว จะต้องเป็นผู้นำในการประพฤติปฏิบัติธรรมด้วย ถ้า เป็นได้เช่นนี้ การแก้ปัญหาต่างๆ ก็จะง่ายขึ้นสะดวกขึ้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทำ พระองค์ให้เป็นตัวอย่าง ในด้านการเผยแผ่ธรรม ก็ทำให้บุคคลเหล่านี้นประพฤติปฏิบัติตามไป งานการ เผยแผ่ของพระในรูปแบบต่างๆ คือในด้านการเทศน์ การสนทนา ในการเล่าเรื่องราวต่าง ๆ ให้ฟัง สนทนาปราศรัยกันในเรื่องธรรมะก็เพิ่มขึ้น

ด้านสาธารณูปการคือในด้านก่อสร้าง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสร้าง วัดไว้เป็นอันมากในรัชสมัยนี้ วัดใดที่เป็นวัดโบราณ มีการชำรุดทรุดโทรม ก็ให้การบูรณะปฏิสังขรณ์ และทรงสร้างพวกเจดีย์พวกปราสาท ที่สำคัญก็คือว่าทรงบูรณะพระปฐมเจดีย์ ที่ทรงพบในสมัยยังเป็น

^{๑๕๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๙.

พระอยู่ ในสมัยนั้นเคยทรงมากราบทูลถวายพระพรให้รัชกาลที่ ๓ ทรงบูรณะซ่อมแซม แต่พระมหากษัตริย์พระองค์นั้นทรงเห็นว่าอยู่ไกลเกินไป ไม่คุ้มทุนที่จะไปบูรณะซ่อมแซม พระองค์จึงทรงตั้งพระทัยที่จะทำและโปรดให้พระยาพิพัฒน์เป็นแม่กองบูรณะจ้างพวกจีนพวกมอญเผาอิฐเกณฑ์ประชาชนสร้างพระมหาเจดีย์ครอบองค์เก่า องค์เก่าเดิมสูง ๒ เส้นเศษ ทรงสร้างใหม่เป็น ๓ เส้นเศษ สร้างครั้งแรกก็พังไป แล้วในที่สุดก็สร้างสืบทอดกันมา มาแล้วเสร็จสมบูรณ์ ในสมัยรัชกาลที่ ๖

ภาพที่ ๓๐ ชุกชีพระพุทธรูปหินรัตนปฐมากร

งานในด้านการเกี่ยวข้อสัมพันธ์กับศาสนาอื่น ในสมัยนี้ศาสนาคริสต์มีการขยายตัวเพิ่มขึ้น คือพวกบาทหลวงที่ถูกขับไล่ออกไปในสมัยพระเจ้าตากสินมหาราช เพราะไม่ยอมเคารพกฎเกณฑ์ระเบียบแบบแผนกฎหมายของไทย ก็ได้กลับเข้ามาในสมัยรัชกาลที่ ๑ เริ่มมีสมิครพรรคพวกมากขึ้น จนมาถึงรัชกาลที่ ๓ คนเหล่านี้เผยแผ่ศาสนาในลักษณะก้าวร้าวรุนแรง มองเห็นศาสนาอื่นเป็นศัตรูกับตนเสียหมด จึงมุ่งที่จะทำลายพระพุทธศาสนาตามแนวเดิมที่มีมาสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ในรัชกาลที่ ๓ คนพวกนี้ได้เขียนหนังสือชื่อว่า “ปุจฉาวิสัชนา” มาเล่มหนึ่งเป็นคำถามเองแล้วก็ตอบเอง มีคำถามคำตอบทั้งหมด ๒๗ ข้อด้วยกัน คำว่าโจมตีพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์เสีย ๒๔ ข้อ โจมตีนิกายโปรแตสแตนท์ เสีย ๓ ข้อ แต่ถูกเจ้าพระยาทิพากรวงศ์

เรียกมาว่ากล่าวตักเตือนและบังคับให้เผาทำลายหนังสือเหล่านั้นให้หมด ถ้าไม่อย่างนั้นจะไล่ออกไปต่างประเทศ พวกนี้ก็ลดความรุนแรงลงไประยะหนึ่ง แต่พอมาถึงรัชกาลที่ ๔ เนื่องจากทรงรอบรู้ในเรื่องการต่างประเทศมาก ประกอบด้วยกาลัญญูตา คือรู้กาล รู้เวลา ทรงเป็นการฉวยโอกาส อยู่ในอำนาจแห่งเหตุ เห็นว่าถ้าใช้วิธีรุนแรงอย่างนั้นสำหรับสถานการณ์เช่นนั้นก็คงจะไม่ได้ประโยชน์อะไร เพราะว่าอยู่ในยุคสมัยของฝรั่งนักล่าเมืองขึ้นที่จ้องจะล่าราชอาณาจักรไทยไปเป็นเมืองขึ้นของตนอยู่ พระองค์จึงให้ความสนใจสนทนาคุ่นเคยกับพวกเผยแผ่ศาสนาคริสต์ ทำพระองค์คล้ายๆ กับพระสหาย และเกี่ยวข้องกันมาตั้งแต่สมัยยังผนวชเป็นพระอยู่ ขนาดบาทหลวงขอเข้าไปเทศน์ที่ศาลาวัดบวรนิเวศ พระองค์ก็ทรงให้เทศน์ ตอนประทับที่วัดราชาธิวาสวิหาร บาทหลวงขอเข้าไปพูดไปเทศน์ก็ทรงอนุญาตให้ทำ ทั้งนี้ก็เพราะว่า คนไทยสมัยนั้นที่เข้าวัดฟังธรรมจำศีล มีความรอบรู้แตกฉานในพระศาสนา ฟังบาทหลวงเทศน์ก็ฟังไปสนุกๆ เท่านั้นเอง ทำให้รักษาพระพุทธศาสนาไว้ได้ด้วย รักษาไมตรีที่กับต่างประเทศไว้ได้ด้วย

การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสมัยรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ - ๔ นั้น นิยมสร้างกันมากในราชสำนัก ด้วยอิทธิพลที่สืบมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี กับพระราชประสงค์ที่จะนำวัฒนธรรมครั้งกรุงเก่ากลับคืนมาสู่บ้านเมืองอีกครั้ง

การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในราชสำนักจึงเน้นหนักไปที่การสร้างพระพุทธรูป ทรงเครื่องฉลองพระองค์พระมหากษัตริย์และเจ้านาย พระพุทธรูปทรงเครื่องฉลองพระองค์ที่เก่าที่สุดในสมัยรัตนโกสินทร์มีพระนามว่า “พระพุทธรูปจักรพรรดิ” พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชโปรดเกล้าฯ ให้เชิญพระพุทธรูปฉลองพระองค์ อนุমানจากความสูงของพระพุทธรูปที่ใกล้เคียงกับมนุษย์ธรรมดาได้ว่าคงเป็น “พระพุทธรูปเท้าวัว” ซึ่งสมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก (ทองดี) ทรงสร้างไว้ที่วัดสุวรรณดาราราม กรุงเก่า เป็นพระพุทธรูปยืนปางห้ามสมุทร ทรงครองจีวรห่มคลุม ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้บูรณปฏิสังขรณ์หุ้มทองคำ และทรงเครื่องประดับทองคำลงยาให้เป็นพระพุทธรูปทรงเครื่องอย่างจักรพรรดิราชาธิราช ถวายพระ นามว่า “พระพุทธรูปจักรพรรดิ” (ภาพที่ ๓๑) ทรงพระราชอุทิศ

ภาพที่ ๓๑ พระพุทธรูปจักรพรรดิ

ถวายเป็นพระพุทธรูปทรงเครื่องฉลองพระองค์ของสมเด็จพระปฐมบรมมหาชนกจากการวิเคราะห์ของผู้เขียนตรงกับพระพุทธรูปทรงเครื่องฉลองพระองค์บนฐานชุกชีชั้น บนสุดทางด้านซ้ายของพระพุทธรูปมหายานรัตนูปภูมิการ (พระแก้วมรกต)(ภาพที่ ๓๐) ในพระอุโบสถวัด พระศรีรัตนศาสดาราม^{๑๕๕}

ต่อมาพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชจึงทรงสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องฉลองพระองค์ของพระองค์เองบ้าง และได้ทรงสร้างไปถึง ๒ องค์ด้วยกันเป็นพระพุทธรูปยืนปางห้ามสมุทร ถวายพระนามตามอัญมณีที่ประดับพระพุทธรูปว่า “พระพุทธรูปเพชรรัตน” และ “พระพุทธรูปเนาวรัตน์” พระพุทธรูปทรงเครื่องทั้ง ๒ องค์นี้ ช่างได้ออกแบบใหม่ให้ทรงครองจีวรห่มเฉียงแทนการทรงครองจีวรห่มคลุมเพื่อไม่ให้ปีกของจีวรห่มคลุมเป็นอุปสรรคต่อการทรงเครื่องของพระพุทธรูปตามพระราชประสงค์ จนถือเป็นแบบอย่างของการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องฉลองพระองค์ในราชสำนักสืบมา

^{๑๕๕} พิชญา สุ่มจินดา. พระพุทธรูปทรงเครื่องฉลองพระองค์ในพระบรมมหาราชวัง : ความรู้ที่ต้องเปลี่ยนแปลงความขัดแย้งที่ต้องวิเคราะห์, หน้า ๘๗-๘๘.

ภาพที่ ๓๒ พระพุทธรูปเพชรรัตน์

ภาพที่ ๓๓ พระพุทธรูปเนาวรัตน์

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเมื่อทรงครองราชสมบัติก็ทรงสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องฉลองพระองค์เมื่อพุทธศักราช ๒๓๖๖ เป็นพระพุทธรูปยืนปางห้ามสมุทร ทรงครองจีวรห่มเฉียงและทรงเครื่องต้นแบบจักรพรรดิราชถวายพระนามว่า “พระพุทธรูปนิมิต” “เพราะเหตุที่ทรงพระราชดำริว่าพระพุทธรูปเจ้าที่จะทรงเครื่องประดับอย่างนี้ไม่มี เป็นแต่เวลาที่พระองค์จะ ทรงทรมานผู้หนึ่งผู้ใดแล้วจะทรงนฤมิตโดยพุทธฤทธิวิสัยให้เห็นเป็นดั่งนี้เท่านั้น”

ภาพที่ ๓๔ พระพุทธรูปอมิตต

ภาพที่ ๓๕ พระพุทธรูปรังสรรค์

ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถวายพระนามใหม่ว่า “พระพุทธรูปอมิตต” เช่นเดียวกับพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อทรงครองสิริราชสมบัติก็ทรงสร้าง “พระพุทธรูปรังสรรค์” เป็นพระพุทธรูปทรงเครื่องฉลองพระองค์ของพระองค์เองเมื่อพุทธศักราช ๒๓๗๔ ซึ่งต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ถวายพระนามใหม่ว่า “พระพุทธรูปรังสรรค์” ปัจจุบันพระพุทธรูปทรงเครื่องฉลองพระองค์ของ พระมหากษัตริย์ ๓ รัชกาล แรกทั้ง ๔ องค์ คือ พระพุทธเพชรรัตน์ (ภาพที่ ๓๒) พระพุทธเนาวรัตน์ (ภาพที่ ๓๓) พระพุทธรูปอมิตต (ภาพที่ ๓๔) และพระพุทธรูปรังสรรค์ (ภาพที่ ๓๕) ประดิษฐานในหอ พระสุราลย์พิมาน หมู่พระมหามณเฑียร พระบรมมหาราชวัง

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชศรัทธาสร้างพระพุทธรูปแทนพระองค์พระมหากษัตริย์ทั้งสองรัชกาลก่อน คือ พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกและพระพุทธรูปเลิศล้ำนภลัย (ภาพที่ ๓๖) ประดิษฐานภายในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้น โดยปรากฏในหมายรับสั่งรัชกาลที่ ๓ ว่า “...ทรงพระราชศรัทธาให้ สถาปนาการหล่อพระพุทธรูปสูง ๖ ศอก หุ้มทองคำ ทรงเครื่องต้นอย่างพระมหาจักรพรรดิด้วยลวดลายลงยาราชาวดี ประดับไปด้วยเนาวรัตน์ต่าง ๆ มีเพชร เป็นต้น แต่ล้วนมีราคาค่าเป็นอันมาก ช่างกระทำสำเร็จแล้วเชิญพระพุทธรูปทั้ง ๒ พระองค์เข้าประดิษฐานไว้ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ให้จารึกพระสุพรรณบัฏ พระองค์หนึ่งทรงพระนาม พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงพระราชอุทิศถวายสมเด็จพระบรมอัยกาธิราชจักรพรรดินาถบพิตร ๑ พระองค์ พระพุทธรูปเลิศล้ำสุลาไลย ทรงพระราชอุทิศถวายสมเด็จพระบรมชนกนาถธรรมิกราชบพิตร

๑ พระองค์ (รวม) ๒ พระองค์ ตั้งพระทัยถวายสมเด็จพระบรมอัยกาธิราช สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง ทั้ง ๒ พระองค์...”^{๑๕๖}

ภาพที่ ๓๖ พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริถึงมูลเหตุในการสร้างว่า “...พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาขึ้นไว้ฉลองพระเดชพระคุณในพระบาทสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช และพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาจักรีบรมราชูปถัมภ์ ทั้งสองพระองค์ประดิษฐานเป็นประธานในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เหมือนพระเชษฐูปิตรซึ่งเป็นพระฉลองพระองค์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมหมื่นบำราชนาถนพคุณ อันเป็นปฐมบรมราชาธิราช ในพระนคร

ทวารวดีศรีอยุธยามหานคร แต่ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ ก็เป็นปฐมบรมราชาธิราชในกรุงเทพมหานครศรีอยุยานี้ แลในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเล่า เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ เสด็จมาปราบดาภิเษกนั้น ก็ได้เสด็จพระราชดำเนินตามเสด็จมาพร้อมกันแต่เดิมพระองค์เดียว ไม่มีเจ้านายพระองค์อื่นเหมือนเลย ควรจะมีพระเกียรติยศอยู่พร้อมกับพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ด้วยกัน...”^{๑๕๗} นอกจากพระมหากษัตริย์แล้วยังปรากฏหลักฐานว่าบรรดาเจ้านายชั้นสูงก็ทรงสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องฉลองพระองค์ไว้เป็นเครื่องเฉลิมพระเกียรติเช่นกัน เช่น สมเด็จพระราชวังบวรสถานมงคล ๓ รัชกาลแรกก็ทรงสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องฉลองพระองค์ หรือไม่พระมหากษัตริย์ก็ทรงสร้างถวายหรือทรงพระราชอุทิศพระราชทาน เช่น ในกรณีของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้าง “พระพุทธรูปสรพรเพชญ์” ถวายสมเด็จพระศรีสุราลัย พระราชชนนีของพระองค์ เมื่อพุทธศักราช ๒๓๗๔

^{๑๕๖} คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี, “หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๓ เรื่องสมโภชพระพุทธรูปทองคำถมและมีพระธรรมเทศนาสังคายนาในพระราชพิธีสารท”, ประชุมหมายรับสั่ง ภาค ๔ ตอนที่ ๑ สมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จ.ศ. ๑๑๘๖-๑๒๐๓, (กรุงเทพมหานคร: คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๒๕), หน้า ๗๔.

^{๑๕๗} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชกรณียานุสร, (ม.ป.ท.: โรงพิมพ์ไทย, ๒๔๖๓), หน้า ๑๒๔-๑๒๕.

ภาพที่ ๓๗ พระพุทธรูปวรสารเพชญ

(ภาพที่ ๓๗) พระพุทธรูปเหล่านี้ยังคงประดิษฐานบนฐานชุกชีของพระพุทธรูปมหายานรัตนปริมากรตราบเท่าทุกวันนี้

อนึ่ง เป็นที่น่าสังเกตว่าพระพุทธรูปทรงเครื่องฉลองพระองค์เหล่านี้ล้วนเป็น “พระพุทธรูปเท่าตัว” คือเป็นพระพุทธรูปที่มีความสูงตั้งแต่พระบาทจนถึงยอดพระเศียรเท่ากับผู้สร้างหรือผู้ที่ได้รับการสมมติอภินิหารสร้างกันในขณะที่พระมหากษัตริย์หรือเจ้านายพระองค์นั้นๆ ยังมีพระชนม์ชีพอยู่เพราะถือเป็นเครื่องเฉลิมพระเกียรติยศของผู้สร้าง ต่างจากเดิมที่เคยเชื่อกันว่า พระพุทธรูปเหล่านี้สร้างภายหลังจากที่เจ้านายเหล่านี้สวรรคตหรือสิ้นพระชนม์ไปแล้วซึ่งอันที่จริงก็มีเพียงไม่กี่องค์เท่านั้น อาทิ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องฉลองพระองค์พระราชทานสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงศรีสุนทรเทพเมื่อพุทธศักราช ๒๓๗๑ พระ

ภาพที่ ๓๘ พระพุทธรูปฉลองพระองค์
เจ้าฟ้ากรมหลวงศรีสุนทรเทพ

ราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชหลังจากสิ้นพระชนม์แล้ว ๒๐ ปี ตรงกับ พุทธศักราช ๒๓๕๑ (ภาพที่ ๓๘)

สำหรับพระพุทธรูปทรงเครื่องฉลองพระองค์ของพระบรมวงศ์สังเกตได้ว่า หากเป็น พระพุทธรูปทรงจีวรห่มเฉียงก็ต้องเป็นพระพุทธรูปที่พระมหากษัตริย์ทรงสร้างถวายหรือพระราชทาน เท่านั้น เช่น พระพุทธบรรพตสรเพชญ พระพุทธรูปทรงเครื่องฉลองพระองค์สมเด็จพระศรีสุลาลัย และสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงศรีสุนทรเทพ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯ ให้ สร้างขึ้นในขณะที่พระพุทธรูปทรงเครื่องฉลองพระองค์สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพยังคง สร้างเป็นพระพุทธรูปทรงจีวรห่มคลุมอยู่ตามเดิม กรณีจึงเป็นไปได้ว่าหากวังหน้าทรงสร้างพระพุทธรูป แบบที่ทรงครองจีวรห่มเฉียงขึ้นบ้างก็อาจถือได้ว่าเป็นการอาเจียมทำเทียบพระมหากษัตริย์ ดังนั้น เมื่อสมเด็จพระราชวังบวรสถานมงคลและพระบรมวงศ์ทรงสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องฉลอง พระองค์ของพระองค์เองก็ต้องเป็นพระพุทธรูปทรงจีวรห่มคลุมเท่านั้น หากจะทรงทำให้พระพุทธรูป สามารถประดับประดาได้อย่างงดงามใกล้เคียงกับพระพุทธรูปของวังหลวงก็ได้เพียงการตกแต่ง ลวดลายประดับด้านหลังจีวรแบบเดียวกับพระพุทธรูปทรงเครื่องฉลองพระองค์ทรงครองจีวรห่มเฉียง เท่านั้น “พระพุทธรูปเพชรรัตน์” และ “พระพุทธรูปเนาวรัตน์” และเป็นพระพุทธรูปทรงเครื่องฉลอง พระองค์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทั้ง ๒ องค์ ส่วน “พระพุทธรูปจักรพรรดิ” เป็นพระ นามของพระพุทธรูปทรงเครื่องฉลองพระองค์ซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรง ปฏิสังขรณ์แปลงจากพระพุทธรูปเท้าพระองค์ของสมเด็จพระปฐมบรมมหาชนกให้เป็นพระพุทธรูป ทรงเครื่องฉลองพระองค์ทรงพระราชอุทิศถวายสมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก และปัจจุบัน “พระพุทธรูป จักรพรรดิ” ก็ประดิษฐานภายในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามตรงกับตำแหน่งของ พระพุทธรูป “พระพุทธรูปธัญญะ” เท่านั้นที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างขึ้น “พระ พุทธรูปนิมิต” นั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงสร้างขึ้นเป็นพระพุทธรูปทรงเครื่อง ฉลองพระองค์ของพระองค์เอง

“พระพุทธรูปทรงเครื่องฉลองพระองค์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงศรีสุนทรเทพ” พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างขึ้น “พระพุทธรูปทรงเครื่องฉลองพระองค์สมเด็จพระ ศรีสุลาลัย” มีรูปแบบทางศิลปะเป็นฝีมือช่างในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โดย พระพุทธรูปองค์นี้มีจารึกติดอยู่ที่ฐานเขียนตามอย่างปัจจุบันว่า “พระพุทธรูปบรรพตสรเพชญ” ดังนั้น “พระพุทธรูปทรงเครื่องฉลองพระองค์สมเด็จพระศรีสุลาลัย” จึงเป็น พระพุทธรูปทรงเครื่องฉลอง พระองค์ที่มีพระนามว่า “พระพุทธรูปบรรพตสรเพชญ” “พระพุทธรูปทรงเครื่องฉลองพระองค์สมเด็จพระ บวรราชวังบวรสถานมงคลทั้ง ๓ รัชกาล” พระพุทธรูปทรงเครื่องฉลองพระองค์ที่พระมหากษัตริย์มิได้ ทรงสร้างจะเป็นพระพุทธรูปทรงจีวรห่มคลุม ซึ่งจากลักษณะของการทรงจีวรห่มคลุมอันผิดแผกไป จากแบบแผนในการสร้างที่เคยมีมาของพระพุทธรูปกลุ่มหนึ่ง รวมทั้งฝีมือช่างของพระพุทธรูปกลุ่ม ดังกล่าวที่สอดคล้องกันว่าเป็นฝีมือช่างวังหน้าทั้ง ๓ รัชกาลแตกต่างจากช่างวังหลวง พระพุทธรูป ทรงเครื่องฉลองพระองค์ ส่วนใหญ่มักสร้างขึ้นในขณะที่เจ้านายพระองค์นั้นยังมีพระชนม์อยู่เพื่อเป็น เครื่องเฉลิมพระเกียรติของผู้สร้าง เพราะต้องใช้ทรัพย์สินเงินทองรวมทั้งฝีมือช่างที่ประณีตเป็นอันมาก ในการสร้างพระพุทธรูปแต่ละองค์ อาทิเช่น เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างพระ พุทธบรรพตสรเพชญเป็นพระพุทธรูปทรงเครื่องฉลองพระองค์สมเด็จพระศรีสุลาลัย ก็ทรงพระราช

อุทิศอัญมณีขนาดใหญ่จำนวน
 มากหลากชนิดคิดเป็นมูลค่า
 มหาศาลเพื่อถวายเป็นพระราช
 กุศลและเป็นการเฉลิมพระ
 เกียรติแด่สมเด็จพระบรมราช
 ชนนี้ของพระองค์ มากกว่าอัญ
 มณีที่ประดับพระพุทธรังษล
 พระพุทธรูปทรงเครื่องฉลอง
 พระองค์ของพระองค์เองซึ่งก็
 ทรงใช้พระราชทานทรัพย์ใน
 การสร้างไปไม่น้อยคิดเป็นเงิน
 ถึง ๘๖๘ ชั่ง ๑ ตำลึง ๑ บาท
 ๑ สลึง หรือเป็นเงิน
 ๖๙,๔๔๕.๒๕ บาท เป็นต้น

ภาพที่ ๓๙ พระพุทธมหาจักรพรรดิ วัดนางนอง

ภาพที่ ๔๐ พระพุทธมหาชนก วัดปทุมคงคา

นอกจากการสร้างพระพุทธรูป
 ทรงเครื่องฉลองพระองค์แล้ว ยังมีการสร้าง
 พระพุทธรูปทรงเครื่อง ตามวัดวาอารามต่างๆ
 ดังเช่นพระพุทธมหาจักรพรรดิ พระประธาน
 ในพระอุโบสถ วัดนางนอง (ภาพที่ ๓๙) ซึ่ง
 สร้างตามคติมหาชมพูบดี เพราะมีการวาด
 จิตรกรรมเรื่องราวตามชมพูบดีสูตรไว้ พระ
 พุทธมหาชนก พระประธานวัดปทุมคงคา
 (ภาพที่ ๔๐) เป็นต้น

ในต้นกรุงรัตนโกสินทร์นี้ นับว่ามี
 ความนิยมในการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่อง
 เป็นอันมาก แม้พระพุทธรูปสำคัญ อันเป็น
 พระพุทธรูปที่เคารพสักการะของ
 พระมหากษัตริย์ก็ทรงสร้างเครื่องทรงถวาย
 เป็นพุทธบูชา อาทิ พระพุทธมหามณีรัตนปฏิ

มากร หรือพระแก้วมรกต ก็มีการสร้างเครื่องทรงอันเกิดขึ้นจากพระราชศรัทธาของพระมหากษัตริย์
 ไทยแห่งราชวงศ์จักรี ในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ สันนิษฐานว่า เดิมพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากร
 หรือพระแก้วมรกตเป็นพระพุทธรูปที่ไม่มีเครื่องทรงประจำฤดู น่าจะเริ่มมีการสร้างเครื่องทรงถวายใน
 สมัยรัชกาลที่ ๑ เป็นต้นมา โดยมีประวัติเกี่ยวกับการสร้างเครื่องทรงฯ ถวายพระพุทธรูปองค์นี้ว่า
 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงสร้างเครื่องทรงฯ ๒ ชุด คือ ชุดวสันตฤดู และชุดคิมหันต

ฤดู ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดสร้างเครื่องทรงเพิ่มอีกหนึ่งชุด ถวายเป็นพุทธบูชา สำหรับเป็นเครื่องทรงฤดูหนาว พระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากรจึงมีเครื่องทรงครบ ๓ ฤดู เพื่อนำมาผลัดเปลี่ยนตามฤดูกาลสืบทอดมาทุกรัชกาล ทั้งนี้การเปลี่ยนเครื่องทรงจากฤดูฝนเป็นฤดูหนาว จะอัญเชิญเครื่องทรงชุดหมั่นตฤทุหมัคลุมทับเครื่องทรงชุดวสันตฤดู โดยมีได้ถอดเครื่องทรง ชุดวสันตฤดูออก ดังนั้นในรอบ ๑ ปี พระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากรจึงทรงเครื่องชุดวสันตฤดูยาวนานถึง ๘ เดือน และรักษาธรรมเนียมปฏิบัติสืบทอดมาถึงปัจจุบัน (ภาพที่ ๒๙)

สมัยรัชกาลที่ ๕ ถึงปัจจุบัน

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเล็งถึงวาลยราชสมบัติสืบทอดสมเด็จพระบรมชนกชาติราช เมื่อทรงเสวยราชย์ได้ ๒๕ ปี ทรงมีพระราชปรารภจะบำเพ็ญพระราชกุศล เนื่องจากทรงเห็นว่าพระไตรปิฎกซึ่งเป็นคัมภีร์หลักสำคัญของพระพุทธศาสนาที่จารึกไว้ในใบลานนั้นเป็นการไม่มั่นคง ทั้งมีจำนวนมากยากแก่การรักษา และ ยังเป็นอักษรขอมอีกด้วย ผู้ไม่ได้เรียนภาษาขอมก็อ่านไม่ออกไม่เข้าใจไม่เกิดประโยชน์เท่าที่ควร จึงโปรดให้พระเถรานุเถระทั้งหลายประชุมทำสังคายนาชำระพระไตรปิฎก ถวายจากอักษรขอมเป็นอักษรไทย ภาษาบาลีขึ้น เมื่อพุทธศักราช ๒๔๓๑ แล้วเสร็จเมื่อ พุทธศักราช ๒๔๓๖ และได้จัดพิมพ์ขึ้นเป็นเล่มหนังสือจำนวน ๑,๐๐๐ จบ(ชุด) พระราชทานไปตามพระอารามหลวงทุกแห่งและหอสมุดในนานาประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนา ทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจทางด้านพระพุทธศาสนาสืบต่อจากรัชกาลก่อน ไม่ว่าจะเป็นการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องฉลองพระองค์ถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตลอดจนวัฒนธรรมการสร้างพระพุทธรูปจำลองพระองค์ที่ปฏิบัติมาแต่รัชกาลก่อนด้วย ในรัชสมัยนี้ทรงปฏิรูปการปกครองบ้านเมืองให้เป็นประเทศไทย เพื่อรองรับกับวัฒนธรรมตะวันตกที่เข้ามาพร้อมกับนานาอารยประเทศที่มาเจริญสัมพันธ์ไมตรี ซึ่งมีอิทธิพลต่อการสร้างพระพุทธรูปฉลองพระองค์พระมหากษัตริย์ในรัชกาลก่อนเป็นอันมาก ด้วยพระพุทธรูปฉลองพระองค์นี้อนุมานหมายถึงการสร้างอุเทสิกเจดีย์เพื่อเป็นอนุสรณ์อุทิศถวายแด่องค์พระมหากษัตริย์หรือพระเจ้าจักรพรรดิ นอกเหนือจากการสร้างพระสถูปบรรจุพระบรมอัฐิตามนัยยะแห่งอุปารหสูตร โดยมุ่งหมายยกย่องพระเกียรติยศให้ทรงเป็นเสมือนพระเจ้าจักรพรรดิ คตินิยมการสร้างรูปแทนบุคคลที่เป็นพระพุทธรูป ดังปรากฏที่หลักฐานพระพุทธรูปฉลองพระองค์อย่างแพร่หลายนับตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา ธนบุรี สืบมาถึงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อราชอาณาจักรสยามเริ่มมีการติดต่อกับนานาอารยประเทศฟากฝั่งซีกโลกตะวันตกมากขึ้น ปรากฏชัดในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงดำเนินพระราชวิเทโศบายกับนานาอารยชาติตะวันตก ด้วยทรงมุ่งหมายพระราชหฤทัยให้ราชอาณาจักรสยามรอดพ้นจากภัยอันตรายจากการล่าอาณานิคม ด้วยทรงสนพระราชหฤทัยในเรื่องข่าวสาร และวิทยาการของชาติตะวันตกมาตั้งครั้งยังมิได้เสด็จขึ้นครองราชย์ จึงทรงเล็งเห็นว่าราชอาณาจักรสยามควรที่จะต้องเรียนรู้ธรรมเนียมและวัฒนธรรมของชาติตะวันตกเพื่อให้ชาติตะวันตกประจักษ์ในความเป็นอารยะของชาวสยาม หนึ่งในธรรมเนียมในการเจริญพระราชไมตรีนั้นคือการแลกเปลี่ยนพระบรมสาทิสลักษณ์ พระบรมฉายาลักษณ์ และพระบรมรูป ซึ่งถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของเครื่องราชบรรณาการแลกเปลี่ยนกัน ในรัชกาลนี้ทรงปฏิบัติพระองค์ต้นแบบแห่งการปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมดั้งเดิมของสยามหลายประการ อาทิ ทรงริเริ่มให้มีการฉายภาพยนตร์ยังมีชีวิตอยู่ ดังปรากฏพระบรมฉายาลักษณ์ในรัชกาลนี้หลายองค์ นอกจากนี้ยังทรงริเริ่ม

ให้มีการปั้นพระบรมรูปแทนพระองค์ขึ้นหลายองค์ ทั้งยังทรงมีพระราชดำริให้หล่อพระบรมรูป ๔ รัชกาล เพื่อประดิษฐานในปราสาทพระเทพบิดร แทนการสักการะเทวรูปพระเทพบิดรอีกด้วย แต่ยังมีทันได้สถาปนาพระบรมรูปดังกล่าวก็สิ้นรัชกาลเสียก่อน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงสืบทอดพระราชภารกิจนี้จนแล้วเสร็จสมพระราชดำริทุกประการ นอกจากนี้ด้วยเหตุที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสนพระราชหฤทัยในบรรพพระพุทธศาสนา จึงทรงตกแต่งภายในหลักธรรม แม้ธรรมเนียมการสร้างพระพุทธรูปตามอย่างพุทธศิลป์มาแต่โบราณ ก็ทรงดัดแปลงให้พุทธลักษณะเหมือนมนุษย์มากขึ้น มีการห่มผ้าจีวรเฉกเช่นเดียวกับพระภิกษุสงฆ์ทั่วไป ด้วยเหตุที่ทรงตกแต่งภายในพระธรรมนี้ ทำให้มีทรงติดกับความเชื่อเก่าก่อนของไทย เช่น การถ่ายภาพจะทำให้อายุสั้น ส่งผลให้แนวคิดเรื่องอนุสาวรีย์ (Monument) จึงได้เข้ามามีอิทธิพลต่อประเทศไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งแนวคิดเรื่องอนุสาวรีย์ นี้แตกต่างจากความคุ้นชินของชาวสยามมาแต่เดิมที่จะรู้จักการสร้างสถูป เจดีย์ เทวรูป หรือพระพุทธรูปแทนบุคคลมาช้านานเกือบ ๑,๐๐๐ ปี ล่วงมาแล้ว ในฐานะรูปเคารพสักการะ แต่แนวคิดเรื่องอนุสาวรีย์นั้น นับว่าเป็นแนวคิดแบบตะวันตก อนุสาวรีย์นั้นเป็นเครื่องเตือนให้ระลึกถึง จะระลึกถึงความชอบก็ดี ด้วยความชังก็ได้ และจะต้องอยู่ในที่สาธารณะ เพื่อให้เกิดความระลึกถึงร่วมกันของสาธารณชน เพราะฉะนั้นอนุสาวรีย์ในมุมมองของตะวันตกจึงมิใช่รูปเคารพดังเช่นรูปเคารพที่ชาวสยามคุ้นชินกันมาแต่ครั้งบรรพกาล

อนุสาวรีย์ตามแนวคิดมุมมองของชนชาติตะวันตก จึงปรากฏชัดขึ้นในแผ่นดินสยามภายหลังจากที่สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง เสด็จประพาสยุโรปครั้งที่ ๒ ทรงทอดพระเนตรเห็นพระบรมราชานุสาวรีย์ของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ แห่งประเทศฝรั่งเศส จึงทรงมีพระราชดำริที่จะทรงสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์ขึ้นเช่นนั้นบ้าง เพื่อแสดงควมมีอารยธรรมของชาติเฉกเช่นอารยชนชาวตะวันตก พระบรมราชานุสาวรีย์นี้เป็นพระบรมรูปสมเด็จพระปิยมหาราชประทับทรงม้า ประดิษฐาน ณ ลานพระราชวังดุสิต โดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จไปทรงกระทำพิธีเปิดพระบรมรูปทรงม้าด้วยพระองค์เอง เมื่อพุทธศักราช ๒๔๕๐ ในพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก นับแต่นั้นแนวคิดเรื่องการสร้างอนุสาวรีย์จึงเริ่มต้นและเข้ามามีอิทธิพลต่อชนชาวไทยสืบมาถึงปัจจุบัน ผ่านกาลเวลาหลายยุคสมัย ทำให้แนวคิดและคติการสร้างรูปแทนบุคคลที่เป็นพระพุทธรูปได้ลดน้อยหายไปมากที่สุด แม้ว่าประเทศไทยจะรับอิทธิพลการสร้างอนุสาวรีย์อย่างตะวันตก แต่ก็เกิดประเพณีวัฒนธรรมการให้ความเคารพต่ออนุสาวรีย์ในฐานะรูปเคารพแทรกซึมเข้าไปไม่เสื่อมคลาย

ในรัชกาลต่อมาคือพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระอัฐมรามาธิบดินทร วัฒนธรรมการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในราชสำนักเริ่มลดน้อยลง แต่พระมหากษัตริย์ก็ยังทรงดำรงพระองค์เอกอัครศาสนูปถัมภก ทรงอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาเสมอมาทุกรัชสมัย

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร ได้ทรงสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในพระอิริยาบถประทับยืน เมื่อคราวทรงเจริญพระชนมพรรษา ๗ รอบ พุทธศักราช ๒๕๔๒ ปัจจุบันประดิษฐาน ณ หอพระมณเฑียรธรรม ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม (ภาพที่ ๔๑) และสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ในรัชกาลที่ ๙ ก็ทรงสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่อง เพื่อทรงพระบรมราชินูทิศถึงสมเด็จพระสุริโยทัย คราวเจริญพระชนมพรรษา ๕ รอบ

พุทธศักราช ๒๕๓๕ มีพระนามว่า “พระพุทธรูปสุริยอภัยสิริภักดีที่มายุมงคล” ประดิษฐานอยู่ภายในเจดีย์ศรีสุริยอภัย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (ภาพที่ ๔๒)

นับตั้งแต่รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร เป็นต้นมา ประเทศไทยมีความเจริญเป็นอันมาก การสร้างพระพุทธรูปก็เช่นกัน มีวิวัฒนาการและวัฒนธรรมการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องที่เปลี่ยนไปจากเดิมที่จะจำเพาะในราชสำนักหรือขุนนาง ข้าราชการชั้นสูง เท่านั้น แต่ในยุคสมัยปัจจุบันการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องเป็นที่แพร่หลายในหมู่ราษฎรทั่วไป ทั้งคตินิยมความเชื่อก็ถูกปรับเปลี่ยนไปด้วย

ภาพที่ ๔๑ พระพุทธรูปทรงเครื่อง (รัชกาลที่ ๙)

ภาพที่ ๔๒ พระพุทธรูปสุริยอภัยสิริภักดีที่มายุมงคล

พัฒนาการเช่นนี้ปรากฏชัดเมื่อราษฎรสามารถสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องได้อย่างแพร่หลาย ดังปรากฏพระพุทธรูปมาประธานในอุโบสถกลางน้ำ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อำเภอมโนรมย์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ที่พระเดชพระคุณพระพรหมมิ่งคลาจารย์ (หลวงพ่อภัยภูวนันท์) อดีตเจ้าอาวาสวัดชลประทานรังสฤษฎ์ ได้ดำริสร้างขึ้น มาแล้วเสร็จในสมัยของพระธรรมวิมลโมลี (รุ่ง ธีรปัญญา) อดีตเจ้าอาวาสวัดชลประทานรังสฤษฎ์รูปต่อมา ซึ่งได้สานต่อปณิธานของพระเดชพระคุณพระพรหมมิ่งคลาจารย์ หรือหลวงพ่อภัยภูวนันท์

สำหรับพระพุทธรูปมาประธานในอุโบสถหลังนี้ เนื่องจากหลวงพ่อภัยภูวนันท์มิได้ดำริสร้างไว้ว่าจะต้องเป็นเช่นไร แต่จากการให้สัมภาษณ์เมื่อครั้งแถลงข่าวเปิดอุโบสถ โดยมีพระพรหมบัณฑิต อธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เป็นประธาน เมื่อวันที่ ๒๙ ตุลาคม ๒๕๕๕ นั้น พระธรรมวิมลโมลี ได้กล่าวถึงความคืบหน้าการสร้างอุโบสถว่า

“ตามที่พระพรหมมังคลาจารย์ หรือหลวงพ่อปัญญานันทภิกขุ ได้มีปณิธานก่อนที่จะมรณภาพว่า จะต้องสร้างอุโบสถกลางน้ำ ที่มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยให้เสร็จก่อนที่จะมรณภาพ ถ้าอุโบสถไม่เสร็จ จะยังไม่ตาย แต่ด้วยความชราภาพทำให้หลวงพ่อปัญญา ต้องมรณภาพลงในวันที่ ๑๐ ต.ค. ๒๕๕๐ ก่อนที่อุโบสถหลังนี้จะแล้วเสร็จ อาตมาจึงได้เข้ามารับช่วงเพื่อสานต่อปณิธานของหลวงพ่อซึ่งขณะนี้การดำเนินการก่อสร้างแล้วเสร็จไปแล้ว ๙๙% ...

ส่วนพระประธานในอุโบสถมีชื่อว่า พระรัตนโกสินทร์ทรงเครื่อง เป็นพระพุทธรูปปางปราบพระยาชมพูบดีหรือปางทรงเครื่อง ขณะที่บริเวณด้านหน้าของอุโบสถจะประดิษฐานรูปเหมือนของหลวงพ่อปัญญา ขนาดเท่าองค์จริง ส่วนศาลารายรอบอุโบสถจะเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปประจำวันเกิด”^{๑๕๘}

ภาพที่ ๔๓ พระพุทธรัตนโกสินทร์ทรงเครื่อง

จากคำให้สัมภาษณ์ของพระธรรมวิมลโมลีข้างต้นจะเห็นได้ชัดว่า ท่านดำริให้พระพุทธรูปประธานนี้(ภาพที่ ๔๓) มีเอกลักษณ์เฉพาะตามพุทธศิลป์ที่นิยมของกรุงรัตนโกสินทร์ คือพระทรงเครื่องตามคติมหาชมพูบดี นั่นเอง

๒) คติของการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในกรุงรัตนโกสินทร์ สมัยก่อนรัชกาลที่ ๕

^{๑๕๘} มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, เปิดแล้ว ‘โบสถ์กลางน้ำ’ หลวงพ่อปัญญานันทะ ขวามหาวิทยาลัย, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.mcu.ac.th> [๓๐ ตุลาคม ๒๐๑๒].

ในสมัยก่อนรัชกาลที่ ๕ ซึ่งถือเป็นช่วงต้นของการสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์เป็นราชธานีของราชอาณาจักรสยามด้วยพระราชประสงค์ที่ทรงคืนกรุงศรีอยุธยาไปสู่พระนครใหม่ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช วัฒนธรรมวิถีชีวิตของผู้คนก็แตกต่างจากครั้งปลายกรุงศรีอยุธยาเท่าใดนัก แต่ก็มีประวัติและพัฒนาการทางแนวคิดและความเชื่อมาโดยลำดับ เพื่อรองรับกับการเจริญสัมพันธ์ไมตรีกับนานาอารยประเทศฝั่งตะวันตก ที่เข้ามา พร้อมปรับตัวกับสภาวะการณ์ของการล่าอาณานิคมมาโดยลำดับ จนมีการปฏิรูปการปกครองครั้งใหญ่ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕

จากการศึกษาประวัติและพัฒนาการการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสมัยรัตนโกสินทร์ ผู้วิจัยพบว่าคติของการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในกรุงรัตนโกสินทร์ สมัยก่อนรัชกาลที่ ๕ สามารถสรุปได้ ดังนี้

๑) **คติตามพระพุทธรูปศาสนานิกายมหายานเดิม** ที่คงอยู่ในภูมิภาค แม้ชนชั้นปกครองของราชอาณาจักรนับตั้งแต่ครั้งกรุงสุโขทัยเป็นต้นมา จะเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธรูปศาสนานิกายเถรวาท โดยเฉพาะที่มาจากลังกา แต่คติและความเชื่อของพระพุทธรูปศาสนานิกายมหายานเดิมที่ประดิษฐานมาแต่แรกเริ่ม ยังคงมีอิทธิพลอยู่ในความเชื่อของผู้คนในดินแดนนี้ กอปรกับนักบวชในนิกายมหายานได้เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารของพระมหากษัตริย์นับตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรีเมื่อปรากฏเมื่อพุทธศักราช ๒๓๑๖ ตามพงศาวดารของญวนในประเทศไทยว่า ได้เกิดกบฏขึ้นที่เมืองเว้ อันเป็นราชธานีของประเทศญวนหรือประเทศเวียดนาม พวกกบฏรุกเข้ามาชิงเมืองเว้ ได้ทำลายบ้านเมืองและฆ่าฟันพลเมืองรวมทั้งเชื้อพระวงศ์เสียเป็นอันมาก พวกราชวงศ์และพลเมืองของญวนต่างพากันหลบหนีภัยไปคนละทาง และกลุ่มพวกญวนขององเชียงซุน ได้เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารของพระเจ้ากรุงธนบุรี ในปีวอก พุทธศักราช ๒๓๑๙ พระเจ้ากรุงธนบุรีจึงได้โปรดรับไว้ พระสงฆ์มหายานแบบญวนสมัยองเชียงซุนได้เข้ามาสร้างวัดแบบมหายานขึ้น ในสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี ซึ่งวัดของคณะสงฆ์อนัมนิกายแห่งประเทศไทยได้เกิดขึ้นเป็นครั้งแรก ๒ วัด คือ วัดมงคลสมาคม (โห่ยคันต้อ) ตั้งอยู่หลังวังบูรพาภิรมย์ ต่อมารัฐบาลต้องการที่ตรงนั้นสร้างถนน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดให้ทำผาติกรรมตามแบบพระสงฆ์ไทย แล้วพระราชทานที่ดินริมถนนแปลงนาม เขตสัมพันธวงศ์ กรุงเทพมหานคร ให้สร้างวัดมงคลสมาคมขึ้นใหม่ ส่วนวัดเดิมให้ยุบแล้วสร้างถนนไป และวัดทิพย์วาริวิหาร (กามโล่ต้อ) ตั้งอยู่บ้านหม้อ กรุงเทพมหานคร หลังจากนั้นมาวัดแห่งนี้ได้ร้างมาหลายปี และในปัจจุบันมีพระสงฆ์จีนนิกายปกครองดูแล

ชาวจีนและชาวญวน ในครั้งนี้ได้ร่วมกันสร้างวัดให้พระสงฆ์อนัมนิกายมาพรรษาขึ้นหลายแห่ง จนมาถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ สถาปนาเมื่อพุทธศักราช ๒๓๒๕ ในรัชกาลที่ ๑ ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งเดิมเป็นที่อยู่อาศัยของพระยาราชาศรีศรี และพวกจีน โดยโปรดเกล้าฯ ให้ย้ายพวกจีนไปอยู่ที่บริเวณวัดสัมพันธวงศาราม วรวิหาร (ปัจจุบันที่เรียกว่าสำเพ็ง)

รัชสมัยรัชกาลที่ ๓ ทั้งสองประเทศมีการติดต่อกันทางด้านศิลปกรรมเพิ่มขึ้นเนื่องจากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ โปรดสร้างพระอาราม และยังโปรดศิลปะพระราชนิยมแบบจีน

จวบจนรัชสมัยรัชกาลที่ ๕ พระอาจารย์สกลแห่ง พระเถระนิกายมหายานหรือนิกายเซ็น สาขาหลินฉี (วิปัสสนา) ชาวจีน จาริกมาจากประเทศจีน รวาก่อน พุทธศักราช ๒๔๑๔ และพำนักจำพรรษา

ที่วิหารพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์รัง ชื่อ “ ย่งฮกอ ” มีป้ายชื่อลงปีรัชกาลเฉียนหลง ปีอิกเป้า (คริสต์ศักราช ๑๗๙๕) ตรงกับ พุทธศักราช ๒๓๓๘ กล่าวกันว่าสร้างโดยชาวจีนในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ก่อนสร้างวัดกุศลสมาคร ฝ่ายอนัมนิกาย (วัดญวน) ได้มีพระอนัมนมาอาศัยพักอยู่ชั่วคราว เมื่อสร้างวัดเสร็จจึงย้ายไปอยู่วัดญวน

สาธุชนชาวจีนได้เห็นจริยาวัตรท่านน่าเลื่อมใสศรัทธาจึงช่วยท่านปฏิสังขรณ์วิหารพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ พร้อมกับเปลี่ยนชื่อเป็น “ ย่งฮกยี่ ” มีป้ายชื่อลง พุทธศักราช ๒๔๓๐ แล้วกราบบังคมทูลขอพระราชทานนามวัดจากพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ จึงพระราชทานนามวัดว่า “ วัดบำเพ็ญจีนพรต ” (ปัจจุบันยังมีป้ายพระราชทานนามวัดประดิษฐานอยู่ด้านหน้าอุโบสถ) และโปรดพระราชทานสมณศักดิ์ พระอาจารย์สกลแห่งเป็นพระอาจารย์จีนวังสสมาธิวัตร เจ้าคณะใหญ่จีนนิกายรูปแรก

นอกจากนี้ยังมีพระภิกษุไฮชัน ชาวมณฑลหูหนาน จาริกมาพำนัก ในอารามร้าง ต.บ้านหม้อ ต่อมาได้บูรณะเป็นวัดทิพยวารีวิหาร (ก่าโล่วยี่) กาลต่อมาเมื่อพระสงฆ์ฝ่ายจีนมีมากขึ้น พระอาจารย์สกลเห็นควรขยายอารามให้พอเหมาะแก่จำนวนพระสงฆ์ จึงได้สร้างวัดมังกรกมลาวาส (เล่งเน่ยยี่) ขึ้น ปรากฏเป็นอารามฝ่ายจีนนิกายที่ใหญ่ที่สุดของประเทศไทยในครั้งนั้น รวมทั้งเป็นศูนย์กลางการบริหาร ปกครอง คณะสงฆ์จีนนิกาย ต่อมา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ โปรดเกล้าฯ ให้สถาปนา พระอาจารย์สกลแห่ง เป็นที่ พระอาจารย์จีนวังสสมาธิวัตร เจ้าคณะใหญ่จีนนิกาย ดูแลบริหารปกครองพระสงฆ์จีนนิกายในประเทศไทย ทั้งตำแหน่งปลัดซ้าย ปลัดขวา เพื่อช่วยบริหารปกครอง และมีพัทธศพร้อมสมณบริหารประกอบสมณศักดิ์ด้วย

นับว่าพระพุทธรูปนิยามมหายานจากญวน และจีน ได้เข้ามาสู่กรุงรัตนโกสินทร์และเจริญรุ่งเรืองขึ้นโดยลำดับ เมื่อผสานกับความเชื่อเรื่องมหายานที่อยู่ในภูมิภาคนี้แล้ว ทำให้คติความเชื่อเกี่ยวกับการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องตามนิยามมหายานมิสูญหายไป ไม่ว่าจะเป็นคติเรื่องพระพุทธรูปเจ้าทรงเป็นจักรพรรดินิ ตามความเชื่อพระพุทธรูปนิยามมหายานทำให้นิยมสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องที่นิยมกันมากตั้งแต่ในสมัยอยุธยาตอนต้น หรือก่อนหน้านั้นขึ้นไป

๒) คติพระศรีอาริย์เมตไตรย

เนื่องจากพระศรีอาริย์เมตไตรย คือผู้ที่มาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต ทรงเป็นพระโพธิสัตว์ จึงสนับสนุนคติความเชื่อเรื่องพระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระโพธิสัตว์ที่จะมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต รวมทั้งคติการปรารถนาอันสงฆ์มุ่งหวังให้ไปเกิดในยุคสมัยของพระศรีอาริย์ในอนาคตกาลด้วย ดังเช่น พระศรีอาริย์เมตไตรย วัดพิชยญาติการาม (ภาพที่ ๔๔)

๓) คติตามตำนานพระพุทธเจ้าทรงปราบพระยาชมพูดี

ภาพที่ ๔๔ พระศรีอาริย์เมตไตรย
วัดพิชยญาติการาม

เรื่องพระชมพูปติเป็นตำนานที่เชื่อกันอยู่อย่างแพร่หลายในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ สืบเนื่องจากคัมภีร์นอกพระไตรปิฎกที่กล่าวถึงเหตุการณ์เมื่อครั้งพระพุทธเจ้าทรงแสดงพุทธานิหารด้วยการเนรมิตพระองค์เป็นพระเจ้าจักรพรรดิเพื่อทรงทรมานพระเจ้าชมพูปติ ให้ละทิฐิมานะลง ขณะประทับอยู่ ณ วัดเวฬุวัน กรุงราชคฤห์ คัมภีร์ชมพูปติสูตรจึงเป็นคัมภีร์ที่มีสาระสำคัญกล่าวถึงพระพุทธเจ้าได้จำแลงพระวรกายเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ เพื่อลดทิฐิมานะของพระเจ้าชมพูปติ การที่พระพุทธเจ้าซึ่งมีพระสถานะเป็นนักบวชมาทรงเครื่องประดับอาภรณ์อย่างพระเจ้าจักรพรรดินี้ จึงเป็นที่แปลกตาแก่พระพุทธศาสนาบางนิกาย โดยเฉพาะในลังกาที่ส่วนใหญ่จะนับถือเถรวาทอย่างเคร่งครัดและมีความเป็นอัตลักษณ์ของตนเองสูง นี่จึงอาจเป็นเหตุผลหนึ่งที่สยามในสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี พยายามจะตอบโจทย์ราชทูตลังกา เกี่ยวกับการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องที่ปรากฏอย่างแพร่หลายในแผ่นดินสมัยนั้น สืบมาถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

๔) คติการสร้างพระพุทธรูปฉลองพระองค์

การระลึกถึงบุคคลในสมัยรัตนโกสินทร์พบได้จากวรรณคดีของพระเกียรติเช่นเดียวกับในสมัยอยุธยาตัวอย่างเช่นในโคลงปราบดาภิเษกเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย คำที่ใช้เมื่อกล่าวถึงกษัตริย์ คือ นามของเทพเจ้า “เบื้องนั้นพระบาทให้ รามา ธิเบนท์เฮย” หรือเรียกด้วยนามของพระอิศวร “สมเด็จจอิศวรเจ้า จอมกษัตริย์” และยังเปรียบกษัตริย์ดุจเทพและพระเจ้าจักรพรรดิ คือ “ทรงแสงดุจท้าว เทพผาย แลฤา” และ “ครองราชูร์สุขสวัสดิ์เพียง จักรพรรดิ”^{๑๕๙} ในกลอนเพลงยาว สรรเสริญพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็กล่าวเปรียบเทียบกษัตริย์กับเทพเจ้า คือ “พระเกียรติยศปรากฏทั่วจักรวาล ดังอวตารผ่านโลกเป็นโจกจอม” และพระพุทธเจ้า “ให้สำเร็จเสร็จจิกจอิโร เป็นสัมมาสัมพุทธโธมโหฬาร”^{๑๖๐}

ทั้งนี้ภาพลักษณ์ของพระมหากษัตริย์ยังถูกแสดงออกมาว่าทรงเป็นผู้มีบุญญาธิการแสดงให้เห็นในเอกสารเรื่องอภินิหารบรรพบุรุษซึ่งเป็นงานพระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส กล่าวถึงพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกว่าเมื่อเสด็จกลับจากการศึกกับเขมร ทรงมีพระรัศมีโชติช่วงแผ่ออกจากพระวรกายโดยรอบ ๖ ศอก^{๑๖๑} เปรียบเหมือนฉัพพรรณรังสีที่แผ่ออกมาจากพระวรกายของมหาบุรุษซึ่งก็คือพระพุทธเจ้าและพระเจ้าจักรพรรดิดังที่กล่าวถึงในอนุพยัญชนะ^{๑๖๒}

หลักฐานการสร้างประติมากรรมแทนบุคคลในสมัยรัตนโกสินทร์ปรากฏอย่างชัดเจนทั้งด้านเอกสารและวัตถุ ได้แก่ หมู่พระพุทธรูปฉลองพระองค์ในพระอุโบสถ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม และพระพุทธรูปปาง ๓๗ องค์ ซึ่งรัชกาลที่ ๓ ทรงสร้างขึ้นเพื่อทรงพระราชอุทิศพระราชกุศลถวาย

^{๑๕๙} พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว, โคลงปราบดาภิเษกเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, พิมพ์ครั้งที่ ๘ (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ไทยเชม, ๒๕๑๖), หน้า ๙๓.

^{๑๖๐} มี มหาดเล็ก, กลอนเพลงยาวสรรเสริญพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว, (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๑๓), หน้า ๖๔-๖๕.

^{๑๖๑} บุญเตือน ศรีวรพจน์, ชำระต้นฉบับ, อภินิหารบรรพบุรุษและปฐมวงศ์, (กรุงเทพมหานคร: มติชน, ๒๕๔๕), หน้า ๕๒.

^{๑๖๒} สมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส, พระปฐมสมโพธิกถา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลียงเชียงจงเจริญ, ม.ป.ท.), หน้า ๑๐๙.

แนวคิดเบื้องหลังและคติความเชื่อทางศาสนาที่เชื่อมโยงกับสถาบันพระมหากษัตริย์ผ่าน พระพุทธรูปทรงเครื่องฉลองพระองค์ ตัวอย่างเช่น พระพุทธจักรพรรดิที่แสดงให้เห็นถึงการผสมผสาน กันระหว่างการสร้างพระพุทธรูปเทวตัว การบูชาบรรพบุรุษในรูปแบบพระพุทธรูป และคตินิยม เรื่อง ความเป็นจักรพรรดิราชของพระพุทธเจ้าที่แสดงออกเป็นพระพุทธรูปทรงเครื่องฉลองพระองค์หรือ การที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ถวายพระนามพระพุทธนฤมิตรโดยทรงอ้างอิงจาก เรื่องมหาชมพูบดีสูตรซึ่งพระพุทธเจ้าทรงเนรมิตพระองค์เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ เป็นต้น พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องฉลองพระองค์ของพระองค์ เองไว้ถึง ๒ องค์ ก็ทรงพระราชดำริให้สร้างเป็นพระพุทธรูปทรงจีวรท่มเฉียงทั้งที่ไม่มีแบบอย่างมาก่อน เพื่อจะได้ทรงประดับตกแต่งพระพุทธรูปได้วิจิตรงดงามมากขึ้นกว่าเดิม และพระนามของ พระพุทธรูปก็ถวายพระนามตามอัญมณีประดับเครื่องทรงของแต่ละองค์คือ พระพุทธเพชรรัตน์และ พระพุทธเนาวรัตน์ เช่นเดียวกันเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงสร้างพระพุทธร นฤมิตรเป็นพระพุทธรูปทรงเครื่องฉลองพระองค์ ก็ทรงนำอัญมณีมีค่านานาชนิดซึ่งทรงสะสมไว้มา เจียรนัยประดับบนเครื่องทรงของพระพุทธนฤมิตรอย่างวิจิตรแทนการลงยา และเสด็จพระราชดำเนิน ไปทรงกำกับช่างเพื่อปรับปรุงแก้ไขอยู่เป็นเวลานานด้วยทรงตั้งพระราชหฤทัยจะให้พระพุทธรูป องค์นี้มีความวิจิตรงดงามกว่าที่เคยสร้างกันมา เป็นต้น

ดังนั้น นอกจากพระพุทธรูปทรงเครื่องฉลองพระองค์จะแสดงให้เห็นถึงพระราชศรัทธาของพระมหากษัตริย์และพระบรมวงศ์ที่มีต่อพระบรมพุทธานุภาพแล้ว ยังเป็นการแสดงถึงความมั่งคั่งทั้งในเชิงวิจิตรศิลป์และโภชนาการที่มีอยู่ในแผ่นดินนั้น อันนับเป็นเครื่องเฉลิมพระเกียรติยศของพระมหากษัตริย์และพระบรมวงศ์อีกทางหนึ่งด้วย

สมัยรัชกาลที่ ๕ ถึงปัจจุบัน

นับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๕ เป็นต้นมา นับว่าพระราชนิยมการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องฉลองพระองค์ของพระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์ เริ่มลดน้อยลง เป็นสาเหตุมาจากการเปิดพระราชอาณาจักรเพื่อเจริญพระราชไมตรีมาตั้งแต่ครั้งแผ่นดินรัชกาลที่ ๔ ทรงปรับธรรมเนียมประเพณีหลายประการเพื่อเข้าสู่ความเป็นอารยะ แต่กระนั้นก็ยังทรงปฏิบัติพระราชประเพณีตามอย่างบุรพกษัตริยาธิราชที่ทรงปฏิบัติ คือการที่ทรงพระราชดำริที่จะสร้างพระพุทธรูปมาฉลองพระองค์ เหมือนเช่นสมเด็จพระบุรพกษัตริย์ ทรงทรงสร้างพระพุทธรูปมาทรงเครื่องขณะทรงดำรงพระชนมชีพอยู่ เพื่อเป็นรูปเคารพแทนพระองค์ภายหลังจากเสด็จสวรรคตแล้ว แต่รัชกาลที่ ๔ ก็ยังมิได้ทรงสร้าง พระราชนิเวศน์จึงตอกอยู่กับ รัชกาลที่ ๕ ที่จะทรงสานต่อพระราชกิจนี้ให้ลุล่วง ทั้งนี้ก็มีพระพุทธรูปทรงเครื่องฉลองพระองค์บางองค์ ที่ทรงสร้างภายหลังจากที่พระบรมวงศ์พระองค์นั้นสิ้นพระชนม์แล้ว แต่เป็นจำนวนน้อย ธรรมเนียมการสร้างพระพุทธรูปฉลองพระองค์จึงคงถือปฏิบัติมาเพียงแค่ต้นรัชกาลที่ ๕ เท่านั้น หลังจากนั้น การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องฉลองพระองค์ ก็แปรเปลี่ยนไปเป็นการสร้างพระบรมรูปและอนุสาวรีย์แทนที่

นอกจากนี้คติตามพระพุทธานุภาพนิกายมหายาน ก็ยังมีอิทธิพลต่อการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องสืบมา ด้วยพระมหากษัตริย์ทรงเป็นเอกอัครศาสนูปถัมภก ทรงเปิดโอกาสให้นักบวชนิกายมหายานเข้ามาฟังพระบรมโพนธธรรมสืบทอดมา พร้อมกับชนชาวจีนชาวญวนที่อพยพเข้ามาสู่ประเทศไทย

สำหรับคติเรื่องชมพูบดี เริ่มเด่นชัดมากขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร รัชกาลที่ ๙ พระพินลธรรม (ขอบ อนุจารี) ราชบัณฑิต ได้ศึกษาพระพุทธรูปโดยจำแนกตามพระพุทธรูป ปะกอบการเทียบเคียงเหตุการณ์และเวลาที่ทรงแสดงพุทธรูปเหล่านั้น จึงเกิดการอธิบายปางพระพุทธรูปมาประจำวัน เดือน และปี ทั้งยังขยายปางพระพุทธรูปเป็น ๖๖ ปาง นับตั้งแต่ อธิษฐานเพศบรรพชิตจนถึงปรินิพพาน ซึ่งปางพระพุทธรูปที่พระพินลธรรม ได้ขยายต่อจากสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ นั้น ได้เกิดปางโปรดพญาชมพูบดีผจญเข้าไปด้วย โดยท่านเจ้าคุณพระพินลธรรมได้กรุณาอธิบายให้สอดคล้องกับพระพุทธรูปทรงเครื่องที่ปรากฏมาแต่เดิมไว้ว่า “พระพุทธรูปปางนี้ ของเดิมอยู่ในพระอิริยาบถนั่งขัดสมาธิตามปกติ พระหัตถ์ซ้ายหงายวางบนพระเพลา พระหัตถ์ขวากว้างบนพระชานุ แบบมารวิชัย ต่างแต่ทรงเครื่องต้นอย่างพระมหากษัตริย์ไทย เรียกกันว่า ปางทรงเครื่อง ก็มีพระทรงเครื่องเข้าใจว่าเดิมคงจะมีแต่ปางเดียว คือปางนี้ ปางอื่นยังไม่เห็นมีที่ไหน ครั้นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ทรงสร้างปางห้ามพระญาติขึ้นไว้ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม (โบสถ์พระแก้ว) คนจึงพอใจสร้างตามกันดกตื้นและได้เปลี่ยนสร้างปางอื่น ๆ ขึ้นเป็นแบบทรงเครื่องอีกหลายปางด้วยกัน บัดนี้ดูเหมือนจะคลายความนิยมสร้างพระทรงเครื่องลงมากแล้ว

พระพุทธรูปปางนี้ มีตำนานดังนี้ ใน ปฐมโพธิกาล มีพระมหากษัตริย์พระองค์หนึ่ง ทรงพระนามว่า พระเจ้าชมพูบดี พระมเหสีทรงพระนามว่า พระนางกาญจนาเทวี ครองเมืองปัญจาสนคร พระองค์เป็นกษัตริย์ที่มีบุญญาธิการมาก ด้วยพระองค์ทรงอาวธวิเศษเป็นอำนาจเหนือกษัตริย์น้อยใหญ่ทั้งหลาย ถึง ๓ อย่าง คือ ศรวิเศษ เรียกว่า "วิษสร" ฉลองพระบาทแก้วและจักรแก้ว มีกษัตริย์ในนครต่าง ๆ ยอมถวายดอกไม้เงินดอกไม้ทองเป็นเมืองขึ้นมาก ยังไม่มีกษัตริย์พระนครใด ไกลเคียงจะหาญเข้ามาต่อต้านได้ พระองค์ปรารถนาความยิ่งใหญ่ไม่ทรงรู้จักพอเช่นเดียวกับคนสามัญทั่วไป เมื่อทรงเห็นกษัตริย์นครใดมีราชสมบัติมากมีฤทธิ์น้อย ก็ทรงใช้วิษสรไปรื้อพระภรณ์เอามาหมอบกราบแทบพระบาทให้เป็นเมืองขึ้น

วันหนึ่งเป็นวันพระจันทร์เพ็ญ พญาชมพูบดีทรงทอดพระเนตรเห็นดวงจันทร์งามสว่างอยู่ท่ามกลางหมู่ดาวในท้องฟ้า ก็ทรงเทียบพระองค์ว่า พระองค์ก็ควรจะมีเดชานุภาพลวงกษัตริย์ทั้งหมดในชมพูทวีป เหมือนพระจันทร์มีรัศมีลวงดาวทั้งหลายฉะนั้น ทรงเบิกบานพระทัยด้วยความหวังแนในพระทัยเป็นอันมาก จึงทรงฉลองพระบาทแก้วเหาะไปในอากาศ ทอดพระเนตรดูหัวเมืองทั้งหลายในชมพูทวีป ครั้นเสด็จมาถึงพระนครราชคฤห์ ทรงเห็นยอดปราสาทสูงสง่างามยิ่งนัก ก็ทรงจินตนาการว่า ปราสาทของใครหนอ งามยิ่งกว่าปราสาทของเรา ก็ทรงพระพิโรธด้วยความริษยา จึงได้เสด็จลงมายกพระบาทขึ้นกระแทกเพื่อจะให้หักทลายลง แต่ด้วยอำนาจของพระพุทธเจ้าคุ้มครองรักษา ในฐานะที่พระเจ้าพิมพิสารเป็นพระอริยสาวก เป็นผู้เข้าถึงพระรัตนตรัยอย่างใกล้ชิด ยอดปราสาทของพระองค์ก็รู้สึกกระเทือน ดูประหนึ่งว่าเป็นเหล็กกล้า สามารถต่อต้านการกระแทกแรงได้ทุกประการ พญาชมพูบดีทรงกระแทกเท่าใด ๆ ยอดปราสาทก็มิได้หวั่นไหว และในขณะเดียวกันพระบาทของพญาชมพูบดีก็กลับแตก พระโลหิตไหลออกโทรมพระบาท พญาชมพูบดีเจ็บพระบาทยิ่ง ทรงพิโรธชกพระแสงขรรค์ออกฟันจนสุดพระกำลัง ยอดปราสาทก็หาได้หวั่นไหวแต่ประการใดไม่ แต่พระแสงขรรค์กลับปิดงอไม่ยอมต่อต้าน พญาชมพูบดีทรงเสียพระทัยและกลับทวีความโกรธขึ้นเป็นอันมาก รีบเสด็จกลับโดยทรงพระดำริจะใช้วิษสรมารื้อพระภรณ์เจ้าของปราสาทนี้ไป ครั้นเสด็จมาถึงพระนครแล้วก็ทรงใช้วิษสรให้ไปเอากษัตริย์ในนครราชคฤห์มาโดยเร็ว วิษสรจากแล่งแล่นออกไปในอากาศโดยเร็ว ส่งเสียงร้องกัมปนาทเป็นที่หวั่นหวาดของคนและสัตว์ที่ได้ยินทั่วกัน พระเจ้าพิมพิสารได้ทรงสดับเสียงก็สะดุ้งพระทัยกลัว รีบเสด็จออกจากปราสาทไปเฝ้าพระบรมศาสดาที่พระเวฬุวันวิหารแต่เช้าตรู่ เพื่อขอประทานความคุ้มครอง

เมื่อวิษสรมาถึงปราสาทก็เข้าค้นคว้าหาพระ เจ้าพิมพิสาร ครั้นไม่พบก็ทำลายกำภูณัฏฐ์กระจัดกระจายแล้วก็ติดตามออกไปยังพระเวฬุวัน วิหารแผดเสียงสะเทือนสะท้านน่าสะพึงกลัวอย่างยิ่ง ครั้นพระผู้มีพระภาคเห็นวิษสรเข้ามารุกรานเช่นนั้น ก็ทรงนิรมิตพุทธจักร แล้วส่งให้ออกไปขับไล่พุทธจักรมีอำนาจยิ่งกว่า แล่นออกไปไล่ทุบวิษสรให้สิ้นฤทธิ์แล้วก็กลับคืน เมื่อวิษสรพ่ายแพ้พุทธจักรแล้วก็รีบหนีคืนเข้าแล่งศรพญาชมพูบดี

ครั้น พญาชมพูบดีเห็นวิษสรพ่ายแพ้มาเช่นนั้น ก็โหม่นส ถอดฉลองพระบาทแก้วออกทั้งคู่ส่งให้ออกไปมัดพระเจ้าพิมพิสารเอาตัวมาทันที่ฉลองพระบาทแก้วทั้งคู่ ได้กลายเป็นพญาวาสูกรีแผ่พังพานเลื้อยแล่นไปโดยนภาภาคร้องส่งเสียงดังสนั่น เหมือนฟ้าร้อง ครั้นถึงเมืองราชคฤห์มหานครแล้วก็ตรงเข้าค้นคว้าหาพระเจ้าพิมพิสาร เมื่อไม่พบก็พากันทำลายราชบัลลังก์เสียย่อยยับแล้วก็แล่นออกจากปราสาทติดตาม พระเจ้าพิมพิสารไปยังพระเวฬุวันวิหาร

ครั้นพระผู้มีพระภาคทรงเห็น นาคราชของพญาชมพูบดี ติดตามมารุกรานถึงพระเวฬุวัน เช่นนั้น ก็ทรงนิรมิตพญาครุฑให้โฉบบินออกไปจับไล่ นาคราชทั้งคู่ให้กลับคืนไปยังปัญจา ลนคร เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงขับไล่วิษสรและนาคราชให้หนีไปแล้ว ก็ทรงพิจารณาอุปปนิสัยของพญาชมพูบดี ทรงเห็นว่าท้าวเธอมีอุปนิสัยสูง ควรจะบรรลुพระอริยผลชั้นสูงได้แล้ว จึงตรัสเรียกท้าวสักกะเทวราชให้ลงมาเฝ้า แล้วทรงแจ้งพระประสงค์จะทรงมานพญาชมพูบดีผู้มีพระทัยหลงใหลใฝ่ฝันอยู่แต่ใน ราชสมบัติของพระมหากษัตริย์ โดยพระองค์จะนิรมิตพระองค์เป็นพระเจ้าราชาธิราช ให้พระสงฆ์เป็น เสวกามาตย์ราชบริพาร ให้พระเวฬุวันวิหารกลายเป็นพระราชนิเวศสถานไปชั่วขณะหนึ่ง ขอให้ท้าวสักกะเทวราชเป็นราชทูตไปเอาตัวพญาชมพูดีมาเฝ้ายังพระเวฬุวันวิหาร

ครั้น ท้าวสักกะเทวราชทราบพระพุทธรูปประสงค์แล้วก็จำแลงเพศเป็นราชทูตที่สง่างามด้วย อารมณ์งามวิจิตร สูงด้วยค่ามากกว่าเครื่องอาภรณ์ของพญาชมพูบดี แล้วเสด็จเข้าไปเฝ้าปรากฏพระ ภายที่ปราสาทหน้าพระพักตร์พญาชมพูบดี ในท่ามกลางอำมาตย์ราชบริพารที่เฝ้าแห่กันอยู่พร้อม พรั่งแล้วทรงเปล่ง สุรเสียงร้องทูลว่า ดูก่อนพญาชมพูบดี บัดนี้พระเจ้าราชาธิราชเจ้านายของข้าพเจ้ามี พระบัญชาให้ข้าพเจ้าเชิญตัวท่าน ไปในวันนี้

พญาชมพูบดีทรงพระพิโรธด้วยเห็นราชทูตเจรจาไม่เคารพบนอบ ก็ร้องทวาด แล้วทรง ขว้างจักรแก้วให้ไปประหารชีวิตทันที เมื่อท้าวสักกะเห็นจักรแก้วของพญาชมพูบดีส่งเสียงทำอำนาจ ดังลั่นมาเช่นนั้น ก็ทรงขว้างจักรของพระองค์ออกไปกำจัด จักรของพระอินทร์ได้แล่นออกไปทำลาย จักรของพญาชมพูบดีให้พ่ายแล้ว และกระซอกพระบาทพญาชมพูบดีให้ตกจากพระแท่นที่ประทับและ ลากไปตามพื้นถึง ๑๒ วา ทั้งกลับกลายเป็นเปลวไฟเผาปราสาทลูกกลมทั่วไปในพระราชนิเวศน์

บรรดา เสวกามาตย์ราชบริพารพากันตกตะลึง ด้วยกลัวไฟวิ่งวุ่นกระจัดกระจาย แม้พญา ชมพูบดีก็ยอมพ่ายแพ้แก่ราชทูต รับจะทำตามประสงค์ทุกประการ ต่อนั้นพระอินทร์ก็เรียกจักรของ พระองค์กลับคืน ทันใดนั้นเปลวเพลิงที่ลูกกลมไหม้ปราสาทก็ดับลงทันที ไม่มีสิ่งใดเสียหาย ทุกสิ่งคง ตั้งอยู่เป็นปกติ พญาชมพูดีขอผัดสัก ๑ เดือนก่อนจึงจะไป แต่ท้าวสักกะไม่ยินยอม เพียงแต่ผ่อนให้ เตรียมตัวได้ ๓ วัน และก่อนที่จะเสด็จไปได้ทรงสัพทว่า ถ้าพญาชมพูดีบิดพลิ้วไม่ไปตามกำหนด ต้องให้มาตามก็จะเผาเมืองเสียให้ราบเป็นหน้ากลอง แล้วก็เสด็จกลับไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาค ได้ทรงนิรมิตพระเวฬุวันวิหาร เป็นพระราชนิเวศน์พร้อมปราสาท กำแพงแก้ว ๗ ชั้น วิจิตรพิศดารเพียบพร้อมด้วยตลาดบก ตลาดน้ำ งดงามไม่มีนครใดเสมอ เพื่อ ต้อนรับพญาชมพูบดีผู้มีมาในราชสมบัติกับทรงให้พระอัครสาวกและพระ มหาสาวกนิรมิตกายเป็น เสนาบดีผู้ใหญ่เข้าเฝ้าประจำอยู่ในตำแหน่ง ให้พญาภานนคราช และนางวิมลามาเห่มาจัดตลาดน้ำ ให้ท้าวสักกะเทวราชพร้อมด้วยนางสุธรรมา นางสุจิตรา นางสุนันทา นางสุขาดา และพญาครุฑ มาจัด ตลาดเพชรนิลจินดา ตลาดทอง ตลาดเงิน ตลาดผ้าสรรพาวรณ์ ตลาดอาหาร ตลาดลูกไม้ ตลาด ดอกไม้ นานาประการงดงามเป็นระเบียบเรียบร้อย เป็นที่เจริญตาเจริญใจของทุกคนที่ได้เห็น หา สถานที่ใดงามเสมอเหมือนมิได้

ครั้น ถึงวันกำหนดนัดหมาย พญาชมพูบดีก็เสด็จขึ้นข้างพระที่นั่งพร้อมด้วยจตุรงคเสนา ยกพลมาโดยลำดับ ทั้งตั้งพระทัยว่า ถ้าเห็นว่ากำลังพอจะบีบบังคับพระเจ้าราชาธิราชได้ ก็จะจัดการ เอาเป็นเมืองขึ้นทันที

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงนิรมิตพระวรกายเป็นพระเจ้าราชาธิราช ทรงเครื่องต้นสำหรับพระมหากษัตริย์อันวิจิตรงดงาม ขึ้นประทับบนรัตนบัลลังก์เสด็จประทับอยู่ในท่ามกลางมหาอำมาตย์ราชเสนาบดี ณ ท้องพระโรงรัตนมหาสมาคม มีพระบัญชาให้มาฆสามเณรไปเฝ้าทางเดินอันมีระยะยาวถึง ๖๐ โยชน์ ที่พญาชมพูบดีเสด็จมาให้สั่นเข้า เพื่อให้พลันถึงในเวลา

มาฆสามเณรรับพระพุทธานุญาตแล้วก็ออกไปนอกพระวิหาร ย่นมรรคาให้พญาชมพูบดีพร้อมด้วยพระยา ๑๐๑ กัปปตฺรงคเสนา เดินทางมาถึงชนพระนครที่นิรมิตแต่เช้า ครั้นแล้วจึงแปลงเพศเป็นราชทูตเข้าไปหาพญาชมพูบดีร้องเชิญว่า บัดนี้พระองค์เสด็จมาถึงพระนครแล้ว ควรจะเสด็จลงจากคอกช้างพระที่นั่ง แล้วเสด็จดำเนินเข้าพระนครด้วยพระบาท

เมื่อพญาชมพูบดีขัดขึ้นก็แสดง อานุภาพดุจดั่งพระที่นั่งให้ล้มลง พญาชมพูบดีเกรงเดชานุภาพ ก็จำใจปฏิบัติตามโดยเสด็จดำเนินตามมาฆสามเณรเข้าพระนคร ขณะที่เสด็จเข้าพระนคร พอตพระเนตรเห็นท้าวจุลโลกบาลคุมทหารพร้อมด้วยศัตราวุธ รักษาพระนครก็เกรงขามพระทัย ครั้นเสด็จดำเนินเข้าไปผ่านตลาดทั้งหลาย พอตพระเนตรเห็นสรรพวัตถุนานาประการก็ตลึงแลด้วยความพอพระทัย เห็นแม่ค้าทั้งหลายอันมีรูปร่างงาม ทั้งวิจิตรด้วยสรรพากรณที่ตกแต่ง ทั้งวาจาปราศรัยร้องเชิญก็ไพเราะ ทำให้เพลิดเพลินมาฆสามเณรต้องคอยเตือนให้รีบเสด็จทุกระยะ จนบรรลุถึงที่ประทับของพระพุทธองค์ ทรงนิรมิตรูปพระโณมงามดุจดั่งท้าวมหาพรหม ประกอบด้วยพระรัศมีหกประการ ประทับอยู่บนรัตนบัลลังก์ ในท่ามกลางมุขอำมาตย์ราชเสนาบดี พร้อมพลโยธีเฝ้าอยู่ในหน้าที่ มือถือศัตราวุธอยู่พร้อมสรรพก็เกรงกลัวแทบว่าชีวิตจะออกจากร่างหลุดพระองค์ ลงนั่ง แม้อย่างนั้นแล้วก็ไม่ยอมถวายเป็นบังคม ด้วยอำนาจมานะทิฐิอันแรงกล้า เมื่อพระบรมศาสดาทรงให้โอกาสท้าวเธอแสดงฤทธิ์เดชบรรดามี พญาชมพูบดีก็แสดงจักรแก้ววิเศษและฉลองพระบาทแก้วอันเป็นอาวุธวิเศษคู่พระกรออกประทุษร้ายพระผู้มีพระภาคเป็นวาระสุดท้าย โดยหวังจะได้ชัยชนะ พระผู้มีพระภาคทรงนิรมิตจักรเพชรทำลายล้างอาวุธวิเศษให้ปราศ ให้พญาชมพูบดีสลัดใจอมเกรงพระบารมี ต่อนั้นพระผู้มีพระภาคก็ตรัสธรรมเทศนาชำระอกุศลจิตของพญาชมพูบดีให้ผ่องใส ด้วยอนุพุทธานุภาพให้พญาชมพูบดีมีจิตศรัทธาในการกุศลถึงกับยอมมอภายถวายชีวิต ตนในพระศาสนาโดยชอบบรรพชาอุปสมบท จึงสมเด็จพระสุคตอนาวรญาณ ก็ทรงคลายอิทธาภิสังขาร บันดาลพระนครนิรมิตให้กลับคืนเป็นพระเวฬุวันวิหาร พระองค์ก็กลายเพศจากพระเจ้าราชาธิราชเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า บรรดาเหล่ามหาอำมาตย์ราชเสนาบดีก็กลายเพศเป็นพระสาวกสงฆ์ แวดล้อมองค์พระบรมศาสดาเหล่าเทพเจ้าตลอดครุฑนาคาก็พากันกลับคืนทิพยสถาน ต่อนั้นพระศาสดาจารย์ก็ทรงประทานเอหิภิกขุอุปสัมปทาให้พญาชมพูบดีอุปสมบท เป็นพระภิกษุสงฆ์ ทรงจุติปาริสุทธิศีลในพระพุทธศาสนา”^{๑๖๓}

จากอรรถาธิบายของท่านเจ้าคุณพระพิมลธรรมนั้น จะเห็นได้ว่า ท่านเจ้าคุณได้นำเนื้อหาในคัมภีร์ชมพูบดีสูตร มาอนุวัตรเพื่ออธิบายความเป็นมาของพระพุทธรูปทรงเครื่องให้เป็นปางหนึ่งของพระพุทธรูป

๒.๒.๗ การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องตามแนวคิดในสมัยปัจจุบัน

^{๑๖๓} พระพิมลธรรม, ตำนานพระพุทธรูปปางต่างๆ, (ชลบุรี: ยุวพุทธิกสมาคมชลบุรี, ๒๕๕๒), หน้า ๑๓๔.

นอกจากคติเดิมที่มีมาแต่ครั้งต้นกรุงรัตนโกสินทร์แล้ว นับตั้งแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ประเทศไทยได้เปลี่ยนแปลงการปกครองจากสมบูรณาญาสิทธิราชย์ มาเป็นระบอบประชาธิปไตย ก่อปรกัับวัฒนธรรมจากประเทศฟากฝั่งตะวันตกและวิวัฒนาการด้านเทคโนโลยีได้เข้ามามีบทบาทมากขึ้นตามลำดับ ปัจจัยเหล่านี้มีอิทธิพลต่อสิทธิเสรีภาพของประชาชนชาวไทยเป็นอย่างมาก การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องจึงมิได้ถูกจำกัดเฉพาะพระบรมวงศ์ชั้นสูงดังเช่นอดีต จนถึงยุคที่เรียกว่า โลกาภิวัตน์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร เป็นรัชสมัยที่ได้เกิดคติการสร้างพระพุทธรูปขึ้นหลายสำนัก ซึ่งแต่ละสำนักล้วนมีพระมหาเถระซึ่งเป็นที่ยอมรับของพุทธบริษัททั่วไปอย่างแพร่หลาย บรรดาคำสอนท่านเหล่านั้น ได้ถูกเผยแพร่ออกไป แนวคิดการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องที่เกิดขึ้นในประเทศไทย ในยุคสมัยใหม่นี้ มีดังนี้

๑) แนวคิดของพระราชพรหมยาน

พระราชพรหมยาน หรือ พระมหาวิระ ถาวโร หรือที่ศิษยานุศิษย์เรียกท่านว่า หลวงพ่อฤาษีลิงดำ อดีตเจ้าอาวาสวัดจันทาราม (วัดท่าซุง) จังหวัดอุทัยธานี เกิดเมื่อวันพฤหัสบดีที่ ๒๘ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๐ เดิมชื่อสังเวียน เป็นบุตรคนที่ ๓ ของนายควง นางสมบุญ สังข์สุวรรณ เกิดที่ตำบลสาละ อำเภอบางปลาม้า จังหวัดสุพรรณบุรี มีพี่น้อง ๕ คน เมื่ออายุ ๖ ขวบ เข้าเรียนหนังสือที่โรงเรียนประชาบาล วัดบางนมโค อำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา จนจบชั้นประถมศึกษาปีที่ ๔ เมื่ออายุ ๑๕ ปี เข้ามาอยู่กับท่านยายที่บ้านหน้าวัดไร่ อำเภอดลิ่งชัน จังหวัดธนบุรี ในสมัยนั้น และได้ศึกษาวิชาแพทย์แผนโบราณ อายุ ๑๙ ปี เข้าเป็นเภสัชกรทหารเรือ สังกัดกรมการแพทย์ทหารเรือ พออายุครบวชได้อุปสมบท เมื่อวันที่ ๑๖ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๘๐ เวลา ๑๓.๐๐ น. ณ พัทธสีมาวัดบางนมโค โดยมีพระครูรัตนภิรมย์ เป็นพระอุปัชฌาย์ พระครูวิหารกิจจานุการ เป็นพระกรรมวาจาจารย์ พระอาจารย์เล็ก เกสโร เป็นพระอนุสาวนาจารย์ อายุ ๒๑ ปี สอบได้นักธรรมตรี อายุ ๒๒ ปี สอบได้นักธรรมโท อายุ ๒๓ ปี สอบได้ นักธรรมเอก ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๘๐-๒๔๘๑ ได้ศึกษาพระกรรมฐาน จากครูบาอาจารย์หลายท่าน อาทิเช่นหลวงพ่อบาน โสนนโท วัดบางนมโค, หลวงพ่อจง พุทธสโร วัดหน้าต่างนอก, พระอาจารย์เล็ก เกสโร วัดบางนมโค, พระครูรัตนภิรมย์ วัดบ้านแพน, พระครูอุดมสมาจารย์ วัดน้ำเต้า, หลวงพ่อสุ่น วัดบางปลาหมอ, หลวงพ่อเนียม วัดน้อย, หลวงพ่อโหน่ง วัดอัมพวัน (วัดคลองมะดัน) และหลวงพ่อเรือง วัดใหม่พิณสุวรรณ พ.ศ. ๒๔๘๑ เข้ามาจำพรรษาที่วัดช่างเหล็ก อำเภอดลิ่งชัน ธนบุรี เพื่อเรียนบาลี ต่อมา สอบได้เปรียญธรรม ๓ ประโยค ได้ย้ายมาอยู่ที่วัดอนงคาราม หลังจากนั้นได้เป็นรองเจ้าคณะ ๔ วัดประยูรวงศาวาส เป็นเจ้าอาวาสวัดบางนมโค และย้ายไปอยู่อีกหลายวัด

พ.ศ. ๒๕๑๑ จึงมาอยู่วัดท่าซุง บูรณะซ่อมสร้างและขยายวัดท่าซุง จากเดิมมีพื้นที่ ๖ ไร่เศษ จนกระทั่งเป็นวัดที่มีบริเวณพื้นที่ประมาณ ๒๘๙ ไร่ พ.ศ. ๒๕๒๗ ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นสามัญที่ "พระสุธรรมยานเถร" พ.ศ. ๒๕๓๒ ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นราชที่ "พระราชพรหมยาน ไพศาลถาวรานุกูล มหาคณิสสร บวรสังฆารามคามวาสี"

ตลอดระยะเวลาที่อุปสมบทอยู่ หลวงพ่อพระราชพรหมยาน (หลวงพ่อฤาษีลิงดำ) ได้ทำหน้าที่ของพระสงฆ์ ในพระพุทธศาสนาอย่างสมบูรณ์ กล่าวคือ ทางด้านชาติ ได้สร้างโรงพยาบาล ,

สร้างโรงเรียน , จัดตั้งธนาคารข้าว , ออกเยี่ยมเยียน ทหารหาญของชาติและตำรวจตระเวนชายแดน ตามหน่วยต่างๆ เพื่อปลูกปลอบขวัญและกำลังใจ และ แจกอาหาร , ยา , อุปกรณ์อำนวยความสะดวก และวัตถุมงคลทั่วประเทศ

ทางด้านพระศาสนา ได้สั่งสอนพุทธบริษัทศิษยานุศิษย์ให้มุ่งพระนิพพานเป็นหลัก โดยให้ประพฤติปฏิบัติกาย , วาจา , ใจ , ในทาน , ในศีลและในกรรมฐาน ๑๐ ทศ และมหาสติปัฏฐานสูตร ได้พิมพ์หนังสือคำสอนกว่า ๑๕ เรื่อง และบันทึกเทปคำสอนกว่า ๑,๐๐๐ เรื่อง นอกจากนี้ยังได้แสดงธรรม เทศนาทางสถานีวิทยุกระจายเสียงและวิทยุโทรทัศน์เป็นครั้งคราว นอกจากนี้ ยังเดินทางไปสังเคราะห์คณะศิษย์ในต่างจังหวัดและต่างประเทศทุกๆ ปี ทางด้านวัตถุ ท่านได้ช่วยสร้างพระพุทธรูป และถาวรวัตถุไว้ในพระพุทธรูปศาสนามากกว่า ๓๐ วัด รวมทั้งการบูรณะฟื้นฟูวัดทำซุงด้วยเงินกว่า ๖๐๐ ล้านบาท ได้สร้างพระไตรปิฎก , หนังสือมูลกัจจายน์ และถวายผ้าไตรแก่วัดต่างๆ ปีละไม่ต่ำกว่า ๒๐๐ ไตร

ทางด้านสถาบันพระมหากษัตริย์ท่านได้สนองพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ โดยการจัดตั้งศูนย์สงเคราะห์ผู้ยากจนในถิ่นทุรกันดารตามพระราชประสงค์พระบาท สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ ศูนย์ฯ นี้ได้ดำเนินการสงเคราะห์ราษฎรในถิ่นทุรกันดารทั่วประเทศมาตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๒๐ งานของศูนย์ฯ รวมทั้งการแจกเสื้อผ้า , อาหาร และยารักษาโรคแก่ราษฎรผู้ยากจน , การช่วยเหลือ ผู้ประสบภัยทางธรรมชาติ , การส่งหน่วยแพทย์เคลื่อนที่ออก

รักษาพยาบาลราษฎรผู้เจ็บป่วย , การให้ทุน นักเรียนที่เรียนดีแต่ยากจน , การบริจาคทุนทรัพย์ให้แก่มูลนิธิและโรงพยาบาลต่างๆ ฯลฯ

ท่านได้มรณภาพ เมื่อวันศุกร์ที่ ๓๐ ตุลาคม ๒๕๓๕ เวลา ๑๖.๑๐ น. ด้วยโรคปอดบวมอย่างแรง และติดเชื้อในกระแสโลหิต ณ โรงพยาบาลศิริราช สิริอายุ ๗๕ พรรษา ๕๕^{๑๖๔}

พระราชพรหมยาน หรือ หลวงพ่อฤๅษีลิงดำ ได้สั่งสอนวิปัสสนาธุระ ตามแนวมโนมยิทธิ คือ การเจริญปัญญาที่ทำให้เกิดฤทธิ์ที่สำเร็จด้วยใจ สามารถนิรมิตกายอื่น ขึ้นนอกจากกายนี้ ให้เหมือนกับกายที่เป็นอยู่ เป็นต้น ท่านได้สั่งสอนวิชานี้มาตลอดอายุขัยของท่าน และท่านได้สร้างเสนาสนะเพื่อแสดงภพภูมิต่างๆ ที่สามารถไปพบเห็น

ได้จากการฝึกตามแนวทางของท่าน ซึ่งการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องก็เกิดจากแนวความคิดการปฏิบัตินี้เช่นกัน พระทรงเครื่องของท่านนั้น ปรากฏที่วัดจันทารามถึงปัจจุบัน คือ พระศรีอริยเมตไตรย (ภาพที่ ๔๖) และพระวิสุทธิเทพ (ภาพที่ ๔๕) โดยเฉพาะแนวคิดเรื่องพระวิสุทธิเทพของท่านนั้น ในเรื่องนี้ พระครูวิลาศกาญจนธรรม ดร. เจ้าอาวาสวัดท่าขนุน จังหวัดกาญจนบุรี ซึ่งเคยเป็นพระผู้ปฏิบัติอุปัฏฐากของหลวงพ่อฤๅษีลิงดำ ได้กรุณาอธิบายว่า “ตามความเชื่อของสายเถรวาทของเรา

ภาพที่ ๔๕ พระวิสุทธิเทพ

^{๑๖๔} วัดท่าซุง, ประวัติหลวงพ่อฤๅษีลิงดำ, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.web-pra.com/>

[๕ ธันวาคม ๒๕๖๐].

บุคคลที่อยู่บนพระนิพพานก็คือ พระอรหันต์ พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระพุทธเจ้า ในเมื่อท่านทั้งหลายเหล่านี้อยู่ข้างบน ในความรู้สึกเราก็คือ พระควรที่จะเป็นพระ แต่สิ่งที่ทำมาก็คือการสร้างบุญสร้างบารมี ลักษณะที่ปรากฏเต็มบุญเต็มบารมีนั้นเป็นแบบใด บุคคลที่สามารถเข้าถึงตรงนั้นก็รู้เห็นได้ว่า ต่างจากความคิดของเราทุกๆ ไปว่า ท่านเป็นพระก็ควรจะครองตัวเป็นพระ”

แม้ในสมัยที่หลวงพ่อกษิณดำ ยังดำรงธาตุขันธ์มีชีวิตอยู่ จะมีได้สร้างรูปเหมือนพระพุทธเจ้าองค์ปฐม ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นพระพุทธเจ้าพระองค์แรกที่อุบัติขึ้น ในลักษณะทรงเครื่อง แต่สร้างในลักษณะของพระพุทธชินราช หากเราสังเกตจะเห็นว่า พระพุทธชินราชจะมีขุมเรือนแก้ว ความจริงขุมเรือนแก้วก็คือฉัพพรรณรังสี ที่เปล่งออกมาจากองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งในปฐมสมโพธิกล่าวไว้ว่า มีลักษณะเหมือนกับเปลวไฟ

ภาพที่ ๔๖ พระศรีอาริยเมตไตรย วัดท่าซุง

แนวคิดเรื่องพระวิสุทธิเทพนี้ ต่อมาได้กลายมาเป็นที่มาของการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในชั้นหลัง ไม่ว่าจะเป็นการสร้างสมเด็จพระองค์ปฐมทรงเครื่อง หรือพระพุทธเจ้าองค์อื่นๆ ในรูปลักษณะการทรงเครื่องอย่างวิจิตรอลังการ

พระครูวิลาศกาญจนธรรม ดร. ยังได้กรุณาอธิบายเหตุผลการสร้างพระพุทธรูปแล้วมีเครื่องทรงด้วยอีกว่า “พระพุทธเจ้าคือพระ แต่เวลาที่ท่านแสดงออกมาเต็มบุญญาบารมี ในโลกเรานับถือว่ามีอำนาจมากที่สุด ก็เลยแสดงออกในลักษณะอย่างนั้น เพื่อให้คนอื่นเห็นและเชื่อถือศรัทธา คราวนี้ในโลกเราผู้ที่นับถือว่ามีอำนาจมากที่สุด ก็คือพระเจ้าจักรพรรดิราช ซึ่งปกครองทวีปทั้ง ๔ ในความเชื่อของคนยุคนั้น เขาว่าพระเจ้าจักรพรรดิราชจะมีเครื่องทรงลักษณะไหน พระพุทธเจ้าท่านก็จะแสดงออกให้เห็นในลักษณะอย่างนั้น ต้องบอกว่าเป็นส่วน

หนึ่งของสัพพัญญูวิสัยที่พระองค์ท่านทราบ ในเมื่อทราบโดยสัพพัญญุตญาณ ถึงเวลาพระองค์ท่านก็แสดงออกให้เป็นไปตามนั้น”^{๑๖๕}

๒) แนวคิดของพระพรหมปัญญา (คู่)

หลวงปู่คู่ พรหมปัญญา มีชาติกำเนิดในสกุล “หนูศรี” เดิม ชื่อ คู่ เกิดเมื่อวันที่ ๒๙ เมษายน พ.ศ. ๒๔๔๗ ตรงกับวันศุกร์ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ ปีมะโรง ซึ่งตรงกับวันวิสาขบูชา ณ บ้านข้าวเม่า ตำบลข้าวเม่า อำเภออุทัย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา โยมบิดาชื่อ พุด โยมมารดาชื่อ พุ่ม ท่านมีพี่น้องร่วมมารดาเดียวกัน ๓ คน ท่านเป็นบุตรคนสุดท้าย มีโยมพี่สาว ๒ คน มีชื่อตามลำดับ

^{๑๖๕} สัมภาษณ์พระครูวิลาศกาญจนธรรม ดร., ๑๐ พฤศจิกายน ๒๕๖๐.

ได้แก่พี่สาวชื่อ ทองคำ สุนิมิตร และพี่สาวชื่อ สุ่ม พิงกุศล มารดาของท่านได้ถึงแก่กรรมตั้งแต่ท่านยังเป็นทารกอยู่ ต่อมาบิดาของท่านก็จากไปอีกขณะท่านมีอายุได้เพียง ๔ ขวบเท่านั้น ท่านจึงต้องกำพรว้า บิดามารดาตั้งแต่ยังเป็นเด็กเล็กจำความไม่ได้ ท่านได้อาศัยอยู่กับยายโดยมีโยมพี่สาวที่ชื่อ สุ่ม เป็นผู้ดูแลเอาใจใส่ และท่านก็ได้มีโอกาสศึกษาเล่าเรียนที่วัดกลางคลองสระบัว วัดประตูทรงธรรม และวัดนิเวศธรรมประวัติ เมื่อท่านอายุได้ ๒๑ ปี ก็ได้เข้าพิธีบรรพชาอุปสมบทเมื่อวันที่ ๑๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๘ ตรงกับวันอาทิตย์แรม ๔ ค่ำ เดือน ๖ ณ วัดสะแก ตำบลธนู อำเภออุทัย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา โดยมีหลวงพ่อก๊อ ก๊อ เจ้าอาวาสวัดพระญาติการาม เป็นพระอุปัชฌาย์ มีหลวงพ่อดำ เจ้าอาวาสวัดสะแก ในขณะนั้นเป็นพระกรรมวาจาจารย์ และมีหลวงพ่อดำ วัดกลางคลองสระบัว เป็นพระอนุสาวนาจารย์ได้รับฉายาว่า “พรหมปัญโญ”

ในพรรษาแรกๆ นั้น ท่านได้ศึกษาพระปริยัติธรรมที่วัดประตูทรงธรรมซึ่งในสมัยนั้นเรียกว่าวัดประตูโรงธรรมโดยมีพระอาจารย์ผู้สอนคือท่านเจ้าคุณเนื่อง พระครูชม และ หลวงพ่อรอด (เสือ) เป็นต้น ในด้านการปฏิบัติพระกรรมฐานนั้น ท่านได้ศึกษากับหลวงพ่อก๊อ เป็นผู้เป็นพระอุปัชฌาย์ และหลวงพ่อดำ ศิษย์องค์สำคัญของหลวงพ่อก๊อ ซึ่งมีศักดิ์เป็นอาของท่าน เมื่อท่านบวชได้พรรษาที่สองประมาณปลายปี พ.ศ. ๒๔๖๙ หลวงพ่อก๊อมีมรณภาพ ท่านจึงได้ศึกษาหาความรู้จากหลวงพ่อดำ เป็นสำคัญ นอกจากนี้ท่านยัง ได้ศึกษาจากตำรับตำราที่มีอยู่จากชาดกบ้าง จากธรรมบทบ้างและด้วยความที่ท่านเป็นผู้ใฝ่รู้รักการศึกษา ท่านจึงได้เดินทางไปศึกษาหาความรู้เพิ่มเติมจากพระอาจารย์อีกหลายท่านที่จังหวัดสุพรรณบุรี และสระบุรี

ประมาณเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๘๖ ออกพรรษาแล้วท่านก็เริ่ม ออกเดินธุดงค์จากจังหวัดพระนครศรีอยุธยา โดยมีเป้าหมายที่ป่าเขาทางแถบจังหวัดกาญจนบุรี และแคว้นมัสการสถานที่สำคัญทางพระพุทธศาสนา เช่น พระพุทธฉายและ รอยพระพุทธรูป จังหวัดสระบุรี จากนั้นท่านก็เดินธุดงค์ไปยังจังหวัดสิงห์บุรี สุพรรณบุรี จนถึงจังหวัดกาญจนบุรี จึงเข้าพักปฏิบัติตามป่าเขาและถ้ำต่างๆ

หลวงปู่ท่านมิได้ตั้งตัวเป็นเกจิอาจารย์ การที่ท่านสร้างหรืออนุญาตให้สร้างพระเครื่องหรือพระบูชา ก็เพราะเห็นประโยชน์ เพราะบุคคลจำนวนมากยังขาดที่ยึดเหนี่ยวทางจิตใจ ท่านมิได้จำกัดศิษย์อยู่เฉพาะกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง ดังนั้นคณะศิษย์ของท่านจึงมีกว้างขวางออกไป ทั้งที่ใฝ่ใจธรรมล้วนๆ หรือที่ยังต้องอิงกับวัตถุมงคล ท่านเคยพูดว่า “ติดวัตถุมงคล ก็ยังดีกว่าที่จะให้ไปติดวัตถุอัปมงคล” ทั้งนี้ ท่านย่อมใช้ดุลยพินิจพิจารณาตามความเหมาะสมแก่ผู้ที่ไปหาท่าน แม้ว่าหลวงปู่จะรับรองในความศักดิ์สิทธิ์ของพระเครื่องที่ท่าน อธิษฐานจิตให้ แต่สิ่งที่ท่านยกไว้เหนือกว่านั้นก็คือ การปฏิบัติดังจะเห็นได้จากคำพูดของท่านว่า “เอาของจริงดีกว่า พุทธังฯ อัมมังฯ สังฆังฯ สรณัง คัจฉามิ นี่แหละของแท้” จากคำพูดนี้จึงเสมือนเป็นการยืนยันว่าการปฏิบัติภาวนานี้แหละเป็นที่สุดแห่งเครื่องรางของขลัง เพราะคนบางคนแม้แขวนพระที่ผู้ทรงคุณวิเศษอธิษฐานจิตให้ก็ตาม ก็เชื่อว่ารอด

ปลอดภัยอยู่ดีมีสุขไปทุกกรณี อย่างไรเสียทุกคนไม่อาจ หลีกหนีวิบากกรรมที่ตนได้สร้างไว้ ดังที่ท่านได้กล่าวไว้ว่า สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่เหนือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ก็คือ กรรม

หลวงปู่ได้ละสังขารไปด้วยอาการอันสงบด้วยโรคหัวใจในกุฏิท่าน เมื่อเวลาประมาณ ๕ นาฬิกาของวันพุธที่ ๑๗ มกราคม พ.ศ. ๒๕๓๓ อายุ ๘๕ ปี ๘ เดือน อายุพรรษา ๖๕ พรรษา

หลวงปู่ เป็นพระเถรอาจารย์ที่บรรพชิตและคฤหัสถ์ให้ความเคารพเป็นอย่างยิ่ง ด้วยจริยวัตรที่สมณะ สันโดษ ไม่ปรารถนาลาภยศใดๆ ท่านมักจะแนะนำคำสอนด้วยแนวทางปฏิบัติกัมมัฏฐานที่ยังปรากฏแพร่หลายจนถึงปัจจุบัน ทำให้ท่านมีศิษยานุศิษย์มาปฏิบัติตามแนวทางคำสอนของท่านเป็นอย่างมากมา ในปัจจุบัน เมื่อกล่าวถึงพระทรงเครื่องอย่างพระมหาจักรพรรดิ ผู้สนใจใฝ่ในธรรมะ มักจะนึกถึงสำนักวัดสะแกเป็นลำดับต้นๆ แม้ในสมัย

ภาพที่ ๔๗ พระบูชาของนาวาเอกสำเภา คมสันต์

ที่ท่านมีชีวิตอยู่จะมีได้มีการกล่าวถึงการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องอย่างชัดเจน แต่จากการสัมภาษณ์นายเมธา พรพิพัฒน์ไพศาล ศิษย์ผู้เคยถวายอุปัฏฐาก ได้กล่าวถึงต้นเค้าที่นำไปสู่การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในหมู่ศิษย์รุ่นหลังต่อมานั้น มาจาก บทบูชาพระที่หลวงปู่ ได้มอบให้กับนาวาเอกสำเภา คมสันต์ ซึ่งเป็นศิษย์ท่านหนึ่งเมื่อคราวสร้างพระพุทธรูปศิลปะสุโขทัย ปางมารวิชัย (ภาพที่ ๔๗) โดยหลวงปู่ ได้เมตตาตามอบคาถาเป็นบทสวดการะพระรัตนตรัย ความว่า “นะโมพุทธานะ พระพุทธะ ไตรรัตนญาณ มณีนพรัตน์ สีสะหัสสะ สุธรรมา พุทโธ อัมโม สังโฆ ยะธาพุทโมนะ พุทธบูชา อัมมบูชา สังฆบูชา อัคคีทานัง วะรังคันธัง สีวลี จะ มหาเถรัง อะหัง วันทามิ ทูระโต อะหัง วันทามิ ธาตุโย อะหัง วันทามิ สัพพะโส พุทธะ อัมมะ สังฆะ ปุเชมิ” บทนมัสการนี้ คุณเมธา พรพิพัฒน์ไพศาล ได้กรุณาเล่าให้ฟัง^{๑๖๖} ว่าบทคาถานี้ ในสมัยที่หลวงปู่ยังมีชีวิตอยู่ เรียกว่าคาถาบูชาพระ หรือ บทบูชาพระ ทางวัดสะแกพิมพ์แจกให้กับผู้มีจิตศรัทธาจนถึงปัจจุบัน

ต่อมาบทสวดบูชานี้ พระอาจารย์วงศ์ วิริยโร หรือหลวงตาม้า เจ้าอาวาสวัดถ้ำเมืองนะ อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่ และอาจารย์ศุภรัตน์ แสงจันทร์ ผู้เป็นศิษย์ของหลวงปู่ ได้ขยายความตลอดจนอธิบายความหมายของคาถาบูชาพระบทนี้ ดังนี้

นะโมพุทธานะ : ข้าพเจ้าขอนอบน้อมบูชา ต่อพระพุทธเจ้า ๕ พระองค์ คือ นะ – พระกฤษณะ โม – พระโกนาคมน พุท – พระกัสสป ธา – พระสมณโคดม ยะ – พระศรีอริยเมตไตรย

พระพุทธไตรรัตนญาณ : พระพุทธเจ้าซึ่งมีพระญาณแก้วทั้งสาม อันหมายถึง ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ, จุตูปปาตญาณ, อาสวักขยญาณ

^{๑๖๖} สัมภาษณ์นายเมธา พรพิพัฒน์ไพศาล, ๒๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๐.

ภาพที่ ๔๘ พระประธานในวัดถ้ำเมืองนะ

มณีนพรัตน์ : มีสมบัติ
คือแก้ว ๙ ประการ มีเพชร, ทับทิม
เป็นต้น ซึ่งหมายถึงพระนว
โลกุตรธรรม

สี่สหัสสะ สุธรรมา : มี
มือถึงพันมือ หมายถึงการที่พระพุทธ
องค์ ทรงแจกแจงหลักธรรม คือ
พระไตรปิฎก ถึง ๘๔,๐๐๐ พระ
ธรรมชั้น

พุทโธ : ทรงเป็นผู้รู้ ผู้ตื่น
ผู้เบิกบาน

ธัมโม : พระธรรมของ
พระพุทธเจ้า

สังโฆ : พระสาวกผู้
ปฏิบัติตาม

ยะธาพุทโมนะ : ขอ
พระพุทธเจ้าปางมหาจักรพรรดิ ซึ่งมี
ชัยแก่พญามุขผู้มีฤทธิ์มาก พร้อม
ทั้งพระธรรมและพระสงฆ์ จงบังเกิด
ขึ้น ณ บัดนี้ด้วยเทอญ

พุทบุชา : ข้าพเจ้าขอ
บูชาพระพุทธเจ้า

ธัมมบูชา : ข้าพเจ้าขอ
บูชาพระธรรม

สังฆบูชา : ข้าพเจ้าขอบูชาพระสงฆ์

อัคริทานัง วะรังคันธัง : ด้วยสิ่งเหล่านี้ ได้แก่ รูป เทียน ไฟ หรือแสงสว่าง และของหอม
ทั้งมวล มีดอกไม้และน้ำอบ เป็นต้น

สวสึ จะ มหาเถรัง : ขอนมัสการพระสวสึเถระเจ้า ผู้เป็นเลิศทางลาภสักการะ

อะหัง วันทามิ ทูระโต : ขอนมัสการสถานศักดิ์สิทธิ์ทั่วไป มีสังเวชนียสถาน เป็นต้น

อะหัง วันทามิ ธาตุโย : ขอนมัสการพระบรมสารีริกธาตุ และพระธาตุทั้งหลาย ทั้งทั้งแสน

โกฏิจักรวาล

อะหัง วันทามิ สัพพะโส : ขอนมัสการสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย

พุทธะ ธัมมะ สังฆะ : ซึ่งเป็นพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์

ปุเชมิ : ด้วยเทอญ

คำแปลนี้ สำนักวัดถ้ำเมืองนะ ได้อรรถาธิบายขยายความต่อว่า “พระคาถามหา
จักรพรรดิ” เป็นพระคาถาที่ได้แรงบันดาลใจมาจาก “ขมพูปัตติสูตร” ในตอนที่พระพุทธเจ้าทรงเนรมิต

พระองค์เป็นพระเจ้าจักรพรรดิเพื่อกำราบทมิฬพญา ชมพูดีพระมหากษัตริย์ผู้มากด้วยอิทธิฤทธิ์ โดยผู้ที่รจนาศาสดาภาพนี้ขึ้นมาก็คือ หลวงปู่ พรหมปัญโญ แห่งวัดสะแก จ.อยุธยา พระผู้เป็นดั่งร่มโพธิ์แก้วที่แผ่กิ่งก้านใบบุญบารมีมอบความร่มเย็นเป็นสุข ให้แก่ลูกศิษย์ทั่วทุกคนขึ้นอย่างไม่มีประมาณตามแนวทางแห่งพระศรีอาริย์เมตไตรย์โพธิสัตว์และหลวงปู่ทวดเหยียบน้ำทะเลจืด ซึ่งพระคานานี้เป็นพระคาถาหลักที่หลวงปู่ใช้ในการรวมบารมีแผ่เมตตาช่วย เหลือภพภูมิทั้งหลายทั่วสามแดนโลกธาตุ และใช้ในการอธิษฐานจิตปลุกเสกพระเครื่องทุกชนิดของท่าน โดยท่านได้ถ่ายทอดความรู้ทั้งหลายรวมทั้งพระคาถาหาจักรพรรดินี้ ไว้ให้แก่ลูกศิษย์ผู้เป็นหน่อโพธิ์แก้วต้นใหม่ที่จะทำหน้าที่สร้างความร่มเย็นเป็นสุขให้แก่ลูกศิษย์ในรุ่นหลังต่อไปก็คือ พระอาจารย์วงศ์ วิริยโร หรือ หลวงตาม้า แห่งวัดถ้ำเมืองนะ นั่นเอง^{๑๖๗}

เพราะเหตุแห่งการแปลความหมายคาถาบทดังกล่าวให้ไปผูกกับเรื่องพระมหาจักรพรรดิ และพระพุทธเจ้าปางโปรดพระเจ้าชมพูดี จึงเป็นแรงบันดาลใจให้ศิษยานุศิษย์สายวัดถ้ำเมืองนะ นิยมสร้างพระพุทธรูปมาทรงเครื่องเป็นอย่างมาก(ภาพที่ ๔๘) รวมทั้งการอธิษฐานที่ทำให้เกิดความเกี่ยวพันว่ามาจากคำสอนจากหลวงปู่ พรหมปัญโญ วัดสะแก จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ยิ่งทำให้ความนิยมการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสายนี้มีอิทธิพลต่อคติความเชื่อของสังคมไทยยุคปัจจุบันเป็นอันมาก

๓) แนวคิดของพระมงคลเทพมุนี

พระมงคลเทพมุนีหรือหลวงพ่อดาวดึงส์ เดิมชื่อ สด นามสกุล มีแก้วน้อย ท่านเกิดเมื่อวันศุกร์ที่ ๑๐ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๒๗ ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระปิยมหาราช ณ บ้านสองพี่น้อง ตำบลสองพี่น้อง อำเภอสองพี่น้อง จังหวัดสุพรรณบุรี เป็นบุตรคนที่สองของนายเงินและนางสุดใจ มีแก้วน้อย มีพี่น้องร่วมมารดาบิดา ๕ คน ท่านเรียนหนังสือกับพระภิกษุน้าชายของท่าน ณ วัดสองพี่น้อง เมื่อพระภิกษุน้าชายลาสิกขาบทแล้ว ท่านก็ได้มาศึกษาอักษรสมัย ณ วัดบางปลา อำเภอบางเลน จังหวัดนครปฐม ปรากฏว่าท่านเรียนได้ดีสมสมัย คือตั้งใจเรียนจริงๆ ไม่ยอมอยู่หลังใคร เมื่อเสร็จการศึกษาแล้ว ออกจากวัดช่วยมารดาบิดาประกอบอาชีพเกี่ยวกับการค้าขาย โดยซื้อข้าวบรรทุกเรือล่องมาขายให้แก่โรงสีในกรุงเทพมหานคร บ้าง ที่นครชัยศรีบ้าง เมื่อสิ้นบุญบิดาแล้ว ได้รับหน้าที่ประกอบอาชีพสืบต่อมา เป็นคนรักงานและทำอะไรทำจริง ทั้งขยันขันแข็งอาชีพการค้าจึงเจริญโดยลำดับ จนปรากฏในยุคนั้นว่า เป็นผู้มีความดีคนหนึ่ง

เมื่ออายุ ๑๙ ปี ระหว่างที่ทำการค้าอยู่นั้น ความคิดอันประกอบด้วยความเบื่อหน่ายเกิดแก่ท่าน โดยเกิดธรรมสังเวชขึ้นในใจว่า "การหาเงินเลี้ยงชีพนั้นลำบาก บิดาของเราก็อำนาจนี้ต่างไม่มีเวลาร่วมกันทั้งนั้น ถ้าใครไม่รีบหาให้มั่งมี ก็เป็นคนชั้นต่ำ ไม่มีใครนับหน้าถือตา เข้าหมู่เพื่อนบ้านก็อับอาย ไม่เทียมหน้าเขา บุรพชนต้นสกุลก็ทำมาอย่างนี้เหมือนกัน จนถึงบิดาเราและตัวเราในบัดนี้ ก็คงทำอยู่อย่างนี้ ก็บัดนี้บุรพชนทั้งหลายได้ตายไปหมดแล้ว แม้เราก็จักตายเหมือนกัน เราจะมัวแสวงหาทรัพย์อยู่ทำไม ตายแล้วเอาไปไม่ได้ บวชดีกว่า" เมื่อได้โอกาส ท่านได้จัดรูปเทียนบูชาพระ อธิษฐานว่า "ขออย่าได้ตายเสียก่อนเลย ขอให้ได้บวชก่อน เมื่อบวชแล้ว

^{๑๖๗} เว็บบุทธภูมิ, ย้อนรอย คาถาหาจักรพรรดิ . . . และ อานิสงส์การสวดบทพระบรมมหาจักรพรรดิ, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://buddhapoom.com/> [๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๖].

จะไม่ลาสิกขา ขอบวชไปจนตลอดชีวิต" ท่านบอกว่าเริ่มอธิษฐานมาตั้งแต่อายุ ๑๙ ปี หลวงพ่อวัดปากน้ำท่านเล่าต่อไปว่า เมื่อตกลงใจบวชไม่สึกแล้ว จิตคิดเป็นห่วงมารดาเกิดขึ้น จึงขะมักเขม้นทำงานสะสมทรัพย์ เพื่อให้มารดาเลี้ยงชีพไปจนตลอดชีวิต

ท่านได้อุปสมบทเมื่อเดือนกรกฎาคม ๒๔๔๙ ขณะมีอายุย่างเข้า ๒๒ ปี ณ พัทธสีมาวัดสองพี่น้อง อำเภอสองพี่น้อง จังหวัดสุพรรณบุรี มีนายว่า จันทสโร โดยมีพระอาจารย์ดี วัดประตูลาศ อำเภอมะเมือง จังหวัดสุพรรณบุรี เป็นพระอุปัชฌาย์ พระครูวินยานุโยค (เหนี่ยง อินทโชโต) เป็นพระกรรมวาจาจารย์ และพระอาจารย์โหม่ง อินทสุวณโณ เป็นพระอนุสาวนาจารย์ คู่สวดทั้งสองรูปอยู่วัดเดียวกัน คือวัดสองพี่น้อง เมื่ออุปสมบทแล้ว ท่านเริ่มปฏิบัติสมณวิปัสสนากับองค์อนุสาวนาจารย์นับแต่วันบวช เมื่อบวชแล้วพอรุ่งขึ้นอีกวัน หลวงพ่อก็เริ่มลงมือปฏิบัติพระกรรมฐานต่อกับพระอาจารย์เหนี่ยง วัดน้อย อำเภอบางปลาม้า จังหวัดสุพรรณบุรี ได้จำพรรษาอยู่วัดสองพี่น้อง ๑ พรรษา หลังจากออกพรรษาที่วัดสองพี่น้องแล้ว หลวงพ่อก็ได้เข้าพำนักประจำอยู่ที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เพื่อแสวงหาความรู้ให้แตกฉานกว้างขวางและลึกซึ้งยิ่งขึ้น ทั้งในด้านปริยัติและปฏิบัติ สิบปีผ่านไปนับแต่เริ่มบวช ท่านมีความรู้ภาษาบาลีแตกฉานพอที่จะอ่านมหาสติปัฏฐานสูตรในคัมภีร์บาลีได้สมความตั้งใจแล้ว ท่านจึงวางธุระการศึกษาฝ่ายภาษาบาลีลง และใช้เวลากับวิปัสสนาธุระ เพื่อการเจริญพระกรรมฐานโดยเต็มที่

ย่างเข้าพรรษาที่ ๑๒ ประมาณปี พ.ศ. ๒๔๖๐ เมื่อหลวงพ่อกำหนดใจที่จะปฏิบัติสมณวิปัสสนาอย่างเต็มที่แล้ว ท่านได้กราบลาเจ้าประคุณสมเด็จพระพุฒาจารย์ (เขม ธรรมสโร) เจ้าอาวาสวัดพระเชตุพนฯ ไปจำพรรษาที่ ๑๒ ณ วัดโบสถ์ (บน) บางคูเวียง ริมคลองบางกอกน้อย นนทบุรี อันเป็นสถานที่สงบวิเวก ท่านได้อยู่ประจำ ณ อุโบสถวัดโบสถ์ บางคูเวียง และปฏิบัติธรรมตลอดเวลาที่อาบวษา จากเช้าตลอดค่ำคืน ครั้นย่างถึงพรรษา ท่านก็ได้ตรึกนึกถึงความตั้งใจครั้งแรกเมื่อได้ขอบวชจนตลอดชีวิต เวลาที่ล่วงมาถึง ๑๔ ปี บวชเป็นพรรษาที่ ๑๒ แล้ว ท่านยังไม่บรรลุนิยามยังไม่เห็นธรรม ดังที่องค์สมเด็จพระบรมศาสดาท่านได้ทรงตรัสรู้และทรงเห็นเลย ท่านจึงเริ่มกำหนดใจว่า จะเจริญพระกรรมฐานโดยสุดกำลังในครั้งนี้ แม้จะตายระหว่างปฏิบัติพระกรรมฐานก็จะยอมด้วยมีค่ามากกว่าตายก่อนบวช หรือไม่ได้ปฏิบัติภาวนาเลย ท่านตั้งใจเด็ดขาดแล้วก็เข้าสู่อุโบสถวัดโบสถ์ บางคูเวียง แต่เย็นวันพระ ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๐ ตั้งสัจจาธิษฐานมั่นคงมอภายถวายชีวิตเพื่อพระรัตนตรัยอันประเสริฐสุดว่า เมื่อนั่งลงแล้ว หากมิได้บรรลุนิยาม ดังที่พระพุทธองค์ทรงเห็นทรงตรัสรู้แล้ว ก็จะไม่ขอลุกขึ้นจากที่อีกจนตลอดชีวิต เมื่อใจท่านตั้งมั่นแล้ว ก็เริ่มปรารภนั่ง และกราบทูลอาราธนาองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ทรงโปรดประทานธรรมที่พระองค์ทรงเห็น ทรงตรัสรู้ แม้เพียงส่วนน้อยที่สุด ซึ่งแม้หากการบรรลุนิยามนั้นแล้วจะเป็นโทษแก่พระศาสนา ก็ขออย่าได้ทรงประทานเถิด ท่านจะรับเป็นทนายแก่ต่างพระศาสนาต่อไปจนตลอดชีวิต เมื่อได้อธิษฐานในนิยามสละชีวิตเป็นพุทธบูชาแล้ว ท่านก็ขัดสมาธิเข้าที่นั่งเจริญภาวนาพระกรรมฐาน เวลาผ่านไปจนดึก ใจของท่านหยุดสงบนิ่ง ความเห็น ความจำ ความคิด ความรู้ เข้ามารวมหยุดที่จุดเดียวกัน ณ ศูนย์กลางกาย ได้ส่วนพอดีแล้ว ท่านได้เห็น ดวงปฐมมรรค หรือ ดวงธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน อันเป็นดวงกลมโตใสบริสุทธิ์ ขนาดพองไข่แดงของไก่ ที่ศูนย์กลางกาย ดวงยิ่งใสสว่างมากขึ้นและใหญ่ขนาดดวงอาทิตย์ สุกใสสว่างยิ่งนัก ได้เห็นดังนั้นแล้ว ท่านจำต้องตรึกว่า สมควรจะทำอย่างไรต่อไปอีก ขณะนั้น ท่านได้มาถึงจุดแห่งการเริ่มค้นพบพระสัทธรรมขององค์สมเด็จพระ

สัมมาสัมพุทธเจ้า และทางสายเอกสายเดียวสู่มรรคผลนิพพานแล้ว ในระหว่างที่ได้หยุดใจนิ่งพิจารณาดวงปฐมมรรคนั้น ท่านใจบันดาลตรึงถึง มัชฌิมาปฏิปทา สายกลางขององค์สมเด็จพระบรมศาสดา ที่ศูนย์กลางกลมใสสว่างนั้นปรากฏมีจุดเล็กเรืองแสงสว่างไสวยิ่งกว่า ท่านจึงได้เลือกดำเนินตามทางสายกลางและทုံความรู้สึกทั้งหมดเข้าไปในจุดศูนย์กลางดวงทันทันที จุดนั้นก็ขยายขึ้นมาแทนที่ดวงเดิมซึ่งหายไป ท่านจึงได้รวมความเห็น จำ คิด รู้ ดึงเข้าไปในกลางของกลางต่อไปอีก โดยอาการฉะนี้ ท่านก็ได้เห็นดวงเก่าหายไป มีดวงสุกใสยิ่งขึ้นหยุดจากศูนย์กลางกายนั้นขึ้นมาแทนที่ ประดุจฟองอากาศผุดจากน้ำขึ้นมาแทนที่กัน โดยต่อเนื่องไม่ขาดสายและยิ่งใสสว่างขึ้น โดยการหยุดในหยุด และเข้าถึงกลางของกลางนี้ ท่านก็ได้เห็นดวงต่างๆ และกายผุดขึ้นมาโดยต่อเนื่องกันคือเห็นดวงธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน ดวงศีล ดวงสมาธิ ดวงปัญญา ดวงวิมุตติ ดวงวิมุตติญาณทัสสนะ และจึงเห็นกายมนุษย์ละเอียด ท่านเมื่อได้ทုံความรู้สึกเข้าไปในกลางของกลางต่อไปอีก ก็เห็นดวงทั้ง ๖ และกายของกายที่ละเอียดยิ่งขึ้น ปรากฏขึ้นมาเป็นลำดับในเบื้องต้นนั้นทั้ง ๑๘ กาย ได้แก่ กายในภพสามนี้ ๘ กาย คือ กายมนุษย์ละเอียด กายทิพย์ กายทิพย์ละเอียด กายรูปพรหม กายรูปพรหมละเอียด กายอรูปพรหม และกายอรูปพรหมละเอียด และกายที่พ้นภพสามหรือกายโลกุตตระ ๑๐ กาย คือ กายธรรม กายธรรมละเอียด กายพระโสดา กายพระโสดาละเอียด กายพระสกทาคา กายพระสกทาคาละเอียด กายพระอนาคา กายพระอนาคาละเอียด กายพระอรหัต และกายพระอรหัตละเอียด

กายธรรม หรือ ธรรมกาย และกายโลกุตตระอื่นดังกล่าว ปรากฏขึ้นที่ศูนย์กลางกายของท่านนั้น เป็นองค์พระปฐมเกตุดอกบัวตูม ไสบริสุทธ์ยิ่งกว่าอัญมณีใดๆ จดงามหาที่ติมิได้ กายโลกุตระล้วนเป็นกายที่ละเอียดยิ่งนัก และพ้นจากอาณัติแห่งพระไตรลักษณ์ เป็นวิสังขารแห่งความสุขที่แท้จริง ธรรมและของจริงขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งหลวงพ่อดิฉันพบ ได้รู้ ได้เห็น และเป็นในคืนวันเพ็ญสำคัญนี้ลึกซึ้งถึงปานนี้ เกินวิสัยของบุคคลจะคาดคิดคะเน แม้ใครยังตรึกนึกคิดอยู่ก็เข้าไม่ถึง หลวงพ่อดิฉันสอนไว้ในภายหลังว่า "ที่จะเข้าถึงต้องทำให้รู้ตรึก รู้นึก รู้คิดนั้น หยุดเป็นจุดเดียวกัน แต่พอหยุดก็ดับ แต่พอดับแล้วก็เกิด ถ้าไม่ดับแล้วไม่เกิด ตรองดูเถิด ท่านทั้งหลาย นี่เป็นจริง หัวต่อมีเป็นอยู่อย่างนี้ ถ้าไม่ถูกส่วนดังนี้ก็ไม่มี ไม่เป็นเด็ดขาด" การค้นพบได้รู้ได้เห็นได้เป็นพระสัทธรรมของท่านในคืนวันเพ็ญนั้น เป็นจุดเริ่มต้นที่ถูกต้องแท้จริงให้หลวงพ่อบุญปฏิบัติแสวงหาที่สุดแห่งธรรม ท่านตรึงใจตั้งลึกลงไปสู่ศูนย์กลางกายธรรมที่สุดละเอียดอยู่ตลอดเวลา นับแต่นั้นเป็นต้นมาโดยมิได้มีการถอยกลับและหยุดยังอีกเลย ท่านยังปฏิบัติก็ยังลึกซึ้งขึ้นทุกที

วิชชาธรรมกาย ดังที่หลวงพ่อดิฉันบรรลุ รู้ เห็น และเป็น นั้น ลึกซึ้ง คมกล้า ทางค่า ทรงคุณ และหิตานุหิตประโยชน์ใหญ่หลวงที่สุด วิชชาธรรมกายนี้มั่นคงดำรงอยู่ครั้งพุทธกาลและสืบทอดกันมาอีกระยะหนึ่ง แต่ก็ว่างเว้นไป มิได้มีผู้สอนวิชชานี้อีกนับเป็นระยะเวลายาวนาน จวบจนถึงสมัยที่หลวงพ่อดิฉันบรรลุและนำมาเผยแผ่สอนใหม่ ให้มีผู้เข้าถึง รู้ เห็น และเป็น สืบพระพุทธศาสนากันต่อไปอีก อย่างถูกต้องโดยสัมมาทิฐิ ตรงตามความเป็นจริงและสัมฤทธิ์ผลโดยกว้างขวาง ทั้งนี้ผู้ปฏิบัติจนเห็นธรรมนั้นย่อมจักต้องเห็นพระพุทธเจ้า ด้วยว่าธรรมกายนั้นคือพระพุทธเจ้า ผู้ใดเห็นพระพุทธเจ้าคือธรรมกาย ย่อมเห็นธรรม ตรงตามพระพุทธพจน์ว่า "โย โข วกฺกฺกัณฺโณ ฌมฺมํ ปสฺสตี โส มํ ปสฺสตี - ดูรวักกัณโณ ผู้ใดแลเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่าเห็นเราตถาคต ผู้ใดเห็นเราตถาคต ผู้นั้นชื่อว่าเห็นธรรม" และดังพระพุทธพจน์ว่า "ตถาคตสฺส วาเสฏฺฐ เอตํ ฌมฺมาภิปิทยํ - ดูกรวาเสฏฐะ ธรรมกายนี้เป็นชื่อของตถาคต" วิชชาธรรมกายจึงเป็นหัวใจของการสอนและปฏิบัติที่หลวงพ่อดิฉันให้แก่

พระพุทธศาสนาโดยสิ้นเชิง ดังจะเห็นได้ในวัตรปฏิบัติของท่านปรากฏเป็นจรรยา ท่านจะดูแลกำกับการเจริญวิชาธรรมกายชั้นสูงที่กระทำโดยต่อเนื่องกันอย่างใกล้ชิดมาก โดยอำนาจแห่งพระพุทธรูป พระธรรมคุณ และพระสังฆคุณประกอบกับเหตุปัจจัย ธรรมย่อมปราบอธรรมลงเสียได้ การกำจัดทุกข์ภัยไข้เจ็บ ของชนผู้สมาทานศีลอยู่ในธรรมย่อมจะพอกอยู่ในวิสัย การเจริญวิชาธรรมกายนั้น จึงเป็นกิจเพื่อการปราบทุกข์เข็ญและยังสันติสุขให้งอกงามไพบุลย์จริง การประชุมกระแสนจิตที่บริสุทธิ์อันแรงกล้าด้วยการเจริญภาวนาวิชาธรรมกายชั้นสูง จึงกระทำเพื่อช่วยผดุงชาติ ศาสน์ กษัตริย์ และทวยราษฎร์ในทิศพิภพธรรมอันบริสุทธิ์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว การเจริญวิชานี้ดำเนินไปต่อเนื่องเป็นที่น่าอัศจรรย์ แม้ในภาวะมหาสงครามโลกครั้งที่ ๒ ระเบิดตกลงมาลูกแล้วลูกเล่า เพื่อทำลายจุดยุทธศาสตร์ เช่น สะพานพระพุทธรูปอดฟ้า บริเวณใกล้เคียงวัดปากน้ำ แต่หลวงพ่อกษัตริย์และคณะศิษย์ผู้เจริญวิชาธรรมกายชั้นสูงมิได้ปลีกออกจากวัดเพื่อหลบภัยนั้นเลย ท่านกลับยิ่งเด็ดเดี่ยวกวัดข้นบัญชาการเจริญวิชาธรรมกายชั้นสูงที่ห้องภาวนาที่ท่านเรียกใช้คำง่าย ๆ ว่า โรงงาน นั้น ให้เร็วและแรงขึ้น และประเทศชาติก็ผ่านพ้นมหากภัยสงครามนั้นมาได้ด้วยดี

หลวงพ่อกษัตริย์ถึงแก่มรณภาพเมื่อวันที่ ๓ กุมภาพันธ์ ปี พ.ศ.๒๕๐๒ เวลา ๑๕.๐๐ น. ณ ตึกมงคลจันทสร เมื่อท่านมีอายุย่าง ๗๕ โดยปี รวมพรรษาได้ ๕๓ พรรษา กาลนั้นเปรียบเสมือนการพักชั่วคราวของอมตบุรพจารย์ และย่อมเป็นเครื่องมือเตือนจิตสะกิดใจแก่คนทั้งหลายผู้วันหนึ่งกาลกิริยาจะมาถึง มิให้ประมาทและให้ชวนชวนทำหน้าที่ต่อตนเองและผู้อื่นในอริยมรรค คำสอนของหลวงพ่อกษัตริย์ยังคงดำรงอยู่ประกาศสัจธรรมฝ่ายบุญฝ่ายสัมมาทิฐิ โดยส่วนเดียวสืบไป^{๑๖๘}

เมื่อหลวงพ่อกษัตริย์ จันทสโร หรือพระมงคลเทพมุนี ได้ถึงแก่มรณภาพแล้ว หน้าที่การเผยแผ่วิชาธรรมกาย จึงตกเป็นของพระราชพรหมเถร (วีระ คณุตตโม) รองเจ้าอาวาสวัดปากน้ำ ภาษีเจริญ ซึ่งดำรงตำแหน่งอาจารย์ใหญ่ฝ่ายวิปัสสนาธุระของพระอาราม

การสร้างรูปพระพุทธรูปปฏิมาในลักษณะทรงเครื่องจักรพรรดิสำหรับในสายวิชาธรรมกายนั้น ปรากฏชัด เมื่อพระเทพญาณมงคล (เสริมชัย ชยมงคล) ซึ่งเป็นศิษย์ของพระราชพรหมเถร ได้ดำรงมาสร้างวัดหลวงพ่อกษัตริย์ธรรมกายาราม ท่านจึงได้สร้างพระพุทธรูปปฏิมาในรูปลักษณะทรงเครื่อง โดยได้อธิบายหลักการของการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องเช่นนี้ไว้ว่า

“ในสมัยที่อาตมายังเป็นคฤหัสถ์ ได้ทำงานในตำแหน่ง Research Specialist สำนักข่าวสารอเมริกัน กรุงเทพมหานคร อาตมาได้เข้าศึกษาและปฏิบัติภาวนาธรรมกับพระเดชพระคุณพระราชพรหมเถร (วีระ คณุตตโม) รองเจ้าอาวาสและอาจารย์ใหญ่ฝ่ายวิปัสสนาธุระ วัดปากน้ำ ภาษีเจริญ ผู้สอนภาวนาตามทีหลวงพ่อกษัตริย์วัดปากน้ำ พระมงคลเทพมุนี (สด จันทสโร) พระอุปัชฌาย์ของท่าน (พระภาวนาโกศลเถร) ที่สอนให้ปฏิบัติถึงธรรมกายและพระนิพพาน รวมเรียกว่า “วิชาธรรมกาย” ตามรอยบาทพระพุทธรูป อาตมาจึงได้รู้เรื่องกายในกาย ฯลฯ ที่สุดละเอียดต่อไปอีกว่า ในท่ามกลางพระนิพพานธาตุ คือธรรมกายที่ตรัสรู้ (มีขนาดโตใหญ่กว่า ๒๐ ว่าพระนิพพานขึ้นไป มีรัศมีสว่างยิ่งนัก) ของพระพุทธเจ้า และพระอรหันตเจ้าที่ดับขันธเข้าปรีนิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ และสถิตยั้งยืนอยู่ในอายตนะนิพพานนั้น ยังมีพระจักรพรรดิ (เหมือนพระทรงเครื่องอยู่ในดวงธรรมที่ใสบริสุทธิ์) สถิตอยู่ด้วย และพระจักรพรรดินี้ ยังมีรัตน ๗ เป็นบริวาร คือมี จักรแก้ว ช้างแก้ว ม้าแก้ว

^{๑๖๘} วัดหลวงพ่อกษัตริย์ธรรมกายาราม, ประวัติพระมงคลเทพมุนี (สด จันทสโร), [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.dhammadhamma.org/>, [๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐].

นางแก้ว ขุนพลแก้ว ขุนคลัง(คฤหบดี)แก้ว และดวงแก้ว (แก้วมณี) ตรงกลางดวงแก้วหรือแก้วมณี ยังมีแว่นแก้ว-กล้องแก้ว เป็นดวงแก้วที่ใสบริสุทธิ์ และละเอียดยิ่งนัก

พระจักรพรรดินี้สถิตเป็นพระภาคผู้เลี้ยงประจำอยู่ในท่ามกลางพระนิพพานธาตุของพระพุทเจ้าและพระอรหันตสาวกทุกพระองค์ ในอายตนะนิพพาน ไปจนสุดละเอียดถึงอายตนะนิพพานเป็น ของพระพุทเจ้าต้นธาตุต้นธรรม (พุทลักษณะเหมือนพระภิกษุกายเนื้อ มีขนาดโตใหญ่กว่า ๒๐ วาพระนิพพานขึ้นไป และใสบริสุทธิ์ มีรัศมี สว่างยิ่งนัก) แวดล้อมด้วยพระพุทเจ้ากลางธาตุประทับอยู่ซ้าย-ขวา -หน้า-หลัง ของพระพุทเจ้าต้นธาตุ และมีพระพุทเจ้ากลางใน กลางธาตุ และปลายธาตุ ประทับอยู่ซ้าย-ขวา-หน้า-หลัง ซึ่งกันและ กันต่อๆ ไปนับไม่ถ้วน

พระจักรพรรดิ ชื่อว่า “พระภาคผู้เลี้ยง” นั้น ด้วยว่าทำหน้าที่หล่อเลี้ยงพระนิพพานธาตุของพระพุทเจ้า พระอรหันตเจ้า ถึงพระพุทเจ้าต้นธาตุต้นธรรมที่เป็นอมตธรรม ตลอดทั้งกลางธาตุและปลายธาตุทั้งสิ้น ด้วยนิพพานสมบัติ ให้ได้เสวยวิมุตติสุขเป็นบรมสุข ที่ยั่งยืน ที่ไม่มีความเกิด แก่ เจ็บ และตาย อีก แล้วยังถ่ายทอดเป็นโลกียสมบัติ คือ เป็นอรุปรพรม-รูปพรหมสมบัติ สวรรค์สมบัติ และมนุษย์สมบัติ มาตามสายธาตุธรรมของภาคพระ/ธรรมขาว หรือฝ่ายบุญกุศล ตามระดับบุญบารมี และ ภูมิธรรมของสัตว์โลกในสุคติภพที่ได้ประกอบบำเพ็ญมาอีกด้วย เพราะเหตุนั้น ในท่ามกลางของกายในกาย ณ ภายในของ สัตว์โลกในสุคติภพ จากกายสุดหยาบสุดละเอียด ทั้งระดับโลกียะ ได้แก่ เบญจขันธ์ของมนุษย์-มนุษย์ละเอียด, ทิพย์-ทิพย์ละเอียด, รูปพรหม-รูปพรหมละเอียด, อรูปพรหม-อรูปพรหมละเอียด ถึงระดับโลกุตตระ คือธรรมกายทุกระดับภูมิจิต จึงมีจักรพรรดิภาคผู้เลี้ยงนี้สถิตอยู่ในท่ามกลางกายสุดหยาบสุดละเอียดนี้ทุกกาย และยังมีจักรพรรดิภาคผู้เลี้ยงประจำหมู่ชนที่อยู่ร่วมกันเป็นคณะน้อยใหญ่ทั้งปวง ตั้งแต่ระดับครอบครัว ประเทศชาติ โลก และภพภูมิต่างๆ ได้แก่ กามภพ รูปภพ และ อรูปภพ ถึงพันโลกคือพระนิพพาน ตามระดับบุญบารมี อีกทั้งสัตว์โลกในทุคติภูมิ (เปรต สัตว์นรก อสุรกาย สัตว์ดิรัจฉาน) ถึง อายตนะโลกันต์ที่พันโลก พันขอบจักรวาลไปเบื้องล่าง

เฉพาะจักรพรรดิภาคผู้เลี้ยงภาคพระ หรือฝ่ายบุญกุศล ที่ให้ผลเป็นสุขสมบัติแก่สัตว์โลกแต่ละบุคคลหรือแต่ละตัวตน และแต่ละหมู่คณะ ที่อยู่ร่วมกันตามระดับบุญกุศลคุณความดี และบารมีที่ได้เคย กระทำสั่งสมมาแล้วแต่อดีต ติดตามให้ผลเป็นวิบาก คือ

“จุลจักรพรรดิ” ให้ผลเป็น “สุขสมบัติ” ที่ไม่สมบูรณ์ คือแร้นแค้น ทำมาหากินฝืดเคือง ไม่พอกินพอใช้ แก่สัตว์โลกที่กระทำความดี มีทานกุศล ศีลกุศล ภวานากุศล เป็นต้น มาน้อย

“มหจักรพรรดิ” ให้ผลเป็น “สุขสมบัติ” ที่สมบูรณ์แต่พอกิน พอใช้ คือไม่ถึงอุดมสมบูรณ์นัก แก่สัตว์โลกที่กระทำความดี มีทานกุศล ศีลกุศล ภวานากุศล เป็นต้น มามากพอสมควร

“บรมจักรพรรดิ” ให้ผลเป็น “สุขสมบัติ” ที่อุดมสมบูรณ์บริบูรณ์ เต็มที่ แก่สัตว์โลกที่ได้ประกอบกรรมดี มีทานกุศล ศีลกุศล ภวานากุศล เป็นต้น มามาก

จักรพรรดิภาคผู้เลี้ยงธาตุธรรมภาคพระ (ฝ่ายบุญกุศล หรือ ธาตุธรรมขาว) ที่มีประจำสัตว์โลก ให้สุขสมบัติเป็นความสุขความเจริญ ด้วยมนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติ พรหม-อรูปพรหมสมบัติ ถึงนิพพานสมบัติ เช่นไร จักรพรรดิภาคผู้เลี้ยงธาตุธรรมภาคมาร (ฝ่าย บาปอกุศล หรือธาตุธรรมภาคดำ) ของสัตว์โลกผู้ประพฤติปฏิบัติ หรือกระทำความชั่ว หรืออกุศลกรรม ด้วยอำนาจของกิเลส อวิชชา ตัณหา อุปาทาน ก็ย่อมให้ผลตรงกันข้ามกับฝ่ายบุญกุศล คือกลับให้ผลเป็นความทุกข์เดือดร้อนเช่นนั้น และสัตว์โลกที่ได้กระทำทั้งกรรมดีและกรรมชั่ว จึงย่อมได้รับผล ที่เป็นทั้งความสุข

ความเจริญ และทั้งความเสื่อม เป็นโทษ เป็นความทุกข์ เดือดร้อน จากจักรพรรดิภาคผู้เลี้ยงทั้งฝ่ายบุญกุศล และทั้งฝ่ายบาปอกุศลที่ผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันให้ผล ตามความหนักเบาของกรรมดี หรือกรรมชั่วที่ได้กระทำไว้แล้ว ให้ผลตามหน้าที่และกาลเวลาที่เหมาะสม ที่กรรมนั้นๆ จะให้ผลเป็นวิบาก

ในส่วนที่จักรพรรดิภาคผู้เลี้ยงที่ตั้งอยู่ ณ ศูนย์กลางในกาย สุดกายหยาบกายละเอียดของสัตว์โลกทั้งฝ่ายบุญกุศล ฝ่ายบาปอกุศล และฝ่ายกลางๆ (ไม่ดีไม่ชั่ว) ดังที่กล่าวข้างต้นนี้ ยังมี “กายสิทธิ์” ภาคผู้เลี้ยงซึ่งเป็นบริวารของจักรพรรดิ เป็นธาตุธรรมเป็น มีรูปกายคล้ายเทวดา สถิตอยู่กับธาตุธรรมส่วนหยาบ ที่จะให้ผลเป็น “สุขสมบัติ” ได้แก่ มนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติ ฯลฯ และ/หรือเป็น “ทุกข์สมบัติ” แก่ สัตว์โลกตามผล (วิบาก) แห่งกรรมดีหรือกรรมชั่วในส่วนหยาบ คือ สถิตอยู่กับทุกองของวัตถุธาตุที่ประกอบด้วยธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม เช่น อยู่กับดิน หิน กรวด หวาย โลหะ แร่ธาตุต่างๆ อัญมณี ต้นไม้ และ พืชพันธุ์ต่างๆ เป็นต้น ที่ให้คุณและโทษต่างๆ แก่สัตว์โลกทั้งหลายอีก ด้วยเช่นกัน

ธรรมชาติดังกล่าวนี้นี้ ผู้ปฏิบัติภาวนาวิชาธรรมกาย ตามที่พระเดชพระคุณหลวงพ่อดำ ปากน้ำ พระมงคลเทพมุนี (สด จนฺทสโร) ท่านสอนศิษยานุศิษย์ให้ปฏิบัติถึงธรรมกาย ถึงพระนิพพาน ตามรอยบาทพระพุทธรองค์ เมื่อฝึกเจริญภาวนาได้ถึงธรรมกาย ฝึกเจริญสติปัฏฐาน ๔ และฝึกเจริญภาวนาวิชาธรรมกายขั้นสูง (มีรายละเอียดในหนังสือ มรรคผลพิสดารเล่มที่ ๑-๒ และหนังสือการสะสางธาตุธรรม) แล้วก็จะรู้-เห็นได้ ตามสมควรแก่ระดับภูมิธรรมที่ปฏิบัติได้

จักรพรรดินั้นแหละเขาจะเก็บเหตุที่สัตว์โลกแต่ละสัตว์โลกบำเพ็ญคุณความดี ถ่ายทอดส่งกลับไปยังต้นธาตุต้นธรรมหรือเครื่องธาตุเครื่องธรรม เพื่อปรุงเป็นผลเป็นวิบาก ส่งผ่านกลับเข้ามายังธาตุธรรมที่สุดละเอียดของกายหยาบ ตรงกลางกำเนิดธาตุธรรมเดิม ให้มีผล เจริญงอกงาม ไพบูลย์ในบวรพระพุทธศาสนา สุขสมบูรณ์บริบูรณ์ด้วย มนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติ นิพพานสมบัติ ในส่วนของกายเนื้อหรือกายหยาบ มีการส่งไปมาอย่างนี้ และในขณะเดียวกัน กำลัง หรืออีกนัยหนึ่ง ความแก่กล้าของธาตุธรรม ที่สัตว์โลกทั้งหลายกระทำกาย วาจา ใจให้สะอาดบริสุทธิ์ไปถึงธาตุธรรม เห็น จำ คิด รู้ สูดหยาบไปจนสุดละเอียด ก็ไปมีผลถึงต้นในต้นให้แก่กล้ายิ่งขึ้นด้วย เมื่อแก่กล้ายิ่งขึ้นด้วยการสื่อเชื่อมต่อบุญกุศลจากกายเนื้อ ซึ่งเป็นฐานของพระ ถ้าทำคุณความดี ผ่านเข้าไปจากกายแต่ละกายที่มีอยู่ สูดกายหยาบกายละเอียด ผ่านไปทางกายภาคผู้เลี้ยงคือจักรพรรดิ ภาคผู้สอดผู้ส่ง ผู้บังคับ ผู้ปกครองธาตุธรรมไปจนถึงต้นธาตุต้นธรรม แล้วก็ทับทวิกลับเป็นวิบากกรรมมา ยิ่งใกล้ชิดเข้าไปมากเท่าไร บุญบารมีในธาตุในธรรมสุดหยาบสุดละเอียดของท่านก็แก่กล้าไปตามจนถึงต้นธาตุต้นธรรมเพียงนั้น และเมื่อถึงที่สุดแห่งความแก่กล้าคือปรมัตถบารมีนั้นแล้ว ท่านก็มี

พลังที่จะบรรลุมรรคผลนิพพานตามส่วน พร้อมกับจะเรียกว่าพระโพธิสัตว์ แปลว่า ผู้บำเพ็ญบารมีเพื่อปรารถนาเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งไม่ว่าจะเป็นพระโพธิสัตว์ผู้ที่ได้รับพยากรณ์หรือยังไม่ได้รับพยากรณ์ก็แล้วแต่ซึ่งมีอยู่เป็นจำนวนมากนั้น เมื่อองค์ใดได้มาบรรลुพระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว ก็จะมีพลังสูงที่จะช่วยสัตว์โลกได้มากเพียงนั้น นี่ในส่วนของ การบุญ การกุศลมันมีความละเอียดลึกซึ้งไปอย่างนี้ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งวันนี้ได้เปิดเผยเรื่องจักรพรรดิ และจักรพรรดินี้แหละเมื่อมีมากขึ้น สะอาดบริสุทธิ์มากขึ้น ก็จะช่วยให้ผู้เข้าไปนมัสการกราบไหว้ปฏิบัติบูชา ถึงธรรมะกันได้มากเรียกว่ากำลังต่อกำลัง ทุนต่อทุน หรือบารมีต่อบารมี เลยทีเดียว

ภาพที่ ๔๙ พระจักรพรรดิตามแนววิชาธรรมกาย

ผู้รู้จึงมักนิยมสร้างพระพุทธรูปด้วยวัตถุธาตุกายสิทธิ์ที่ดี เพื่อเป็นอริยทรัพย์ฝากไว้ในพระพุทธรูปศาสนา อันเป็นมหานิสงส์ที่จะติดตามให้ผลเป็นทั้งโลกียสมบัติ ถึงโลกุตตรสมบัติ แก่ผู้มีจิตศรัทธาสร้างถวายต่อๆ ไปทุกภพทุกชาติ トラบเท่าเข้าสู่ปรินิพพาน และในส่วนของกายสิทธิ์ที่สถิตอยู่กับปูชนียวัตถุที่สร้างขึ้นด้วยวัตถุธาตุกายสิทธิ์ที่ดี ที่บริสุทธิ์เช่นนั้น ก็จะเข้าสู่กระแสธรรมกลายเป็นพระจักรพรรดิภาคผู้เลี้ยงฝ่ายพระ ทั้งระดับโลกียะและโลกุตระ ที่มีพลังอำนาจสูงแก่ผู้เคารพกราบไหว้บูชา ด้วยทั้งอามิสบูชาและปฏิบัติบูชา กับเป็นบุญเป็น กุศลแก่ผู้สร้างถาวยนั้นเป็นทับทิว พระผู้รู้จึงนิยมสร้างพระพุทธรูปบูชาขนาดเล็ก สำหรับให้ใช้บูชาติดตัว หรือขนาดพระบูชาประจำบ้าน ประจำสำนักงาน มอบให้แก่ญาติโยมผู้มีจิตศรัทธาบำเพ็ญกุศลบำรุงวัดหรืออุปัชฌาย์พระพุทธรูปศาสนา ตามสมควรแก่กำลังศรัทธาไว้เป็นที่เคารพบูชา เป็นพุทธานุสติ อัมมานุสติ สังฆานุสติ และเป็นสิริมงคลแก่การดำเนินชีวิตไปตามกระแสธรรมสู่ความเจริญรุ่งเรืองและสันติสุขยิ่งๆ ขึ้นไป (ภาพที่ ๔๙) ๑๖๙

๑๖๙ วัดหลวงพ่อดธรรมกายาราม, อานุภาพของจักรพรรดิ กายสิทธิ์ ภาคผู้เลี้ยง มีคุณและโทษอย่างไร ?, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.dhammadkaya.org/> , [๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐].

จากการศึกษาคติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในยุคสมัยปัจจุบัน ผู้วิจัยพบว่า พระพุทธรูปทรงเครื่องที่ปรากฏล้วนรับอิทธิพลจากคติการสร้างมาแต่เดิมทั้งสิ้น โดยเฉพาะคติเรื่องจักรวรรดิ และ คติเรื่องชมพูทวีป

๒.๓ สรุป

ดังที่กล่าวมาทั้งหมดในบทนี้ เป็นประวัติและพัฒนาการของการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่อง โดยแยกการศึกษาเป็น สองช่วงเวลา คือก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๙ และหลังพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ถึงปัจจุบัน เนื่องจากว่า ก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๙ อันเป็นจุดเริ่มต้นของการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องนั้น คติของพระพุทธรูปศาสนานิกายมหายานมีอิทธิพลเป็นอย่างมาก ต่อมาเมื่อพระพุทธรูปศาสนานิกายเถรวาทเริ่มมีอิทธิพลในช่วงหลังพุทธศตวรรษที่ ๑๙ เป็นต้นมา คติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องก็เปลี่ยนแปลงไป แต่คติเดิมที่มีอยู่นั้น ก็ยังฝังรากลึกอยู่ไม่เสื่อมคลาย

นับตั้งแต่การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องได้เกิดขึ้นครั้งแรกในพระพุทธรูปศาสนา ณ ดินแดนของประเทศอินเดีย ในสมัยคุปตะ ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๕ ลักษณะของพระพุทธรูปทรงเครื่องในระยะแรก เป็นพระพุทธรูปสวมเครื่องทรงอย่างพระมหากษัตริย์ โดยสามารถถอดเครื่องทรงออกได้ จนถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๗ เป็นต้นมา ความนิยมในการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องได้ปรากฏอย่างแพร่หลายในศิลปะแบบปาละ ด้วยคติตามพระพุทธรูปศาสนานิกายมหายาน โดยเฉพาะกลุ่มที่มาจากนิกายมหาสังฆิกะ ด้วยคติความเชื่อเรื่องพระสถานะของพระพุทธเจ้าที่แตกต่างไปจากเดิม คือจากที่เคยเชื่อว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเป็นเพียงมนุษย์ธรรมดาสามัญ ที่ทรงบำเพ็ญบารมีสั่งสมมานับชาติไม่ถ้วน จนสามารถบรรลุพระโพธิญาณได้ ก็มีความเชื่อว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงทรงเป็นสิ่งศักดิ์หรือสิ่งเหนือธรรมชาติ และยกย่องให้ทรงเป็นมหาบุรุษหรือโลกุตตร ประกอบด้วยตรีกายคือ ธรรมกาย สัมโภคกาย และนิรมาณกาย คือ ผู้พ้นจากกิเลสทั้งปวง พระสรีระของพระองค์ การดำรงพระชนม์อยู่ และพระอานาถของพระองค์นั้นไม่มีที่สิ้นสุด มีญาณรู้ความลับ และรู้ความไม่เกิดอีก พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงอยู่ในภาวะเหนือมนุษย์ มีพระฐานะเท่าเทียมกับมหาบุรุษหรือพระมหากษัตริย์ ด้วยพระสถานะที่สูงส่งอยู่เหนือกว่ามนุษย์ธรรมดาสามัญจึงทรงเป็นจักรพรรดิเหนือจักรพรรดิ และทรงเป็นจักรพรรดิของจักรวาล เรียกความเชื่อเช่นนี้ว่าคติจักรวรรดิ (Cakkavatti) อิทธิพลความเชื่อตามคติเช่นนี้ได้ก่อให้เกิดการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในศิลปะอินเดียอย่างแพร่หลาย ต่อมาได้แผ่ขยายอิทธิพลตามการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเข้ามาสู่อาณาจักรพุกาม หรือพม่าในปัจจุบัน

ในสมัยแรกๆ ของอาณาจักรพุกาม ได้รับอิทธิพลของการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องมาจากคติความเชื่อมาจากอินเดีย ที่ใช้เป็นรูปเคารพทางนิกายมหายาน โดยได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะอินเดียสมัยราชวงศ์ปาละตามคติที่เชื่อว่าพระพุทธเจ้าผู้อยู่ในภาวะเหนือมนุษย์ และจักรวรรดินจึงมีประเพณีการสร้างพระโพธิสัตว์สวามมกุฏ มีเครื่องทรงตามแบบกษัตริย์ ต่อมาก็ได้ทดลองนำลักษณะดังกล่าวมาใช้กับพระพุทธรูป ด้วยการสวมเครื่องทรงอย่างวิจิตรงดงามให้กับองค์พระพุทธรูปเช่นเดียวกับอินเดีย การสร้างพระพุทธรูปที่มีการแต่งเครื่องทรงของพระมหากษัตริย์เป็นที่นิยมอย่างมากในศิลปะพม่า พบมากในบริเวณรัฐฉาน และบริเวณที่อยู่ของชาวลัวะ แนวคิดเช่นนี้ได้ขยายอิทธิพลไปถึงดินแดนของอาณาจักรขอม เขมร ซึ่งมีการนับถือศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู อยู่แล้ว ต่อมาเมื่อพระมหากษัตริย์เขมรทรงมีพระราชศรัทธาในพระพุทธศาสนา ก็โปรดให้สร้างพระพุทธรูป

ทรงเครื่อง ตามคติของนิกายมหายานขึ้นมากมาย ทั้งที่เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์ปัจจุบัน และที่เป็นพระพุทธรูปเจ้าที่สถิตอยู่ ณ แดนพุทธเกษตร กอปรกับคติความเชื่อเรื่องผีที่มีอยู่เดิมก่อนที่ ศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู จะเข้ามามีอิทธิพลในดินแดนเขมร ทำให้เกิดคติการสร้างรูปแทนตัวบุคคล และพัฒนามาเป็นเทวรูปแทนตัวบุคคล และกลายเป็นการสร้างพระพุทธรูปแทนตัวบุคคลในเวลา ต่อมา คติการสร้างรูปแทนตัวบุคคลนี้ มิได้สร้างอุทิศให้ผู้วายชนม์เพียงอย่างเดียว พระมหากษัตริย์ และเจ้านายชั้นสูง จะทรงมีพระราชนิยมสร้างในขณะที่ยังดำรงพระชนม์อยู่ โดยมีความเชื่อว่า เมื่อ เสด็จสวรรคตแล้วดวงพระวิญญาณจะเสด็จไปสถิตในรูปแทนตัวนั้น ซึ่งพระพุทธรูปทรงเครื่องก็ถูก สร้างตามคตินี้ในดินแดนเขมรมิใช่น้อย เพื่อผนวกรวมความเป็นหนึ่งพุทธทางกูร พระเจ้าจักรพรรดิ พระพุทธรูปเจ้า และดวงพระวิญญาณของผู้สร้างไว้ คติเช่นนี้ มีอิทธิพลอย่างมากต่อมาในสมัยอยุธยาเมื่อ เข้ามาสู่ดินแดนของไทยในปัจจุบัน โดยคติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องฝ่ายเขมรนี้ ได้ขยาย อิทธิพลเข้ามาทางเมืองละโว้ หรือลพบุรี ซึ่งถือเป็นดินแดนของขอมมาก่อน ภายหลังเมื่ออาณาจักรอยุธยา เรื่องอำนาจ ดินแดนนี้จึงกลายเป็นดินแดนของอยุธยาในเวลาต่อมา ทำให้คติจากดินแดนเขมรเข้ามา สู่อาณาจักรอยุธยาด้วย

คติตามนิกายมหายาน ได้แผ่ขยายเข้ามาสู่อาณาจักรล้านนาและล้านช้างด้วย ใน ขณะเดียวกัน ปรากฏคติการยกย่องเทิดทูนพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เสมออย่างด้วยพระมหากษัตริย์ มี การถวายเครื่องราชูปโภค รวมทั้งมีการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องอย่างแพร่หลาย

ภายหลังพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ปรากฏว่าพระพุทธรูปศาสนานิกายเถรวาทมีอิทธิพลอย่าง แพร่หลาย ด้วยเหตุปัจจัยตามระบบการเมืองการปกครอง แม้จะมีการเชิญพระเถระจากดินแดนลังกา มาเผยแผ่พระพุทธศาสนานิกายเถรวาท แต่ก็มีอาเจบล้างแนวคิดหรือคติเดิมในอาณาจักรทั้งหลายไป ได้ เมื่อผสมผสานแนวคิดตามนิกายมหายานเดิมที่ยังหลงเหลืออยู่ จึงเกิดนิกายเถรวาทแบบพุกามขึ้น ชบงอาจจะมีรากฐานของนิกายเถรวาทที่มาจากอินเดียโดยตรงอยู่ด้วย ลักษณะนิกายเถรวาทแบบ พุกามเช่นนี้ ปรากฏแพร่หลายในดินแดนล้านนา ซึ่งต่อมากลายเป็นภาคเหนือของประเทศไทย สำหรับแนวคิดและคติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องที่เคยยอมรับนับถือว่าทรงมีพระสถานสูงส่ง ก็ ถูกทำให้เปลี่ยนแปลงไป ตามนิกายเถรวาทที่เข้ามาและกลายเป็นนิกายเถรวาทแบบพุกามนั้น ด้วย การอธิบายพระพุทธรูปทรงเครื่องดังกล่าวภายหลังว่า เป็นเหตุการณ์ตอนที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตาม พุทธประวัติทรงปราบพระยาชมพูบดี ซึ่งไม่เคยปรากฏในพระไตรปิฎกของพุทธศาสนานิกายเถรวาท มาก่อน หรือวรรณคดีศาสนาในอินเดีย ลังกา หรือดินแดนมหายานทางตอนบนของอินเดีย สาเหตุที่ ต้องอธิบายแนวคิดหรือคติเช่นว่านี้ เพราะยังมีพื้นฐานความเชื่อว่าพระพุทธรูปเจ้ายังทรงดำรงพระองค์ เป็นคนธรรมดาไม่มีความวิเศษอะไรนอกจากพุทธานุภาพอันเป็นบุญบารมีทรงสร้างสมมา แนวคิดตาม คติของนิกายเถรวาทนี้ มีอิทธิพลอย่างมากในช่วงหลังพุทธศตวรรษที่ ๑๙ เป็นต้นมา จนเข้าสู่ดินแดน ที่เป็นประเทศไทยในปัจจุบัน และมีพัฒนาการจนปรากฏเป็นคตินิยมในการสร้างพระพุทธรูป ทรงเครื่องในสังคมไทยในปัจจุบัน

การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสังคมไทย ปรากฏอย่างแพร่หลายมากในสมัยอยุธยา โดยเฉพาะในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ครั้นนั้นได้พระราชทานวิสัชนาราชทูตจากลังกา เกี่ยวกับมูลเหตุการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องที่มีอย่างดาษดื่นในกรุงศรีอยุธยา ว่ามีมูลเหตุมาจาก คัมภีร์ชมพูบดี ทั้งยังพระราชทานคัมภีร์นี้ไปถวายยังพระเจ้ากรุงลังกาด้วย ด้วยเหตุที่สถาบัน

พระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชศรัทธาต่อการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องอย่างเหนียวแน่น ทำให้ความนิยมสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องแพร่หลายสืบมาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ คติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสังคมไทยทั้งในสมัยกรุงศรีอยุธยา กรุงธนบุรี และกรุงรัตนโกสินทร์ ก็มีแตกต่างจากเดิมเท่าใดนัก มีการผสมผสานในสามคติหลักคือ คติเรื่องจักรวรรดิ คติเรื่องชมพูบดี และคติเรื่องผี จึงทำให้พบการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องฉลองพระองค์อย่างแพร่หลายในราชสำนักในแผ่นดินรัชกาลที่ ๑ - ๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในรัชกาลที่ ๓ ทรงมีพระราชศรัทธาในเรื่องนี้เป็นพิเศษ ไม่จำเพาะแต่พระพุทธรูปฉลองพระองค์เท่านั้น ได้ทรงสร้างพระพุทธรูปปฏิมาทรงเครื่องมากมายอย่างแพร่หลาย ด้วยทรงมุ่งหมายแสดงสัญลักษณ์การเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ หน่อพุทธางกูร ซึ่งทรงตั้งพระราชปณิธานปรารถนาการมาบังเกิดเป็นพระพุทธเจ้า และคติเรื่องผีที่ถือเป็นพระราชนิยามในราชสำนักอยู่แล้ว กอปรกับกฎหมายบ้านเมืองในสมัยนั้นที่ห้ามละครแต่งกายเลียนแบบเจ้านาย ทำให้สามัญชนก็มักกลัวที่จะสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องเท่าใดนัก แม้กฎหมายจะไม่ได้ห้ามไว้โดยตรงแต่ก็มีลักษณะปรามโดยนัยยะไว้

ในแผ่นดินรัชกาลที่ ๔ มีการเจริญพระราชไมตรีกับชาติตะวันตกมากยิ่งขึ้น ขนบการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องฉลองพระองค์จึงถูกแทนที่ด้วยพระบรมรูปแทนพระองค์ และอนุสาวรีย์ ซึ่งในแผ่นดินรัชกาลที่ ๕ อาจกล่าวได้ว่าการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องฉลองพระองค์ ได้ลดน้อยลงมากจนแทบจะไม่ปรากฏเลย จนถึงในแผ่นดินรัชกาลที่ ๙ พระพิมลธรรม (อนุจารี) ราชบัณฑิต ได้กำหนดปางโปรดพระเจ้าชมพูบดีไว้ในปางพระพุทธรูป พระพุทธรูปทรงเครื่องปางโปรดพระเจ้าชมพูบดีจึงมีความชัดเจนขึ้น

จวบจนปัจจุบันพระพุทธรูปทรงเครื่องได้กลับมาได้รับความนิยมในสังคมไทยอีกครั้ง เมื่อมีแนวคิดของพระเถระสวดแทรกคำสอน ได้แก่แนวคิดของพระราชพรหมยาน หรือหลวงพ่อดำซึ่งลี้ภัยมาที่อธิบายความเป็นสัพพัญญูด้วยเครื่องทรง พระพุทธรูป เป็นเสมือนการสร้างบุคลาธิษฐานขึ้นมาให้บุคคลได้สัมผัสและเข้าถึงได้โดยง่าย แนวคิดเช่นนี้ หากพิจารณาแล้วย่อมนับเป็นแนวคิดที่อยู่ภายใต้ของคติจักรวรรดิ คือพระพุทธเจ้าทรงมีพระสถานะพิเศษเหนือกว่ามนุษย์ธรรมดา จนแทบจะเป็นแนวคิดที่ประยุกต์มาจากพระพุทธรูปศานานิคมหายานเสียด้วยซ้ำ

แนวคิดของพระพรหมปัญโญ หรือหลวงปู่ดู่ก็เป็นอีกแนวคิดหนึ่งที่ศิษย์ในชั้นหลังได้นำมาเป็นแนวทางในการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องอย่างแพร่หลาย แม้ในสมัยที่ท่านมีชีวิตอยู่จะมีได้มีหลักฐานที่กล่าวถึงเรื่องนี้อย่างชัดเจน แต่จากคาถาบูชาพระของท่านที่ศิษย์ชั้นหลังนำมาถอดความแล้วเรียกว่าคาถาพระมหาจักรพรรดินั้น ทำให้มีการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องอย่างแพร่หลาย แนวคิดเช่นนี้ก็ไม่พ้นไปจากคติการเป็นจักรพรรดิของพระพุทธเจ้าทำได้นัก จึงกล่าวได้ว่าคติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสายของศิษย์พระพรหมปัญโญนี้ก็เป็นแนวคิดของคติจักรวรรดิ แม้จะกล่าวว่าเป็นไปตามคติชมพูบดี แต่กระนั้นก็ยังอธิบายความมีฤทธิ์เหนือมนุษย์ธรรมดาอยู่ดี

แนวคิดอีกแนวคิดหนึ่งที่ปรากฏเป็นที่นิยมในยุคปัจจุบัน คือแนวคิดตามแนวคำสอนของพระมงคลเทพมุนี หรือหลวงพ่อดอด วัดปากน้ำ แนวคิดนี้เป็นการสร้างรูปพระพุทธรูปในลักษณะพระจักรพรรดิ อันเป็นธรรมกายที่เกิดจากการทำวิปัสสนาตามแนวคำสอนของหลวงพ่อดอด ซึ่งหากพิจารณาในแนวคำสอนแล้ว ก็มีความเชื่อเรื่องธรรมกายของพระพุทธเจ้าอันเป็นทิพย์สภาวะ ทั้งยังมี

การทรงเครื่องอันวิจิตรตระการตาและเรียกว่าพระมหากษัตริย์อีก แนวคิดนี้ก็ตบโจทย์ตรงตามคติจักรวรรดินอย่างชัดเจนเลยทีเดียว

กล่าวโดยสรุป คติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสังคมไทย เมื่อพิจารณาประวัติและพัฒนาการแล้ว จะพบว่า มีสามคติสำคัญ คือ คติจักรวรรดิน คติตามคัมภีร์ชมพูบดี และคติผี โดยเฉพาะคติชมพูบดี ที่สังคมไทยนิยมนำมาตบโจทย์การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องนั้นหากพิจารณาเนื้อแท้ของคำสอนและแนวคิดแล้ว หรือแม้แต่คติผีเอง พระมหากษัตริย์ ผู้สร้างก็ทรงมุ่งหมายจะนิยามเป็นพระเจ้าจักรพรรดิสูงสุดของพระพุทธเจ้ามาผนวกรวมกับพระองค์เอง ดังนั้นคติทั้งสองประการนี้ ก็นี้ก็ล้วนอยู่ภายในแนวคิดของคติจักรวรรดินทั้งสิ้น

บทที่ ๓

วิเคราะห์คติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสังคมไทย

จากการศึกษาประวัติและพัฒนาการของการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่อง นับตั้งแต่การก่อกำเนิดของพระพุทธรูปทรงเครื่องที่ปรากฏครั้งแรกในศิลปะคุปตะของอินเดีย แล้วแผ่ขยายเข้ามา มีอิทธิพลต่อการสร้างพระพุทธรูปในหลายพื้นที่โดยเฉพาะในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และได้เข้ามาสู่ดินแดนที่เป็นบริเวณของประเทศไทยในปัจจุบัน มีพัฒนาการด้านคติความเชื่อที่ส่งผลต่อแนวคิดในการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องผ่านกาลเวลาหลายยุคสมัย จนได้กลายเป็นคติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสังคมไทย ทั้งนี้เมื่อศึกษาข้อมูลเอกสารประกอบการสัมภาษณ์เชิงลึกจากผู้ทรงคุณวุฒิในกลุ่มต่างๆ จำนวน ๘ รูป/คน จาก ๕ กลุ่ม อันประกอบด้วย กลุ่มพระพุทธรูปศาสนา นิกายมหายาน กลุ่มศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู กลุ่มประวัติศาสตร์ศิลปะ กลุ่มแนวคิดของพระราชนิพนธ์ และกลุ่มแนวคิดของพระพรหมปัญโญ หรือหลวงปู่แล้วสามารถวิเคราะห์โดยมีหัวข้อหลักในการศึกษา ตามกรอบระยะเวลาและคติความเชื่อ โดยแบ่งการวิเคราะห์คติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่พระพุทธรูปทรงเครื่องได้บังเกิดขึ้นในพระพุทธศาสนา มีการเผยแผ่มาในดินแดนต่างๆ มาโดยลำดับ ในระยะแรกเริ่มนี้ ปรากฏว่าพระพุทธรูปศาสนา นิกายมหายานมีอิทธิพลเป็นอย่างมากต่อการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่อง และวิเคราะห์คติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องหลังพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ซึ่งพระพุทธรูปศาสนา นิกายเถรวาทเข้ามามีอิทธิพลต่อการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่อง ทำให้คติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องเปลี่ยนแปลงไปตามนิกายของพระพุทธศาสนา ทั้งนี้ คติดั้งเดิมก็ยังคงมีอิทธิพลต่อแนวคิดการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องอยู่ คติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสังคมไทยจะเป็นเช่นไรนั้น ปรากฏเนื้อหาสาระโดยละเอียด ดังนี้

๓.๑ วิเคราะห์คติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๙

การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องครั้งแรกในพระพุทธศาสนาราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔ - ๑๕ ในอินเดีย ซึ่งถือเป็นต้นกำเนิดของพระพุทธรูปทรงเครื่อง ถูกค้นพบว่าการสร้างครั้งแรกในสมัยคุปตะ มีลักษณะเป็นพระพุทธรูปสวมเครื่องทรงอย่างพระมหากษัตริย์ โดยเครื่องทรงสามารถถอดออกได้^๑ โดยมีการสร้างรูปพระโพธิสัตว์ก่อนที่จะตรัสรู้ ปะปนกันกับพระพุทธรูปของพระพุทธเจ้า ไม่มีการแยกความแตกต่างให้เห็นได้ชัดเจน^๒ การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในระยะเวลาก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๙ นั้น ปรากฏในดินแดนของอาณาจักรพุกาม หรือพม่า อาณาจักรเขมร และอาณาจักรลพบุรี ซึ่งมีดินแดนที่ก้ำกึ่งกับดินแดนที่เป็นประเทศไทยในปัจจุบัน

^๑ Dorothy H.Frickle, “Crowned Buddha Images In Southeast Asia”, ศิลปะและโบราณคดีในประเทศไทย เล่ม ๑, (ประจวบคีรีขันธ์: โรงพิมพ์ศูนย์กลางทรราราคายธนะรัชต์, ๒๕๑๓), หน้า ๑๐๐.

^๒ Anada K Coomaraswamy, History of Indian And Indonesian Art, (New York: Dover Publication, 1965), p.56.

สาเหตุที่ศึกษาแยกระหว่างก่อนและหลังพุทธศตวรรษที่ ๑๙ นั้น เพราะจากการศึกษาพัฒนาการพระพุทธศาสนาในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ พบว่านิกายในการนับถือพระพุทธศาสนามีอิทธิพลอย่างยิ่งต่อการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในภูมิภาคนี้ พระพุทธศาสนานิกายมหายานจะมีอิทธิพลเป็นอย่างมากต่อการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่อง ต่อมาเมื่อพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท โดยเฉพาะจากลังกา ได้เข้ามามีบทบาทต่อการนับถือพระพุทธศาสนาในภูมิภาคนี้แล้ว แนวคิดการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องที่มีมาแต่เดิมก็แปรเปลี่ยนไป ผสมผสานกับแนวคิดและคติความเชื่ออื่นๆ ที่มีมาแต่เดิม เช่น ความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษ ความเชื่อเกี่ยวกับศาสนาพราหมณ์ ฮินดู เป็นต้น คติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๙ สามารถจำแนกและวิเคราะห์ได้ดังนี้

๓.๑.๑ คติพระพุทธรูปเจ้าทรงเป็นจักรวรรดิน

จักรวรรดิน(Cakkavatti) คือ จักรพรรดิของจักรวาล(Universal Emperor) หมายถึง ความเป็นจักรพรรดิราช หรือหมายถึงพระราชอาสน์ของพระราชา แนวคิดนี้นับถือว่าพระพุทธรูปเจ้าทรงมีความเป็นจักรพรรดิทั้งทางโลกคือมีความเหนือผู้เป็นใหญ่ทั้งมวลในโลกเปรียบเสมือนพระเจ้าจักรพรรดิราช และในทางธรรมคือเป็นธรรมจักรพรรดิ ด้วยคติความเชื่อที่ว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงอยู่เหนือธรรมชาติ^๓ ความเป็นมาของการเกิดแนวคิด คติเช่นนี้ สืบเนื่องจากเมื่อพระพุทธศาสนาได้รุ่งเรืองเป็นที่นับถือของกลุ่มชนเหนือศาสนาพราหมณ์ ฮินดู ซึ่งเป็นศาสนาที่มีอยู่เดิมในอินเดีย ชาวฮินดู ได้เกิดศรัทธาเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนาได้ศึกษาความมีอยู่ของพระศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงพบว่า มีช่วงระยะเวลาอันสั้น คือทรงมีพระชนมายุเพียง ๘๐ พรรษา ทรงบำเพ็ญพุทธกิจเพื่อพระศาสนาเพียง ๔๕ พรรษา ก็เสด็จดับขันธปรินิพพาน เมื่อพิจารณาวานิพพานมีความสูงจึงมีความรู้สึกว่ามีพระศาสดาเป็นหลัก ต่างจากหลักการในศาสนาพราหมณ์ ฮินดู ที่มี "ปรมาตมัน" อันเป็นคำสอนสำคัญที่เน้นหนักอยู่ในคัมภีร์อุปนิษัต ปรมาตมันคือวิญญาณสากลหรือเป็นความจริงอันสูงสุด ที่เรียกว่า อันติมะสัจจะ บางทีก็เรียกว่า "พรหมัน" ปรมาตมันนั้นเป็นศูนย์รวมของวิญญาณย่อยทั้งหลายที่เรียกกันว่า อาตมัน หรือ ชีวาตมัน ดังนั้นคัมภีร์อุปนิษัตจึงสอนว่า อาตมันก็คือพรหมัน ผู้ที่รู้จักและเข้าใจอาตมันจึงเท่ากับรู้จักและเข้าใจพรหมัน ผู้ที่รู้จักพรหมันผู้นั้นจะเข้าถึงโมกษะ คือ ภาวะแห่งความหลุดพ้น คืออยู่ร่วมกับพรหมันหรือปรมาตมัน อันเป็นวิญญาณสากลได้เป็นที่สถิต นักบวชกลุ่มนี้จึงได้สร้างแนวคิดประยุกต์เทียบเคียงกับหลักปรมาตมันดังเช่นของศาสนาพราหมณ์ ฮินดู โดยสร้างคติความเชื่อว่าสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามีความพิเศษ สามารถมีพระกายต่างๆ มากมาย และมีพระไวยโรจนะเป็นเสมือนพลังงานศักดิ์สิทธิ์ที่ส่งพระพุทธรูปเจ้าลงมาอุบัติ ด้วยเหตุที่ว่านี้ จึงทำให้มีการยกย่องพระสัมมาสัมพุทธเจ้าให้ทรงมีฐานะเป็นจักรวรรดิน และยกย่องให้ทรงเป็นมหาบุรุษหรือโลกุตตรประกอบด้วยตรีกายคือ ธรรมกาย สัมโภคกาย และนิรมาณกาย คือ ผู้พ้นจากกิเลสทั้งปวง พระสรีระของพระองค์ การดำรงพระชนม์อยู่ และพระอานาภาพของพระองค์นั้นไม่มีที่สิ้นสุด มีญาณรู้ความลับและรู้ความไม่เกิดอีก กล่าวโดยสรุปได้ว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงอยู่ในภาวะเหนือมนุษย์

^๓ Warder A.K., *Indian Buddhism*, (Delhi: Motilal Banarsidass, 1970), pp.276-277.

(Transcendental Buddha)^๔ คิดเช่นนั้น ทำให้เกิดคตินิยมการถวายเป็นเครื่องทรงกษัตริย์เพื่อประดับตกแต่งพระพุทธรูปเพื่อเป็นพุทธบูชา ดังปรากฏในคัมภีร์ลลิตวิสูตรของนิกายมหาสังฆิกะว่ามีการถวายเครื่องทรงและเครื่องประดับทำด้วยทองคำพระพุทธรูปแบบเดียวกับเครื่องราชูปโภคของพระมหากษัตริย์^๕ และใน Mahavanna และ Culavanna ยังยืนยันการถวายเครื่องเพชรพลอย กระบังหน้า และอาภรณ์แก่พระพุทธรูป^๖ นอกจากนี้ ก็ยังได้พบการสวมเครื่องทรงให้กับพระพุทธรูปในสถานการณต่างๆ กัน ลักษณะการบูชาพระพุทธรูปด้วยการถวายเครื่องทรงอย่างพระมหากษัตริย์ดังกล่าว จึงเป็นการนำไปสู่การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องทรงอย่างพระมหากษัตริย์ตามคติพุทธศาสนาพยาน ในเวลาต่อมาได้ปรากฏชัดเจนอย่างยิ่งตามคติของพวกวัชรยาน คติเรื่องจักรวาทินนี้ได้แผ่ขยายเข้าไปยังอาณาจักรพุกามอันเป็นดินแดนของพม่า มอญ ตลอดถึงอาณาจักรขอม อันเป็นดินแดนของเขมร และอาณาจักรลพบุรี ซึ่งเป็นดินแดนของประเทศไทยในปัจจุบัน

แนวคิดหรือคตินี้ด้วยจกรวรรดินี้ นับเป็นการเปลี่ยนแนวคิดของพุทธศาสนิกชนอย่างชัดเจนที่เข้าใจว่าพระพุทธรูปทรงเครื่องเป็นเพียงปูชนียธรรมดาสามัญที่ทรงสละพระราชทรัพย์ ความสุขสบาย เสด็จออกผนวช ทรงบำเพ็ญความเพียร กอปรด้วยความเพียรที่ทรงสั่งสมมาหลายภพชาติ นับไม่ถ้วน จนทรงบรรลุอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ เต็มเปี่ยมด้วยพระปัญญาญาณอันประเสริฐ เมื่อแนวคิดจกรวรรดินี้เข้ามามีอิทธิพลของพุทธศาสนิกชน พระพุทธรูปจึงทรงมีพระสถานะอันเป็นทิพย์ ประกอบด้วยเครื่องทรงอันวิจิตรอลังการ เกิดแรงบันดาลใจให้ศิลปินสร้างพระพุทธรูปในลักษณะทรงเครื่องอย่างพระมหากษัตริย์ เพื่อแสดงพระสถานะที่อยู่เหนือมนุษย์ธรรมดา

นอกจากนี้ ในคติของพระพุทธรูปนิกายมหายาน ยังมีความเชื่อเรื่องพระไวโรจนะซึ่งฝ่ายมหายานเชื่อว่า อาทิพุทธ (ชื่อพระพุทธรูป) เป็นพระพุทธรูปที่อุบัติขึ้นพร้อมกับโลก หรือเรียกว่าธรรมกาย (ในภาษาสันสกฤต เรียก พระสมันตรพุทธเจ้า) เป็นต้นกำเนิดแห่งพระพุทธรูปทั้งหลายทั้งจักรวาลที่เรียกว่า ธรรมานุพุทธ ซึ่งหมายถึงพระพุทธรูป ๕ พระองค์ ได้แก่

- พระไวโรจนะ หรืออีกชื่อหนึ่งคือ มหาสุริยประภา พระปฐมพุทธะ
- พระอักโขภยะพุทธะ
- พระอโมฆะสิทธิพุทธะ
- พระรัตนสัมภวะพุทธะ
- พระอมิตาภะพุทธะ

เรื่องพระไวโรจนะนี้ พระวิศวกัทร สือว่างตุ้ (มณีปัทมเกตุ) ได้กรุณาให้ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ว่า “พระไวโรจนะ ซึ่งทางมหายานนับว่าเป็นพระธรรมานุพุทธ ๑ ใน ๕ องค์ ทรงเป็นประธานของพระพุทธรูปทั้ง ๕ นั้น พระไวโรจนะ มิใช่พระพุทธรูปองค์ปฐม แต่ทรงเป็นธรรมานุพุทธที่

^๔ ผาสซุ อินทรารุจ, พุทธศาสนาและประติมานวิทยา, (นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๐), หน้า ๗๙.

^๕ Paul Mus, *Le Buddha Pare, Son Origine Indienne, Cakyamunidans le Mohayanisme Moyen*, (Bulletin de l'Ecole Francaise d'Extreme-Orient, 1928), XXVIII, pp.269.

^๖ Rowland, Benjammin, *Bejewelled Buddha in Afghanistan*, (Artibus Asiae 24, no 1, 1961), p.23.

สถิต ฌ พุทธเกษตร อันอาจจะกล่าวได้ว่าเป็นต้นธรรมต้นธาตุของพระพุทธเจ้าทั้งปวงก็ได้ แต่มิใช่พระพุทธเจ้าที่อุบัติลงมายังมนุษย์โลก ดังเช่นสมเด็จพระสังฆราช^๗

พระไวโรจนะนั้น ในความหมายก็คือ ฌยานิพุทธะ หรือ สัมโภคกาย หรือธรรมกาย ในที่นี้หมายถึง ตัวแทนของความจริงสากล เป็นตัวแทนของอากาศธาตุ (ช่องว่างในจักรวาล ในความหมายที่น่าจะพ้องกับฝ่ายเถรวาทก็คือ การไม่มีตัวตน) ธรรมกายนั้นมีความหมายอีกประการหนึ่งก็คือ พระพุทธเจ้านั้นมีกายคือ ธรรมะ คือความจริง ซึ่งภาพลักษณ์ของพระไวโรจนะนั้น นิยมสร้างเป็นพระพุทธรูปในลักษณะทรงเครื่องอันเป็นทิพย์หรือจักรวรรดินั่นเอง

อนึ่ง เมื่อศึกษาพระสูตรมหายานของจีนแล้วจะพบว่า ปรากฏคัมภีร์ที่ชื่ออวตังสะ ที่บรรยายว่าพระสัมโภคกายพุทธเจ้า งดงามอลังการ พระสูตรฝ่ายวัชรยานหลายเล่ม ที่กล่าวว่าพระพุทธเจ้าทรงเบญจมาลา และเครื่องวิญญูติดลังการ อีกด้วย^๘

นอกจากการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องตามคติจักรวรรดินั้นเป็นจุดแรกเริ่มของการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องแล้ว ในคติของพระพุทธศาสนานิกายมหายาน ยังมีการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในคติอื่นๆ ตามมา โดยนอกจากพระสมณโคตมพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันแล้ว ยังมีคติการสร้างอาทิพุทธ เป็นพระพุทธเจ้าที่พบในคติความเชื่อของพุทธศาสนานิกายมหายาน เช่นการสร้าง พระวัชรธร พระโกษคุรุไวฑูรยประภา ที่ปรากฏในอาณาจักรขอม และลพบุรี เป็นต้น

แต่ก็เชื่อว่าแนวคิดเรื่อง จักรวรรดินี้ จะมีปรากฏเฉพาะในคำสอนของพระพุทธศาสนานิกายมหายานเท่านั้น ในพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท ก็ปรากฏเรื่องความเหนือกว่าพระเจ้าจักรพรรดิ อยู่ในธรรมบท โลกวรรค ที่สมเด็จพระบรมศาสดาตรัสไว้กับอนาถปิณฑิกเศรษฐี ในอนาถปิณฑิกปุตตกาลวัตถุเรื่องนายกาละบุตรของอนาถปิณฑิกเศรษฐี ความว่า “โสดาปัตติผล ประเสริฐกว่าความเป็นเอกราชในแผ่นดิน กว่ากาไปสู่สวรรค์ หรือกว่าความเป็นใหญ่ในโลกทั้งปวง”^๙ ความดังกล่าว ได้มีการแก้รรถไว้ว่า

“บรรดาบทเหล่านั้น บทพระคาถาว่า ปฐมยา เอกรชเชน คือ กว่าความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ. บทพระคาถาว่า สคฺคสฺส คมเนน วา ความว่า กว่าการกล่าวถึงสวรรค์ ๒๖ ชั้น. บทพระคาถาว่า สพฺพโลกาธิปจฺเจน ความว่า กว่าความเป็นใหญ่ในโลก มีประมาณเท่านั้นๆ คือในโลกทั้งปวงพร้อมด้วยนาค ครุฑ และเวมานิกเปรต. บทพระคาถาว่า โสตาปัตติผลํ วรํ ความว่า เพราะพระราชาแม้เสวยราชสมบัติในที่มีประมาณเท่านั้น ก็เป็นผู้ไม่พ้นจากนรกเป็นต้นได้เลย ส่วนพระโสดาบันเป็นผู้มีประตูปบายอันปิดแล้ว แม้มีกำลังเพลากว่าพระโสดาบัน ทั้งสิ้น ก็ไม่เกิดในภพที่ ๘ ฉะนั้น โสตาปัตติผลนั้นแล จึงประเสริฐ คือสูงสุด.”^{๑๐}

หรือในมุจลินทวรรค อรรถกถาราชสูตร ก็ได้กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้เช่นกันว่า

^๗ สัมภาษณ์พระวิศรวัตร สือกวางตุ้ (มณปีทมเกตุ), ๑๔ พฤศจิกายน ๒๕๖๐.

^๘ สัมภาษณ์พระวิศรวัตร สือกวางตุ้ (มณปีทมเกตุ), ๑๔ พฤศจิกายน ๒๕๖๐.

^๙ พุ.พ. (ไทย) ๒๕/๑๗๘/๘๘.

^{๑๐} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๑๗๘/๑๘๒.

“โสดาปัตติผลประเสริฐกว่าความเป็นเอกราชในแผ่นดิน กว่า การไปสวรรค์ หรือกว่าความเป็นใหญ่ในโลกทั้งมวล.

แม้ในโสดาปัตติสังยุตต์ก็ตรัสไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย พระเจ้าจักรพรรดิทรงครองราชสมบัติเป็นอิสริยาธิปัตย์แห่งทวีปทั้ง ๔ เบื้องหน้าแต่สวรรค์ ย่อมเสด็จเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ถึงความเป็นสหายของเทพชั้นดาวดึงส์ พระองค์มีนางอัปสรแวดล้อม และเพียบพร้อม พร่างพร้อมด้วยกามคุณ ๕ อันเป็นทิพย์บำเรออยู่ในนันทวันนั้น แต่พระองค์ไม่ประกอบด้วยธรรม ๔ แม้โดยแท้ ถึงอย่างนั้น พระองค์ก็ไม่พ้นจากนรก จากกำเนิดสัตว์เดียรัจฉาน จากเปรตวิสัย จากอบาย ทุกติ วินิบาต, ภิกษุทั้งหลาย พระอริยสาวกยังอรรถภาพให้เป็นไปด้วยคำข้าว และทรงผ้าเปื้อน และเธอประกอบด้วยธรรม ๔ ประการก็จริง ถึงอย่างนั้น เธอก็พ้นจากนรก จากกำเนิดสัตว์เดียรัจฉาน จากเปรตวิสัย จากอบาย ทุกติ วินิบาต.

ธรรม ๔ ประการอะไรบ้าง ภิกษุทั้งหลาย พระอริยสาวกในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ประกอบด้วย ความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธรูปเจ้า ว่า แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นเป็นพระอรหันต์ ฯลฯ แม้เพราะเหตุนี้ พระองค์ทรงเป็นผู้ตื่นแล้ว เบิกบานแล้ว ทรงเป็นผู้จำแนกธรรม เป็นผู้ประกอบด้วย ความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระธรรมว่า ฯลฯ อันวิญญูชน พึงทราบเฉพาะตน. เป็นผู้ประกอบด้วย ความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์ว่า พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า ฯลฯ เป็นบุญเขตของโลก. เป็นผู้ประกอบด้วยอริยกันตศีลไม่ขาด ฯลฯ เป็นไปเพื่อสมาธิ.

พระอริยสาวกเป็นผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ เหล่านี้. ภิกษุทั้งหลาย การได้ทวีปสี่ ๑ การได้ธรรมสี่ ๑ การได้ทวีป ๔ ไม่ถึงเสียที่ ๑๖ ของการได้ธรรมสี่. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจำแนกโลกียสุขว่ายิ่ง ว่าเป็นไปกับด้วยความดียิ่ง ทรงจำแนกเฉพาะโลกุตระสุขว่ายอดเยี่ยม ว่าดียิ่ง ในที่ทุกสถานด้วยประการฉะนี้แล^{๑๑}

ความดังกล่าวยอมรับว่า หลักการเกี่ยวกับคติความเชื่อว่าพระผู้มีพระภาค ตลอดทั้งพระอริยบุคคลทั้งหลายนับตั้งแต่พระโสดาบันขึ้นไป มีความประเสริฐกว่าพระเจ้าจักรพรรดิ จึงสามารถสรุปความได้ว่า พระพุทธศาสนานิกายเถรวาทเองก็มีความเชื่อเรื่อง พระพุทธเจ้าทรงอยู่เหนือพระเจ้าจักรพรรดิราชทั้งปวง มาแต่เดิมแล้ว

๓.๑.๒ คติการสร้างรูปเคารพพระโพธิสัตว์

ด้วยความเชื่อที่ว่าพระโพธิสัตว์คือผู้ที่ปรารถนาที่จะบังเกิดมาตรัสรู้อนัตตธรรมสัมมาสัมโพธิญาณในอนาคต ตามคติของพระพุทธศาสนามีความเชื่อว่า สวรรค์ชั้นนี้อยู่สูงกว่าชั้นยามาไป ๑๖๘,๐๐๐ โยชน์ มีปราสาทแก้ว ปราสาททอง ล้อมรอบด้วยกำแพงแก้ว มีสวน สระบัวสวยงามยิ่งกว่าสวรรค์ชั้นที่อยู่ต่ำกว่า เป็นที่ประทับของพระโพธิสัตว์ทั้งหลายและว่าที่พระอัครสาวก ดังปรากฏในไตรภูมิพระร่วงในเวลาต่อมา อุดมคติเรื่องพระโพธิสัตว์นี้ มีความสำคัญมากในมหายาน ทุกคนเจริญรอยตามพระพุทธเจ้าทุกพระองค์เคยปฏิบัติกันมา โดย การบำเพ็ญตนเพื่อช่วยเหลือสรรพสัตว์เป็น “พระโพธิสัตว์” มหายานมุ่งเน้นต่อการดำรงชีวิตเพื่อให้เข้าถึงความเป็นพระพุทธเจ้าเพื่อจะได้ส่งสอนสรรพสัตว์ให้หลุดพ้น พระองค์บำเพ็ญบารมีเพื่อช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์ ด้วยเหตุนี้พุทธศาสนิกฝ่ายมหายานจึงบำเพ็ญตนเช่นนั้น เพราะตระหนักดีว่า ทุกคนสามารถบรรลุโพธิภาวะได้

^{๑๑} ขุ.อุ.อ. (ไทย) ๑๒/๑๒๓.

เนื่องจากสรรพสัตว์นั้นมี “โพธิจิต” คือจิตที่จะบรรลุโพธิ์ได้ภายในตนอยู่แล้ว อุดมการณ์ในการเป็นพระโพธิสัตว์ “อุดมคติของฝ่ายมหายาน สอนให้ทุกคนบำเพ็ญตนเป็นพระโพธิสัตว์เพื่อที่จะได้ช่วยปลดปล่อยทุกข์ของสัตว์โลก ได้กว้างขวาง พระโพธิสัตว์ หมายถึงผู้ที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า^{๑๒} ดังนั้นจึงมีการนับถือพระโพธิสัตว์หลายพระองค์ และมีการสร้างรูปเคารพเพื่อเป็นที่สักการบูชา เนื่องจากพระโพธิสัตว์ทั้งปวงนั้น มีสภาวะอันเป็นทิพย์อยู่แล้ว จึงมีการสร้างรูปลักษณะด้วยการทรงเครื่องอย่างวิจิตร แต่จะน้อยกว่าพระพุทธเจ้า การสร้างพระโพธิสัตว์ ในคติของพระพุทธศาสนานิกายมหายานนี้ มักปรากฏพระโพธิสัตว์ สำคัญๆ ดังนี้

(๑) พระนางปรัชญาปารมิตา ทรงเป็นเทวนารีในพุทธศาสนาวัชรยานหรือตันตระยาน พระนางงปรัชญาปารมิตาทรงเป็นเทวนารีในกุลหรือสายสกุลของพระอมิตาภพุทธะประจำทิศตะวันตก จึงทรงมีรูปพระชินอมิตาภะ ซึ่งเป็นพระพุทธรูปประทับปางสมาธิบนพระเศียร รูปลักษณะของพระนางมีสี่กายขาวหรือเหลือง มีหลายแขน พระหัตถ์อยู่ในท่าธรรมจักรมูทรา ถือดอกบัว คัมภีร์ลูกประคำ หรือวัชร ลักษณะเด่นของพระนางคือเป็นที่รวมของพระธยานิพุทธะทั้งหลายไว้ด้วยกัน ซึ่งเป็นการสะท้อนปรัชญาธรรมคือความว่างที่สามารถแทรกซึมเป็นองค์ประกอบในทุกสิ่ง พระกรคู่หน้าของพระปรัชญาปารมิตาทรงอยู่ในท่า หมุนธรรมจักร หรือธรรมจักรมูทรา ด้านหลังพระองค์เป็นดอกบัวสีขาว มีคัมภีร์ปรัชญาปารมิตาวางอยู่บนดอกบัว ส่วนในศิลปะกัมพูชา มักปรากฏในรูปสองกร พระหัตถ์ขวาทรงถือคัมภีร์ปรัชญาปารมิตา พระหัตถ์ซ้ายทรงถือดอกบัวหรือ พระหัตถ์ขวาทรงถือดอกบัว และพระหัตถ์ซ้ายถือคัมภีร์ พระนางแบ่งตามวรรณะได้เป็น ๓ วรรณะคือ^{๑๓}

๑) สิตปรัชญาปารมิตา หรือวรรณะขาว ประทับบนดอกบัวขาว พระหัตถ์ถือดอกบัวและคัมภีร์ ไม่มีปางดุร้าย

๒) ปิตปรัชญาปารมิตา หรือวรรณะเหลือง พระหัตถ์ทำปางธรรมจักร รูปปั้นของวรรณะนี้พบมากในเกาะชวา

๓) กนกปรัชญาปารมิตา หรือวรรณะทอง คล้ายวรรณะเหลืองแต่เพิ่มจำนวนดอกบัวและคัมภีร์ให้มากขึ้น เป็นที่นิยมในอินเดีย

นอกจากนี้ยังมีการสร้างรูปของพระปรัชญาปารมิตาในแบบวัชรยาน ซึ่งมีหลายเศียร โดยมากมี ๑๑ เศียร ๒๒ กร พระหัตถ์ถือคัมภีร์ ดอกบัว ธนู ลูกศร ประคำ

(๒) พระอวโลกิเตศวร เป็นพระโพธิสัตว์องค์สำคัญของพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ที่มีผู้เคารพศรัทธามากที่สุด และเป็นบุคลาธิษฐานแห่งมหากรุณาคุณของพระพุทธเจ้าทั้งปวง เรื่องราวของพระอวโลกิเตศวรปรากฏอยู่ทั่วไปในคัมภีร์สันสกฤตของมหายาน อาทิ ปรัชญาปารมิตาสูตร สัทธรรมปุณฑริกสูตร และการันทวายุหสูตร คำว่า อวโลกิเตศวร ได้มีผู้ให้ความหมายไว้หลายนัยด้วยกัน แต่โดยรูปศัพท์แล้ว คำว่าอวโลกิเตศวรมาจากคำสันสกฤตสองคำคือ อวโลกิต กับ อิศวร แปลได้ว่าผู้เป็นใหญ่ที่เฝ้ามองจากเบื้องบน หรือพระผู้ที่ศนาดูโลก ซึ่งหมายถึงเฝ้าดูแลสรรพสัตว์ที่ตกอยู่ในห้วงทุกข์นั่นเอง, ชิมเมอร์ นักวิชาการชาวเยอรมันอธิบายว่า พระโพธิสัตว์องค์นี้ทรงเป็นสมันตมุข คือ ปรากฏ

^{๑๒} เสถียร โพธิ์นันทะ, *ขุมนุมพระสูตรมหายาน*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์บรรณาคาร, ๒๕๑๖), หน้า ๙๘.

^{๑๓} ผาสุข อินทราวุธ, *พุทธปฏิมาฝ่ายมหายาน*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อักษรสมัย ,๒๕๔๓), หน้า ๗๗.

พระพักตร์อยู่ทุกทิศอาจแลเห็นทั้งหมด ทรงเป็นผู้ที่สามารถบรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณ คืออาจจะ
เป็นพระพุทธเจ้าเมื่อใดก็ได้ แต่ทรงยับยั้งไว้เนื่องจากความกรุณาสงสารต่อสรรพสัตว์ นอกจากนี้
นักปราชญ์พุทธศาสนาบางท่านยังได้เสนอความเห็นว่ คำว่า อิศวร นั้น เป็นเสมือนตำแหน่งที่ติดมา
กับพระนามอวโลกิตะ จึงถือได้ว่าเป็นพระโพธิสัตว์พระองค์เดียวที่มีตำแหน่งระบุไว้ท้ายพระนาม
ในขณะที่พระโพธิสัตว์พระองค์อื่นหาไม่มี อันแสดงให้เห็นถึงความยิ่งใหญ่และความสำคัญยิ่งของพระ
โพธิสัตว์พระองค์นี้

ภาพเขียนหรือรูปเคารพของพระอวโลกิตेश্বরเริ่มแรกนิยมสร้างเป็นรูปบุรุษหนุ่ม
ทรงเครื่องอภินิหารวิเศษตามธรรมเนียมอย่างเจ้าชายอินเดียโบราณ และมีอยู่หลายปางด้วยกัน แต่สิ่งสำคัญคือ
ศิราภรณ์บนพระเศียรพระอวโลกิตेश্বরจะต้องมีรูปของพระอมิตาภะในปางสมาธิ หากเป็นปางที่มี
หลายเศียร เศียรบนสุดจะเป็นเศียรพระอมิตาภะ นับเป็นข้อสังเกตในด้านปฏิมากรรมของพระ
โพธิสัตว์พระองค์นี้ ส่วนดอกบัวอันเป็นสัญลักษณ์ของพระอวโลกิตेश্বর คือ บัวสีชมพู ขณะที่สีขาว
คือบัวของพระมัญชุศรีโพธิสัตว์เท่านั้น และด้วยดอกบัวสีชมพูในตระกูลปัทมะนี้เอง ทำให้พระองค์
ได้รับการขนานพระนามว่าปัทมปาณีโพธิสัตว์

(๓) พระปัทมปาณีโพธิสัตว์ พระปัทมปาณีโพธิสัตว์เป็นพระโพธิสัตว์ที่มีผู้นับถือตั้งแต่
ช่วงแรก ๆ ก่อนการกำเนิดของนิกายตันตระ ชื่อของท่านหมายถึงผู้ถือดอกบัวปรากฏคู่กับพระวัชร
ปาณีโพธิสัตว์ในศิลปะอินเดียแบบมถุระเมื่อพุทธศตวรรษที่ ๗ บางครั้งปรากฏคู่กับพระมัญชุศรีและ
พระวัชรปาณีเพื่อเป็นตัวแทนของพระโพธิสัตว์จากโคตรทั้งสามคือ ปัทมโคตร ตถาคตโคตร และวัชร
โคตร ตามลำดับ รูปลักษณะของท่านต่างไปในแต่ละท้องถิ่น โดยมากเป็นรูปผู้ชายถือดอกบัว ต่อมาได้
เพิ่มแจกันใส่น้ำทิพย์ด้วย บางท้องถิ่นถือว่าเป็นภาคสำแดงของพระอวโลกิตेश্বরโพธิสัตว์^{๑๔}

(๔) พระวัชรปาณีโพธิสัตว์ หมายถึงพระโพธิสัตว์ผู้ถือสายฟ้า หลักฐานฝ่ายบาลีถือว่าเป็น
ยักษ์ที่คอยคุ้มครองพระพุทธเจ้า ส่วนทางมหายานถือว่าเป็นพระโพธิสัตว์ชั้นสูงองค์หนึ่ง มักปรากฏคู่
กับพระมัญชุศรีโพธิสัตว์และพระปัทมปาณีโพธิสัตว์

ความเชื่อเกี่ยวกับพระวัชรปาณีอาจวิวัฒนาการมาจากพระอินทร์ในศาสนาพราหมณ์ที่ถือ
สายฟ้าเช่นกัน และอาจจะพัฒนามาจากความเชื่อเกี่ยวกับพระมหาสถามปรารถโพธิสัตว์ ชาวพุทธ
มหายานถือว่าเป็นพระโพธิสัตว์ที่คุ้มครองนาคที่ควบคุมเมฆฝน และนิยมสร้างรูปของท่านไว้ที่
ประตูทางเข้าวัดเพื่อขับไล่ความชั่วร้าย

พระวัชรปาณีมีชื่อจีนว่ากิมกังผ่อสัก จัดอยู่ในกลุ่มเจ็ดพระมหาโพธิสัตว์ตามความเชื่อของ
ชาวจีน แต่มีความสำคัญน้อยกว่าพระอวโลกิตेश্বরและพระกษิติครรภโพธิสัตว์มาก^{๑๕}

อาจกล่าวได้ว่าการสร้างรูปพระโพธิสัตว์นั้นมีร่วมสมัยมาพร้อมกับการสร้างพระพุทธรูป
ทรงเครื่องเลยทีเดียว ดังปรากฏภาพวาดในถ้ำอชันดาหมายเลข ๑ เป็นภาพวาดพระโพธิสัตว์
พระปัทมปาณีโพธิสัตว์และพระวัชรปาณีโพธิสัตว์จิตรกรรมที่ผนังถ้ำอชันดา หมายเลข ๑ ศิลปะคุปตะ
ตอนปลาย หรือหลังคุปตะ(พุทธศตวรรษที่๑๒) ถือกันว่าเป็นงานจิตรกรรมที่งดงามที่สุดภาพหนึ่งของ
ประวัติศาสตร์ศิลปะอินเดีย (ภาพที่ ๕๐)

^{๑๔} สุมาลี มหณรงค์ชัย, **พระชินพุทธะทั้งห้า**, (กรุงเทพมหานคร: ศูนย์ไทยธิเบต, ๒๕๔๗).

^{๑๕} ผาสุข อินทรารุช, **พุทธปฏิมาฝ่ายมหายาน**, หน้า ๑๒๓ -๑๒๔.

(๕) พระสิทธัตถะโพธิสัตว์ คตินี้ น่าจะเป็นการสร้างพระพุทธรูปของพระพุทธเจ้าก่อนการตรัสรู้ จึงนิยมสร้างในรูปลักษณะต่างๆ ตามเหตุการณ์ในพระพุทธประวัติ เช่น ประสูติ มหาภิเนษกรรม หรือ ทรงตัดพระเมาลี รวมทั้ง เหตุการณ์ที่ทรงผนวชแล้วแต่ยังไม่บรรลुพระโพธิญาณก็นับว่ารูปเคารพเช่นนี้ เป็นรูปเคารพของพระมหาโพธิสัตว์ก่อนตรัสรู้นั่นเอง

นอกจากนี้ก็มีการสร้างรูปพระโพธิสัตว์อื่นๆ ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระพุทธเจ้าทั้งที่ปรากฏในทศบาปมี อันเป็นสิบชาติสุดท้าย และที่ปรากฏในพระชาติสำคัญด้วย

ภาพที่ ๕๐ พระปทุมปาณีโพธิสัตว์ (ซ้าย) และพระวัชรปาณีโพธิสัตว์ (ขวา) จิตรกรรมที่ผนังถ้ำอชันดา หมายเลข ๑

๓.๑.๓ คติการสร้างรูปเทพธรรมาบาล

คติการสร้างเทพธรรมาบาลนี้ สืบเนื่องจากอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ ฮินดู ที่มีอยู่เดิม เมื่อพระพุทธศาสนาได้มีอิทธิพลเหนือศาสนาพราหมณ์ ฮินดู เทพเจ้าที่ศาสนิกเคยนับถืออยู่เดิม จึงกลายมาเป็นเทพธรรมาบาลผู้รักษา พระพุทธศาสนาแทน เรื่องธรรมาบาลรักษาพระพุทธศาสนานี้ หากจะวิเคราะห์ หลักการเรื่องชมพูบดี ซึ่งเป็นที่นิยมหลังพุทธศตวรรษที่ ๑๙ แล้ว มีเรื่องน่าคิดที่จะขอยกมาวิเคราะห์ในที่นี้ คือข้อสันนิษฐานของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ที่ทรงสันนิษฐานไว้ว่า “เรื่องทำวมหาชมพูนี้เป็นเรื่องพระพุทธประวัติ เมื่อครั้งที่พระพุทธองค์ทรงกระทำปาฏิหาริย์ทรมานทำวมหาชมพู ผู้มีฤทธาานุภาพหาตัวสู้มิได้ ให้ละพยศยอมเป็นพุทธสาวก พวกจีนแลญวนที่ถือพระพุทธศาสนาตามลัทธิมหายาน กล่าวกันว่าทำวมหาชมพูเป็นนายทหารเอกของจักรโลกบาล ครั้นพระพุทธองค์ทรงทรมานให้เลื่อมใสพระรัตนตรัยแล้วแต่นั้น ก็รับเป็นผู้รักษาพระธรรมวินัยต่อมา เพราะฉะนั้นจึงมักทำรูปไว้ตามวัดจีนแลวัดญวน จีนเรียกว่าอูยท้อเอี้ย ญวนเรียกว่าหยิด้ายา แต่ตามเรื่องทางข้างไทยเราว่าทำวมหาชมพูเป็นกษัตริย์ครองเมืองปัญจาละ เมื่อพระพุทธ

องค์ทรงทราบให้เลื่อมใสแล้ว ท้าวมหาชมพูศรัทธาถึงสละราชสมบัติออกทรงผนวชเป็นภิกษุภาวะ แล้วเพียรบำเพ็ญสมณธรรมจนได้บรรลुพระอรหัตเป็นพระอริยสาวกพระองค์หนึ่งในครั้งพุทธกาล ผิดกันอยู่ดังนี้”^{๑๖}

ที่ต้องยกข้อสันนิษฐานนี้มาอธิบายในขั้นนี้ เพราะเหตุที่ว่า พระพุทธศาสนานิยามหายาน โดยเฉพาะ อนันนิกาย หรือพวกพระญวน ในปัจจุบัน นับถือเทพธรรมบาลองค์หนึ่ง เรียกกันว่า หยัต้ายา หรือ อัยท้อเอี้ย ซึ่งเทพธรรมบาลองค์นี้ ทางฝ่ายพระญวนในไทย อนุวัตน์เรียกขานเพื่อให้คนไทยเข้าใจง่ายว่า ท้าวมหาชมพู หรือ ชมพูบดี^{๑๗} แต่แท้จริงแล้ว ท้าวมหาชมพูในความหมายของพระญวนนี้มีใช่ ท้าวมหาชมพูบดี ตามคัมภีร์ชมพูบดีสูตรที่คนไทยเข้าใจกัน หากจะเทียบเคียงกับคัมภีร์ของมหายานแล้ว อัยท้อเอี้ยนี้ ทางคัมภีร์พระเวทโพธิสัตว์ เป็นเทพธรรมบาลผู้ปกป้องพุทธศาสนาตามความเชื่อของชาวพุทธมหายานในจีน ตรงกับพระขันธกุมารของศาสนาฮินดู มีหน้าที่กำราบผู้จะทำให้ศาสนาเสื่อมเสีย คอยดูแลดวงอารามต่างๆ ลักษณะของพระองค์จะแต่งกายแบบนักรบจีน ในมือถือคทา โดยในสมัยโบราณ ผู้เดินทางที่จะไปค้างคืนตามวัดจะสังเกตรูปปั้นของพระเวทโพธิสัตว์ในวัดว่าถือคทาอย่างไร ถ้าถือไว้ในมือหรือประนมมือแสดงว่าอนุญาตให้เข้าพักได้ แต่ถ้าถือจรดพื้นแสดงว่าไม่อนุญาตให้เข้าพัก ในคัมภีร์ปัจจุบันสมัยภัทรกัลป์สหัสพุทธนามสูตร ด้ระบุนว่าพระเวทโพธิสัตว์จะมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าองค์สุดท้ายในกัปปัจจุบันคือภัทรกัป มีพระนามเมื่อตรัสรู้แล้วว่า พระจุฬาทูตเจ้า^{๑๘}

เกี่ยวกับการรับอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู นั้น อาจารย์คมกฤษ อุตตะกั๋ง ได้ให้สัมภาษณ์ในเรื่องดังกล่าวไว้ว่า “สำหรับท้าวมหาชมพูนั้นตามคัมภีร์กล่าวว่ามามีอาวุธคือวิเศษ ซึ่งตามหลักประติมานวิทยาแล้ว เทพเจ้าผู้ศรเป็นอาวุธมี ๒ องค์คือ พระอิศวร หรือพระรุทร กับพระกามเทพ ซึ่งหากจะเทียบเคียงเทพเจ้าแล้ว ท้าวมหาชมพูน่าจะหมายถึงพระอิศวรหรือพระรุทรมากกว่า”^{๑๙}

ที่ยกเรื่องพระเวทโพธิสัตว์ หรือพระสกันทะโพธิสัตว์ หรือพระขันธกุมาร มานี้ สอดคล้องกับคำให้สัมภาษณ์ของอาจารย์คมกฤษ อุตตะกั๋ง ซึ่งระบุว่า “เป็นการแสดงให้เห็นว่าเมื่อพระพุทธศาสนามีอิทธิพลเหนือศาสนาพราหมณ์ ฮินดู การเข้าครอบงำศาสนสถานซึ่งเป็นของศาสนาพราหมณ์ ฮินดูที่มีอยู่เดิม จึงมิใช่การทำลาย แต่เป็นการเปลี่ยนองค์ประธานของศาสนสถาน ดังปรากฏพระพุทธรูปหลายองค์ประทับอยู่บนแท่นฐานโยนี โดยมีเทวรูปทั้งหลายทำหน้าที่เป็นธรรมบาลหลายองค์ถูกยกย่องให้เป็นพระโพธิสัตว์ สาเหตุที่พุทธศาสนาไม่นิยมทำลายศาสนสถาน เพราะต้องการที่จะดึงดูดศรัทธาของศาสนิกเดิมไว้ โดยเมื่อเข้ามายังศาสนสถานก็ยังพบรูปเคารพของเทพเจ้าที่ตนเคารพนับถือ เพียงแต่เปลี่ยนสถานะจากมหาเทพ กลายเป็นธรรมบาลในที่สุด”^{๒๐}

^{๑๖} สมเด็จพระญาณสังวรราชนาฎาภ, “อธิบายเรื่องท้าวมหาชมพู”, เรื่องท้าวมหาชมพู, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๕๖๔), หน้า ก - ข.

^{๑๗} สัมภาษณ์พระคณานิมนธรรมวุฒาจารย์ (ณรงค์ ดินเรียน), ๑๐ ตุลาคม ๒๕๖๐.

^{๑๘} ภิกษุวิศวกัทร, พระพุทธเจ้าและพระธรรมสูตรฝ่ายมหายาน, (กรุงเทพมหานคร: หิมนคุณธรรมสถาน), ๒๕๔๙.

^{๑๙} สัมภาษณ์อาจารย์คมกฤษ อุตตะกั๋ง, ๑๗ ตุลาคม ๒๕๖๐.

^{๒๐} สัมภาษณ์อาจารย์คมกฤษ อุตตะกั๋ง, ๑๗ ตุลาคม ๒๕๖๐.

จึงปรากฏเทวรูปมากมายในฐานะธรรมบาล ในศาสนสถานหลายแห่ง โดยเฉพาะในดินแดนของอาณาจักรขอม

นอกจากนี้ พระวิศวกัทร ออกจากตู้ (มณีนีปทมเกตุ) ได้ให้สัมภาษณ์ ถึงการทรงเครื่องของเทพธรรมบาลไว้ว่า “ในคัมภีร์สุวรรณประภาสสูตร มีพรรณนาว่า เทพธรรมบาลบางองค์ ทรงเครื่องอย่างไร จึงส่งผลต่อการสร้างรูปเคารพเทพธรรมบาลในจีนอีกด้วย”^{๒๑}

๓.๑.๔ คติตามลัทธิเทวราชา

ลัทธิเทวราชานี้จะยกย่องพระราชาให้ทรงเป็นสมมติเทพ มีต้นกำเนิดแนวคิดมาจากศาสนาพราหมณ์ ฮินดู ปรากฏชัดในอาณาจักรเขมร โดยถือว่าพระมหากษัตริย์คือเป็นส่วนหนึ่งของพระเป็นเจ้า เมื่อผนวกเข้ากับความเชื่อเรื่องผี และวิญญาณบรรพบุรุษ พระมหากษัตริย์จึงทรงสร้างศิวลึงค์ขึ้นเป็นที่สถิตของธรรมะของพระองค์ ซึ่งร่วมในอาตมอันของพระอิศวร ศิวลึงค์อันศักดิ์สิทธิ์นี้จะเป็เหมือนหลักของเมือง ลัทธิเทวราชานี้ มีความคล้ายคลึงกับแนวความคิดเรื่องจักรวรรดิน ในคติพุทธศาสนาพราหมณ์ ซึ่งเชื่อว่า พระมหากษัตริย์มีความเป็นจักรพรรดิราช ซึ่งมีบุญบารมีแผ่ไปทั่วทั้งชมพูทวีป และอีก ๓ ทวีปใหญ่ จากลัทธิเทวราชนี้เองที่ทำให้พระมหากษัตริย์ทรงกลายเป็นเทพเจ้าผู้ยิ่งใหญ่ และจะต้องมีการสร้างศาสนสถานเพื่ออุทิศให้พระองค์ โดยจะเป็นศูนย์กลางของจักรวาล พระมหากษัตริย์จะทรงเข้าไปร่วมกับรูปสลักที่ศักดิ์สิทธิ์ เพื่อให้ติดต่อกับโลกของพระเจ้า เมื่อผสมผสานกับลัทธิการบูชาผีที่มีอยู่เดิม จึงก่อให้เกิดลัทธิการบูชาบุคคล มีการสร้างศาสนสถานหรือประติมากรรมแทนตัวบุคคลทั้งที่อุทิศให้กับบุคคลที่ตายไปแล้ว หรือผู้ที่มีชีวิตอยู่ นอกจากนี้ เมื่อพระพุทธรูปศาสนานิกายมหายานเข้ามามีอิทธิพลในอาณาจักรเขมรแล้ว ก็ปรากฏหลักฐานจารึกว่าได้มีการพระราชทานรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร และนางปรัชญาปารมิตา ไปประดิษฐานในพุทธสถาน ซึ่งสร้างขึ้นโดยราชการท่านหนึ่ง แสดงให้เห็นว่า ศาสนาพุทธได้เข้าไปมีบทบาทเกี่ยวข้องกับลัทธิเทวราชาและมีความสำคัญมากขึ้น โดยเกิดการเปลี่ยนแปลงจาก ลัทธิเทวราชาเป็นพุทธราชา ในรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ แนวคิดเรื่องเทวราชาได้เปลี่ยนแปลงไปเข้าสู่การเป็นพุทธราชามากขึ้นด้วยการละทิ้งศิวลึงค์เข้าไปอยู่ในพระพุทธรูปแทน การผสมผสานกันทางศาสนา ทั้งพระพุทธศาสนา และศาสนาพราหมณ์มาโดยตลอด ดังปรากฏเป็นหลักฐานจารึก ประติมากรรม และสถาปัตยกรรม ทำให้อาจเชื่อได้ว่าเกิดการพัฒนารูปแบบของพระพุทธรูปที่แตกต่างจากพระพุทธรูปในสมัยก่อน คือจะมีเครื่องศิวลึงค์เพิ่มขึ้น โดยเครื่องศิวลึงค์เหล่านี้จะมีลักษณะเหมือนศิวลึงค์ของเทวรูปในสมัยเดียวกัน ทำให้พระพุทธรูปทรงเครื่องมีความเป็นตัวแทนของกษัตริย์ ซึ่งรับกับลัทธิการบูชาบุคคล ในลัทธิเทวราชา ก่อกำเนิดพระพุทธรูปฉลองพระองค์ขึ้นเป็นครั้งแรก

อย่างไรก็ตาม นอกจากจะทรงเป็นสมมติเทวราชาแล้ว อิทธิพลของพระพุทธศาสนาทำให้พระมหากษัตริย์ถูกยกย่องในฐานะพระโพธิสัตว์ผู้เป็นหน่อแห่งพุทธางกูร ที่จะมาตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในอนาคต ราชประเพณีการสร้างเทวรูปแทนพระองค์ก็ถูกเพิ่มด้วยการสร้างพระพุทธรูปมาฉลองพระองค์ แต่กระนั้น คติความเชื่อเรื่องผี พราหมณ์ ฮินดู ก็มิถูกทำลายหายไปไหน แต่กลับผสมผสานอย่างลงตัว ในดินแดนนี้และมีอิทธิพลสืบมาในหลายอาณาจักร คติเช่นนี้จึงมีอิทธิพลต่อการสร้างพระพุทธรูปฉลองพระองค์ในยุคสมัยต่อมา นั่นคือ คติการสร้างรูปแทนตัวบุคคล

^{๒๑} สัมภาษณ์ พระวิศวกัทร สือกว่างตู้ (มณีนีปทมเกตุ), ๑๔ พฤศจิกายน ๒๕๖๐.

อันสืบเนื่องมาจากความเชื่อเรื่องผีและวิญญาณของบรรพชนที่ฝังรากลึกมาแต่ครั้งโบราณ แนวความคิดของผู้สร้างที่ต้องการให้ประติมากรรมนั้นระลึกถึงบุคคลที่กลายเป็นต้นแบบสืบมา ได้เข้ามามีอิทธิพลในดินแดนที่เป็นประเทศไทย นับตั้งแต่สมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๘ หรือที่เรียกกันว่า สมัยลพบุรี ซึ่งตกอยู่ใต้อิทธิพลของเขมรทั้งทางการเมืองและทางวัฒนธรรม การระลึกถึงบุคคลที่เป็น กษัตริย์และเชื้อพระวงศ์ การระลึกถึงบุคคลในจารึกเขมรจำนวนหลายหลักมีลักษณะการระลึกถึง บุคคลคล้ายกัน ลักษณะเหล่านี้เผยให้เห็นความสัมพันธ์ ระหว่างบุคคลกับเทพเจ้าในศาสนาฮินดู และ ศาสนาพุทธ ลักษณะแรกคือการกล่าวยกย่องกษัตริย์และเชื้อพระวงศ์ โดยบรรยายว่ามีคุณสมบัติที่ เปรียบได้กับเทพเจ้าในศาสนาฮินดูและพระพุทธรูปเจ้า ลักษณะการระลึกถึงบุคคลประการต่อมาเมื่อ กษัตริย์สวรรคตแล้วและได้รับการจารึก การสร้างประติมากรรมอันเป็นตัวแทนของกษัตริย์และเชื้อ พระวงศ์ ปรากฏมีทั้งที่สร้างในขณะที่บุคคลนั้นยังมีชีวิตอยู่และเสียชีวิตไปแล้ว ประติมากรรมเหล่านี้ เรียกว่ารูปฉลองพระองค์ มีทั้งรูปแบบเป็นศิวิลลิ่ง เทวรูป หรือพระพุทธรูป ทั้งที่ประติมากรรมมีจารึก กำกับซึ่งเป็นการถวายนามโดยครั้งแรกเป็นนามของพระองค์ ครึ่งหลังเป็นนามเทพเจ้าทำให้ทราบได้ ว่าประติมากรรมนี้ไม่ใช่รูปเคารพทั่วไปแต่มีจุดประสงค์ทำขึ้นเพื่อให้ระลึกถึงบุคคล ลักษณะของ ประติมากรรมจะเปลี่ยนแปลงไปตามลัทธิทางศาสนาของผู้สร้างประติมากรรมนั้น ยุคใดบ้านเมืองนับ ถือพระพุทธรูปศาสนา ก็จะปรากฏพระพุทธรูปทรงเครื่องฉลองพระองค์ ทั้งที่พระมหากษัตริย์ทรงสร้าง เพื่อพระองค์เอง และที่ทรงพระบรมราชูปถัมภ์ถวายพระบรมราชูปถัมภ์ การที่พระมหากษัตริย์และ พระบรมวงศ์ชั้นสูงจะทรงนิยมสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องฉลองพระองค์นั้น ก็สืบเนื่องจากคติเทว ราชฯ ผนวกเข้ากับคติจักรวรรดิ ว่ากษัตริย์ทรงมีพระสถานะที่สูงศักดิ์เหนือกว่าบุคคลธรรมดา เถก เช่นเดียวกับองค์สมเด็จพระพุทธรูปเจ้า ที่ทรงมีพระสถานะที่อยู่เหนือความเป็นมนุษย์ การสร้าง พระพุทธรูปฉลองพระองค์ จึงเป็นการแสดงความเป็นใหญ่ในฐานะที่ทรงเป็นมหาธรรมิกราชาและพระ เจ้าจักรพรรดิเข้าด้วยกัน เมื่อผสมผสานกับลัทธิความเชื่อเรื่องผีและวิญญาณผนวกเข้าไปแล้ว ชีวิต หลังความตาย พระมหากษัตริย์ย่อมทรงปรารถนาที่จะผลานดวงพระวิญญาณเข้ากับพระพุทธรูป ฉลองพระองค์นั้น ในฐานะรูปแทนตัว โดยมีเหตุผลของการเป็นหน่อพุทธางกูรหรือการปรารถนาพุทธ ภูมิมาอธิบายนัยยะดังกล่าวอีกประการหนึ่งด้วย พระมหากษัตริย์ในแง่มุมของพระพุทธรูปศาสนาจึง กลายเป็นพระมหาโพธิสัตว์ที่อุบัติมาจากดุสิตเทวโลก เพื่อทรงบำเพ็ญพระบารมีสั่งสมให้ถึงซึ่งพระ โพธิญาณ ส่วนพระบรมวงศานุวงศ์ ก็เปรียบเสมือนบรรดาอัครสาวกและสาวกของอนาคตพุทธเจ้านั้น นั่นเอง

จะเห็นได้ว่า คติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๙ นี้ เป็นคติที่ เกิดขึ้นตามแนวคิดและความเชื่อของพระพุทธรูปศาสนา นิยามหายาน

ความหมายของคำว่า มหายาน “คำว่ามหายานมาจากธาตุศัพท์ มหา + ยาน แปลว่า พาหนะที่กว้างขวางใหญ่โต ซึ่งสามารถขนส่งสัตว์โลกให้ข้ามสังสารวัฏได้มาก”^{๒๒} “ชาวมหายานเชื่อว่า หนทางของการบรรลุธรรมตามแบบนิกายของตนนั้นเป็นหนทางอันประเสริฐกว่านิกายอื่น ๆ เพราะ สามารถช่วยผู้อื่นได้เป็นจำนวนมากและสามารถดับทุกข์อันไพศาลของหมู่สัตว์ กำเนิดของ มหายานนั้นเริ่มก่อตัวตั้งแต่พระพุทธรูปปรินิพพานได้ ๑๐๐ ปี อันเป็นช่วงเวลาที่มีการสังคายนาครั้ง

^{๒๒} เสถียร โพธิ์นันทะ, *ขุนมนุสสุตรมหายาน*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์บรรณาคาร, ๒๕๑๖),

ที่ ๒ ทั้งนี้เพราะ ภิกษุกลุ่มหนึ่งเรียกว่า “มหาสังฆิกะ” ได้แยกตนออกไปต่างหากจากกลุ่มที่พยายามอนุรักษ์ของเดิม ซึ่งเรียกว่า “เถรวาท” การแยกตัวของมหาสังฆิกะนี้ได้ทำให้เกิดความแตกแยกในเรื่องหลักปฏิบัติของนักบวช หลังจากนั้นมหาสังฆิกะได้แยกกลุ่มนิกายย่อยออกไปอีก ๑๘ นิกาย เพราะมีทัศนะ อุดมคติ หลักธรรม และวัตรปฏิบัติที่แตกต่างกัน ความแตกแยกนี้ ไม่ได้สิ้นสุด เพียงเท่านั้น หลังจากนั้น ได้มีภิกษุบางรูปในนิกายทั้ง ๑๘ นี้ ได้แยกตนออกมาตั้งคณะใหม่ ทำให้เกิดเป็นนิกายมหายาน^{๒๓} พุทธศาสนานิกายมหายานจึงมีประวัติศาสตร์ของการวิวัฒนาการอันยาวนาน ประกอบกับได้มีการเผยแพร่ออกไปอย่างกว้างขวางในดินแดนที่ห่างไกลจากชมพูทวีป ทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนวัตรปฏิบัติ ตลอดจนคำสอนให้เหมาะสมกับสภาพท้องถิ่นของแต่ละแห่ง พุทธศาสนานิกายมหายานจึงแตกต่างจากนิกายเถรวาทที่พยายามดำเนินตามคำสอนเดิมของพระพุทธองค์ แต่อย่างไรก็ตาม “หลักธรรมของนิกายนี้ โดยส่วนใหญ่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับนิกายเถรวาท สองเรื่อง อริยสัจ ๔ และมีข้อปฏิบัติ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา มีจุดมุ่งหมายอย่างเดียวกันคือความหลุดพ้นทุกข์ แต่ส่วนที่แตกต่างกันนั้นอยู่ตรงที่นโยบายการเผยแผ่กับทั้งวิธีการเผยแผ่นั้น”^{๒๔}

คติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่อง ในช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ได้รับอิทธิพลจากแนวคิดและความเชื่อของพระพุทธศาสนานิกายมหายาน ซึ่งเป็นที่นิยมและมีอิทธิพลต่อการนับถือพระพุทธศาสนาของกลุ่มชนในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นอย่างมาก นับตั้งแต่อินเดีย พุกาม ขอมเป็นต้นมา จนเข้าสู่อาณาจักรสุโขทัย ซึ่งเป็นพื้นที่ของดินแดนประเทศไทยในปัจจุบัน นั่นเป็นเพราะชนชั้นปกครองของทุกอาณาจักรที่กล่าวมา มีความศรัทธาในพระพุทธศาสนานิกายนี้เป็นอย่างมาก จึงทำให้นิกายมหายานเฟื่องฟู และแพร่หลายในภูมิภาคในยุคสมัยนั้น ด้วยหลักการสำคัญของการเผยแผ่ คือ

(๑) สถานการณ์ส่งอิทธิพลให้ต้องปรับตัว สถานการณ์ในช่วงนั้นศาสนาพราหมณ์ มีการนำเสนอแนวคิดเรื่องตรีมูรติ คือพระผู้เป็นเจ้า สูงสุด ๓ องค์ คือพระพรหม พระวิष्ณู พระอิศวร และศาสนาพราหมณ์ได้รับการสนับสนุนจากกษัตริย์ จึงฟื้นตัวอย่างรวดเร็ว พุทธศาสนาบางกลุ่มมองเห็นเหตุนี้จึงจำเป็นต้องหาวิธีการต่างๆจนกลายเป็นการปรับตัวเพื่อความมั่นคงของพุทธศาสนา

(๒) หลักคิดเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า พุทธศาสนามหายานเห็นว่าความมีอยู่ของพระพุทธองค์ไม่ควรสิ้นสุดหลังจากปรินิพพาน เพราะจะทำให้ชาวพุทธชาติที่พึ่ง จึงพยายามทำให้รู้สึกว่ามีพระพุทธเจ้ายังอยู่ จึงเน้นคุณความดีของพระองค์ ในฐานะที่เป็นพระโพธิสัตว์ เน้นให้ชาวพุทธปรารถนาพุทธภูมิ บำเพ็ญตนเป็นพระโพธิสัตว์ช่วยเหลือผู้อื่น ภายหลังจึงเกิดแนวคิดตรีกายของพระพุทธเจ้า

(๓) คฤหัสถ์เป็นห่วงเป็นใยในพระพุทธศาสนา เกิดจากบทบาทของพุทธบริษัทที่เป็นคฤหัสถ์ เพราะลัทธิมหายานเน้นที่การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ ซึ่งพระโพธิสัตว์เป็นคฤหัสถ์ได้ จึงเป็นการเปิดโอกาสให้คฤหัสถ์เข้ามามีบทบาทมากขึ้น

จึงกล่าวได้ว่า แรกเริ่มของคติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องนั้น เกิดขึ้นโดยคติตามพระพุทธศาสนานิกายมหายานโดยแท้ ด้วยความเชื่อที่ว่าพระพุทธเจ้าทรงมีพระสถานะเหนือกว่า

^{๒๓} อ่างแล้ว.

^{๒๔} เสถียร โพธิ์นันทะ, *กระแสพุทธธรรมฝ่ายมหายาน*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๕.

มนุษย์ธรรมดาทั่วไปคิดเช่นนี้มีอิทธิพลต่อการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในหลายพื้นที่จนได้แผ่ขยายเข้ามาในดินแดนของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และได้เข้ามาถึงอาณาจักรลพบุรี อันเป็นพื้นที่ที่เป็นดินแดนของประเทศไทยในปัจจุบัน คิดตามพระพุทธรูปศาสนานิกายมหายานเช่นนี้หยั่งรากลึกในภูมิภาคนี้ สืบมาจนถึงช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ซึ่งพระพุทธรูปศาสนานิกายเถรวาท จากดินแดนลังกา ได้เข้ามามีบทบาท ในภูมิภาคนี้ นับแต่นั้นเป็นต้นมา

๓.๒ วิเคราะห์คติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องหลังพุทธศตวรรษที่ ๑๙

พุทธศตวรรษที่ ๑๙ เป็นต้นมา พระพุทธรูปศาสนานิกายเถรวาท เริ่มมีบทบาทมากขึ้นในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ หลายอาณาจักรเริ่มรับเอาพระพุทธรูปศาสนานิกายเถรวาทจากลังกาที่เข้ามาเผยแพร่ อย่างไรก็ตามคติความเชื่อเดิมที่มีอิทธิพลมาจากพระพุทธรูปศาสนานิกายมหายานได้หยั่งรากลึกในดินแดนนี้ ก็ได้รับการผสมผสาน ประยุกต์แนวคิด คติ ตลอดจนประเพณีทางพระพุทธรูปศาสนาขึ้นจนกลายเป็นเอกลักษณ์เฉพาะ ดังเช่น ในพม่า ซึ่งเคยนับถือพระพุทธรูปศาสนานิกายมหายานจากอินเดียและรับเอาคตินิยมการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องมาพร้อมกัน ต่อมาเมื่อพระพุทธรูปศาสนานิกายเถรวาทจากลังกาได้เข้ามาเผยแพร่ในบริเวณนี้ แนวคิดและคติเดิมก็ถูกประยุกต์อย่างกลมกลืน เกิดการเรียกขาน นิกายเถรวาทแบบพุกาม หลังพุทธศตวรรษที่ ๑๙ นี้ อาจกล่าวได้ว่า หลายอาณาจักรที่มีการปรากฏของพระพุทธรูปทรงเครื่อง คือ พื้นที่ซึ่งเป็นดินแดนของประเทศไทยในปัจจุบัน เช่น อาณาจักรเขมรบางส่วนก็กลายเป็นอาณาจักรลพบุรี อาณาจักรพุกามบางส่วนก็กลายเป็นอาณาจักรล้านนา เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีอาณาจักรที่อยู่ในดินแดนของประเทศไทยในปัจจุบัน ได้แก่ สุโขทัย อยุธยา ธนบุรี จนมาถึงรัตนโกสินทร์ คติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องหลังพุทธศตวรรษที่ ๑๙ เป็นต้นมา สามารถวิเคราะห์ได้ ดังนี้

๓.๒.๑ คติพระพุทธรูปเจ้าทรงเป็นจักรวรรดิน

กล่าวได้ว่าคติจักรวรรดิน ซึ่งเป็นคติแรกเริ่มของการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่อง มิได้สูญสลายไป แม้พระพุทธรูปศาสนานิกายเถรวาทของลังกาจะเริ่มเข้ามามีอิทธิพลในภูมิภาคนี้ และนิกายเถรวาทของลังกา ก็มีได้กล่าวถึงการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่อง หรือการยกพระสถานะของพระพุทธรูปเจ้าว่าทรงอยู่เหนือมนุษย์ธรรมดาเลย ในทางตรงกันข้ามแนวคิดของนิกายเถรวาทของลังกา ยังยอมรับพระสถานะของพระพุทธรูปเจ้าที่เป็นเพียงมนุษย์ธรรมดาสามัญ ที่ทรงบำเพ็ญพระบารมีจนสำเร็จจนตรัสสมาสัมโพธิญาณ

ความเฟื่องฟูของพระพุทธรูปศาสนานิกายเถรวาท ในภูมิภาคนี้ มีปัจจัยหลักจากชนชั้นปกครองของอาณาจักร เมื่อพระมหากษัตริย์หรือผู้ปกครองอาณาจักรใดมีศรัทธาในพระพุทธรูปศาสนานิกายใด หรือศาสนาใด สังคมนั้นก็จะนับถือศาสนา นิกายนั้นๆ ตามไปด้วย ทำให้พระพุทธรูปศาสนานิกายเถรวาทแบบลังกา มีอิทธิพลต่อความเชื่อของผู้คนในสังคมของอาณาจักรต่างๆ สืบมาแต่กระนั้น แนวคิดเดิมที่หยั่งรากลึกในความเชื่อถือศรัทธา ตลอดจนการสร้างพระพุทธรูปปฏิมาในรูปแบบที่มีเครื่องทรงอาภรณ์อันวิจิตร ก็ยังเป็นที่ยึดมั่นอยู่ในภูมิภาค อีกทั้งธรรมเนียมการปฏิบัติต่อพระพุทธรูปเจ้าในฐานะเดียวกับพระมหากษัตริย์ มีการถวายเครื่องราชกกุธภัณฑ์ ยิ่งเป็นเครื่องแสดงให้เห็นถึงแนวคิดที่ยกย่องพระสถานะของพระพุทธรูปเจ้าอยู่เหนือปุถุชนธรรมดาสามัญ แนวคิดเช่นนี้ก่อให้เกิดเป็นแนวคิดการบูชา รวมทั้งการถวายสิ่งของมีค่ามาตกแต่งประดับประดาพระพุทธรูปปฏิมาอย่าง

วิจิตร แต่ก็มีได้แสดงหลักแนวคิดอย่างนิกายมหายานอย่างชัดเจน ทำให้เกิดแนวคิดใหม่ตามแบบนิกายเถรวาทสำหรับภูมิภาคนี้เกิดขึ้นในเวลาต่อมา

ภาพที่ ๕๑ พระจักรพรรดิราช แวดล้อมด้วยสัตว์ตวันะ
ทั้ง ๗ อย่างภาพสลักศิลปะอินเดียแบบอมราวตี
ราวพุทธศตวรรษที่ ๘ จัดแสดงอยู่ที่ Government
Museum Chennai เมืองเจนไน รัฐทมิฬนาฑู
ประเทศอินเดีย

๓.๒.๒ คติว่าด้วยพระเจ้าจักรพรรดิราช

คติเช่นนี้น่าสืบเนื่องจากการผสมผสานระหว่างคติพระเจ้าจักรพรรดิในศาสนาพราหมณ์ ฮินดู (ภาพที่ ๕๑) กับคติจักรวรรดินซึ่งมีมาแต่เดิม แล้วมาปรากฏชัดในสมัยกรุงสุโขทัย เมื่อมีการพระราชพิธีไตรภูมิพระร่วง และได้กล่าวถึงพระเจ้าจักรพรรดิราชสมบัติของพระเจ้าจักรพรรดิ และความตอนหนึ่งได้กล่าวถึง กงจักรแก้ว ซึ่งมีนัยยะสำคัญประการหนึ่ง คือการบังเกิดของพระมหากษัตริย์ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า และพระปัจเจกพุทธเจ้า นั้นจะไม่บังเกิดขึ้นพร้อมกัน ดังความตอนหนึ่งที่ว่า “อันว่ากงจักรแก้วนั้นใส่ไช้ อินทร์แลพรหมเทพดาผู้มีฤทธานุภาพ กระทำกงจักรแก้วนั้นหามิได้ แลกงจักรแก้วนี้หากเป็นเองแลเกิดสำหรับบุญท่านผู้เป็นพระญาณหาจักรพรรดิราชเจ้านั้นแลฯ ฌเมื่อว่ากลปอันใดแลบมีพระพุทเจ้าและพระปัจเจกโพธิ์ใส่ จึงมีพระญาณหาจักรพรรดิแทนใส่” ความตอนนี้อย่อมแสดงพระสถานะของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอย่างชัดเจนว่ามีพระสถานะเสมอด้วยพระเจ้าจักรพรรดิ โดยแฝงนัยยะการยกย่องพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นธรรมจักรพรรดิราช ซึ่งถือเป็นความเชื่อตาม

อย่างพระพุทธศาสนาที่มีมาแต่เดิมในภูมิภาคนี้ แม้ในกรุงสุโขทัยจะไม่ปรากฏการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องอย่างเด่นชัด เพราะกษัตริย์แห่งกรุงสุโขทัยทรงเลื่อมใสพระพุทธศาสนาจากลังกาอย่างเคร่งครัด ทำให้ผู้คนหรือประติมากร ไม่กล้าที่จะสร้างพระพุทธรูปมาทรงเครื่องอย่างเช่นในอดีตหรือในภูมิภาค หรืออาณาจักรใกล้เคียง แต่คติเช่นนี้น่าจะมีอิทธิพลอย่างยิ่งต่อแนวคิดการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในยุคสมัยสืบมา

๓.๒.๓ คติพระศรีอาริยมตไตรย

พระศรีอาริยมตไตรย คือพระโพธิสัตว์ที่จะเสด็จมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าต่อจากพระสมณโคตม ตามคติความเชื่อของพระพุทธศาสนา นิกายเถรวาท เชื่อว่าพระศรีอาริยมตไตรย ประทับอยู่ ณ สวรรค์ชั้นดุสิต เพื่อรอเวลา การเสด็จจุติมาตรัสรู้ คติการสร้างพระศรีอาริยมตไตรยทรงเครื่องนี้ ปรากฏชัดเจนมากในสมัยที่กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี

เรื่องราวของพระศรีอาริยมตไตรยคงเป็นที่เชื่อถือศรัทธากันมากในดินแดนแถบนี้ เช่นพม่า ที่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ พระภิกษุชาวพม่าได้แต่งคัมภีร์มาเลย์ยเทวดเถรวาท โดยรวบรวมจากเค้าโครงเรื่องจุลลลละในคัมภีร์สหัสสปรณของลังกา คัมภีร์มหาวงศ์ และพระไตรปิฎก ได้

แพร่หลายเข้ามาในประเทศไทย ๒ ทาง ด้วยกันคือ ทางล้านนาไทย ประมาณพุทธศตวรรษ ที่ ๑๗ – ๑๘ และทางสุโขทัย ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๙ – ๒๐ เล่าถึงพระมัลลย์ได้ไปพบพระศรีอารียเมตไตรยในสวรรค์ชั้นดุสิต ส่วนในอาณาจักรสุโขทัย พระมหาธรรมราชาลิไทยทรงแต่งไตรภูมิพระร่วงเพื่อจุดมุ่งหมายประการหนึ่งสำหรับผู้ที่ยังเวียนว่ายในไตรภูมิ ได้สะสมหรือสร้างคุณงามความดีจะได้ไปเกิดพบพระศรีอารีย^{๒๕} ซึ่งพระศรีอารียได้กล่าวไว้ว่า ผู้ใดปรารถนาจะได้พบพระองค์ให้ฟังเทศน์มหาชาติให้จบภายใน ๑ วัน ทั้งตั้งเครื่องบูชาให้ครบสิ่งละพัน และต้องเว้นจากการทำบาปทั้งปวง จึงจะได้เกิดมาในชาติของพระองค์ที่เป็นโลกแห่งอุดมคติ มีแต่ความสุขสบายโดยเสมอภาค^{๒๖}

การสร้างรูปพระศรีอารียเมตไตรย จึงเป็นการสร้างสัญลักษณ์เพื่อปลูกความศรัทธาของพุทธศาสนิกชนให้หันมาทำความดี บำเพ็ญ ทาน ศีล ภาวนา เพื่อจะได้ไปบังเกิดในยุคพระศรีอารียในภายภาคหน้า

๓.๒.๔ คติการสร้างพระพุทธรูปฉลองพระองค์

คติการสร้างพระพุทธรูปฉลองพระองค์นี้ สืบเนื่องมาตั้งแต่คติการสร้างพระพุทธรูปแทนตัวตามแนวคิดเทวราชา ของอาณาจักรขอม ก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๙ คติเช่นนี้ เริ่มมีอิทธิพลต่อแนวคิดในราชสำนักอยุธยาเป็นอย่างมาก การสร้างพระพุทธรูปแทนตัวถือเป็น “รูปสมมติ” ตามอุดมคติแบบไทยประเพณี เพราะถึงอย่างไรพระพุทธรูปก็สร้างขึ้นด้วยแนวคิดเชิงอุดมคติย่อมไม่มีความคล้ายคลึงกับผู้สร้างหรือผู้อุทิศให้ตามข้อเท็จจริงเชิงกายภาพอยู่แล้ว แต่กระนั้นก็ตาม การจะนับเป็นพระพุทธรูปแทนตัวหรือไม่นั้นผู้เขียนเห็นว่าคงต้องดูที่ “เจตนา” ของผู้สร้างเป็นหลัก หากเจตนาของผู้สร้างต้องการให้พระพุทธรูปองค์นั้นเป็นรูป “สมมติ” แทนตนเองหรือผู้ที่ตนอุทิศให้แล้วก็ย่อมเป็นพระพุทธรูปแทนตัวหรือพระพุทธรูปฉลองพระองค์ได้เหมือนกัน^{๒๗} ตัวอย่างเก่าแก่ของการสร้างพระพุทธรูปฉลองพระองค์ซึ่งเป็นพระพุทธรูป “เท่าตัว”

แนวคิดเช่นนี้ อาจารย์คมกฤช อุ่ยเต็กเค่ง ได้ให้สัมภาษณ์สนับสนุนไว้ว่า “สำหรับคติการสร้างรูปแทนบุคคล ปรากฏชัดในอาณาจักรขอม เมื่อศาสนาฮินดูมีความรุ่งเรือง ก็มีการสร้างคิวลึงค์ แทนตัวบุคคล ซึ่งมีอิทธิพลต่อมาในการสร้างพระพุทธรูปฉลองพระองค์สืบมาจนมาถึงดินแดนของไทยในปัจจุบัน แนวคิดนี้เกิดจากความเชื่อเรื่องผีเป็นพื้นฐานนั่นเอง”^{๒๘}

ในสมัยอยุธยาการแสดงความเป็นเทพเจ้า พระพุทธเจ้า และพระโพธิสัตว์ของกษัตริย์นั้นปรากฏชัดเจน เช่น เนื้อความในกฎมณเฑียรบาลกล่าวว่าถ้ากษัตริย์คือพระพุทธเจ้า พระโอรสก็คือพระหน่อของพระพุทธองค์

^{๒๕} พระราชวรมุนี, *ไตรภูมิพระร่วง-อิทธิพลต่อสังคมไทย*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๒๙), หน้า ๔๗.

^{๒๖} สุภาพร มากแจ้ง, *พระมัลลย์กลอนสวด(สำนวนวัดศิระกระบือ): การตรวจสอบชำระและการศึกษาเปรียบเทียบ*, (ม.ป.ท.: ศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาวัฒนธรรม วิทยาลัยครุฑบุรี, ๒๕๒๔), หน้า ๑๕๖-๑๕๗.

^{๒๗} พิชญา สุ่มจินดา, “พระพุทธรูปทรงเครื่องฉลองพระองค์ในพระบรมมหาราชวัง: ความรู้ที่ต้องเปลี่ยนแปลง ความขัดแย้งที่ต้องวิเคราะห์”, *ประวัติศาสตร์ศิลปะที่ต้องจารึก*, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์, ๒๕๕๐), หน้า ๔๑.

^{๒๘} สัมภาษณ์อาจารย์คมกฤช อุ่ยเต็กเค่ง, ๑๗ ตุลาคม ๒๕๖๐.

พระมหากษัตริย์หรือเจ้านายก็มีพระราชนิยมในการสร้างพระพุทธรูปแทนตัวหรือพระพุทธรูปเท่าตัวเช่นกัน หากเป็นพระพุทธรูปแทนตัวหรือเท่าตัวมักรวมกันว่า “พระพุทธรูปฉลองพระองค์” ถ้าพระพุทธรูปนั้นทรงเครื่องประดับด้วยก็เรียกกันว่า “พระพุทธรูปทรงเครื่องฉลองพระองค์” ทำให้ในสมัยอยุธยาจึงมีแนวคิดในการระลึกในการระลึกถึงบุคคลเหมือนกับในเขมร นั่นก็คือมีการกล่าวเปรียบเทียบกับกษัตริย์กับเทพเจ้าและพระพุทธเจ้า และยังมีการสร้างประติมากรรมแทนตนเองและบรรพบุรุษในรูปของเทวรูปและพระพุทธรูปด้วย

แนวคิดเช่นว่านี้ได้สืบทอดมาถึงกรุงธนบุรี และกรุงรัตนโกสินทร์ โดยในต้นแผ่นดินของกรุงรัตนโกสินทร์ พระมหากษัตริย์มีพระราชนิยมที่จะสร้างพระพุทธรูปเท่าตัว แล้วทรงเครื่องอย่างพระมหาจักรพรรดิ เพื่อแสดงพระสถานะที่เหนือกว่าสามัญชนคนธรรมดา เรียกพระพุทธรูปนี้เฉกเช่นครั้งกรุงศรีอยุธยาว่า พระพุทธรูปทรงเครื่องฉลองพระองค์ พระมหากษัตริย์หลายพระองค์ทรงสร้างพระพุทธรูปฉลองพระองค์ ไว้ขณะยังดำรงพระชนม์ชีพอยู่ ตามคติความเชื่อเรื่องการเป็นหน่อพุทธางกูร หรือทรงดำรงพระสถานะเป็นพระโพธิสัตว์ เมื่อเสด็จสวรรคตแล้วดวงพระวิญญาณก็จะไปผนวกรวมกับพระพุทธรูปนั้น ซึ่งคตินิยมเช่นนี้มีแต่ครั้งอาณาจักรเขมร ก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๙ แล้วพระพุทธรูปทรงเครื่องหลายองค์ก็ถูกสร้างเพื่อเป็นพระบรมราชูปถัมภ์ ถึงสมเด็จพระบูรพาราช

แนวคิดการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องฉลองพระองค์ หรือพระพุทธรูปทรงเครื่องในราชสำนักนั้น ไม่เป็นที่นิยมของคนธรรมดาสามัญทั่วไป ด้วยเพราะความเชื่อว่า พระพุทธรูปทรงเครื่องนั้นเปรียบเสมือนสัญลักษณ์แทนองค์พระมหากษัตริย์ จึงเป็นของสูงค่าควรแก่พระมหากษัตริย์และพระบรมวงศ์ชั้นสูงเท่านั้น ดังหลักฐานว่าสมเด็จพระปฐมบรมราชาชนก ได้ทรงสร้างพระพุทธรูปไว้ที่วัดสุวรรณดาราราม กรุงเก่า ก็ทรงสร้างพระพุทธรูปปฏิมากรรมตามได้ทรงเครื่อง ด้วยเหตุที่ในสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี นั้น ยังทรงมีบรรดาศักดิ์เป็นที่ หลวงพินิจอักษร และ พระอักษรสุนทรศาสตร์ ในตำแหน่งเสมียนตรากรมมหาดไทย เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์แล้วทรงปราบดาภิเษกขึ้นเป็นปฐมกษัตริย์ ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้อัญเชิญพระพุทธรูปปฏิมาดังกล่าวมาถวายเครื่องทรงอย่างวิจิตรเพื่อทรงพระบรมราชอุทิศถึงสมเด็จพระปฐมบรมราชาชนก ทั้งยังเป็นการยกพระสถานะจากขุนนาง ครั้งกรุงเก่า ขึ้นเป็นบรมกษัตริย์ขัตติยะด้วยอีกประการหนึ่ง

พระพุทธรูปทรงเครื่องฉลองพระองค์ จึงเป็นสัญลักษณ์ที่แสดงพระราชนิสถานะของการเป็นขัตติยราชา ขององค์พระผู้สถาปนาพระพุทธรูปปฏิมาด้วยอีกโสดหนึ่ง

หลักฐานชิ้นสำคัญ ที่สามัญชนคนธรรมดา มีกล้าสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่อง นั่นคือกฎหมายตราสามดวง ได้มีการตราเป็นพระราชกำหนด ห้ามผู้แสดงโขน ละคร แต่งกายและสวมใส่เครื่องประดับอย่างเครื่องต้นของพระมหากษัตริย์ในพระราชกำหนดใหม่ จ.ศ.๑๑๕๖ (พ.ศ.๒๓๔๓) ข้อ ๒๕ ความว่า

“เจ้าต่างกรมแลข้าทูลละอองฯ ผู้รักษาเมือง ผู้รั้งกรมการ ช่างโขน ช่างละครคนทุกวันผู้แต่งยืนเครื่องแต่งนางย้อมทามงกุฎฉฎา ชายไหวชายแครง กรรเจียก ทัดดอกไม้ นุ่งโจงโจ้วหาง หงษต้องหย่างเครื่องต้นอยู่ ดูไม่ควรหนักหนา แต่นี้สืบไปเมื่อหน้า ถ้าผู้ใดช่างโขนละครห้ามอย่าให้ทามงกุฎฉฎาชา กรรเจียก ทัดดอกไม้ แลไหวชายแครงนุ่งโจงโจ้วหางหงษต้องอย่างเครื่องต้นเปนอันขาดทีเดียว แลกำหนดให้แต่งตัวยืนเครื่อง นุ่งผ้าตีปีกจีบโจงอย่างโขนก็ตาม แต่งตัวนางแต่ง รัตเกล้า อย่าให้มี

กรรเจียกจรดอกไม้ทัด ถ้าผู้ใดมิฟัง ยังทำมกฏ ฉะฎา ชายไหวชายแครง กรรเจียก ทัดดอกไม้นุ่งโจง
ไว้ทางหงชต้องหย่าง ให้โชนให้ละครไปเล่นผิดกฏรับสั่งห้าม จับได้จะเอาตัวเป็นโทษจงหนัก”^{๒๙}

หรือ ในเรื่องการแต่งกายของเจ้านาย มีพระราชบัญญัติห้ามบุตรหลานขุนนาง ข้าราชการ
ชั้นผู้น้อยและราษฎรสวมใส่เครื่องประดับลงยาราชวดีประดับเพชรพลอยมีลวดลาย ประจำยามและ
ลวดลายกระจิง รวมทั้งทอรูปพรรณบางอย่างดังรายละเอียดดังนี้

พระราชบัญญัติ จ.ศ. ๑๑๖๒ (พ.ศ. ๒๓๔๓) ข้อ ๒๐ ความว่า “...หย่างทำเนียมแต่ก่อนสืบ
มาจะนุ่งผ้าสมปักทองนาก และใส่เสื้อครุยกรองคน ตัน ปลายแขน จะคดราตคตหนามขนุนได้แต่
มหาดไทย กลาโหม จตุสดมภ์ แลแต่งบุตรหลานขุนนางใหญ่ น้อย ได้ก็แต่เสมาแลจี้ภักจันจำหลัก
ประดับพลอยแต่เพียงนี้ แลทุกวันนี้ข้าราชการผู้น้อยนุ่งห่มมิได้ทำตามหย่างทำเนียมแต่ก่อน ผู้น้อยก็
นุ่งสมปักปุมนากใส่เสื้อครุย กรองคอ มือ สังเวียน สำรภู คดราตคตหนามขนุน กั้นร่มผ้าศรีผึ้ง
ตลอดไปจนตารวจแล แลลูกค้ำวานิจกันร่มผ้าสีผึ้งด้วย แต่งบุตรหลานแลลูกภักปะวะหล้าจำหลัก
ประดับ พลอยแลจี้กุดันประดับพลอยถมยาราชวดี ใส่เกี้ยวมีกระจิงประจำยามเข้าหย่างต้องห้าม
เกินบันดาศักดิ์ ผิดอยู่

แต่นี้สืบไปเมื่อหน้า ให้ข้าราชการแลราษฎรทำตามหย่างทำเนียมก่อน ครั้นนี้โปรดเกล้าฯ
ให้แต่ขุนนางผู้ใหญ่กั้นร่มผ้าศรีผึ้ง คดราตคตหนามขนุน ห้ามอย่าให้ข้าราชการผู้น้อยใส่ครุย กรองคอ
สังเวียนสำรภู คดราตคตหนามขนุน นุ่งสมปักทองนากสายเข็มขัดอย่าให้มีดอกประจำยาม กั้นร่มผ้า
ศรีผึ้ง ใส่เสื้อได้แต่กรองปลายมือ จะแต่งบุตรหลาน ก็ให้ใส่ได้แต่จี้ เสมา ภักจัน ประดับพลอยแดง
เขียวแต่เท่านั้น อย่าให้ประดับเพชรถมยาราชวดี ลูกภักปะวะหล้าอย่าให้ใส่แต่ลายแทงแลลายเกลี้ยง
เกี้ยวอย่าให้มีกระจิงประจำยามสีทึบ แลอย่าใส่กระจิงปัง พริกเทศทองคำ กำไลทองคำใส่เท้า. อย่า
ให้ข้าราชการผู้น้อยและราษฎรกั้นร่มผ้าศรีผึ้ง และกระทำให้ผิดด้วยหย่าง ทำเนียมเกินบันดาศักดิ์
เป็นอันขาดทีเดียว แลห้ามอย่าให้ช่างทองทั้งปวงรับจ้างแลทำจี้เสมา ภักจัน ประดับ เพชรถมยา
ราชวดี แลกระจิงปังพริก เทศกำไลเท้าทองคำ แลแหวนถมยาราชวดี ประดับพลอยห้ามมิ ให้ซื้อขาย
เป็นอันขาดทีเดียว ถ้าข้าราชการผู้น้อยแลอาณาประชาราษฎรช่างทอง กระทำให้ด้วยอย่างทำเนียมแต่
ก่อน จะเอาตัวเป็นโทษจงหนัก”^{๓๐}

ดังกฎหมายที่ยกมา ย่อมสะท้อนให้เห็นถึงข้อห้ามในการแต่งกายและการใช้เครื่องประดับ
นั้นมีข้อจำกัด จำเพาะในแต่ละชนชั้น รวมทั้งข้อห้ามการใช้ ลวดลายประจำยาม ห้ามใช้ สีสลงยา
ราชวดี ใช้ได้เพียงสีลงยาได้ เฉพาะสีเขียว-แดง และห้ามประดับเพชร การนุ่งเครื่องโชนละครก็ห้ามมิ
ให้ นุ่งเครื่องอย่างพระมหากษัตริย์ ทั้ง มงกุฎงา ทัดดอกไม้นุ่งโจง ชายไหวชายแครง และการนุ่งผ้าหาง
หงส์ ซึ่งเป็นแบบอย่างเครื่องทรงของพระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นข้อห้ามที่ถือปฏิบัติกันมาแต่ครั้งกรุงศรี
อยุธยาเป็นราชธานี แต่ข้อห้ามดังกล่าวเหล่านี้มิได้กลับมิได้ใช้บังคับกับการสร้างเครื่องทรงใน
พระพุทธรูป เพราะการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องอย่างพระมหากษัตริย์โดยเฉพาะพระพุทธรูป
ทรงเครื่องอย่างพระมหากษัตริย์นั้น เป็นที่ทราบกันดีในแผ่นดินว่าหมายถึงเป็นพระพุทธรูปฉลอง

^{๒๙} ครุสฎา, กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๕ พระราชกำหนดใหม่, (กรุงเทพมหานคร: ศึกษานันท์
พานิชย์, ๒๕๐๕), หน้า ๗๓๘ – ๗๓๙.

^{๓๐} ราชบัณฑิตยสถาน, กฎหมายตราสามดวง ฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม ๑, (กรุงเทพมหานคร :
อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๑๐๕๓-๑๐๕๔, ๑๐๗๒ – ๑๐๗๓.

พระองค์แทนพระองค์ของพระมหากษัตริย์และพระบรมวงศ์ชั้นสูง แม้ไม่มีการประกาศห้าม แต่ราษฎรในครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นต้นมา ก็ถือกันว่าสมควรไปปฏิบัติหรือสร้างพระพุทธรูปมาเทียมเจ้านายในราชสำนัก คติพระพุทธรูปทรงเครื่องแทนตัวหรือพระพุทธรูปทรงเครื่องฉลองพระองค์นี้จึงถูกจำกัดการสร้างแต่ในราชสำนักเสมอมา แม้แต่พระพุทธรูปมาทรงเครื่องขนาดใหญ่ ก็ย่อมสันนิษฐานได้ว่าผู้สร้างคือพระมหากษัตริย์หรือพระบรมวงศ์ชั้นสูง ด้วยพระพุทธรูปเหล่านั้น มีเครื่องทรงอย่างพระมหากษัตริย์เป็นเครื่องแสดงพระราชสถานะของผู้ทรงสร้างและสถาปนา ดังเช่นพระพุทธรูปนิมิตฯ พระประธานในพระอุโบสถวัดหน้าพระเมรุ กรุงศรีอยุธยา พระพุทธรูปจักรพรรดิ พระประธานในพระอุโบสถ วัดนางนอง เป็นต้น

การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องฉลองพระองค์ในราชสำนักอยุธยานี้ ปรากฏในมูลเหตุของการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องทั้งสององค์ คือ พระพุทธรูปยอดีฟ้าจุฬาโลก และ พระพุทธรูปเลิศล้ำนภาลัย ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ด้วยทรงพระราชปรารภถึงพระราชพงศาวดารของอยุธยาว่า สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ทรงหล่อพระศรีสรรเพชญ์ หุ้มด้วยทองคำแต่พระบาทถึงยอตรีศมี ๘ วาใช้ทองสัมฤทธิ์ประการหนึ่ง อีกทั้งพระเจ้าแผ่นดินสมัยหลังได้ทรงหล่อพระบรมรูปสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ซึ่งเป็นปฐมบรมราชาธิราชผู้สถาปนากรุงศรีอยุธยาขึ้นไว้ เป็นที่นมัสการอีกประการหนึ่ง ด้วยเหตุนี้ จึงทรงมีพระราชศรัทธาจะทรงสร้างพระพุทธรูปขนาดใหญ่หุ้มด้วยทองคำให้ เป็นพระราชกุศลใหญ่ และเป็นเกียรติยศบ้าง โดยทรงมีพระราชประสงค์ที่จะให้ เป็นพระพุทธรูปฉลองพระองค์ของพระบาทสมเด็จพระยอดีฟ้าจุฬาโลกมหาราชและพระบาทสมเด็จพระพุทธรูปเลิศล้ำนภาลัยแทนพระพุทธรูปพระศรีสรรเพชญ์และพระบรมเชษฐาธิราชที่สร้างเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยา นั้นเอง^{๓๑}

การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องฉลองพระองค์ จึงปรากฏในสังคมไทยนี้มาแต่ช้านานแล้ว นับตั้งแต่ดินแดนของไทยที่ยังอยู่ในอาณาจักรเขมร ปรากฏเด่นชัดในสมัยที่กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีของราชอาณาจักร ธรรมเนียมการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องฉลองพระองค์ได้ปรากฏเป็นราชขัตติยประเพณีในราชสำนัก ด้วยมุ่งหมายในหลักการสำคัญที่อยู่เบื้องหลังมาแต่เดิมคือพระพุทธรูปทรงเป็นจักรวรรดิ ทรงเป็นทั้งจักรพรรดิทางโลกและทางธรรม จึงทรงเป็นสัญลักษณ์แห่งการเป็นธรรมราชาของพระมหากษัตริย์ แสดงให้เห็นถึงความเป็นเอกอัครศาสนูปถัมภก ในฐานะพุทธมามกาที่เข้ามาอยู่เหนือแนวคิดเทวราชา แปรเปลี่ยนให้เป็นพุทธราชา จากคติความเชื่อที่พระมหากษัตริย์จะผานพระองค์เป็นหนึ่งเดียวกับมหาเทพ ซึ่งเป็นแนวคิด คติเดิม ของอาณาจักรเขมร กลายเป็นพระมหากษัตริย์ทรงผนวกพระองค์เป็นหนึ่งเดียวกับพระพุทธรูปเจ้า คือ หน่อพุทธางกูร ทรงดำรงพระองค์ในฐานะพระโพธิสัตว์ผู้เสด็จอุบัติมาพระราชทานความร่มเย็นเป็นสุข ทรงเป็นมหาธรรมิกราชาของแผ่นดิน พระพุทธรูปทรงเครื่องฉลองพระองค์ จึงเป็นสัญลักษณ์สำคัญที่แสดงความเป็นพระมหากษัตริย์นับตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา เรื่อยมา แม้จะมีเหตุสงสัยจากสมณทูตชาวลังกาในรัชสมัยพระเจ้าบรมโกศ จนคติเรื่องมหาชมพูบดีได้เข้ามาเป็นเหตุผลสำคัญในการอธิบายหลักการ

^{๓๑} คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ ไทยและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ และโบราณคดี, “หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๓ ร.ศ. เลขที่ ๓ เรื่อง ให้ตั้งการจารึกพระนามพระพุทธรูป ๖ คอก ลงในพระสุพรรณบัฏ และบรรจุพระบรมธาตุ”, ประชุมหมายรับสั่ง ภาค ๔ ตอนที่ ๑ สมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จ.ศ. ๑๑๘๖-๑๒๐๓, หน้า ๗๔-๗๕.

สนับสนุนการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่อง เรื่อยมาจนถึงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ก่อนที่วิวัฒนาการอย่างชาวตะวันตกและหลักการเรื่องอนุสาวรีย์จะเข้ามาแทนที่ ในเวลาต่อมา

เรื่องการสร้างพระพุทธรูปฉลองพระองค์นี้ ผู้ช่วยศาสตราจารย์พิชญา สุ่มจินดา ได้ให้ข้อมูลประกอบการสัมภาษณ์ว่า “การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องฉลองพระองค์ ของพระมหากษัตริย์หรือเจ้านายในราชสำนักนั้น ส่วนมากมิได้สร้างภายหลังจากที่สวรรคตหรือสิ้นพระชนม์ตามที่เข้าใจกันว่านำเครื่องทองจากที่หุ้มพระโกศหรือเครื่องราชูปโภคมาสร้างตามที่เข้าใจกัน แต่เป็นการที่พระมหากษัตริย์หรือเจ้านายในราชสำนัก ทรงสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องฉลองพระองค์ เพื่อให้เป็นรูปแทนตัว ในขณะที่ทรงดำรงพระชนม์ชีพอยู่ และเมื่อเสด็จสวรรคตหรือสิ้นพระชนม์แล้ว ดวงพระวิญญาณก็จะไปสถิตในพระพุทธรูปนั้น เปรียบเป็นเครื่องหมายหรือรูปแทนพระองค์ของเจ้านายพระองค์นั้น ด้วยเหตุผลอีกประการหนึ่งคือ คนไทยในอดีตไม่นิยมสร้างรูปเหมือนตนเอง พระพุทธรูปแทนตัว จึงเป็นสิ่งแทนตัวที่ผู้สร้างมุ่งหมายให้อนุชนได้กราบไหว้แทนตน ภายหลังได้ถึงแก่กรรมไปแล้ว

แต่กระนั้น ก็มีพระพุทธรูปที่สร้างอุทิศให้กับพระมหากษัตริย์หรือเจ้านายชั้นสูงบางพระองค์ภายหลังจากเสด็จสวรรคต หรือสิ้นพระชนม์แล้ว

พระพุทธรูปทรงเครื่องฉลองพระองค์ในพระบรมมหาราชวัง จึงเป็นรูปแทนตัวตามคติที่ผู้สร้างส่วนมากจะสร้างในสมัยที่ยังดำรงพระชนม์ชีพอยู่ และมุ่งหมายที่จะไปสถิตในพระพุทธรูปนั้น เมื่อเสด็จสวรรคตหรือสิ้นพระชนม์ และยังมีความมุ่งหมายแสดงพระสถานะที่สูงส่งโดยชอบธรรมจากสามัญญานุภาพความเป็นพระมหากษัตริย์อีกด้วย”^{๓๒}

๓.๒.๕ คติตามคัมภีร์ชมพูตีสสูตร

คตินี้สืบเนื่องจาก คัมภีร์หนึ่งซึ่งเรียกกันว่า ชมพูตีสสูตร เป็นพระสูตรนอกนิบาต ซึ่งถูกนับเนื่องอยู่ในหมวดสุดตสังคหะคือหนังสือในหมวดสุดตันตปิฎกเนื่องจากพระสูตรเรื่องชมพูตีสสูตร ขึ้นต้นด้วยคำว่า “เอวัมเม สุตัง เอกัง สมะยังภะคะวา” ซึ่งเป็นคำขึ้นต้นของพระสูตรเช่นเดียวกับ มัลลยสูตร หรือ ปุณโณวาทสูตร ดังนั้นจึงถูกจัดเข้าไปในกลุ่มสุดตันตปิฎกแม้จะพระสูตรนอกนิบาตก็ตาม ทั้งนี้ แต่เดิมมาเคยสันนิษฐานว่ามีต้นเค้าเรื่องมาจากคัมภีร์ฝ่ายมหายานและนำมาแต่งเป็นภาษาบาลีในภายหลัง^{๓๓} คัมภีร์นี้ได้รับความนิยมอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ มูลเหตุของข้อสันนิษฐานว่าคัมภีร์นี้มาจากพระพุทธศาสนา นิกายมหายาน สืบเนื่องมาจากสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงนิพนธ์อธิบายที่มาของคัมภีร์ชมพูตีสสูตรนี้ไว้ว่า

“เรื่องท้าวมหาชมพูนี้เป็นเรื่องพระพุทธประวัติ เมื่อครั้งที่พระพุทธองค์ทรงกระทำปาฏิหาริย์ทรมานท้าวมหาชมพู ผู้มีฤทธิ์านุภาพหาตัวสู้มิได้ ให้ละพยุศยอมเป็นพุทธสาวกพวกจีนแลญวนที่ถือพระพุทธศาสนาตามลัทธิมหายาน กล่าวกันว่าท้าวมหาชมพูเป็นนายทหารเอกของจักรโลกบาล ครั้นพระพุทธองค์ทรงทรมานให้เลื่อมใสพระรัตนตรัยแล้วแต่นั้น ก็รับเป็นผู้รักษาพระ

^{๓๒} สัมภาษณ์ ผศ.พิชญา สุ่มจินดา, ๙ สิงหาคม ๒๕๖๐.

^{๓๓} ศานติ ภักดีคำ, “จิตรกรรมฝาผนังเรื่อง ท้าวมหาชมพู พระอุโบสถ วัดนางนองวรวิหาร; เมืองโบราณ, ปีที่ ๓๒, ฉบับที่ ๓ (กรกฎาคม – กันยายน, ๒๕๔๙): ๑๙.

ธรรมวินัยต่อมา เพราะฉะนั้นจึงมักทำรูปไว้ตามวัดจีนแล้ววัดญวน จีนเรียกว่าอุยท้อเอี้ย ญวนเรียกว่า หยิด้ายา แต่ตามเรื่องทางข้างไทยเราว่าทำวามหาชมพูเป็นกษัตริย์ครองเมืองปัญจาละ เมื่อพระพุทธองค์ทรงทรมานให้เลื่อมใสแล้ว ทำวามหาชมพูศรัทธาถึงสละราชสมบัติออกทรงผนวชเป็นภิกษุภาวะ แล้วเพียรบำเพ็ญสมณธรรมจนได้บรรลุพระอรหัตต์เป็นพระอริยสาวกพระองค์หนึ่งในครั้งพุทธกาล ผิดกันอยู่ดังนี้”^{๓๔}

“ไทยเราถือเปนคติแต่โบราณว่าพระพุทธรูปทรงเครื่องเปนพระปางเมื่อพระพุทธองค์ทรงกระทำปาฏิหาริย์ บันดาลให้ทำวามหาชมพูเห็นพระองค์ทรงเครื่องต้นเปนพระเจ้าจักรพรรดิราชาธิราช แลนับถือกันว่าสร้างพระทรงเครื่องมีอันสงสมมาก เห็นจะเปนเพราะเหตุที่อาจบริจาคนั้น แหวนเงินทองของมีค่าอันเป็นที่รัก มาแต่ก่อน เปนพุทธบูชาปรากฏอยู่ยั่งยืน ประการ ๑ แลการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องต้องมีช่างฝีมือดีแลมีทุนทรัพย์มากจึงจะสร้างได้ สร้างยากกว่าพระพุทธรูปปางอื่นๆ จะเปนเพราะเหตุนี้ด้วยอีกประการ ๑ ผู้มียศศักดิ์แลทรัพย์สินสมบัติมาแต่กาลก่อน นับแต่ สมเด็จพระราชาธิบดี เป็นต้น จึงมักสร้างพระพุทธทรงเครื่อง เรื่องทำวามหาชมพูก็ เปนเรื่องที่นับถือ กันสืบมาโดยฐานที่เปนตัวตำนานของพระพุทธรูปทรงเครื่องทั้งปวงนั้น”^{๓๕}

จากข้อสันนิษฐานของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพที่ว่าพระอนันนิกาย หรือพวกพระญวน ในปัจจุบัน นับถือเทพธรรมบาลองค์หนึ่ง เรียกกันว่า หยิด้ายา หรือ อุยท้อเอี้ย คือ พระเจ้าชมพูบดีตามคัมภีร์ชมพูบดีสูตรนั้น

พระคณานิยมธรรมวุฒาจารย์ (ณรงค์ ดินเรียน) เจ้าอาวาสวัดสมณานิยมบริหาร ได้ให้สัมภาษณ์ถึงเรื่องดังกล่าวว่า “แท้จริงแล้วเทพธรรมบาลองค์นี้ ทางฝ่ายพระญวนในไทย อนุวัตน์เรียกขานเพื่อให้คนไทยเข้าใจง่ายว่า ทำวามหาชมพู หรือ ชมพูบดี^{๓๖} แต่แท้จริงแล้ว ทำวามหาชมพูในความหมายของพระญวนนี้มีใช่ ทำวามหาชมพูดี ตามคัมภีร์ชมพูบดีสูตรที่คนไทยเข้าใจกัน”

แม้จะไม่ปรากฏแน่ชัดว่าคัมภีร์นี้เป็นของมหายานหรือเถรวาท แต่คัมภีร์นี้ได้รับความนิยมในสมัยอยุธยาตอนปลายปรากฏหลักฐานชัดเจนเมื่อพระเจ้ากัทรราชสิงหะส่งสมณทูตจากลังกาเข้ามาขอพระสงฆ์ไปสืบพุทธศาสนาที่ลังกาเมื่อปี พ.ศ. ๒๒๗๙ ในรัชกาลพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ระหว่างที่คณะทูตอยู่ในกรุงศรีอยุธยา นั้น ได้เห็นพระพุทธรูปทรงเครื่องที่วัดบรมพุทธาราม จึงถามเจ้าพนักงานว่าทำไมจึงมีพระพุทธรูปที่ทรงเครื่องอย่างเทวรูป ที่ในลังกาไม่เคยมี เจ้าพนักงานจึงว่าพระพุทธรูปทรงเครื่องนี้ มีปรากฏในคัมภีร์ชมพูบดีวัตถุ พระเจ้าอยู่หัวบรมโกศได้ส่งคัมภีร์นี้ไปให้กับอัครมหาเสนาบดีลังกา เพื่อสั่งสอนแก่พราหมณ์ทั้งหลาย และให้พระเจ้ากรุงลังกาสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องเช่นนี้ด้วย”^{๓๗}

ต่อมา ศาสตราจารย์ ดร.นิยะดา เหล่าสุนทร ได้สันนิษฐานถึงความคล้ายคลึงของเนื้อเรื่องระหว่างชมพูบดีสูตรกับคัมภีร์ของมอโกเลียน (The Sutra of The Wise the Foolish) และ

^{๓๔} สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, “อธิบายเรื่องทำวามหาชมพู”, เรื่องทำวามหาชมพู, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๔), หน้า ก - ข.

^{๓๕} อ้างแล้ว.

^{๓๖} สัมภาษณ์พระคณานิยมธรรมวุฒาจารย์ (ณรงค์ ดินเรียน), ๑๐ ตุลาคม ๒๕๖๐.

^{๓๗} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, เรียบเรียง, เรื่องประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป, (กรุงเทพมหานคร: มติชน, ๒๕๔๖), หน้า ๓๑๑-๓๑๓.

เรื่อง The Buddha Subdued King of Suvanna – bhumi น่าจะเชื่อได้ว่าชมพูบดีสูตรก็มีที่มาจาก คัมภีร์ของมอญโกเลียนนี้ และการแพร่กระจายของคัมภีร์เข้ามาในดินแดนของประเทศไทยก็คงไม่เป็น เรื่องที่แปลกนัก เพราะในอาณาจักรล้านนาประมาณพุทธศตวรรษที่ ๒๐ , ๒๑ มีหลักฐานว่าพระภิกษุ ทิเบตที่เคยเดินทางมาพำนัก ณ หริปุญไชย หรือลำพูนในปัจจุบัน อนึ่งก็เป็นที่ยอมรับในหมู่นักวิชาการของไทยว่าพระพุทธรูปศาสนาเถรวาทในล้านนาได้เคยมีบทบาทสูงในดินแดนแห่งนี้ ดังนั้น เรื่องชมพูบดีสูตรคงได้แต่งในช่วงอยุธยาหรืออาจจะก่อนหน้านั้นขึ้นไปก็ได้ เพราะในสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศแห่งกรุงศรีอยุธยา คัมภีร์นี้ก็เป็นที่รู้จักแพร่หลายแล้ว การแพร่กระจายของคัมภีร์นี้จะมีอิทธิพลต่อการสร้างพระพุทธรูปปางทรงเครื่อง (จักรพรรดิ) หรืออาจจะแต่งในสมัยหลังจากการสร้างพระพุทธรูป ตามพระมติของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพก็เป็นเรื่องที่ต้องศึกษากันไป และต้องใช้ความรู้ในหลายๆ ด้านพิจารณา^{๓๘}

แม้ที่มาของคัมภีร์นี้จะไม่ปรากฏแน่ชัดว่ามีที่มาจากที่ใด จากการสัมภาษณ์ นายเศรษฐพงศ์ จงสงวน ผู้เชี่ยวชาญด้านพระพุทธศาสนานิกายมหายาน ได้สันนิษฐานว่า “คัมภีร์ชมพูบดีสูตรนี้ น่าจะรับอิทธิพลมาจากคัมภีร์จำพวกอวทาน ของพระพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาท หรือสรวาสติวาทิน”^{๓๙} ซึ่งเป็นนิกายเก่าแก่ทางพระพุทธศาสนา สำหรับนิกายสรวาสติวาทินนี้ ในปกรณ์ฝ่ายสันสกฤตเรียกชื่อนิกายนี้ว่า “สรวาสติวาทิน” ส่วนในปกรณ์ฝ่ายบาลีเรียกว่า “สพพมตฺถิติ กวาท” ไม่ปรากฏว่าท่านผู้ใดเป็นต้นกำเนิดของสรวาสติวาทิน แต่เป็นการแน่นอนที่ว่า นิกายนี้เป็นกิ่งแยกออกมาจากนิกายเถรวาทิน ซึ่งเป็นนิกายบูชามหาภาษาบาลี อายุกาลของนิกายนี้ยังเป็นที่ไม่ตกลงกันแน่นอน ในปกรณ์ฝ่ายทิเบตกล่าวว่า เมื่อพุทธปรินิพพาน ๑๑๖ ปี เหล่าภิกษุสงฆ์ได้ใช้ภาษา ๙ ภาษา ในการบอกระรมวินัย เป็นเหตุให้พระพุทธศาสนาแตกเป็น ๔ นิกาย คือสงฆ์พวกหนึ่งใช้ภาษาสันสกฤต พวกนี้เป็นสงฆ์สืบเนื่องมาแต่พระราหุล เรียกว่าพวกสรวาสติวาทิน แต่ในปกรณ์สันสกฤต ชื่อ “เกทธรรมติจักรศาสตร์” แต่งโดยพระวสุมิตร ในราวพุทธศตวรรษที่ ๔ กล่าวว่านิกายนี้ แยกจากเถรวาทินราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๓ และบูชาพระกัจจายนะ ในฐานะเป็นอภิธรรมอาจารย์ อย่างไรก็ตามเหตุสำคัญที่ทำให้สงฆ์หมู่หนึ่งแยกไปจากเถรวาทิน ก็คือ สงฆ์หมู่หนึ่งมีความเห็นในหลักธรรมบางประการ ขัดกับฝ่ายเถรวาทิน และสงฆ์หมู่หนึ่งต้องการจะยกย่องอภิธรรมปิฎกขึ้นให้เป็นพิเศษ จึงแยกออกไปตั้งเป็นนิกายใหม่มีชื่อว่า “สรวาสติวาทิน” แปลว่า “วาทะที่กล่าวสิ่งทั้งปวงมีอยู่” ในคัมภีร์กถาวัตถุเรียกนิกายนี้ว่า “สัพพตฺถิกวาท” ซึ่งแปลอย่างเดียวกัน ในที่บางแห่งเรียกนิกายนี้ว่า “เหตุวาท” ในปกรณ์ฝ่ายบาลีกล่าวว่านิกายนี้เป็นกิ่งของนิกายมหายาน แต่ปกรณ์สันสกฤตว่าเป็นกิ่งนิกายเถรวาท อิทธิพลของนิกายสรวาสติวาทินนี้ได้ครอบงำไปทั่วในพื้นที่ของอินเดียภาคกลางและภาคเหนือ ไม่ว่าจะเป็นแคว้นมคธ แคว้นกาสีระ แคว้นคันธาระเป็นศูนย์รวม และได้แผ่ขยายออกไปจากอินเดียสู่ดินแดนเอเชียกลางและจีนในยุคตติยสังคมานา นิกายนี้ได้รุ่งเรืองมากแถบอาณาจักรมณฑล ในรัชสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราช ซึ่งมีพระอุปัชฌายะ เป็นพระภิกษุรูปสำคัญของนิกายนี้ นิกายสรวาสติวาทินนี้ปรากฏชัดหลายยุคสมัย มีการรุ่งเรืองและถดถอยสลับกัน หลักฐานที่ค้นพบ เช่นในพุทธศตวรรษที่ ๙ นักธรรมจาริกพาเหียนได้กล่าวว่า นิกายนี้มีหลักแหล่งอยู่ที่ปาฎลี

^{๓๘} ศาสตราจารย์ ดร.นิยะดา เหล่าสุนทร, “บทนำเรื่องตำนานมหาชมพู”, *ตำนานมหาชมพู ต้นตำนานพระพุทธรูปทรงเครื่อง*, (นนทบุรี : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๕๓), หน้า (๑๐) – (๑๕).

^{๓๙} สัมภาษณ์นายเศรษฐพงศ์ จงสงวน, ๑๓ ตุลาคม ๒๕๖๐.

บุตร ส่วนใหญ่อยู่ในแคว้นคันธาระ กาศมีระ อุทยานแคว้นกเนาะ แคว้นมคธ แม้ในประเทศอิหร่าน ก็มี ต่อจากเฮียนจังเล็กน้อยก็มีนักธรรมจาริกอีก ท่านผู้นี้ได้เล่าว่าพนักายนี้ทางอินเดียตอนใต้และตอนตะวันออก รวมทั้งประเทศหมู่เกาะทางคาบสมุทรมลายู มีสุมาตรา ชวา และแหลมอินโดจีนอีกด้วย นายบุสตันกล่าวว่า คณะจารย์ผู้เป็นต้นนิกาย คือท่านราหุลภัทร ผู้อยู่ในวรรณะกษัตริย์ เพราะฉะนั้นนิกายนี้จึงเลือกในภาษาสันสกฤตซึ่งเป็นภาษาของชนชั้นสูงในสังคมสมัยนั้น ในการจดจารึกพระธรรมวินัย^{๔๐}

จะเห็นได้ว่านิกายสรวาสติวาท หรือสรวาสติวาทินนี้ เป็นนิกายเก่าแก่ก่อนที่จะมีการแยกนิกายมหายานและเถรวาทอย่างชัดเจน ตลอดระยะเวลาของการดำรงอยู่ของนิกายนี้ มีการสลับกันนำหลักธรรมในนิกายนี้ไปผนวกเข้ากับหลักธรรมของนิกายมหายานและเถรวาท สลับกันรุ่งเรืองและถดถอย จึงเป็นที่น่าเชื่อได้ว่า คำสอนและพระสูตรบางประการในคัมภีร์นี้ย่อมมีอิทธิพลต่อพระพุทธศาสนาทั้งในนิกายเถรวาทและมหายานในเวลาต่อมาที่มีการแยกนิกายอย่างเด่นชัดแล้ว ข้อสังเกตประการสำคัญประการหนึ่ง คือ พระพุทธศาสนานิกายนี้ มีการเผยแผ่และนิยมเป็นอย่างมากในแคว้นกาศมีระ หรือกัศมีร์ หรือแคว้นแคชเมียร์ในปัจจุบัน ซึ่งแคว้นดังกล่าวเป็นต้นกำเนิดพระพุทธรูปทรงเครื่องศิลปะปาละแบบกัศมีร์ ซึ่งเป็นพระพุทธรูปทรงเครื่องที่เก่าแก่มากกลุ่มหนึ่งของอินเดีย จึงมีความเป็นไปได้ว่าคติจากคัมภีร์อวทานในเรื่องดังกล่าวของนิกายสรวาสติวาทได้มี อิทธิพลต่อการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในแคว้นดังกล่าว คู่ขนานไปกับคติเรื่องจักรวรรดินของพระพุทธศาสนานิกายมหายาน อนึ่งอาจารย์เศรษฐพงศ์ จงสงวน ได้สันนิษฐานว่า เป็นไปได้ที่หลักธรรมคำสอนของนิกายสรวาสติวาท หรือสรวาสติวาทิน บางประการอาจขาดหายไปเมื่อมีการแยกเป็นนิกายมหายานและเถรวาทชัดเจนแล้ว แต่พระสูตรเหล่านั้น ยังอยู่ในความทรงจำของพระเถระสืบมา เมื่ออิทธิพลของนิกายเถรวาทได้เข้ามาสู่ดินแดนของประเทศไทยในปัจจุบัน และมีการกล่าวถึงการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องขึ้นมาแล้ว ก็มีความเป็นไปได้ที่พระเถระในนิกายเถรวาทเหล่านั้น ซึ่งยังทรงจำพระสูตรในเรื่องจำพวกนี้ซึ่งอาจจะปรากฏในกลุ่มคัมภีร์อวทาน ก็ได้จารึกคัมภีร์นี้ขึ้นมาใหม่ โดยปรับให้มีลักษณะสอดคล้องกับสภาพวิถีของชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คัมภีร์ชมพูบดีสูตร จึงมีเนื้อหาที่ละม้ายกับสภาพสังคมของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และเป็นที่นิยมสืบมา ในช่วงหลังพุทธศตวรรษที่ ๑๙ นี้

พระสูตรเรื่องชมพูบดีนี้สันนิษฐานว่าน่าจะมีที่มาจากพระสูตรชื่อ พระเจ้ากัปปิณะ หรือบาลีว่า กัปปิณะ (Kappina) หรือมหากัปปิณะ (Mahakapina) พบร่องรอยเก่าสุดอยู่ในคัมภีร์อวทาน-ศตกะ ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่มีแนวคิดที่ผสมกันระหว่างหินยานและมหายาน โดยคัมภีร์นี้มีอายุเก่ากว่าพุทธศตวรรษที่ ๓ เพราะมีการแปลเป็นภาษาจีนครั้งแรกในช่วงครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ ๘-๙ ในสมัยราชวงศ์หู่ และมีการแปลบางเรื่องออกมาเป็นภาษาญี่ปุ่น^{๔๑} เนื้อเรื่องของพระเจ้ากัปปิณะ กล่าวถึงพระเจ้ากัลปะ ผู้ครองราชย์อยู่ในทักษิณาบถ ซึ่งมีพระราชโอรสเป็นที่มิชอบใจของนางนามว่า “กัปปิณะ” พระโอรสกับกัปปิณะมีพี่เลี้ยง ๘ คน และในวันที่พระโอรสประสูตินั้น บุตรของอำมาตย์ทั้ง

^{๔๐} เสถียร โปธิ์นันทะ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๒๙๕-๒๙๖.

^{๔๑} สาโรจน์ บัวพันธุ์งาม, การศึกษาเชิงวิเคราะห์คัมภีร์อวทาน-ศตกะ, วิทยานิพนธ์ปริญญาโท บัณฑิต สาขาวิชาภาษาสันสกฤต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๖), หน้า ๔๔๒-๔๔๔.

๑๘,๐๐๐ คน ก็ถือกำเนิดขึ้นพร้อมกัน เมื่อพระเจ้ากัลปสรวรรคต พระกุมารกับผิณะก็ครองราชย์ ต่อมาเป็นพระเจ้ามหากบิณะ มีอำมาตย์ที่เกิดจากบุตรของอำมาตย์ ๑๘,๐๐๐ คน วันหนึ่งพระเจ้า กบิณะได้ส่งราชทูตไปยังมหานครทั้งหกมีกรุงศรวาสตีเป็นต้นโดยมีราชสาส์นว่า หากใครคิดจะรบก็ ขอให้ยกทัพมา มิฉะนั้นพระองค์จะบุกไปยึดเมือง กษัตริย์ทั้งหกหวาดกลัวมาก ทั้งหมดจึงเสด็จไปยัง สำนักของพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าจึงก็ปลอบพระทัยกษัตริย์ทั้งหกนั้นและให้เรียกทูตมา ก่อนที่ กษัตริย์ทั้งหกจะแจ้งว่าให้ท่านจงไปเฝ้าพระเจ้าราชาธิราชเสียก่อนเวลานั้น พระพุทธเจ้าจึงให้เนรมิตเซ ตวันให้เป็นดังสุทธรรคนคร แต่งตั้งท้าวจุลโลกบาลทั้งสี่เป็นทวารบาล เนรมิตช้างทั้งหลายให้เหมือน ช้างไอรวตะ เนรมิตม้าทั้งหลายให้เหมือนม้าพาลาหะเนรมิตรถทั้งหลายให้เหมือนรถนันทิโฆษะ เนรมิตมนุษย์ทั้งหลายให้เหมือนวายุภักษ์ และเนรมิตพระองค์เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ เนรมิตสิงหา สนะสูงเท่าต้นตาล ๗ ต้น หลังจากทูตได้เห็นแล้ว พระผู้มีพระภาคก็มีลายพระหัตถ์และรับสั่งกับทูตว่า ด้วยถ้อยคำที่คล้ายกับที่พระเจ้ายกบิณะส่งมาถึงกษัตริย์ทั้ง ๖ ทูตก็เดินทางกลับและแจ้งต่อพระเจ้า กบิณะตามนั้น พระเจ้ากบิณะและอำมาตย์ทั้ง ๑๘,๐๐๐ คน ก็เสด็จมายังกรุงศรวาสตี พระราชา ประเทศเพื่อนบ้านทั้งหลายก็เสด็จมาต้อนรับและเชิญให้เข้านคร เมื่อพระราชาทั้งหลายหายเหนื่อย แล้วก็ให้ไปแจ้งพระผู้มีพระภาค พระองค์จึงเนรมิตเมืองแบบเดียวกับที่รับทูต เมื่อ พระเจ้ากบิณะ เสด็จมาเข้าเฝ้า พระพุทธเจ้าก็ขอให้ท้าวศักระเทวราชนำธนูประจำพระองค์มามอบให้ และประทาน ธนูนั่นแก่พระเจ้ากบิณะ แต่พระองค์ก็ไม่สามารถยิงศรได้ พระผู้มีพระภาคจึงเนรมิตกลองเหล็ก ๗ ใบ และใช้ธนูของพระอินทร์แผลงทะลุกลองเหล็กทั้ง ๗ ใบ เกิดเสียงสรเรียดดังขึ้น ทำให้ความมัวเมา ของพระเจ้ากบิณะหมดไป เมื่อพระองค์เห็นดังนั้นจึงกลับไปเป็นพระพุทธเจ้าดังเดิมและได้เทศนาสั่ง สอนทำให้พระเจ้ากบิณะได้ดวงตาเห็นธรรมและออกผนวช จนบรรลุเป็นพระอรหันต์เมื่อมีภิกษุสาม ที่กรรมเก่าของพระเจ้ากบิณะ พระพุทธเจ้าก็กล่าวว่า ในกัลป์ที่ ๔๑ ใน สมัยพระสัมมยสัมพุทธเจ้า วิปศิย์ ได้มีหัวหน้าพ่อค้าผู้หนึ่งได้ทูลนิมนต์ให้พระพุทธเจ้าวิปศิย์เสวยพระกระยาหารตลอดไตรมาส และยังได้สร้างวิหารถวายแด่สงฆ์ทั้ง ๔ ทิศ และในอดีตมีพระราชานามว่า พรหมทัตทรงครองราช สมบัติอยู่ที่เมืองพารานสี ได้อุปัฏฐากพระปรตเยกพุทธเจ้าด้วยพระกระยาหาร ตลอดไตรมาสและได้ สร้างสถูปบรรจุพระธาตุมีคณะอำมาตย์ร่วมด้วย และยังได้เคยบวชในสำนักของพระผู้มีพระภาคากาย ปะ^{๔๒}

เรื่องมหากบิณะนี้ยังได้มีการแปลเป็นภาษาอื่น ๘ โดยแตกออกเป็น ๒ สายสำคัญ สายแรก ผ่านจากอินเดียในสมัยปาละเข้าสู่ประเทศพม่าในสมัยพุกาม ซึ่งเมื่อเข้าสู่ประเทศพม่าแล้วน่าจะมีการ แปลจากต้นฉบับที่เป็นภาษาสันสกฤตเป็นภาษาบาลี เนื่องจากปรากฏการแปลคัมภีร์อีกหลายฉบับ จากภาษาสันสกฤตเป็นภาษาบาลี เช่น คัมภีร์โลกบัญญัติ ซึ่งคัมภีร์เหล่านี้ต่อมาได้ส่งอิทธิพลเข้ามาใน ประเทศไทยก่อนจะส่งเข้าไปในประเทศลาวและกัมพูชาต่อไป อีกสายหนึ่งขึ้นผ่านจากอินเดียเข้าสู่ เอเชียกลาง เข้าไปยังทิเบตและจีน ดังปรากฏใน ทมมุกนิทานสูตร หรือชื่อในภาษามองโกลีเยว่า mdomdzangs blun ซึ่งแต่งโดยภิกษุ ๕ รูปโดยรวบรวมเรื่องราวต่างๆ มา โดยมีต้นทางมาจาก อินเดีย ก่อนจะส่งต่อไปยังโซตานก่อนส่งไปถึงจีนในกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๐ - กลางพุทธศตวรรษที่

^{๔๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๖๓-๓๗๐.

๑๑ และ แพร่ไปยังทิเบตในราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๔ - กลางพุทธศตวรรษที่ ๑๕ สุ่มองโกเลียในราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๙ - กลางพุทธศตวรรษที่ ๒๐^{๔๓}

เนื้อหาของมหากปิณะในทรมุกนิทานสูตรนี้มีความคล้ายคลึงกับในอวทานศตกะ แต่มีความแตกต่างกันหลายจุด โดยมีเนื้อความว่าขณะที่พระพุทเจ้าประทับอยู่ในเขตวันวารามของอนาถปิณฑิกเศรษฐีในแคว้นสุวรรณภูมิ มีพระเจ้าแผ่นดินนามว่ามหากปิณะ พระองค์ได้ทราบความรุ่งเรืองของแคว้นสาวัดถิของพระเจ้าปเสนชิตจากพ่อค้าผ้า จึงส่งราชทูตไปข่มขู่พระเจ้าปเสนชิตให้มาเฝ้าพระองค์ ในทันที พระเจ้าปเสนชิตจึงไปเฝ้าพระพุทเจ้าโดยเร็ว และเล่าเรื่องให้พระองค์ฟัง พระพุทเจ้าจึงให้ไปบอกทูตว่า ยังมีกษัตริย์ยิ่งใหญ่กว่าพระเจ้าปเสนชิตอยู่คือพระเจ้าราชาธิราช เมื่อราชทูตมาถึง พระพุทเจ้าก็แปลงตนเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ พระมหาโมคคัลลานะเป็นเสนาบดีใหญ่และเปลี่ยนเขตวันวิหารให้เต็มไปด้วย อัญมณีทั้ง ๗ เมื่อราชทูตได้เข้าเฝ้าพระพุทเจ้า พระองค์ก็มีบัญชาให้พระมหากปิณะมาเข้าเฝ้าพระองค์ภายใน ๗ วัน พระมหากปิณะเมื่อรับทราบก็ให้ทูตไปถามว่าจะให้พากษัตริย์ทั้งหมดไปพบหรือไม่ พระพุทองค์ก็ตอบกลับมาว่าให้พาพวกเขาบางคนมาพระมหากปิณะจึงพากษัตริย์นับแสนมาเข้าเฝ้า เมื่อมาถึงก็คิดว่ากษัตริย์ผู้นี้ยิ่งใหญ่กว่าตนพระเจ้าจักรพรรดิก็ให้เสนาบดีใหญ่มอบธนูให้กับกษัตริย์แห่งสุวรรณภูมิ พระมหากปิณะไม่สามารถยิงศรได้ แต่พระเจ้าจักรพรรดิกลับใช้เพียงนิ้วก้อยติดจนเกิดเสียงดังไปทั่ว และแผลงศรออกไป ๕ ดอกซึ่งศรแต่ละดอกบรรจุด้วยสัตว์รัตนะของพระเจ้าจักรพรรดิ ก่อให้เกิดแสงสว่างไปทั่วจักรวาล ทำให้คนทั้งจักรวาลได้ฟังธรรม หลายคนบรรลุอรหัตต์ หลายคนได้ดวงตาเห็นธรรม หลายคนบรรลุนิพพานเหล่าเปรต สัตว์และสัตว์นรก บ้างได้รับการปลดปล่อยจากความทรมาน บ้างได้ไปเกิดใหม่ เป็นมนุษย์บ้าง เทวดาบ้าง พระมหากปิณะและผู้ติดตามเมื่อได้เห็นก็เกิดความศรัทธาในพระองค์และได้ดวงตาเห็นธรรม พระพุทเจ้าจึงกลับสู่สภาพเดิม ประทับในหมู่สงฆ์ พระมหากปิณะได้ขอบวชกับพระพุทองค์พระองค์อนุญาต เส้นผมและหนวดของพระมหากปิณะก็ร่วงหล่นเองและสวมชุดของพระกลายเป็นพระสงฆ์ในบัดดล และจากการทำสมาธิก็ทำให้เขาบรรลุเป็นพระอรหันต์พระอานนที่ได้อาณัติพระพุทเจ้าว่า เหตุใดพระมหากปิณะจึงได้เป็นกษัตริย์ผู้นี้ยิ่งใหญ่และได้ดวงตาเห็นธรรม พระพุทเจ้าได้ตอบว่า นานมาแล้วในสมัยพระพุทเจ้ากาศยปะ เจ้านั้นได้สร้างสถูปและสร้างวัดให้แก่สงฆ์ เมื่อสถูปทรุดโทรมและเสปียงร่อยหรอ เจ้านั้นได้ให้ลูกซึ่งบวชเป็นพระเผยแผ่ธรรมแก่ผู้คน ทำให้สถูปได้รับการซ่อมแซมและพระสงฆ์ได้รับสิ่งต่าง ๆ ทั้งอาหาร เครื่องนุ่งห่มและที่อยู่ เหล่าผู้คนที่ได้มีฟังธรรมและมีส่วนร่วมนั้นได้ตั้งความปรารถนาขอให้เกิดในตระกูลสูง ร่ำรวยอายุยืนและได้พบและฟังธรรมจากพระพุทเจ้า พระสงฆ์ลูกของเจ้านั้นนั่นก็คือพระมหากปิณะกษัตริย์ทั้งหลายก็คือเหล่าคนที่ได้ฟังธรรมและได้ช่วยเหลือในครั้งนั้น^{๔๔}

เนื้อหาในทรมุกนิทานสูตรและอวทาน-ศตกะ จะพบว่ามีเค้าโครงเนื้อเรื่องคล้ายกับขมพูบติสูตรอย่างมาก มีเพียงการเรียกชื่อบุคคลและสถานที่เท่านั้นที่มีความแตกต่างกันทำให้มีความเป็นไปได้ว่าพระสูตรที่เป็นต้นเค้าของเรื่องขมพูบติสูตรน่าจะมีที่มาจากพระสูตรในจีนหรือมองโกเลีย

^{๔๓} นิยะดา เหล่าสุนทร, “บทนำเรื่องท้าวมหาขมพู”, *ท้าวมหาขมพู: ตันดำนานพระพุทธรูปทรงเครื่อง*, หน้า ๑๔.

^{๔๔} Stanley Frye, *Sutra of the Wise and the Foolish*, (Dharmashala: Library of Tibetan Works and Archives, 1981), p. 124-127.

มากกว่าอินเดีย แต่พระสูตรเรื่องชมพูบดีสูตรนี้น่าจะได้แรงบันดาลใจมาจากพระสูตรชื่อ มหาภินธสุตฺรได้เช่นกันเนื่องจากมหาภินธสุตฺรเป็นพระสูตรภาษาบาลีซึ่งมีเรื่องราวที่ว่าด้วยพระพุทธเจ้าทรงทรมานพญามหากินซึ่งคล้ายคลึงกับชมพูบดีสูตรนี้^{๔๕} ซึ่งประเทศไทยน่าจะรับคัมภีร์นี้ผ่านประเทศพม่า

คัมภีร์ชมพูบดีสูตรนี้พบว่ามียุทธิพลกระจายตัวอยู่ในหลายประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ทั้งในประเทศไทย ประเทศพม่า^{๔๖} ประเทศกัมพูชา^{๔๗} และประเทศลาว โดยการเข้ามาของคัมภีร์นี้ นักวิชาการพม่าสันนิษฐานว่าเรื่องชมพูบดีนี้น่าจะแพร่หลายจากพม่าเข้าสู่ประเทศไทยและประเทศลาวโดยพระสงฆ์ภิกษุเถรวาทที่เป็นชาวมอญ มีการค้นพบการสวดมนต์โดยพระสงฆ์ ๓ รูปแทนพระพุทธเจ้า พระเจ้าราชาธิราชและพระเจ้าชมพูบดี^{๔๘}

นอกจากนี้สันนิษฐานว่าอาจมีความเป็นไปได้ ๔ ทาง คือ (๑) อาจจะได้รับมาจากพระภิกษุซึ่งเดินทางไปยังอินเดียเหนือก่อนจะนำมาเผยแพร่ต่อ หรือ (๒) อาจจะได้รับผ่านนักบวชซึ่งเดินทางจากอินเดียเหนือเข้ามายังภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ หรือ (๓) อาจจะได้รับเข้ามาผ่านภิกษุชาวจีนที่เดินเข้ามาในภูมิภาค ดังปรากฏร่องรอยของบทสวด อุณฺหิสวิชัยคาถา ซึ่งเป็นธารณิมนตร์หนึ่งที่พบในประเทศจีนและยังปรากฏมาจนถึงปัจจุบัน หรือ (๔) คัมภีร์ชมพูบดีสูตรนี้น่าจะเข้ามาสู่ดินแดนที่เป็นประเทศไทยผ่านประเทศพม่าเนื่องจากคัมภีร์จากอินเดียในสมัยปาละนั้นได้แตกออกเป็นสองสาย สายหนึ่งส่งไปยังทิเบต เนปาลและจีน อีกสายหนึ่งไปทางพม่าและลังกา ซึ่งพม่าและลังกามีการแปลคัมภีร์จากภาษาสันสกฤตเป็นภาษาบาลี ต่างจากอีกสายหนึ่งซึ่งแปลเป็นภาษาของตนเอง แต่การที่ภิกษุลังกาที่เดินทางมายังอยุธยาในรัชกาลพระเจ้าอู่หวัมบรมโกศไม่รู้จักพระพุทธรูปทรงเครื่องมาก่อน ย่อมแสดงให้เห็นว่าลังกาไม่รู้จักคัมภีร์นี้จนต้องมีการส่งคัมภีร์ “ชมพูบดีวัตถุ” ซึ่งเป็นคัมภีร์ภาษาบาลีกลับไป ในขณะที่ในพม่ามีการแปลคัมภีร์ เช่น โลกบัญญัติ อีกทั้งการอธิบายเมืองของพระเจ้าจักรพรรดิราชก็มีลักษณะเป็นเมืองที่มีตลาดหลากหลายทั้งตลาดบก ตลาดน้ำ มีโรงช้าง โรงม้า มีกำแพงหลายชั้น ซึ่งเป็นลักษณะเมืองในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เช่น อยุธยา^{๔๙} ดังนั้น คัมภีร์เรื่องชมพูบดีสูตรจึงน่าจะเข้ามายังประเทศไทยผ่านประเทศพม่า

อย่างไรก็ดี เรื่องชมพูบดีสูตรนี้อาจดัดแปลงมาจากเรื่องมหากัปผิณะในอวทานศตกะโดยตรงก็ได้ คือรับจากอินเดียโดยตรงผ่านทางภิกษุที่ได้มีโอกาสเดินทางไปยังอินเดียก็ได้ ปรากฏหลักฐานที่วัดเจติยเจติยอด ณ มหาโพธิเจติย ซึ่งจำลองมาจากพุทธคยา ปรากฏการทำเสารูปแจกัน

^{๔๕} ปีเตอร์ สกิลลิง และศานติ ภักดีคำ, “สยามบาลีวรรณกรรม: คัมภีร์บาลี”, ศัพทสงเคราะห์, (กรุงเทพมหานคร: Fragile Palm Leaves Foudation, ๒๕๕๕), หน้า ๑๓๔.

^{๔๖} Thiripyanchai U Mya, “The Origin of the Jumbupati Image” ,Report of the director of archaeology survey for the year ending, p 28-37.

^{๔๗} ศานติ ภักดีคำ, “จิตรกรรมฝาผนังเรื่อง ท้าวมหาชมพู พระอุโบสถ วัดนางนองวรวิหาร; เมืองโบราณ, ปีที่ ๓๒, ฉบับที่ ๓ (กรกฎาคม – กันยายน, ๒๕๕๙): ๓๓.

^{๔๘} Thiripyanchai U Mya, “The Origin of the Jumbupati Image” ,Report of the director of archaeology survey for the year ending, p 71.

^{๔๙} พระยาโบราณราชธานินทร์ (พร เดชะคุปต์), อธิบายแผนที่พระนครศรีอยุธยากับคำวินิจฉัยของพระยาโบราณราชธานินทร์ ฉบับชำระครั้งที่ ๒ และภูมิสถานกรุงศรีอยุธยา, (นนทบุรี: ต้นฉบับ, ๒๕๕๐), หน้า ๕๗-๖๕, ๙๔-๙๕.

ภาพที่ ๕๒ พระพุทธรูปทรงเครื่องล้านนาสำริด
มีจารึกคำว่า “พระมหาชมพูบดี”

ซึ่งไม่ปรากฏความนิยมในศิลปะพุทธานุภาพหรือศิลปะล้านนา แต่ปรากฏความนิยมในศิลปะปาละ แสดงให้เห็นว่าช่างล้านนาผู้สร้างอาจเคยเดินทางไปพุทธคยา รวมถึงการปรากฏพระพุทธรูปทรงเครื่องที่มีรูปแบบใกล้เคียงกับศิลปะปาละในศิลปะล้านนา ซึ่งการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในศิลปะล้านนาคงจะสร้างภายใต้คติจากคัมภีร์ชมพูบดีสูตร ปรากฏหลักฐานในเป็นพระพุทธรูปสำริดซึ่งมีจารึกระบุว่า “พระมหาชมพูบดีเจ้าองค์นี้ได้สร้างไว้ศาสนาแล” ซึ่งอายุอยู่ในพุทธศตวรรษที่ ๒๑ ^{๕๐}(ภาพที่ ๕๒) การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องนี้น่าจะส่งอิทธิพลไปยังศิลปะอยุธยาพร้อมกับคติเรื่องชมพูบดีสูตร และกลายเป็นที่นิยมอย่างมากตั้งแต่ในสมัยอยุธยาตอนปลาย ดังปรากฏหลักฐานการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องอย่างพระมหาจักรพรรดิในสมัยพระเจ้าปราสาททอง หรือการปรากฏต้นฉบับคัมภีร์เรื่องชมพูบดีสูตรภาษาบาลี อักษรขอมที่ Bibliothèque Nationale กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส ซึ่งสามารถกำหนดอายุอยู่ในสมัยสมเด็จพระ

นารายณ์มหาราช และในสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศซึ่งส่งหนังสือ ชมพูบดีวัตถุ ไปให้แก่พระเจ้าเกียรติศิริกษัตริย์ลังกาผ่านพระสงฆ์ซึ่งเดินทางมาสืบพระพุทธศาสนา^{๕๑} ส่วนทางลาวน่าจะได้รับคตินี้ในระยะแรกจากล้านนาตั้งแต่สมัยพระเจ้าโพธิสาลราช เพราะใน พ.ศ. ๒๐๖๖ พระเมืองแก้วได้อาราธนาพระเทพมงคลธารและพระภิกษุบริวาร พร้อมด้วยคัมภีร์ไตรปิฎกจำนวน ๖๐ คัมภีร์ไปให้แก่พระเจ้าโพธิสาลราช ^{๕๒} หรืออาจไปพร้อมกับพระเจ้าไชยเชษฐาซึ่งมาปกครองล้านนาอยู่ ๒ ปี ก่อนจะเสด็จไปครองอาณาจักรล้านช้าง ซึ่งในครั้งนั้นได้อัญเชิญพระพุทธรูปสำคัญ เช่น พระแก้วมรกตไปด้วย ๒๘ หรืออาจได้รับมาจากรัตนโกสินทร์อีกต่อหนึ่ง โดยอาจจะรับเข้ามาในสมัยพระเจ้ามังรายราชซึ่งในช่วงเวลาที่มีอิทธิพลศิลปะรัตนโกสินทร์แพร่เข้าไปในราชสำนักหลวงพระบางอย่างมาก^{๕๓}

คัมภีร์ชมพูบดีสูตรเป็นคัมภีร์ที่มีสาระสำคัญกล่าวถึงพระพุทธเจ้าได้จำแนกพระวรกายเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ เพื่อลดทอนฐานะของพระเจ้าชมพูบดี การที่พระพุทธเจ้าซึ่งมีพระสถานะเป็นนักบวชมาทรงเครื่องประดับอาภรณ์อย่างพระเจ้าจักรพรรดินี้ จึงเป็นที่แปลกตาแก่พระพุทธศาสนา

^{๕๐} Alexander B. Griswold, “Notes of the Art of Siam, No. 5 The Convention of Jambupati”, *Artibus Asiae* XXIV, 3-4 (1961): p 295-296.

^{๕๑} ศานติ ภักดีคำ, “จิตรกรรมฝาผนังเรื่อง ท้าวมหาชมพู พระอุโบสถ วัดนางนองวรวิหาร; เมืองโบราณ, ปีที่ ๓๒, ฉบับที่ ๓ (กรกฎาคม – กันยายน, ๒๕๔๔): ๓๓.

^{๕๒} พระรัตนปัญญาเถระ, *ชินกาลมาลีปกรณ์*, พิมพ์ครั้งที่ ๗, แปลโดย แสง มนวิฑูร, (กรุงเทพมหานคร: ไร่ไทยเพรส, ๒๕๕๐), หน้า ๑๖๖.

^{๕๓} พระยาประชากิจกรจักร, *พงศาวดารโยนก*, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: คลังวิทยา, ๒๕๐๗), หน้า ๑๓๗.

บางนิกาย โดยเฉพาะในลังกาที่ส่วนใหญ่จะนับถือเถรวาทอย่างเคร่งครัดและมีความเป็นอัตลักษณ์ของตนเองสูง นี่จึงอาจเป็นเหตุผลหนึ่งที่สยามในสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี พยายามจะตอบข้อสงสัยของราชทูตลังกา เกี่ยวกับการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องที่ปรากฏอย่างแพร่หลายในแผ่นดินสมัยนั้น แม้ในความเป็นจริงคติความเชื่อเรื่องการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่อง อาจจะมีได้มาจากเรื่องชมพูบดีสูตรเพียงอย่างเดียว และคตินี้ก็อาจจะมีได้มาจากพระพุทธรูปศาสนานิกายมหายาน แต่อาจจะมีมาจากพระพุทธรูปศาสนานิกายอื่นที่เผยแพร่เข้ามาทางตอนเหนือของสยามซึ่งอาจจะเป็นนิกายเถรวาท ที่มีใช้แบบเดียวกับลังกาก็เป็นไปได้

การปรากฏของคัมภีร์ชมพูบดีสูตรในสังคมไทยนั้น มีการกล่าวอย่างชัดเจนในจดหมายเหตุกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีเรื่องหนึ่ง เมื่อราชทูตลังกาพาพระสงฆ์ไทย ที่ไปให้อุปสมบทตั้งศาสนาวงศ์ในลังกาทวีปกลับมาส่งเมื่อปีกุณ พุทธศักราช ๒๒๙๘ เวลาเมื่อทูตลังกาพักอยู่ในกรุงศรีอยุธยานั้น สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ โปรดให้พาไปชมพระอารามหลวง ในครั้งนั้นทูตลังกาไปเห็นพระพุทธรูปทรงเครื่องที่ในวัดพระศรีสรรเพชญ์ จึงสอบถามเจ้าพนักงานผู้พาไป ว่าเหตุไฉนที่ในเมืองไทยจึงสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องอย่างเทวรูป ที่ในลังกาทวีปหาเคยมีพระพุทธรูปเช่นว่านี้ไม่ความที่ทูตลังกาถามทราบบ้างพระภิกษุสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศจึงรับสั่งให้เสนาบดีชี้แจงไปในศุภอักษรซึ่งมีถึงเสนาบดีลังกาว่า

“ทูตทั้ง ๓ นายได้เห็นพระพุทธรูปสุวรรณมัยอันทรงมงกุฎแลเครื่องต้นประดับด้วยเนาวรัตน์ ประดิษฐานอยู่ในพระมณฑปพร้อมด้วยมหรคัณฑ์ อันเป็นของมีค่ามาก คือมณีนกดาแลไพฑูรย์เป็นต้น ทั้งได้เห็นพระพุทธรูป (ทรงเครื่อง) พระองค์อันอันขจิตรงามล้วนสร้างด้วยทองแลเงิน หากมีใจสงสัยว่า พระพุทธรูปทรงเครื่องประดับอย่างนี้ (เหมือนเทวรูป) ที่ในลังกาทวีปไม่มีเลย (ดังนี้) อันพระพุทธรูปทรงเครื่องประดับอย่างนี้อ่า (ให้ชาวลังกา) พากันกล่าวว่าเหมือนเทวรูป พระเจ้าราชาธิราชผู้อุดม(ของเรา) นั้น หาทรงประพติพระราชากิจ ซึ่งเป็นพระราชกุศลอย่างยวดยิ่งให้ผิดครองพระพุทธรูปอันไม่ พระพุทธรูปที่ทรงพระมหามงกุฎอย่างนี้ ได้มีปรากฏในชมพูบดีวัตถุ(เรื่องท้าวมหาชมพู) เหตุนั้นราชบุรุษผู้ได้เล่าเรียนนิทานทราบชัดเจน จึงบอกเล่ามาอย่างนี้โดยแท้จริง” “เราได้ส่ง (หนังสือ) ชมพูบดีวัตถุมาให้ท่านอรรคมหาเสนาบดีลังกา เพื่อจะได้สั่งสอนพวกพราหมณ์ในลังกาทวีปแล้วขอให้ทูลเรื่อง (ชมพูบดีวัตถุ) นี้แก่พระเจ้าอุดมมหาราชแห่งลังกาทวีปด้วย เมื่อเราจะส่ง (หนังสือ) วัตถุเรื่องชมพูบดีนี้มา ก็ได้ถวายพระสังฆวรนายกอุดม ให้พิจารณาด้วยแล้ว เพื่อจะแก้วิมติของพราหมณ์ทั้งหลาย” “ขอให้พระเจ้ากรุงลังกาทรงสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องเนาวรัตน์ล้วนเหมือนอย่างที่เราสร้างในกรุงเทพมหานครนี้เถิดพระราชกุศลจะได้เจริญวัฒนาในกรุงศรีวิวัฒนบุรีตลอดแคว้นแคว้นลังกาทวีป”^{๕๔}

จะเห็นได้ตามความในศุภอักษรที่กล่าวมานี้ว่าเมื่อครั้งที่กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี มีความนิยมในการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องเป็นอย่างยิ่ง เนื้อความแห่งชมพูบดีสูตรมีสาระสำคัญอยู่ว่า มีกษัตริย์พระองค์หนึ่ง ครองกรุงปัญจาละมีฤทธิ์อำนาจพิเศษด้วยของคู่บุญหลายอย่าง เช่น ฉลองพระบาทซึ่งสวมใส่แล้วสามารถเหาะเหินเดินอากาศได้และศรีวิเศษอาจบังคับไปทำร้ายศัตรูในที่ต่างๆ กษัตริย์องค์นี้มีพระนามว่าพระเจ้าชมพูบดี ราตรีหนึ่งเป็นวันเพ็ญอุโบสถพระเจ้าชมพูบดีจึงสวม

^{๕๔} สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, เรียบเรียง, เรื่องประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๐๓), หน้า ๒๔๙ - ๒๕๐.

ฉลองพระบาทเทียวเหาะชมดูบ้านเมืองในชมพูทวีปจนกระทั่งถึงเมืองราชคฤห์ทอดพระเนตรเห็นยอดปราสาทอันวิจิตรของพระเจ้าพิมพิสารผู้ครองนครก็บังเกิดความริษยา ยกพระบาทถีบยอดปราสาทหมายจะให้ล้มพินาศแต่อานุภาพแห่งบุญของพระเจ้าพิมพิสารคุ้มครองพระบาทและพระขานูของพระเจ้าชมพูบดี กลับแตกทำลายได้ทุกขเวทนา คราวนี้ทรงพิโรธจัด ใช้พระขรรค์พิเศษฟันยอดปราสาทอีกด้วยพุทธานุภาพซึ่งแผ่มาป้องกัน พระขรรค์นั้นกลับย่อยยับเป็นธุลีไปพระเจ้าชมพูบดีจึงเหาะกลับกรุงปัญจาละแล้วปล่อยศรีวิเศษลอยมาทำร้ายพระเจ้าพิมพิสารพระเจ้าพิมพิสารจึงเสด็จไปทูลขอให้พระพุทธรูปองค์ปกป้องจึงได้บังเกิดการต่อฤทธิ์กันขึ้นระหว่างพระศาสดากับพระเจ้าชมพูบดี พระพุทธรูปองค์ทรงจำแลงเป็นพระเจ้าจักรพรรดิราชา มีพระอินทร์, พระพรหม, เทพยดา, นาค, ครุฑ, คนธรรพ์ เป็นบริวาร ทรงปราบทมิฬมานะของพระเจ้าชมพูบดีได้สำเร็จพระเจ้ากรุงปัญจาละกลับผิดเป็นชอบได้ เสด็จออกผนวชจนที่สุดได้บรรลุอรหัตผล

ด้วยเหตุแห่งการต่อฤทธิ์ของพระเจ้าชมพูบดีกับสมเด็จพระบรมศาสดานั้นเอง ทรงใช้พุทธรูปด้วยการนิรมิตทรัพย์ศฤงคารเพียบพร้อมด้วยเครื่องบรมราชัญชิวารณฉลองพระวรกาย เพื่อให้พระเจ้าชมพูบดีทรงละทิฐิมานะ ยอมต่อพระพุทธรูปอันไพศาลเพื่อจะทรงแสดงธรรมโปรดนำทางพระเจ้าชมพูบดีสู่สุริยมรรคในที่สุด เหตุการณ์ดังกล่าวนี้เองจึงเป็นเหตุผลหนึ่งที่จะอธิบายถึงการนำเครื่องทรงอันมีค่าไปประดับองค์พระพุทธรูปภายนอกจากการยกย่องพระสภาวะอันเหนือมนุษย์ของพระพุทธรูปซึ่งเป็นคตินิยมของพระพุทธรูปศาสนานิกายมหายานมาแต่เดิม เรื่องพระเจ้าชมพูบดีนี้จึงมีอิทธิพลอันมากต่อการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องของพระพุทธรูปศาสนานิกายเถรวาทสืบมาในหลายยุคสมัยต่อมาในสังคมไทยจนถึงปัจจุบัน

จากบทพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ที่ทรงสันนิษฐานว่าคัมภีร์ชมพูตินั้นน่าจะมาจากพระสูตรมหายาน และมีการกล่าวถึงพระเวทโพธิสัตว์ หรือท้าวมหาชมพูของพระญวณ นั้น แท้จริงแล้วเป็นคนละกรณีกับคัมภีร์ชมพูติที่เถรวาทนำมาเป็นต้นเค้าในการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่อง

นับว่าคติตามคัมภีร์ชมพูตินี้มีอิทธิพลอย่างมากต่อสังคมไทยนับตั้งแต่หลังพุทธศตวรรษที่ ๑๙ เป็นต้นมา นั้นเป็นเพราะว่าพระพุทธรูปศาสนานิกายเถรวาทได้เข้ามามีอิทธิพลในภูมิภาคที่เป็นประเทศไทยในปัจจุบัน ซึ่งมีคตินิยมการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องเป็นพื้นฐานเดิมอยู่แล้ว พระพุทธรูปศาสนานิกายเถรวาท จากลังกา ซึ่งเข้ามาเผยแผ่ใหม่ในภูมิภาค จึงถูกประยุกต์ให้สอดคล้องกับความเชื่อพื้นฐานเดิมของผู้คน ทำให้คติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องที่เน้นเรื่องจักรวรรดินเป็นหลักตามพระพุทธรูปศาสนานิกายมหายาน ถูกปรับตามความเชื่อเรื่องชมพูบดีซึ่งไม่ขัดแย้งกับหลักคำสอนตามแนวเถรวาทมากขึ้น การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องโดยส่วนมากจึงถูกสร้างขึ้นตามคติว่าด้วยชมพูบดีโดยมีเนื้อความตามคัมภีร์ชมพูติสูตรมารองรับและอธิบายมูลเหตุการสร้าง

คติเรื่องชมพูตินี้ เป็นคติที่มีอิทธิพลต่อการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องมากที่สุด นับตั้งแต่ครั้งสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีเป็นต้นมา นับเนื่องถึงปัจจุบัน คตินี้ถูกผนวกเป็นบางหนึ่งของพระพุทธรูปในสังคมไทย ซึ่งจะเรียกพระพุทธรูปทรงเครื่องต่างๆ ว่า ปางโปรดพระเจ้าชมพูบดี หรือปางโปรดพญาชมพูบดี หรือปางทรมานพระยาชมพูบดี ก็เรียก ทำให้คตินี้มักจะถูกสอดแทรกไปในหลายคติเช่น คติการสร้างพระพุทธรูปฉลองพระองค์ สังคมไทยก็จะเรียกพระพุทธรูปซึ่งทรงเครื่องนั้นว่า ปางโปรดพระเจ้าชมพูบดีด้วย

๓.๒.๖ คติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องตามแนวคิดที่เกิดขึ้นในยุคปัจจุบัน

ในยุคสมัยปัจจุบันในที่นี่หมายถึงพุทธศตวรรษที่ ๒๕ เป็นต้นมา ปราภพพระเถระหลายรูปที่เป็นครูบาอาจารย์สอนธรรมกรรมฐานและเป็นที่เคารพมีศิษยานุศิษย์มากมาย ท่านเหล่านั้นได้สอนหรือกล่าวข้อธรรม บางประการที่ก่อให้เกิดการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องอย่างแพร่หลายในปัจจุบัน

(๑) แนวคิดของพระราชพรหมยาน หรือหลวงพ่อกุณชีลิ่งดำ วัดจันทาราม (ท่าซุง) จังหวัดอุทัยธานี แนวคิดนี้แพร่หลายอย่างยิ่งในยุคสมัยปัจจุบัน ด้วยแนวคิดเรื่องสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระพุทธเจ้าองค์แรกของโลกและจักรวาลที่เชื่อว่า สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ท่านเป็น พระพุทธเจ้าพระองค์แรกของโลก ทรงพระนาม สมเด็จพระพุทธสิทฺธิ เนื่องจากพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้แล้วมากมายนับได้แสนองค์ ฉะนั้นพระนามของพระองค์จึงซ้ำกัน โดยเฉพาะพระนาม สมเด็จพระพุทธสิทฺธิ มีด้วยกัน ๕ พระองค์ จึงได้ขนานนามของสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า สมเด็จพระพุทธสิทฺธิที่ ๑ จึงนับได้ว่า พระพุทธองค์ทรงเป็น สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวบรมครู อย่างแท้จริง สมัยที่พระพุทธองค์ได้ทรงอุบัติในโลกมนุษย์ ซึ่งขณะนั้นคนมีอายุขัยประมาณ ๘ หมื่นปี พระพุทธองค์ทรงผนวชออกมหาภิเนษกรรม เมื่อพระชนมายุได้ ๔ หมื่นปี หลังจากผนวชได้ ๒ หมื่นปี จึงบรรลุอภิเษกสัมมาสัมโพธิญาณตรัสรู้ เป็นองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์แรกของโลก พระพุทธองค์ทรงโปรดเวไนยสัตว์ประมาณ ๒ หมื่นปี จึงได้เสด็จดับขันธปรินิพพาน พระพุทธองค์ทรงใช้เวลาอันยาวนานถึง ๔๐ อสงไขยกับเศษ ในการบำเพ็ญพระบารมี เพื่อแสวงหาพระโพธิญาณด้วยพระองค์เอง ทรงใช้เวลาอันยาวนานในการบำเพ็ญพระบารมี เนื่องจากพระพุทธองค์เป็นพระพุทธเจ้าพระองค์แรก จึงไม่มีแบบอย่างที่จะให้พระพุทธองค์ได้ศึกษาเป็นแนวทางในการปฏิบัติเพื่อบรรลุพระโพธิญาณ ระยะเวลาที่บำเพ็ญพระบารมีจึงใช้ถึง ๔๐ อสงไขยกับเศษ

ทั้งนี้ สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในสมัยที่พระราชพรหมยานสร้างขึ้นไว้ที่วัดจันทาราม (ท่าซุง) นั้น ได้สร้างไว้ในรูปลักษณะเป็นพระพุทธรูปชินราช ตามเหตุการณ์ที่ท่านได้นิพนธ์ไว้ ดังนี้

“เมื่อประมาณ พ.ศ.๒๕๑๑ คืบหนึ่ง พระเดชพระคุณหลวงพ่อกำลังสอนพระกรรมฐาน และเมื่อเสร็จจากการแนะนำ ก็ได้ทำสมาธิ ก็เกิดสิ่งที่ไม่คาดคิดมาก่อนปรากฏขึ้น คือ เห็นพระพุทธเจ้าในปางพระนิพพานทรงยืนสองแถวยาวเหยียดไปข้างหน้าแล้วก็พนมมือ พระเดชพระคุณหลวงพ่อกับมีความรู้สึกในใจว่า บางทีอาจจะอุปาทาน เพราะว่าพระพุทธเจ้าไม่เคยก้มศีรษะให้ใคร แม้แต่บ้านเรือนเล็กๆ หลังคาต่ำๆ หากพระพุทธองค์เสด็จเข้าไป หลังคาก็จะสูงขึ้นเอง แต่เวลานี้เห็นพระพุทธเจ้ายืนพนมมือ เมื่อนึกเพียงนี้ ก็เห็นภาพหลวงปู่ปานปรากฏขึ้นข้างหน้า หลวงปู่ปาน ท่านบอกว่า “คุณ...ไม่ใช่อุปาทาน ประเดี๋ยวพระพุทธเจ้าองค์ปฐมจะเสด็จมา” อีกประมาณ ๕ นาที ปรากฏว่ามีพระพุทธเจ้าอีกองค์ รูปร่างท่านใหญ่โตมาก สูงมาก มาในรูปของปางพระนิพพาน เดินมาระหว่างช่องกลาง พระพุทธเจ้าทุกๆ พระองค์ก้มศีรษะแสดงความเคารพ พอพระองค์เดินไปถึงพระเดชพระคุณหลวงพ่อก็คงตรัสว่า “ข้าจะนั่งที่ไหนหว่า... ในเมื่อไม่มีที่นั่ง ข้าก็เอาหัวแกเป็นแท่นก็แล้วกัน” พระพุทธองค์ก็เลยนั่งบนหัวของพระเดชพระคุณหลวงพ่อก แล้วทรงตรัสกับพระเดชพระคุณหลวงพ่อกว่า “นับตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป ก่อนที่แกจะสอนพระกรรมฐานก็ดี จะพูดธรรมก็ดี บอกฉันก่อน ฉันจะให้พูดตอนไหน จะให้เทศน์ตอนไหน ให้ว่าตามนั้น” เป็นอันว่าเมื่อใดก็ตาม ที่พระเดชพระคุณหลวงพ่อก็คงเทศน์ก็ดี สอนพระกรรมฐานก็ดี สอนธรรมก็ดี พระเดชพระคุณหลวงพ่อก็คงไม่เคยได้พูดตามใจคิดเลย

เป็นเพราะพระพุทธรูปของท่านดลใจให้พระเดชพระคุณหลวงพ่อบุตร และแนะนำธรรม ซึ่งบางครั้งอาจจะไม่เป็นที่ถูกใจของทุกคน เพราะพระพุทธรูปของท่านอาจจัดเฉพาะคนใดคนหนึ่ง แต่บางคนอาจจะไม่ถูกใจก็ได้ นี่เป็นเรื่องธรรมดา พระเดชพระคุณหลวงพ่อก็คิดว่า เมื่อพระพุทธรูปของท่านมีบุญคุณอย่างนี้ จึงคิดที่จะหล่อรูปของท่าน ต่อมาเมื่อพระเดชพระคุณหลวงพ่อก็ได้เจริญพระกรรมฐานแล้ว จึงได้อาราธนาสมเด็จพระสังฆราชขอพบ พระพุทธรูปของท่านก็ปรากฏให้เห็น ทรวดทรงสวยงามมาก หน้าของท่านอิมเหมือนรูปไข่ แก้มอิม ทรงยิ้มน้อยๆ ริมฝีปากไม่บวม ไม่เหมือนพระพุทธรูปเจ้าที่เข่าขึ้นกัน จะพบว่าข้างเข่าขึ้นแก้มตรงปากจะบวมลงไป แล้วสมเด็จพระสังฆราชก็แสดงรูปร่างสมัยเป็นมนุษย์ และก็เปลี่ยนมาเป็นปางพระนิพพาน พระเดชพระคุณหลวงพ่อก็ถามว่า ถ้าจะปั้นรูปของพระองค์ จะให้ปั้นแบบไหน จะให้ปั้นปางพระนิพพานหรือมนุษย์ พระพุทธรูปบอกว่าให้ปั้นแบบนี้ก็แล้วกัน พระพุทธรูปองค์ทรงแสดงภาพให้ดู เป็นเหมือนกับพระพุทธรูป และมีเรือนแก้วแบบพระพุทธรูปชินราช รูปที่ทรงให้ปั้นไม่เหมือนกับรูปจริงของท่าน แต่พระองค์ท่านต้องการให้ปั้นแบบที่ท่านต้องการ พระพุทธรูปได้มาแสดงภาพให้พระเดชพระคุณหลวงพ่อดูถึง ๓ วันติดๆ กัน วันละประมาณ ๑ ชั่วโมง พระเดชพระคุณหลวงพ่อก็ได้ดูอย่างละเอียด แต่ก็คิดในใจว่า ข้างเข่าขึ้น แต่เขาไม่เห็นภาพ เขาจะปั้นได้ไม่เหมือน จึงได้ขอबारมีพระองค์ท่าน เวลาข้างขึ้น ขอได้โปรดดลใจ ให้เป็นไปตามพระพุทธรูปประสงค์ พระองค์ท่านก็ยอมรับ”^{๕๕}

จะเห็นได้ว่าพระราชพรหมยาน หรือหลวงพ่อกุญชีสิงดำ ได้สร้างรูปเหมือนสมเด็จพระสังฆราชหรือพระพุทธรูปเจ้าพระองค์แรกตามความเชื่อของท่านที่เกิดจากนิมิตตามการปฏิบัติแนวมโนมยิทธิ ซึ่งเป็นแนวปฏิบัติก็มีหลักฐานชนิดหนึ่งในสายของวัดท่าซุงนี้ โดยในระยะเริ่มแรกนั้นท่านได้สร้างในรูปลักษณะเป็นแบบพระพุทธรูปชินราชตามที่ท่านนิมิตเห็น และมีการสร้างสภาวะความเป็นทิพย์ของพระนิพพานสื่อสารผ่านรูปของพระพุทธรูปทรงเครื่องที่เรียกว่า “พระวิสุทธิเทพ” และยังมีการสร้างพระศรีอาริย์เมตไตรย ในลักษณะทรงเครื่องอีกด้วย แนวคิดเช่นนี้ ย่อมแสดงออกถึงการสร้างสัญลักษณ์ของสัพพัญญุตญาณ การทรงเครื่องของพระพุทธรูปในแนวคิดของสายนี้ จึงเป็นการแสดงสัญลักษณ์ถึงบุคคลที่อยู่บนพระนิพพานก็คือ พระอรหันต์ พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระพุทธรูปเจ้า ในเมื่อท่านทั้งหลายเหล่านี้อยู่ข้างบน ในความรู้สึกเราก็คือ พระควรที่จะเป็นพระ แต่สิ่งที่ท่านทำก็คือการสร้างบุญสร้างบารมี ลักษณะที่ปรากฏเต็มบุญเต็มบารมีนั้นเป็นแบบใด บุคคลที่สามารถเข้าถึงตรงนั้นก็จะรู้เห็นได้ว่า ต่างจากความคิดของเราทุกๆ ไปว่า ท่านเป็นพระก็ควรที่จะครองตัวเป็นพระ แท้จริงแล้วก็คือการนำหลักจรรยาวัตรเข้ามาผนวกผ่านการสร้างจินตภาพ ว่าพระพุทธรูปเจ้าหรือผู้ตัดสินซึ่งกิเลสบรรลุนิพพานแล้ว มีลักษณะเป็นทิพย์เช่นไร แม้ในขณะที่หลวงพ่อกุญชีสิงดำมีชีวิตอยู่จะมีได้สร้างรูปลักษณะของสมเด็จพระสังฆราชที่เป็นพระทรงเครื่อง แต่ก็ได้อธิบายลักษณะของความอลังการของเครื่องทรง ความเป็นทิพย์ของพระพุทธรูปเจ้าไว้ในคำสอนดังกล่าว ทำให้ศิษย์ในชั้นหลังสืบมา นิยมสร้างรูปสมเด็จพระสังฆราช และรูปพระพุทธรูปเจ้าทั้งหลายในลักษณะการทรงเครื่องอย่างพระเจ้าจักรพรรดิ ซึ่งกลายเป็นที่แพร่หลายอย่างมากในปัจจุบัน

ในแนวคิดของพระราชพรหมยาน นี้ พระครูวิลาศกาญจนธรรม (เล็ก สุทธิมณเฑียร) ดร. ได้กรุณาให้สัมภาษณ์ระบุว่า “การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องตามแนวของพระราชพรหมยานนี้

^{๕๕} พระราชพรหมยาน, **มรดกของพ่อ**, (อุทัยธานี: วัดท่าซุง).

เกิดขึ้นจากแนวคิดที่ว่าพระพุทธเจ้าคือพระ แต่เวลาที่ท่านแสดงออกมาเต็มบุญญาบารมี ในโลกเรานับถือว่าผู้ใดมีอำนาจมากที่สุด ก็จะแสดงออกในลักษณะอย่างนั้น เพื่อให้คนอื่นเห็นและเชื่อถือศรัทธา คราวนี้ในโลกเราผู้ที่นับถือว่ามีอำนาจมากที่สุด ก็คือพระเจ้าจักรพรรดิราช ซึ่งปกครองทวีปทั้ง ๔ ในความเชื่อของคนยุคนั้น เขาว่าพระเจ้าจักรพรรดิราชจะมีเครื่องทรงลักษณะไหน พระพุทธเจ้าท่านก็จะแสดงออกให้เห็นในลักษณะอย่างนั้น ต้องบอกว่าเป็นส่วนหนึ่งของสัพพัญญูวิสัยที่พระองค์ท่านทราบในเมื่อทราบโดยสัพพัญญุตญาณ ถึงเวลาพระองค์ท่านก็แสดงออกให้เป็นไปตามนั้น จึงได้สร้างรูปลักษณะมาให้มนุษย์โลกได้เห็น”^{๕๖}

(๒) แนวคิดของพระพรหมปัญโญ หรือหลวงปู่แห้ว วัดสะแก จังหวัดพระนครศรีอยุธยา แนวคิดของหลวงปู่แห้วนั้น เป็นแนวคิดที่เป็นแรงบันดาลใจให้เกิดการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องที่เรียกกันว่า พระจักรพรรดิ ในปัจจุบัน สืบเนื่องจากบทบูชาพระ ซึ่งหลวงปู่ได้เรียบเรียงมอบให้นาวาเอก สำเภา คมสันต์ ผู้เป็นศิษย์ ในคราวสร้างพระพุทธรูปบูชา ซึ่งก็มีใช้พระพุทธรูปทรงเครื่องแต่ประการใด ต่อมาพระอาจารย์วรกต วิริยโร หรือหลวงตาม้า เจ้าอาวาสวัดถ้ำเมืองนะ อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่ และอาจารย์ศุภรัตน์ แสงจันทร์ ผู้เป็นศิษย์ของหลวงปู่ ได้ขยายความตลอดจนอธิบายความหมายของคาถาบูชาพระบทนี้ ให้ไปเกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าปางมหาจักรพรรดิ จึงก่อให้เกิดการสร้างพระพุทธรูปปางมหาจักรพรรดิ และเป็นที่นิยมในกลุ่มศิษยานุศิษย์สายวัดถ้ำเมืองนะและสายอาจารย์ศุภรัตน์สืบมา การอธิบายความหมายดังกล่าวได้อ้างอิงความเป็นพระพุทธเจ้าปางจักรพรรดิตามคัมภีร์ชมพูตสูตร ดังนั้นการสร้างพระจักรพรรดิตามแนวคิดของศิษย์สายนี้ ก็คือการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องตามคติของคัมภีร์ชมพูตสูตรนั่นเอง

(๓) แนวคิดของพระมงคลเทพมุนี (หลวงพ่อดอด จันทโร) วัดปากน้ำ ภาษีเจริญ ท่านเป็นผู้ค้นพบแนวคิดการวิปัสสิบัติกรรมฐานที่เรียกว่าวิชชาธรรมกาย การปฏิบัติแนวทางนี้เป็นที่นิยมอย่างมากในยุคปัจจุบัน การสร้างรูปพระพุทธรูปปฏิมาในลักษณะทรงเครื่องจักรพรรดิสำหรับในสายวิชชาธรรมกายนั้น ปรากฏชัด เมื่อพระเทพญาณมงคล (เสริมชัย ชยมงคล) ซึ่งเป็นศิษย์ของพระราชพรหมเถร ศิษย์ของพระมงคลเทพมุนี ได้ดำริมาสร้างวัดหลวงพ่อดอดธรรมกายาราม ท่านจึงได้สร้างพระพุทธรูปปฏิมาในรูปลักษณะทรงเครื่อง เพื่อเป็นสัญลักษณ์แทนพระจักรพรรดิ ที่ทำหน้าที่หล่อเลี้ยงพระนิพพานธาตุของพระพุทธเจ้า พระอรหันตเจ้า ถึงพระพุทธเจ้าต้นธาตุต้นธรรมที่เป็นอมตธรรมตลอดทั้งกลางธาตุ และปลายธาตุทั้งสิ้น ด้วยนิพพานสมบัติ ให้ได้เสวยวิมุตติสุขเป็นบรมสุข ที่ยั่งยืนที่ไม่มีความเกิด แก่ เจ็บ และตาย อีก แล้วยังถ่ายทอดเป็นโลกียสมบัติ คือ เป็นอรุปรพรม-รูปพรหมสมบัติ สวรรค์สมบัติ และมนุษย์สมบัติ มาตามสายธาตุธรรมของภาคพระ/ธรรมขาว หรือฝ่ายบุญกุศลตามระดับบุญบารมีและ ภูมิธรรมของสัตว์โลกในสุคติภพที่ได้ประกอบบำเพ็ญมาอีกด้วย เพราะเหตุนี้ ในท่ามกลางของกายในกาย ณ ภายในของ สัตว์โลกในสุคติภพ จากกายสุดหยาบสุดละเอียด ทั้งระดับโลกียะ ได้แก่ เบญจขันธ์ของมนุษย์-มนุษย์ละเอียด, ทิพย์-ทิพย์ละเอียด, รูปพรหม-รูปพรหมละเอียด, อรูปพรหม-อรูปพรหมละเอียด ถึงระดับโลกุตระ คือธรรมกายทุกระดับภูมิจิต จึงมีจักรพรรดิภาคผู้เลี้ยงนี้สถิตอยู่ในท่ามกลางกายสุดหยาบสุดละเอียดนี้ทุกกาย และยังมีจักรพรรดิภาคผู้เลี้ยงประจำหมู่ชนที่อยู่ร่วมกันเป็นคณะน้อยใหญ่ทั้งปวง ตั้งแต่ระดับครอบครัว ประเทศชาติ โลก

^{๕๖} สัมภาษณ์พระครูวิลาศกาญจนธรรม ดร., ๑๐ พฤศจิกายน ๒๕๖๐.

และภพภูมิต่างๆ ได้แก่ กามภพ รูปภพ และ อรูปภพ ถึงพื้นโลกคือพระนิพพาน ตามระดับบุญบารมี อีกทั้งสัตว์โลกในทุกคติภูมิ (เปรต สัตว์นรก อสุรกาย สัตว์ดิรัจฉาน) ถึง आयตนะโลกันต์ที่พื้นโลก พื้นขอบจักรวาลไปเบื้องล่าง

แนวคิดการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสายนี้ ก็ได้ปรากฏในสมัยของพระมงคลเทพมุนี แต่ปรากฏในคำสอนชั้นหลังสืบมา และมาปรากฏการสร้างพระจักรพรรดิเมื่อของพระเทพญาณมงคล ได้มาสร้างวัดหลวงพ่อดุสิตธรรมกายาราม หากพิจารณาแนวคิดการสร้างพระทรงเครื่องจักรพรรดิตามแนวคิดสายนี้แล้ว มีความคล้ายคลึงกับแนวคิดของพระไวโรจนะ ของพระพุทธานิกายมหายาน ฝ่ายมหายานเชื่อว่า อาทิพุทธ (ชื่อพระพุทธเจ้า) เป็นพระพุทธเจ้าที่อุบัติขึ้นพร้อมกับโลก หรือเรียกว่า ธรรมกาย (ในภาษาสันสกฤต เรียก พระสมันตรพุทธเจ้า)

พระไวโรจนะนั้น ในความหมายก็คือ ธยานิพุทธะ หรือ สัมโภคกาย หรือธรรมกาย ในที่นี้หมายถึง ตัวแทนของความจริงสากล เป็นตัวแทนของอากาศธาตุ (ช่องว่างในจักรวาล ในความหมายที่น่าจะพ้องกับฝ่ายเถรวาทก็คือ การไม่มีตัวตน) ธรรมกายนั้นมีความหมายอีกประการหนึ่งก็คือ พระพุทธเจ้านั้นมีกายคือ ธรรมะ คือความจริง

ในฝ่ายมหายานนั้น กำหนดพุทธศิลป์รูปแบบของพระไวโรจนะในความหมายของความจริงก็คือ ความไม่มีตัวตน มีลักษณะเป็นกายภาพ ที่มีสีขาวเป็นสัญลักษณ์ รัศมีธรรมเป็นสีน้ำเงินอ่อน ประทับอยู่ในท่าธรรมจักรมูรธาที่แสดงโดยนิ้วพระหัตถ์มาวางล้อมกัน อันหมายถึงกงล้อธรรมจักรกับปวัตตสูตรหรือความจริงแท้ คือความไม่มีตัวตน ที่ยังคงหมุนอยู่ตลอดเวลา ทำนั้งขัดสมาธิทรงเครื่องจักรพรรดิ เป็นสัญลักษณ์ของอำนาจและความกล้าหาญ มีความหมายถึงความจริงแท้ ความไม่เป็นตัวตน นั่นเอง (ฝ่ายเถรวาทถอดมาเป็นพระพุทธรูปทรงเครื่องจักรพรรดิ) เสี่ยงประจำพระองค์คือ โอม เสี่ยงที่หมายถึงความว่าง ซึ่งหมายถึงความไม่มีตัวตน นั่นเอง

ในสายนี้ จึงเชื่อเรื่องธรรมกายของพระพุทธเจ้า ก็คือพระไวโรจนะตามคติของนิกายมหายานนั่นเอง

ดังที่ได้นำมาวิเคราะห์นี้ เป็นคติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องที่เกิดขึ้นและเข้ามามีอิทธิพลต่อการสร้างพระพุทธรูปในสังคมไทย โดยแบ่งแยกการวิเคราะห์เป็นสองยุคสมัย คือก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ซึ่งพระพุทธรูปนิกายมหายานจะมีอิทธิพลต่อแนวคิดการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องเป็นอย่างมาก และหลังพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ซึ่งแนวคิดของพระพุทธรูปนิกายเถรวาทเข้ามามีบทบาทและอิทธิพลต่อการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องสืบมา ทั้งนี้ก็ได้ทำลายแนวคิดตามคติเดิมลง แต่กลับผสมผสานก่อให้เกิดมุมมองใหม่ในการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในยุคสมัยต่อมา

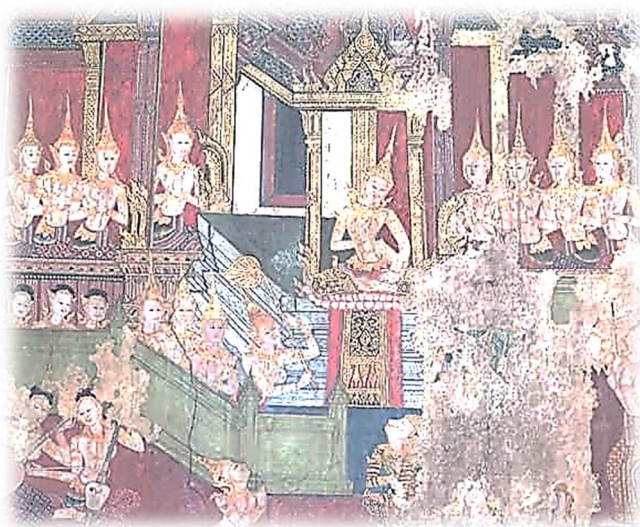
แม้ว่าคติหลักในการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องนั้นจะไม่เกี่ยวกับแนวคิด เมื่อวิเคราะห์คติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสังคมไทยแล้ว ผู้วิจัยสามารถสรุปได้ว่าคติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสังคมไทยนั้น มีคติการสร้าง ดังนี้

- (๑) คติพระพุทธเจ้าทรงเป็นจักรพรรดิน
- (๒) คติตามคัมภีร์ชมพูบดีสูตร
- (๓) คติพระพุทธรูปทรงเครื่องฉลองพระองค์
- (๔) คติการสร้างรูปพระโพธิสัตว์ (รวมทั้งพระศรีอาริยมตไตรยด้วย) และ

(๕) คติการสร้างรูปเทพธรรมาบาล

ซึ่งหากมองในมิติของการสร้างพระพุทธรูปซึ่งหมายถึงรูปของพระพุทธเจ้าแล้ว ย่อมมีเพียงสามคติแรกเท่านั้น ซึ่งคติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องทั้งปวงนี้ ก่อให้เกิดแนวคิดคตินิยมที่สามารถนำไปผนวกกับหลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนาได้อีกประการหนึ่งคือ คติการบูชา

๓.๓ วิเคราะห์รูปแบบการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสังคมไทย

ภาพที่ ๕๓ จิตรกรรมฝาผนังเล่าเรื่องเหตุการณ์ตอนพระพุทธเจ้าแปลงเป็นพระเจ้าจักรพรรดิโปรดพระเจ้าชมพูดี ณ พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ พระราชวังบวรสถานมงคล

อย่างยิ่งที่จะต้องนำคัมภีร์ชมพูดีมาเป็นแนวทางหรือเกณฑ์ในการสร้าง หากพิจารณาเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นตอนที่พระพุทธเจ้าจำแลงเป็นพระเจ้าจักรพรรดิราชาเป็นเกณฑ์การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องอย่างเคร่งครัดแล้ว จะพบว่า ปางหรืออิริยาบถที่ถูกต้องที่สุด นั่นคือ ปางประทับนั่งบนรัตนบัลลังก์ ในรูปแบบการทรงเครื่องอย่างพระเจ้าจักรพรรดิราชา โดยมีให้เห็นความเป็นสมณะเหลืออยู่เลย โดยพระเจ้าจักรพรรดิราชานั้นทรงแสดงธรรม โปรดพระเจ้าชมพูดี จึงต้องยกพระหัตถ์แสดงท่าธรรมจักรมูทรา หรือปางแสดงธรรม อิริยาบถหรือลักษณะเช่นนี้ ปรากฏชัดในภาพจิตรกรรมฝาผนังเล่าเรื่องเหตุการณ์ดังกล่าว ดังภาพตัวอย่างที่อยู่ ณ พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ พระราชวังบวรสถานมงคล (ภาพที่ ๕๓) ศิลปินได้พยายามสื่อความหมายแสดงสัญลักษณ์แห่งพระพุทธเจ้าซ่อนไว้ ได้แก่ การประทับอยู่บนดอกบัว และบนพระหัตถ์มาลายกจักร โดยไม่

เมื่อวิเคราะห์คติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสังคมไทยแล้วจะพบว่า หลักการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสังคมไทยมิได้จำกัดว่าจะต้องเป็นปางหรืออิริยาบถใด เพราะพระพุทธรูปทรงเครื่องบางองค์อาจมิได้สร้างเพื่อตอบโจทยเฉพาะคัมภีร์ชมพูดีเท่านั้น จึงไม่จำเป็นต้องนำคัมภีร์ชมพูดีมาเป็นเกณฑ์ในการวางรูปแบบพระพุทธรูปทรงเครื่องเพียงอย่างเดียว แต่ถ้าหากเรียกปางโปรดพระเจ้าชมพูดี หรือปางทรมานพระเจ้าชมพูดีแล้ว ก็จำเป็น

ภาพที่ ๕๔ พระประธานในอุโบสถ วัดสวนสันติธรรม จังหวัดชลบุรี

ภาพที่ ๕๕ พระพุทธรูปที่วิหารคด วัดมหาธาตุวรวิหาร เพชรบุรี

มีรูปลักษณะของผ้ากาสายะของภิกษุหลงเหลืออยู่เลย แต่เมื่อมีการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องตามคติคัมภีร์ชมพูบดีแล้ว ต้องยอมรับในประการสำคัญว่า ศิลปินมิได้มีความรู้หรือศึกษาคัมภีร์อย่างถ่องแท้ ลึกซึ้ง การถ่ายทอดเหตุการณ์ของประติมากร ก็ใช้วิธีสร้างองค์ประกอบสำคัญเพื่อแสดงให้เห็นถึงสาระสำคัญของเรื่อง สองประการ คือ ความเป็นพระพุทธรูปและความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ทำให้พระพุทธรูปทรงเครื่องที่สร้างตามคตินี้ปรากฏทั้งอิริยาบถยืน และประทับนั่ง โดยมีเครื่องทรงอย่างพระมหากษัตริย์ประกอบสำหรับประเด็นเรื่องผ้ากาสายะนั้น น้อยนักที่ประติมากรจะไม่สร้างผ้าจีวร สาเหตุที่จำเป็นต้องสร้างผ้าจีวร หรือสังฆาฏิให้เห็นไว้บ้าง ก็เพื่อป้องกันการสับสนระหว่างเทวรูปกับพระพุทธรูปทรงเครื่องนั่นเอง สำหรับปางใน

การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องตามคตินี้ที่ปรากฏอยู่มาก มีทั้งปางยืนยกพระหัตถ์ทั้งสองข้าง ยกข้างใดข้างหนึ่ง ถ้ายกพระหัตถ์เช่นนี้ก็จะเรียกว่าปางประทานอภัย ปางประทับนั่งสมาธิ และ มารวิชัย อันหมายถึงทรงชนะเหนือพระเจ้าชมพูบดี แม้ในปัจจุบันก็มีการสร้างเป็นปางแสดงธรรมเพื่อให้สอดคล้องกับเหตุการณ์ตามคัมภีร์ ดังเช่นพระพุทธรูปปฏิมาประธานอุโบสถ วัดสวนสันติธรรม จังหวัดชลบุรี (ภาพที่ ๕๔)

นอกจากคติตามคัมภีร์ชมพูบดีแล้ว ก็จะมีแบบเข้าคติจักรวรรดินี เกือบทั้งสิ้น ทั้งนี้คตินิรूपแทนตัวบุคคลหรือคติเรื่องผี ก็เช่นเดียวกัน พระพุทธรูปทรงเครื่องในคติทั้งสองจึงมิได้จำกัดว่าจะต้องเป็นปางหรืออิริยาบถใด โดยมากก็จะนำพระพุทธรูปที่นิยมสร้างกันในพื้นถิ่นหรือสังคมนั้นอยู่แล้วมาสร้างเครื่องทรงประดับประดา ดังเช่นพระพุทธรูปที่พระวิหารคด วัดมหาธาตุวรวิหาร จังหวัดเพชรบุรี เป็นพระพุทธรูปทรงเครื่องปางปาฏิไลยกะ (ภาพที่ ๕๕) หรือพระพุทธรูปไสยาสน์สวมเทริตมโนราห์ วัดภูเขาทอง จังหวัดตรัง (ภาพที่ ๕๖)

ภาพที่ ๕๖ พระพุทธรูปไสยาสน์สวมเทริตมโนราห์ วัดภูเขาทอง จังหวัดตรัง

๓.๔ สรุป

เมื่อได้ศึกษาวิเคราะห์การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสังคมไทย โดยแบ่งการศึกษาวิเคราะห์เป็นสองช่วงระยะเวลา คือ ก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๙ และหลังพุทธศตวรรษที่ ๑๙ เนื่องจากพระพุทธรูปศานิกายมหายาน และเถรวาท นั้นรุ่งเรืองกันต่างช่วงระยะเวลา และมีอิทธิพลต่อคติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่อง จากการศึกษาประวัติและพัฒนาการของการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่อง จะพบการสร้างรูปเคารพอื่นในทางพระพุทธศาสนามากมายทั้งสองช่วงระยะเวลา อาทิ การสร้างรูปพระโพธิสัตว์ รูปเทพธรรมบาล เป็นต้น

โดยในขั้นของการวิเคราะห์ข้อมูลนี้ เพื่อให้ได้ความชัดเจนในการศึกษา ผู้วิจัยได้รับความกรุณาจากผู้ทรงคุณวุฒิให้ทำการสัมภาษณ์เชิงลึกจำนวน ๘ รูป/คน จาก ๕ กลุ่ม ได้แก่

๑. กลุ่มพระพุทธรูปศานิกายมหายาน
๒. กลุ่มศาสนาพราหมณ์ ฮินดู
๓. กลุ่มประวัติศาสตร์ศิลปะ
๔. กลุ่มคติตามแนวของพระราชพรหมยาน
๕. กลุ่มคติตามแนวคิดของพระพรหมปัญโญ หรือหลวงปู่ดู่

ซึ่งเนื้อหาที่ได้จากการสัมภาษณ์และมีความสำคัญต่อการศึกษาวิจัยนั้น ผู้วิจัยได้นำเสนอ สอดแทรกอธิบายขยายความไว้ในเนื้อหาของงานวิจัยแล้ว อนึ่งสำหรับบทสัมภาษณ์โดยละเอียดที่ได้สรุปสาระสำคัญ ผู้วิจัยได้นำมาผนวกไว้ตอนท้ายของดัชนีฉบับนี้

เมื่อพิจารณาคติการสร้างรูปเคารพทางพระพุทธศาสนาแล้วจะพบว่า มีการสร้างรูปเคารพในหลายบริบท ไม่ว่าจะเป็นพระพุทธรูป พระโพธิสัตว์ หรือเทพธรรมบาล หากแต่ถ้าพิจารณาในขอบเขตของการศึกษาวิจัยคือพระพุทธรูปทรงเครื่องแล้วจะพบข้อเท็จจริงประการสำคัญว่า ไม่ว่าพระพุทธรูปศานิกายใดจะมีอิทธิพลเหนือกันภายใน ก็มีอาจลบล้างหรือเปลี่ยนแปลงคติอันเป็นเอกลักษณ์ของสังคมไทยไปได้เลย มีแต่จะเพิ่มเนื้อหาสาระ มีการประยุกต์ ผสมรวม ตลอดจนสร้างคติใหม่ขึ้นมาเพื่อรองรับการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องนั้น

ภาพรวมของการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสังคมไทย จึงไม่จำกัดว่าจะต้องเป็นปางหรืออิริยาบถใด หากแต่การทรงเครื่องนั้น จะต้องทรงเครื่องประดับอย่างพระมหากษัตริย์หรือเรียกว่า เครื่องถนิมพิมพาภรณ์ หรือ เครื่องทรงบรมราชาภิเษกตามภรณ์ อันหมายถึงเครื่องทรงอย่างพระมหากษัตริย์ในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ทั้งนี้อาจจะมากขึ้น น้อยขึ้น สุดแต่ประติมากรหรือผู้สร้างจะรังสรรค์ขึ้นมา ทั้งนี้ก็อาจมีอิทธิพลจากคติการบูชาสอดแทรกเข้ามาด้วย

หากจะพิจารณาแนวคิดดั้งเดิมที่มีอยู่ในภูมิภาคที่เป็นสังคมไทยในปัจจุบันนั้น ก็คือแนวคิดความเชื่อเรื่องผี เมื่อมีศาสนาเข้ามาเป็นหลักแนวคิดเรื่องผีก็ถูกผนวกกับแนวคิดก่อเกิดเป็นคติขึ้นมา โดยคติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องที่เข้ามามีอิทธิพลในสังคมไทยในยุคแรก คือ คติจักรวรรดิน ซึ่งเป็นคติตามแนวพระพุทธศาสนาิกายมหายาน เมื่อถูกผนวกกับคติเรื่องผี ก็เกิดการสร้างพระพุทธรูปแทนตัวเพื่อเสริมส่งสถานะผู้สร้างในฐานะนักปกครองให้มีความสำคัญเสมอด้วยพระเจ้าจักรพรรดิ เมื่อสิ้นชีวิตดวงวิญญาณก็จะไปสถิตในพระพุทธรูปนั้น แม้ในเวลาต่อมา จะมีคติตาม

คัมภีร์ชมพูบดี เข้ามาอธิบายมูลเหตุการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่อง คตินี้ก็ถูกนำมาเป็นแนวทางการอธิบายพระพุทธรูปทรงเครื่องที่มีอยู่เดิม และที่สร้างใหม่ การจะยอมรับว่าเป็นคติใดนั้น ย่อมขึ้นอยู่กับคติความเชื่อในยุคสมัยนั้นๆ เป็นสำคัญ ซึ่งในบางครั้งทั้งสามคติก็น่าจะผสมผสานกันจนแยกออกจากกันไม่ได้ก็มี จึงกล่าวได้ว่า คติสำคัญในการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสังคมไทยนั้น ก็คือ คติจักรวรรดิ คติตามคัมภีร์ชมพูบดี และคติเรื่องผี ที่ทำให้เกิดรูปแทนตัวในเวลาต่อมา คติหลักสามประการนี้ เมื่อบุคคลมีความเชื่อถึงก่อให้เกิดความศรัทธา การอธิบายอันสืบเนื่องของการบูชา ย่อมยกระดับความสำคัญของการถวายเครื่องแต่พระพุทธรูปมีความสำคัญยิ่งขึ้น นอกจากคติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องที่สวดแทรกหลักธรรม และกุสโลบายต่างๆ แล้ว พระพุทธรูปทรงเครื่อง ยังแฝงแนวคิดคติธรรมอีกหลายประการ ที่จะสามารถประยุกต์ใช้สำหรับพุทธศาสนิกชนได้ในเชิงปรัชญาหลายประการ คติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องจึงมีความสำคัญเหนือความสวยงามอลังการของเครื่องทรง แต่แสดงถึงพุทธสภาวะ หลักธรรม ตลอดจนแบบอย่างที่เหมาะสมแด่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงสอนให้พุทธศาสนิกชนได้ปฏิบัติตาม

บทที่ ๔

ประยุกต์หลักพุทธธรรมจากการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในเชิงปรัชญา

คติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่อง เป็นเครื่องหมายแสดงหลักการ แนวคิดและเหตุผล การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่อง โดยมีพัฒนาการปรากฏคติที่แตกต่างกันไปแต่ละยุคสมัย อาศัยเหตุแห่งอิทธิพลของคำสอน ความเชื่อในทางพระพุทธศาสนา ที่ปรากฏมีอิทธิพลในแต่ละช่วงเวลาเป็นสำคัญ นอกจากคติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องที่แสดงหลักการ แนวคิดและเหตุผลของการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องแล้ว เมื่อบุคคลได้กราบสักการะพระพุทธรูปทรงเครื่อง ย่อมเกิดความรู้สึกว่าพระพุทธรูปนั้นมีความดีและความงาม เป็นปรัชญาที่สอดแทรกไว้ในรูปปฏิมากรนั้น มากกว่าการกราบสักการะรูปเคารพธรรมดา ทำให้เข้าถึงหลักพุทธธรรม อันเป็นแบบอย่างที่เหมาะสมแด่พระบรมศาสดาพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงสอนให้พุทธศาสนิกชนได้น้อมนำมาปฏิบัติตาม ถือเป็นการปฏิบัติบูชาอีกโสดหนึ่งด้วย

หลักปรัชญา (Philosophy) เป็นศาสตร์ที่พยายามแสวงหาความจริงเกี่ยวกับโลกและชีวิต เพื่อตอบสนองความต้องการทางปัญญา ปรัชญา (Philosophy) แบ่งสาขาความรู้ออกเป็น ๔ สาขาใหญ่^๑ ได้แก่ อภิปรัชญา(Metaphysic) ศึกษาเกี่ยวกับธรรมชาติ จักรวาล จิต วิญญาณ และพระเจ้า เป็นต้น ญาณวิทยา(Epistemology) ศึกษาเกี่ยวกับความรู้ของมนุษย์เพื่อตอบปัญหาว่า ความรู้มีลักษณะอย่างไร อะไรคือที่มาของความรู้ ขอบเขตของความรู้มีแค่ไหนและมีเกณฑ์อะไรที่จะตรวจสอบความรู้ว่าตรงกับความเป็นจริง ตรรกศาสตร์ (Logic) ศึกษาเกี่ยวกับกฎเกณฑ์ของการใช้เหตุผลซึ่งเป็นเครื่องมือของปรัชญา ในการวิเคราะห์ความถูกผิดหรือความสมเหตุสมผล และคุณวิทยาหรือ อักษวิทยา (Axiology) ศึกษาถึงคุณค่าของชีวิต^๒ ทั้งนี้ เมื่อพิจารณาถึงความชัดเจนในเนื้อหาสาระของปรัชญาแต่ละสาขาจะพบว่าสาขาที่มีความเกี่ยวข้องกับแนวคิดการสร้างพระพุทธรูป โดยตรงน่าจะเป็นคุณวิทยา(Axiology) โดยเฉพาะเนื้อหาสาระที่เกี่ยวกับด้านจริยศาสตร์ (Ethics) และด้านสุนทรียศาสตร์ (Aesthetics) เพราะแนวคิดการสร้างพระพุทธรูปตลอดถึงการบูชาพระพุทธรูปมีความเกี่ยวข้องอย่างชัดเจนกับเรื่องความดีหรือจริยธรรมและความงามหรือสุนทรียภาพ อันเป็นสาระสำคัญในจริยศาสตร์และสุนทรียศาสตร์ ดังนั้น เป้าหมายของการสร้างศิลปะที่เกี่ยวข้องกับศาสนานั้น ต่างไปจากการสร้างศิลปะประเภทอื่นเพราะมีเป้าหมายที่แน่นอนอยู่ที่การศิลปกรรมเพื่อรับใช้ศาสนา ดังนั้นเนื้อหาของศาสนศิลป์จึงเน้นที่ ความดีและความงามเพื่อให้ผู้พบเห็นได้รับ

^๑ พระมหาอุดม ปญญาโก, “การศึกษาวิเคราะห์พุทธศิลป์เชิงสุนทรียศาสตร์ : กรณีศึกษาเฉพาะพระพุทธรูปสมัยอยุธยา”, วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาปรัชญา, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๘.

^๒ สติธ วังสุวรรณ, ปรัชญาเบื้องต้น, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทอักษรพิทยา, ๒๕๔๐), หน้า ๑๖.

ความรู้สึกนึกคิดบนพื้นฐานที่เป็นปรัชญาของศาสนาแต่ละศาสนา^๓ การศึกษาเพื่อประยุกต์หลักพุทธธรรมจากการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในเชิงปรัชญานั้น มีหัวข้อหลักในการศึกษาประยุกต์หลักพุทธธรรมจากการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในเชิงปรัชญาด้านสุนทรียศาสตร์ ซึ่งจะศึกษาความหมายของหลักสุนทรียศาสตร์ ความงามของพระพุทธรูปทรงเครื่อง อิทธิพลในเชิงสุนทรียศาสตร์ และพุทธธรรมที่สามารถประยุกต์ได้ และอีกประการหนึ่งคือประยุกต์หลักพุทธธรรมจากการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในเชิงปรัชญาด้านจริยศาสตร์ ซึ่งจะศึกษาความหมายของหลักจริยศาสตร์ ความดีของพระพุทธรูปทรงเครื่อง อิทธิพลในเชิงจริยศาสตร์ และหลักพุทธธรรมประยุกต์ได้ ทั้งนี้พุทธธรรมที่สามารถประยุกต์ได้จากการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องได้นั้นจะสามารถนำมาบูรณาการเพื่อเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตได้อย่างไร สามารถศึกษาเนื้อหาโดยละเอียดได้ ดังนี้

๔.๑ ประยุกต์หลักพุทธธรรมจากการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในเชิงปรัชญาด้านสุนทรียศาสตร์

๔.๑.๑ ความหมายของสุนทรียศาสตร์

สุนทรียศาสตร์ (Aesthetics) เป็นศาสตร์ที่ว่าด้วยความงามและสิ่งทีงามในงานศิลปะและในธรรมชาติโดยเฉพาะ^๔ ซึ่งตามความหมายในภาษาอังกฤษ คำว่า “Aesthetics” แปลว่า การศึกษาเรื่องความงามหรือปรัชญาสาขาที่ว่าด้วยความงามหรือความดีหรือปรัชญาศิลปะ^๕ การสร้างพระพุทธรูปเป็นการถ่ายทอดแนวคิดและจินตนาการที่สะท้อนถึงความศรัทธาที่มีต่อพระพุทธเจ้ามาเป็นองค์แทนของพระองค์ในลักษณะของงานศิลปะ ซึ่งนอกจากจะสื่อถึงความดีแล้ว ยังแสดงให้เห็นถึงความประสานสอดคล้องกันระหว่างปรัชญาพุทธศาสนาและปรัชญาศิลปะ จนก่อให้เกิดความงามที่มีคุณค่าทางสุนทรียภาพอย่างสูง ดังที่ศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี ได้กล่าวถึงพระพุทธรูปปางลีลา ซึ่งช่างสุโขทัยนิยมสร้างกันเป็นพิเศษว่า

“ในการมองดูพระพุทธรูป(ปางลีลา) ที่สวยงามแบบนี้รูปหนึ่ง เราจะรู้สึกว่ารูปร่างกำลังเคลื่อนไปข้างหน้าอย่างแผ่มข้อย มีนิ้วพระหัตถ์ทำท่าอย่างสุภาพเป็น เครื่องหมายแสดงถึงพระธรรมจักร คือ พระอริยาบถของพระองค์ขณะทรงดำเนินไปประกาศพระศาสนาของพระองค์ พระวรกายมีทรวดทรงอ่อนช้อยอย่างสวยงาม เพราะเหตุว่าในขณะที่พระองค์กำลังเอนไปทางด้านหนึ่งตามลักษณะการเคลื่อนที่ของพระขงขนั้น พระกรก็จะห้อยลงมาอย่างได้จังหวะตามลักษณะที่อ่อนโค้ง พระเศียรมีลักษณะคล้ายดอกบัวตูมและพระศอซึ่งผายออกเบื้องล่างก็ตั้งอยู่บนพระอังสาอย่างได้สัดส่วน”^๖

ทั้งนี้ เกี่ยวกับการรังสรรค์พระพุทธรูปให้มีลักษณะสอดคล้องกับคัมภีร์นั้น รองศาสตราจารย์ ดร.เชษฐ ติงสฤษดิ์ ได้ให้สัมภาษณ์ระบุว่า “ประติมากรผู้รังสรรค์พระพุทธรูป

^๓ วิบูลย์ ลี้สุวรรณ, ศิลปะกับชีวิต, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอสพีเอฟ พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๔๒), หน้า ๙๑.

^๔ พระมหาอุดม ปณฺญาโก, “การศึกษาวิเคราะห์พุทธศิลป์เชิงสุนทรียศาสตร์ : กรณีศึกษาเฉพาะพระพุทธรูปสมัยอยุธยา”, วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาปรัชญา, หน้า ๘.

^๕ บุญมี แท่นแก้ว, พุทธปรัชญาเถรวาท, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๕), หน้า ๘๐.

^๖ วิบูลย์ ลี้สุวรรณ, เรื่องเดิม, หน้า ๙๑.

รวมทั้งเครื่องทรงนั้น โดยมากจะมีได้เป็นผู้มีความมีความรู้ความเข้าใจในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา เพียงแต่ได้รับการถ่ายทอดให้ดำเนินการตามรับสั่งของพระมหากษัตริย์หรือพระมหาเถระหรือคหบดีผู้มีจิตศรัทธาที่จะสร้างพระพุทธรูปหรือเกิดจากความศรัทธาของประติมากรนั่นเอง อย่างไรก็ตามการที่ประติมากรไม่มีความรู้ความเข้าใจในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้งนั้น การรังสรรค์องค์พระพุทธรูปมาตลอดจนเครื่องทรงอาภรณ์ จึงเกิดจากองค์ความรู้กับความเข้าใจส่วนบุคคลของประติมากรแต่ละบุคคลล้วนๆ ประกอบกับความศรัทธาปสาทะ ดังนั้น การพบพระพุทธรูปบางองค์จึงไม่สามารถสรุปเหตุผลตามคัมภีร์ใดคัมภีร์หนึ่งได้ หากแต่อาจจะเพียงสันนิษฐานเทียบเคียงเท่านั้น”^๗

เนื่องจากพระพุทธรูปมีใช้รูปเหมือนของสมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า เพียงแต่เป็นสัญลักษณ์ที่รังสรรค์ขึ้นเป็นเครื่องอุทิศถวายแด่สมเด็จพระบรมศาสดา พระพุทธรูปจึงเป็นอุเทสิกเจดีย์ สำหรับคำว่าเจดีย์นั้น มาจากคำว่า เจตีย (เจตียะ) ในภาษาบาลี หมายถึงสิ่งที่ระลึกถึง เจดีย์นั้นมี ๔ ประเภท ได้แก่ ๑) ธาตุเจดีย์ คือ เจดีย์ซึ่งบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ๒) บริโภคเจดีย์ คือ เจดีย์ซึ่งบรรจุเครื่องบริวารและเครื่องใช้ไม้อ้อยของสมเด็จพระบรมศาสดารวมทั้งรอยพระพุทธรูปบาทซึ่งทรงประทับไว้ด้วย ๓) ธรรมเจดีย์ คือ เจดีย์ซึ่งบรรจุพระธรรม ทั้งนี้หมายรวมบรรดาพระธรรมที่มีการจารึกไว้ทั้งปวง และ ๔) อุเทสิกเจดีย์ คือ บรรดาสิ่งของต่างๆ ที่สร้างขึ้นเพื่ออุทิศถวายแด่สมเด็จพระบรมศาสดา โดยมากคือพระพุทธรูป เป็นต้น คติการสร้างเจดีย์อุทิศนั้น สืบเนื่องมาจากหลักเรื่องอุปารบุคคลที่พระพุทธรูปเจ้าทรงวางหลักไว้ก่อนที่จะเสด็จดับขันธปรินิพพาน เจดีย์จึงถือเป็นสัญลักษณ์ประการหนึ่งที่พึงสร้างถวายพระพุทธรูปเจ้าในฐานะที่ทรงเป็นอุปารบุคคลนั้น

๔.๑.๒ วิเคราะห์ความงามของพระพุทธรูปทรงเครื่องในเชิงปรัชญาด้านสุนทรียศาสตร์

ความงดงามของพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นนั้น นอกจากจะเป็นสิ่งที่มองเห็นได้ภายนอกเช่นนี้แล้ว ยังสามารถสื่อถึงพระพุทธรูปจริยาของพระองค์ตามตำราหรือคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่ได้อธิบายไว้ด้วย โดยเฉพาะตำรามหาบุรุษลักษณะที่แสดงถึงลักษณะพิเศษของพระพุทธรูปเจ้า ๓๒ ประการถือว่ามีอิทธิพลอย่างยิ่งต่อการสร้างพระพุทธรูปตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ลักษณะพิเศษของพระพุทธรูปทั่วไปที่เด่นชัด อาทิ

(๑) พระเกตุมาลา มีความกล่าวไว้ในมหาบุรุษลักษณะว่า ศีรษะเป็นรูปอุณหิส คำว่า “อุณหิส” หมายถึง ส่วนที่เป็นกระหม่อมของศีรษะซึ่งนูนสูงตั้งขึ้นอย่างสง่างามดั่งผ้าโพกหรือมงกุฏ การสร้างพระพุทธรูปจึงพยายามสร้างให้มีกระหม่อมสูงแตกต่างไปจากคนทั่วไป

(๒) พระศก พระพุทธรูปรุ่นแรกที่สร้างขึ้นในแคว้นคันธารราชูร์นั้น พระศกมีลักษณะเป็นเส้นหยิกสวย (แบบคดกริช) ซึ่งคงเป็นไปตามลักษณะของเทวรูปในศาสนาเดิมของผู้สร้าง ประกอบกับข้อมูลที่ได้รับการบอกเล่ามาเกี่ยวกับลักษณะของพระมหาบุรุษที่ว่า “ผมแยกเส้นกัน สีเขียวเข้มเหมือนดอกอัญชัน หรือโคนหางนกยูง หมวดเวียนขวา” ซึ่งได้ถูกตีความและสร้างพระพุทธรูปให้มีพระศกเช่นนั้น เวียนขวามวดเป็นปมกันหอย เตือนสติ ว่า ปัญหาทั้งหลายทั้งมวลที่มีอยู่นั้นเป็นได้ทั้ง ปัญหาโดยธรรมชาติ หรือเป็นเพราะ ตัวเราสร้าง ขึ้น การแก้ปัญหาต่าง ๆ ให้ใช้ปัญญาทั้งของตน และผู้เกี่ยวข้อง พยายามศึกษาวิเคราะห์ปัญหาแต่ละปัญหา แก้ไขให้สำเร็จมีความถูกต้องตาม หลักธรรม และเกิดความราบรื่นเรียบร้อยประดุจ เส้นพระเกศาเวียนเป็นทักษิณาวรรต

^๗ สัมภาษณ์ รศ.ดร.เชษฐ์ ดิงสัญลี, ๙ สิงหาคม ๒๕๖๐.

เส้นพระเกศา หมายถึง ปัญญาคุณ ทรงตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ด้วยพระองค์เองแล้วทรงสั่งสอน ผู้อื่นให้รู้ตามได้ การดำเนินชีวิตให้ใช้ปัญญาเป็นแสง สว่างส่องทางชีวิต ปัญหาทั้งหลาย ทั้งมวลที่มีอยู่นั้น ต้องใช้สติ และปัญญา พิจารณาวินิจฉัย ตัดสินชี้ขาด แก้ไขปัญหาให้หมดไป ที่ว่าใช้สติ คือ มีความระลึกรู้ตัวอยู่เสมอ มีความรับผิดชอบ ที่จะใช้ปัญญา เป็น แสงสว่าง นาทางแก้ไขปัญหาให้ราบรื่นเรียบร้อย พระเกตุมาลา

(๓) รูปวงที่เป็นลายกลมโค้งสะบัดเป็นเปลวเพลิง ที่ปรากฏอยู่ตรงกลางพระนลาฏ (หน้าผาก) นั้น คือ อุณาโลม ซึ่งมีลักษณะเป็นขนอ่อนละเอียดโค้งงอเป็นเปลวไฟขึ้นไปอย่างงดงาม ลักษณะนี้มีอยู่ในร่างกายของพระมหาบุรุษเท่านั้น

(๔) ลูกประคำ คล้องพระคอฉเวียงป่า ประคำนี้มีจำนวน ๑๐๘ ลูก หมายถึง จำนวนพระพุทธรูป ๒๘ พระองค์ พระอรหันต์ ๘๐ องค์ รวมเป็นมหาบารมี ๑๐๘

(๕) สายธูรา เป็นสายยาวคล้องฉเวียงป่า เช่นเดียวกับสายประคำ สายธูรานี้เป็นสายมงคลของพราหมณ์ ผู้เข้าบวชเป็นพราหมณ์ในครั้งแรกจะได้รับสายนี้ซึ่งจะต้องคล้องไปตลอดชีวิต การที่พระปฎิมาปรากฏมีสายธูรานี้ เพื่อแสดงว่า พระพุทธรูปท่านนั้นเคยดำรงพระชาติเป็นพราหมณ์มาก่อน

(๖) ลายในฝ่าพระหัตถ์ และฝ่าพระบาท แสดงถึงรูปพระธรรมจักรของพระพุทธองค์ หมายถึงความจริงของโลกและกฎธรรมะของโลกที่ต้องประสบอยู่ทุกเมื่อเชิวันไม่มีวันสิ้นสุด ชีวิตหมุนเวียนแปรผันอยู่ในความทุกข์ ไม่แน่นอน ศูนย์เปล่า ไม่มีตัวตน ความจริงอันนี้ไม่มีใครปฏิเสธได้ ทุกชีวิตในโลกถ้าต้องการพ้นทุกข์ต้องปฏิบัติตามข้อธรรมของพระพุทธเจ้า ซึ่งจะนำพาให้หลุดพ้นจากห้วงแห่งทุกข์ได้

(๗) ภาพสัตว์ประดับฐานองค์พระ ฐานที่รองรับองค์พระบางองค์มีภาพสัตว์ต่าง ๆ ประดับอยู่รอบฐาน เช่น รูปหนุมาน รูปโค รูปสิงห์ รูปพญานาค รูปสัตว์ดึกดำบรรพ์ ภาพสัตว์เหล่านี้เป็นธรรมาธิษฐานแสดงว่าพระพุทธองค์จะไปตกอยู่แห่งหนตำบลใดก็ตาม ย่อมเป็นที่รักใคร่ของสรรพชีวิตในโลกทั้งสิ้น แต่ภาพสัตว์บางภาพก็บ่งบอกถึงประวัติของสถานที่สร้างก็มี เช่น พระบูชาแบบที่มีฐานเป็นหัวช้าง เป็นพระที่สร้างในสมัยล้านช้าง

(๘) บัรรอบฐานองค์พระ เรียกว่า ฐานบัวคว่ำบัวหงาย หมายถึง ดอกไม้แห่งความบริสุทธิ์ของโลก เป็นเครื่องหมายของพระพุทธเจ้า

(๙) ปฎิมากรรมโบราณบางองค์มีฐาน ๘ เหลี่ยม (เช่น พระสมัยเชียงแสน) และเจาะฐานเป็นช่องลายต่าง ๆ นับได้ ๘ ช่อง สิ่งที่ทำขึ้นไว้นี้ หมายถึง อัฐบริหาร คือ เครื่องใช้สอยของบรรพชิต ๘ อย่าง

(๑๐) ริวจีวรที่คลุมพระวรกายอย่างบางแทบจะมองไม่เห็น หมายถึง จตุบริสุทธิศีล คือ ปาฏิโมกขสังวร อินทริยสังวร อาชีวรปาริสุทธิและปัจฉัยปัจจเวกขณะ^๔

(๑๑) พระพักตร์เต็มไปด้วยความสงบร่มเย็น ทรงอำนาจไม่บึ้งตึง และพระสีหนุ งามประดุจคางราชสีห์ คือ พระหนุโค้ง เหมือนวงพระจันทร์ เตือนสติว่า การกระทำการสิ่งใดต้องอยู่ในกรอบของความถูกต้องดีงาม ไม่ผิดระเบียบแบบแผนและกฎหมาย ต้องตั้งมั่น อยู่ใน ศีล สมาธิ ปัญญา

^๔ พินัย ศักดิ์เสณีย์, **ของดีจากหิ้งพระ**, (กรุงเทพมหานคร: โพธิ์สามต้นการพิมพ์, ม.ป.ท.), หน้า ๓๒-๓๓.

และตัดความขุ่นมัวในสิ่งไม่ดีไม่งามไม่ถูกต้องออกไปเสีย ภายในต้องสงบนิ่งใส สะอาด และอย่าหวังผลให้ได้ดังอุดมคติเกินไปชีวิต จะได้มีความสงบสุข

(๑๒) พระเศียร พระอุณาโลม โลมาระหว่างคิ้ว เวียนขวาวอย่างเข้มน่าพิกา เตือนสติว่า ทำอะไร คิดอะไร ต้องมีความถูกต้อง เป็น แบบอย่างที่ดี และเป็นไปตามทานองคลองธรรม สิ่งที กระทานอกจากมีความถูกต้องดีงาม ต้องมีความ บริสุทธิ์ยุติธรรม ตั้งอยู่บนความเมตตา คือ ความรัก ความกรุณา คือ ความสงสารและต้องเป็นไปโดยธรรม เพื่อรักษาธรรม

(๑๓) พระเนตรหลบต่ำเล็กน้อย เตือนสติให้มีความ สारวมระมัดระวังให้อยู่ในกรอบของความ พอเหมาะพอดี ไม่หลงลืมตัว ไม่ประมาท ให้สำรวจ มองดูตัวเราเองบ้าง ต้องสำรวจปัญหาที่เกิดขึ้น จากตัวเราเองก่อน มีอะไรยังขาดตกบกพร่องอยู่ก็แก้ไขปรับปรุงเสีย สारวมสติให้สงบนิ่ง รู้สึกรู้ตัวอยู่ เสมอ และมีสมาธิ

(๑๔) พระกรรณยาวซ้อนเป็น ๒ ชั้น เตือนสติให้หูหนัก อย่าเชื่อฟังแต่คนข้างเคียง โดยไม่ใช้ปัญญาไตร่ตรอง ต้องฟังเสียงส่วนใหญ่

(๑๕) นู่นเป็นสัน เตือนสติให้หายใจด้วยจมูกของเราเอง คือ ช่วยตัวเองก่อน มีความถึงพร้อมแห่งประโยชน์ตน คือ ฟังตนเองได้

(๑๖) พระโอษฐ์หุบมีลักษณะยิ้ม, ลำพระศอกกลมงามเสมอตลอด เตือนสติว่าให้ประพฤติดชอบด้วยวาจา คือ วจี สุจริต ได้แก่ เว้นจาก พูดเท็จ ส่อเสียด คำหยาบ เพ้อเจ้อ รู้จักสงบปากเพื่อความสงบสุขให้ตนเองและผู้อื่น รู้จักประมาณการในการบริโภค คือ รู้ตัว รู้คิด ตรวจ สิ่งที่จะผ่านลำคอลงไป เพื่อดำรงชีวิตและสุขภาพ ไม่ผิดศีลและเบียดเบียนผู้อื่นให้เดือดร้อน

(๑๗) พระวรกายตั้งตรงและพระสรีระบริบูรณ์ เตือนสติให้ระลึกร่างกาย สติ รู้เท่าทันในกายสังขารไม่หลงมัวเมา รู้รักษาสุขภาพอนามัย บริหารกาย บริหาร จิต ให้สุขภาพ สมบูรณ์ ทั้งกายและจิต

(๑๘) นิ้วพระหัตถ์ทั้ง ๔ มีทั้งยาวเท่ากันและยาวไม่เท่ากัน เตือนสติ ให้ปฏิบัติการกิจทั้งหลายทั้งปวง ด้วยตัวของเราเอง อย่างมีความมั่นใจ รักในการทำงานอย่างสม่ำเสมอ ด้วยความวิริยะอุตสาหะ นิ้วทั้ง ๔ เมื่อกำมือแล้วจะยาว เท่ากัน เตือนสติว่า งานทั้งหลายต้องเริ่มดำเนินการ จึงจะมีผลงานเกิดขึ้น ปฏิบัติเพื่อความเท่าเทียมกันกับผู้อื่น คือ ปฏิบัติเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น ช่วยเหลือผู้อื่น เป็นที่พึ่งของผู้อื่นได้

(๑๙) ฝ่าพระบาทราบเสมอกัน นิ้วพระบาท ยาวเท่ากัน เตือนสติให้ห่างไกลจากกิเลสและอบายมุขทั้งปวง ให้มีความถูกต้องในการก้าว ย่าง ยึดมั่นในหลักธรรม ระเบียบแบบแผน และกฎหมายของบ้านเมือง สามารถยืนบนเท้าตนเอง คือ ฟังตนเองได้

(๒๐) พุทธลีลาลักษณะ เป็นพระพุทธรูปในอิริยาบถก้าวเดิน พระบาทซ้ายก้าวไปข้างหน้า ยกสันพระบาทขวา พระกร ขวาวอยู่ในท่าไกว พระหัตถ์ซ้ายยกขึ้นเสมอพระอุระ ป้อนไป เบื้องหน้า ความหมาย มีความหมายได้เป็น ๒ นัย คือ นัย แรก เหมือนกับปางเสด็จลงจากดาวดึงส์ และนัยที่สอง หมายถึง พระพุทธรองค์เสด็จจาริกสั่งสอนเผยแผ่พระศาสนาแก่ประชาชนตามแคว้นต่าง ๆ ปางลีลา

(๒๑) ปางสมาธิ ลักษณะ เป็นพระพุทธรูปนั่งขัดสมาธิ หายพระหัตถ์ทั้งสองวางอยู่บนพระเพลา พระหัตถ์ขวาซ้อนบนพระหัตถ์ซ้าย ความหมาย พระพุทธรองค์ประทับ นั่งขัดสมาธิใต้ต้นมหาโพธิ์

ณ ตำบลพุทธคยา ใกล้แม่น้ำเนรัญชรา เพื่อพิจารณาวิธีหลุดพ้นจากทุกข์ โดยตั้งพระทัยมั่นว่าจะไม่เสด็จลุกขึ้น ตราบเท่าที่ยังไม่ทรงบรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณ

เกี่ยวกับประเด็นเรื่องสัญลักษณ์ที่เป็นสื่อถึงปรัชญาที่แฝงอยู่ในพระพุทธรูปดังกล่าวมานี้ เมื่อพิจารณาถึงทัศนะของนักปรัชญา เช่น เฮเกล (Hegel) มีแนวคิดที่ว่า ความงาม คือ ความจริงที่ฉายจากสิ่งสมบูรณ์ผ่านโลกทางประสาทสัมผัสตามที่จิตของมนุษย์สามารถเข้าใจได้ ความงามจึงเป็นความจริงที่เรารับรู้ได้ในสิ่งต่างๆ รอบตัวและความงามของพระพุทธรูปที่มีสุนทรียภาพคือ พระพุทธรูปลักษณะอื่นๆ ในพระพุทธรูปวิมา พิจารณาโดยพระสรีระทั่วไปแล้วจะพบว่า ศิลปินพยายามทำให้เกิดความงาม ๗ แห่ง เช่น พระอุระ (อก) พระปรัศว์ (สีข้าง) พระพาหา (แขน) พระปฤษฎางค์ (หลัง) เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อให้สมบูรณ์ด้วย คุณะ คือหลักเกณฑ์แห่งการสร้างตามตำรามหาบุรุษลักษณะ^๙ นั่นเอง ในส่วนอื่นๆ ของพระพุทธรูปก็เป็นในลักษณะเช่นเดียวกัน

การสร้างพระพุทธรูปจึงเป็นสิ่งที่ละเอียดอ่อนและแฝงไปด้วยความพยายามอันแรงกล้าของผู้สร้างที่จะให้ผลงานของตนมีความงดงามและถูกต้องตามลักษณะนิยม ทั้งยังต้องคำนึงถึงความรู้สึกที่ตึงต้ามของผู้กราบไหว้บูชาด้วย และที่สำคัญการสร้างพระพุทธรูปนั้นอาจจะกล่าวได้ว่าเป็นการใช้ศิลปะเชิงสัญลักษณ์ที่ทรงคุณค่ายิ่ง ดังที่กอมบริซและกูตแมน นักทฤษฎีการเลียนแบบสมัยใหม่มีทัศนะตรงกันว่า ศิลปะคือสัญลักษณ์หรือภาษาประเภทหนึ่ง ซึ่งหมายถึง การทำสิ่งหนึ่งขึ้นมาใหม่ให้เป็นตัวแทนหรือสัญลักษณ์ของอีกสิ่งหนึ่งซึ่งทั้งสองสิ่งอาจจะเหมือนกันหรือไม่เหมือนกันก็ได้ ทั้งสองท่านนี้ได้เรียกชื่อทฤษฎีนี้ว่า “ทฤษฎีสัญลักษณ์”^{๑๐}

การสร้างพระพุทธรูปอาจจะกล่าวได้ว่าเป็นการใช้ทฤษฎีสัญลักษณ์มาประกอบ เพราะการที่พระพุทธรูปมิได้เหมือนพระองค์จริงของพระพุทธเจ้านั้น มิได้หมายความว่าศิลปินขาดความรู้ ความสามารถ ในทางศิลปะเสียทีเดียว ที่จะสร้างรูปเหมือนมิได้ แต่การสร้างพระพุทธรูปนั้นมิได้คำนึงถึงความเหมือนเพียงอย่างเดียว แต่ยังคำนึงถึงปรัชญาที่สอดแทรกอยู่ในองค์พระพุทธรูปด้วย ดังเช่น มีการอธิบายความหมายของสัญลักษณ์ที่ปรากฏในพระพุทธรูปส่วนต่างๆ ไว้ ดังได้กล่าวแล้วในเบื้องต้น

เมื่อคติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องได้แผ่ขยายเข้ามาในสังคมไทย นับตั้งแต่คติจักรวรรดิน ตามพระพุทธศาสนานิกายมหายาน และในลำดับต่อมา อิทธิพลการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่อง ก็ได้เข้ามามีอิทธิพลพร้อมกับคัมภีร์ชมพูบดีสูตร ที่อธิบายลักษณะของพระเจ้าจักรพรรดิพร้อมเครื่องทรงไว้อย่างละเอียด ศิลปินที่จะรังสรรค์พระพุทธรูปทรงเครื่องในชั้นหลังนี้ย่อมสามารถศึกษาจากเหตุการณ์ตามเนื้อความที่ปรากฏในคัมภีร์ชมพูบดีสูตรแล้ว ก็จะต้องมุ่งประเด็นศึกษาในเหตุการณ์ที่สมเด็จพระบรมศาสดาทรงกระทำพุทธาภินิหารแปลงพระองค์เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ว่าเนื้อความตอนดังกล่าวได้บรรยายไว้มากน้อยเพียงใด ดังนี้

“พระเจ้าชมพูบดีก็เสด็จเข้าไปในระหว่างพรมทั้งหลายสองนั้น บางพระองค์ก็จับจงบ่าแห่งพระยาชมพูบดีนั้นกดลงว่าบิดรเป็นแต่ผู้รักษาไว้ซึ่งขอบขันธเสมา เชิญบิดรก้มพระกายลงๆ

^๙ ราชบัณฑิตยสถาน, ศิลปกรรมไทย : พระพุทธรูปวิมา พระบรมมหาราชวัง วัด เรือนไทยภาคกลาง, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด อรุณการพิมพ์, ๒๕๔๑), หน้า ๒-๓.

^{๑๐} จรูญ โกมุตตานนท์, สุนทรียศาสตร์ : ปัญหาเบื้องต้นในปรัชญาศิลปะและความงาม, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (ปทุมธานี: มหาวิทยาลัยรังสิต, ๒๕๔๐), หน้า ๒๗.

อย่าเดินเหินๆ เข้าไปใกล้จะถึงสำนักนี้สมเด็จพระเจ้าราชาธิราชอยู่แล้วสมเด็จพระเจ้าชมพูได้ฟังว่า ใกล้อยู่แล้วก็มีพระไทยสดุดะตกประหม่า ก็คุกเข่า ลงเดินเข้าไปก็ถึงคนธรรพ์ทั้งหลายแสนหนึ่ง อันถือ เพศเป็นชาวศุริยดนตรี แล้วแลขับร้องรำฟ้อนประโคมแตรสังข์ เครื่องดุริยางคดนตรีบำรุงบำเรอ สมเด็จพระมหากรุณา เมื่อเข้าไปพ้นคนธรรพ์แล้ว สมเด็จพระเจ้าชมพูได้ทอดพระเนตรเห็นองค์ สมเด็จพระมหากรุณา อันทรงพระรูป ปุริสลักษณะ แลพระอัสติยานุพยัญชนะแปดสิบประการ รุ่งเรืองไปด้วยฉัพพรรณรังสี พระรัศมี หกประการอันเปล่งออกจากพระสรีรกายสว่างกระจ่างแจ้งงาม ประดุจดั่งว่าแก้วมณีโชติได้แสงดวง เสด็จอยู่เหนือรัตนบัลลังก์อันประเสริฐ มีท้าวมหาพรหมถือทิพ เสวตรฉัตรกางกั้นอยู่ในทิศาภาคัยข้างพระปฤษฎางค์เมื่อท้าวเธอทอดพระเนตรเห็นองค์สมเด็จพระ มหากรุณารัศมีนั้นมโหฬารทรงพระกายอยู่ได้ พระกายนั้นหวั่นไหวกลัวเกรงพระเดชพระคุณนั้นเป็น พันกำลัง”^{๑๑}

ความตอนนี บรรยายพุทธลักษณะของสมเด็จพระบรมศาสดาไว้อย่างชัดเจน ว่าทรง ประกอบด้วย (๑) ประกอบด้วยปุริสลักษณะ (๒) มีพระอัสติยานุพยัญชนะ ๘๐ ประการ (๓) มีพระ ฉัพพรรณรังสี พระรัศมีหกประการอันเปล่งออก (๔) เสด็จอยู่เหนือรัตนบัลลังก์อันประเสริฐ

(๑) ปุริสลักษณะ คือ มหาบุรุษลักษณะ ลักษณะของมหาบุรุษมี ๓๒ ประการ มาใน มหาปทานสูตร แห่งทีฆนิกาย มหาวรรค และลักขณสูตร แห่งทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค พระสูตรต้นตปิฎก โดยย่อ คือ ๑) สุปติภูติปาโท มีฝ่าพระบาทราบเสมอกัน ๒) เหมฐาปาตเลสุ จุกานี ขาดานี ลาย พ้นพระบาทเป็นจักร ๓) อายตปณฺหิ มีสันพระบาทยาว (ถ้าแบ่ง ๔, พระขงฆ์ตั้งอยู่ในส่วนที่ ๓) ๔) ที่ขงฺคฺลฺลฺ มีนิ้วยาวเรียว (หมายถึงนิ้วพระหัตถ์และพระบาทด้วย) ๕) มุฑฺตลนฺหตฺตปาโท ฝ่าพระหัตถ์ และฝ่าพระบาทอ่อนนุ่ม ๖) ขาลฺลนฺทปาโท ฝ่าพระหัตถ์และฝ่าพระบาทมีลายดุจดั่งดาบ ๗) อุตฺตฺสขปา โท มีพระบาทเหมือนสังข์คว่ำ อัฐิข้อพระบาทตั้งลอยอยู่หลังพระบาท กลับกลอกได้คล่อง เมื่อทรง ดำเนินผิดกว่าสามัญชน ๘) เณฺนิขงฺโฆ พระขงฆ์เรียวดุจแข้งเนื้อทราย ๙) ลฺลิตโก ว อโนนมนฺโต อุโกหิ ปาณิตเลหิ ฌณฺณกานี ปรามสฺติ เมื่อยืนตรง พระหัตถ์ทั้ง ๒ ลูบจับถึงพระขาน ๑๐) โกโสหิตวตฺตคฺคฺยโห มีพระคุดทะเร้นอยู่ในฝ่า ๑๑) สุวณฺณวณฺโณ มีฉวีวรรณดุจสีทอง ๑๒) สฺขุมจฺฉวฺ พระฉวีละเอียด ธุลี ละอองไม่ติดพระกาย ๑๓) เอเกกโลโม มีเส้นพระโลมาเฉพาะขุมละเส้น ๑๔) อุทฺธคฺคโลโม เส้นพระ โลมาดำสนิท เวียนเป็นทักษิณาวฏ มีปลายอนขึ้นข้างบน ๑๕) พรหมชฺคฺตโต พระกายตั้งตรงดุจท้าว มหาพรหม ๑๖) สดฺตฺสสฺสโต มีพระมิ่งสะอุมเต็มในที่ ๗ แห่ง (คือ หลังพระหัตถ์ทั้ง ๒, และหลังพระบาท ทั้ง ๒, พระอังสาทั้ง ๒, กับลำพระคอ) ๑๗) สีสฺหปฺพพฺพตฺตมาโย มีส่วนพระสรีรกายบริบูรณ์ (ถ้าพิ) ดุจ กิ่งท่อนหน้าแห่งพญาราชสีห์ ๑๘) ปิตนฺตรโส พระปฤษฎางค์ราบเต็มเสมอกัน ๑๙) นิโครธปริมณฺทโล ส่วนพระกายเป็นปริมณฑล ดุจปริมณฑลแห่งต้นไทร (พระกายสูงเท่ากำบว้าของพระองค์ ๒๐) สมวณฺณกฺขณโธ มีลำพระศอกกลมงามเสมอดล ๒๑) รสคฺคฺคคฺคฺ มีเส้นประสาทสำหรับรับรสพระ กระจายอาหารอัน ๒๒) สีสฺหนฺนฺ มีพระหนุดุจคางแห่งราชสีห์ (โค้งเหมือนวงพระจันทร์) ๒๓) จตฺตาสีสฺทน โธ มีพระทนต์ ๔๐ ซี่ (ข้างละ ๒๐ ซี่) ๒๔) สมทนฺโต พระทนต์เรียบเสมอกัน ๒๕) อวิวรทนฺโต พระทนต์ เรียบสนิทมิได้ห่า ๒๖) สฺสสุกฺกทาโร เชื้อพระทนต์ทั้ง ๔ ขาวงามบริสุทธิ์ ๒๗) ปหฺตฺตชีวโห พระชีวหา อ่อนและยาว (อาจแผ่ปกพระนลาฏได้) ๒๘) พรหมสโร กรวิกภาณิ พระสุรเสียงดุจท้าวมหาพรหม

^{๑๑}สมเด็จพระ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ “มหาชมพูตีสสูตร”, เรื่องท้าวมหาชมพู, หน้า ๔๖.

ตรัสมีสำเนียงดุจนกการเวก ๒๙) อภินิเณตโต พระเนตรดำสนิท ๓๐) โคปุโม ดวงพระเนตรแจ่มใส
ดุจตาลูกโคเพ็งคลอด ๓๑) อุณณา ภูมิบุตรเร ชาตา มีอุณาโลมระหว่างพระโขนง เวียนขวา เป็น
ทักษิณาวฏ ๓๒) อุณหิสสีโส มีพระเศียรงามบริบูรณ์ดุจประดับด้วยกรอบพระพักตร์^{๑๒}

(๒) พระอสีตยานุพยัญชนะ คือ พระลักษณะข้อปลีกย่อยของพระมหาบุรุษ
(นอกเหนือจากมหาบุรุษลักษณะ ๓๒)อีก ๘๐ ประการ คือ ๑) มีนิ้วพระหัตถ์และนิ้วพระบาทอัน
เหลื่องาม ๒) นิ้วพระหัตถ์และนิ้วพระบาทเรียวออกไป โดยลำดับแต่ต้นจนปลาย ๓) นิ้วพระหัตถ์ แล
นิ้วพระบาทกลมดุจนายช่างกลึงเป็นอันดี ๔) พระนขาทั้ง ๒๐ มีสีอันแดง ๕) พระนขาทั้ง ๒๐ นั้นงอน
งามซ้อนขึ้นเบื้องบนมิได้ค้อมลงเบื้องต่ำ ดุจเล็บแห่งสามัญชนทั้งปวง ๖) พระนขานั้นมีพรรณอันเกลี้ยง
กลม สนิทมิได้เป็นริ้วรอย ๗) ข้อพระหัตถ์และข้อพระบาทซ่อนอยู่ในพระมังสะ มิได้สูงขึ้นปรากฏ
ออกมาภายนอก ๘) พระบาททั้งสองเสมอกัน มิได้ย่อมใหญ่กว่ากัน มาตราเท่าแม่สีดงา
๙) พระดำเนินงามดุจอาการเดินแห่งกุญชรชาติ ๑๐) พระดำเนินงามดุจสีหราช ๑๑) พระดำเนินงาม
ดุจดำเนินแห่งหงส์ ๑๒) พระดำเนินงามดุจอุสภราชดำเนิน ๑๓) ขณะเมื่อยืนจะย่างดำเนินนั้น ยกพระ
บาทเบื้องขวาออกไปก่อน พระกายเอียงไปข้างเบื้องขวาก่อน ๑๔) พระขานมณฑลเกลี้ยงกลมงาม
บริบูรณ์ บมิได้เห็นอัฐิสะบ้าปรากฏออกมาภายนอก ๑๕) มีบุรุษพยัญชนะบริบูรณ์ คือมิได้มี
กิริยามารยาทคล้ายสตรี ๑๖) พระนาภิมิได้บกพร่อง กลมงามมิได้วิกลในทีเดียวหนึ่ง ๑๗) พระอุทรมี
สัณฐานอันลึก ๑๘) ภายในพระอุทรมีรอยเวียนเป็นทักษิณาวฏ ๑๙) ลำพระเพลาทั้งสองกลมงามดุจลำ
สุวรรณกัทลี ๒๐) ลำพระกรทั้งสองงามดุจวงแห่งเอราวัณเทพยหัตถิ ๒๑) พระอังกายพใหญ่่น้อย
ทั้งปวงจำแนกเป็นอันดี คือ งามพร้อมทุกสิ่งหาที่ตำหนิบมิได้ ๒๒) พระมังสะที่ควรจะหนากัหนา ที่
ควรจะบางก็บางตามที่ทั่วทั้งพระสรีรกาย ๒๓) พระมังสะมิได้หดหู่ในที่ใดที่หนึ่ง ๒๔) พระสรีรกายทั้ง
ปวงปราศจากต่อมและไฝปาน มูลแมลงวันมิได้มีในที่ใดที่หนึ่ง ๒๕) พระกายงามบริสุทธิ์พร้อมสมกัน
โดยตามลำดับทั้งเบื้องบนแลเบื้องล่าง ๒๖) พระกายงามบริสุทธิ์พร้อมสิ้นปราศจากมลทินทั้งปวง ๒๗)
ทรงพระกำลังมาก เสมอด้วยกำลังแห่งกุญชรชาติ ประมาณถึงพันโกฏิข้าง ถ้าจะประมาณด้วยกำลัง
บุรุษก็ได้ถึงแสนโกฏิบุรุษ ๒๘) มีพระนาสิกอันสูง ๒๙) สัณฐานนาสิกงามแลลัม ๓๐) มีพระโอษฐ์เปื่อง
บนเปื่องต่ำมิได้เข้าออกกว่ากัน เสมอเป็นอันดี มีพรรณแดงงามดุจสีผลตำลึงสุก ๓๑) พระทนต์บริสุทธิ์
ปราศจากมูลมลทิน ๓๒) พระทนต์ขาวดุจดั่งสีสังข์ ๓๓) พระทนต์เกลี้ยงสนิทมิได้เป็นริ้วรอย ๓๔) พระ
อินทรีย์ทั้ง ๕ มีจักขุนทรีย์เป็นอาทิงามบริสุทธิ์ทั้งสิ้น ๓๕) พระเขี้ยวทั้ง ๔ กลมบริบูรณ์ ๓๖) ดวงพระ
พักตร์มีสัณฐานยาวสวย ๓๗) พระปรางค์ทั้งสองดูเปล่งงามเสมอกัน ๓๘) ลายพระหัตถ์มีรอยอันลึก
๓๙) ลายพระหัตถ์มีรอยอันยาว ๔๐) ลายพระหัตถ์มีรอยอันตรง บมิได้ค้อมคด ๔๑) ลายพระหัตถ์มี
รอยอันแดงรุ่งเรือง ๔๒) รัศมีพระกายโอภาสเป็นปริณทลโดยรอบ ๔๓) กระพุ่มพระปรางค์ทั้งสอง
เคร่งครัดบริบูรณ์ ๔๔) กระบอกพระเนตรกว้างแลยาวงามพอสมกัน ๔๕) ดวงพระเนตรก่อปรด้วย
ประสาททั้ง ๕ มีขาวเป็นอาทิผ่องใสบริสุทธิ์ทั้งสิ้น ๔๖) ปลายเส้นพระโลมาทั้งหลายมิได้งอมิได้คด
๔๗) พระชิวหามีสัณฐานอันงาม ๔๘) พระชิวหาอ่อนบมิได้กระด้างมีพรรณอันแดงเข้ม ๔๙) พระ
กรรมทั้งสองมีสัณฐานอันยาวดุจกลับปทุมชาติ ๕๐) ช่องพระกรรมมีสัณฐานอันกลมงาม

^{๑๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐
(กรุงเทพมหานคร, ๒๕๔๖), ๒๓๕๗.

๕๑) ระเบียบพระเส้นทั้งปวงนั้นสละสลวยปมิดได้หุดหู่ในที่อันใดอันหนึ่ง ๕๒) แฉกพระเส้นทั้งหลายซ่อนอยู่ในพระมั่งสะทั้งสิ้น ปมิดได้เป็นคลื่นฟูขึ้นเหมือนสามัญชนทั้งปวง ๕๓) พระเศียรมีสัณฐานงามเหมือนฉัตรแก้ว ๕๔) ปริณมทลพระนลาฏโดยกว้างยาวพอสมกัน ๕๕) พระนลาฏมีสัณฐานอันงาม ๕๖) พระโขนงมีสัณฐานอันงามดุจคันธนูอันงอไว้ ๕๗) พระโลมาที่พระโขนงมีเส้นอันละเอียด ๕๘) เส้นพระโลมาที่พระโขนงงอกขึ้นแล้วล้มราบไปโดยลำดับ ๕๙) พระโขนงนั้นใหญ่ ๖๐) พระโขนงนั้นยาวสุดทางพระเนตร ๖๐) ผิวพระมั่งสะละเอียดทั่วทั้งพระกาย ๖๒) พระสร้อยกายรุ่งเรืองไปด้วยสิริ ๖๓) พระสร้อยกายมิได้มัวหมอง ผ่องใสอยู่เป็นนิตย์ ๖๔) พระสร้อยกายสดชื่นดุจดวงดอกปทุมชาติ ๖๕) พระสร้อยสัมผัสอ่อนนุ่มสนิท ปมิดได้กระด้างทั่วทั้งพระกาย ๖๖) กลิ่นพระกายหอมฟุ้งดุจกลิ่นสุคนธกฤษณา ๖๗) พระโลมามีเส้นเสมอกันทั้งสิ้น ๖๘) พระโลมามีเส้นละเอียดทั่วทั้งพระกาย ๖๙) ลมอัสสาสะและปัสสาสะลมหายพระทัยเข้าออกก็เดินละเอียด ๗๐) พระโอษฐ์มีสัณฐานอันงามดุจแยม ๗๑) กลิ่นพระโอษฐ์หอมดุจกลิ่นอุบล ๗๒) พระเกศาดำเป็นแสง ๗๓) กลิ่นพระเกศาหอมฟุ้งจรดลบล๗๔) พระเกศาหอมดุจกลิ่นโกมลบุบผชาติ ๗๕) พระเกศา มีสัณฐานเส้นกลมสลวยทุกเส้น ๗๖) พระเกศาดำสนิททั้งสิ้น๗๗) พระเกสากอปรด้วยเส้นอันละเอียด๗๘) เส้นพระเกศา มิได้ยุ่งเหยิง๗๙) เส้นพระเกศาเวียนเป็นทักษิณาวฏฏทุกๆ เส้น ๘๐) วิจิตรไปด้วยระเบียบพระเกตุมาลา กล่าวคือถ้องแถวแห่งพระรัศมีอันโชตินาการขึ้น ณ เบื้องบนพระอุตม์มงคลโรตม์ฯ^{๑๓}

(๓) ฉัพพรรณรังสี คือ รัศมี ๖ ประการ ซึ่งเปล่งออกจากพระวรกายของพระพุทธเจ้า ได้แก่ ๑) นิล เขียวเหมือนดอกอัญชัน ๒) ปิต เหลืองเหมือนหรรดาสทอง ๓) โลหิต แดงเหมือนตะวันอ่อน๔) โอทาท ขาวเหมือนแผ่นเงิน ๕) มัญเชฐ สีหงสบาท เหมือนดอกเข่งหรือหงอนไก่ ๖) ประภัสสร เลื่อมพรายเหมือนแก้วผลึก^{๑๔}

(๔) รัตนบัลลังก์ คือ บัลลังก์ที่พระพุทธเจ้าประทับนั่งตรัสรู้, ที่ประทับใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ กล่าวกันว่า ภายหลังที่ทรงตรัสรู้แล้ว รัตนบัลลังก์จะปรากฏโดยเสด็จ อันเป็นผลมาจากบุญบารมีที่ได้ทรงสร้างสมมา^{๑๕}

คุณสมบัติทั้งสี่ประการนี้ เป็นคุณสมบัติสำคัญของสมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ปรากฏเป็นปกติอยู่แล้ว แม้จะทรงดำรงพระองค์ในพระรูปของบรรพชิต ดังนั้น คุณสมบัติทั้งสี่ประการนี้ จึงปรากฏในพุทธลักษณะและพุทธศิลป์ของพระพุทธปฏิมา โดยทั่วไป

อนึ่ง ในคัมภีร์ชมพูสูตร ได้บรรยาย ถึงพระรูปวรกายที่สมเด็จพระบรมศาสดาตถาคตทรงเนรมิตพระองค์เป็นสมเด็จพระบรมกษัตริย์ อย่างสมเด็จพระบรมจักรพรรดิกษัตริราชเจ้า ดังนี้ “...ฝ่ายสมเด็จพระพุทธองค์เจ้านั้นนฤมิตรพระบวรกายเป็นบรมกษัตริย์ทรงพระรูปพระโฉมงามดุจดั่งว่าท้าวมหาพรหมเสด็จสถิตย์อยู่เหนือรัตนบัลลังก์ภายในพระมหาปราสาทมีนางราชกัลยาอันทรงรูปโฉมอันอุดมแน่นเฝ้าอยู่เบื้องซ้ายเบื้องขวาเบื้องพระปฤษฎางค์นั้นท้าวมหาพรหมถือทิพย์เสวตรฉัตร ลำดับท้าวมหาพรหมออกไปนั้น ถึงหมู่คนธรรพ์ทั้งหลายแสนหนึ่ง อันเป็นชาว

^{๑๓}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐ (กรุงเทพมหานคร, ๒๕๔๖), ๓๙๐๒ – ๓๙๐๓.

^{๑๔}เรื่องเดียวกัน, ๕๙๗.

^{๑๕}เรื่องเดียวกัน, ๒๖๕๖.

พนักงานดุริยางค์ดนตรี ใซจะมีแต่แสนเดียวเท่านั้นหามิได้คนธรรพ์ทั้งหลายอันถือเพศเป็นชาวดุริยางค์ดนตรี จับประจำการอยู่ข้างหน้าก็แสนหนึ่ง...”^{๑๖}

นอกจากนี้ ความในคัมภีร์ ยังกล่าวถึงอาวุธของสมเด็จพระบรมศาสดาในรูปพระเจ้าจักรพรรดิ เมื่อต้องต่อกรแสดงฤทธิ์กับพระเจ้าชมพูบดี ดังนี้ “...สมเด็จพระมหากุณา พระองค์ก็นฤมิตรจักรเพชรอันหนึ่งให้กันทางทิศกัณฑ์วิษณุนั้นไว้ วิษณุก็มีอาจสามารถจะกระทำอิทธิฤทธิ์ต่อสู้จักรเพชรนั้นได้ ก็กลับหลังหนีจักรเพชรนั้นมา “ จกโก ธาวิตวา ” จักรเพชรนั้นไล่หุบตอยเผาสนวิษณุนั้นไปตราบทั่วถึงสำนักนี้พระเจ้าชมพูบดี...”^{๑๗}

“...สมเด็จพระมหากุณาก็นฤมิตรศรเพชรอันหนึ่ง ให้ไล่สังหารราญรอนนาคราซทั้งสองๆ ก็มีอาจต่อฤทธิ์แห่งศรเพชรนั้นได้ แพ้อำนาจแห่งศรเพชรนั้นแล้ว ก็กลับกลายเป็นฉลองพระบาทคินดั่งเก่า สมเด็จพระเจ้าชมพูบดีก็สิ้นฤทธิ์สิ้นเดช มีอุปมาดังพระยาครุอันมีปีกซ้ายแลปีกขวาอันหักแล้ว ถ้ามีดังนั้นมีอุปมาดังอสรพิษ อันบุทคลถอดถอนเขี้ยวเสียแล้ว แต่ทว่าเอาไครด้วย เธอมีมานะหิฐอันกระด้างดื้อดั่ง ถึงแพแล้วก็ว่ายไม่แพ่ ตั้งอิสระอยู่กระนั้น มิได้ถวายนมัสการ...”^{๑๘}

ครั้นเมื่อพระเจ้าชมพูบดี ทรงคลายหิฐมานะแล้วทรงสดับพระสัทธรรมจากสมเด็จพระบรมศาสดา รูปพระเจ้าจักรพรรดิราชก็กลายเป็นพระรูปของสมเด็จพระบรมศาสดาตลาคตในเพศบรรพชิต ปรากฏความตามคัมภีร์ ดังนี้

“...ดูกรบพิตรพระราชสมภาร ถ้าพระองค์จะปรารภนาพระนฤพานจงสละสมบัติออกทรงบรรพชาเถิด “ ปพพา เซสสามิ ” พระเจ้าข้า ข้าพเจ้าก็จะไคร่ทรงบรรพชาทำไฉนจะได้บรรพชาเล่า ดูกรบพิตรพระราชสมภาร บพิตรอย่าปริวิตกเลย ตรัสเท่าดังนั้นแล้ว พระองค์คลายเสียซึ่งอิทธาภิสังขารพระนครอันใหญ่กว้างก็สูญหายกลับกลายเป็นเวฬุวันมหาวิหารขึ้นดั่งเก่า ส่วนพระพุทธรองค์นั้นกลับกลายเป็นสมเด็จพระพุทเจ้าโดยปรกติฯ

สมเด็จพระเจ้าชมพูบดีเมื่อเห็นสมเด็จพระพุทธรองค์อันยังเพศที่เป็นกระษัตริย์ ให้อัตรธานหายกลับกลายเป็นสมเด็จพระพุทเจ้า ประดับด้วยทวติงขมาบุรุษลักษณะ แลพระอสีตยานุพยัญชนะรุ่งเรืองไต่ด้วยฉัพพรรณรังสีหกประการ ประดุจดั่งปริมณฑลพระจันทร์เมื่อวันเพ็ญเดือนสิบสอง พระยาชมพูบดีมีจิตพิศวง ทรงพระราชดำริหว่า แท้จริงสมเด็จพระเจ้าราชาธิราชนี้ท่านมีศักดิ์านุภาพควรจะอัครจริยยิ่งนัก ดูดูเป็น คฤหัสถ์อยู่เมื่อตะกี้ บัดเดี๋ยวนี้มา กลับกลายเป็นบรรพชิตแล้วเล่า ฤทธิ์เดชนี้มากแท้จริงแล้ว ทรงพระดำริหฉะนี้แล้วท้าวเธอก็ตั้งพระเนตรแลดูพระองค์สมเด็จพระมหากุณาอยู่ในสถานทีนั้น...”^{๑๙}

ความตามคัมภีร์ทั้งปวงที่ยกมานี้ แสดงให้เห็นพุทธลักษณะของสมเด็จพระบรมศาสดา คราครั้งทรงทรมานพระเจ้าชมพูบดี ด้วยทรงเนรมิตพระวรกายเป็นสมเด็จพระบรมกษัตริย์ ซึ่งในคัมภีร์บรรยายว่างามกว่าท้าวมหาพรหม โดยนัยนี้ ประติมากรผู้สร้างพระพุทธรูปปฏิมา จึงจินตนาการ

^{๑๖} สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, “มหาชมพูบดีสูตร”, เรื่องท้าวมหาชมพู, หน้า ๒๔.

^{๑๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๙.

^{๑๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๐.

^{๑๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๓.

เครื่องทรงบรมภูษิตาภรณ์ของสมเด็จพระบรมกษัตริย์ที่งดงามอลังการ ถวายซ้อนทับพระพุทธรูปปฏิมา ซึ่งประกอบด้วยมหาปฐักษณะและอัสติยานุพยัญชนะ ส่วนพระฉัพพรรณรังสี บ้างก็แผ่งนัยยะไว้ที่ พระรัศมีหรือพระเกศตามความเหมาะสม ซึ่งถูกสวมทับด้วยพระมหามงกุฏอันงามอยู่แล้ว และพระรูปวรกายของสมเด็จพระบรมศาสดาตามคัมภีร์ดังกล่าว ได้บรรยายชัดเจนว่า แม้พระเจ้าชมพูบดีเอง ก็ทอดพระเนตรเห็นว่าเป็นคฤหัสถ์ มิได้มีสัญลักษณ์ของบรรพชิตปรากฏเป็นพิรุณให้เห็นเลย แต่เมื่อ สร้างสรรค์ให้เป็นพระพุทธรูปปฏิมาแล้ว หากประติมากรสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องนั้นโดยปราศจาก ผ้าห่มหรือจีวรแล้ว ผู้พบเห็นในภายหลังก็อาจจะสำคัญผิดว่าเป็นเทวรูปหรือรูปพระโพธิสัตว์ได้ ประติมากรจึงต้องใช้ภูมิปัญญาแผ่จีวรหรือผ้าห่มไว้ภายใต้เครื่องทรงนั้น ด้วยวิธีการให้ทรงห่มคลุมบ้าง ทำจีวรลายดอกบ้าง เพื่อให้กลมกลืนกับเครื่องทรง หรือนุ่งผ้าสบงให้เหมือนจีบผ้าอย่างคฤหัสถ์บ้างก็มี เพื่อแสดงสัญลักษณ์แห่งบรรพชิตด้วยเหตุผลดังกล่าว

เนื่องจากความตามคัมภีร์ ได้กล่าวถึงอาวุธที่สมเด็จพระบรมศาสดาตถาคตในรูปของ สมเด็จพระเจ้าจักรพรรดิ ทรงต่อกร กับพระเจ้าชมพูบดี คือ จักรเพชร กับ ศรเพชร ดังนั้นการสร้าง พระพุทธรูปทรงเครื่องตามนัยแห่งคัมภีร์ดังกล่าว จะสร้างจักรเพชร กับ ศรเพชร ด้วยก็สามารถ กระทำได้ แต่ในคตินิยมของพุทธศาสนิกชนก็มักเล็งมิได้สร้างอาวุธใดให้พระพุทธรูปปฏิมานั้นทรงถือ นั้นอาจเป็นเพราะประสงค์จะจำลองเหตุการณ์ครั้งที่สมเด็จพระบรมศาสดาตถาคตในรูปของพระบรม จักรพรรดิทรงแสดงพระสัทธรรมต่อพระเจ้าชมพูบดี ภายหลังที่ทรงลดทิฐิมานะแล้ว จึงรังสรรค์ให้ พระพุทธรูปปฏิมาประทับนั่งเหนือรัตนบัลลังก์ โดยทรงใช้พระสัทธรรมอันประเสริฐเป็นอาวุธในการ ผลาญทิฐีและกิเลสของพระเจ้าชมพูบดีแทน การสร้างพระพุทธรูปปฏิมาทรงเครื่องนั้น นิยมสร้างในพุทธ อิริยาบถอย่างพระพุทธรูปทั่วไปเช่น นั่ง ก็มักเป็นปางสมาธิหรือมารวิชัย เพื่อแสดงสัญลักษณ์ว่าทรง ษณะพระเจ้าชมพูบดี นั่นเอง

พระพิมลธรรม (ชอบ อนุจารี) ราชบัณฑิต ได้ศึกษาพระพุทธรูปอิริยาบถโดยจำแนกตามพระ พุทธจริยา ได้กรุณาอธิบายให้สอดคล้องกับพระพุทธรูปทรงเครื่องที่ปรากฏมาแต่เดิมไว้ว่า “พระพุทธรูปปางนี้ ของเดิมอยู่ในพระอิริยาบถนั่งขัดสมาธิตามปกติ พระหัตถ์ซ้ายหงายวางบนพระ เพลา พระหัตถ์ขวาค้าววางบนพระขานู แบบมารวิชัย ต่างแต่ทรงเครื่องต้นอย่างพระมหากษัตริย์ไทย เรียกกันว่า ปางทรงเครื่อง ก็มีพระทรงเครื่องเข้าใจว่าเดิมคงจะมีแต่ปางเดียว คือปางนี้ ปางอื่นยังไม่ เห็นมีที่ไหน ครั้นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ทรงสร้างปางห้ามพระญาติขึ้นไว้ในพระอุโบสถวัดพระ ศรีรัตนศาสดาราม (โบสถ์พระแก้ว) คนจึงพอใจสร้างตามกันดกตื้น และได้เปลี่ยนสร้างปางอื่น ๆ ขึ้น เป็นแบบทรงเครื่องอีกหลายปางด้วยกัน...”^{๒๐}

พระพุทธรูปทรงเครื่องซึ่งได้รับอิทธิพลจากคัมภีร์ชมพูบดี โดยหลักสำคัญแล้วจึงเป็น พระพุทธรูปปางนั่งเสียส่วนใหญ่ เพราะหากพิจารณาความตามพระคัมภีร์แล้ว สมเด็จพระบรมศาสดา ทรงประทับเหนือพระแท่นรัตนบัลลังก์ แต่ก็มีคตินิยมในชั้นต่อมาที่จะสร้างเป็นอิริยาบถอื่น เช่นยืน เป็นต้น ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับพระราชนิยมของพระมหากษัตริย์ในยุคสมัยนั้น หรือมุ่งหมายที่จะสร้างพระ

^{๒๐} พระพิมลธรรม, *ตำนานพระพุทธรูปปางต่างๆ*, (ชลบุรี: ยุวพุทธิกสมาคมชลบุรี, ๒๕๕๒), หน้า ๑๓๔.

พุทธปฏิมาให้เป็นพระพุทธรูปฉลองพระองค์ จึงสร้างในรูปลักษณะของพระยืนเพื่อให้ส่วนสูงเสมอพระ
พระองค์ผู้สร้างถวายเป็นบรมราชาธิคุณ

สำหรับเครื่องทรงพระพุทธรูปปฏิมานั้น ก้อนุวัตน์ตามเครื่องทรงและเครื่องราชูปโภคของ
พระมหากษัตริย์เป็นหลัก จึงทำให้พระพุทธรูปทรงเครื่องมีความแตกต่างไปแต่ละยุคสมัยตามพระ
ราชนิยมในแผ่นดินนั้นๆ

เครื่องทรง เครื่องแต่งกายและเครื่องประดับที่เกี่ยวข้องกับเครื่องทรงพระพุทธรูป
ทรงเครื่อง เครื่องทรงหรือที่เรียกว่าเครื่องต้นในพระพุทธรูปทรงเครื่องเป็นเครื่องประดับที่สร้างความ
งามให้ แก่พระพุทธรูปรวมถึงเป็นเครื่องแสดงถึงการแทนพระพุทธรูปองค์ในสถานะของพระจักรพรรดิ
ราช หรือเป็นพระพุทธรูปฉลองพระองค์ของกษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์ ซึ่งลักษณะของเครื่อง
ทรงในพระพุทธรูปทรงเครื่องนั้น เป็นลักษณะเดียวกันหรือคล้ายคลึงกับเครื่องทรงของ
พระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์ในระดับชั้นยศต่างๆ เครื่องทรงและเครื่องประดับนั้นอาจ
เรียกเป็นเครื่อง “ถนิมพิมพาภรณ์” ซึ่งเป็นศัพท์เฉพาะระบุในการเรียกเครื่องประดับที่ตกแต่งร่างกาย
มีหลักฐานที่ปรากฏระบุถึงเครื่องทรงและเครื่องประดับต่างๆ ที่ปรากฏในพระพุทธรูปทรงเครื่อง
พระพุทธรูปปางองค์ ก็จะทรงเครื่องอย่างวิจิตรงดงามเทียบเครื่องทรงนั้นได้กับเครื่องทรงหรือเครื่อง
ต้นในพระราชพิธี และเครื่องประดับในพระบรมวงศานุวงศ์เครื่องประดับที่พระมหากษัตริย์ทรงหรือที่
เรียกว่า เครื่องต้น มักทรงใช้ ในพระราชพิธีสำคัญ เช่น พระราชพิธีบรมราชาภิเษก พระราชพิธีพระ
ราชดาเนินเลียบพระนคร เสด็จพระราชดำเนิน ไปถวายพระมหากฐิน เป็นต้น ซึ่งเครื่องต้น หรือ
เครื่องทรงนี้เป็นหนึ่งในบรรดาเครื่องราชูป โภค ที่กำหนดไว้ในกฎหมายแต่ครั้งกรุงศรี
อยุธยาและใช้เรื่อยมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ เครื่องทรงพระองค์ชั้นสำคัญประกอบด้วย พระมหา
พิชัยมงกุฏ เป็นหนึ่งในเครื่องเบญจกุธภัณฑ์ประเภทศิราภรณ์ พระชฎาห้ายอดหรือที่เรียกว่าพระ
ชฎามหากฐิน พระสังวาลพระนพ พระมหาสังวาลนพรัตน พระอำมรงค์วิเชียรจินดา พระอำมรงค์
รัตนวราวุธ นอกจากเครื่องทรงชั้นสำคัญที่กล่าวมาแล้วยังมีเครื่องประดับชั้นอื่นๆ อีกมาก เช่น กรอง
คอ ทับทรวง ตาบ พาหุรัดหรือ ต้นพระกร ทองพระกร ทองพระบาท อำมรงค์ ฯลฯ ซึ่งเครื่องทรง
หรือเครื่องประดับเหล่านี้เป็นเครื่อง ทรงที่ปรากฏในพระพุทธรูปทรงเครื่องเกือบทั้งหมด

รูปแบบทรงเครื่องและเครื่องประดับที่พบในสังคมไทยเป็นรูปแบบร่วมกันทางศิลปกรรมที่
ปรากฏอยู่ทุกแขนง แต่อย่างไรก็ดีมีความแตกต่างให้ เห็นถึงการรับรูปแบบข้อจำกัดทางเทคนิคและ
การใช้ประโยชน์มากมาย รวมถึงความสวยงามในศิลปะแต่ละชนิดที่ต่างกัน สามารถจำแนกความ
แตกต่างของเครื่องทรงเป็นส่วน ได้ดังนี้

(๑) ศิราภรณ์ หรือ มงกุฎที่ประดับบนพระเศียรพระนั้นเห็นเป็นชั้น ๓ ชั้น หมายถึง พระ
พุทธรัตนะ ธรรมรัตนะและสังฆรัตนะ ซึ่งเป็นสรณะอันสูงสุดของพระพุทธศาสนา มงกุฎในราชพิธี
(ถนิมพิมพาภรณ์) บางครั้งยังประดับ ด้วยดอกไม้ไหว เหนือชั้นกระจังโดยรอบ พร้อมทั้งสายรัดคางต่อ
จากมงกุฎเมื่อป้องกันการหลุด อาจเนื่องจากการใช้งานจริงมีการเคลื่อนไหวร่างกาย ซึ่งต่างจาก
พระพุทธรูปทรงเครื่อง ที่เป็นประติมากรรมหุ่นแข็ง จึงไม่ปรากฏสายรัดในลักษณะนี้ และยังมีนิมทำ
กรรเจียรติดกับตัวมงกุฎ เพื่อสะดวกในการสวมใส่

ส่วนพระพุทธรูปทรงเครื่องนั้น นิยมทำมงกุฎกับกรรเจียรแยกกันเป็นคนละชิ้น อาจ
เพื่อให้เกิดความสวยงาม และความง่ายในการประดับเครื่องทรง

(๒) กรองศอและอินธนู (กนกเหนือ) กรองศอพระพุทธรูปทรงเครื่องทำเป็นแผงกรองศอ กลมมีกระจังตัวใหญ่คล้ายกลีบบัวเรียงติดกันโดยรอบ ลักษณะของกรองศอพระพุทธรูปทรงเครื่องเป็น รูปแบบเดียวกันกับกรองศอในจิตรกรรม แตกต่างกันเพียงรายละเอียดกล่าวคือเป็นแผงกลมหนา ใช้ลายเส้นคู่ขนานบรื้อมี ตรงกลางมีประจายาม และมีกระจังตัวอ้อยต่อจากแผงกลม โดยกระจังตัวอ้อยตัวใหญ่ เรียงชิดติดกันหรือมีจันทะห่างบ้างเล็กน้อย ความแตกต่างนี้ เกิดขึ้นจากเทคนิคการเขียน ที่ไม่สามารถใส่ละเอียดของลวดลายให้เท่าวัตถุจริง ต่างจากขนาดและมิติของงานเครื่องถมพิมพ์ภาพ ารณ์ มักทำเป็นกรองศอนวม คือเป็นกรองศอที่ใช้ผ้าเป็นพื้น และเย็บติดประดับตกแต่งด้วยเครื่อง ทองเป็นลวดลายและระเบียบเดียวกับกรองศอของพระพุทธรูปทรงเครื่องแตกต่างกันที่วัสดุ อาจ เนื่องจากการใช้ประโยชน์ที่ต่างกัน จากการใช้งานจริงต้องมีการเคลื่อนไหว จึงจำเป็นต้องใช้วัสดุที่ สะดวกในการเคลื่อนไหวและน้ำหนักเบา เช่น ผ้าต่างจากในพระพุทธรูปที่ต้องการเพียงความสวยงาม จากเครื่องทองเท่านั้น บนพระอังสาทั้งสองข้างของเครื่องถมพิมพ์ภาพ ารณ์ มีดอกไม้ไหวประดับ ซึ่ง การประดับดอกไม้ ไหวที่อังสาและกลึงติดกับกรองศอ ไม่พบในพระพุทธรูปทรงเครื่อง แต่ปรากฏใน จิตรกรรม โดยพระอังสาทั้งสองข้างมีอินธนูตอออกมาจากกรองศอ มักใช้ลายกระหนกเป็นอินธนู ซึ่ง การต่อกันของกรองศอและอินธนู อาจเป็นลักษณะเดียวกับการประดับดอกไม้ไหวที่พระอังสาใน เครื่องถมพิมพ์ภาพ ารณ์ ส่วนการประดับอินธนู (กนกเหนือ) ในพระพุทธรูปทรงเครื่อง มักเป็นการ ประดับอินธนูขึ้นมาจากหลังพระพาหุด้านในเหนือพาหุรัด หรือเสียบติดกับพาหุรัดเป็นลายช่อหางโต หรือกนกสามตัว ตามแต่สมัยนิยม และยาวสูงมาปิดพระอังสา แทนการต่อจากกรองศอเช่นใน จิตรกรรม เนื่องจากอาจเป็นเพราะการนำมาทำเป็นงานรูปแบบสามมิติอย่างในงานประติมากรรม หรือการทำเครื่องประดับที่ ถอดได้นั้นมีข้อจำกัดในเรื่องของเทคนิคการสร้าง การยึดเกาะที่ต่างจาก งานจิตรกรรมที่เป็นภาพสองมิติ อีกทั้งยังพบพระพุทธรูปบางองค์ ที่มีการเสียบประดับดอกไม้ ไหว หรือดอกไม้ เพชรไว้ที่เดียวกับอินธนู ซึ่งเมื่อมองจากทางด้านหน้าแล้วพบว่า อยู่ในตำแหน่งเดียวกับการ ประดับดอกไม้ไหวที่พระอังสาในเครื่องถมพิมพ์ภาพ ารณ์ อาจเป็นการประดับ เพื่อให้เหมือนกับ เครื่องทรงในพระราชพิธีมากที่สุด ตลอดจนความสวยงามที่ปรากฏ

(๓) ทองกร ในพระพุทธรูปทรงเครื่อง จัดได้ว่าไม่มีรูปแบบหรือระเบียบกำหนดไว้ อาจ ขึ้นอยู่กับความสวยงาม หรืออาจเป็นเครื่องประดับที่ได้มีการ พระราชทานมาเฉพาะพระพุทธรูปองค์ นั้น พร้อมทั้งยังมีการสวมเครื่องผูก ข้อมือ ปะวะหล่ำ โดยมีหลากหลายรูปแบบ ส่วนใหญ่เป็นแบบ เดียวกับเครื่องถมพิมพ์ภาพ ารณ์ที่ใช้ ในราชสำนัก คือ แบบเรือนนพเก้า เป็นตัวเรือนทองประดับอัญ มณีเรียงเป็นแถวเก้าสี่ แบบกำไลวงเป็นลักษณะเป็นวงโค้งมนทองเป็นลวดลายดอกไม้ สี่กลีบเรียงรอบ หรือดอกประจายาม กรูพื้นลงยาสี่กลีบดอก มีทั้งประดับอัญมณี และแบบลงยาสี่เหลี่ยมสีแดงซึ่งเป็น ลักษณะร่วมกัน นิยมสวมเรียงจากข้อพระกร คือ สายสร้อย ปะวะหล่ำ ทองกร และลำดับสุดท้ายทำ เป็นแถวกระจังรอบปิด อาจเพื่อความสวยงามและเป็นการบังคับให้ ทองกรทุกวงเรียงติดกัน ลักษณะทองกรในพระพุทธรูปทรงเครื่องนั้น ใกล้เคียงกับทองกรในเครื่องถมพิมพ์ภาพ ารณ์ที่ใช้ในพระ ราชพิธี กล่าวคือ ทองกรมีหลายรูปแบบ ที่นิยมเช่นเดียวกัน คือ ทองกรที่เป็นเรือนทองประดับด้วยอัญ มณีนพเก้า ปะวะหล่ำ และนิยมสวมจำนวนมากๆ เรียงต่อกัน เช่นเดียวกับในพระพุทธรูป แต่บางครั้ง พบรูปแบบทองกรที่มากกว่าในพระพุทธรูป อาทิเช่น การทำเป็นเกลียวหมุนวนเป็นพญานาค ลาย พิกุล กำไลกลม เป็นต้น

(๔) ทองข้อพระบาท ในพระพุทธรูปทรงเครื่อง รูปแบบและลวดลายเหมือนกับทองกรแต่จะสวมเพียงคู่เดียวเท่านั้น ไม่สวมในจำนวนมากเช่นทองกร อาจเนื่องจากภูษาทรงเป็นผ้าถุงยาวทำให้มีพื้นที่น้อย หากสวมหลายคู่จะไม่สวยงาม ซึ่งต่างจากการทรงเครื่องในพระราชพิธี (ถนิมพิมพาภรณ์) ทองข้อพระบาท นิยมสวมจำนวนมาก แต่น้อยกว่าทองกร รวมทั้งยังมีทองข้อพระบาทหลายรูปแบบ เช่นเดียวกันทองกร คือ สวมปะวะหล้า ทองพระบาท กำไลข้อพระบาท มีทั้งแบบหัวบัว แบบหมุนเกลียว และแบบเรียบเกลี้ยง ฯลฯ อาจเนื่องจากการทรงภูษาโจงกระเบน ทำให้สามารถสวมทองข้อพระบาทขึ้นมาสูงได้ ต่างจากในพระพุทธรูปทรงเครื่องที่เป็นภูษาทรงยาว จึงเป็นข้อจำกัดหนึ่งที่ทำให้ เครื่องทรงพระพุทธรูปแตกต่างจากเครื่องทรงที่มีการใช้งานจริง และสามารถปรับเปลี่ยนได้ตลอดเวลาตามยุคสมัยความนิยม

(๕) ทับทรวง สัณฐาน ในพระพุทธรูปทรงเครื่อง นิยมใช้ ทับทรวงเป็นตาบขนาดใหญ่เป็นสี่เหลี่ยมเปียกปูน ประดับตรงกลางอก ทับอยู่บนรอยตัดของสายสังวาลที่ไขว้ทับกัน โดยไม่ปรากฏสายสร้อยของทับทรวง เป็นเพียงตาบขนาดใหญ่ที่ใช้ เป็นจุดรวมขอเกี่ยวตรงกลางยึดสายสังวาลและเพ็องระย้าทางด้านหน้า ส่วนด้านหลังและด้านข้างของพระพุทธรูป พบว่ามีการทำตาบยึดระหว่างกลางสังวาลเช่นกัน แต่เป็นตาบขนาดเล็กกว่าทับทรวง พบทั้งแบบทำซ้อนสองชั้นและสามชั้น เพื่อความงามและเป็นการเพิ่มขนาดให้ ดูใหญ่ขึ้น

ลักษณะสังวาลแยกเป็นดอก ทั้งดอกเหลี่ยมและดอกกลม นำมาเรียงต่อกันโดยใช้ห่วงหรือข้อยึดแต่ละดอกให้ติดกันจนเป็นสาย เพื่อทำให้ สังวาลไม่แข็งกระด้างสามารถโค้งไปตามส่วนต่างๆ ของพระพุทธรูปได้ ส่วนสายเพ็องห้อย มีทั้งแบบเป็นแผงและแบบเป็นเส้นเรียง อาจเพื่อเพิ่มความแข็งแรงของการยึดเครื่องประดับของด้านหน้า และด้านหลังเข้าด้วยกันและเพื่อความงามทับทรวงและสังวาลในพระพุทธรูปทรงเครื่องนี้ ใกล้เคียงกับเครื่องถนิมพิมพาภรณ์ ที่ใช้ในพระราชพิธีทุกประการ แต่ในเครื่องทรงที่มีการใช้จริงนั้นจะมีขนาดเล็ก ไม่ใหญ่เช่นในเครื่องทรงพระพุทธรูป เนื่องจากการสั่งทำตัวเรือนเครื่องประดับนั้น อาจเป็นขนาดเฉพาะบุคคลที่ใช้สวมใส่ให้เกิด ความพอดีและสวยงาม รูปแบบทับทรวงมีหลากหลายรูปแบบมากกว่า ในพระพุทธรูปทรงเครื่อง คือพบทับทรวงแบบฉลุโปร่งและแบบทรงกลมขนาดเล็ก รวมทั้งสังวาลมักสวมหลายเส้นหรือเป็นลักษณะสังวาลร้อยด้วยลูกประคำทอง เรียงแผ่แทนสังวาลลายดอกแต่ยังมีตาบเกี่ยวอยู่ด้านข้างเช่นเดิม อาจจัดได้ว่ารูปแบบมีผลต่อการผลิตเครื่องทรงพระพุทธรูปเพราะเป็นงานร่วมสมัย ซึ่งน่าจะผลิตจากช่างกลุ่มเดียวกัน และเป็นเครื่องประดับชั้นสูง ที่ไม่ปรากฏในเครื่องประดับที่สามัญชนสามารถใช้ ได้ส่วนในภาพจิตรกรรมพบว่าระเบียบของสังวาลและสร้อยทับทรวงทั้งหมดล้วนเป็นรูปแบบเดียวกัน ต่างกันเพียงรายละเอียดของลวดลายเส้นสังวาล เส้นสร้อยทับทรวง ตาบด้านข้างตัวทั้งสองด้านของสังวาลคือ ทำเป็นแบบไม่มีตาบ ในตัวภาพพระ-นาง ที่มีขนาดเล็ก ใช้เป็นลักษณะคล้ายเส้นสร้อยไขปลาคือ ดอกกลม และพบลักษณะที่หายเข้าไปในชายผ้าถุงด้วย หรือในการเขียนจิตรกรรมภาพขนาดใหญ่ ที่มีการใส่รายละเอียดได้ มากกว่า

(๖) อัมรงค์ อุบะคล้องข้อพระหัตถ์ ในพระพุทธรูปทรงเครื่อง การสวมอัมรงค์ครบทุกนิ้วเป็นธรรมเนียมการสวมอัมรงค์ที่ใช้ในพระราชพิธี เห็นได้จากภาพถ่ายเก่าในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก และพระราชพิธีโสกันต์ หัวอัมรงค์ที่ประดับพลอยมาทางด้านหน้ามือ ซึ่งต่างจากการสวมใส่จริง คือการหันหัวอัมรงค์ออกทางหลังมือ ซึ่งอาจเป็นเพราะต้องการให้ เกิดความสวยงาม ลักษณะ

ของธามรงค์ที่สวมแต่ละนิ้วมักใช้ อัญมณีสีไม่ซ้ำกัน อาจเป็นความเชื่อเกี่ยวกับการสวมแหวนนพเก้า เพื่อความเป็นสิริมงคลการสวมแหวนลักษณะนี้ เป็นแบบเดียวกันทั้งในพระพุทธรูปทรงเครื่องและในราชสำนักเมื่อใช้ ในงานพระราชประเพณีสำคัญ รวมทั้งกลางพระหัตถ์ยังประดับอัญมณีเป็นรูปดอกไม้ อาจเป็นสัญลักษณ์ธรรมจักรในสถานะของพระพุทธรองค์นอกจากนี้ ยังปรากฏการคล้องอุบะที่ ข้อพระหัตถ์ทั้งสองข้าง เป็นอุบะทองประดับเพชรเป็นส่วนใหญ่ มี ๒ ลักษณะ คือ แบบพุ่ม และแบบแผ่นแผ่คล้ายพัด ซึ่งการประดับอุบะคล้องข้อพระหัตถ์ มิได้ ปรากฏในพระพุทธรูปทรงเครื่องทุกองค์ ประดับส่วนใหญ่เฉพาะในพระพุทธรูปยืนปางห้ามสมุทร ซึ่งอุบะนี้ อาจเป็นลักษณะทำนองเดียวกับการคล้องพวงมาลัยดอกไม้สดเพื่อเป็นเครื่องพุทบูชา หรือเพื่อความสวยงามก็เป็นได้

(๗) สายรัดพระองค์ (รัดประคด) ชายผ้า ในพระพุทธรูป อาจเรียกว่า สายรัดประคดมักทำเป็นแถบขนาดใหญ่รอบบั้นพระองค์ และใช้ปิ่นหนึ่งทับตรงกลางด้านหน้าโดยมิได้ ทำเป็นชั้นเดียวกัน ลวดลายสายรัดบั้นพระองค์นิยมทำเป็นลายดอกไม้กลม ดาวกระจาย บางครั้งพบการทำก้านเถา อยู่ในกรอบของเส้นประกบบนและล่าง ซึ่งสายรัดบั้นพระองค์ในเครื่องถนิมพิมาภรณ์ที่ใช้ในราชสำนักนั้น มักเป็นเส้นตรง ทำจากงานทองหรือผ้าประกอบ พร้อมหัวปิ่นหนึ่งเช่นเดียวกับเข็มขัดทั่วไป ไม่ได้ทำเหมือนกับสายรัดพระองค์ในพระพุทธรูปที่ทำเป็นแถบขนาดใหญ่ ด้านล่างต่อจากรัดพระองค์มีการทำชายผ้าเรียงซ้อนกันโดยรอบองค์ ๒-๓ ชั้น การทำชายผ้านี้พบทั้งในจิตรกรรม และเครื่องถนิมพิมาภรณ์ ซึ่งลักษณะของชายผ้าเหมือนกันทั้งหมด แตกต่างกันที่การใช้วัสดุและการให้สีสัน ซึ่งวิธีการสวมเหมือนกัน คือการผูกไว้ใต้สายรัดบั้นพระองค์เก็บสายผูกไว้ด้านหลังใต้ปิ่นหนึ่ง

(๘) เจียรระบาด ชายไหว ชายแครง (ห้อยด้านหน้า สองข้างซ้ายและขวา) ในพระพุทธรูปทรงเครื่อง นิยมทำเจียรระบาดชายไหวแยกชั้นกับชายแครงทั้งสองข้าง โดยชายแครงซ้อนทับอยู่ใต้ชายไหว เข้าใจว่าใช้ลักษณะการยึดติดด้วยข้อเกี่ยวไว้ ลักษณะของชายไหวทำปลายล่างแหลมเป็นกลีบบัวและมีลวดลายเต็มพื้นที่ ลักษณะชายแครงจะแยกออกเป็นซ้ายและขวาของชายไหว ทำเป็นลวดลายช่อกระหนกใหญ่ สลับเล็กสามชั้น พร้อมทั้งมีกาบกระหนกหุ้ม ลายคล้ายชายผ้าคาดเอว ลักษณะของกระหนกเป็นแผ่นตัวเรือนทองหล่อแข็ง เข้าใจว่าบางครั้งอาจใช้โลหะขดด้ามลวดลายด้านหลังเพื่อความแข็งแรง ลักษณะการแยกกันของชายไหวและชายแครงในพระพุทธรูปเป็นลักษณะที่ต่างกับเครื่องถนิมพิมาภรณ์ที่ใช้ในพระราชพิธี คือ ในเครื่องทรงที่ใช้ มักทำชายไวมารวมกับชายแครง แต่แยกเป็นสองส่วน คือ แต่ละข้างจะมีทั้งชายไหวและชายแครง เห็นได้จากชายด้านล่างทำเป็นชายผ้าพลั่ว น่าจะแทนชายไหว ส่วนด้านบนรอบนอกทำเป็นกระหนกซ้อนชั้น เช่นเดียวกับในพระพุทธรูป ที่ทำชายแครงเป็นกระหนกซ้อนชั้น และการประดับตกแต่ง นอกจากนี้ตำแหน่งในการทรงยังเป็นลักษณะเดียวกับในพระพุทธรูป แต่มีขนาดเล็กกว่า ซึ่งการทำเป็นสองชั้นและขนาดเล็กอาจเพื่อความสะดวกในการเคลื่อนไหวร่างกาย รวมทั้งน้ำหนักอาจจะน้อยกว่าในพระพุทธรูปอีกด้วย

(๙) สุวรรณกระถอบ เป็นเครื่องทรงที่ประดับอยู่ตรงกลาง ด้านล่างปิ่นหนึ่ง ทับหน้านางยาวลงมาถึงพระขานู ซ้อนสามชั้น เป็นรูปใบโพธิ์คว่ำเรียงต่อกันหรือเป็นลักษณะลายกระจังรวนตัวใหญ่เรียงต่อกัน จากใหญ่ไปจนถึงชั้นสุดท้ายเรียงแหลม แต่ละชั้นมีการซ้อนลายเป็นชั้นๆ อีกครั้ง สุวรรณกระถอบในพระพุทธรูป มักมีขนาดใหญ่ เมื่อนำมาเปรียบเทียบกับเครื่องถนิมพิมาภรณ์ และในจิตรกรรม กล่าวคือ รูปแบบสุวรรณกระถอบในเครื่องถนิมพิมาภรณ์ที่ใช้ในพระราชพิธีนั้น มีขนาดเล็กกว่าของพระพุทธรูป อาจเนื่องด้วยขนาดของพระพุทธรูปที่มีขนาดใหญ่กว่าบุคคลจริง ทำให้ มี

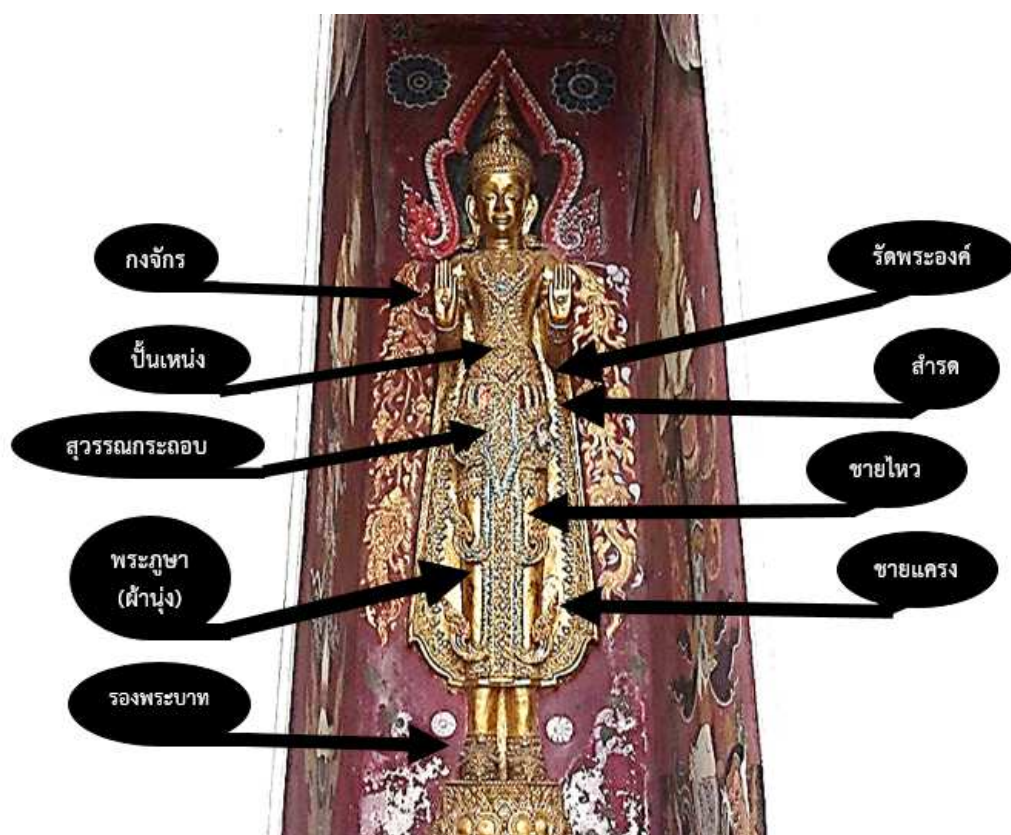
การสร้างเครื่องทรงให้ มีขนาดใหญ่กว่าการใช้งานจริง รวมถึงสุวรรณกระถอบที่ใช้งานจริง มีความอ่อนหวาน และไม่แข็งกระด้างอย่างในพระพุทธรูป อาจเนื่องจากมีขนาดเล็กกรรมทั้งข้อต่อหักงอได้ ทุกชั้นที่ประดับ เพื่อการเคลื่อนไหวร่างกาย นอกจากนี้ยังมีการประดับตั้งตั้งเพชรด้านปลายรอบนอกของกระຈັง มีทั้งที่ประดับเฉพาะชั้นล่างและแบบที่ประดับตั้งตั้งเพชรทุกชั้น ซึ่งการประดับ ตั้งตั้งนี้ ไม่พบในพระพุทธรูป

(๑๐) ภูเขาทรงหรือผ้านุ่ง ในพระพุทธรูปทรงเครื่องเป็นการทรงภูเขาแบบผ้านุ่งยาวจีบหน้านางเช่นเดียวกับการนุ่งผ้าของตัวนางในโคลนละคร ในจิตรกรรมหรือผ้านุ่งของสตรี ในสมัยโบราณหรืออาจเทียบได้ กับสบงของพระสงฆ์

(๑๑) ร่องพระบาท ในพระพุทธรูปทรงเครื่อง ลักษณะร่องพระบาทเป็นร่องพระบาทเชิงงอนเหมือนในเครื่องทรงของพระมหากษัตริย์ ซึ่งร่องพระบาทจัดเป็นหนึ่งในเครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์เช่นเดียวกับพระมหาพิชัยมงกุฎ และร่องพระบาทเชิงงอนที่ใช้ ทรงในเครื่องถนิมพิมพาภรณ์มีสองลักษณะ คือ แบบทึบ โดยใส่สวมไม่มีลายฉลุโปร่งเป็นเท้า มีทั้งทำจากทอง โลหะหรือผ้าปักประดับอัญมณีหุ้มไปถึอสันเท้าด้านหลัง และแบบโปร่ง คือ มีการฉลุลายนิยมสวมถุกเท้าก่อนสวมร่องพระบาทเชิงงอน เนื่องจากจะเปิดให้เห็นเท้าด้านใน มักทำจากทองหรือโลหะประดับอัญมณีการสวมร่องพระบาทในพระพุทธรูปนั้น มักพบแบบทึบมีทั้งแบบเปิดสันเท้าและปิดสันเท้า แต่ไม่พบร่องพระบาทเชิงงอนแบบโปร่ง อาจเนื่องด้วยต้องการให้ เหมือนร่องพระบาทที่พระมหากษัตริย์ ทรงใช้ในพระราชพิธีหลวงอย่างเป็นทางการมากกว่า ซึ่งการประดับลวดลายและการประดับอัญมณีนั่นใกล้เคียงกับร่องพระบาทของพระมหากษัตริย์

ภาพที่ ๕๗ อธิบายเครื่องทรงพระพุทธรูปนั่ง และภาพที่ ๕๘ อธิบายเครื่องทรงพระพุทธรูปยืน

ดังกล่าวมานี้ คือรายละเอียดเครื่องทรงที่นิยมสร้างถวายพระพุทธรูปมาทรงเครื่องที่ปรากฏในสังคมไทย อาจจะมีมากบ้าง น้อยบ้าง ตามแต่ละยุคสมัย จากการศึกษาจะพบว่า แต่ละยุคสมัยประติมากรได้พยายามรังสรรค์เครื่องทรงโดยมีการสั่งสมจนถึงยุคทองของแต่ละยุคสมัยของศิลปะนั้น โดยมาก ยุคทองของศิลปะแต่ละยุคสมัยมักเกิดในช่วงปลายของยุคสมัยนั้น เว้นเสียแต่กรุงรัตนโกสินทร์ ยุคทองของการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องปรากฏในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ เพราะหลังจากนั้น อิทธิพลจากฟากฝั่งตะวันตกได้ทำให้ความเชื่อแปรเปลี่ยนไป บรรดาเครื่องทรงทั้งปวงนั้น ได้แสดงปรัชญาทางด้านสุนทรียศาสตร์คือ ทำให้ผู้พบเห็นเกิดความรู้อย่างที่พระพุทธรูปนี้มีความงาม ซึ่งความงามในศิลปะ ที่แฝงความหมายของสิ่งที่ต้องการสื่อไว้ด้วยนั้นจัดเป็นศิลปะเชิงสัญลักษณ์ (Symbolic art) ซึ่งพบได้ในศิลปะทางศาสนาของอินเดีย อียิปต์และอิหร่าน^{๒๑} ตามที่คณะนี้ประกอบกับสัญลักษณ์ที่ปรากฏในพระพุทธรูป ทำให้สรุปได้ว่าการสร้างพระพุทธรูปจัดเป็นศิลปะเชิงสัญลักษณ์ที่มีความสำคัญทั้งต่อผู้สร้างในฐานะเป็นผู้ก่อให้เกิดสิ่งที่นำมาสู่สุนทรียภาพแก่ผู้พบเห็นหรือได้สักการบูชา ซึ่งผู้สร้างเองก็ต้องมีสุนทรียภาพภายในตนและจินตนาการที่แฝงไว้ด้วยความงามและความจริงด้วย เพราะฉะนั้นผลงานที่ปรากฏนอกจากจะเป็นเครื่องสื่อถึงความเป็นพระพุทธเจ้า ความงามและความดี ยังเป็นเครื่องสะท้อนถึงจิตใจ ความรู้และความสามารถอันน่าชื่นชมของผู้สร้างไปในตัว และเมื่อผลงานปรากฏก็เกิดผลดีต่อส่วนรวมหรือประชาชนโดยกว้างขวางในฐานะที่เป็นผู้เสพหรือผู้สัมผัสกับงานศิลปะนั้นๆ ซึ่งในขั้นนี้อาจยังนำไปสู่การเข้าถึงธรรมอันแฝงอยู่ในลักษณะสัญลักษณ์ที่ปรากฏอยู่ด้วย สุนทรียศาสตร์กับการสร้างพระพุทธรูปจึงเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกันและมีความสำคัญดังกล่าวมา

๔.๑.๓ อิทธิพลของปรัชญาด้านสุนทรียศาสตร์ที่มีต่อการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่อง

ความงามตามหลักปรัชญาด้านสุนทรียศาสตร์นั้นถูกสื่อผ่านด้วยความงามทางโลกและความงามทางธรรม ความงามทางโลก คือสิ่งที่บุคคลทั่วไปพึงสัมผัสด้วยรูป รส กลิ่น เสียง โสณัฐพะแล้วยอมรับโดยทั่วกันว่าสิ่งนี้งาม จากการศึกษาผู้วิจัยพบว่าปรัชญาด้านสุนทรียศาสตร์ย่อมมีอิทธิพลต่อการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องได้ ดังนี้

(๑) อิทธิพลต่อผู้สร้าง พระพุทธรูปโดยทั่วไป ศิลปินได้รังสรรค์ขึ้นมาเพื่อให้เป็นสัญลักษณ์แทนองค์สมเด็จพระบรมศาสดา จึงพยายามสร้างรูปลักษณ์ตลอดจนพุทธอิริยาบถที่อ่อนช้อยงดงาม ถูกต้องตามตำรามหาบุรุษลักษณะและอัสติยานุพยัญชนะ เมื่อประกอบด้วยเครื่องทรงอันวิจิตรอลังการแล้วย่อมเกิดความงามอันวิเศษ ผู้สร้างเองย่อมสัมผัสถึงความงามนี้จึงเกิดความศรัทธาที่จะสถาปนาพระพุทธรูปมาทรงเครื่องถวายเป็นพุทธานุชา ผ่านประติมากรที่ฝ่าฝืนไม่ลายมือไว้อย่างสุดฝีมือ บังเกิดเป็นกุศลกรรม หรือกล่าวได้ว่า เป็นบุญ อันเป็นชื่อของความสุขที่แท้จริง

(๒) อิทธิพลต่อผู้พบเห็น ผู้พบเห็นย่อมสัมผัสและยอมรับในความงามแห่งพระพุทธรูปด้วยรูปลักษณ์แห่งมหาบุรุษนั้นร่วมกัน ยิ่งเมื่อได้รับการประดับประดาด้วยเครื่องทรงซึ่งบุคคลในแต่ละสังคมยอมรับว่าเป็นเครื่องทรงสำหรับพระมหากษัตริย์ มีความวิจิตรอลังการ งดงาม

^{๒๑} ภัทรพร สิริกาญจน, “จากไตรภูมิพระร่วงถึงภิกษุสันดานกา: ความเชื่อ ความงาม ความจริง” , หนังสือโครงการส่งเสริมและเผยแพร่งานวิจัยเนื่องในวาระหนึ่งทศวรรษพุทธศาสนศึกษา, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๑), หน้า ๒.

เพื่อยกย่องเทิดทูนพระสถานะของพระพุทธเจ้าให้สูงส่งประหนึ่งพระเจ้าจักรพรรดิของจักรวาลด้วยแล้ว บุคคลผู้พบเห็นไม่แต่เพียงสัมผัสถึงความงามอันวิเศษ ซึ่งถือเป็นทัศนานุตรียะเท่านั้น ยังจะก่อเกิดความเคารพ ความศรัทธา จนอาจจะยังให้เกิดปสาทะที่จะบูชา มีทั้งการถวายเครื่องสักการเป็นอามิสบูชา และการปฏิบัติบูชาด้วยการบำเพ็ญเพียรภาวนาต่างๆ เกิดความชื่นชม ประทับใจในความงามนั้น เกิดความรู้สึกที่อยากจะมากราบไหว้บูชาเป็นเนืองนิจ

(๓) อิทธิพลต่อพระพุทธศาสนา เมื่อบุคคลมีศรัทธามากราบไหว้บูชาเป็นเนืองนิจ ย่อมเกิดความปรารถนาที่จะช่วยกันบำรุงรักษาพระพุทธปฏิมา นั้น รวมถึงอาวาสวิหารที่พระพุทธปฏิมาประดิษฐานอยู่ เกิดความนิยมอยากสร้างพระพุทธปฏิมาทรงเครื่องไว้สักการบูชา หรือถวายไว้ในศาสนสถาน การบำรุงรักษาเช่นนี้ย่อมสามารถธำรงรักษาพระพุทธศาสนา เป็นการสืบอายุพระศาสนาให้ยืนยาว เมื่อสัมผัสด้วยสุนทรีย์ด้วยจิตที่เคารพศรัทธา หากเมื่อจิตนั้นแล้วพิจารณาเป็นลำดับย่อมเข้าถึงความงามทางธรรมที่แฝงอยู่ในพระพุทธรูปทรงเครื่องนั้น อันจะเป็นหลักปรัชญาด้านจริยศาสตร์

(๔) อิทธิพลต่อสังคม ในปัจจุบันยังปรากฏว่าได้เกิดความเชื่อจากการบูชาพระพุทธรูปทรงเครื่องว่าจะทำให้ผู้สักการบูชาจะเจริญทั้งทางด้านลาภ ยศ สรรเสริญ สุข เหมือนกับพระเจ้าจักรพรรดิ ทำให้มีความนิยมสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องไว้บูชากันอย่างแพร่หลายในปัจจุบัน ทั้งได้มีการพัฒนาเครื่องทรง เพื่อดึงดูดความศรัทธา เมื่อพิจารณาตามแนวปรัชญาด้านสุนทรียศาสตร์ย่อมอธิบายปรากฏการณ์เช่นนี้ได้เป็นอย่างดี เมื่อพระพุทธรูปทรงเครื่องมีความงดงาม บุคคลก็เกิดศรัทธาอยากเข้าหาบูชา เพื่อความเป็นสิริมงคล พระพุทธรูปทรงเครื่องทั้งงดงามนี้ เมื่อนำมาประดิษฐาน ณ ที่ใดย่อมดึงดูดความศรัทธา ให้บุคคลเข้ามาถือน้อมจิตบูชาสักการะ หลายวัดวาอาราม ศาสนสถานจึงนิยมสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องเพื่อดึงดูดความศรัทธา พร้อมทั้งพรรณนาสรรพคุณแห่งการบูชา จนเป็นกระแสความนิยมอย่างมากของสังคมไทยในปัจจุบัน แนวคิดปรัชญาด้านจริยศาสตร์นี้ ย่อมทำให้ศิลปวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาของชาติที่สืบต่อกันมาเป็นเวลานาน ไม่เสื่อมสูญ ด้วยความนิยมของสังคมที่เชื่อมั่นศรัทธาในความงามแห่งพระพุทธปฏิมาทรงเครื่อง เป็นการอนุรักษ์ให้ศิลปะยังคงอยู่มีเสื่อมสูญไป นอกจากนี้ยังสามารถนำไปต่อยอดในการจัดให้มีการท่องเที่ยวเชิงพุทธเพื่อกระตุ้นเศรษฐกิจของชาติ และทำนุบำรุงองค์ศาสนาให้มั่นคงสถาวรสืบไป

๔.๑.๔ หลักพุทธธรรมที่ประยุกต์ได้จากพระพุทธรูปทรงเครื่องในเชิงปรัชญาด้านสุนทรียศาสตร์

ความงามของพระพุทธรูปทรงเครื่องที่แฝงด้วยแนวคิด ปรัชญาทางด้านสุนทรียศาสตร์ แสดงออกให้สัมผัสได้ด้วยพุทธลักษณะ และเครื่องทรงอันงดงามวิจิตรอลังการ เมื่อบุคคลผู้พบเห็นย่อมมีศรัทธาถือน้อมจิตสักการบูชา จิตย่อมสงบแน่วแน่ด้วยพุทธานุสสติ คือมีพระพุทธเจ้าเป็นอารมณ์ ด้วยความงามอันวิเศษ บังเกิดทัศนานุตรียะ หากพิจารณาถึงพุทธสภาวะและความเป็นธรรมจักรพรรดิ พระพุทธรูปทรงเครื่องย่อมสะท้อนความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิในทางธรรม ประกอบด้วยพระคุณอันประเสริฐ อันเป็นความงามที่แท้จริงของพระพุทธเจ้า จากการศึกษาผู้วิจัยพบว่า หลักพุทธธรรมที่สามารถประยุกต์ได้จากการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในเชิงปรัชญาด้านสุนทรียศาสตร์ ได้แก่หลักศรัทธาต่อพระพุทธเจ้าและ หลักการบูชา ทั้งนี้เมื่อบุคคลมีศรัทธาและบูชา

ด้วยจิตอันบริสุทธิ์แล้วย่อมเกิดความเลื่อมใสในพระพุทธเจ้าเป็นทวี อันจะทำให้บุคคลนั้นซาบซึ้งในหลักแห่งพุทธนวาทศคุณอีกด้วย

(๑) **หลักศรัทธา** หรือเรียกว่า ศรัทธา ๔ ประการ พระพุทธศาสนา เป็นศาสนาแห่งเหตุและผล ไม่สอนให้เชื่ออย่างงมงาย แม้จะสอนเรื่องศรัทธา - ความเชื่อ แต่ความเชื่อนั้น ก็ต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานแห่งปัญญา เนื่องจากศรัทธาในพระพุทธศาสนา มีความเกี่ยวข้องกับกฎแห่งกรรมโดยตรง ฉะนั้น ในตอนนี้จึงได้นำเรื่องศรัทธามากกล่าวไว้ด้วย ศรัทธาในพระพุทธศาสนา มี ๔ อย่าง คือ

๑) กัมมสัทธา (เชื่อกรรม, เชื่อกฎแห่งกรรม, เชื่อว่ากรรมมีอยู่จริง คือ เชื่อว่าเมื่อทำอะไรโดยมีเจตนา คือ จงใจทำทั้งรู้ ย่อมเป็นกรรม คือ เป็นความชั่วความดีมีขึ้นในตน เป็นเหตุปัจจัยก่อให้เกิดผลดีผลร้ายสืบเนื่องต่อไป การกระทำไม่วางเปล่าและเชื่อว่าผลที่ต้องการจะสำเร็จได้ด้วยการกระทำ มิใช่ด้วยอำนาจอนหรืออนาคอยโชค เป็นต้น

๒) วิปากสัทธา (เชื่อวิบาก, เชื่อผลของกรรม, เชื่อว่าผลของกรรมมีจริง คือ เชื่อว่ากรรมที่ทำแล้วต้องมีผล และผลต้องมีเหตุ ผลดีเกิดจากกรรมดี ผลชั่วเกิดจากกรรมชั่ว

๓) กัมมัสสกตาสัทธา (เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของตน, เชื่อว่าแต่ละคนเป็นเจ้าของ จะต้องรับผิดชอบเสวยวิบากเป็นไปตามกรรมของตน

๔) ตถาคตโพธิสัทธา (เชื่อความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า, มั่นใจในองค์พระตถาคต ว่าทรงเป็นพระสัมมาสัมพุทธะ ทรงพระคุณทั้ง ๔ ประการ ตรัสธรรม บัญญัติวินัยไว้ด้วยดี ทรงเป็นผู้นำทางที่แสดงให้เห็นว่า มนุษย์คือเราทุกคนนี้ หากฝึกตนด้วยดี ก็สามารถเข้าถึงภูมิธรรมสูงสุด บริสุทธิหลุดพ้นได้ ดังที่พระองค์ได้ทรงบำเพ็ญไว้เป็นแบบอย่าง^{๒๒}

การที่คนเราจะมุ่งทำความดีโดยจริงใจและจริงจังนั้น ก็ต้องมีศรัทธา หากขาดศรัทธาแล้ว การทำความดีหรืองานที่ทำนั้น ย่อมมีผลน้อย ถ้าศรัทธาในเรื่องใดมาก ก็ตั้งใจในสิ่งนั้นมาก ถ้าไม่ศรัทธาก็ไม่อยากทำ ฉะนั้น ศรัทธาจึงมีความจำเป็นมากอย่างหนึ่งในการทำความดี แต่เพื่อให้ศรัทธาของคนเรางมงาย หรือออกนอกกลุ่มออกทาง ทางพระพุทธศาสนาจึงวางศรัทธาไว้ใน ๔ เรื่อง อันเป็นศรัทธาที่วางอยู่บนปัญญา โดยเฉพาะเรื่องตถาคตโพธิสัทธา ซึ่งเป็นหลักพุทธธรรมที่สามารถประยุกต์ได้จากการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องตามหลักปรัชญาด้านสุนทรียศาสตร์ เพราะเมื่อบุคคลได้เห็นความงามอันประกอบด้วยมหาบุริสลักษณะ และอัสติยานุพยัญชนะ อีกทั้งประดับประดาด้วยเครื่องทรงอันวิจิตรงดงาม ย่อมสัมผัสได้ถึงความงามอันวิเศษของพระพุทธเจ้า บังเกิดความศรัทธาในความเป็นพระพุทธเจ้า คือ เชื่อการตรัสรู้ของพระตถาคตเจ้า คือพุทธศาสนิกชนย่อมเชื่อว่าพระพุทธเจ้าตรัสรู้จริง พระธรรมเป็นของประเสริฐจริง ไม่ใช่เป็นของที่ใครแต่งหรือใครเขียนขึ้นมา หากแต่พระธรรมนี้ถูกค้นพบจากการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า เมื่อเชื่อการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ก็เชื่อว่ายังมีศรัทธาอีก ๓ ประเภทข้างต้นด้วย เพราะกฎแห่งกรรมก็ถูกค้นพบจากการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ศรัทธาทั้ง ๔ ประการนี้ มีมาในบาลีพระไตรปิฎก เฉพาะข้อที่ ๔ เท่านั้น ว่าโดยใจความแล้ว ศรัทธา ๓ ข้อต้น ย่อมรวมลงในข้อที่ ๔ ได้ทั้งหมด ความศรัทธาในองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้านี้ปรากฏใน ปรากฏในวิถีสสูตร ตอนหนึ่งว่า

^{๒๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐ (กรุงเทพมหานคร, ๒๕๔๖), ๑๘๑.

“สัทธาพละ เป็นอย่างไร คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีศรัทธา คือเชื่อปัญญาเครื่องตรัสรู้ของ ตถาคตว่า ‘แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ เพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เสด็จไปดี รู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้ อย่างยอดเยี่ยม เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายเป็นพระพุทธรเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค’ นี้เรียกว่า สัทธาพละ”^{๒๓}

ความดังกล่าวอรรถกถาจารย์ได้อรรถาธิบายไว้ว่า

“เป็นผู้มีศรัทธา หมายถึงศรัทธา ๔ ประการ คือ (๑) อาคมณสัทธา ได้แก่ ความเชื่อต่อพระสัพพัญญูโพธิสัตว์ เพราะศรัทธานั้นมีมาแต่ตั้งความปรารถนา (๒) อธิคมณสัทธา ได้แก่ ความเชื่อต่อการบรรลุอมตธรรม ของพระอริยสาวกทั้งหลาย (๓) โอกัปปนสัทธา ได้แก่ ความปลงใจเชื่อโดยไม่หวั่นไหว เมื่อกล่าวว่า ‘พระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์’ (๔) ปสาทสัทธา ได้แก่ การเกิดขึ้นแห่งความเลื่อมใส แต่ในที่นี้ประสงค์ เอาโอกัปปนสัทธา”^{๒๔}

“ปัญญาเครื่องตรัสรู้ (โพธิ) หมายถึงมคฺคญาณ (ญาณในอริยมรรคคือความหยั่งรู้ที่สำเร็จภาวะอริยบุคคลแต่ละขั้น) ๔ ประการ”^{๒๕}

บุคคลทั้งหลายเมื่อได้พบพระพุทธรูปปฏิมา ก็นิยมกล่าวบทนมัสการพระพุทธรเจ้า ดังนี้

๑) นะโม ตัสสะ ภะคะวะโต ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น บุคคลพึงนมัสการพระพุทธรเจ้าในส่วนพระมหากุณาธิคุณ

๒) อะระหะโต ซึ่งเป็นผู้ไกลจากกิเลส บุคคลพึงนมัสการพระพุทธรเจ้าในส่วนพระวิสุทธิคุณ

๓) สัมมาสัมพุทฺธัสสะ ตรัสรู้ชอบได้โดยพระองค์เอง บุคคลพึงนมัสการพระพุทธรเจ้าในส่วนพระปัญญาคุณ

ความศรัทธาในพระพุทธรเจ้านี้ ย่อมเพิ่มพูนความเลื่อมใสให้บุคคลได้ซาบซึ้งในพระพุทธรคุณอันประเสริฐ ทั้ง ๓ ประการในเบื้องต้นแล้ว ยังสามารถจำแนก เป็นพระคุณได้ ๙ ประการ เรียกว่า พุทธนวหรรษคุณ ดังที่นักปราชญ์ได้ร้อยกรอง เพื่อให้เป็นบทสวดสรรเสริญพระคุณอันประเสริฐไว้ดังปรากฏบทในพระบาลีที่ว่า

อิตปิ โส ภควา อรหํ สมมาสมพุทโธ วิชชาจรรณสมปนโน สุกโต โลกวินุ อนุตตโร ปุริสทมมสารถิ สตถาเทวมานุสสานํ พุทโธ ภควาติ

จากบทสรรเสริญพุทธรคุณดังกล่าว จำแนกเป็นพระคุณต่างๆ ได้ ๙ ประการ โดยสามารถอรรถาธิบายได้ ดังนี้

๑. อรหํ ทรงเป็นพระอรหันต์ การเป็นพระอรหันต์นี้สามารถแปลความหมายอย่างน้อยได้ ๔ ประการ ดังนี้

๑.๑ เป็นผู้ควร คือ ผู้ทรงสั่งสอนสิ่งใดก็ทรงทำสิ่งนั้นได้ด้วยเป็นผู้มีศีลบริสุทธิ

๑.๒ เป็นผู้ไกล คือ ผู้ทรงไกลจากกิเลสและบาปกรรม เพราะทรงละได้เด็ดขาดแล้วทั้งโลก โภธ และหลง

^{๒๓} อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๔/๑๗.

^{๒๔} ม.ม.อ. (ไทย) ๓๔๔/๒๓๗.

^{๒๕} อัง.ปญจก.อ.(ไทย) ๕๓/๒๙.

๑.๓ เป็นผู้หักซึ่งกำแพงล้อมสังสารวัฏ คือ ผู้ทรงตัดวงจรแห่งการเวียนว่ายตายเกิด อยู่ในสังสารวัฏได้แล้ว

๑.๔ เป็นผู้ไม่มีข้อลั้ลပ် คือ ผู้ทรงไม่มีบาปกรรมทั้งที่ลับและที่แจ้ง เป็นผู้ควรแนะนำสั่งสอนผู้อื่น และเป็นผู้ควรได้รับความเคารพของผู้อื่น

๒. สมมาสมพุทโธ เป็นผู้ทรงตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง คือ ทรงตรัสรู้อรุณัจฉา ๔ อันได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค เป็นการค้นพบด้วยพระองค์เอง ไม่มีครู อาจารย์เป็นผู้สอน

๓. วิชชาจรณสมปนโน เป็นผู้ทรงเพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ คือ มีวิชาความรู้ ตั้งแต่ความรู้ระดับพื้นฐาน จนกระทั่งความรู้ระดับสูงสุด และมีจรณะความประพฤติดีประพฤติดี ตามที่ทรงรู้ เช่น ความสำรวมในศีล เป็นต้น

๔. สุกโต เป็นผู้เสด็จไปดี คำว่า “ไปดี” มีความหมายหลายนัยคือ

๔.๑ เสด็จดำเนินตามอริยมรรคมีองค์แปด อันเป็นทางเดินที่ดี

๔.๒ เสด็จไปสู่พระนิพพาน อันเป็นสภาวะที่ดียิ่ง

๔.๓ เสด็จไปดีแล้ว เพราะทรงละกิเลสได้โดยสิ้นเชิง

๔.๔ เสด็จไปปลอดภัยดี เพราะเสด็จไปบำเพ็ญประโยชน์แก่สัตว์โลก

๕. โลกวิทู เป็นผู้ทรงรู้แจ้งโลก คือ ทรงรอบรู้โลกทางกายภาพ เช่น โลกมนุษย์ สัตว์โลก สังขารโลก โอกาสโลก และทรงรู้โลกภายในคือ ทุกข์และการดับทุกข์

๖. อนุตตรโ ปุริสทมมสารถิ เป็นสารถิผู้ทรงฝึกคนได้อย่างยอดเยี่ยม คือ พระองค์ทรงรู้ นิสสัย (ความเคยชิน) อุปนิสสัย (มีแวว) อธิมุตติ (ความถนัด) อินทรีย์ (ความพร้อม) ของบุคคลระดับต่าง ๆ และทรงฝึกสอนด้วยเทคนิควิธีการที่เหมาะสมแก่ความเคยชิน แว่วถนัด และความพร้อมของเขาให้ บรรลุผลเป็นจำนวนมาก

๗. สตถา เทวมนุสสานิ เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย คือ พระองค์ทรงประกอบด้วยคุณสมบัติที่ควรเป็นครูของบุคคลในทุกระดับชั้น เพราะพระองค์ทรงรอบรู้และทรงสอนคนได้ทุกระดับ ทรงสอนด้วยความเมตตา มิใช่เพื่อลาภสักการะและคำสรรเสริญ แต่ทรงมุ่งความถูกต้องและประโยชน์สุขของผู้ฟังเป็นใหญ่ ทรงสอนให้เหมาะสมกับอัธยาศัยของผู้ฟัง และทรงทำได้ตามที่ทรงสอนนั้นด้วย

๘. พุทโธ เป็นผู้ตื่น ผู้เบิกบาน คือ พระองค์ทรงตื่นเองจากความเชื่อถือและข้อปฏิบัติทั้งหลายที่ยึดถือกันมาผิด ๆ ด้วย ทรงรู้จักฐานะ คือ เหตุที่ควรเป็น เปรียบได้กับคนตื่นจากหลับ แล้วทรงปลุกผู้อื่นให้พ้นจากความหลงมกมายด้วย อนึ่งพระองค์ทรงตื่นแล้วเป็นอิสระจากอำนาจของโลก โกรธ หลง แล้ว เมื่อทรงตื่นแล้วก็ทรงแจ่มใสเบิกบาน มีพระทัยบริสุทธิ์สะอาด

๙. ภควา เป็นผู้มิใช่ใคร ผู้ทรงแจกแบ่งธรรม คือ พระองค์ทรงเพียบพร้อมได้ด้วยคุณธรรมทั้งหลาย อันเป็นผลสัมฤทธิ์แห่งพระบารมีที่ทรงบำเพ็ญมา นับเป็นผู้มิใช่ใครดีกว่าคนทั้งปวง เพราะพระองค์ทรงทำการใดก็ล่วงปลอดภัยทุกประการ ส่วน “ภควา” แปลว่า “ทรงแจกแบ่งธรรม” หมายถึง มีพระปัญญาล้ำเลิศ จนสามารถจำแนกธรรมที่ลึกซึ้งให้เป็นทีที่เข้าใจง่าย และมีพระกรุณาธิคุณจำแนกจ่ายคำสั่งสอนแก่เวไนยสัตว์ให้รู้ตาม

พระพุทธคุณทั้ง ๙ ประการนี้ สามารถสรุปลงเป็น ๓ ประการดังที่กล่าวในเบื้องต้นได้ ดังนี้ คือ

๑. พระวิสุทธิคุณ คือ ความบริสุทธิ์ อันได้แก่ พระคุณข้อที่ ๑,๓ และ ๙
๒. พระปัญญาคุณ คือ ปัญญา อันได้แก่ พระคุณข้อที่ ๒,๕ และ ๘
๓. พระมหากรุณาธิคุณ คือ พระมหากรุณา อันได้แก่ พระคุณข้อที่ ๔,๖ และ ๗^{๒๖}

พระคุณของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ได้แสดงมาโดยละเอียดแล้ว ทำให้เห็นชัดว่า ทรงเสียสละเพื่อมวลมนุษยโลกอย่างเป็นเอกปริยาย สุดคณานับ เมื่อบุคคลได้สัมผัสถึงความงามของพระพุทธรูปทรงเครื่อง บังเกิดศรัทธาได้กระทำการบูชาด้วยใจนอบน้อม พิจารณาหลักสุนทรียศาสตร์ให้บรรลุถึงความงามของสมเด็จพระบรมศาสดา คือพระพุทธรูป และน้อมนำมาประยุกต์หลักพุทธธรรมนี้ ย่อมเกิดคุณค่าและอานิสงส์สูงสุด

(๒) **หลักการบูชา** การสร้างพระพุทธรูปในทางพระพุทธศาสนาจัดเป็นการสร้างอุเทสิกเจดีย์ประเภทหนึ่ง ที่หมายอุทิศถวายพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระพุทธรูปมีใช้รูปเหมือนพระพุทธรูปโดยตรง แต่เป็นการสร้างสัญลักษณ์ให้ผู้เคารพกราบไหว้ได้ระลึกถึงสมเด็จพระบรมศาสดาและพระธรรมคำสั่งสอนของพระองค์ พระพุทธรูปจึงถูกสร้างขึ้นด้วยความปรารถนาดีตามตามตำราปฐักษณะ และอัสติยานุพยัญชนะ เพื่อให้ผู้กราบไหว้บูชา เกิดศรัทธาปสาทะ แรกเริ่มเมื่อมีการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องขึ้นมาด้วยแฝงคติและแนวคิดต่างๆ เกี่ยวกับพระพุทธรูป สิ่งสำคัญที่ตามมาคือ การนำเครื่องประดับอันงดงามอลังการไปตกแต่งองค์พระพุทธรูป อันเป็นจุดแรกเริ่มของพระทรงเครื่องพระพุทธรูป แนวคิดหนึ่งซึ่งเกิดขึ้นตามมากับการสร้างพระพุทธรูป คือคติการบูชาตามหลักพระพุทธศาสนา

ความหมายของการบูชา คำว่า บูชา มาจาก ปุช ธาตุ เป็นไปในอรรถว่า ยกย่อง โดยมีรูปวิเคราะหว่า ปุช ปุชาย ปุชน บูชา แปลว่า การยกย่อง เชื่อว่า บูชา การบูชา คือการเลื่อมใสยกย่อง เชิดชู ด้วยกิริยาอาการสุภาพที่เราแสดงต่อผู้ที่ควรบูชาทั้งต่อหน้าและลับหลัง การแสดงต่อหน้าเป็นการแสดงให้ท่านทราบว่าเรามีความเคารพและตระหนักในคุณธรรมความดีที่มีอยู่ในตัวของท่านอย่างจริงใจ การแสดงลับหลัง เป็นการเตือนใจตัวเราเอง ให้ผูกใจไว้กับคุณธรรมอันสูงส่งของท่าน ก่อให้เกิดความรู้สึกอยากกระทำตาม ใจเราจะได้ยกสูงขึ้นเสมอๆ ไม่เลือนไหลไปในทางชั่วร้าย

สมเด็จพระบรมศาสดาทรงสรรเสริญการบูชาบุคคลที่ควรบูชา ว่าเป็นมงคลประการหนึ่งในมงคลสูตร^{๒๗} การบูชานั้น เป็นคตินิยมประการหนึ่งที่มีมาตั้งแต่ก่อนพุทธกาล แม้แต่ในศาสนาพราหมณ์ คติการบูชาก็มีมาก่อนยุคพระเวทซึ่งเป็นยุคที่ศาสนาพราหมณ์ฮินดูเกิดขึ้นในอินเดียเสียอีก โดยที่แนวความคิดในยุคนั้นมีลักษณะเป็นวิญญาณนิยม (Animism) ถือว่ามีวิญญาณศักดิ์สิทธิ์อยู่ในสิ่ง ที่ตนนับถือ มนุษย์จึงต้องบูชา เช่นสรวงเพื่อเอาอกเอาใจไม่ให้วิญญาณบันดาลโทษหรือภัยพิบัติแก่ตน ซึ่งต่อมาวิญญาณก็ได้รับยกย่องเป็นเทพเจ้า และแนวความคิดแบบวิญญาณนิยมก็ได้พัฒนาไปเป็นพหุเทวนิยม (Polytheism) หมายถึง ความเชื่อที่มีเทพเจ้าหลายองค์ ซึ่งถือเป็นการเริ่มต้นของยุคพระเวทและเป็นยุคที่ศาสนาพราหมณ์เกิดขึ้น จึงอาจกล่าวได้ว่า ความเชื่อเกี่ยวกับการบูชานั้น เกิด

^{๒๖} รองศาสตราจารย์ดุษณี ไชยโยธา, พจนานุกรมพุทธศาสน์, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://www.kanlayanatam.com/sara/sara12.htm> [๑ มกราคม ๒๕๕๖].

^{๒๗} พ.พ. (ไทย) ๒๕/๒๖๒/๖.

มาจากความกลัวในสิ่งเหนือธรรมชาติที่จะบันดาลโทษแก่มนุษย์ จนวิญญานหรือสิ่งเหนือธรรมชาติเหล่านั้น ได้พัฒนาการมาเป็นเทพเจ้าต่างๆ

การบูชาเทพเจ้าก็พัฒนาเป็นระเบียบพิธีมากขึ้นและถูกเผยแผ่ไปสู่ชนชาติต่างๆ โดยเฉพาะชนชาติไทย ซึ่งได้รับอิทธิพลทางศาสนาจากอินเดียตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ต่อมาเมื่อพระพุทธศาสนาเจริญขึ้นท่ามกลางวิถีปฏิบัติตามแนวของวิญญานนิยมนั้น สมเด็จพระบรมศาสดาได้ทรงปฏิวัติแนวทางปฏิบัติดั้งเดิมหลายประการ ดังเช่นเรื่องการบูชาเทพเจ้าด้วยการฆ่าสัตว์ เช่นสรวงสังเวศหรือการบูชายัญ อันเป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงปฏิเสธอย่างเด็ดขาด ดังที่เจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้กล่าวไว้ว่า

“พระพุทธเจ้าทรงเห็นว่าการเชื่อในอำนาจดลบันดาลของเทพเจ้าทั้งหลายที่แสดงออกด้วยการอ้อนวอนบูชายัญนั้น ไม่ใช่สิ่งที่ถูกต้อง พระองค์จึงได้สอนชาวอินเดียใหม่ว่า ท่านทั้งหลายจงดูซิ ในธรรมชาตินั้นมีความจริงอยู่ ความจริงนี้ก็คือกฎธรรมชาติแห่ง ความเป็นไปตามเหตุปัจจัย คือการที่ผลเกิดจากเหตุ เหตุทำให้เกิดผล สิ่งทั้งหลายที่ เกิดขึ้นนั้นเป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน อย่าไปมัวมองดูว่าเป็นฤทธิ์ดลบันดาลของเทพเจ้า ความเป็นจริงที่สิ่งทั้งหลายเป็นไปตามเหตุปัจจัยนั้นเราเรียกว่า ธรรม”

จะเห็นได้ว่า พระพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญกับธรรมเป็นเรื่องหลัก แม้ในเรื่องการบูชาที่จากเดิมมีการบูชาเทพกันนั้น พระองค์ก็ทรงเน้นให้บูชาธรรมและบุคคลผู้มีคุณธรรมเป็นสำคัญ ซึ่งพระองค์เองก็ทรงบูชาสักการะหรือเคารพธรรมดังข้อความที่ปรากฏใน ปฐมอุรวลสูตร ว่า

ภิกษุทั้งหลาย เมื่อแรกตรัสรู้ เราอยู่ที่ต้นอชปาลนิโครธ ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ตำบลอุรุเวลา เรานั้นหลีกเร้นอยู่ในที่สงัด ได้เกิดความรู้ขึ้นมาอย่างนี้ว่า “บุคคลผู้ไม่เคารพ ไม่ยำเกรง ย่อมอยู่เป็นทุกข์ เราพึงสักการะ เคารพ อาศัยสมณะหรือพราหมณ์คนไหนหนอแลอยู่ ดังนี้ เรานั้นได้มีความดำริว่า เราพึงสักการะ เคารพ อาศัยสมณะหรือพราหมณ์อื่น อยู่เพื่อความบริบูรณ์แห่งสัลลขันธที่ยังไม่บริบูรณ์ แต่เราไม่เห็นสมณะหรือพราหมณ์อื่นในโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก และหมู่สัตว์พร้อมทั้ง สมณพราหมณ์ เทวดา และมนุษย์ที่มีศีลสมบูรณ์กว่าเรา ที่เราจะพึงสักการะ เคารพ อาศัยอยู่ เราพึงสักการะ เคารพ อาศัยสมณะหรือพราหมณ์อื่นอยู่ เพื่อความบริบูรณ์แห่งสมาธิขันธที่ยังไม่บริบูรณ์ ฯลฯ เราพึงสักการะ เคารพ อาศัยสมณะหรือพราหมณ์อื่นอยู่ เพื่อความบริบูรณ์แห่งปัญจขันธ์ที่ยังไม่บริบูรณ์ ฯลฯ เราพึงสักการะ เคารพ อาศัยสมณะหรือพราหมณ์อื่นอยู่ เพื่อความบริบูรณ์แห่งวิมุตติขันธที่ยังไม่บริบูรณ์ แต่เราไม่เห็นสมณะหรือพราหมณ์อื่นในโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก และหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดา และมนุษย์ที่มีวิมุตติสมบูรณ์กว่าเรา ที่เราจะพึงสักการะ เคารพ อาศัยอยู่ เรานั้นได้มีความดำริว่า ทางที่ดี เราควรจะสักการะ เคารพ อาศัยธรรมที่เรา ตรัสรู้แล้วนั้นแลอยู่”^{๒๘}

จากความที่แสดงเบื้องต้น ทำให้เห็นถึงพระพุทธจริยวัตรที่เป็นแบบอย่างได้ชัดเจนว่า หลักการเรื่องการเคารพสักการะหรือบูชาในทางพระพุทธศาสนานั้น ถือเรื่องธรรมเป็นสำคัญ แต่มิได้หมายความว่าพระพุทธศาสนาจะปฏิเสธการเคารพบูชาบุคคล การเคารพบูชาบุคคลก็เป็นสิ่งที่พระพุทธศาสนาส่งเสริมเหมือนกัน ทั้งยังสอนให้ตระหนักว่า การอยู่อย่างไม่มีมีความเคารพยำเกรงกัน

^{๒๘} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๑/๓๕.

นั่นเป็นทุกข์ ดังพระพุทธพจน์ข้างต้นเป็นตัวอย่าง เพียงแต่ว่าการบูชาบุคคลนั้น ต้องคำนึงถึงคุณมีธรรมของบุคคลเป็นหลัก ดังเช่นในตอนท้ายของปฐมอุรวาสสูตรนี้ แม้พระพุทธเจ้าเองก็ยังแสดงให้เห็นว่าพระองค์ไม่ได้ปฏิเสธการเคารพบูชาบุคคล ดังที่ตรัสว่า แม้พระองค์จะเคารพสักการะธรรมอยู่ แต่เมื่อสงฆ์ถึงพร้อมด้วยความใหญ่เมื่อไร พระองค์ก็ทรงให้ความเคารพสงฆ์ด้วย

ในส่วนลักษณะของการบูชา นั้น ตามหลักพระพุทธศาสนาสามารถกระทำได้ด้วยการแสดงออกซึ่งสิ่งที่ดีงาม เช่น การกราบไหว้ ให้การต้อนรับ ให้การยกย่อง นอบน้อม ตลอดจนการบูชาด้วยวัตถุสิ่งของต่าง ๆ โดยจำแนกการบูชาออกเป็น ๒ ประเภท ได้แก่

๑) อามิสบูชา หมายถึง การแสดงความเคารพบูชา ด้วยวัตถุสิ่งของต่าง ๆ มี การบูชาด้วยปัจจัย ๔ และการบูชาเครื่องสักการะ ได้แก่ ดอกไม้ ธูป เทียน เป็นต้น

๒) ปฏิบัติบูชา หมายถึง การแสดงความเคารพบูชาด้วยการปฏิบัติสิ่งที่เป็นธรรม เช่น การไหว้ กราบ การแสดงความนับถือ นอบน้อมและการปฏิบัติตามคำสอนของบุคคลที่เป็นที่เคารพบูชา

ทั้งนี้ เป้าหมายของการบูชาในทางพระพุทธศาสนานั้นอยู่ที่การได้ประกอบกุศลกรรม หรือการสร้างเสริมคุณธรรมในตนเองเป็นสำคัญ มิใช่การอ้อนวอนเพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งปรารถนาต่าง ๆ เพราะการจะได้มาซึ่งสิ่งปรารถนานั้นก็ขึ้นอยู่กับกฎธรรมชาติ คือ กฎแห่งกรรมนั่นเอง การสรรเสริญเทพเจ้า การอ้อนวอนร้องขอให้ลดบันดาลจึงเป็นสิ่งที่ไม่สามารถช่วยได้หากไม่ได้ปฏิบัติตนสอดคล้องกับเป้าหมายที่ปรารถนาหรือไม่สร้างเหตุให้สมกับผลที่ต้องการ

จากหลักการบูชาทางพระพุทธศาสนาที่สมเด็จพระบรมศาสดาทรงวางไว้ กล่าวได้ว่า ทรงปฏิรูปแนวทางเดิมในสังคมชาวชมพูทวีป ด้วยแนวคิดที่พระองค์ทรงค้นพบภายหลังการตรัสรู้ ด้วยการใช้ธรรมและการปฏิบัติเป็นหลักสำคัญ ทรงสอนให้รู้จักปลดปล่อยบุคคลจากการพึ่งพาอำนาจภายนอกเป็นการพึ่งตนเอง โดยมีหลักธรรมเป็นเครื่องฝึกฝนพัฒนาตนให้สามารถพึ่งตนเองได้ในที่สุด และเมื่อกล่าวเชื่อมโยงถึงหลักการบูชาในพระพุทธศาสนาจึงสามารถสรุปได้ว่า หลักการบูชาในพระพุทธศาสนานั้นมีความเป็นพิเศษในตัวเอง ไม่เหมือนกับลัทธิอื่นๆ เพราะเป็นการแสดงออกถึงธรรมในตัวบุคคลเพื่อเคารพต่อธรรมที่มีในบุคคลอื่นเป็นสำคัญ แก่นของการบูชาในพุทธศาสนาจึงเป็นเรื่องของธรรมไปโดยปริยาย เพราะทั้งบุคคลที่บูชา บุคคลที่ถูกบูชาและพฤติกรรมที่แสดงออก รวมทั้งเป้าหมายของการบูชาล้วนมีธรรมเป็นหลักใหญ่ การบูชาตามหลักพระพุทธศาสนาไม่ได้ให้ความสำคัญกับสิ่งเหนือธรรมชาติหรือเทพเจ้าในฐานะผู้บันดาลความสุขให้เลย

เรื่องบุคคลและวัตถุที่ควรบูชานั้น มีอยู่มากมายเหลือที่จะคณนาได้ โดยเฉพาะบุคคลที่ควรบูชาก็มีอยู่หลายชั้น แม้วัตถุที่ควรบูชาก็มีมีใช้น้อย แต่เมื่อจัดเข้าประเภทแล้ว ในมงคลทิพินี ได้สรุปไว้อยู่ ๒ ประเภท คือ บุคคลควรยกย่อง และวัตถุควรยกย่อง การยกย่องบุคคลควรยกย่องนี้เองชื่อว่าบูชาบุคคลควรบูชา แม้การยกย่องวัตถุควรยกย่อง ก็ชื่อว่าบูชาวัตถุควรบูชา พึงสังเกตประเภทและชั้นของบุคคลและวัตถุ แม้วัตถุที่ควรบูชานั้น ก็มักเป็นวัตถุอันเป็นเครื่องแทนของบุคคลผู้ควรบูชาเสียส่วนใหญ่ ซึ่งอยู่ในฐานะปุชนีวัตถุ นั่นเอง

อนึ่ง พึงสังเกตว่า สมเด็จพระบรมศาสดาทรงยกย่องการบูชาด้วยปฏิบัติบูชาสูงกว่าการบูชาด้วยอามิสบูชา ดังปรากฏใน สันถารวรรค ว่า “บูชา ๒ อย่างนี้ บูชา ๒ อย่าง อะไรบ้าง คือ อามิส

บูชา (การบูชาด้วยอามิส) ๒. ธัมมบูชา (การบูชาด้วยธรรม) บูชา ๒ อย่างนี้แล บรรดาบูชา ๒ อย่างนี้ ธัมมบูชาเป็นเลิศ”^{๒๙}

การบูชาธรรมในความหมายนี้ก็คือการที่ทรงยกย่องให้บุคคลพึงยอมรับนับถือในพระสัทธรรมที่ทรงสั่งสอนแล้วน้อมนำมาปฏิบัติ จึงถือว่าเป็นผู้บูชาที่เลิศอย่างแท้จริง การถวายเครื่องทรงกับพระพุทธรูปซึ่งมีฐานะเป็นอุเทสิกเจดีย์ของพระพุทธเจ้านั้น จึงเป็นการบูชาพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในฐานะเป็นบุคคลผู้ควรบูชา อันเป็นมงคลประการหนึ่ง ด้วยเหตุว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงประกอบด้วยพระคุณมากมายหลายประการ ที่เห็นเด่นชัดคือพระคุณอันประเสริฐทั้ง ๙ ประการ หรือเรียกว่า พุทธนพหุคุณ ดังที่ได้กล่าวไปแล้ว

การเห็นประโยชน์จากการดำเนินรอยตามพระสัทธรรมคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นเอง ย่อมแสดงให้เห็นถึงความเป็นสมเด็จพระบรมครูผู้ประเสริฐ ที่ทรงเสียสละความสุขสำราญ ออกแสวงหาโมกขธรรม จนตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ เป็นพระมหาบุรุษผู้บริสุทธิ์ ด้วยพระมหากรุณาธิคุณอันประเสริฐ ทรงมีพระเมตตาสั่งสอนโปรดเวไนยสัตว์ให้หลุดพ้นตามพระองค์ จึงทรงสถิตอยู่ในฐานะพระบรมครูผู้ยิ่งใหญ่ การบูชาพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น จึงเป็นการบูชาพระคุณที่ทรงมีต่อมวลมนุษยชาติด้วยพระเมตตาอันบริสุทธิ์ มิมุ่งหวังสิ่งตอบแทน หรือขู่เข็ญบังคับให้ผู้หนึ่งผู้ใดต้องปฏิบัติตาม หากแต่ทรงสอนให้ ผู้ศรัทธาน้อมนำพระพุทธรูปจิรยามาใส่ตัว แล้วพิจารณาดำเนินรอยตาม จนเห็นผลด้วยตนเอง การที่เรายกย่องพระพุทธเจ้าในฐานะบุคคลผู้ควรบูชานั้นในคัมภีร์อรรถกถา ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ ได้บรรยายความสำคัญของพระพุทธเจ้าไว้อย่างชัดเจน ดังนี้

พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นใด เป็นพระสยัมภูเป็นเอง ไม่มีอาจารย์ ตรัสรู้ยิ่งพร้อมด้วยพระองค์เอง ซึ่งสัจจะทั้งหลาย ในธรรมทั้งหลายที่มิได้ทรงฟังมาก่อน ทรงบรรลุพระสัพพัญญุตญาณในธรรมเหล่านั้น และความเป็นผู้เชี่ยวชาญในพละทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ชื่อว่า พุทธะ.

การชี้แจงเรื่องพระพุทธรูปโดยอรรถะเท่านั้นก่อน แต่เมื่อว่าโดยพยัญชนะ ฟังทราบโดยนัยเป็นต้นอย่างนี้ว่า

ชื่อว่าพุทธะ เพราะทรงเป็นผู้ตรัสรู้

ชื่อว่าพุทธะ เพราะทรงเป็นผู้ปลุกให้ตื่น

สมจริงดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า

ในบทว่า พุทฺโธ ชื่อว่า พุทธะ เพราะอรรถว่าอะไร.

ชื่อว่า พุทธะ เพราะอรรถว่า ตรัสรู้สัจจะทั้งหลาย.

ชื่อว่า พุทธะ เพราะอรรถว่า ทรงปลุกหมู่มสัตว์ให้ตื่น.

ชื่อว่า พุทธะ เพราะทรงรู้ทุกอย่าง.

ชื่อว่า พุทธะ เพราะทรงเห็นทุกอย่าง.

ชื่อว่า พุทธะ เพราะตรัสรู้เองไม่ใช่ผู้อื่นทำให้รู้

ชื่อว่า พุทธะ เพราะบานแล้ว

ชื่อว่า พุทธะ เพราะนับกันว่าเป็นผู้สิ้นกิเลสแล้ว.

^{๒๙} อภ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๕๗/๑๒๔.

ชื่อว่า พุทธะ เพราะนับกันว่า เป็นผู้ไม่มีอุปกิเลส.

ชื่อว่า พุทธะ เพราะอรรถว่า สิ้นราคะสิ้นเชิง.

ชื่อว่า พุทธะ เพราะอรรถว่า สิ้นโทสะสิ้นเชิง.

ชื่อว่า พุทธะ เพราะอรรถว่า สิ้นโมหะสิ้นเชิง.

ชื่อว่า พุทธะ เพราะอรรถว่า ไร้กิเลสสิ้นเชิง.

ชื่อว่า พุทธะ เพราะอรรถว่า ทรงดำเนินเอกายนมรรค.

ชื่อว่า พุทธะ เพราะอรรถว่า ตรัสรู้ยิ่งเองซึ่งพระอนุตตรสัมมาสัมโพธิล่ำพั่ง
พระองค์เดียว.

ชื่อว่า พุทธะ เพราะทรงได้ความรู้ เหตุทรงกำจัดความไม่รู้ได้แล้ว^{๓๐}

นอกจากความหมายตามพยัญชนะดังกล่าวนี้แล้ว พระอรรถกถาจารย์ ยังได้อรรถาธิบาย
ความหมายของพุทธะ ไว้ โดยอรรถ ดังนี้

พระนามว่า พุทธะ นี้ มิใช่พระชนนิตั้ง มิใช่พระชนกตั้ง มิใช่พระเชษฐภคินิตั้ง มิใช่
พระเชษฐภคินิตั้ง มิใช่มิตรมาตยัตถัง มิใช่พระญาติสาโลหิตตั้ง มิใช่สมณพราหมณ์ตั้ง มิใช่เทวดาตั้ง
พระนามนี้ของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า มีตอนท้ายแห่งความหลุดพ้นจากกิเลส บัญญัติคือพุทธะ ทรง
ทำให้แจ้งพร้อมกับทรงได้พระสัพพัญญุตญาณ

ในบทว่า พุทธะ นั้น ชื่อว่า พุทธะ เพราะอรรถว่า ตรัสรู้สัจจะทั้งหลาย เหมือนผู้ที่ลงมาใน
โลก [อวตาร] ก็เรียกว่า ผู้ลงมา [อวตาร]. ชื่อว่า พุทธะ เพราะอรรถว่า ทรงปลูกหมุ่สัตว์ให้ตื่น เหมือน
ลมที่ทำไมไม่ไห้แห้ง ก็เรียกว่าไปไม่แห้ง

บทว่า สพพญุตาย พุทโธ ท่านอธิบายว่า ชื่อว่า พุทธะ เพราะความรู้ที่สามารถรู้ได้ทุก
อย่าง. บทว่า สพพทสสาวิตาย พุทโธ ท่านอธิบายว่า ชื่อว่า พุทธะ เพราะความรู้ ที่สามารถรู้ธรรมได้
ทุกอย่าง. บทว่า อนญญญุตาย พุทโธ ท่านอธิบายว่า ชื่อว่า พุทธะ เพราะตรัสรู้เอง มิใช่ผู้อื่นทำให้
ตรัสรู้. บทว่า วิกสิตาย พุทโธ ท่านอธิบายว่า ชื่อว่า พุทธะ เพราะทรงบาน เหตุบานด้วยพระคุณ
นานาประการเหมือนดอกปทุมบาน

ด้วยบทอย่างนี้เป็นต้นว่า ชีนาสวสงขาเตน พุทโธ ท่านอธิบายว่า ชื่อว่า พุทธะ เพราะทรง
ตื่นแล้ว เหตุสิ้นกิเลสจากความหลับทุกอย่าง เหมือนบุรุษตื่นเพราะสิ้นความหลับ เพราะทรงละธรรมอัน
ทำความหุดหู่แห่งจิตได้

ท่านกล่าวว่า เอกายนมคค์ คโตติ พุทโธ ดังนี้ ก็เพื่อแสดงว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ท่าน
เรียกว่า พุทธะ ก็เพราะทรงดำเนินเอกายนมรรค เหมือนบุรุษแม่เดินทาง เขาก็เรียกว่าผู้เดินไป เพราะ
ปริยาย (ทาง) แห่งอรรถว่าไปสู่วางตรัสรู้

บทว่า เอโก อนุตตร สัมมาสมโพธิ อภิสมพุทโธติ พุทโธ ท่านอธิบายว่า ชื่อว่า พุทธะ มิใช่
เพราะตรัสรู้โดยคนอื่น ที่แท้ ชื่อว่าพุทธะ เพราะตรัสรู้ยิ่งซึ่งพระสัมมาสัมโพธิ อันยอดเยี่ยมด้วย
พระองค์เองเท่านั้น. คำนี้ว่า อพุทธิวิหิตตา พุทธิปฏิลาภา พุทโธ เป็นคำแสดงปริยายว่า พุทธิ พุทธิ
โพโธ. ในคำนั้น พึงทราบอรรถ ที่สามารถทำ พุทธะ ศัพท์ของบททุกบทให้สำเร็จความ โดยนัยอย่างนี้
ว่า ท่านอธิบายเพื่อให้รู้ว่า พุทธะ เพราะทรงประกอบด้วยพระคุณ คือพุทธิความรู้เหมือนที่เรียกกันว่า

^{๓๐} พุ.ข.อ. (ไทย) ๑/๙.

ผ้าเขียว ผ้าแดง ก็เพราะประกอบด้วยสีเขียว สีแดง ต่อแต่นั้น คำเป็นต้นอย่างนี้ว่า พุทฺโธติ เนติ นามิ ทานกล่าวไว้ก็เพื่อให้รู้ว่า บัญญัตินี้ ดำเนินไปตามอรรถะ คือเนื้อความ^{๓๑}

อีกประการหนึ่ง ด้วยทรงเป็น ภควา แปลว่าผู้มีโชค และผู้แจกแบ่งธรรม ทรงเป็นพระบรมครูของเทวดาและมนุษย์ ปรากฏในมหาวิงค์อรรถกถา ดังนี้

ก็คำว่า ภควา นี้เป็นคำร้องเรียกพระองค์ ด้วยความเป็นผู้วิเศษด้วยพระคุณ เป็นผู้สูงกว่าสัตว์ และเป็นผู้ควรเคารพโดยฐานครู ด้วยเหตุนี้ พระโบราณาจารย์ทั้งหลาย จึงกล่าวว่า คำว่า ภควา เป็นคำประเสริฐสุด คำว่า ภควา เป็นคำสูงสุด เพราะเหตุที่พระองค์ควรแก่ความเคารพโดยฐานครู บัณฑิตจึงเรียกว่า ภควา

จริงอยู่ นามมี ๔ อย่าง คือ อาวัตถิกนาม ลิงคิกนาม เนमितตกนาม อธิจสมุปปันนาม มีคำอธิบายว่า นามที่ตั้งตามความปรารถนาตามโวหาร ของโลก ชื่อว่า อธิจสมุปปันนาม, ในนาม ๔ อย่างนั้น คำมีอาทิอย่างนี้ คือ ลูกโค โคหนุ่ม โคกำลัง เป็นอาวัตถิกนาม (นามที่บัญญัติอาศัยความกำหนด). คำมีอาทิอย่างนี้ คือ มีไม้เท้า มีร่ม มีหงอน มีวง เป็นลิงคิกนาม (นามที่เรียกตามเหตุหรือลักษณะ). คำมีอาทิอย่างนี้คือ มีวิชา ๓ มีอภิญญา ๖ เป็นเนमितตกนาม (นามที่เกิดขึ้นโดยคุณนิमित). คำมีอาทิอย่างนี้คือ เจริญศรี เจริญทรัพย์ ซึ่งเป็นไปไม่คำนึงถึงเนื้อความของคำ เป็นอธิจสมุปปันนาม (นามที่ตั้งตามใจชอบ). ก็แต่ว่า พระนามว่า ภควานี้ เป็นเนमितตกนาม พระนางมหามายาก็มิได้ทรงขนาน พระเจ้าสุทโธทนมหาราชก็มิได้ทรงขนาน พระญาติแปดหมื่นก็มิได้ทรงขนาน เทวดาวิเศษทั้งหลายมีท้าวสักกะและท้าว สันตดุสิตเป็นต้นก็มิได้ทรงขนาน. จริงอยู่ คำนี้ พระธรรมเสนาดีกกล่าวแล้วว่า พระนามว่า ภควานี้ เกิดในที่สุดแห่งความพันพิเศษ เป็นบัญญัติที่แจ่มใสแก่ พระผู้มีพระภาค พระพุทธเจ้าทั้งหลาย พร้อมกับได้เฉพาะซึ่งพระสัพพัญญุตญาณที่โคณพระโพธิ์พลุฑ. ก็เพื่อจะประกาศพระคุณที่เกิดจากคุณเนमितตกนามนั้น พระสังคิติ อาจารย์ทั้งหลาย จึงกล่าวคาถานี้ไว้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์ใด ทรง มีพระอิสริยยศ ทรงเสพ (อริยคุณ) มีส่วน (แห่งจุดปัจจัย) ทรงจำแนก (ธรรมรัตน์) เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์นั้น บัณฑิตจึงเฉลิมพระนามว่า ภควา, พระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์ใด ได้ทรง ทำการหักกิเลส, เพราะเหตุนี้ พระผู้มี พระภาคเจ้า พระองค์นั้น บัณฑิตจึงเฉลิม พระนามว่า ภควา, พระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์ใด ทรงเป็นครู เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น บัณฑิตจึง เฉลิมพระนามว่า ภควา, พระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์ใด เป็นผู้มิใช่โชค เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์นั้น บัณฑิต จึงเฉลิมพระนามว่า ภควา, พระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์ใด มีพระองค์อบรมดีแล้ว ด้วยญาธรรมเป็นอันมาก เสด็จถึงที่สุดแห่งภพ, เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์นั้น บัณฑิตจึงเฉลิมพระนามว่า ภควา

อนึ่ง ในพระคาถานี้ บัณฑิตพึงเห็นใจความแห่งบทเหล่านั้น ๆ ตาม นัยที่กล่าวแล้วในนิเทศนั้นแล. ส่วนนัยอื่นอีก มีดังนี้คือ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์ใด เป็นผู้มิใช่โชค (คือมีส่วนแห่งบารมีธรรม) ทรง หักกิเลส ทรงประกอบด้วยภักคธรรม ทรง จำแนก ทรงเสพ และทรงคลายการไปใน ภพทั้งหลายเสียแล้ว. เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น บัณฑิตจึงเฉลิม พระนามว่า ภควา. พึงทราบวินิจฉัยในพระคาถานั้นต่อไป. ผู้ศึกษาพึงทราบอรรถรูปว่า เพราะภคยธรรม (คือกุศล) อันถึงซึ่งฝั่งแห่งพระบารมี มีทานและศีลเป็นต้น อันยังสุขทั้งที่เป็นโลกียะทั้งที่เป็นโลกุตระให้บังเกิด มีแต่

^{๓๑} พ.พ.อ. (ไทย) ๑/๙.

พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ฉะนั้น ในเมื่อควรจะเฉลิมพระนามว่า ภาคยวา แต่ท่านถือ เอา ลักษณะแห่งนิรุตติว่า ลงตัวอักษรใหม่ แปลงตัวอักษร เป็นต้น หรือ ถือเอาลักษณะคือรวมเข้าในชุด ศัพท์มี วิโสทรศัพท์ เป็นต้น ตามนัยแห่งศัพท์ จึงเฉลิมพระนามว่า ภาควา ดังนี้^{๓๒}

ด้วยเหตุนี้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงเป็นบุคคลที่ควรบูชา แม้จะเสด็จล่วงลับดับขันธ ปริณิพพานไปนานเพียงใด แต่พระคุณอันยิ่งใหญ่ หรือกระแสแห่งพระวรกาย ไม่ว่าจะเป็นพระบรม สารีริกธาตุ หรือพระสัทธรรมคำสอน ตลอดจนรูปลักษณ์ สิ่งก่อสร้างที่มุ่งหมายอุทิศถวายในฐานะแห่ง อุเทสิกเจดีย์ ยังมีปรากฏให้ชนรุ่นหลังได้เคารพบูชา ไม่ว่าจะเป็นอามิสบูชา หรือ ปฏิบัติบูชา ตามรอย พระบรมศาสดาพระองค์นั้น ให้เห็นว่าสิ่งที่ทรงสั่งสอนนั้นสามารถปฏิบัติได้จริงและเห็นผลสัมฤทธิ์ จริงแท้ การบูชาด้วยการปฏิบัติ^{๓๓}

การบูชาสมเด็จพระบรมศาสดานั้น ทรงสรรเสริญ ไว้ปรากฏในเทวหิตสูตร ตอนหนึ่งว่า ทานที่บุคคลให้ ณ ที่ไหน มีผลมาก ทักษิณาสำเร็จผลอย่างไรแก่บุคคลผู้บูชาอย่างไร พระผู้มีพระภาค ตรัสว่า มุนีผู้บรรลุนิพพาน คือรู้ปุพเพนิวาสญาณอย่างแจ่มแจ้ง เห็นสวรรค์และอบาย ทั้งบรรลุความ สิ้นชาติแล้ว บุคคลพึงให้ไทยธรรมในมุนีนี้ ทานที่ให้แล้วในมุนีนี้มีผลมาก ทักษิณาสำเร็จผลอย่างนี้แก่ บุคคลผู้บูชาอย่างนี้แล^{๓๔}

อนึ่ง สมเด็จพระบรมศาสดาจึงทรงสรรเสริญการปฏิบัติบูชาเหนือยิ่งสิ่งใด ดังปรากฏ ในอัลลคัททูปมสูตร ที่ว่า ถ้าบุคคลเหล่าอื่นสักการะ เคารพ นับถือ และบูชาตถาคตในเรื่องการ ประกาศสัจจะ ๔ ประการนั้น ตถาคตก็ไม่มีความยินดี ไม่เสียใจ ไม่มีความลำพองใจเพราะ สักการะเป็นต้นนั้น ถ้าบุคคลเหล่าอื่นสักการะ เคารพ นับถือ และบูชาตถาคตในเรื่องการประกาศ สัจจะ ๔ ประการนั้น ตถาคตมีความดำริอย่างนี้เพราะสักการะเป็นต้นนั้นว่า บุคคล กระทำสักการะ เห็นปานนี้ในชั้นปัญจก(ขันธ ๕) ที่เรากำหนดรู้แล้วในกาลก่อน^{๓๕}

จึงกล่าวได้ว่าการปฏิบัติบูชาพระพุทธเจ้าที่ถูกต้องนั้น วิธีหนึ่งคือการน้อมเอาพระพุทธเจ้า มาเป็นสรณะ ซึ่งคัมภีร์อรรถกถา ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ ได้อรรถาธิบายการน้อมเอาพระพุทธเจ้า มาเป็นสรณะไว้ ดังนี้

พระพุทธเจ้าชื่อว่า สรณะ เพราะกำจัดภัยของสัตว์ทั้งหลาย ด้วยการให้เข้าถึงสิ่งที่ เป็น ประโยชน์และนำออกจากสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์. พระธรรมชื่อว่า สรณะ เพราะให้สัตว์ข้ามพ้นกันดาร คือภพ และให้ความโปร่งใจ. พระสงฆ์ชื่อว่า สรณะ เพราะกระทำสักการะ แม้เล็กน้อย ให้กลับได้ผล อันไพบูรณ์ เพราะฉะนั้น พระรัตนตรียุ้นจึงชื่อว่า สรณะ โดยปริยายดังว่ามานี้

จิตตูปบาทที่ความเลื่อมใสในพระรัตนตรียุ้นและความเคารพในพระรัตนตรียุ้นนี้ กำจัด ทำลายกิเลสเสียได้ เป็นไปโดยอาการคือความมีพระรัตนตรียุ้นเป็นเบื้องหน้า หรือไม่มีผู้อื่นเป็นปัจจัย [ชักจูง] ชื่อว่า สรณคมน์. สัตว์ผู้พร้อมด้วยจิตตูปบาทนั้น ย่อมถึงพระรัตนตรียุ้นเป็นสรณะ อธิบายว่า ย่อมเข้าถึงพระรัตนตรียุ้นด้วยจิตตูปบาทที่มีประการดังกล่าวแล้วอย่างนี้ว่า นี่เป็นสรณะของ ข้าพเจ้า นี่เป็นเครื่องนำหน้าของข้าพเจ้า ก็บุคคลเมื่อจะเข้าถึง ย่อมเข้าถึงด้วยวิธีสมาทานเหมือนอย่าง นายพาณิขสองคนชื่อว่า ตปุสสะและภัลลิกะ เป็นต้น ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ทั้งสองนั้น

^{๓๒} วิมหา.อ. (ไทย) ๘๗-๘๘.

^{๓๓} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๙๙/๒๘๘.

^{๓๔} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๔๖/๒๖๔.

ขอถึงพระผู้มีพระภาคเจ้าและพระธรรมเป็นสรณะ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดทรงจำข้าพระองค์ทั้งสองว่าเป็นอุบาสก ดังนี้ก็ได้

เข้าถึงด้วยวิธียอมเป็นศิษย์ เหมือนอย่างท่านพระมหากัสสปะเป็นต้นว่า ข้าพระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นศาสดาของข้าพระองค์ ข้าพระองค์เป็นสาวก ดังนี้ ก็ได้

เข้าถึงด้วยวิธีห่มตัวไปในพระรัตนตรัยนั้น เหมือนอย่างพรหมยุพราหมณ์ เป็นต้น ความบาลีว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้ พรหมยุพราหมณ์ก็ลุกจากอาสนะ กระทำผ้าห่มเฉียงบ่า ประนมมือไปทางพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ เปล่งอุทาน ๓ ครั้งว่า นโม ตสส ภควโต อรหโต สมมาสมพุทฺธส ดังนี้ก็ได้

เข้าถึงโดยวิธีมอบตน เช่นโยคีบุคคลผู้ชวนชวายเป็นกรรมฐานก็ได้

เข้าถึงโดยวิธีสัจและโดยกิจ หลายวิธี เช่นด้วยวิธีกำจัดอุปกิเลสด้วยการถึงสรณคมน์ เหมือนอย่างพระอริยบุคคลทั้งหลาย ก็ได้

การเข้าถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะนั้นมีอานุภาพมากสามารถอำนวยผลที่น่าปรารถนาอย่างเดียว เหมือนอย่างที่ได้ตรัสไว้ว่า

ชนเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ ชนเหล่านั้นจะละกายมุนุษย์ไปแล้ว ก็จักไม่เข้าถึงอบายภูมิ จักทำหมู่เทพให้บริบูรณ์ ดังนี้

ชนเหล่าใด ถึงสรณะด้วยการตัดอุปกิเลสได้ขาดด้วยสรณคมน์ ชนเหล่านั้น จักไม่ไปอบายส่วนชนนอกนั้น จักไม่ไปอบาย ก็ด้วยการถึงสรณะ

พระพุทธเจ้าเท่านั้นเป็นคณินะ แต่เพื่อแสดงอาการคือการถึง คำกล่าวถึงสรณะนั้นมีว่า ข้าพเจ้าถึงพระพุทธเจ้าว่าเป็นสรณะ พระพุทธเจ้าพระองค์นั้นเป็นสรณะของข้าพเจ้า พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น เป็นปรายณะหน้าหน้าของข้าพเจ้า เป็นผู้กำจัดทุกข์ เป็นผู้ทรงประโยชน์ ข้าพเจ้าถึง คบเสพ เข้าใกล้ชิดพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ด้วยความประสงค์ดังกล่าวนี้นี้ หรือว่าข้าพเจ้ารู้ทราบอย่างนี้^{๓๕}

การน้อมนำพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเข้าเป็นสรณะ จึงเป็นการบูชาอย่างยิ่งซึ่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพราะเมื่อบุคคลน้อมนำสรณะอันสูงนี้แล้วเข้ามา ย่อมไม่ตกไปสู่มีจลาภวิญญูที่จจะนำตนไปสู่อบายภูมิ ในทางกลับกันการยึดถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นสรณะ แล้วน้อมนำพระสัทธรรมอันประเสริฐมาปฏิบัติบูชาด้วย ย่อมทำให้บุคคลนั้นสามารถเข้าถึงและบรรลุธรรมตามรอยแห่งอริยมรรคที่สมเด็จพระบรมศาสดาทรงชี้แนะสั่งสอนได้โดยง่าย นั่นเอง

การบูชาพระพุทธเจ้าด้วยเครื่องทรงอันวิจิตรนี้ จึงเป็นกุศลกรรมอันพิเศษที่เป็นคติความเชื่อของชาวพุทธมาแต่เดิม โดยอนุวัตน์ตามหลักการบูชาทางพระพุทธศาสนา ด้วยเหตุที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงดำรงพระองค์อยู่ในพระสถานะบุคคลผู้ควรบูชา อันเป็นมงคลประการหนึ่ง กอปรกับพรรณนาอานิสงส์แห่งการบูชาพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตามความเชื่อของชาวพุทธแล้วย่อมมีมากมายเหลือคณานับ เพราะหากจะพิจารณาโดยนัยยะแห่งการสร้างพระพุทธรูปแล้ว พระพุทธรูปก็ถือเป็นเจดีย์ประเภทหนึ่งที่สร้างอุทิศถวายพระพุทธเจ้า และเจดีย์นี้ก็มีนัยยะถึงสฤปอันเป็นเครื่อง

^{๓๕} พุ.พ.อ. (ไทย) ๑/๙.

ภาพที่ ๕๙ สายสะพายนพรัตน์ราชวรารณณ์
ถูกเชิญมาถวายที่พระหัตถ์พระพุทธชินราช

ควรกับอุปการหบุคคลก็คือพระพุทธเจ้านั่นเอง คติเรื่อง การบูชาจึงถูกสอดแทรกอยู่กับการสร้างพระพุทธรูป ทรงเครื่องในทุกยุคสมัยตามนัยยะแห่งอามิสบูชาต่อพระบรมศาสดาตถาคตดังกล่าว

การบูชาด้วยการถวายเครื่องทรงเป็นพุทธานุชา นั้น ได้ถูกผนวกรวมเข้ากับคติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่อง พร้อมนำหลักการบูชามาพรรณนาเหตุผลการถวายและอานิสงส์ที่จะบังเกิดแก่ผู้ถวายในฐานะการบูชา แต่ทั้งนี้ก็มีพระพุทธรูปมากมายองค์ที่มิได้เป็นพระพุทธรูปทรงเครื่องมาแต่ต้น แต่ก็ได้รับการถวายเครื่องประดับอันวิจิตรงดงาม เพื่อเป็นพุทธานุชาเช่นกัน ได้แก่ พระพุทธมหายานฉัตตวันนปฏิมากร หรือพระแก้วมรกต ที่พระมหากษัตริย์ทรงพระราชศรัทธาสั่งสร้างเครื่องทรงถวาย ทั้ง ๓ ฤดู พระพุทธชินราช

วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ พิษณุโลก ที่พระมหากษัตริย์ ทรงพระราชศรัทธา สร้างสั่งวาล ถวายเป็นพุทธานุชา แม้ในเวลาต่อ จะมีการกำหนดเครื่องอิสริยาภรณ์ แทนเครื่องประกอบอิสริยยศ ดังเช่นครั้งโบราณ ประเพณีการถวายเครื่องประดับเป็นพุทธานุชา ก็ยังไม่เสื่อมคลายไปจากสังคมไทย ยังมีพระพุทธรูปสำคัญหลายองค์ที่ได้รับการถวายเกียรติยศเช่นนี้ ได้แก่ พระพุทธชินราช วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ พิษณุโลก และองค์จำลอง วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม ก็ได้รับพระราชทานถวายสายสะพายอันเป็นโบราณมงคลนพรัตน์ราชวรารณณ์ (ภาพที่ ๕๙) พระพุทธรูปมหาหลวงพ่อบ้านแหลม ได้รับพระราชทานถวายผ้าสะพัก หุตียจุลจอมเกล้าวิเศษ จากสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถในรัชกาลที่ ๕ (ภาพที่ ๖๐) เป็นต้น

หลักการบูชา จึงเป็นหลักพุทธธรรมประการหนึ่งที่สามารถนำมาประยุกต์เข้ากับปรัชญาการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องด้านสุนทริยศาสตร์ได้ เพราะเมื่อพระพุทธรูปนั้นมีความงาโยมดังดูความศรัทธา ให้บุคคลน้อยมกาย วาจา และใจ เข้ามานมัสการบูชา ด้วยอามิสบูชาที่ดี ปฏิบัติบูชาก็ดี และเข้าถึงพระคุณอันประเสริฐของสมเด็จพระบรมศาสดา คือหลัก พุทธนพพรคุณ ด้วยอีกประการหนึ่ง

ทั้งหลักศรัทธา และหลักการบูชา นี้หากบุคคลน้อยมนำมาประพฤติปฏิบัติเป็นแนวทางการดำเนินชีวิตแล้ว อานิสงส์ย่อมบังเกิดแก่ผู้ปฏิบัติ ทั้งต่อตนเอง คือเป็นผู้มีความสุข จิตใจอยู่ในกุศลกรรม และสัมมาทิฐิ และต่อสังคม ย่อมทำให้สังคมสงบสุขร่มเย็น

ภาพที่ ๖๐ พระพุทธรูปมหา
หลวงพ่อบ้านแหลม
ห่มสะพัก
หุตียจุลจอมเกล้าวิเศษ

๔.๒ ประยุกต์หลักพุทธธรรมจากการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในเชิงปรัชญาด้านจริยศาสตร์

๔.๒.๑ ความหมายของจริยศาสตร์

จริยศาสตร์ (Ethics) หมายถึง ปรัชญาบริสุทธิ์สาขาหนึ่งที่ว่าด้วยความประพฤติของมนุษย์ เป็นศาสตร์ที่มีหน้าที่ค้นหาคำตอบเกี่ยวกับความประพฤติของมนุษย์โดยเฉพาะเพื่อต้องการทราบว่าการกระทำลักษณะใดที่จัดว่ามีคุณค่า เป็นการกระทำดี ถูกต้อง รวมทั้งหาคำตอบเกี่ยวกับอุดมคติหรือเป้าหมายสูงสุดของชีวิตว่าคืออะไร เป็นอย่างไร และพยายามค้นหากฎเกณฑ์ในการตัดสินการกระทำของมนุษย์นั้น^{๓๖}

๔.๒.๒ วิเคราะห์ความดีของพระพุทธรูปทรงเครื่องในเชิงปรัชญาด้านจริยศาสตร์

การสร้างพระพุทธรูปเป็นการแสดงออกถึงความระลึกถึงพระพุทธเจ้า แต่ด้วยพระพุทธเจ้าไม่ได้ทรงดำรงพระชนม์อยู่แล้ว การจะเข้าเฝ้า กราบไหว้ บูชาพระองค์จริงของพระพุทธเจ้าจึงไม่อาจกระทำได้ ด้วยเหตุนี้จึงมีการสร้างพระพุทธรูปขึ้น เพื่อเป็นที่สักการบูชาแทนพระพุทธเจ้า ซึ่งตามหลักการทางพระพุทธศาสนา การเคารพบูชาพระพุทธเจ้าถือเป็นหลักธรรมสำคัญประการหนึ่งในการวัตรธรรม ๖ ประการ ได้แก่ สัตถุคารวตา การแสดงความเคารพต่อพระศาสนา คือ พระพุทธเจ้า^{๓๗}

ในทางพุทธจริยศาสตร์ มีคำสอนของพระพุทธเจ้าที่เป็นหลักการแห่งความดีอยู่มากมาย พระพุทธรูปแม้เป็นเพียงวัตถุ แต่คุณค่ามิได้มีอยู่เพียงความเป็นวัตถุ หากแต่ยังสามารถเป็นสิ่งสื่อถึงหลักการแห่งความดีนั้น ๆ ได้ด้วย แต่ทั้งนี้บุคคลที่กราบไหว้บูชาจะได้รับประโยชน์ในแง่นี้ก็ต่อเมื่อบุคคลนั้นมีพื้นฐานความรู้เกี่ยวกับพระพุทธเจ้าและหลักธรรมคำสอนของพระองค์เป็นสำคัญ พระพุทธรูปมิสามารถสอนธรรมหรือชี้แนะให้ปฏิบัติตนในทางที่ดีได้ แต่พระพุทธรูปสามารถเตือนใจให้ระลึกถึงหลักการความดีที่ได้ศึกษาหรือได้สดับรับฟังมาได้ การมีพระพุทธรูปไว้สักการบูชาจึงเป็นเครื่องมือทางจริยศาสตร์อย่างหนึ่ง เพราะเป็นแรงจูงใจให้บุคคลมีจริยธรรม โดยหัวใจสำคัญของจริยธรรมในทางพระพุทธศาสนา คือ การละเว้นความชั่ว การทำความดีและการทำจิตใจให้บริสุทธิ์ ตามหลักโอวาทปาฏิโมกข์นั่นเอง^{๓๘} ยกตัวอย่างเช่น เมื่อมีการกระทบกระทั่งกันด้วยวาจาหรือพาดพิงกันในลักษณะโกรธเคืองต่อหน้าพระพุทธรูปในพระอุโบสถ หากคู่กรณีมีจิตสำนึกที่ดีงามอยู่บ้าง ประกอบกับระลึกถึงพระธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงสอนให้ละเว้นความชั่ว ก็จะมีสติว่า ต่อหน้าพระพุทธรูปไม่ควรแสดงกริยาที่ไม่ดี ไม่ควรเบียดเบียน ควรละเว้นวาจาหยาบคายเสีย แม้ความโกรธเคืองไม่พอใจจะมีอยู่ในภายใน แต่ภายนอกคือพฤติกรรมที่ไม่ดีก็ไม่ควรแสดงออก นี่เป็นลักษณะของความละเอียดรอบคอบซึ่งมีพระพุทธรูปเป็นแรงจูงใจ เมื่อบุคคลมีพระพุทธรูปอยู่ในบ้าน

^{๓๖} บุญมี แท่นแก้ว, พุทธปรัชญาเถรวาท, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๕), หน้า ๔๔.

^{๓๗} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, คำบรรยายพระไตรปิฎก, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๕๐), หน้า ๒๑๖.

^{๓๘} ขวัญทอง สอนศิริ, พุทธนาถปริทัศน์ ๔๘ พรรษา สยามบรมราชกุมารี, (กรุงเทพมหานคร: เพชรเกษมการพิมพ์, ๒๕๔๗), หน้า ๒๐.

หรือเห็นพระพุทธรูปในสถานที่ต่างๆ หากบุคคลมีความศรัทธาอย่างจริงใจอยู่เป็นพื้นฐาน ย่อมเป็นเครื่องเตือนและเป็นแรงจูงใจให้ประพฤติธรรมได้เสมอ

การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องก็เช่นกัน ความดีที่แสดงออกจากพระพุทธรูปทรงเครื่องนั้น คือการนำเครื่องทรงไปประดับประดาอย่างพระมหากษัตริย์ นอกจากความงดงามอันวิจิตรอลังการ อันเป็นหลักทางด้านสุนทรียศาสตร์แล้ว การได้เห็น ได้กราบไหว้สักการะ ย่อมสัมผัสได้ถึงหลักการทางจริยศาสตร์ ให้ผู้ศรัทธาน้อมเข้าถึงความเป็นพุทธะ คือ สมเด็จพระบรมศาสดาทรงเป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน กอปรด้วยพระญาณอันประเสริฐ จึงทรงอยู่เหนือสภาวะทั้งมวลคือนิพพาน เครื่องทรงทั้งปวงนั้นคือสัญลักษณ์แสดงถึงสัพพัญญุตญาณอันวิเศษ ด้วยพระบารมีที่ทรงบำเพ็ญมานับชาติไม่ถ้วนจนเสด็จมาบรรลุนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ มีพระมหากรุณาโปรดเวไนยสัตว์น้อยใหญ่ให้พ้นทุกข์ตาม มีคัมภีร์พุทธศาสนาเป็นจำนวนมากที่แสดงถึงจำนวนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าไว้ว่ามีมากมายยิ่งนัก จนถึงกับมีคำกล่าวว่า มีมากกว่าเม็ดทรายในท้องมหาสมุทรทั้ง ๔ ซึ่งแสดงว่ามีเป็นจำนวนมากมายมหาศาล แต่พระพุทธเจ้าที่มีพระนามและพระประวัติปรากฏอยู่ในคัมภีร์ทางศาสนานั้นมีอยู่ไม่มากนัก พระพุทธเจ้าที่มีพระนามและพระประวัติปรากฏอยู่ในคัมภีร์อันพอที่จะสืบค้นได้ทั้งพระพุทธเจ้าในอดีต และในปัจจุบัน เรื่องราวอันเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าในอดีต มีกล่าวไว้ในคัมภีร์พุทธศาสนาหลายคัมภีร์ ทั้งที่เป็นพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และหนังสือที่ท่านผู้เป็นปราชญ์ในแต่ละยุคได้รจนาไว้ ด้วยอ้างถึงพระสูตร ขุททกนิกาย พุทธวงศ์ ซึ่งพระโคตมพุทธเจ้า คือพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันนี้ ทรงเป็นสัพพัญญู สมบูรณ์ด้วยทศพลญาณอันไม่ติดขัด ได้ทรงแสดงเรื่องเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าในอดีตเหล่านี้ได้ด้วยพระโอษฐ์ของพระองค์เองแก่พระประยูรญาติ หม่อมราชวงศ์สาวก เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ณ นิโครธารามมหาวิหารใกล้กรุงกบิลพัสดุ์ ซึ่งเรื่องราวเหล่านี้ พระสาวกทั้งหลายได้ทรงจำถ่ายทอดโดยการท่องในยุคนั้น และจดจารึก เป็นตำราคัมภีร์ในภายหลัง จนสืบต่อมาถึงปัจจุบันนี้ ความเป็นพระอริยบุคคลนี้เอง ได้มีพุทธพจน์ ยืนยันว่าประเสริฐกว่าความเป็นใหญ่ในโลกทั้งปวง ดังนี้

“โสตาปัตติผล ประเสริฐกว่าความเป็นเอกราชในแผ่นดิน

กว่าการไปสู่สวรรค์ และกว่าความเป็นใหญ่ในโลกทั้งปวง.”^{๓๙}

ในทางจริยศาสตร์ เมื่อบุคคลได้กราบสักการะพระพุทธรูปทรงเครื่อง ย่อมสัมผัสถึงความ เป็นจักรพรรดิทางโลกผ่านเครื่องทรงอันวิจิตรอลังการ ต่อเมื่อได้พิจารณาถึงพระพุทธานุภาพที่ทรง อยู่เหนือความเป็นจักรพรรดิทั้งปวงแล้ว ไม่ว่าจะพิจารณาตามคติชมพูบดี หรือคติจักรวรรดินี้ก็ตาม ย่อมเข้าถึงความดีงามและความชอบธรรมแห่งความเป็นพระพุทธเจ้าซึ่งสูงสุดเหนือกว่าพระอริยบุคคล ใดๆ อันแสดงถึงความเป็นจักรพรรดิทางธรรม บุคคลผู้ได้พบเห็นได้กระทำการสักการะพระพุทธรูป ทรงเครื่องนอกจากจะสัมผัสความงามทางด้านสุนทรียศาสตร์ในเบื้องต้นแล้ว ย่อมเกิดความรู้สึกท้อแท้ เกิดพลังผลักดันให้มีความกระตือรือร้นอยากจะกระทำความดี อันเป็นหลักปรัชญาทางด้านจริยศาสตร์ อีกด้วย

^{๓๙} พุ.พ. (ไทย) ๒๕/๑๗๘/๘๘.

๔.๒.๓ อิทธิพลของหลักปรัชญาด้านจริยศาสตร์ที่มีต่อการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่อง

ความดีตามหลักปรัชญาด้านจริยศาสตร์นั้นถูกสื่อผ่านการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่อง คือทำให้ชาวพุทธมีสัญลักษณ์เตือนใจให้ได้เจริญพุทธานุสสติ การตรึงระลึกถึงองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระคุณธรรมต่างๆ ของพระองค์ เมื่อประกอบด้วยเครื่องทรงอันวิจิตรงดงาม ก็ย่อมระลึกถึงว่า เครื่องทรงนั้นเป็นเครื่องทรงของพระมหากษัตริย์ เมื่อเราพิจารณาว่าพระพุทธรูปเป็นเครื่องหมายของความดี พระพุทธรูปทรงเครื่องแสดงให้เห็นถึงความมีสถานะเหนือกว่ามนุษย์ธรรมดาความดีที่แสดงออกที่บุคคลพึงจะสัมผัสได้ย่อมหมายถึง ธรรมะของผู้ปกครอง ซึ่งสมเด็จพระบรมศาสดาได้ทรงวางแนวทางไว้ เมื่อเราเข้าถึงความดีแล้ว ปรัชญาด้านจริยศาสตร์ย่อมมีอิทธิพลต่อการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องได้ ดังนี้

(๑) อิทธิพลต่อผู้สร้าง พระพุทธรูปทรงเครื่อง ย่อมแสดงสัญลักษณ์พระบรมเดชานุภาพของการเป็นพระเจ้าจักรพรรดิทั้งทางโลกและทางธรรม เครื่องทรงอันวิจิตรอลังการย่อมมีความงามอันวิเศษ ผู้สร้างเองมีศรัทธาเป็นต้นทุนอยู่แล้ว เมื่อปรารถนาที่จะสร้างพระพุทธรูปปฏิมาทรงเครื่อง ย่อมมีใจมุ่งมั่นในกุศลกรรมนั้นเป็นสำคัญ ด้วยพุทธานุสสติที่จะครองใจผู้สร้างอยู่เสมอ แม้แต่ตัวประติมากรผู้สร้างพระพุทธรูปปฏิมา เมื่อจะต้องเป็นผู้ลงมือรังสรรค์พระพุทธรูปทรงเครื่อง ย่อมต้องมีจิตใจที่น้อมอยู่ในกุศลกรรม ยกตัวอย่างเช่น ประติมากร เมื่อจะลงปั้นพระพุทธรูป ก็จะต้องสมาทานเบญจศีลก่อน บางครั้งก็สมาทานอุโบสถศีลก็มี บางครั้งก็จะต้องมีการเจริญจิตตภาวนาเพื่อให้มีสมาธิในการรังสรรค์ผลงานพุทธศิลป์ให้ออกมางดงามที่สุด

(๒) อิทธิพลต่อผู้พบเห็น ผู้พบเห็นแม้เป็นพระพุทธรูปธรรมดา ย่อมมีความรู้สึกไม่กล้าที่จะกระทำกุศลกรรม เบื้องหน้าอยู่แล้ว ยิ่งมีการประดับประดาด้วยเครื่องทรงอย่างพระมหากษัตริย์ ซึ่งสังคมไทยยกย่องว่าสูงส่ง ก็ย่อมเกิดความเกรงขาม ครั้นคร้ามในพระพุทธรูปเป็นเทอภาวิ บุคคลเมื่อพบเห็นพระพุทธรูปทรงเครื่อง ก็ย่อมไม่กล้าที่จะประกอบกุศลกรรม หากเมื่อเจริญภาพความงดงามนั้นติดตาตรึงใจไป แม้ลับหลังก็จะไม่นำตนเองเข้าสู่มีฉันทิกฐิได้ เกิดหิริโอตตัปปะ คือความเกรงกลัวต่อบาป จึงปรากฏว่า พระพุทธรูปทรงเครื่องหลายองค์ ถูกนำไปใช้ในฐานะผู้พิพากษา ที่จะให้ผู้ต้องหามาสดสาบานกัน ในทางกลับกัน บุคคลผู้พบเห็น ย่อมเกิดสัมมาทิฐิทั้งต่อหน้าและลับหลัง เกิดแรงจูงใจที่อยากจะทำความดี อยากจะปฏิบัติบูชาด้วยประการต่างๆ

(๓) อิทธิพลต่อพระพุทธศาสนา เมื่อบุคคลมีศรัทธามากราบไหว้บูชา หมั่นทำความดีเป็นเนืองนิจ มีการบำเพ็ญกุศลกรรมบถด้วยประการต่างๆ อันเป็นการบำรุงรักษาพระพุทธศาสนาเป็นอเนกประการ การที่พระพุทธศาสนา มีพุทธศาสนิกชนเป็นคนดีมีศีลธรรมย่อมทำให้การเผยแผ่พระพุทธศาสนาเป็นไปได้โดยง่าย สามารถธำรงรักษาพระพุทธศาสนา เป็นการสืบอายุพระศาสนาให้ยืนยาว หากบุคคลได้น้อมนำพุทธธรรมมาประพฤติปฏิบัติด้วยแล้ว ย่อมเข้าถึงจุดสูงสุดคือพระนิพพาน อันเป็นเครื่องพิสูจน์ผลแห่งคำสอนของสมเด็จพระบรมศาสดานั้น

(๔) อิทธิพลต่อสังคม ในทางจริยศาสตร์ พระพุทธรูปทรงเครื่องย่อมเป็นสัญลักษณ์เตือนสติให้บุคคลมุ่งทำความดี เมื่อสังคมนั้น มีคนดีเป็นจำนวนเพิ่มมากขึ้น ย่อมสามารถช่วยกันควบคุมคนไม่ดีไม่ให้มีอำนาจมาก่อความเดือดร้อนวุ่นวายต่อสังคมได้ ด้วยเหตุที่การเห็นพระพุทธรูปทรงเครื่องนั้นสามารถทำให้ผู้พบเห็นเกิดความเกรงขาม ครั้นคร้ามเกรงกลัวในพุทธา

นุภาพ หลายครั้งที่พระพุทธรูปทรงเครื่อง ถูกสังคมนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการตัดสินความชอบธรรมของบุคคล ด้วยการให้ผู้ต้องหาในคดีมาสบถสาบานกัน หลายครั้งประสบความสำเร็จ ผู้ต้องหาเกิดความเกรงกลัวในบาปกรรมที่ตนกระทำ ถึงกับสารภาพความผิดต่อหน้าพระพุทธรูปภูมิตั้งนั้นก็พระพุทธรูปทรงเครื่องบางองค์ ก็เป็นที่เคารพศรัทธาทำหน้าที่เป็นหลักให้สังคม บ้านใดเดือดร้อนเจ็บไข้ได้ทุกข์ ก็จะมาขอพร เอาทองมาปิดเอาผ้ามาเช็ดถู ด้วยหวังอันสูงส่งแห่งกุศลกรรมนั้นจะทำให้ชีวิตมีแต่ความสุข เจ็บไข้บริเวณไหน ก็นำทองมาปิดบริเวณนั้น ด้วยหวังให้หายเจ็บหายไข้ บ้านใดเรือนใดจะเล็กเหล่า เล็กการพนัน ก็มาสบถสาบาน พระพุทธรูปทรงเครื่องจึงเป็นเครื่องหมายให้ผู้คนในสังคมได้กระทำความดี เว้นเสียจากการกระทำความชั่ว ทำให้สังคมเกิดความผาสุกร่มเย็นสืบไป

๔.๒.๔ หลักพุทธธรรมที่ประยุกต์ได้จากการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในเชิงปรัชญา ด้านจริยศาสตร์

เมื่อศึกษาหลักพุทธธรรมที่สามารถประยุกต์ได้จากการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในเชิงปรัชญาด้านจริยศาสตร์แล้ว ผู้วิจัยพบว่า ความดีที่บุคคลผู้ศรัทธาจะสามารถสัมผัสได้จากพระพุทธรูปทรงเครื่อง ในเบื้องต้นคือการสร้างความดี ตามหลักกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ ต่อเมื่อพิจารณาเครื่องทรงอันวิจิตรอลังการ ย่อมสามารถยอมรับและรับรู้โดยทั่วกันว่าเครื่องประดับเหล่านั้นล้วนเป็นเครื่องทรงของพระมหากษัตริย์ เพราะเหตุที่พระพุทธรูปเจ้าทรงมีพระสถานะสูงสุด จึงทรงเป็นทั้งจักรพรรดิทั้งทางโลกและทางธรรม แล้วธรรมใดเล่าที่จะทำให้บุคคลนั้นสามารถบรรลุถึงความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิได้ ด้วยพระเจ้าจักรพรรดินั้นมีความแตกต่างจากกษัตริย์หรือราชาผู้ครองแคว้นนครต่างๆ ด้วยต้องดำรงองค์ธรรมแห่งพระเจ้าจักรพรรดิ จึงจะสมบูรณ์ด้วยพระบรมเชษฐาภาพ องค์ธรรมนั้นเรียกว่า จักรวรรดิวัตร ปรากฏอยู่ในจกักวัดติสูตร ได้กล่าวถึงจักรวรรดิวัตรไว้ และหลักทศพิธราชธรรม อันเป็นหลักพุทธธรรมของนักปกครอง ที่สามารถนำมาประยุกต์เข้ากับหลักปรัชญาที่ว่าด้วยจริยศาสตร์เมื่อได้พิจารณาความดีที่ปรากฏจากเครื่องทรงที่ประดับประดาพระพุทธรูปทรงเครื่องได้ ดังนี้

(๑) หลักกุศลกรรมบถ เรื่องกุศลกรรมบถนี้ ปรากฏใน สาเลยยกสูตร ความว่า

พราหมณ์และคหบดีทั้งหลาย ความประพฤติดีสม่ำเสมอ คือความประพฤติธรรมทางกายมี ๓ ประการ ความประพฤติดีสม่ำเสมอ คือความประพฤติธรรมทางวาจามี ๔ ประการ ความประพฤติดีสม่ำเสมอ คือความประพฤติธรรมทางใจมี ๓ ประการ

ความประพฤติดีสม่ำเสมอ คือความประพฤติธรรมทางกายมี ๓ ประการอะไรบ้าง คือบุคคลบางคนในโลกนี้

๑. เป็นผู้ละเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ คือ วางทัณฑอาวุธ และศัสตราวุธ มีความละอาย มีความเอ็นดู มุ่งประโยชน์เกื้อกูลต่อสรรพสัตว์อยู่

๒. เป็นผู้ละเว้นขาดจากการลักทรัพย์ คือ ไม่ถือเอาทรัพย์อันเป็นอุปกรณ์เครื่องปลื้มใจของผู้อื่นซึ่งอยู่ในบ้านหรือในป่าที่เจ้าของมิได้ให้ด้วยจิตเป็นเหตุขโมย

๓. เป็นผู้ละเว้นขาดจากการประพฤติดีในกาม คือ ไม่เป็นผู้ประพฤติกว้างในสตรีที่อยู่ในปกครองของมารดา ที่อยู่ในปกครองของบิดาที่อยู่ในปกครองของมารดาบิดา ที่อยู่ในปกครองของ

พี่ชายน้องชายที่อยู่ในปกครองของพี่สาวน้องสาว ที่อยู่ในปกครองของญาติ ที่อยู่ในปกครองของญาติ ที่ประพฤติธรรม มีสามี มีกฎหมายคุ้มครองโดยที่สุด แม้สตรีที่บุรุษสวมด้วยพวงมาลัยหมายไว้

ความประพฤติสม่ำเสมอ คือความประพฤติธรรมทางกายมี ๓ ประการอย่างนี้แล

ความประพฤติสม่ำเสมอ คือความประพฤติธรรมทางวาจามี ๔ ประการ อะไรบ้างคือ บุคคลบางคนในโลกนี้

๑. เป็นผู้ละเว้นขาดจากการพูดเท็จ คือ อยู่ในสภา อยู่ในบริษัทอยู่ท่ามกลางหมู่ญาติ อยู่ท่ามกลางหมู่ทหาร หรืออยู่ท่ามกลางราชสำนัก ถูกเขาอ้างเป็นพยานซักถามว่า ‘ท่านรู้สิ่งใด จงกล่าวสิ่งนั้น’ บุรุษนั้นไม่รู้ก็กล่าวว่า ‘ไม่รู้’ หรือรู้ก็กล่าวว่า ‘รู้’ ไม่เห็นก็กล่าวว่า ‘ไม่เห็น’ หรือเห็นก็กล่าวว่า ‘เห็น’ ไม่กล่าวเท็จทั้งที่รู้เพราะตนเป็นเหตุบ้าง เพราะบุคคลอื่นเป็นเหตุบ้าง เพราะเหตุคือ เห็นแก่อำิสเล็กน้อยบ้าง

๒. เป็นผู้ละเว้นขาดจากการพูดส่อเสียด คือ ฟังความฝ่ายนี้แล้วไม่ไปบอกฝ่ายโน้น เพื่อทำลายฝ่ายนี้ หรือฟังความฝ่ายโน้นแล้วไม่มาบอกฝ่ายนี้เพื่อทำลายฝ่ายโน้น สมานคนที่แตกแยกกัน ส่งเสริมคนที่ปรองดองกัน ชื่นชมยินดีเฟลิดเฟลิตต่อผู้ที่สามัคคีกัน พูดแต่ถ้อยคำที่สร้างสรรค์ความสามัคคี

๓. เป็นผู้ละเว้นขาดจากการพูดคำหยาบ คือ พูดแต่คำไม่มีโทษ ไพเราะน่ารัก จับใจ เป็นคำของชาวเมือง คนส่วนมากรักใคร่ พอใจ

๔. เป็นผู้ละเว้นขาดจากการพูดเพ้อเจ้อ คือ พูดถูกเวลา พูดแต่คำจริง พูดอิงประโยชน์ พูดอิงธรรม พูดอิงวินัย พูดคำที่มีหลักฐาน มีที่อ้างอิง มีที่กำหนด ประกอบด้วยประโยชน์ เหมาะแก่เวลาความประพฤติสม่ำเสมอ คือความประพฤติธรรมทางวาจามี ๔ ประการ อย่างนี้แล

ความประพฤติสม่ำเสมอ คือความประพฤติธรรมทางใจมี ๓ ประการ อะไรบ้าง คือ บุคคลบางคนในโลกนี้

๑. เป็นผู้ไม่เพ่งเล็งอยากได้ของเขา คือ ไม่เพ่งเล็งอยากได้ทรัพย์ อันเป็นอุปกรณ์เครื่องปลื้มใจของผู้อื่นว่า ‘ทำอย่างไร ทรัพย์อันเป็นอุปกรณ์เครื่องปลื้มใจของผู้อื่นจะพึงเป็นของเรา’

๒. เป็นผู้มึนจิตไม่พยายาบาท คือ ไม่มีจิตคิดร้ายว่า ‘ขอสัตว์เหล่านี้ จงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่มีจิตพยายาบาท ไม่มีทุกข์ มีสุข รักษาตนเถิด’

๓. เป็นสัมมาทิฐิ คือ มีความเห็นไม่วิปริตว่า ‘ทานที่ให้แล้วมีผล ยัญที่บูชาแล้วมีผล การเช่นสรวงมีผล ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดี และทำชั่วมี โลกนี้มี โลกหน้ามี มารดามีคุณ บิดามีคุณ โอปปาติกสัตว์มี สมณพราหมณ์ผู้ประพฤติปฏิบัติชอบ ทำให้แจ้งโลกนี้และโลกหน้าด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้ง มีอยู่ในโลก’

ความประพฤติสม่ำเสมอ คือความประพฤติธรรมทางใจมีอยู่ ๓ ประการ อย่างนี้แล พราหมณ์และคหบดีทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายบางพวกในโลกนี้ หลังจากตายแล้วไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ เพราะความประพฤติสม่ำเสมอ คือความประพฤติธรรมเป็นเหตุ อย่างนี้^{๔๐}

เมื่อบุคคลประพฤติปฏิบัติตนในกุศลกรรมบถเป็นเนื่องนิจ ย่อมประสบผลดี ดังที่สาเลยกสูตร ได้พรรณนาไว้ ในผลแห่งความประพฤติสม่ำเสมอ ดังนี้

^{๔๐} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๔๑/๔๗๕-๔๗๘.

พราหมณ์และคหบดีทั้งหลาย ถ้าบุคคลผู้ประพาสสมาธิ คือผู้ประพาสธรรมจะพึงหวังว่า ‘ทำอย่างไรหนอ หลังจากตายแล้ว เราพึงเกิดในพวกชัตติยมหาศาล’ เป็นไปได้ที่หลังจากตายแล้ว บุคคลนั้นจะพึงเกิดในพวกชัตติยมหาศาล ชื่อนั้นเพราะเหตุไร เพราะบุคคลนั้นเป็นผู้ประพาสสมาธิ คือ เป็นผู้ประพาสธรรม อย่างนั้นแล

ถ้าบุคคลผู้ประพาสสมาธิ คือผู้ประพาสธรรมจะพึงหวังว่า ‘ทำอย่างไรหลังจากตายแล้ว เราพึงเกิดในพวกพราหมณ์มหาศาล ฯลฯ เราพึงเกิดในพวกคหบดีมหาศาล’ เป็นไปได้ที่หลังจากตายแล้ว บุคคลนั้นจะพึงเกิดในพวกคหบดีมหาศาล ชื่อนั้นเพราะเหตุไร เพราะบุคคลนั้นเป็นผู้ประพาสสมาธิ คือเป็นผู้ประพาสธรรม อย่างนั้นแล

ถ้าบุคคลผู้ประพาสสมาธิ คือผู้ประพาสธรรมจะพึงหวังว่า ‘ทำอย่างไรหนอ หลังจากตายแล้ว เราพึงเกิดในเทพชั้นจาตุมหาราช’ เป็นไปได้ที่หลังจากตายแล้ว บุคคลนั้นจะพึงเกิดในเทพชั้นจาตุมหาราช ชื่อนั้นเพราะเหตุไร เพราะบุคคลนั้นเป็นผู้ประพาสสมาธิ คือเป็นผู้ประพาสธรรม อย่างนั้นแล

ถ้าบุคคลผู้ประพาสสมาธิ คือผู้ประพาสธรรมจะพึงหวังว่า ‘ทำอย่างไรหนอ หลังจากตายแล้ว เราพึงเกิดในเทพชั้นดาวดึงส์ ฯลฯ เทพชั้นยามา ... เทพชั้นดุสิต ... เทพชั้นนิมมานรดี ... เทพชั้นปรนิมมิตวสวัตติ ... เทพชั้นอื่นๆ

ในหมู่พรหม’ เป็นไปได้ที่หลังจากตายแล้ว บุคคลนั้นจะพึงเกิดในเทพชั้นอื่นๆ ในหมู่พรหม ชื่อนั้นเพราะเหตุไร เพราะบุคคลนั้นเป็นผู้ประพาสสมาธิ คือเป็นผู้ประพาสธรรม อย่างนั้นแล

ถ้าบุคคลผู้ประพาสสมาธิ คือผู้ประพาสธรรมจะพึงหวังว่า ‘ทำอย่างไรหนอ หลังจากตายแล้ว เราพึงเกิดในเทพชั้นอามาย’ เป็นไปได้ที่หลังจากตายแล้ว บุคคลนั้นจะพึงเกิดในเทพชั้นอามาย ชื่อนั้นเพราะเหตุไร เพราะบุคคลนั้นเป็นผู้ประพาสสมาธิ คือเป็นผู้ประพาสธรรม อย่างนั้นแล

ถ้าบุคคลผู้ประพาสสมาธิ คือผู้ประพาสธรรมจะพึงหวังว่า ‘ทำอย่างไรหนอ หลังจากตายแล้ว เราพึงเกิดในเทพชั้นปริตตภา ... เทพชั้นอัปมาณาภา ... เทพชั้นอภัสสรา ... เทพชั้นปริตตสุภา ... เทพชั้นอัปมาณสุภา ... เทพชั้นสุกสิณหา ... เทพชั้นเวฬุผลา ... เทพชั้นอวิหา ... เทพชั้นอตัปปา ... เทพชั้นสุทิสสา ... เทพชั้นสุทิสสี ... เทพชั้นอนิรุทธาภ ... เทพผู้เข้าถึงอากาสนัญจายตนภพ

เทพผู้เข้าถึงวิญญูญายตนภพ ... เทพผู้เข้าถึงอาภิญญายตนภพ ... เทพผู้เข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนภพ’ เป็นไปได้ที่หลังจากตายแล้ว บุคคลนั้นจะพึงเกิดในเทพผู้เข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนภพ ชื่อนั้นเพราะเหตุไร เพราะบุคคลนั้นเป็นผู้ประพาสสมาธิ คือเป็นผู้ประพาสธรรม อย่างนั้นแล

พราหมณ์และคหบดีทั้งหลาย ถ้าบุคคลผู้ประพาสสมาธิ คือผู้ประพาสธรรมจะพึงหวังว่า ‘ทำอย่างไรหนอ เราพึงทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน’ เป็นไปได้ที่บุคคลนั้นจะพึงทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน ชื่อนั้นเพราะเหตุไร เพราะบุคคลนั้นเป็นผู้ประพาสสมาธิ คือเป็นผู้ประพาสธรรม อย่างนั้นแล”^{๔๑}

^{๔๑} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๔๒/๔๗๘-๔๗๙.

การประพฤติปฏิบัติตนในกุศลกรรมบถ ย่อมทำให้บุคคลเว้นจากการทำความชั่วทั้งปวง และนำไปสู่สุคติโลกสวรรค์อันมีนิพพานเป็นที่สุด

(๒) **หลักจักรวรรดิวัตร** จักรวรรดิวัตร เป็นธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิ ปรากฏใน จักรวัตติสูตร ความว่า

จักรวรรดิวัตรอันประเสริฐ

“จักรวรรดิวัตรอันประเสริฐนั้น เป็นอย่างไร พระเจ้าข้า”

“ลูกเอ๋ย ถ้าเช่นนั้น ลูกจงอาศัยธรรม เท่านั้น สักการะธรรม เคารพธรรม นับถือธรรม บูชา ธรรม นอบน้อมธรรม มีธรรมเป็นธงชัย มีธรรมเป็นยอด มีธรรมเป็นใหญ่ จงจัดการรักษาป้องกันและ ค้ำครองชนภายใน กำลังพล พกกษัตริย์ผู้ตามเสด็จ พราหมณ์และคหบดี ขาวนิคมและชาวชนบท สมณพราหมณ์ สัตว์ จำพวกเนื้อและนกโดยธรรม การกระทำสิ่งที่ผิดแบบแผน อย่าได้เป็นไปในแว่น แคว้น ของลูก อนึ่ง บุคคลเหล่าใดในแว่นแคว้นของลูก ไม่มีทรัพย์ ลูกพึงให้ทรัพย์แก่บุคคล เหล่านั้น ด้วย อนึ่ง สมณพราหมณ์เหล่าใดในแว่นแคว้นของลูก เว้นขาดจากความมัวเมา และความประมาท ตั้ง มั่นอยู่ในขันติ(ความอดทน)และโสรัจจะ(ความเสถียร) ผิดตน สงบตน ให้ตนดับกิเลสอยู่แต่ผู้เดียว ลูก พึงเข้าไปหาสมณพราหมณ์เหล่านั้น ตามกาลอันควรแล้วได้ถามสอบถามว่า “ท่านขอรับ อะไรเป็น กุศล อะไรเป็นอกุศล อะไรมีโทษ อะไรไม่มีโทษ อะไรควรเกี่ยวข้อง อะไรไม่ควรเกี่ยวข้อง อะไรที่ ข้าพเจ้า ทำอยู่พึงเป็นไปเพื่อไม่เกื้อกูล เพื่อทุกข์ตลอดกาลนาน หรือว่าอะไรที่ข้าพเจ้าทำอยู่ พึงเป็นไป เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขตลอดกาลนาน” ครั้นลูกได้ฟังจากสมณพราหมณ์เหล่านั้นแล้ว สิ่งใดเป็นอกุศล พึง ละเว้นสิ่งนั้น สิ่งใดเป็นกุศล พึงยึดถือประพฤติสิ่งนั้น ให้นั้น ลูกเอ๋ย จักรวรรดิวัตรอันประเสริฐนั้น เป็น อย่างนี้แล”^{๔๒}

ธรรมในจักรวัตติสูตร ดังกล่าวนั้น หมายถึงกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ คือ

- (๑) เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์
- (๒) เว้นขาดจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้
- (๓) เว้นขาดจากการประพฤติผิดในกาม
- (๔) เว้นขาดจากการพูดเท็จ
- (๕) เว้นขาดจากการพูดส่อเสียด
- (๖) เว้นขาดจากการพูดคำหยาบ
- (๗) เว้นขาดจากการพูดเพ้อเจ้อ
- (๘) ความไม่เพ่งเล็งอยากได้ของของเขา
- (๙) ความมีจิตไม่พยายา
- (๑๐) ความเห็นชอบ^{๔๓}

สมเด็จพระบรมศาสดา ทรงพรรณนาถึง พระเจ้าจักรพรรดิ ในฐานะที่ทรงพระบรมเดชานุ ภาพด้วยธรรม ด้านต่างๆ โดยทรงเปรียบเทียบ กับความเป็นธรรมราชาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ไว้ หลายประการ ดังนี้

^{๔๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๔/๖๒.

^{๔๓} ที.ปา.อ. (ไทย) ๘๔/๓๔.

“ภิกษุทั้งหลาย เพราะพระเจ้าจักรพรรดิปรากฏ แก้ว ๗ ประการ จึงปรากฏ
แก้ว ๗ ประการ อะไรบ้าง คือ ๑. จักรแก้ว ๒. ข้างแก้ว ๓. ม้าแก้ว ๔. มณีแก้ว ๕. นาง
แก้ว ๖. คหบดีแก้ว ๗. ปริณายกแก้ว

เพราะพระเจ้าจักรพรรดิปรากฏ แก้ว ๗ ประการนี้จึงปรากฏ
เพราะตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าปรากฏ แก้วคือโพชฌงค์ ๗ ประการ จึงปรากฏ
แก้วคือโพชฌงค์ ๗ ประการ อะไรบ้าง คือ ๑. แก้วคือสติสัมโพชฌงค์ ฯลฯ ๗. แก้วคือ
อุเบกขาสัมโพชฌงค์

ภิกษุทั้งหลาย เพราะตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าปรากฏ แก้วคือ โพชฌงค์ ๗
ประการนี้จึงปรากฏ”^{๔๔}

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย พระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงธรรม เป็นธรรมราชา
ย่อมไม่ทรงให้จักรที่มีไชของพระราชทานไป” เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว ภิกษุรูปหนึ่งได้
กราบทูลถามพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรเป็นราชาของพระเจ้าจักรพรรดิผู้
ทรงธรรมเป็นธรรมราชา” พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “ธรรม เป็นราชาของพระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรง
ธรรม เป็นธรรมราชา” แล้วตรัสต่อไปว่า

๑. พระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงธรรม เป็นธรรมราชาในโลกนี้ ทรงอาศัยธรรมเท่านั้น
สักการะธรรม เคารพธรรม นอบน้อมธรรม เชิดชูธรรมยกย่องธรรม มีธรรมเป็นใหญ่ ทรงจัดการรักษา
ป้องกัน และคุ้มครองชนภายใน โดยธรรม

๒. พระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงธรรม เป็นธรรมราชา ทรงอาศัยธรรมเท่านั้น สักการะ
ธรรม เคารพธรรม นอบน้อมธรรม เชิดชูธรรม ยกย่องธรรม มีธรรมเป็นใหญ่ ทรงจัดการรักษา ป้องกัน
และคุ้มครองพวกกษัตริย์ ผู้ตามเสด็จ กำลังพล พราหมณ์ คหบดี ขวานิคม ขาวชนบท สมณพราหมณ์
สัตว์จำพวกเนื้อ และนกโดยธรรม

๓. พระเจ้าจักรพรรดินั้นแลผู้ทรงธรรม เป็นธรรมราชา ทรงอาศัยธรรม เท่านั้น
สักการะธรรม เคารพธรรม นอบน้อมธรรม เชิดชูธรรม ยกย่องธรรม มีธรรมเป็นใหญ่ ทรงจัดการรักษา
ป้องกัน และคุ้มครอง ชนภายใน พวกกษัตริย์ ... กำลังพล ... พราหมณ์ คหบดี ... ขวานิคม ขาว
ชนบท ... สมณพราหมณ์ ... สัตว์จำพวกเนื้อ และนกโดยธรรมแล้วจึงให้จักรหมุนไปโดยธรรมเท่านั้น
จักรนั้นใครๆ ที่เปี่ยมบุญ เป็นข้าศึก และเป็นสัตว์มีชีวิต ให้หมุนกลับไม่ได้

ในทำนองเดียวกัน

๑. พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ทรงธรรม เป็นธรรมราชา ทรงอาศัยธรรม
เท่านั้น สักการะธรรม เคารพธรรม นอบน้อมธรรม เชิดชูธรรม ยกย่องธรรม มีธรรมเป็นใหญ่ ทรง
จัดการรักษา ป้องกัน และคุ้มครองกายกรรมโดยธรรมว่า “กายกรรมเช่นนี้ควรเสพ กายกรรม เช่นนี้
ไม่ควรเสพ”

๒. พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ทรงธรรม เป็นธรรมราชา ทรงอาศัยธรรม
เท่านั้น สักการะธรรม เคารพธรรม นอบน้อมธรรม เชิดชูธรรม ยกย่องธรรม มีธรรมเป็นใหญ่ ทรง

^{๔๔} ส. ม. (ไทย) ๑๙/๒๒๓/๑๕๕.

จัดการรักษา ป้องกัน และคุ้มครองวชิกรรมโดยธรรมว่า “วชิกรรมเช่นนี้ควรเสพ วชิกรรมเช่นนี้ไม่ควรเสพ”

๓. พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ทรงธรรม เป็นธรรมราชา ทรงอาศัยธรรมเท่านั้น สักการะธรรม เคารพธรรม นอบน้อมธรรม เชิดชูธรรม ยกย่องธรรม มีธรรมเป็นใหญ่ ทรงจัดการรักษา ป้องกัน และคุ้มครองมโนกรรมโดยธรรมว่า “มโนกรรมเช่นนี้ควรเสพ มโนกรรม เช่นนี้ไม่ควรเสพ”

พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นแลผู้ทรงธรรม เป็นธรรมราชา ทรงอาศัยธรรมเท่านั้น สักการะธรรม เคารพธรรม นอบน้อมธรรม เชิดชูธรรม^{๔๕}

นอกจากนี้สมเด็จพระบรมศาสดา ยังทรงสรรเสริญพระอัจฉริยภาพในพระเจ้าจักรพรรดิที่ทรงมีเหนือพระราชาทรงปวง ปรากฏใน จักรกัตติยอรรถปริสสุต ความว่า

“ภิกษุทั้งหลาย ความเป็นอัจฉริยะไม่เคยปรากฏ ๔ ประการนี้ มีอยู่ในพระเจ้าจักรพรรดิ ความเป็นอัจฉริยะไม่เคยปรากฏ ๔ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. ถ้าชาติตยบริษัทเข้าเฝ้าพระเจ้าจักรพรรดิ แม้เพียงได้เข้าเฝ้าก็มีใจ ยินดี ถ้าพระเจ้าจักรพรรดิมีพระราชปฏิสันถารในชาติตยบริษัทนั้น แม้เพียงมีพระราชปฏิสันถารก็มีใจยินดี ชาติตยบริษัทยังไม่เต็มอิ่ม เมื่อพระเจ้าจักรพรรดิทรงนิ่ง

๒. ถ้าพราหมณบริษัทเข้าเฝ้าพระเจ้าจักรพรรดิ แม้เพียงได้เข้าเฝ้าก็มีใจยินดี ถ้าพระเจ้าจักรพรรดิมีพระราชปฏิสันถารในพราหมณบริษัทนั้น แม้เพียงมีพระราชปฏิสันถารก็มีใจยินดี พราหมณบริษัทยังไม่เต็มอิ่ม เมื่อพระเจ้าจักรพรรดิทรงนิ่ง

๓. ถ้าคหบดีบริษัทเข้าเฝ้าพระเจ้าจักรพรรดิ แม้เพียงได้เข้าเฝ้าก็มีใจยินดี ถ้าพระเจ้าจักรพรรดิมีพระราชปฏิสันถารในคหบดีบริษัทนั้น แม้เพียงมีพระราชปฏิสันถารก็มีใจยินดี คหบดีบริษัทยังไม่เต็มอิ่ม เมื่อพระเจ้าจักรพรรดิทรงนิ่ง

๔. ถ้าสมณบริษัทเข้าเฝ้าพระเจ้าจักรพรรดิ แม้เพียงได้เข้าเฝ้าก็มีใจยินดี ถ้าพระเจ้าจักรพรรดิมีพระราชปฏิสันถารในสมณบริษัทนั้น แม้เพียงมีพระราชปฏิสันถารก็มีใจยินดี สมณบริษัทยังไม่เต็มอิ่ม เมื่อพระเจ้าจักรพรรดิทรงนิ่ง

ภิกษุทั้งหลาย ความเป็นอัจฉริยะไม่เคยปรากฏ ๔ ประการนี้แล มีอยู่ในพระเจ้าจักรพรรดิ”^{๔๖}

ความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ตามหลักการของพระพุทธศาสนานั้น ปรากฏดังที่สมเด็จพระบรมศาสดา ทรงสรรเสริญไว้หลายประการ ตามที่ได้ยกมาข้างต้น ซึ่ง พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้อรรถาธิบาย หลักธรรมจักรวรรดิวัตรไว้ ดังนี้

“จักรวรรดิวัตร ๕, ๑๒ (วัตรของพระเจ้าจักรพรรดิ, พระจริยาที่พระเจ้าจักรพรรดิพึงทรงบำเพ็ญสม่ำเสมอ, ธรรมเนียมการทางบำเพ็ญพระราชกรณียกิจของพระเจ้าจักรพรรดิ, หน้าที่ของนักปกครองผู้ยิ่งใหญ่ — duties of a universal king or a great ruler)

^{๔๕} อจ. ตัก. (ไทย) ๒๐/๑๔/๑๕๕.

^{๔๖} อจ. จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๓๐/๑๕๘.

๑. ธรรมาธิปไตย (ถือธรรมเป็นใหญ่ เคารพนับถือบูชายำเกรงธรรม ยึดธรรมเป็นหลัก เป็นธงชัย เป็นธรรมาธิปไตย — supremacy of the law of truth and righteousness; rule of the Dhamma; rule of the true law) และ

๒. ธรรมการึกษา (จัดการรักษาป้องกันและคุ้มครองอันชอบธรรมและเป็นธรรม — provision of the right watch, ward and protection)

ก. อันโตชน (แก่ชนภายใน ตั้งแต่พระมหากษัตริย์ โอรัส ธิดา จนถึงผู้ปฏิบัติราชการในพระองค์ทั้งหมด คือ คนในปกครองส่วนตัว ตั้งแต่บุตรธิดาเป็นต้นไป ด้วยให้การบำรุงเลี้ยงอบรมสั่งสอนเป็นต้น ให้อยู่โดยเรียบร้อยสงบสุข และมีความเคารพนับถือกัน — for one's own folk)

ข. พลกาย (แก่กองทัพ คือ ปวงเสนาข้าทหาร, ข้าราชการฝ่ายทหาร — for the army; the arms-forces; military personnel)

ค. ชัตติยะ (แก่กษัตริย์ทั้งหลายผู้อยู่ในพระบรมเดชานุภาพ, เจ้าเมืองขึ้น, ปัจจุบันสงครามชนชั้นปกครองและนักบริหารชั้นผู้ใหญ่ทั้งหลาย, ข้าราชการฝ่ายปกครอง — for colonial kings; administrative officers)

ง. อนุยนต์ (แก่ผู้ตามเสด็จ คือ ราชบริพารทั้งหลาย, ปัจจุบันควรสงคราม ข้าราชการฝ่ายพลเรือนเข้าทั้งหมด — for the royal dependants; civil servants)

จ. พราหมณคฤหบดี (แก่ชนเจ้าพิธี เจ้านาย พ่อค้า เจ้าไร่นา คือ ครูบาอาจารย์ นักวิชาการ หมอ พ่อค้า ผู้ประกอบอาชีพวิชีพต่างๆ และเกษตรกร ด้วยช่วยจัดหาทุนและอุปกรณ์เป็นต้น — for brahmins and householders; the professional, traders and the agricultural)

ฉ. เนคมชนบท (แก่ชาวนิคมนชนบท คือ ราษฎรทั้งปวงทุกท้องถิ่นตลอดถึงชายแดนทั่วไปไม่ทอดทิ้ง — for town and country dwellers; townsmen and villagers; upcountry people)

ช. สมณพราหมณ์ (แก่พระสงฆ์และบรรพชิตผู้ทรงศีลทรงคุณธรรม — for the religious)

ญ. มิคปักษี (แก่มฤคและปักษี คือ สัตว์อันควรสงวนทั้งหลาย — for beasts and birds)

๓. อธรรมการนิเสธนา (ห้ามกัน มิให้มีการอันอธรรมเกิดขึ้นในพระราชอาณาจักร คือ จัดการป้องกัน แก้อภัย มิให้มีการกระทำความผิดความชั่วร้ายเดือดร้อนเกิดขึ้นในบ้านเมือง — to let no wrongdoing prevail in the kingdom)

๔. ธนานุประทาน (ปันทรัพย์เฉลี่ยให้แก่ชนผู้ไร้ทรัพย์ มิให้มีคนขัดสนยากไร้ในแว่นแคว้น — to let wealth be given or distributed to the poor)

๕. ปริพจณา (ปรึกษาสอบถามปัญหาภิเษกสมณพราหมณ์ ผู้ประพฤดีดี ปฏิบัติชอบ ผู้ไม่ประมาทมิวเมา อยู่เสมอตามกาลอันควร เพื่อให้รู้จัดการอันดีชั่ว ควรประกอบหรือไม่ เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขหรือไม่ แล้วประพฤติปฏิบัติให้เป็นไปโดยถูกต้อง ข้อนี้ปัจจุบันสงครามชนชั้นปกครอง นักวิชาการผู้ทรงคุณธรรมเข้าด้วย — to go from time to time to see and seek advice from

the men of religious life who maintain high moral standards; to have virtuous counsellors and seek after greater virtue)

จักรวรรดิวัตรนี้ มาใน จักรกัตติสูตร ตามที่มาจากในพระบาลี คือพระไตรปิฎก ท่านไม่ระบุจำนวนข้อไว้ แต่นับตามที่ตรัสไว้ เป็นหลักการที่ยึดถือหนึ่งข้อ และหลักปฏิบัติ ๔ ข้อ จึงรวมเป็น ๕ ข้อ อย่างไรก็ตาม ข้อย่อยที่แยกออกไปจากข้อ ๒ (ธรรมจักรกัชา) แต่ละอย่าง ในชั้นอรรถกถาเห็นว่ามีความสำคัญมาก และมีรายละเอียดวิธีปฏิบัติจำเพาะต่างกันออกไป จึงจัดเป็นวัตรแต่ละข้อเท่ากันหมด นับได้ ๑๒ ข้อ ตามตัวเลขในวงเล็บข้างหลัง แต่ใน อรรถกถาแห่งพระสูตรนี้เอง (ที.อ. ๓/๔๖) ท่านจัดต่างออกไปดังนี้

๑. อนโตนสฺมี พลกายสฺมี (สงเคราะห์ชนภายใน และพลกายกองทหาร)
๒. ขตติเยสุ (สงเคราะห์กษัตริย์เมืองขึ้นทั้งหลาย)
๓. อนุนเตสุ (สงเคราะห์เหล่าเชื้อพระวงศ์ ผู้ตามเสด็จเป็นราชบริพาร)
๔. พราหมณคหปติเกสุ (คัมภีรพราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย)
๕. เนคมชานปเทสุ (คัมภีรชวราชภูมิจนเมืองทั้งหลาย)
๖. สมณพราหมณสุ (คัมภีรเหล่าสมณพราหมณ์)
๗. มิคกขีสุ (คัมภีรชนนักรบที่เอาไวสัพันธุ)
๘. อธมมการปฏิทเน (ห้ามปรามมิให้มีการประพฤติดังผิดธรรม)
๙. อธรรมา ธรรมาปทาน (ทำนุบำรุงผู้ขัดสนไร้ทรัพย์)
๑๐. สมณพราหมณ อุปสงกมิตวา ปญหาปุจฉน (เข้าไปหาและสอบถามปัญหาแก่สมณพราหมณ์)
๑๑. อธมมราคสฺส ปทาน (เว้นความกำหนัดในกามโดยอาการไม่เป็นธรรม)
๑๒. วิสมโลกสฺส ปทาน (เว้นโลกกล้า ไม่เลือกควรไม่ควร)

ที่จำกันมาส่วนมาก ก็ถือตามนัยอรรถกถาว่า อย่างไรก็ดี ตามนัยนี้ ท่านไม่นับข้อธรรมาธิปไตย เข้าในจำนวน ๑๒ ข้อ และเพิ่มข้อ ๑๑, ๑๒ เข้ามาใหม่ ซึ่งไม่มีมาในบาลีเดิม สำหรับข้อ ๑๑, ๑๒ นี้ โดยเหตุผลน่าจะมีอยู่แล้วในหลักทศพิธราชธรรม”^{๔๗}

พระราชจริยวัตร ที่พระเจ้าจักรพรรดิทรงบำเพ็ญนี้ ย่อมเป็นประจักษ์พยานให้ข้าราชการ บริพาร เสนาอำมาตย์ และราษฎร มีความรักเทิดทูน เสมือนหนึ่งการบำรุงน้ำใจซึ่งกันและกันระหว่างผู้ปกครองกับผู้ที่อยู่ใต้ร่มพระสมภาร เพราะไม่เพียงแต่จะทรงเป็นธรรมราชา ที่ก่อปรด้วยทศพิธราชธรรมแล้ว ยังทรงก่อปรด้วยจักรวรรดิวัตร อันเป็นธรรมชั้นสูงของพระเจ้าจักรพรรดิ หากทรงดำรงพระองค์ได้ สมบัติแห่งพระเจ้าจักรพรรดิ ๗ ประการ ก็จะปรากฏขึ้นเป็นของคู่พระบารมีตามความเชื่อมาแต่ครั้งอินเดียโบราณ ดังนี้

๑) จักรรัตนะ จักรแก้ว หรือ จักรแก้ว จมอยู่ในท้องมหาสมุทรลึกได้ ๘๔,๐๐๐ โยชน์ ดุมเป็นแก้วอินทนิล ประกอบไปด้วยแก้วทั้ง ๗ ประการ มีพื้นสี หักแว่นฝังเข้าไปในดุมเป็นเงิน และทองอันงาม มีรัศมีดุจพระอาทิตย์ ครั้นพระมหาจักรพรรดิปรากฏขึ้น จักรแก้วนี้ก็จะทะยานขึ้นจากท้อง

^{๔๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), ๓๓๙.

มหาสมุทร ร่อนลงที่ประตูเมือง แล้วกระทำทักษิณาวัตรรอบเมือง จากนั้น จะเข้าไปสู่พระราชมณเฑียรของมหาจักรพรรดิ กระทำทักษิณาวัตรรอบมณเฑียร แล้วเข้ามานบนอบที่เบื้องบาทแห่งองค์พระมหาจักรพรรดิ ซึ่งจักรแก้วนี้มีฤทธิ์สามารถปราบได้หมดทุกทวีป ไม่อาจที่จะหามนุษย์ผู้ใดต่อต้านได้ เมื่อพระมหาจักรพรรดิยกทัพ จักรแก้วสามารถทำให้ ทั้งกองทัพเดินทางกลางเวหาเหมือนเหล่าทัพของเทพยดา

๒) หัตถิรัตนะ หรือ ช้างแก้ว ครั้นพระมหาจักรพรรดิปราบได้ทุกทวีปแล้ว จะทำการสร้างโรงช้างประดับด้วยเงิน และทอง และแก้ว ๗ ประการ จากนั้นจึงปลาดด้วยผ้าหลายชั้น เอาข้าวตอกดอกไม้โปรยทั่วโรงช้าง แล้วพระมหาจักรพรรดิ จะทำทานรักษาศีล ๗ วัน แล้วคำนึงถึงช้างแก้ว ช้างแก้วตระกูลฉัตรทันต์ หรือตระกูลอุโบสถ ก็จะมีมาลงที่โรงช้าง ช้างแก้วนี้จะเป็นช้างเผือก มีวงแดงงามดังดอกบัวแดง สามารถเดินทางทางเวหาด้วยความรวดเร็ว มีพลังกำลังมหาศาล

๓) อัสนีรัตนะ หรือ ม้าแก้ว พระมหาจักรพรรดิ จะทำการสร้างโรงม้าประดับด้วยเงิน และทอง และแก้ว ๗ ประการ จากนั้น จึงปลาดด้วยผ้าหลายชั้น เอาข้าวตอกดอกไม้โปรยทั่วโรงม้า แล้วพระมหาจักรพรรดิจะทำทานรักษาศีล ๗ วัน แล้วคำนึงถึงม้าแก้ว ม้าแก้วอันงามดังสีเมฆหมอกขาว และมีลายเขียวดังสายฟ้าแลบ มีกีบเท้าทั้งสี่ และหน้าผากแดงดังน้ำครั่ง กายาล่ำสัน ขนหัวนั้นดำเลื่อมงามดังดงคำกา เรื่องงามดังแก้วอินทนิล ก็จะมีมาลงที่โรงม้า ม้าแก้วสามารถเดินทางทางเวหาเช่นกัน

๔) มณีรัตนะ หรือ แก้วมณี พระมหาจักรพรรดิจะต้องทำทานรักษาศีล ๘ แล้วคำนึงถึงแก้วรัตนะ มณีรัตนะ อันอยู่ที่วิบูลบรรพต ก็จะมีมาหา มณีรัตนะนี้สามารถทำให้เวลากลางคืนสว่างดุจกลางวัน

๕) อิตถิรัตนะ หรือ นางแก้ว พระมหาจักรพรรดิจะต้องทำทานรักษาศีล ๘ แล้วคำนึงถึงนางแก้ว นางแก้วก็จะจะมีมาหา นางแก้วนี้มีอวี่วรรณเกลี้ยงเกลาสดใส ฐลีมียาจเกาะติดกายนาง สรีระมีลักษณะอันอุดมถ้วนทุกแห่ง มีรัศมีแผ่ออกรอบกายนาง ๑๐ ศอก มีพระพักตร์งดงาม เนื้อหนังอ่อนนุ่ม มีกลิ่นกายหอม ดังแก่นจันทร์กฤษณา กลิ่นปากหอมดังดอกบัวนิลบล เมื่อร่างกายพระมหาจักรพรรดิหนาว ตัวนางแก้วจะอุ่น เมื่อร่างกายจักรพรรดิร้อนตัวนางแก้วจะเย็น และนางแก้ว จะมีรสสัมผัสอันเป็นทิพย์

๖) คหบดีรัตนะ หรือ ขุนคลังแก้ว พระมหาจักรพรรดิจะต้องทำทานรักษาศีล ๘ แล้วคำนึงถึงขุนคลังแก้ว มหาเศรษฐีผู้ประเสริฐ ก็จะมีมาหาพระองค์ ขุนคลังแก้วนี้ จะสามารถทำให้มหาจักรพรรดิพอพระทัย ทุกประการ มีคุณวิเศษคือ มีตาทิพย์ หูทิพย์ และสามารถนำทรัพย์สมบัติมาได้แม้จะอยู่ที่ใดก็ตาม

๗) ปริณายกรัตนะ หรือ ขุนพลแก้ว พระมหาจักรพรรดิจะมีโอรสพันกว่าองค์ ล้วนเป็นผู้แก่กล้า แต่ลูกคนโตจะประเสริฐกว่าน้องทั้งหลาย ได้เป็นลูกแก้ว

การที่มีสมบัติพระเจ้าจักรพรรดิ ๗ ประการนั้น สันนิษฐานว่า เป็นเครื่องชี้ให้เห็นว่า การที่พระเจ้าจักรพรรดิจะได้สมบัติทั้ง ๗ ประการนี้ ก็ด้วยการประพฤติธรรมคือจกกวัดติวัตร หรือ จักรวรรดิวัตร มีการปกครองประเทศโดยธรรม เป็นต้น แม้คนทั่วไปก็เช่นกัน ถ้าจะให้สมบัติเกิดขึ้นแก่ตนก็ต้องประพฤติธรรม ไม่ว่าจะเป็นมนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติ และนิพพานสมบัติ บุคคลจะได้รับก็ด้วยการประพฤติธรรมทั้งสิ้น

กล่าวได้ว่าหลักจักรวรรดิวัตร คือหลักการที่จะชี้วัดความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิในทางพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง ด้วยพระราชจริยวัตรอันประกอบด้วยพระราชธรรมที่ทรงบำเพ็ญ เป็นที่ยกย่องสรรเสริญไปทั่วทั้งแว่นแคว้นในพระราชอาณาจักร และศาสนจักร สามารถนำพาบ้านเมืองและอาณาประชาราษฎร์ไปสู่ความเจริญรุ่งเรือง ร่มเย็นเป็นสุขถ้วนทั่ว จึงสมควรที่จะได้รับการยกย่องในฐานะพระเจ้าจักรพรรดิ ซึ่งเป็นอุปการะบุคคลในทางพระพุทธศาสนา ที่ควรระลึกถึงคุณงามความดีที่ทรงบำเพ็ญไว้ไม่เสื่อมสูญ ทั้งนี้ จักรวรรดิวัตร ก็ได้จำเพาะสำหรับผู้ที่จะเป็นพระเจ้าจักรพรรดิเท่านั้น หากแต่ถ้าผู้ปกครองนำพุทธธรรมนี้มาประยุกต์ ปฏิบัติบ้านเมืองก็ย่อมจำดำรงไว้ซึ่งความผาสุกร่มเย็น

(๓) หลักทศพิธราชธรรม นอกจากจักรวรรดิวัตร ซึ่งถือเป็นธรรมสำคัญของพระเจ้าจักรพรรดิแล้ว ยังมีธรรมพื้นฐานแห่งการเป็นพระราชา คือทศพิธราชธรรม ซึ่งเจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ปยุตตมหาเถร) ได้อรรถาธิบายไว้ ดังนี้

ราชธรรม ๑๐ หรือ ทศพิธราชธรรม (ธรรมของพระราชา, กิจวัตรที่พระเจ้าแผ่นดินควรประพฤติ, คุณธรรมของผู้ปกครองบ้านเมือง, ธรรมของนักปกครอง — virtues or duties of the king; royal virtues; virtues of a ruler)

๑. ทาน (การให้ คือ สละทรัพย์สิ่งของ บำรุงเลี้ยง ช่วยเหลือประชาราษฎร์ และบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ — charity; liberality; generosity)

๒. ศีล (ความประพฤติดีงาม คือ สำรวมกายและวจีหาวรรต ประกอบแต่การสุจริต รักษาจิตดีคุณ ให้ควรเป็นตัวอย่าง และเป็นที่เคารพนับถือของประชาราษฎร์ มิให้มีข้อที่ใครจะดูแคลน — high moral character)

๓. ปริจาคะ (การบริจาค คือ เสียสละความสุขสำราญ เป็นต้น ตลอดจนชีวิตของตน เพื่อประโยชน์สุขของประชาชน และความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง — self-sacrifice)

๔. อาชวชะ (ความซื่อตรง คือ ซื่อตรงทรงสัตย์ไว้มารยา ปฏิบัติภารกิจโดยสุจริต มีความจริงใจ ไม่หลอกลวงประชาชน — honesty; integrity)

๕. มัททวะ (ความอ่อนโยน คือ มีอัธยาศัย ไม่เย่อหยิ่งหยาบคายกระด้างถือองคค์ มีความงามสง่าเกิดแต่ท่วงทีกริยาสุภาพนุ่มนวล ละมุนละไม ให้ได้รับความรักภักดี แต่มีขาคยาเกรง — kindness and gentleness)

๖. ตปะ (ความทรงเดช คือ แผดเผากิเลสตัณหา มิให้เข้ามาครอบงำอำยิจิต ระยับยับยังข่มใจได้ ไม่ยอมให้หลงไหลหมกมุ่นในความสุขสำราญและความปรนเปรอ มีความเป็นอยู่สม่ำเสมอ หรืออย่างสามัญ มุ่งมั่นแต่จะบำเพ็ญเพียร ทำกิจให้บริบูรณ์ — austerity; self-control; non-indulgence)

๗. อักโกธะ (ความไม่โกรธ คือ ไม่กริ้วกราด ลุอำนาจความโกรธ จนเป็นเหตุให้วินิจฉัยความและกระทำการต่างๆ ผิดพลาดเสียธรรม มีเมตตาประจําใจไว้ระงับความเคืองขุ่น วินิจฉัยความและกระทำการด้วยจิตอันราบเรียบเป็นตัวของตนเอง — non-anger; non-fury)

๘. อวิหิงสา (ความไม่เบียดเบียน คือ ไม่บีบคั้นกดขี่ เช่น เก็บภาษีขูดรีด หรือ เกณฑ์แรงงานเกินขนาด ไม่หลงระเริงอำนาจ ขาดความกรุณา หาเหตุเบียดเบียนลงโทษอาชญาแก่ประชาราษฎร์ผู้ใด เพราะอาศัยความอาฆาตเกลียดชัง — non-violence; non-oppression)

๙. ชันติ (ความอดทน คือ อดทนต่องานที่ตรากตรำ ถึงจะลำบากกายน่าเหนื่อยหน่ายเพียงไร ก็ไม่ท้อถอย ถึงจะถูกย่ำถูกหยันด้วยคำเสียดสีลากถางอย่างใด ก็ไม่หมดกำลังใจ ไม่ยอมละทิ้งกรรมที่บำเพ็ญโดยชอบธรรม — patience; forbearance; tolerance)

๑๐. อวิโรธนะ (ความไม่คลาถธรรม คือ วางองค์เป็นหลักหนักแน่นในธรรม คงที่ ไม่มี ความเอนเอียงหวั่นไหวเพราะถ้อยคำที่ร้าย ลากสักการะ หรืออิฏฐารมณ์ อนิฏฐารมณ์ใดๆ สติมั่นใน ธรรม ทั้งส่วนยุติธรรม คือ ความเที่ยงธรรม กัตติ นิติธรรม คือ ระเบียบแบบแผนหลักการปกครอง ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงาม กัตติ ไม่ประพฤติให้เคลื่อนคลาถวิบัติไป — non-opposition; non-deviation from righteousness; conformity to the law)

ราชธรรม ๑๐ นี้ พึงจดจำง่าย ๆ โดยคาถาในบาลี ดังนี้

ทานํ สีลํ ปริจาคํ อาชวํ มทวํ ตปํ

อภิกโร อวิหีสญจ ขนติญจ อวิโรธนํ”^{๔๘}

หลักพุทธธรรมดังกล่าว เกิดขึ้นจากการได้พบเห็นพระพุทธรูปทรงเครื่อง เกิดความคิดที่จะกระทำความดี ด้วยคติธรรมทั้งหลายที่แฝงไว้ในรูปลักษณะของพระพุทธรูป เมื่อประกอบด้วย เครื่องทรงอันวิจิตรอลังการ บุคคลผู้เคารพกราบไหว้ย่อมสัมผัสได้ถึงความดีที่พระพุทธรูปที่ ประกอบด้วยเครื่องทรงนั้นแสดงออกมา อันเป็นหลักปรัชญาที่ว่าด้วยจริยศาสตร์ หากประยุกต์หลัก พุทธธรรมจากความดีในเบื้องต้นก็จะพบหลักกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ เมื่อได้พิจารณาให้ลึกซึ้งยิ่ง ภายใต้อุปกรณ์อันงามวิจิตรอลังการนั้น ผู้พิจารณาย่อมเข้าถึงหลักพุทธธรรมความเป็นพระเจ้า จักรพรรดิ นั่นคือหลักจักรกวัตติสูตร และทศพิธราชธรรม ดังที่ได้นำมาในเบื้องต้นนี้ บุคคลเมื่อกราบ ไหว้พระพุทธรูปทรงเครื่องเมื่อเข้าถึงความดีในเบื้องต้น พึงน้อมนำเอาหลักพุทธธรรมแห่งการเป็นพระ เจ้าจักรพรรดิมาประยุกต์เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตในที่สุด

๔.๓ สรุป

จากการศึกษาเพื่อประยุกต์หลักพุทธธรรมจากการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในเชิง ปรัชญา ผู้วิจัยพบว่าพระพุทธรูปทรงเครื่องมิได้เป็นเพียงรูปแทนองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เท่านั้น หากแต่เมื่อบุคคลผู้พบเห็น ได้สัมผัส ย่อมเข้าถึงพุทธธรรมที่แสดงออกมาจากรูปลักษณ์ และความรู้สึกของผู้ผู้พบเห็น ได้เกิดความรู้สึกศรัทธา เคารพ กราบไหว้ มีการบูชาทั้งอาภรณ์และปฏิบัติ เหล่านี้ย่อมแสดงผลพลีในเชิงปรัชญาทั้งทางด้านสุนทรียศาสตร์ และด้านจริยศาสตร์

ปรัชญาด้านสุนทรียศาสตร์ คือ หลักเรื่องความงาม เมื่อบุคคล ได้พบเห็น สัมผัส ถึงความงามแห่งพระพุทธรูปที่ประดับประดาด้วยเครื่องทรง ย่อมเกิดความรู้สึกชื่นชมในความ งาม วิจิตร อลังการ เกิดจิตศรัทธา อยากที่จะกราบไหว้ ถวายเครื่องสักการะ ดูแล ทำนุบำรุง องค์พระให้คงงาม ตลอดจน ศาสนสถาน ไปจนถึงธำรงรักษาพระพุทธศาสนาให้มั่นคงวัฒนาสถาพร เกิดแนวคิดความเชื่อในการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องถวายไว้ในพระศาสนา เป็นการสืบอายุ พระพุทธศาสนาด้วยอีกประการหนึ่ง ในส่วนของผู้สร้างเองบุญย่อมนำมาซึ่งความสุข ประดิมากร ผู้สร้างก็ได้สืบทอดศิลปะของชาติผ่านเครื่องทรงที่วิจิตรอลังการให้คงอยู่สืบไป แม้ในทางสังคม

^{๔๘} เรื่องเดียวกัน, ๓๒๖.

ความงามแห่งพระพุทธรูปย่อมเป็นเครื่องปลุกความเคารพศรัทธา เกิดกระแสความนิยมที่จะสักการะบูชา เกิดการท่องเที่ยวเชิงพุทธ สนับสนุนให้สภาวะเศรษฐกิจเป็นไปในทางที่ดียิ่งขึ้น

ปรัชญาด้านจริยศาสตร์ คือ หลักเรื่องความดี เมื่อบุคคลผู้พบเห็นพระพุทธรูปทรงเครื่องแล้ว ย่อมรับรู้และสัมผัสถึงพุทธานุภาพและพระสถานะอันสูงส่งนั้น อันเป็นความดีงามของสมเด็จพระบรมศาสดา จนเกิดความยำเกรงไม่กล้าที่จะกระทำความชั่ว มีศรัทธาที่จะบูชาด้วยอามิสและปฏิบัติ ด้วยการทำความดี มีการเจริญภาวนา ปฏิบัติตนอยู่ในศีลธรรม จนเกิดแรงบันดาลใจมีความกระตือรือร้นที่อยากจะปฏิบัติตนเป็นคนดี ละเว้นความชั่ว มุ่งบำเพ็ญเพียรเพื่อทำจิตใจให้บริสุทธิ์ผ่องใส เจริญรอยพุทธธรรมคำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อได้พิจารณาความงามของเครื่องทรงอันวิจิตรอลังการนั้น สังคมย่อมยอมรับสอดคล้องกันว่าสิ่งนี้คือเครื่องหมายของพระมหากษัตริย์ มีความสูงส่งด้วยพระสถานะ ทั้งความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิทางโลกและพระเจ้าจักรพรรดิทางธรรม

พุทธธรรมที่สามารถประยุกต์ในเชิงปรัชญาด้านสุนทรียศาสตร์ คือ หลักศรัทธา โดยเฉพาะ หลักถกเถาคตโพธิสัตถา คือเชื่อมั่นในการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า เมื่อบุคคลมีความศรัทธาเป็นที่ตั้งแล้ว ย่อมเข้าถึงพระคุณของพระพุทธเจ้า ตามหลักพุทธนพหุคุณได้โดยง่าย เมื่อซาบซึ้งในพระคุณอันประเสริฐของพระพุทธเจ้าแล้ว ย่อมมีการบูชาทั้งด้วยอามิส และปฏิบัติ โดยเฉพาะหลักแห่งการปฏิบัติบูชานั้น หากบุคคลปฏิบัติเจริญรอยตามคำสอนของสมเด็จพระบรมศาสดาแล้ว ย่อมสามารถบรรลุจุดสูงสุดคือพระนิพพานได้

ส่วนพุทธธรรมที่สามารถประยุกต์ได้ตามหลักจริยศาสตร์ คือหลักกุศลกรรมบถ เพราะเมื่อบุคคลได้สัมผัสพระพุทธรูปทรงเครื่องแล้ว ย่อมรับรู้ว่าเป็นรูปแทนองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ย่อมมีความเกรงกลัวต่อบาป คือ หิริ โอตตัปปะ และอยากที่จะกระทำความดี อันจะถือว่าเป็นการปฏิบัติบูชาประการหนึ่ง ตามแนวทางของกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ ยิ่งไปกว่านั้น เมื่อได้เห็นเครื่องทรงของพระพุทธรูป ย่อมรับรู้ร่วมกันว่าเป็นเครื่องราชูปโภคจำเพาะของพระมหากษัตริย์ผู้มีสถานะสูงส่ง เมื่อพิจารณาในความดีของพระมหากษัตริย์แล้วย่อมเข้าถึงพุทธธรรมสำหรับผู้ปกครอง คือ หลักว่าด้วย จักรวรรดิวัตร อันเป็นตัวชี้วัดในการเป็นพระเจ้าจักรพรรดิในทางพระพุทธศาสนา และหลักทศพิธราชธรรม อันเป็นพุทธธรรมของพระราชา

เมื่อบุคคลน้อมนำหลักพุทธธรรมทั้งปวงที่ประยุกต์ได้จากการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่อง ไม่ว่าจะเป็นทางด้านสุนทรียศาสตร์และด้านจริยศาสตร์ ย่อมสามารถนำมาบูรณาการเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต เมื่อบุคคลมีศรัทธา ย่อมน้อมกายและใจบูชา ด้วยอามิสและปฏิบัติ เข้าสู่หลักกุศลกรรมบถ อันเป็นหลักการในการครองตน เมื่อบุคคลปฏิบัติตนในกุศลกรรม น้อมนำแนวทางของหลักจักรวรรดิวัตร และ ทศพิธราชธรรม อันเป็นหลักการในการครองคนและครองงาน ก็ย่อมทำให้การใช้ชีวิตทั้งส่วนตัวและส่วนรวมประสบผลสัมฤทธิ์สูงสุด นำความผาสุกร่มเย็นมาสู่สังคมอย่างยั่งยืน

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

การศึกษาคติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสังคมไทย เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ประกอบการวิจัยทางเอกสาร(Documentary Research) โดยการใช้เครื่องมือการวิเคราะห์เนื้อหา(Content Analysis) มีวัตถุประสงค์ดังนี้ ๑. เพื่อศึกษาประวัติและ พัฒนาการ ของคติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสังคมไทย ๒. เพื่อศึกษาวิเคราะห์คติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสังคมไทย และ ๓. เพื่อประยุกต์หลักพุทธธรรมที่แฝงอยู่ในพระพุทธรูปทรงเครื่องจากคัมภีร์พระพุทธศาสนา ในเชิงปรัชญา ด้านสุนทรียศาสตร์ และด้านจริยศาสตร์ วิธีดำเนินการวิจัยโดยดำเนินการค้นคว้าคติความเชื่อต่างๆ ที่มีอิทธิพลต่อการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่อง ตลอดจน พัฒนาการ นับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน และนำมาวิเคราะห์คติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องให้เห็นในมุมมองที่เป็นปัจจัยต่อการเปลี่ยนแปลงคติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสังคมไทย แล้วนำไปประยุกต์กับหลักปรัชญา ด้านสุนทรียศาสตร์และด้านจริยศาสตร์ เพื่อให้เห็นถึงพุทธธรรมที่แฝงอยู่ในพระพุทธรูปทรงเครื่องอันจะสามารถน้อมนำมาเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต การวิจัยดังกล่าวจะดำเนินการด้วยการวิจัยเอกสาร สัมภาษณ์เชิงลึกกับผู้ทรงคุณวุฒิ จำนวน ๘ รูป/คน โดยมีเครื่องมือแบบสอบถาม จำนวน ๕ ชุด เพื่อให้ได้แนวคิดและคติความเชื่อ รูปแบบ แนวคิดและคติของการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสังคมไทย ตลอดจนเสนอแนวคิดและคติที่แท้จริงในการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสังคมไทย รวมทั้งสามารถประยุกต์หลักพุทธธรรมเพื่อบูรณาการมาเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตก่อประโยชน์เกิดความสุขแก่สังคมอย่างยั่งยืนได้ในที่สุด

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาวิจัยตามระเบียบวิธีวิจัยที่ได้กำหนดไว้ ได้ข้อสรุปของผลการวิจัยสามารถอธิบาย เรียงตามวัตถุประสงค์ได้ ดังนี้

๕.๑.๑ ประวัติและ พัฒนาการ ของคติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสังคมไทย

จากการศึกษาค้นคว้าประวัติและ พัฒนาการ ของคติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสังคมไทยสามารถแบ่งการศึกษาได้เป็นสองช่วงเวลาสำคัญคือ ก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ซึ่งจะเป็นการศึกษานับตั้งแต่การบังเกิดขึ้นของพระพุทธรูปทรงเครื่อง จนถึงการแผ่ขยายอิทธิพลของคตินิยมความเชื่อและวัฒนธรรมในการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องมาในหลายภูมิภาค กับหลังพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ซึ่งจะศึกษาภายหลังจากที่การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องเริ่มปรากฏขึ้นเด่นชัดและแพร่หลายแล้ว โดยเฉพาะในดินแดนที่เป็นประเทศไทยในปัจจุบัน กอปรกับคตินิยมและวัฒนธรรมการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องที่เปลี่ยนแปลงไป จนถึงปัจจุบันโดยผู้วิจัยได้ทำการสรุปสาระสำคัญ และประเด็นต่างๆ ที่ค้นพบได้ ดังนี้

(๑) ก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๙

การสร้างพระพุทธรูปซึ่งเป็นสัญลักษณ์แทนองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น ได้เริ่มปรากฏมีครั้งแรกมาตั้งแต่ดินแดนประเทศอินเดียแล้ว ทั้งยังปรากฏว่าในสมัยต่อมา ชาวอินเดียเองก็เริ่มสร้างพระพุทธรูปที่ประดับประดาด้วยเครื่องทรงอาภรณ์อันวิจิตร เรียกกันในยุคสมัยต่อมาว่าพระพุทธรูปทรงเครื่องนั่นเอง การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องมีพัฒนาการและคตินิยมในสมัยแรกเริ่มตั้งแต่อินเดีย เข้าสู่อาณาจักรพม่า อาณาจักรเขมร และเข้าสู่อาณาจักรลพบุรีซึ่งเป็นพื้นที่ดินแดนประเทศไทยในปัจจุบัน โดยในช่วงก่อนก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๙ มีประวัติและพัฒนาการของการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องเริ่มขึ้นจากในประเทศอินเดีย ซึ่งถือเป็นต้นกำเนิดของพระพุทธรูปทรงเครื่อง ถูกค้นพบว่าการสร้างครั้งแรกในสมัยคุปตะ พระพุทธรูปทรงเครื่องในระยะแรกเริ่มนั้น เป็นพระพุทธรูปสวมเครื่องทรงอย่างพระมหากษัตริย์ โดยเครื่องทรงสามารถถอดออกได้ในยุคสมัยแรกสันนิษฐานว่าเป็นการสร้างรูปของพระโพธิสัตว์ก่อนที่จะตรัสรู้ ปะปนกันกับพระพุทธรูปของพระพุทธเจ้า ไม่มีการแยกความแตกต่างให้เห็นได้ชัดเจน พระพุทธรูปทรงเครื่ององค์แรกสุดที่พบในศิลปะอินเดีย เป็นพระพุทธรูปองค์ที่แตกต่างไปจากพระพุทธรูปองค์อื่นตรงที่สวมกรองศอทับจีวรห่มเฉียงเท่านั้น พบที่เมืองมคอในแคว้นพิหาร สันนิษฐานว่ามีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔ - ๑๕ และนับตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๗ เป็นต้นมา ก็ปรากฏว่ามีการนิยมสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในศิลปะอินเดียแบบปาละ จนปรากฏพระพุทธรูปทรงเครื่องในศิลปะอินเดียอยู่เป็นจำนวนมาก

คติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในอินเดียนี้มีความเชื่อที่ว่าพระพุทธเจ้าทรงเป็นโลกุตตร ผู้ทรงอยู่ในภาวะเหนือมนุษย์แล้วยังยกฐานะของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าให้เท่าเทียมกับมหาบุรุษหรือพระมหากษัตริย์ ปรากฏในมหาปริณิพพานสูตรของนิกายมหาสังฆิกะ ที่ยกย่องพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงมีฐานะเป็นจักรวรรดิ (Cakkavatti) หรือจักรพรรดิของจักรวาล (Universal Emperor) ที่มาของแนวคิดเช่นนี้ เกิดขึ้นจากการที่พระพุทธศาสนาได้มีอิทธิพลและรุ่งเรืองในดินแดนชมพูทวีปเป็นอันมาก ทำให้ชนผู้นับถือศาสนาพราหมณ์ อันดูเกิดศรัทธาเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา แต่ด้วยคติความเชื่อทางพระพุทธศาสนาที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงอุปติมาอย่างโลกมนุษย์เพียง ๘๐ ปีก็เสด็จดับขันธปรินิพพาน ซึ่งถือเป็นช่วงระยะเวลาอันสั้น ต่างจากคติของพราหมณ์ อันดู ที่มี "ปรมาตมัน" อันเป็นคำสอนสำคัญที่เน้นหนักอยู่ในคัมภีร์อุปนิษัท ปรมาตมันคือวิญญาณสากลหรือเป็นความจริงอันสูงสุด ที่เรียกว่า อันติมะสัจจะ บางทีก็เรียกว่า "พรหมัน" ปรมาตมันนั้นเป็นศูนย์รวมของวิญญาณย่อยทั้งหลายที่เรียกกันว่า อาตมัน หรือ ชีวาตมัน ดังนั้นคัมภีร์อุปนิษัทจึงสอนว่า อาตมันก็คือพรหมัน ผู้ที่รู้จักและเข้าใจอาตมันจึงเท่ากับรู้จักและเข้าใจพรหมัน ผู้ที่รู้จักพรหมันผู้นั้นจะเข้าถึงโมกษะ คือ ภาวะแห่งความหลุดพ้น คืออยู่ร่วมกับพรหมันหรือปรมาตมัน อันเป็นวิญญาณสากลได้เป็นที่สถิต แต่ชาวพุทธเชื่อว่าการปรินิพพานไปแล้วของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นคือเป็นสูญ ทำให้กลุ่มนักบวชที่มาจากศาสนาพราหมณ์ อันดูเดิม พยายามที่จะสร้างแนวคิดโดยประยุกต์จากหลักปรมาตมันดังกล่าว ให้สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามีความพิเศษ สามารถมีพระกายต่างๆ มากมาย และมีพระไวโรจนะเป็นเสมือนพลังงานศักดิ์สิทธิ์ที่ส่งพระพุทธเจ้าลงมาอุบัติ ด้วยเหตุที่ว่านี้ จึงทำให้มีการยกย่องพระสัมมาสัมพุทธเจ้าให้ทรงมีฐานะเป็นจักรพรรดิของจักรวาล หรือ จักรวรรดิ ทำให้เกิด

คตินิยมการถวายเครื่องทรงกษัตริย์เพื่อประดับตกแต่งพระพุทธรูปเพื่อเป็นพุทธานุชา ดังปรากฏใน คัมภีร์ลิลิตวิสูตรของนิายมหายานซึ่งกล่าวถึงการถวายเครื่องทรงและเครื่องประดับทำด้วยทองคำ พระพุทธเจ้าแบบเดียวกับเครื่องราชูปโภคของพระมหากษัตริย์ อีกด้วย แม้ใน ซึ่งความเชื่อเช่นนี้จะ เน้นหนักไปทางคติตามแนวคิดของพระพุทธศาสนาฝ่ายนิายมหายาน จนแผ่อิทธิพลแนวคิดและคติ เข้าสู่พม่าและเขมร ซึ่งอาณาจักรเหล่านี้ได้รับอิทธิพลของการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องมาจากคติ ความเชื่อมาจากอินเดีย ที่ใช้เป็นรูปเคารพของทั้งนิกายเถรวาทและนิกายมหายานแต่เน้นไปทางนิกาย มหายานมากกว่า เนื่องจากในช่วงประวัติศาสตร์อินเดียสมัยราชวงศ์ปาละที่มีการสร้างพระพุทธรูป ทรงเครื่องจำนวนมาก นิกายมหายานมีอิทธิพลมาก และคติความเชื่อตามพุทธศาสนาฝ่ายมหายานก็ได้ แพร่กระจายเข้ามาในดินแดนพม่าที่อยู่ข้างเคียงมาตลอด พุทธรูปทรงเครื่องในช่วงแรก เป็นการรับ อิทธิพลศาสนาพุทธมหายานจากอินเดียรูปพระพุทธรูปทรงเครื่องที่สร้างย่อมหมาয়ถึง พระพุทธเจ้าผู้ อยู่ในภาวะเหน็ดเหนื่อย และจักรวรรดินจึงมีประเพณีการสร้างพระโพธิสัตว์สวามนัญญ มีเครื่องทรงตาม แบบกษัตริย์ ต่อมาก็ได้ทดลองนำลักษณะดังกล่าวมาใช้กับพระพุทธรูป ด้วยการสวมเครื่องทรงอย่าง วิจิตรงดงามให้กับองค์พระพุทธรูป คติความเชื่อนี้เมื่อเข้าสู่อาณาจักรขอมหรือเขมรได้มีการ ผสมผสานกับคติความเชื่อพราหมณ์ ฮินดู และคติความเชื่อเรื่องผีที่มีมาแต่เดิมในดินแดน เกิดคติการ สร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องของเขมรครั้งแรก ปรากฏในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ ณ ปราสาทหินพิมาย ซึ่งอยู่ในดินแดนของประเทศไทยปัจจุบัน ตามคติของนิายมหายาน ซึ่งได้รับอิทธิพลความเชื่อมาจากการผสมผสานระหว่างศาสนาพุทธนิกายมหายาน กับลัทธิเทวราชของเขมร ซึ่งเจริญร่วมกันมาโดย ตลอด ด้วยความเชื่อเดิมของลัทธิเทวราชานี้ มีความคล้ายคลึงกับแนวความคิดเรื่องจักรวรรดิน ในคติ พุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ซึ่งเชื่อว่า พระมหากษัตริย์มีความเป็นจักรพรรดิราช ซึ่งมีบุญบารมีแผ่ไปทั่วทั้ง ขมพูทวีป และอีก ๓ ทวีปใหญ่ จากลัทธิเทวราชนี้เองที่ทำให้พระมหากษัตริย์ทรงกลายเป็นเทพเจ้าผู้ ยิ่งใหญ่ และจะต้องมีการสร้างศาสนสถานเพื่ออุทิศให้พระองค์ โดยจะเป็นศูนย์กลางของจักรวาล พระมหากษัตริย์จะทรงเข้าไปร่วมกับรูปสลักที่ศักดิ์สิทธิ์ เพื่อให้ติดต่อกับโลกของพระเจ้า ก่อให้เกิด ลัทธิการบูชาบุคคล มีการสร้างศาสนสถานหรือประติมากรรมแทนตัวบุคคลทั้งที่อุทิศให้กับบุคคลที่ ตายไปแล้ว หรือผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่ เมื่อศาสนาพุทธได้เข้าไปมีบทบาทเกี่ยวข้องกับลัทธิเทวราชและมึ ความสำคัญมากขึ้น โดยเกิดการเปลี่ยนแปลงจาก ลัทธิเทวราชเป็นพุทธราชา ในรัชสมัยของพระเจ้า จัยวรมันที่ ๗ แนวคิดเรื่องเทวราชได้เปลี่ยนแปลงไปเข้าสู่การเป็นพุทธราชามากขึ้น เกิดการ ผสมผสานกันทางศาสนา ทั้งพระพุทธศาสนา และ ศาสนาพราหมณ์มาโดยตลอด ดังปรากฏเป็น หลักฐานจารึก ประติมากรรม และสถาปัตยกรรม ทำให้อาจเชื่อได้ว่าเกิดการพัฒนารูปแบบของ พระพุทธรูปที่แตกต่างจากพระพุทธรูปในสมัยก่อน คือจะมีเครื่องศราภรณ์เพิ่มขึ้น โดยเครื่องศราภรณ์ เหล่านี้จะมีลักษณะเหมือนศราภรณ์ของเทวรูปในสมัยเดียวกัน ทำให้พระพุทธรูปทรงเครื่องมีความ เป็นตัวแทนของกษัตริย์ ซึ่งรับกับลัทธิการบูชาบุคคล ในลัทธิเทวราช เป็นที่มาของการก่อกำเนิดคติ การสร้างรูปแทนตัวบุคคล อันสืบเนื่องมาจากความเชื่อเรื่องผีและวิญญาณของบรรพชนที่ฝังรากลึก มาแต่ครั้งโบราณ แนวความคิดของผู้สร้างที่ต้องการให้ประติมากรรมนั้นระลึกถึงบุคคลที่กลายเป็น ต้นแบบสืบมา ได้เข้ามามีอิทธิพลในดินแดนที่เป็นประเทศไทย นับตั้งแต่สมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๘ หรือที่เรียกกันว่าสมัยลพบุรี ซึ่งตกอยู่ใต้อิทธิพลของเขมรทั้งทางการเมืองและทางวัฒนธรรม หลักฐาน เกี่ยวกับการระลึกถึงบุคคลเริ่มปรากฏในสมัยนี้ จารึกในวัฒนธรรมเขมรเป็นหลักฐานทางลายลักษณ์

อักษรแหล่งสำคัญที่ให้ข้อมูลเกี่ยวกับการระลึกถึงบุคคลที่เป็นกษัตริย์และเชื้อพระวงศ์ การระลึกถึงบุคคลในจารึกเขมรจำนวนหลายหลักมีลักษณะการระลึกถึงบุคคลคล้ายกัน ลักษณะเหล่านี้เผยให้เห็นความสัมพันธ์ ระหว่างบุคคลกับเทพเจ้าในศาสนาฮินดู และศาสนาพุทธ ลักษณะแรกคือการกล่าวยกย่องกษัตริย์และเชื้อพระวงศ์ โดยบรรยายว่ามีคุณสมบัติที่เปรียบได้กับเทพเจ้าในศาสนาฮินดูและพระพุทธเจ้า ลักษณะการระลึกถึงบุคคลประการต่อมาเมื่อกษัตริย์สวรรคตแล้วและได้รับการจารึกพระนามอีกอย่างหนึ่งที่เป็นพระนามของเทพเจ้า พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ทรงนับถือศาสนาพุทธนิกายมหายานจึงมีพระนามหลังสวรรคตว่า บรมมหาสุคตบพ ซึ่งหมายถึงพระพุทธเจ้า เมื่ออิทธิพลของอาณาจักรขอมหรือเขมรได้แผ่เข้ามาสู่อาณาจักรลพบุรีซึ่งเป็นบริเวณที่เป็นดินแดนของประเทศไทยในปัจจุบัน ก็รับเอาคติความเชื่อเกี่ยวกับการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องตามแนวคิดและคติดังกล่าวเข้ามา และเริ่มเป็นคติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสังคมไทยสืบมาจนถึงหลังพุทธศตวรรษที่ ๑๙

(๒) หลังพุทธศตวรรษที่ ๑๙

หลังพุทธศตวรรษที่ ๑๙ พระพุทธศาสนานิกายเถรวาท เริ่มมีบทบาทมากขึ้นในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ หลายอาณาจักรเริ่มรับเอาพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทจากลังกา เข้ามาเผยแพร่ แต่กระนั้นก็ได้ทำให้เกิดความเชื่อที่ยังรากลึกในดินแดนนี้ลดน้อยถอยลงไป แต่กลับมีการผสมผสาน ประยุกต์แนวคิด คติ ตลอดจนประเพณีทางพระพุทธศาสนาขึ้นเป็นเอกลักษณ์ หลายอาณาจักรที่เคยปรากฏการนับถือพระพุทธศาสนานิกายมหายาน และมีการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องมาก่อน เมื่อมีการรับเอาพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทจากลังกาเข้ามา ก็มีการประยุกต์แนวคิด หลักการ ตลอดจนประเพณีเดิมที่เคยถือปฏิบัติ เกิดการเรียกขาน นิกายเถรวาทแบบพุกาม เป็นต้น หลังพุทธศตวรรษที่ ๑๙ นี้ อาจกล่าวได้ว่า หลายอาณาจักรที่มีการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่อง คือ พื้นที่ซึ่งเป็นดินแดนของประเทศไทยในปัจจุบัน เช่น อาณาจักรเขมรบางส่วนก็กลายเป็นอาณาจักรลพบุรี อาณาจักรพุกามบางส่วนก็กลายเป็นอาณาจักรล้านนา เป็นต้น

คติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในดินแดนล้านนา ซึ่งเป็นภูมิภาคตอนเหนือของไทยในปัจจุบัน สืบเนื่องมาจากอิทธิพลความเชื่อหลากหลายที่สืบทอดกันมาเป็นระยะเวลานานของดินแดนภาคเหนือที่มีผลต่อความเชื่อในการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในดินแดนนี้ สามารถกล่าวโดยรวมได้ว่า พระพุทธรูปทรงเครื่องตามความเชื่อของชาวล้านนา หมายถึงพระพุทธเจ้าผู้ในสภาวะเหนือมนุษย์ อาจแสดงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหารย์ต่างๆ ตามความเชื่อในลัทธิตันตระ เช่นที่พระองค์ทรงเนรมิตพระวรกายเป็นพระราชาธิราช เพื่อปราบพระยาชมพูดี ซึ่งความเชื่อเรื่องพุทธประวัติตอนนี้ของพระพุทธเจ้าแพร่หลายมากในดินแดนล้านนา เช่นเดียวกับในดินแดนพม่า นอกจากนี้พระพุทธรูปทรงเครื่องในล้านนาจะหมายถึงพระโคตมสัมมาสัมพุทธเจ้าหรือพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันแล้ว ยังหมายถึงพระอนาคตพุทธเจ้า ได้แก่พระศรีอาริยมตไตรย ผู้ซึ่งจะลงมาตรัสรู้ต่อจากสมัยของพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันได้สิ้นสุดลง ชาวล้านนามีความเชื่อเรื่องพระศรีอาริย์ว่าสืบเนื่องมาจากตำนานพระมาลัยมากดังปรากฏหลักฐานยืนยันความเชื่อนี้อยู่มากมาย เช่นจารึกจำนวนมากตั้งแต่ในสมัยพญาติโลกราช มักแสดงความเชื่อของชาวล้านนาว่าการทำบุญในพุทธศาสนา ว่าสามารถต่ออายุพระพุทธศาสนาให้ยืนยาวจนครบกำหนด ๕,๐๐๐ ปีได้ และหลังจากนั้นพระศรีอาริย์จะเสด็จลงมาจากดุสิตสวรรค์เพื่อตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและโปรดสัตว์ต่อไป ในจารึกที่ฐานพระพุทธรูปทรงเครื่องซึ่งสร้างเมื่อ

พุทธศักราช ๒๐๘๓ ได้กล่าวถึงผู้สร้างพระพุทธรูปทรงเครื่ององค์นี้ว่าเป็นหญิง ๓ คน ได้ตั้งความปรารถนาขอพบกันทุกชาติจนกว่าจะพบพระนิพพาน และผู้หนึ่งขอเป็นเหมือนนางวิสาขา และได้รับโสดาปัตติมรรค ในสำนักพระศรีอริยเมตไตรยด้วย

นอกจากนี้ ยังปรากฏคติการสร้างพระพุทธรูปแทนตัวซึ่งถือเป็น “รูปสมมติ” ตามอุดมคติแบบไทยประเพณี เพราะถึงอย่างไรพระพุทธรูปก็สร้างขึ้นด้วยแนวคิดเชิงอุดมคติย่อมไม่มีความละม้ายคล้ายคลึงกับผู้สร้างหรือผู้อุทิศให้ตามข้อเท็จจริงเชิงกายภาพอยู่แล้ว แต่กระนั้นก็ตาม การจะนับเป็นพระพุทธรูปแทนตัวหรือไม่นั้นผู้เขียนเห็นว่าคงต้องดูที่ “เจตนา” ของผู้สร้างเป็นหลัก เพราะไม่ว่าพระพุทธรูปองค์นั้นจะมีความสูงเท่าไร (ซึ่งก็ไม่จำเป็นต้องสูงเท่าบุคคลนั้นเสมอไป) เป็นพระพุทธรูปยืนหรือประทับเป็นปางใด ทรงเครื่องหรือไม่ สร้างโดยเจ้านาย ขุนนาง หรือไพร่กดี หากเจตนาของผู้สร้างต้องการให้พระพุทธรูปองค์นั้นเป็นรูป “สมมติ” แทนตนเองหรือผู้ที่ตนอุทิศให้แล้วก็ย่อมเป็นพระพุทธรูปแทนตัวหรือพระพุทธรูปฉลองพระองค์ได้เหมือนกัน ดังปรากฏการสร้างพระพุทธรูปฉลองพระองค์ซึ่งเป็นพระพุทธรูป “เท่าตัว” หรือที่ล้านนาเรียกว่า “พระเจ้าค่าคิง” ปรากฏในชินกาลมาลีปกรณ์ เอกสารทางพุทธศาสนาสำคัญของล้านนา กล่าวถึง พญาแก้วหรือพระเมืองแก้ว (พุทธศักราช ๒๐๓๘-๖๘) กษัตริย์ล้านนาทรงสร้างพระพุทธรูปด้วยทองคำบริสุทธิ์น้ำหนักเท่ากับพระองค์เมื่อพุทธศักราช ๒๐๕๔ “เป็นพระพุทธรูปนั่ง ส่วนสูงมีขนาดเท่ากับพระมหากษัตริย์”

คตินิยมเหล่านี้ได้แผ่ไปถึงดินแดนของอาณาจักรล้านช้างซึ่งร่วมสมัยสลับกันแผ่อิทธิพลการปกครองกับอาณาจักรล้านนาด้วย

ในยุคที่กรุงสุโขทัยเป็นราชธานีของอาณาจักร แม้ไม่ปรากฏการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในยุคสมัย แต่ก็ปรากฏคติความเชื่อเรื่องพระเจ้าจักรพรรดิราช ดังปรากฏในวรรณคดีทางพระพุทธศาสนา เรื่องไตรภูมิพระร่วง ที่กล่าวไว้อย่างชัดเจน

เมื่อกรุงสุโขทัยเสื่อมอำนาจลงและกรุงศรีอยุธยากลายเป็นราชธานีสำคัญ คติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องได้กลับมามีบทบาทอีกครั้งซึ่งคติที่เกิดขึ้นในครั้งกรุงศรีอยุธยานี้ นับว่าเป็นคติสำคัญที่กลายมาเป็นคติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสังคมไทยปัจจุบันเลยทีเดียว

คติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องที่ปรากฏในกรุงศรีอยุธยา สามารถสรุปได้ว่า

๑) คติเรื่องพระพุทธรูปเจ้าทรงเป็นจักรพรรดิน ตามความเชื่อพระพุทธศาสนานิกายมหายาน ทำให้นิยมสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องกันมากในสมัยอยุธยาตอนต้น หรือก่อนหน้านั้นขึ้นไป

๒) คติพระศรีอาริยเมตไตรย

พระศรีอาริยเมตไตรยที่สันนิษฐานว่าอาจเป็น พระพุทธรูปทรงเครื่องที่สร้างในศิลปะอยุธยานั้น คงจะหมายถึงพระเมตไตรยโพธิสัตว์อนาคตพุทธเจ้าคติเดียวกับที่พบในศิลปะอินเดียตั้งแต่สมัยคันธาระ นับถือกันมากทั้งในพุทธศาสนาเถรวาทและนิกายมหายาน พระเมตไตรยโดยปกติมีลักษณะทางประติมานวิทยาเฉพาะองค์ คือ พระหัตถ์ขวามักถือดอกบัว และมีรูปสณูปประดับบนด้านหน้ามงกุฎ หรือมวยผม ในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นับถือพระศรีอาริยเมตไตรยมาก โดยถือว่าเป็นพระโพธิสัตว์องค์หนึ่งที่จะมาตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าองค์ต่อไป หลังจากทีพระศรีศากยมุนี พระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันปรินิพพานได้ ๕,๐๐๐ ปี เรื่องราวของพระศรีอาริยเมตไตรยคงเป็นที่เชื่อถือศรัทธากันมากในดินแดนแถบนี้

๓) คติตามตำนานพระพุทธรูปเจ้าทรงปราบพระยาชมพูดี

ชมพูดีสูตร คือ คัมภีร์นอกพระไตรปิฎกที่กล่าวถึงเหตุการณ์เมื่อครั้งพระพุทธรูปเจ้าทรงแสดงพุทธานิหารด้วยการเนรมิตพระองค์เป็นพระเจ้าจักรพรรดิเพื่อทรงทรมานพระเจ้าชมพูดี ให้ละทิฐิมานะลงขณะประทับอยู่ ณ วัดเวฬุวัน กรุงราชคฤห์ พระเจ้าชมพูดีนี้ เสวยราชย์ครองเมืองปัญจาละมหานคร ทรงเป็นกษัตริย์ผู้มีพระบรมเดชานุภาพและฤทธานุภาพเป็นอันมากครั้งหนึ่งได้ไปรุกรานพระเจ้าพิมพิสารด้วยความริษยาว่ามีปราสาทที่งดงามและทรงใช้วิเศษไปร่อยกรณพระเจ้าพิมพิสารแต่ไม่เป็นผล ด้วยมีบารมีสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงคุ้มครองอยู่ เมื่อความทราบถึงสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงพิจารณาว่า พระเจ้าชมพูดีก่อปรด้วยพระปัญญาญาณและบุญบารมี อาจสำเร็จจอร์หัตผลได้ จึงทรงแสดงปาฏิหาริย์ด้วยการเนรมิตพระองค์เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ พร้อมแสดงพุทธานิหารด้วยประการต่างๆ เพื่อทรมานพระเจ้าชมพูดีให้ละทิฐิมานะแล้วยินยอมอ่อนน้อมรับฟังพระสัทธรรมแห่งสมเด็จพระบรมศาสดา จนในที่สุดพระเจ้าชมพูดีได้ทรงละทิฐิมานะจนสิ้น ทรงสละราชสมบัติออกผนวชกับสมเด็จพระบรมศาสดาด้วยเอหิภิกขุอุปสัมปทา

ชมพูดีสูตรนี้ มีอิทธิพลอย่างยิ่งต่อการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่อง โดยเฉพาะในสังคมไทย ที่เชื่อกันว่าเป็นต้นตำนานของการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่อง จึงเป็นที่มาของการเรียกพระพุทธรูปทรงเครื่องนี้ว่า ปางโปรดพระเจ้าชมพูดี

๔) คติการสร้างพระพุทธรูปฉลองพระองค์

การสร้างพระพุทธรูปแทนตัวถือเป็น “รูปสมมติ” ตามอุดมคติแบบไทยประเพณี เพราะถึงอย่างไรพระพุทธรูปก็สร้างขึ้นด้วยแนวคิดเชิงอุดมคติย่อมไม่มีความละม้ายคล้ายคลึงกับผู้สร้างหรือผู้อุทิศให้ตามข้อเท็จจริงเชิงกายภาพอยู่แล้ว แต่กระนั้นก็ตาม การจะนับเป็นพระพุทธรูปแทนตัวหรือไม่นั้นก็คงต้องดูที่ “เจตนา” ของผู้สร้างเป็นหลัก เพราะไม่ว่าพระพุทธรูปองค์นั้นจะมีความสูงเท่าไร (ซึ่งก็ไม่จำเป็นต้องสูงเท่าบุคคลนั้นเสมอไป) เป็นพระพุทธรูปยืนหรือประทับเป็นปางใด ทรงเครื่องหรือไม่ สร้างโดยเจ้านาย ขุนนาง หรือไพร่กิติ หากเจตนาของผู้สร้างต้องการให้พระพุทธรูปองค์นั้นเป็นรูป “สมมติ” แทนตนเองหรือผู้ที่ตนอุทิศให้แล้วก็ย่อมเป็นพระพุทธรูปแทนตัวหรือพระพุทธรูปฉลองพระองค์ได้เหมือนกัน

คติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสมัยกรุงศรีอยุธยา ได้สืบทอดมาถึงกรุงธนบุรี และกรุงรัตนโกสินทร์ และมีอิทธิพลอย่างมากต่อความเชื่อของสังคมไทย แม้ต่อมาในยุคสมัยปัจจุบันการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องจะลดน้อยลงในราชสำนักแต่ก็กลับมานิยมกันในหมู่ราษฎรทั่วไป เกิดคติแนวคิดตามคำสอนของพระเถระมากมาย แต่คำสอนเหล่านั้น ก็ยังอยู่ภายใต้แนวคิดของเรื่องจักรวรรดิ และ คัมภีร์มหาชมพูดี นั่นเอง

ดังนั้น เมื่อศึกษาในบริบทของพระพุทธรูปซึ่งเป็นรูปแทนองค์พระพุทธรูปแล้ว จึงสรุปได้ว่า คติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสังคมไทย ได้แก่ คติจักรวรรดิ คติชมพูดี และคติรูปแทนตัว

๕.๑.๒ ศึกษาวิเคราะห์คติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสังคมไทย

เมื่อได้ศึกษาวิเคราะห์คติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสังคมไทยแล้ว จะพบว่านิยายในการนับถือพระพุทธรูปศาสนามีอิทธิพลอย่างยิ่งต่อการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสังคมไทย ในช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๙ พระพุทธรูปศาสนานิกายมหายานจะมีอิทธิพลเป็นอย่างมากต่อการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่อง ต่อมาภายหลังพุทธศตวรรษที่ ๑๙ เป็นต้นมา เมื่อพระพุทธรูปศาสนานิกายเถรวาท โดยเฉพาะจากลังกา ได้เข้ามามีบทบาทต่อการนับถือพระพุทธรูปศาสนาในภูมิภาคนี้แล้ว แนวคิดการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องที่มีมาแต่เดิมก็แปรเปลี่ยนไป ผสมผสานกับแนวคิด และคติความเชื่ออื่นๆ ที่มีมาแต่เดิม เช่น ความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษ ความเชื่อเกี่ยวกับศาสนาพราหมณ์ ฮินดู สามารถสรุปสาระสำคัญได้ดังนี้

(๑) ก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๙

คติและแนวคิดของพระพุทธรูปศาสนานิกายมหายานมีอิทธิพลเป็นอย่างมากต่อการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่อง ดังปรากฏคติต่างๆ ดังนี้

๑) คติพระพุทธรูปเจ้าทรงเป็นจักรวรรดิน

จักรวรรดิน(Cakkavatti) คือ จักรพรรดิของจักรวาล(Universal Emperor) หมายถึง ความเป็นจักรพรรดิราช หรือหมายถึงพระราชอาสน์ของพระราชา แนวคิดนี้นับถือว่าพระพุทธรูปเจ้าทรงมีความเป็นจักรพรรดิทั้งทางโลกคือมีความเหนือผู้เป็นใหญ่ทั้งมวลในทางโลกเปรียบเสมือนพระเจ้าจักรพรรดิราช และในทางธรรมคือเป็นธรรมจักรพรรดิ ด้วยคติความเชื่อที่ว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงอยู่เหนือธรรมชาติ และยกย่องให้ทรงเป็นมหาบุรุษหรือโลกุตระ ประกอบด้วยตรีกายคือ ธรรมกาย สัมโภคกาย และนิรมานกาย คือ ผู้พ้นจากกิเลสทั้งปวง พระสรีระของพระองค์ การดำรงพระชนม์อยู่ และพระอานาปานะของพระองค์นั้นไม่มีที่สิ้นสุด มีญาณรู้ความลับ และรู้ความไม่เกิดอีก กล่าวโดยสรุปได้ว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงอยู่ในภาวะเหนือมนุษย์(Transcendental Buddha) คติเช่นนี้ทำให้เกิดคตินิยามการถวายเครื่องทรงกษัตริย์เพื่อประดับตกแต่งพระพุทธรูปเพื่อเป็นพุทธรูปบูชา

๒) คติการสร้างรูปเคารพพระโพธิสัตว์

ด้วยความเชื่อที่ว่าพระโพธิสัตว์คือผู้ที่ปรารถนาที่จะบังเกิดมาตรัสรู้หลุดพ้นจากวัฏสงสารในอนาคต ตามคติของพระพุทธศาสนาเชื่อว่า สวรรค์ชั้นนี้อยู่สูงกว่าชั้นยามาไป ๑๖๘,๐๐๐ โยชน์ มีปราสาทแก้ว ปราสาททอง ล้อมรอบด้วยกำแพงแก้ว มีสวน สระบัวสวยงามยิ่งกว่าสวรรค์ชั้นที่อยู่ต่ำกว่า เป็นที่ประทับของพระโพธิสัตว์ทั้งหลายและว่าที่พระอัครสาวก ดังปรากฏในไตรภูมิพระร่วงในเวลาต่อมา

๓) คติการสร้างรูปเทพธรรมาบาล

คติการสร้างเทพธรรมาบาลนี้ สืบเนื่องจากอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ ฮินดู ที่มีอยู่เดิม เมื่อพระพุทธศาสนาได้มีอิทธิพลเหนือศาสนาพราหมณ์ ฮินดู เทพเจ้าที่ศาสนิกชนนับถืออยู่เดิม จึงกลายมาเป็นเทพธรรมาบาลผู้รักษา พระพุทธรูปศาสนาแทน

๔) คติตามลัทธิเทวราชา

ลัทธิเทวราชานี้จะยกย่องพระราชาให้ทรงเป็นสมมติเทพ มีต้นกำเนิดแนวคิดมาจากศาสนาพราหมณ์ ฮินดู ปรากฏชัดในอาณาจักรเขมร โดยถือว่าพระมหากษัตริย์คือเป็นส่วนหนึ่งของพระเป็นเจ้า เมื่อผนวกเข้ากับความเชื่อเรื่องผี และวิญญาณบรรพบุรุษ พระมหากษัตริย์จึงทรงสร้างศิวลึงค์ขึ้นเป็นที่สถิตของธรรมชาติของพระองค์ ซึ่งร่วมในอาตมอันของพระอิศวร ศิวลึงค์อันศักดิ์สิทธิ์นี้จะเป็เหมือนหลักของเมือง ลัทธิเทวราชานี้ มีความคล้ายคลึงกับแนวความคิดเรื่องจักรวรรดิน ในคติพุทธศาสนาพราหมณ์ ซึ่งเชื่อว่า พระมหากษัตริย์มีความเป็นจักรพรรดิราช ซึ่งมีบุญบารมีแผ่ไปทั่วทั้งชมพูทวีป และอีก ๓ ทวีปใหญ่

(๒) หลังพุทธศตวรรษที่ ๑๙

พุทธศตวรรษที่ ๑๙ เป็นต้นมา พระพุทธศาสนานิกายเถรวาท เริ่มมีบทบาทมากขึ้นในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ หลายอาณาจักรเริ่มรับเอาพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทจากลังกาที่เข้ามาเผยแผ่ อย่างไรก็ตามคติความเชื่อเดิมที่มีอิทธิพลมาจากพระพุทธศาสนานิกายมหายานได้หยั่งรากลึกในดินแดนนี้ ก็ได้รับการผสมผสาน ประยุกต์แนวคิด คติ ตลอดจนประเพณีทางพระพุทธศาสนาขึ้นจนกลายเป็นเอกลักษณ์เฉพาะ คติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องหลังพุทธศตวรรษที่ ๑๙ เป็นต้นมา มีดังนี้

๑) คติพระพุทธรูปทรงเป็นจักรวรรดิน

คติเช่นนี้เป็นคติที่มีมาแต่เดิมก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๙ นับเป็นคติแรกเริ่มของการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในพระพุทธศาสนา โดยเป็นแนวคิดตามพระพุทธศาสนานิกายมหายาน คตินี้ได้ฝังรากลึกไปในความเชื่อแม้พระพุทธศาสนานิกายมหายานจะถูกกลดอิทธิพลทางความเชื่อลง แต่ก็ปรากฏว่า คตินี้ได้ผนวกรวมกับคติที่ปรากฏในชั้นหลังได้อย่างกลมกลืน

๒) คติว่าด้วยพระเจ้าจักรพรรดิราช

คติเช่นว่านี้สืบเนื่องจากการผสมผสานระหว่างคติพระเจ้าจักรพรรดิในศาสนาพราหมณ์ ฮินดู กับคติจักรวรรดินซึ่งมีมาแต่เดิม แล้วมาปรากฏชัดในสมัยกรุงสุโขทัย เมื่อมีการพระราชินพจน์ไตรภูมิพระร่วง และได้กล่าวถึงพระเจ้าจักรพรรดิราช สมบัติของพระเจ้าจักรพรรดิ

๓) คติพระศรีอาริยมตไตรย

พระศรีอาริยมตไตรย คือพระโพธิสัตว์ที่จะเสด็จมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าต่อจากพระสมณโคตม ตามคติความเชื่อของพระพุทธศาสนา นิกายเถรวาท เชื่อว่าพระศรีอาริยมตไตรย ประทับอยู่ ณ สวรรค์ชั้นดุสิต เพื่อรอเวลา การเสด็จจุติมาตรัสรู้ คติการสร้างพระศรีอาริยมตไตรยทรงเครื่องนี้ ปรากฏชัดเจนมากในสมัยที่กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี

๔) คติการสร้างพระพุทธรูปฉลองพระองค์

คติการสร้างพระพุทธรูปฉลองพระองค์นี้ สืบเนื่องมาตั้งแต่คติการสร้างพระพุทธรูปแทนตัวตามแนวคิดเทวราชา ของอาณาจักรเขมร ก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๙ คติเช่นนี้ เริ่มมีอิทธิพลต่อ

แนวคิดในราชสำนักอยุธยาเป็นอย่างมาก การสร้างพระพุทธรูปแทนตัวถือเป็น “รูปสมมติ” ตามอุดมคติแบบไทยประเพณี เพราะถึงอย่างไรพระพุทธรูปก็สร้างขึ้นด้วยแนวคิดเชิงอุดมคติย่อมไม่มีความละม้ายคล้ายคลึงกับผู้สร้างหรือผู้ทูลให้ตามข้อเท็จจริงเชิงกายภาพอยู่แล้ว แต่กระนั้นก็ตาม การจะนับเป็นพระพุทธรูปแทนตัวหรือไม่ขึ้นอยู่กับผู้เขียนเห็นว่าคงต้องดูที่ “เจตนา” ของผู้สร้างเป็นหลัก หากเจตนาของผู้สร้างต้องการให้พระพุทธรูปองค์นั้นเป็นรูป “สมมติ” แทนตนเองหรือผู้ที่ตนอุทิศให้แล้วก็ย่อมเป็นพระพุทธรูปแทนตัวหรือพระพุทธรูปฉลองพระองค์ได้เหมือนกัน ตัวอย่างเก่าแก่ของการสร้างพระพุทธรูปฉลองพระองค์ซึ่งเป็นพระพุทธรูป “เท่าตัว”

๕) คติตามคัมภีร์ชมพูบดีสูตร

คตินี้สืบเนื่องจาก คัมภีร์หนึ่งซึ่งเรียกกันว่า ชมพูบดีสูตร เป็นพระสูตรนอกนิบาต ซึ่งถูกนับเนื่องอยู่ในหมวดสุดตสังคหะคือหนังสือในหมวดสุดตันตปิฎก เนื่องจากพระสูตรเรื่องชมพูบดีสูตรขึ้นต้นด้วยคำว่า “เอวัมเม สุตัง เอกัง สมะยังภะคะวา” ซึ่งเป็นคำขึ้นต้นของพระสูตรเช่นเดียวกับมัลลยสูตร หรือ ปุณณวาทสูตร ดังนั้นจึงถูกจัดเข้าไปในกลุ่มสุดตันตปิฎกแม้จะพระสูตรนอกนิบาตก็ตาม ซึ่งแต่เดิมมาเคยสันนิษฐานว่ามีต้นเค้าเรื่องมาจากคัมภีร์ฝ่ายมหายานและนำมาแต่งเป็นภาษาบาลีในภายหลัง คัมภีร์นี้ได้รับความนิยมอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์

ดังที่ได้นำมาวิเคราะห์นี้ เป็นคติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องที่เกิดขึ้นและเข้ามามีอิทธิพลต่อการสร้างพระพุทธรูปในสังคมไทย โดยแบ่งแยกการวิเคราะห์เป็นสองยุคสมัย คือก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ซึ่งพระพุทธรูปศาสนิกายมหายานจะมีอิทธิพลต่อแนวคิดการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องเป็นอย่างมาก และหลังพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ซึ่งแนวคิดของพระพุทธรูปศาสนิกายเถรวาทเข้ามามีบทบาทและอิทธิพลต่อการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องสืบมา ทั้งนี้ก็ได้ทำลายแนวคิดตามคติเดิมลง แต่กลับผสมผสานก่อให้เกิดมุมมองใหม่ในการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในยุคสมัยต่อมา

แม้ว่าคติหลักในการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องนั้นจะมีไม่กี่แนวคิด แต่ก็สามารถสรุปได้ว่าคติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสังคมไทยนั้น มีคติการสร้าง ดังนี้

- (๑) คติพระพุทธรูปเจ้าทรงเป็นจักรวรรดิน
- (๒) คติตามคัมภีร์ชมพูบดีสูตร
- (๓) คติพระพุทธรูปทรงเครื่องฉลองพระองค์
- (๔) คติการสร้างรูปพระโพธิสัตว์ (รวมทั้งพระศรีอารยเมตไตรยด้วย) และ
- (๕) คติการสร้างรูปเทพธรรมาบาล

ซึ่งหากมองในมิติของการสร้างพระพุทธรูปซึ่งหมายถึงรูปของพระพุทธรูปเจ้าแล้ว ย่อมมีเพียงสามคติแรกเท่านั้น ซึ่งคติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องทั้งปวงนี้ ก่อให้เกิดแนวคิดคตินิยมที่สามารถนำไปผนวกกับหลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนาได้อีกประการหนึ่งคือ คติการบูชา อีกด้วย

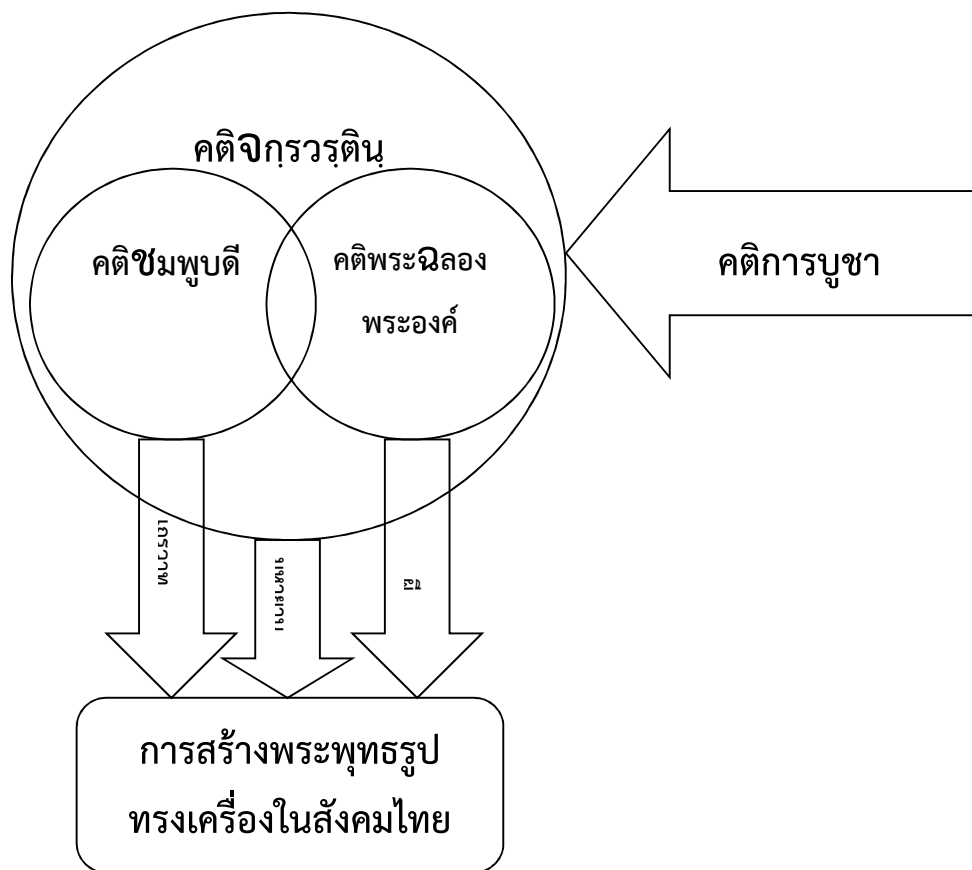
เมื่อได้วิเคราะห์คติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสังคมไทย อันมีที่มาจากหลายหลักและแนวคิดแล้ว สามารถสรุปได้ว่า รูปแบบการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องที่ถูกต้องตามหลักการทางพระพุทธศาสนา จึงไม่จำกัดว่าจะต้องเป็นปางใดปางหนึ่ง เพราะการทรงเครื่องของพระพุทธรูปเจ้า

นั้น ไม่ว่าจะเป็นแนวคิดหรือหลักการใด นิกายไหน ล้วนมีรากลึกเพื่อแสดงความเป็นผู้ทรง
สัพพัญญุตญาณอันประเสริฐทั้งสิ้น

กล่าวโดยสรุปคติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสังคมไทย สามารถสรุปเป็นคติหลัก
ได้ ๓ คติ คือ

๑. คติจักรวรรดิน
๒. คติชมพุดี
๓. คติพระพุทธรูปแทนตัวบุคคลหรือพระพุทธรูปฉลองพระองค์

โดยมีคติการบูชาเป็นคติที่ผนวกอยู่ในทุกคติมาโดยตลอด ปราภฏแผนภาพอธิบายได้ ดังนี้

แผนภาพที่ ๒ : อธิบายคติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสังคมไทย

ทั้งนี้รูปแบบของการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสังคมไทย ก็ไม่จำกัดว่าต้องเป็นปางหรืออิริยาบถใด หากแต่การทรงเครื่องนั้น จะต้องทรงเครื่องประดับอย่างพระมหากษัตริย์หรือเรียกว่า เครื่องถนิมพิมพาภรณ์ หรือ เครื่องทรงบรมราชูปถัมภ์ตามธรรมเนียม อันหมายถึงเครื่องทรงอย่างพระมหากษัตริย์ในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก การทรงเครื่องอย่างกษัตริย์เช่นนี้ แสดงให้เห็นว่าการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องย่อมเป็นที่นิยมในหมู่ประเทศที่มีหรือเคยมีการปกครองในระบบกษัตริย์เป็นสำคัญ ทั้งนี้เครื่องทรงนั้นอาจจะมากขึ้น น้อยขึ้น สุดแต่ประติมากรหรือผู้สร้างจะรังสรรค์ขึ้นมา โดยอาจมีอิทธิพลจากคติการบูชาสวดแทรกเข้ามาด้วย

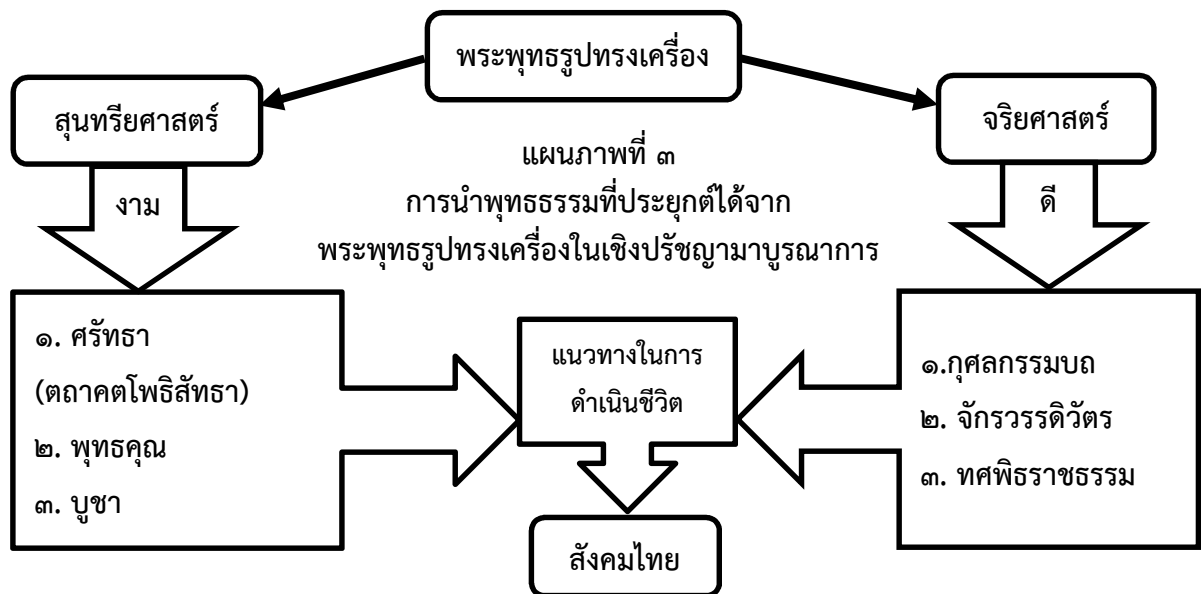
๕.๑.๓ ประยุกต์หลักพุทธธรรมที่แฝงอยู่ในพระพุทธรูปทรงเครื่องจากคัมภีร์พระพุทธศาสนา ในเชิงปรัชญา ด้านสุนทรียศาสตร์ และด้านจริยศาสตร์

เมื่อนำหลักพุทธธรรมมาประยุกต์ในเชิงปรัชญา แล้วจะพบว่า ในด้านสุนทรียศาสตร์ซึ่งกล่าวถึงความงามของพระพุทธรูปทรงเครื่อง จะพบว่าเมื่อศึกษาความงามของเครื่องทรงและพุทธลักษณะทั้งปวงนั้น หากบุคคลได้สัมผัสถึงความงามของพระพุทธรูปทรงเครื่องแล้ว ย่อมเกิดความสุขและมีความปิติใจ เกิดศรัทธา หากพิจารณาให้เข้าถึงหลักพุทธธรรมแล้ว ย่อมสามารถสัมผัสได้ถึงความเป็นจักรพรรดิในทางโลก และทางธรรมของพระพุทธเจ้า ผ่านรูปลักษณ์พระพุทธรูปที่งดงามตามมหาปुरुสลักษณะ ประกอบด้วยยอสีตยานุพยัญชนะ แห่งความเป็นมหาบุรุษผู้ประเสริฐสูงสุดอยู่แล้ว ยิ่งนำเครื่องทรงบรมราชูปถัมภ์อันวิจิตรอลังการ มาประดับประดาพระพุทธรูป ยิ่งทำให้บุคคลผู้พบเห็นมีความชื่นชม ในความงดงามที่ได้สัมผัส นำมาซึ่งความศรัทธา ปสาทะ ที่จะเคารพกราบไหว้ เกิดความเลื่อมใสในพระพุทธเจ้า มีการบูชาทั้งอามิสและปฏิบัติ โดยเฉพาะการปฏิบัติ ไม่ว่าจะเป็นการดูแล บำรุงรักษาพระพุทธรูปทรงเครื่องนั้น หรืออาวาสวิหาร ศาสนสถาน ตลอดถึงการดำรงรักษาพระพุทธศาสนา จนถึงขั้นมีจิตศรัทธาสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องถวายไว้ในพระพุทธศาสนาให้เป็นที่สักการบูชา อันจะเป็นการสืบอายุพระพุทธศาสนาได้อีกประการหนึ่ง นอกจากนี้ ในปัจจุบันยังเกิดความเชื่อว่าหากบูชาพระพุทธรูปทรงเครื่องแล้วย่อมจะบันดาลอานิสงส์ให้ผู้สักการะมีความเจริญด้วยลาภ ยศ สรรเสริญ สุข ประดุจดั่งพระเจ้าจักรพรรดิ จึงมีการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องให้มีความงามด้วยเครื่องทรงอันวิจิตรอลังการอย่างแพร่หลาย เพื่อดึงดูดความศรัทธาจากความงามนั้น นำมาซึ่งความเฟื่องฟูในการจัดการท่องเที่ยวเชิงพุทธ และเศรษฐกิจตามมา เมื่อบูชาแล้วย่อมหวังในอานิสงส์ทางโลกียสุข ยิ่งกว่านั้น ความงามแห่งพระพุทธรูปทรงเครื่องยังสามารถดึงดูดให้บุคคลเกิดจิตศรัทธาที่จะน้อมเข้ามาปฏิบัติภาวนา หลักพุทธธรรมที่สามารถประยุกต์ได้จากความงามนั้นคือหลักพุทธธรรมที่ว่าด้วยศรัทธา ๔ โดยเฉพาะ หลักถลาคตโพธิสัทธา คือ เชื่อในการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า เมื่อมีความศรัทธาในพระพุทธเจ้าแล้ว ย่อมเกิดความซาบซึ้งในพระคุณของพระพุทธเจ้าตามหลักพุทธนพหุคุณ นำมาซึ่งการบูชา ตามหลักการบูชาในทางพระพุทธศาสนา ซึ่งประกอบด้วย อามิสบูชา และปฏิบัติบูชา เมื่อนำมาประยุกต์กับแนวทางในดำเนินชีวิตในสังคมไทยปัจจุบันแล้วย่อมทำให้บุคคลมีความสุข สงบ สามารถเข้าถึงพุทธธรรมได้โดยง่าย การถวายอามิสบูชา ก็ย่อมนับเป็นบุญอันเป็นชื่อของความสุข การปฏิบัติบูชา ตามแนวพุทธธรรมที่สมเด็จพระบรมศาสดาสั่งสอนอันเป็นหลักในทางจริยศาสตร์เป็นลำดับต่อมา

ดังนั้น เครื่องทรงทั้งปวงที่เราเห็นได้ด้วยประสาทสัมผัสทางกายภาพนั้น แท้จริงแล้วก็คือ ความบริสุทธิ์สะอาด กอปรด้วยพระกรุณา ซึ่งเป็นพระคุณอันประเสริฐของพระพุทธเจ้าที่ทรงเปี่ยมล้น ต่อสรรพสัตว์ ทรงสั่งสมบารมีมานับชาติไม่ถ้วนด้วยความเพียร ทรงประกอบด้วยพระปัญญาญาณ เป็นยอดสัพพัญญูทรงเป็นครูของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เครื่องทรงทั้งหลายจึงเป็นเพียง เครื่องหมายแห่งสัญลักษณ์แทนสัพพัญญูตญาณอันหาประมาณมิได้ หาใช่การเอากิเลสไปสวมใส่ ให้กับพระบรมศาสดาซึ่งเป็นนักบวช แต่ผู้เคารพศรัทธาเมื่อนมัสการบูชาย่อมพึงพิจารณาให้เกิด ปัญญาญาณ ในเชิงปรัชญาประกอบด้วยด้านสุนทรียศาสตร์ คือความงามแห่งเครื่องทรงที่ปรากฏ แผ่ด้วยพุทธธรรม หากน้อมนำมาปฏิบัติ ย่อมเข้าถึงความดี คือแนวทางตามหลักจริยศาสตร์ได้

ส่วนในด้านจริยศาสตร์ ซึ่งกล่าวถึงความดีแล้ว ความดีที่แผ่ออกจากพระพุทธรูป ทรงเครื่องนั้น คือความเป็นพระพุทธเจ้าที่แสดงออกผ่านพระพุทธรูปทรงเครื่องอันเป็นสัญลักษณ์ สะท้อนพุทธพจน์ที่กล่าวโดยสรุปว่า ความเป็นพระอริยบุคคลประเสริฐกว่าความเป็นใหญ่ทั้งปวง ย่อม หมายความว่าความรวมถึงความเป็นพระพุทธเจ้านั้นอยู่เหนือความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิด้วย เมื่อเป็นเช่นนี้ บุคคลผู้ได้พบเห็น ได้สัมผัส พระพุทธรูปทรงเครื่องย่อมมีความเกรงขามในพลังแห่งพุทธานุภาพที่ ปรากฏผ่านเครื่องทรงอันวิจิตรอลังการ เมื่อน้อมจิตเข้ามานมัสการ ย่อมเกิดสัมมาทิฐิที่จะ กระตือรือร้นในการทำความดี ละเว้นความชั่ว และมุ่งที่จะทำความเพียรชำระจิตใจให้บริสุทธิ์ ตามพุทธโอวาทที่ทรงสอน เมื่อพิจารณาเครื่องทรงอันงดงามอลังการนั้น ย่อมแผ่ความเป็น พระมหากษัตริย์ หรือพระเจ้าจักรพรรดิ ซึ่งสมเด็จพระบรมศาสดา ได้รับการยกย่องในฐานะที่ทรง เป็นจักรพรรดิทั้งทางโลกและทางธรรม พุทธธรรมที่ปรากฏในเชิงจริยศาสตร์นี้ คือ หลักกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ อันเป็นแนวทางของการทำความดี หลักทศพิธราชธรรมและหลักจักรวรรดิวัตร อัน เป็นคุณธรรมของผู้ปกครอง เมื่อบุคคลน้อมนำพุทธธรรมที่แผ่ไว้ไปปฏิบัติตามย่อมบังเกิดประโยชน์ มหาศาล ไม่ว่าจะเป็นการครองตน ครองคน และครองงาน อันจะทำให้สามารถอยู่ร่วมกันในสังคมได้ อย่างผาสุกสวัสดิ์จนถึงการบรรลุโลกุตตรสุข คือ นิพพาน สมตามปณิธานของการสร้าง พระพุทธรูปทรงเครื่องอย่างแท้จริง

พระพุทธรูปทรงเครื่อง จึงมิได้เป็นเพียงประติมากรรมที่เป็นสัญลักษณ์แทนองค์สมเด็จพระ บรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าเท่านั้น ในทางปรัชญาพระพุทธรูปทรงเครื่องยังสามารถทำหน้าที่ แสดงธรรมแทนสมเด็จพระบรมศาสดาแม้จะเสด็จดับขันธปรินิพพานไปแล้วนานปี ให้บุคคลผู้พบเห็น เกิดความศรัทธา น้อมกายและจิตบูชาทั้งอาามิสและการปฏิบัติตนให้เข้าถึงพุทธธรรมเกี่ยวกับการเป็น จักรพรรดิทั้งทางโลกและทางธรรม ย่อมเป็นการบูรณาการหลักพุทธธรรมมาเป็นแนวทางในการ ดำเนินชีวิต โดยการครองตนตามหลักกุศลกรรมบถ แล้วนำหลักพุทธธรรมของผู้ปกครองคือ ทศพิธราชธรรมและจักรวรรดิวัตรมาปฏิบัติ ถือเป็นการครองตนและครองงาน ย่อมสามารถบรรลุ ความสำเร็จทั้งทางโลกและทางธรรมได้ในที่สุด นำมาความผาสุกร่มเย็นมาสู่สังคมอย่างยั่งยืน ปรากฏ แผนภาพดังนี้

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะในการนำผลวิจัยไปใช้

๑) การวิจัยครั้งนี้สามารถอธิบายประวัติความเป็นมาและพัฒนาการในการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องนับตั้งแต่การบังเกิดมีขึ้นครั้งแรกที่ประเทศอินเดีย จนได้เผยแผ่แนวคิดไปยังอาณาจักรต่างๆ โดยเฉพาะที่มีอิทธิพลต่อการนำคติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องเข้ามาสู่ดินแดนที่เป็นประเทศไทยในปัจจุบันมีประวัติและพัฒนาการสืบต่อมาจนปรากฏเป็นที่นิยมในสังคมไทย ผลการวิจัยย่อมสามารถนำไปใช้อธิบายประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในแง่มุมของการเผยแผ่พระพุทธศาสนาผ่านการสร้างประติมากรรมทางพระพุทธศาสนาในรูปแบบของพระพุทธรูปทรงเครื่องได้

๒) จากการศึกษาวิเคราะห์คติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสมัยต่างๆ พบว่ารูปแบบการนับถือพระพุทธศาสนาในสังคมไทย มีการผสมผสานแนวคิดเชื่อมโยงระหว่างคติตามนิกายมหายาน เถรวาท และความเชื่อเรื่องผีมาแต่เดิมที่มีมาในภูมิภาค และในบางครั้งยังปรากฏความเชื่อตามศาสนาพราหมณ์ ฮินดูแฝงอยู่ในชนบประเพณี วัฒนธรรม การนับถือศาสนา อีกด้วย ทั้งนี้การปกครองก็เป็นตัวแปรสำคัญประการหนึ่งสำหรับเรื่องนี้

๓) การวิจัยครั้งนี้ทำให้สามารถอธิบายคติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสังคมไทยที่แท้จริง ผ่านพัฒนาการจนปรากฏอยู่ถึงปัจจุบัน แม้จะมีแนวคิดเกิดขึ้นใหม่ๆ ในช่วงพุทธศตวรรษปัจจุบันแต่ก็ยังคงอยู่ในกรอบแนวคิดดั้งเดิมของการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องนั้น

๔) การวิจัยครั้งนี้ได้ประยุกต์หลักพุทธธรรมจากพระพุทธรูปทรงเครื่องผ่านแนวคิดเชิงปรัชญา ทั้งทางด้านสุนทรียศาสตร์ และด้านจริยศาสตร์ ทำให้เห็นหลักความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิทางโลกและทางธรรมที่แสดงออกผ่านพระพุทธรูปทรงเครื่องตามคติการสร้างในสังคมไทย ซึ่งสามารถนำมาบูรณาการเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตในสังคมได้

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

๑) การศึกษาวิจัยครั้งนี้ได้ค้นพบแนวคิดอันเป็นคติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องโดยจำเพาะเจาะจงบริบทในสังคมไทย การศึกษาครั้งต่อไปสามารถศึกษาคติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในพระพุทธรูปศาสนารวมทั้งอิทธิพลที่แผ่ขยายเข้าไปในภูมิภาคอื่น

๒) สามารถศึกษาเฉพาะแนวคิดคติใดคติหนึ่งเพื่อทำวิจัยในเชิงลึกถึงประวัติความเป็นมาตลอดจนพัฒนาการได้

๓) สามารถศึกษาเชิงลึกถึงคติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่อง โดยจำเพาะเจาะจงในยุคสมัยใดสมัยหนึ่งหรืออาณาจักรใดอาณาจักรหนึ่งได้

๔) สามารถนำคติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องตามคัมภีร์ชมพูบดีสูตร ไปศึกษาค้นคว้าหาที่มาและหลักฐานในเชิงลึกที่แท้จริงของคัมภีร์ดังกล่าว เพื่อหาข้อสรุปมาอธิบายเกี่ยวกับความเป็นมาของคัมภีร์นี้ได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น

๕) การศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาคติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสังคมไทยสามารถนำผลการศึกษาวิจัยไปต่อยอดสำหรับการศึกษาเชิงลึกในแง่มุมของพุทธศิลป์การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในแต่ละยุคสมัย เพื่อวิเคราะห์ให้เห็นหลักพุทธธรรมที่ปรากฏ

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย:

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

_____ .อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, โรงพิมพ์วิญญูณ, ๒๕๓๒ - ๒๕๓๔.

_____ .อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ:

กรมการศาสนา. ประวัติพุทธรูปปางต่างๆ. กรุงเทพมหานคร: กรมการศาสนา, ๒๕๒๕.

กรมพระปรมาภิไธยทิตยอินทร์. พระปฐมสมโพธิกถา. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมบรรณาการ, ๒๕๑๗.

กรมศิลปากร. เครื่องทองสมัยอยุธยา. กรุงเทพมหานคร: โรงศิลปการพิมพ์, ๒๕๔๘.

_____ .ประชุมจารึกภาคที่ ๘ จารึกสุโขทัย. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๔๘.

_____ .พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ. พระนคร: คลังวิทยา, ๒๕๑๕.

_____ .พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา. ๒ เล่ม .พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๔๒.

ขวัญทอง สอนศิริ. พุทธนาถปริทัศน์ ๔๘ พรรษา สยามบรมราชกุมารี. กรุงเทพมหานคร: เพชรเกษมการพิมพ์, ๒๕๔๗.

ไชศรี ศรีอรุณ. พระพุทธรูปปางต่างๆ ในสยามประเทศ. กรุงเทพมหานคร: มติชน, ๒๕๔๖.

คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ และโบราณคดี. ประชุม
หมายรับสั่ง ภาค ๔. ม.ป.ท., จ.ศ. ๑๑๘๖-๑๒๐๓.

คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน. ตำราพระพุทธรูปปางต่างๆ ตามพระมติสมเด็จพระมหาสมณเจ้า
กรมพระปรมาภิไธยทิตยอินทร์. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พรินต์ติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๕๐.

ครุสภา. กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๕ พระราชกำหนดใหม่. กรุงเทพมหานคร: ศึกษาภัณฑ์พาณิชย์, ๒๕๐๕.

จรรยา โกมุตตานนท์. สุนทรียศาสตร์: ปัญหาเบื้องต้นในปรัชญาศิลปะและความงาม. พิมพ์ครั้งที่ ๒. ปทุมธานี: มหาวิทยาลัยรังสิต, ๒๕๔๐.

ชัยมงคล. พระพุทธมงคล วัน เดือน ปี บูชา มีโชค ลาภ แก่ชีวิต. กรุงเทพมหานคร: แสงดาว, ๒๕๔๖.

ชาวนิวทรี เกษตรศิริ. “กบฏไพร่สมัยอยุธยา กับ แนวความคิดผู้มีบุญ-พระศรีอารีย์-พระมอญ”. **วารสารธรรมศาสตร์**. ปีที่ ๙ . ฉบับที่ ๑. (กรกฎาคม-กันยายน, ๒๕๒๒).

ชิน อยู่ดี. **คนก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทย**. พระนคร: กรมศิลปากร, ๒๕๑๖.

เชษฐ ติงสฤษดิ์. **พระพุทธรูปอินเดีย**. กรุงเทพมหานคร: เมืองโบราณ, ๒๕๕๔.

ณัฐพล อยู่รุ่งเรืองศักดิ์. **ประวัติศาสตร์ผ่านพระเครื่อง คติความเชื่อและพุทธพาณิชย์**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๕.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. **ตำนานพุทธเจดีย์**. กรุงเทพมหานคร: ไทยพิทย, ๒๔๙๐.

_____. **เรื่องประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๐๓.

_____. **เรื่องท้าวมหาชมพู**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๔.

ตรีโลกนาถ ปาวา. **ปาฐกถาเรื่อง หินพุทธธรรม ในอารยธรรมอินเดีย**. กรุงเทพมหานคร: กรมการศาสนา, ๒๕๑๕.

ธนาภิต. **ประวัติพระพุทธรูปปางต่างๆ**. กรุงเทพมหานคร: ปิรามิด, ๒๕๔๐

ธนิต อยู่โพธิ์. **ตำนานพระบรมสารีริกธาตุ**. กรุงเทพมหานคร, ๒๕๒๙

น. ณ ปากน้ำ (นามปากกา). **ถาม – ตอบศิลปะไทย**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ฟิสิกส์เซ็นเตอร์, ๒๕๔๙.

_____. **ศิลปะโบราณในสยาม**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๓๗.

_____. **สยามศิลปะ จิตรกรรมและสถาปัตยกรรม**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๓๘.

นิธิ เอียวศรีวงศ์ และ อาคม พัตติยะ. **ศรีธรรมเทพนคร**. กรุงเทพมหานคร: ศิลปะวัฒนธรรม, ๒๕๒๗.

นิยะดา เหล่าสุนทร. **ท้าวมหาชมพู: ตำนานพระพุทธรูปทรงเครื่อง**. นนทบุรี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๕๓.

นิพนธ์ สุขสวัสดิ์. **วรรณคดีไทยเกี่ยวกับประวัติศาสตร์**. พิษณุโลก: คณะมนุษยศาสตร์มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พิษณุโลก, ๒๕๒๐.

บรรจบ บรรณรุจิ. **อสีติมหาสาวก**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์พรบุญ, ๒๕๓๘.

บุญเตือน ศรีวรพจน์, บรรณาธิการ. **คำฉันท์สรรเสริญพระเกียรติสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงประสาธทอง**. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๔๓.

_____. **ชำระต้นฉบับ, อภินิหารบรรพบุรุษและปฐมวงศ์**. กรุงเทพมหานคร: มติชน, ๒๕๔๕.

บุญมี แท่นแก้ว. **พุทธปรัชญาเถรวาท**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๕.

ปวงคำ ดุ้ยเขียว. **รายชื่อวัดวาอารามในนครพิงค์เชียงใหม่**. เชียงใหม่: สวทการพิมพ์, ๒๕๐๕.

ปัญญา เทพสิงห์. **ศิลปะเอเชีย**. กรุงเทพมหานคร: บริษัทแอคทีฟ พรินท์ จำกัด, ๒๕๔๘.

ปีเตอร์ สกิลลิง และศานติ ภักดีคำ. “สยามบาลีวรรณกรรม: คัมภีร์บาลี”, **ศัพท์สงเคราะห์**. กรุงเทพมหานคร: Fragile Palm Leaves Foundation, ๒๕๔๕.

ผาสุข อินทราวุธ. **พุทธศาสนาและประติมานวิทยา**. นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๐.

_____. **พุทธปฏิมาฝ่ายมหายาน**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อักษรสมัย, ๒๕๔๓.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด คำวัด, กรุงเทพมหานคร: วัดราชโอรสาราม, ๒๕๔๘.

พระธรรมธัชมนี (ประยูร สนตงกูโร). พุทธศาสนาประวัติสมัยรัตนโกสินทร์และราชวงศ์จักรี ๒๐๐ ปี. กรุงเทพมหานคร: สภาการศึกษาหม่อมกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. พระราชกฤษฎีกา. ม.ป.ท.: โรงพิมพ์ไทย, ๒๔๖๓.

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว. โคลงปราบดาภิเษกเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ไทยเชชม, ๒๕๑๖.

พระพรหมคุณาภรณ์ .พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

_____ .พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

_____ .พระไตรปิฎกที่ชาวพุทธต้องรู้. กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส.อาร์. พรินต์ติ้งแมสโปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๕.

พระพิมลธรรม ราชบัณฑิต (ชอบ อนุจารี).ตำนานพระพุทธรูปปางต่างๆ. ชลบุรี: ยูวพุทธิกสมาคมชลบุรี. ๒๕๕๒.

พระพุทโธสเถระ. คัมภีร์วิสุทธิมรรค. สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) แปลและเรียบเรียง. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: ประยูรวงศ์พรินต์ติ้ง, ๒๕๔๖.

พระพุทธรูป และพระพุทธรูป. ตำนานมูลศาสนา. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๑๘.

พระมหาสมจินต์ สมมาปัญญา. เจดีย์ในพระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร, ๒๕๔๗

พระยาโบราณราชธานินทร์ (พร เดชะคุปต์). อธิบายแผนที่พระนครศรีอยุธยากับคำวินิจฉัยของพระยาโบราณราชธานินทร์ ฉบับชำระครั้งที่ ๒ และภูมิสถานกรุงศรีอยุธยา. นนทบุรี: ต้นฉบับ, ๒๕๕๐.

พระยาประชาภิจักรจักร. พงศาวดารโยนก. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร: คลังวิทยา, ๒๕๐๗.

พระยามานวราชเสวี(ปลอด วิเชียร ณ สงขลา). ชุมชนบทความทางวิชาการ. กรุงเทพมหานคร: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๑๔.

พระรัตนปัญญาเถร. ชินกาลมาลีปกรณ์ แสง มนวิทูร ร.ต.ท. เปரியัญ แปลและเรียบเรียง. กรุงเทพมหานคร: ศิวพร, ๒๕๐๑.

พระราชพรหมยาน. มรดกของพ่อ. อุทัยธานี: วัดท่าซุง. ม.ป.ท.

พระราชพุทธิวิเทศ. พระพุทธรูปบูชาประจำวัน. กรุงเทพมหานคร: ลานอโศก เพรส กรุ๊ป.

พระราชวรมณี. ไตรภูมิพระร่วง-อิทธิพลต่อสังคมไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๒; กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๒๙.

พระสิริมงคลอาจารย์. คัมภีร์มงคลทีปนี้ แปลโดย พระครูศิริปัญญาภรณ์ (อ่อน). พระนคร: เลียงเชียงจงเจริญ. ม.ป.ท.

พิชญา สุ่มจินดา. **ถอดรหัสพระจอมเกล้า**. กรุงเทพมหานคร: ศิลปวัฒนธรรม, ๒๕๕๗.

_____. “พระพุทธรูปทรงเครื่องฉลองพระองค์ในพระบรมมหาราชวัง: ความรู้ที่ต้องเปลี่ยนแปลง ความขัดแย้งที่ต้องวิเคราะห์”, **ประวัติศาสตร์ศิลปะที่ต้องจารึก**. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์, ๒๕๕๐.

พินัย ศักดิ์เสนี. **ของดีจากหิ้งพระ**. กรุงเทพมหานคร: โพธิ์สามต้นการพิมพ์. ม.ป.ท.

พิฑูร มะลิวัลย์. **นำเที่ยวโลกพระศรีอารีย์**. กรุงเทพมหานคร: วัดมหาธาตุ. ๒๕๑๔.

พิริยะ ไกรฤกษ์. **ศิลปวัตถุสำคัญในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหริภุญไชย**. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๒.

ภัทรพร สิริกาญจน. **หนังสือโครงการส่งเสริมและเผยแพร่งานวิจัยเนื่องในวาระหนึ่งทศวรรษพุทธศาสนศึกษา**. กรุงเทพมหานคร: ม.ป.ท. , ๒๕๕๑.

ภิกษุวิศวกัทร. **พระพุทธเจ้าและพระธรรมสูตรฝ่ายมหายาน**. กรุงเทพมหานคร: หมื่นคุณธรรมสถาน, ๒๕๔๙.

ภูธร ภูมะธน. **ศาสนาพราหมณ์ในจังหวัดลพบุรีในยุคสมัยทวารวดี**. (ราวพุทธ-ศตวรรษที่ ๑๑-๑๕). สมบัติไทย, ตุลาคม ๒๕๒๔.

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. **ตำนานมูลศาสนาฉบับวัดป่าแดงภาคบริวารลำดับที่ ๙**. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๑๙.

มาดแลนด์ จิโต. **ประวัติเมืองพระนครของขอม**. แปลโดยหม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล. กรุงเทพมหานคร: มติชน, ๒๕๔๖.

มี มหาดเล็ก. **กลอนเพลงยาวสรรเสริญพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว**. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๑๗.

ยอร์ช เซเดส์. **ศิลปจารึกปราสาทพระขรรค์ในบริเวณเมืองพระนคร** ใน ประชุมศิลปจารึก ภาคที่ ๔. สุพรรณ อัครโสภณ, แปล.

ระพีพรรณ ใจภักดี. **ปางพระพุทธรูป หัวข้อธรรมในคำกลอน**. กรุงเทพมหานคร: แสงแดดเพื่อเด็ก, ๒๕๔๖.

ราชบัณฑิตยสถาน. **กฎหมายตราสามดวง ฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม ๑**. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์ พรินต์ติ้งแอนพับลิชชิ่ง จำกัด, ๒๕๕๐.

_____. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช ๒๕๕๔**. กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์, ๒๕๕๖.

_____. **ศิลปกรรมไทย : พระพุทธปฏิมา พระบรมมหาราชวัง วัด เรือนไทยภาคกลาง**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด อรุณการพิมพ์, ๒๕๔๑.

ลลลนา ศิริเจริญ. **คู่มือลลิตยวนพ่าย**. กรุงเทพมหานคร: อักษรวิทยา, ๒๕๑๘.

วรรณวิภา สุนต์ตา. **ชัยวัฒน์ที่ ๗ : มหาราชองค์สุดท้ายของอาณาจักรกัมพูชา ผู้เนรมิตสถาปนาปราสาทบายนและเมืองนครธม**. กรุงเทพมหานคร : มติชน, ๒๕๔๘.

วาสนา บุญสม. **ศิลปวัฒนธรรมไทยสายใยจากอดีต**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ปารามิต, ๒๕๔๘.

วิบูลย์ ลี้สุวรรณ. **ศิลปะกับชีวิต**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอสพีเอฟ พรินต์ติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๔๒.

ศักดิ์ชัย สายสิงห์. **พระพุทธรูปในประเทศไทย: รูปแบบ พัฒนาการ และความเชื่อของคนไทย.**

กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๖.

_____ . **ศิลปะสุโขทัย: บทวิเคราะห์หลักฐานโบราณคดี จารึกและศิลปกรรม.**

กรุงเทพมหานคร: สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร. ๒๕๔๗.

ศานติ ภัคดีคำ. “จิตรกรรมฝาผนังเรื่องท้าวมหาชมพู พระอุโบสถวัดนางนองวรวิหาร”, **เมืองโบราณ**, ปีที่ ๓๒, ฉบับที่ ๓, (กรกฎาคม – กันยายน, ๒๕๔๙).

ศิริ เปรมจิตต์. **พระพุทธศาสนาในประเทศไทย.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, ๒๕๒๒.

ศิลป์ชัย ชื่นประเสริฐ, “พระพุทธรูปทรงมงกุฎเทริดในประเทศไทย”, **วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร**, ภาคต้น ,(ปีการศึกษา ๒๕๒๙).

ส.เสรีธรรม. **พระพุทธรูปประจำชีวิต.** กรุงเทพมหานคร: ภูมิปัญญา, ๒๕๕๐.

สงวน โชติสุขรัตน์. **ประชุมตำนานล้านนาไทย เล่ม ๒.** กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๑๕.

สถิต วงศ์สุวรรณ. **ปรัชญาเบื้องต้น .** กรุงเทพมหานคร: บริษัทอักษรพิทยา, ๒๕๔๐.

สมพร อยู่โพธิ์. **พระพุทธรูปปางต่างๆ.** กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๑๔

สมพร ไชยภูมิธรรม. **ปางพระพุทธรูป.** กรุงเทพมหานคร: ต้นธรรม, ๒๕๔๓

สมเกียรติ โล่ห์เพชรรัตน์. **วิเคราะห์ประวัติการนับถือศาสนาพุทธและศิลปะ พระพุทธรูปในเอเชีย.** กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๖.

สมไชย รากโพธิ์. **พระพุทธคุณสังวรณนา.** พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธปรัชญา, ๒๕๕๘.

สมหมาย เปรมจิตต์ ปิรวรรต. **ตำนานมูลศาสนาวัดป่าแดง.** เชียงใหม่: คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๑๙.

สันติ เล็กสุขุม, ศ.ดร.จิตรกรรมไทยสมัยรัชกาลที่ ๓: **ความคิดเปลี่ยน การแสดงออกก็เปลี่ยนตาม.** กรุงเทพมหานคร: เมืองโบราณ, ๒๕๔๘.

_____ . **เจดีย์ความเป็นมาและคำศัพท์เรียกองค์ประกอบเจดีย์ในประเทศไทย.** พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๕๒.

_____ . **วิวัฒนาการของชั้นประดับลวดลาย และลวดลายสมัยอยุธยา.** กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๒.

สิริวัฒน์ คำวันสา . **พุทธศาสนาอินเดีย.** กรุงเทพมหานคร: กรุงเทพมหานครการพิมพ์. ๒๕๒๓.

สุภัทรดิศ ดิศกุล ม.จ. “จารึกใหม่ที่ศรีเทพ”. **แถลงงานประวัติศาสตร์และโบราณคดี .** ปีที่ ๑๒ เล่ม ๒. (กรกฎาคม-ธันวาคม, ๒๕๒๑).

_____ . **ประติมากรรมขอม.** กรุงเทพมหานคร: กรุงเทพมหานครการพิมพ์, ๒๕๑๕.

_____ . **ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ.๒๐๐๐ .** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, ๒๕๒๒.

_____ . “วิวัฒนาการของประติมากรรมสมัยทวารวดี”. **โบราณคดี.** ปีที่ ๕. ฉบับที่ ๒, (ตุลาคม, ๒๕๑๖).

_____ . **ศิลปะขอมเล่ม ๑.** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๑๔.

_____ . **ศิลปะอินเดีย.** พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๑๙.

- _____ . ศิลปะในประเทศไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย
ธรรมศาสตร์, ๒๕๔๖.
- _____ . “ศิลาจารึกปราสาทพระขรรค์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗”. ศิลปากร. ปีที่ ๑๐. ฉบับที่
๒. (กรกฎาคม, ๒๕๐๙).
- สุภาพร มากแจ้ง. พระมัลลกลอนสวด, (สำนวนวัดศิระกระบือ): การตรวจสอบชำระและการศึกษา
เปรียบเทียบ. ม.ป.ท.: ศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยครุฑบุรี, ๒๕๒๔.
- สุมาลี มหณรงค์ชัย. พระชินพุทธะทั้งห้า . กรุงเทพมหานคร: ศูนย์ไทยธิเบต, ๒๕๔๗.
- สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์ หม่อมราชวงศ์. รูปพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ จากเมืองชายฟองในสาธารณรัฐ
ประชาธิปไตยประชาชนลาว. ใน กัมพูชาราชลักษณะมีถึงศรีชัยวรมัน. กรุงเทพมหานคร:
มติชน, ๒๕๔๓.
- _____ . ศิลปะจาม และศิลปะพม่าโดยสังเขป. นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร,
๒๕๓๐.
- เสฐียรพงษ์ วรรณปก. วาระสุดท้ายของพระพุทธองค์ บันทึกอย่างละเอียดในมหาปรินิพพานสูตร.
กรุงเทพมหานคร: บ.พีเอ ลีฟวิ่ง จำกัด, ๒๕๓๘.
- _____ . พระพุทธจริยาวัตร ๖๐ ปาง. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๖.
- เสถียร โพธิ์นันทะ. กระแสพุทธธรรมฝ่ายมหายาน. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย
, ๒๕๔๓.
- _____ . ชุมนมพระสูตรมหายาน. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์บรรณาคาร, ๒๕๑๖.
- _____ . ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.
- _____ . ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ฉบับมุขปาฐะ ภาค ๒. กรุงเทพมหานคร:
มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๕.
- แสง มนวิฑูร, แปล. คัมภีร์ลลิตวิสตระ: พระพุทธประวัติฝ่ายมหายาน. ม.ป.ท.: กรมศิลปากร,
๒๕๑๒.
- สำนักนายกรัฐมนตรี. คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง. กรุงเทพมหานคร
: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์และจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์และ
โบราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๓๔.
- _____ . ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่. พระนคร: สำนักนายกรัฐมนตรี. ๒๕๑๔.
- _____ . หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๓ เรื่องสมโภชพระพุทธรูปทองคำถมและมีพระธรรมเทศนา
สังคยาในพระราชพิธีสารท, ประชุมหมายรับสั่ง ภาค ๔ ตอนที่ ๑ สมัยรัตนโกสินทร์
รัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จ.ศ.๑๑๘๖-๑๒๐๓ .กรุงเทพมหานคร:
คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี,
๒๕๒๕.
- หม่อง ทิน อ่อง. ประวัติศาสตร์พม่า. กรุงเทพมหานคร: โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๑๙.
- หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์. พระพุทธรูปสมัยต่างๆ ในประเทศไทย. กรุงเทพมหานคร: มติชน, ๒๕๓๑.
- _____ . “เรื่องพระทรงเครื่อง”, เรื่องโบราณคดี. กรุงเทพมหานคร: ม.ป.ท., ๒๕๓๑.

หอสมุดแห่งชาติ. **จารึกในประเทศไทย, เล่ม ๕**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ภาพพิมพ์, ๒๕๒๙.
 อนุวิทย์ เจริญศุภกุล. **แบบโครงสร้างและระเบียบการก่ออิฐ สถาปัตยกรรม สกูลช่างเขมรและ
 ศรีวิชัย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๔.
 อุดม เขยกิจวงศ์. **ประวัติเจดีย์และโบราณสถาน**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ภูมิปัญญา, ๒๕๔๗.
 เอเดรียน สนั่นกราส. **สัญลักษณ์แห่งพระสถูป**. ภัทรพร สิริกาญจน และคณะแปล.
 กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์วิชาการ, ๒๕๔๑.

(๒) วิทยานิพนธ์/รายงานวิจัย:

กุมารี ทองเผือก. “ลักษณะลวดลายและกรรมวิธีทำเครื่องทรงของพระพุทธรูปทรงเครื่องสมัย
 รัตนโกสินทร์ตอนต้น”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย:
 มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๓.
 จตุพร วรวัชรพงศ์. “ที่มาของพระพุทธรูปทรงเครื่องศิลปะขอมที่พบในประเทศไทย”. **วิทยานิพนธ์
 ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๙.
 ประโยชน์ ส่งกลิ่น. “พระสัมมาสัมพุทธเจ้า : ศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดในพระพุทธศาสนาเถรวาท
 และมหายาน”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**, บัณฑิตวิทยาลัย :
 มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๐.
 พระชุตินันท์ อานนโท (นามสมุท). “อิทธิพลของเจดีย์ในพระพุทธศาสนาที่มีผลต่อสังคมไทย”.
วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ
 ราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒
 พระมหาสมชาย ธีรภาโส (บุญเกลี้ยง). “การศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อเรื่องพระบรมสารีริกธาตุใน
 สังคมไทย”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัย
 มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.
 พระมหาอุดม ปญญาโก. “การศึกษาวิเคราะห์พุทธศิลป์เชิงสุนทรียศาสตร์ : กรณีศึกษาเฉพาะ
 พระพุทธรูปสมัยอยุธยา”. **วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาปรัชญา**. บัณฑิตวิทยาลัย :
 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.
 พิบูลย์ ลิ้มพานิชย์. “อิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่มีต่อการสร้างเจดีย์ในสมัยสุโขทัย”. **วิทยานิพนธ์
 พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
 , ๒๕๔๙.
 เพ็ญสุภา สุขคตะ. “การศึกษาภาพจิตรกรรมในพระอุโบสถวัดนางนองวรวิหาร”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศา
 สตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ**.
 บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๓.
 ภารดี พันธุภากร. “การศึกษาศิลปะแบบลาววดีในจังหวัดลำพูน”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**.
 บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๙.
 ยุพิน เข้มมุกข์. “สถาบันสงฆ์กับการเมืองและสังคมล้านนา”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**.
 บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๑,

วรพร ภู่งศ์พันธุ์. “ภาพลักษณ์สถาบันกษัตริย์ในกฎหมายเทียรบาล ในกฎหมายเทียรบาล ฉบับเฉลิมพระเกียรติ”. **ผลงานวิจัย**. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๔๘.

ศศิ ยุกต๊ะนันท์ . “คตินิยมการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสมัยอยุธยา”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๒.

ศักดิ์ชัย สายสิงห์. “พระพุทธรูปหินทรายสกุลช่างพะเยา”. **วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๒.

สาโรจน์ บัวพันธุ์งาม. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์คัมภีร์อวทาน-ศตกะ”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาสันสกฤต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๖.

อินทิรา นวสัมฤทธิ์. “รูปแบบการปฏิบัติต่อพระพุทธรูปเจ้าตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖

(๓) สื่ออิเล็กทรอนิกส์:

ธรรมศึกษา.com. **สมบัติของอุบาสก ๕ : คิปปิปฏิบัติ**, [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.xn--12c9b1aha5ai6e7a.com/2013/06/sombatkhongubasok-5.html> [๓๐ มีนาคม ๒๕๕๖].

นาวาเอกทองย้อย แสงสินชัย. **#บาลีวันละคำ (๑,๑๓๘) เจดีย์**, [ออนไลน์], Available from <https://www.facebook.com/tsangsinchai>, ๗ July ๒๐๑๕.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **เปิดแล้ว ‘โบสถ์กลางน้ำ’ หลวงพ่อปัญญานันทะ** ชาวมหาวิทยาลัย . [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.mcu.ac.th> [๓๐ ตุลาคม ๒๐๑๒].

รองศาสตราจารย์दनัย ไชยโยธา. **พจนานุกรมพุทธศาสน์**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.kanlayanatam.com/sara/sara12.htm> [๑ มกราคม ๒๕๕๖].

วัดท่าซุง. **ประวัติหลวงพ่อกษิณังดำ** . [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.web-pra.com/> [ธันวาคม ๒๕๖๐].

วัดหลวงพ่อดธรรมกายาราม. **อานุภาพของจักรพรรดิ กายสิทธิ์ ภาคผู้เลี้ยง มีคุณและโทษอย่างไร ?** [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.dhammadaya.org/> [กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐].

วาทีน ศานต์ สันติ. **คติการปลงศพของชาวอินเดีย**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.siamganesh.com/hindu/archives/187> [๑ มกราคม ๒๕๕๖].

๒. ภาษาอังกฤษ

A.B.Griswold. **Dated Buddha Images of Northern Siam**. Basel:Artibus Asia, 1956.

Anada K Coomaraswamy . **History of Indian And Indonesian Art**. New York : Dover Publication, 1965.

- Alexander B. Griswold. **Notes of the Art of Siam, No. ๕ The Convention of Jambupati.** Artibus Asiae XXIV, 3-4 ,1961.
- Benoytosh Bhattacharyya. **The Indian Buddhist Iconography.** 2nd ed.; Culcutta: K.L. Mukhopadhyay, 1958.
- Cf. Arthur Berridale Keith,trans. **Aitareya Brahmana.** Rigavead Brahmanas : The Aitareya and Kausitoki Brahmanas of the Rigavead. Massachusettes: Haward University Press. 1980.
- Donal K.Sweaver and Sommai Premai Premchit, **The Relationship Between the Religious and Political Orders in Northern Thailand 14th-16th Centuries.** Religion and Legitimation of Power in Thailand Laos and Burma. Chameroberg: Anica Books. 1078.
- Dorothy H.Frickle. **Crowned Buddha Images In Southeast Asia.** ศิลปะและโบราณคดีในประเทศไทย เล่ม 1. ประจวบคีรีขันธ์ : โรงพิมพ์ศูนย์กลางทรราราบค่ายธนะรัชต์, 2517.
- George Coedes. **Angkor.**Singapore : Oxford University Press. 1953.
- Gordon H. Luce. **Old Burma-Early Pagan Vol I.** New York J.J. Augustin Publisher, 1969.
- Jean Boisselier. **The Heritage of Thai Sculpture.** Bangkok:Asia Books, 1987.
- J. Spellman. **Political Theory of Ancient Indian: a Study of Kingship from the earliest times to c.Ad. ๓๐๐ .**(Oxford: Clarendar Press. 1964.
- L. Finot. **Recherches sur la literature Laotienne.** BEFEO 1917, XVII.
- Longhurst, A.H. **The Story of The Stupa.** New Delhi : New Pritntindia (P) Ltd. 1997.
- Madeleine Giteau. **Iconographie Du Cambodge Post-Angkorean.** Paris : Ecole Francaise D'Extreme Orient. 1975.
- Mahesh Kumar Saran. **Select Cambodian inscriptions : the Mebon and Pre Rup .**inscriptions of Rojendra Varman II.
- Paul Mus. **Le Buddha Pare, Son Origine Indienne, Cakyamunidans le Mohayanisme Moyen.,**Bulletin de l'Ecole Francaise d'Extreme-Orient ,1928. ,XXVIII.
- Piriya Krairiksh. **The Sacred Image: Sculpture from Thailand.** Koln: Musun der Stadt, 1979.
- Pratapaditya Pal, organized. **Light of Asia : Buddha Sakyamuni in Asian Art .** Los Angeles : Los Angeles Country Museum of Art, 1955.
- Ramesh Chandra Majumdar. **Inscriptions of Kambuja .**Culcutta : The Asiatic Society, 1953.
- Rowland, Benjammin. **Bejeweled Buddha in Afghanistan.** Artibus Asiae 24, no 1, 1961.
- Santi Pakdeekham. **Jambupati-sutra : a synoptic romanized edition.** Bangkok : Fragile Palm Leaves Foundation, 2009.

- Snodgrass, Adrian. **The Symbolism of The Stupa**. New York : Cornell University, 1985.
- Stanley Frye. **Sutra of the Wise and the Foolish** , Dharamshala: Library of Tibetan Works and Archives, 1981.
- U. Mya. **The Origin of the Jambupati Image**. Report of the Director of Archaeological Survey of Burma for year ending Sept.30,1959.
- Warder A.K.. **Indian Buddhism**. Delhi : Motilal Banarsidass. 1970.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก

แบบสัมภาษณ์เชิงลึก
รายนามผู้ทรงคุณวุฒิตรวจเครื่องมือวิจัย

แบบสัมภาษณ์ ชุดที่ ๑

เพื่อประกอบการวิจัย เรื่อง “คตินิยมการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสังคมไทย”

แบบสัมภาษณ์นี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาอิทธิพลของพระพุทธรูปทรงเครื่องในสังคมไทยที่มีต่อคตินิยมในการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่อง ผู้วิจัยจึงขอความอนุเคราะห์จากท่านกรุณาให้ข้อมูลตามความเป็นจริง ข้อมูลที่ได้จะถูกนำมาใช้ในการศึกษาเท่านั้น ไม่มีผลกระทบต่อท่านแต่ประการใด

แบบสัมภาษณ์นี้แบ่งออกเป็น ๒ ส่วน ประกอบด้วย

ส่วนที่ ๑ ข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับผู้ให้สัมภาษณ์

ส่วนที่ ๒ อิทธิพลของพระพุทธรูปทรงเครื่องที่มีต่อคตินิยมในการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่อง

ส่วนที่ ๑ ข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับผู้ให้สัมภาษณ์

๑. ชื่อ.....นามสกุล.....

ฉายา.....

๒. ที่อยู่.....

.....

๓. โทรศัพท์/อีเมล.....

ส่วนที่ ๒ อิทธิพลของพระพุทธรูปทรงเครื่องที่มีต่อคตินิยมในการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่อง

๑. ในคัมภีร์หรือคำสอนทางพระพุทธศาสนานิกายมหายาน มีการกล่าวถึงพระพุทธรูปเจ้า พระโพธิสัตว์ หรือเทพเจ้าองค์ใดบ้างที่มีการประดับประดาด้วยเครื่องทรงอาภรณ์ หรือกล่าวถึงอานิสส์แห่งการถวายถวายเครื่องประดับประดาเพื่อเป็นการบูชาหรือไม่อย่างไร หากมี ได้กล่าวถึงในเรื่องดังกล่าวไว้ประการใดบ้าง

๒. มีคัมภีร์ คำสอน หรือบทสวดใดหรือไม่ที่มีการกล่าวถึง “ชมพูปดี” หรือ “มหาชมพู่” หากมีหมายถึงผู้ใด และมีความสำคัญอย่างไรในพระพุทธศาสนา

๓. ในคัมภีร์หรือคำสอนของพระพุทธศาสนานิกายมหายาน ได้กล่าวถึงพระเวทโพธิสัตว์ไว้อย่างไรและท่านคิดว่าพระเวทโพธิสัตว์ พระสกันทะโพธิสัตว์ พระขันธกุมาร และพระยาชมพูปดี มีความสัมพันธ์กันหรือไม่ อย่างไร

๔. มีคัมภีร์ คำสอนใดหรือไม่ที่มีการกล่าวถึงเรื่องราวที่พระพุทธเจ้าโปรดพระราชาที่ทรงมีทิวทัศน์ว่ามีพระราชอำนาจ พระราชทรัพย์เหนือผู้อื่น ด้วยการเนรมิตรพระวรกายให้ทรงเครื่องอย่างกษัตริย์เพื่อให้พระราชาพระองค์นั้นทรงลดทิฐิมานะ
๕. ท่านคิดว่ามีคัมภีร์ พระสูตร คำสอนหรือคตินิยมใดหรือไม่ในพระพุทธศาสนากายมหายานที่มีอิทธิพลต่อการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่อง
๖. ท่านมีความคิดเห็นหรือข้อเสนอแนะอื่นใด สำหรับเรื่องดังกล่าวหรือไม่ อย่างไร

.....

แบบสัมภาษณ์ ชุดที่ ๒

เพื่อประกอบการวิจัย เรื่อง “คตินิยมการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสังคมไทย”

แบบสัมภาษณ์นี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ ฮินดูที่มีต่อคตินิยมในการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่อง ผู้วิจัยจึงขอความอนุเคราะห์จากท่านกรุณาให้ข้อมูลตามความเป็นจริง ข้อมูลที่ได้จะถูกนำมาใช้ในการศึกษาเท่านั้น ไม่มีผลกระทบต่อนานแต่ประการใด

แบบสัมภาษณ์นี้แบ่งออกเป็น ๒ ส่วน ประกอบด้วย

ส่วนที่ ๑ ข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับผู้ให้สัมภาษณ์

ส่วนที่ ๒ อิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ ฮินดูที่มีต่อคตินิยมในการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่อง

ส่วนที่ ๑ ข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับผู้ให้สัมภาษณ์

๑. ชื่อ.....นามสกุล.....

ฉายา.....

๒. ที่อยู่.....

.....

๓. โทรศัพท์/อีเมล.....

ส่วนที่ ๒ อิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ ฮินดูที่มีต่อคตินิยมในการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่อง

๑. ในคัมภีร์หรือคำสอนของศาสนาพราหมณ์ ฮินดู มีการกล่าวถึงเทพเจ้าที่มีการประดับประดาด้วยเครื่องทรงอาภรณ์ หรือกล่าวถึงอานิสงส์แห่งการถวายถวายเครื่องประดับประดาเพื่อเป็นการบูชาหรือไม่อย่างไร หากมี ได้กล่าวถึงในเรื่องดังกล่าวไว้ประการใดบ้าง

๒. ในคัมภีร์หรือคำสอนของศาสนาพราหมณ์ ฮินดู ได้กล่าวถึงพระขันธกุมารไว้อย่างไร

๓. หากกล่าวคำว่า “ชมพูปดี” หรือ “มหาชมพู่” ท่านคิดว่าหมายถึงผู้ใด และท่านคิดว่าพระเวทโพธิสัตว์ พระสกันทะโพธิสัตว์ พระขันธกุมาร และพระยาชมพูปดี เป็นองค์เดียวกันหรือไม่ อย่างไร

๔. ท่านคิดว่ามีคตินิยมใดหรือไม่ในศาสนาพราหมณ์ ฮินดู ที่มีอิทธิพลต่อการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่อง

๕. ท่านมีความคิดเห็นหรือข้อเสนอแนะอื่นใด สำหรับเรื่องดังกล่าวหรือไม่ อย่างไร

.....

แบบสัมภาษณ์ ชุดที่ ๓

เพื่อประกอบการวิจัย เรื่อง “คตินิยมการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสังคมไทย”

แบบสัมภาษณ์นี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ศิลปะที่มีต่อคตินิยมในการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่อง ผู้วิจัยจึงขอความอนุเคราะห์จากท่านกรุณาให้ข้อมูลตามความเป็นจริง ข้อมูลที่ได้จะถูกนำมาใช้ในการศึกษาเท่านั้น ไม่มีผลกระทบต่อนานแต่ประการใด

แบบสัมภาษณ์นี้แบ่งออกเป็น ๒ ส่วน ประกอบด้วย

ส่วนที่ ๑ ข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับผู้ให้สัมภาษณ์

ส่วนที่ ๒ อิทธิพลของพัฒนาการทางด้านประวัติศาสตร์ศิลปะที่มีต่อคตินิยมในการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่อง

ส่วนที่ ๑ ข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับผู้ให้สัมภาษณ์

๑. ชื่อ.....นามสกุล.....

ฉายา.....

๒. ที่อยู่.....

.....

๓. โทรศัพท์/อีเมล.....

ส่วนที่ ๒ อิทธิพลของพัฒนาการทางด้านประวัติศาสตร์ศิลปะที่มีต่อคตินิยมในการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่อง

๑. การทรงเครื่องพระพุทธรูป หรือรูปเคารพในทางพระพุทธศาสนาเริ่มมีมาตั้งแต่ยุคใด สมัยใด มีวัตถุประสงค์เพื่ออะไร มีพัฒนาการและคตินิยมในแต่ละยุคสมัยเป็นเช่นไร

๒. การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสังคมไทยมีพัฒนาการและคตินิยมในแต่ละยุคสมัยเป็นเช่นไร เหมือนหรือแตกต่างกันอย่างไร เพราะเหตุใด

๔. คัมภีร์มหาชมพูสูตรมีอิทธิพลต่อการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องมากน้อยเพียงใด

๕. ท่านคิดว่าคติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสังคมไทยยุคปัจจุบันเป็นเช่นไร

๖. ท่านคิดว่าพระพุทธรูปทรงเครื่องที่ถูกต้องเหมาะสมกับหลักการทางพระพุทธศาสนาควรเป็นเช่นไร เพราะอะไร

๗. ท่านมีความคิดเห็นหรือข้อเสนอแนะอื่นใด สำหรับเรื่องดังกล่าวหรือไม่ อย่างไร

.....

แบบสัมภาษณ์ ชุดที่ ๔

เพื่อประกอบการวิจัย เรื่อง “คตินิยมการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสังคมไทย”

แบบสัมภาษณ์นี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาแนวคิดของพระราชพรหมยาน (หลวงพ่อกาชีลิงดำ) ที่มีอิทธิพลต่อคตินิยมในการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในปัจจุบัน ผู้วิจัยจึงขอความอนุเคราะห์จากท่านกรุณาให้ข้อมูลตามความเป็นจริง ข้อมูลที่ได้จะถูกนำมาใช้ในการศึกษาเท่านั้น ไม่มีผลกระทบต่อกันแต่ประการใด

แบบสัมภาษณ์นี้แบ่งออกเป็น ๒ ส่วน ประกอบด้วย

ส่วนที่ ๑ ข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับผู้ให้สัมภาษณ์

ส่วนที่ ๒ อิทธิพลของแนวคิดของพระราชพรหมยาน (หลวงพ่อกาชีลิงดำ) ที่มีต่อคตินิยมในการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่อง

ส่วนที่ ๑ ข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับผู้ให้สัมภาษณ์

๑. ชื่อ.....นามสกุล.....

ฉายา.....

๒. ที่อยู่.....

.....

๓. โทรศัพท์/อีเมล.....

ส่วนที่ ๒ อิทธิพลของแนวคิดพระราชพรหมยานที่มีต่อคตินิยมในการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่อง

๑. แนวคิดหรือคำสอนของพระราชพรหมยานที่มีอิทธิพลต่อคตินิยมในการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในปัจจุบันเป็นเช่นใด และปรากฏในคำสอนหรือคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาใดบ้าง

๒. ท่านมีความคิดเห็นหรือข้อเสนอแนะอื่นใด สำหรับเรื่องดังกล่าวหรือไม่ อย่างไร

.....

แบบสัมภาษณ์ ชุดที่ ๕

เพื่อประกอบการวิจัย เรื่อง “คตินิยมการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสังคมไทย”

แบบสัมภาษณ์นี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาแนวคิดของพระพรหมปัญโญ (หลวงปู่ดู่) ที่มีอิทธิพลต่อคตินิยมในการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในปัจจุบัน ผู้วิจัยจึงขอความอนุเคราะห์จากท่านกรุณาให้ข้อมูลตามความเป็นจริง ข้อมูลที่ได้จะถูกนำมาใช้ในการศึกษาเท่านั้น ไม่มีผลกระทบต่องานแต่ประการใด

แบบสัมภาษณ์นี้แบ่งออกเป็น ๒ ส่วน ประกอบด้วย

ส่วนที่ ๑ ข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับผู้ให้สัมภาษณ์

ส่วนที่ ๒ อิทธิพลของแนวคิดหรือคำสอนของพระพรหมปัญโญ (หลวงปู่ดู่) ที่มีต่อคตินิยมในการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่อง

ส่วนที่ ๑ ข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับผู้ให้สัมภาษณ์

๑. ชื่อ.....นามสกุล.....

ฉายา.....

๒. ที่อยู่.....

.....

๓. โทรศัพท์/อีเมล.....

ส่วนที่ ๒ อิทธิพลของพระพรหมปัญโญ (หลวงปู่ดู่) ที่มีต่อคตินิยมในการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่อง

๑. แนวคิดหรือคำสอนของพระพรหมปัญโญ (หลวงปู่ดู่) ที่มีอิทธิพลต่อคตินิยมในการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในปัจจุบันเป็นเช่นใด ปรากฏในคัมภีร์หรือคำสอนทางพระพุทธศาสนาใดบ้าง

๒. ท่านมีความคิดเห็นหรือข้อเสนอแนะอื่นใด สำหรับเรื่องดังกล่าวหรือไม่ อย่างไร

.....

รายนามผู้ทรงคุณวุฒิตรวจเครื่องมือวิจัย

๑. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ประพันธ์ ศุภสร

ผู้อำนวยการโครงการหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา ภาควิเศษ บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๒. พระครูโกศลศาสนบัณฑิต ผศ.ดร.

อาจารย์ประจำบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๓. อาจารย์ ดร.ดวงเพชร สมศรี

อาจารย์ประจำโครงการพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา ภาควิเศษ บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน บัณฑิตวิทยาลัย (หลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต ภาคพิเศษ) โทร. ๐-๒๒๒๒-๐๖๘๐ ภายใน ๑๑๓๓

ที่ ศธ ๖๑๐๑.๑/ ๖๖๕ วันที่ ๒๙ กรกฎาคม ๒๕๖๐

เรื่อง ขอเชิญเป็นผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบเครื่องมือวิจัย

เรียน ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ประพันธ์ ศุภสร

ด้วย นายชัชวาล อัครมากุล นิสิตหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา ภาคพิเศษ รหัสประจำตัวนิสิต ๕๕๐๑๕๐๕๘๑๙ ได้รับอนุมัติให้ทำวิทยานิพนธ์ เรื่อง “คติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสังคมไทย” โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ประกอบด้วยการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) และการวิจัยเชิงสำรวจ (Survey Research) โดยการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-Depth Interview) ต่อผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) เป็นเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล ขณะนี้อยู่ระหว่างออกแบบเครื่องมือวิจัยเพื่อใช้ในการเก็บข้อมูล

เพื่อการนี้ จึงขอเชิญท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบและแก้ไขเครื่องมือวิจัย เพื่อความสมบูรณ์ในการทำวิจัยต่อไป

จึงเรียนมาเพื่อพิจารณาให้ความอนุเคราะห์

ขอแสดงความ
ขอขอบคุณ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ประพันธ์ ศุภสร)
ผู้อำนวยการหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา ภาคพิเศษ

นิสิตผู้ทำวิจัย: นายชัชวาล อัครมากุล โทร. ๐๘ ๙๑๕๕ ๓๓๑๖

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน บัณฑิตวิทยาลัย (หลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต ภาคพิเศษ) โทร. ๐-๒๒๒๒-๐๖๘๐ ภายใน ๑๑๓๓

ที่ ศธ ๖๑๐๑.๑/๖๖๔

วันที่ ๒๗ กรกฎาคม ๒๕๖๐

เรื่อง ขอนิมนต์เป็นผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบเครื่องมือวิจัย

นมัสการ พระครูโกศลศาสนบัณฑิต, ผศ. ดร.

ด้วย นายชัชวาล อชฌากุล นิสิตหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา ภาคพิเศษ รหัสประจำตัวนิสิต ๕๕๐๑๕๐๕๘๑๙ ได้รับอนุมัติให้ทำวิทยานิพนธ์ เรื่อง “คติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสังคมไทย” โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ประกอบด้วยการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) และการวิจัยเชิงสำรวจ (Survey Research) โดยการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-Depth Interview) ต่อผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) เป็นเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล ขณะนี้อยู่ระหว่างออกแบบเครื่องมือวิจัยเพื่อใช้ในการเก็บข้อมูล

เพื่อการนี้ จึงขอนิมนต์พระคุณท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบและแก้ไขเครื่องมือวิจัย เพื่อความสมบูรณ์ในการทำวิจัยต่อไป

จึงนมัสการมาเพื่อพิจารณาให้ความอนุเคราะห์

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ประพันธ์ ศุภษร)

ผู้อำนวยการหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต

สาขาวิชาพระพุทธศาสนา ภาคพิเศษ

ได้รับตรวจสอบเครื่องมือวิจัย
เรียบร้อยแล้ว
พระครูโกศล
๒๗๗ ก.ค. ๖๐

นิสิตผู้ทำวิจัย: นายชัชวาล อชฌากุล โทร. ๐๘ ๙๑๕๕ ๓๓๑๖

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน บัณฑิตวิทยาลัย (หลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต ภาคพิเศษ) โทร. ๐-๒๒๒๒-๐๖๘๐ ภายใน ๑๑๓๓

ที่ ศธ ๖๑๐๑.๑/๖๖๕ วันที่ ๒๙ กรกฎาคม ๒๕๖๐

เรื่อง ขอเชิญเป็นผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบเครื่องมือวิจัย

เรียน ดร. ดวงเพชร สมศรี

ด้วย นายชัชวาล อชฌากุล นิสิตหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา ภาคพิเศษ รหัสประจำตัวนิสิต ๕๕๐๑๕๐๕๘๑๙ ได้รับอนุมัติให้ทำวิทยานิพนธ์ เรื่อง “คติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสังคมไทย” โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ประกอบด้วยการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) และการวิจัยเชิงสำรวจ (Survey Research) โดยการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-Depth Interview) ต่อผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) เป็นเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล ขณะนี้อยู่ระหว่างออกแบบเครื่องมือวิจัยเพื่อใช้ในการเก็บข้อมูล

เพื่อการนี้ จึงขอเชิญท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบและแก้ไขเครื่องมือวิจัย เพื่อความสมบูรณ์ในการทำวิจัยต่อไป

จึงเรียนมาเพื่อพิจารณาให้ความอนุเคราะห์

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ประพันธ์ ศุภพร)
ผู้อำนวยการหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา ภาคพิเศษ

นิสิตผู้ทำวิจัย: นายชัชวาล อชฌากุล โทร. ๐๘ ๙๑๕๕ ๓๓๑๖

ได้ตรวจ 10- นิสิต ประสงค์
เรียน รศ. 11/5

29 กค 60

ภาคผนวก ข

รายนามผู้ให้ข้อมูลสำคัญ
หนังสือขอสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ
สรุปความคิดเห็นผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

รายนามผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

๑. กลุ่มพระพุทธรูปศาสนานิกายมหายาน

๑. พระคณาจารย์สมณานัมธรรมวุฒาจารย์ (ณรงค์ ตันเรียน)

ผู้ช่วยเจ้าคณะใหญ่หน่มนิกายฝ่ายซ้าย, เจ้าอาวาสวัดสมณานัมบริหาร

๒. พระวิศวกัทร สือกวางตุ้ (มณีปัทมเกตุ)

ประธานมูลนิธิพุทธจักษุวิชชาลัย อารามวัดมหายาน

๓. นายเศรษฐพงษ์ จงสงวน

ผู้ทรงคุณวุฒิด้านจีนศึกษาและพระพุทธรูปศาสนานิกายมหายาน

๒. กลุ่มศาสนาพราหมณ์ ฮินดู

๑. อาจารย์คมกฤษ อู่เต็กเค่ง

อาจารย์ประจำภาควิชาปรัชญา คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

๓. กลุ่มประวัติศาสตร์ศิลปะ

๑. รองศาสตราจารย์ ดร.เชษฐ ติงสฤษดิ์

อาจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

๒. ผู้ช่วยศาสตราจารย์พิชญา สุ่มจินดา

อาจารย์ประจำภาควิชาศิลปะไทย คณะวิจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

๔. กลุ่มคติตามแนวพระราชพรหมยาน

๑. พระครูวิลาศกาญจนธรรม (เล็ก สุธมมปญโญ) ดร.

เจ้าอาวาสวัดท่าขนุน อำเภอทองผาภูมิ จังหวัดกาญจนบุรี

๕. กลุ่มคติตามแนวพระพรหมปัญโญ (หลวงปู่ดู่)

๑. นายเมธา พรพัฒน์ไพศาล

ศิษย์ผู้ปฏิบัติภาควิชา ผู้เขียนหนังสือ เรื่องจริงจากประสบการณ์ หลวงปู่ดู่ พรหมปัญโญ

ที่ ศร ๖๑๐๑.๑/๖๕๓

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
๗๙ หมู่ ๑ ตำบลลำไทร อำเภอน้อย
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๑๓๑๗๐
โทรศัพท์ ๐ ๓๕๒๔ ๘๐๐๐-๕ โทรสาร ๐ ๓๕๒๔ ๘๐๓๔
www.mcu.ac.th

สิงหาคม ๒๕๖๐

เรื่อง ขออนุญาตสัมภาษณ์เพื่อประกอบการวิจัย

นมัสการ พระคณานิมนตรมวฒาจารย์ (ณรงค์ ตันเรียน)

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสัมภาษณ์/เครื่องมือวิจัย จำนวน ๑ ชุด

ด้วย นายชัชวาล อัครมากุล นิสิตหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชา
พระพุทธศาสนา ภาควิชา รัชสประจำตัวนิสิต ๕๕๐๑๕๐๕๘๑๙ ได้รับอนุมัติให้ทำวิทยานิพนธ์ เรื่อง “คติ
การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสังคมไทย” โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research)
ประกอบด้วยการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) และการวิจัยเชิงสำรวจ (Survey Research)
โดยการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-Depth Interview) ต่อผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) เป็นเครื่องมือใน
การเก็บรวบรวมข้อมูล ขณะนี้อยู่ในขั้นตอนการสำรวจความคิดเห็นผู้ให้ข้อมูลสำคัญ เพื่อนำมาประกอบการ
ทำวิจัยให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

เพื่อการนี้ จึงนมัสการมาเพื่อขออนุญาตให้นิสิตได้สัมภาษณ์พระคุณท่าน เพื่อเก็บรวบรวม
ข้อมูลประกอบการวิจัยซึ่งเป็นประโยชน์ทางวิชาการต่อไป ส่วนวัน เวลา และสถานที่สัมภาษณ์ นิสิตจะ
เป็นผู้ประสานด้วยตนเอง

จึงนมัสการมาเพื่อพิจารณาให้ความอนุเคราะห์

ขอนมัสการด้วยความเคารพ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ประพนธ์ คุภะขร)

รองคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

สำนักงานคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

โทร./โทรสาร ๐-๒๒๒๒-๐๖๘๐

นิสิตผู้ทำวิจัย: นายชัชวาล อัครมากุล โทร. ๐๘ ๙๑๕๕ ๓๓๑๖

พระคณานิมนตรมวฒาจารย์

ที่ ศธ ๖๑๐๑.๑/๑๕๓

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
๗๙ หมู่ ๑ ตำบลลำไทร อำเภอน้อย
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๑๓๑๗๐
โทรศัพท์ ๐ ๓๕๒๔ ๘๐๐๐-๕ โทรสาร ๐ ๓๕๒๔ ๘๐๓๔
www.mcu.ac.th

สิงหาคม ๒๕๖๐

เรื่อง ขออนุญาตสัมภาษณ์เพื่อประกอบการวิจัย

นมัสการ พระวิศวกัทร สือกวางตุ้ (มณีปัทมเกตุ)

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสัมภาษณ์/เครื่องมือวิจัย จำนวน ๑ ชุด

ด้วย นายชัชวาล อัครมากุล นิสิตหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชา
พระพุทธศาสนา ภาควิชา รัชสประจักษ์นิสิต ๕๕๐๑๕๐๕๘๑๙ ได้รับอนุมัติให้ทำวิทยานิพนธ์ เรื่อง “คติ
การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสังคมไทย” โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research)
ประกอบด้วยการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) และการวิจัยเชิงสำรวจ (Survey Research)
โดยการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-Depth Interview) ต่อผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) เป็นเครื่องมือใน
การเก็บรวบรวมข้อมูล ขณะนี้อยู่ในขั้นตอนการสำรวจความคิดเห็นผู้ให้ข้อมูลสำคัญ เพื่อนำมาประกอบการ
ทำวิจัยให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

เพื่อการนี้ จึงนมัสการมาเพื่อขออนุญาตให้นิสิตได้สัมภาษณ์พระคุณท่าน เพื่อเก็บรวบรวม
ข้อมูลประกอบการวิจัยซึ่งเป็นประโยชน์ทางวิชาการต่อไป ส่วนวัน เวลา และสถานที่สัมภาษณ์ นิสิตจะ
เป็นผู้ประสานด้วยตนเอง

จึงนมัสการมาเพื่อพิจารณาให้ความอนุเคราะห์

ขอนมัสการด้วยความเคารพ

อ.ชัชวาล
อ.วิศวกัทร

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ประพันธ์ สุขขร)

รองคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

สำนักงานคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

โทร./โทรสาร ๐-๒๒๒๒-๐๖๘๐

นิสิตผู้ทำวิจัย: นายชัชวาล อัครมากุล โทร. ๐๘ ๙๑๕๕ ๓๓๑๖

ที่ ศธ ๖๑๐๑.๑/๑๕๓

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
๗๙ หมู่ ๑ ตำบลลำไทร อำเภอน้อย
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๑๓๑๗๐
โทรศัพท์ ๐ ๓๕๒๔ ๘๐๐๐-๕ โทรสาร ๐ ๓๕๒๔ ๘๐๓๔
www.mcu.ac.th

สิงหาคม ๒๕๖๐

เรื่อง ขออนุญาตสัมภาษณ์เพื่อประกอบการวิจัย

เรียน นายเศรษฐพงษ์ จงสงวน

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสัมภาษณ์/เครื่องมือวิจัย จำนวน ๑ ชุด

ด้วย นายชัชวาล อัชฌากุล นิสิตหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชา
พระพุทธศาสนา ภาควิชา รัชกาลที่ ๑๕๐๑๕๐๕๘๑๙ ได้รับอนุมัติให้ทำวิทยานิพนธ์ เรื่อง “คติ
การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสังคมไทย” โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research)
ประกอบด้วยการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) และการวิจัยเชิงสำรวจ (Survey Research)
โดยการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-Depth Interview) ต่อผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) เป็นเครื่องมือใน
การเก็บรวบรวมข้อมูล ขณะนี้อยู่ในขั้นตอนการสำรวจความคิดเห็นผู้ให้ข้อมูลสำคัญ เพื่อนำมาประกอบการ
ทำวิจัยให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

เพื่อการนี้ จึงเรียนมาเพื่อขออนุญาตให้นิสิตได้สัมภาษณ์ท่าน เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูล
ประกอบการวิจัยซึ่งเป็นประโยชน์ทางวิชาการต่อไป ส่วนวัน เวลา และสถานที่สัมภาษณ์ นิสิตจะเป็นผู้
ประสานด้วยตนเอง

จึงเรียนมาเพื่อพิจารณาให้ความอนุเคราะห์

อ.นิสิต
(นายชัชวาล อัชฌากุล)

ขอแสดงความนับถือ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ประพันธ์ สุขพร)
รองคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

สำนักงานคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
โทร./โทรสาร ๐-๒๒๒๒-๐๖๘๐
นิสิตผู้ทำวิจัย: นายชัชวาล อัชฌากุล โทร. ๐๘ ๙๑๕๕ ๓๓๑๖

ที่ ศธ ๖๑๐๑.๑/๐๕๓

มหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
๗๙ หมู่ ๑ ตำบลลำไทร อำเภอน้อย
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๑๓๑๗๐
โทรศัพท์ ๐ ๓๕๒๔ ๘๐๐๐-๕ โทรสาร ๐ ๓๕๒๔ ๘๐๓๔
www.mcu.ac.th

๒ สิงหาคม ๒๕๖๐

เรื่อง ขออนุญาตสัมภาษณ์เพื่อประกอบการวิจัย

เรียน อาจารย์คมกฤช อยู่เต็กเค่ง

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสัมภาษณ์/เครื่องมือวิจัย จำนวน ๑ ชุด

ด้วย นายชัชวาล อชฌากุล นิสิตหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชา
พระพุทธศาสนา ภาควิชา รัชสประจำตัวนิสิต ๕๕๐๑๕๐๕๘๑๔ ได้รับอนุมัติให้ทำวิทยานิพนธ์ เรื่อง “คติ
การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสังคมไทย” โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research)
ประกอบด้วยการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) และการวิจัยเชิงสำรวจ (Survey Research)
โดยการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-Depth Interview) ต่อผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) เป็นเครื่องมือใน
การเก็บรวบรวมข้อมูล ขณะนี้อยู่ในขั้นตอนการสำรวจความคิดเห็นผู้ให้ข้อมูลสำคัญ เพื่อนำมาประกอบการ
ทำวิจัยให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

เพื่อการนี้ จึงเรียนมาเพื่อขออนุญาตให้นิสิตได้สัมภาษณ์ท่าน เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูล
ประกอบการวิจัยซึ่งเป็นประโยชน์ทางวิชาการต่อไป ส่วนวัน เวลา และสถานที่สัมภาษณ์ นิสิตจะเป็นผู้
ประสานด้วยตนเอง

จึงเรียนมาเพื่อพิจารณาให้ความอนุเคราะห์

ขอแสดงความนับถือ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ประพันธ์ สุขหาร)
รองคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

สำนักงานคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
โทร./โทรสาร ๐-๒๒๒๒-๐๖๘๐
นิสิตผู้ทำวิจัย: นายชัชวาล อชฌากุล โทร. ๐๘ ๙๑๕๕ ๓๓๑๖

เรียน รองคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
อ.ส.ส.ส.ส.

(คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย)
16 ต.ค. 60.

ที่ ศธ ๖๑๐๑.๑/๑๕๓

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
๗๙ หมู่ ๑ ตำบลลำไทร อำเภอน้อย
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๑๓๑๗๐
โทรศัพท์ ๐ ๓๕๒๔ ๘๐๐๐-๕ โทรสาร ๐ ๓๕๒๔ ๘๐๓๔
www.mcu.ac.th

สิงหาคม ๒๕๖๐

เรื่อง ขออนุญาตสัมภาษณ์เพื่อประกอบการวิจัย

เรียน รองศาสตราจารย์ ดร.เชษฐ ดิงสัญลี

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสัมภาษณ์/เครื่องมือวิจัย จำนวน ๑ ชุด

ด้วย นายชัชวาล อัครมากุล นิสิตหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชา
พระพุทธศาสนา ภาควิชา รักษาระจำตัวนิสิต ๕๕๐๑๕๐๕๘๑๙ ได้รับอนุมัติให้ทำวิทยานิพนธ์ เรื่อง “คติ
การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสังคมไทย” โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research)
ประกอบด้วยการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) และการวิจัยเชิงสำรวจ (Survey Research)
โดยการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-Depth Interview) ต่อผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) เป็นเครื่องมือใน
การเก็บรวบรวมข้อมูล ขณะนี้อยู่ในขั้นตอนการสำรวจความคิดเห็นผู้ให้ข้อมูลสำคัญ เพื่อนำมาประกอบการ
ทำวิจัยให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

เพื่อการนี้ จึงเรียนมาเพื่อขออนุญาตให้นิสิตได้สัมภาษณ์ท่าน เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูล
ประกอบการวิจัยซึ่งเป็นประโยชน์ทางวิชาการต่อไป ส่วนวัน เวลา และสถานที่สัมภาษณ์ นิสิตจะเป็นผู้
ประสานด้วยตนเอง

จึงเรียนมาเพื่อพิจารณาให้ความอนุเคราะห์

ขอแสดงความนับถือ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ประพันธ์ ศุภสร)

รองคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

สำนักงานคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

โทร./โทรสาร ๐-๒๒๒๒-๐๖๘๐

นิสิตผู้ทำวิจัย: นายชัชวาล อัครมากุล โทร. ๐๘ ๙๑๕๕ ๓๓๑๖

ไม่ขัดข้อง จ.ส. ไร่สีมณ

อ.ดร.ประพันธ์ (ส.ส.ร.)

ที่ ศธ ๖๑๐๑.๑/๑๕๓

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
๗๙ หมู่ ๑ ตำบลลำไทร อำเภอน้อย
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๑๓๑๗๐
โทรศัพท์ ๐ ๓๕๒๔ ๘๐๐๐-๕ โทรสาร ๐ ๓๕๒๔ ๘๐๓๔
www.mcu.ac.th

สิงหาคม ๒๕๖๐

เรื่อง ขออนุญาตสัมภาษณ์เพื่อประกอบการวิจัย

เรียน ผู้ช่วยศาสตราจารย์ พิษญา สุ่มจินดา

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสัมภาษณ์/เครื่องมือวิจัย จำนวน ๑ ชุด

ด้วย นายชัชวาล อัครมากุล นิสิตหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชา
พระพุทธศาสนา ภาควิชา รัชตประจักษ์นิสิต ๕๕๐๑๕๐๕๘๑๙ ได้รับอนุมัติให้ทำวิทยานิพนธ์ เรื่อง “คติ
การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสังคมไทย” โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research)
ประกอบด้วยการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) และการวิจัยเชิงสำรวจ (Survey Research)
โดยการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-Depth Interview) ต่อผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) เป็นเครื่องมือใน
การเก็บรวบรวมข้อมูล ขณะนี้อยู่ในขั้นตอนการสำรวจความคิดเห็นผู้ให้ข้อมูลสำคัญ เพื่อนำมาประกอบการ
ทำวิจัยให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

เพื่อการนี้ จึงเรียนมาเพื่อขออนุญาตให้นิสิตได้สัมภาษณ์ท่าน เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูล
ประกอบการวิจัยซึ่งเป็นประโยชน์ทางวิชาการต่อไป ส่วนวัน เวลา และสถานที่สัมภาษณ์ นิสิตจะเป็นผู้
ประสานด้วยตนเอง

จึงเรียนมาเพื่อพิจารณาให้ความอนุเคราะห์

ขอแสดงความนับถือ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ประพนธ์ สุขขร)

รองคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

สำนักงานคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

โทร./โทรสาร ๐-๒๒๒๒-๐๖๘๐

นิสิตผู้ทำวิจัย: นายชัชวาล อัครมากุล โทร. ๐๘ ๙๑๕๕ ๓๓๑๖

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ พิษญา สุ่มจินดา)
9 สิงหาคม 2560

ที่ ศธ ๖๑๐๑.๑/๑๕๓

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
๗๙ หมู่ ๑ ตำบลลำไทร อำเภอน้อย
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๑๓๑๗๐
โทรศัพท์ ๐ ๓๕๒๔ ๘๐๐๐-๕ โทรสาร ๐ ๓๕๒๔ ๘๐๓๔
www.mcu.ac.th

สิงหาคม ๒๕๖๐

เรื่อง ขออนุญาตสัมภาษณ์เพื่อประกอบการวิจัย

นมัสการ พระครูวิลาศกาญจนธรรม (เล็ก สุธมมปณโณ)

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสัมภาษณ์/เครื่องมือวิจัย จำนวน ๑ ชุด

ด้วย นายชัชวาล อัครมากุล นิสิตหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชา
พระพุทธศาสนา ภาควิชา รหัสประจำตัวนิสิต ๕๕๐๑๕๐๕๘๑๙ ได้รับอนุมัติให้ทำวิทยานิพนธ์ เรื่อง “คติ
การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสังคมไทย” โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research)
ประกอบด้วยการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) และการวิจัยเชิงสำรวจ (Survey Research)
โดยการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-Depth Interview) ต่อผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) เป็นเครื่องมือใน
การเก็บรวบรวมข้อมูล ขณะนี้อยู่ในขั้นตอนการสำรวจความคิดเห็นผู้ให้ข้อมูลสำคัญ เพื่อนำมาประกอบการ
ทำวิจัยให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

เพื่อการนี้ จึงนมัสการมาเพื่อขออนุญาตให้นิสิตได้สัมภาษณ์พระคุณท่าน เพื่อเก็บรวบรวม
ข้อมูลประกอบการวิจัยซึ่งเป็นประโยชน์ทางวิชาการต่อไป ส่วนวัน เวลา และสถานที่สัมภาษณ์ นิสิตจะ
เป็นผู้ประสานด้วยตนเอง

จึงนมัสการมาเพื่อพิจารณาให้ความอนุเคราะห์

ขอนมัสการด้วยความเคารพ

๑๕ สิงหาคม ๒๕๖๐
นายชัชวาล อัครมากุล, น.ศ.
๑๐ หมู่ ๑๐ ถนน ๒๐

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ประพันธ์ ศุภษร)

รองคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

สำนักงานคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

โทร./โทรสาร ๐-๒๒๒๒-๐๖๘๐

นิสิตผู้ทำวิจัย: นายชัชวาล อัครมากุล โทร. ๐๘ ๙๑๕๕ ๓๓๑๖

ที่ ศธ ๖๑๐๑.๑/๐๕๓

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
 หมู่ ๑ ตำบลลำไทร อำเภอน้อย
 จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๑๓๑๗๐
 โทรศัพท์ ๐ ๓๕๒๔ ๘๐๐๐-๕ โทรสาร ๐ ๓๕๒๔ ๘๐๓๔
 www.mcu.ac.th

สิงหาคม ๒๕๖๐

เรื่อง ขออนุญาตสัมภาษณ์เพื่อประกอบการวิจัย

เรียน นายเมธา พรพิพัฒน์ไพศาล

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสัมภาษณ์/เครื่องมือวิจัย จำนวน ๑ ชุด

ด้วย นายชัชวาล อัครมากุล นิสิตหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชา
 พระพุทธศาสนา ภาควิชา รหัสประจำตัวนิสิต ๕๕๐๑๕๐๕๘๑๙ ได้รับอนุมัติให้ทำวิทยานิพนธ์ เรื่อง “คติ
 การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสังคมไทย” โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research)
 ประกอบด้วยการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) และการวิจัยเชิงสำรวจ (Survey Research)
 โดยการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-Depth Interview) ต่อผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) เป็นเครื่องมือใน
 การเก็บรวบรวมข้อมูล ขณะนี้อยู่ในขั้นตอนการสำรวจความคิดเห็นผู้ให้ข้อมูลสำคัญ เพื่อนำมาประกอบการ
 ทำวิจัยให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

เพื่อการนี้ จึงเรียนมาเพื่อขออนุญาตให้นิสิตได้สัมภาษณ์ท่าน เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูล
 ประกอบการวิจัยซึ่งเป็นประโยชน์ทางวิชาการต่อไป ส่วนวัน เวลา และสถานที่สัมภาษณ์ นิสิตจะเป็นผู้
 ประสานด้วยตนเอง

จึงเรียนมาเพื่อพิจารณาให้ความอนุเคราะห์

ขอแสดงความนับถือ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ประพันธ์ สุขขร)

รองคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

สำนักงานคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
 โทร./โทรสาร ๐-๒๒๒๒-๐๖๘๐
 นิสิตผู้ทำวิจัย: นายชัชวาล อัครมากุล โทร. ๐๘ ๙๑๕๕๕ ๓๓๑๖

ยินดีให้สัมภาษณ์และให้ข้อมูล
 ผู้สัมภาษณ์เรียบร้อยแล้ว

(เมธา พรพิพัฒน์ไพศาล)

๒๕ พ.ย. ๖๐

บันทึกข้อมูลการสัมภาษณ์

๑. กลุ่มพระพุทธรูปศาสนานิกายมหายาน

๑. พระคณาจารย์สมณานัมธรรมวุฒาจารย์ (ณรงค์ ตันเรียน)^๑

ถาม : ในคัมภีร์หรือคำสอนทางพระพุทธศาสนานิกายมหายาน มีการกล่าวถึงพระพุทธรูปเจ้าพระโพธิสัตว์ หรือเทพเจ้าองค์ใดบ้างที่มีการประดับประดาด้วยเครื่องทรงอาภรณ์ หรือกล่าวถึงอาภรณ์แห่งการถวายถวายเครื่องประดับประดาเพื่อเป็นการบูชาหรือไม่อย่างไร หากมี ได้กล่าวถึงในเรื่องดังกล่าวไว้ประการใดบ้าง และมีคัมภีร์ คำสอน หรือบทสวดใดหรือไม่ที่มีการกล่าวถึง “ชมพุดี” หรือ “มหาชมพู่” หากมีหมายถึงผู้ใด และมีความสำคัญอย่างไรในพระพุทธศาสนา

ตอบ : ในมุมมองของพระเถระในไทย เนื่องจากพระเถระ ได้อพยพจากภัยสงครามจากประเทศเวียดนาม เมื่อได้เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารในราชอาณาจักรไทย และตั้งนิกาย ชื่อว่า อนัมมิกาย บรรดาคัมภีร์ต่างๆ ก็ได้รับความเสียหายจากภัยสงคราม การสืบทอดบทสวดต่างๆ จึงมีเพียงการท่องจำ แต่ก็ได้เรียนรู้คำแปลความหมายเท่าใดนัก ฝ่ายที่บันทึกคัมภีร์จึงเป็นฝ่ายจีนนิกาย

ถาม : ในคัมภีร์หรือคำสอนของพระพุทธศาสนานิกายมหายาน ได้กล่าวถึงพระเวทโพธิสัตว์ไว้อย่างไรและท่านคิดว่าพระเวทโพธิสัตว์ พระสกันทะโพธิสัตว์ พระขันธกุมาร และพระยาชมพุดี มีความสัมพันธ์กันหรือไม่ อย่างไร มีคัมภีร์ คำสอนใดหรือไม่ที่มีการกล่าวถึงเรื่องราวที่พระพุทธเจ้าโปรดพระราชาที่ทรงมีทูลทูลว่ามีพระราชาอำนาจ พระราชทรัพย์เหนือผู้อื่น ด้วยการเนรมิตพระวรกายให้ทรงเครื่องอย่างกษัตริย์เพื่อให้พระราชาพระองค์นั้นทรงลดทิฐิมานะ

ตอบ : สำหรับการเรียกขานเทพธรรมบาล ซึ่งคนญวนเรียกกันว่า หยิด้า ว่า ทำวมหาชมพูนั่น โดยนัยยะแล้ว คือ สกันทะโพธิสัตว์ หรือ พระเวทโพธิสัตว์ ตามที่ปรากฏในพระสูตรหรือวัฏชาของจีนนิกายและมหายานทั่วไป การที่พระเถระในไทยเรียกขานเทพธรรมบาลนี้ว่าทำวมหาชมพูนี้นี้ เพื่อให้เกิดความเข้าใจง่ายในหมู่ชาวไทย แต่แท้จริงแล้ว เป็นคนละองค์กันกับพระเจ้าชมพุดี ที่ปรากฏในคัมภีร์ชมพุดีสูตรของเถรวาท การเรียกขานเช่นนี้ ก็เหมือนกับที่ พระเถระเรียกพระกษิตีครรภโพธิสัตว์ ว่า พระมาลัย เพื่อความเข้าใจง่ายของคนไทย เนื่องจากพระทั้งสองรูปนี้สามารถไปท่องนรกได้ แต่แท้จริงแล้วเป็นคนละองค์กัน เหมือนกับทำวมหาชมพู่ในคัมภีร์ชมพุดีสูตร ก็มีความยิ่งใหญ่ จึงนำมาเรียกขาน พระเวทโพธิสัตว์ ให้คนไทยเข้าใจง่ายขึ้นเท่านั้น ว่าเทพทั้งสององค์นี้มีความยิ่งใหญ่เหมือนกัน แต่แท้จริงแล้วเป็นคนละองค์กันนั่นเอง

ถาม : ท่านคิดว่ามีคัมภีร์ พระสูตร คำสอนหรือคตินิยมใดหรือไม่ในพระพุทธศาสนานิกายมหายาน ที่มีอิทธิพลต่อการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่อง

ตอบ : การสืบทอดคำสอนของพระเถระ ใช้วิธีมุขปาฐะ อีกทั้งการบันทึกคัมภีร์ เป็นภาษาจีนเสียส่วนใหญ่ พระเถระ ในยุคเก่าไม่มีความรู้ในภาษาจีน จึงไม่ค่อยได้เข้าถึงความในพระสูตรเท่าใดนัก ทั้งนี้จะเคยชินกับบทสวดที่สืบทอดกันมามากกว่า

^๑ สัมภาษณ์ พระคณาจารย์สมณานัมธรรมวุฒาจารย์ (ณรงค์ ตันเรียน) เมื่อวันที่ ๑๐ ตุลาคม ๒๕๖๐.

๒. พระวิศวกัทร สือกวางตุ้ (มณีนีปทมเกตุ)^๒

ถาม : ในคัมภีร์หรือคำสอนทางพระพุทธศาสนานิกายมหายาน มีการกล่าวถึงพระพุทธรูปเจ้าพระโพธิสัตว์ หรือเทพเจ้าองค์ใดบ้างที่มีการประดับประดาด้วยเครื่องทรงอาภรณ์ หรือกล่าวถึงอานิสส์แห่งการถวายถวายเครื่องประดับประดาเพื่อเป็นการบูชาหรือไม่อย่างไร หากมี ได้กล่าวถึงในเรื่องดังกล่าวไว้ประการใดบ้าง

ตอบ : มีคัมภีร์ชื่ออวตังสะ ที่บรรยายว่าพระสัมโมคกายพุทธเจ้า งามอลังการ พระสูตรฝ่ายวัชรยานหลายเล่ม ที่กล่าวว่า พระพุทธรูปทรงเบญจมาลา และเครื่องวิภูษิตลังการ อานิสส์แห่งการถวายสักการะด้วยสิ่งของต่างๆ มีอยู่แทบเกือบทุกสูตรของมหายาน อานิสส์แห่งการถวายเครื่องประดับ ในพระสูตรมหายานเรียกว่า เครื่องอลังการ มีเกือบทุกสูตรที่กล่าวว่า บูชา พระพุทธรูปเจ้าพระโพธิสัตว์ ด้วยเครื่องอลังการ ซึ่งจะมีอานิสส์มากมาย แต่น้อยมากหรืออาจไม่มีการกล่าวถึงอานิสส์การถวายเครื่องประดับโดยเฉพาะ ส่วนใหญ่ก็กล่าวรวมๆ พร้อมกับ เครื่องบูชาอื่นๆ เช่น ของหอม ผลไม้ อาภรณ์ เกษช เป็นต้น

ถาม : มีคัมภีร์ คำสอน หรือบทสวดใดหรือไม่ที่มีการกล่าวถึง “ชมพูปดี” หรือ “มหาชมพู่” หากมีหมายถึงผู้ใด และมีความสำคัญอย่างไรในพระพุทธศาสนา

ตอบ : ไม่ปรากฏ

ถาม : ในคัมภีร์หรือคำสอนของพระพุทธศาสนานิกายมหายาน ได้กล่าวถึงพระเวทโพธิสัตว์ไว้อย่างไรและท่านคิดว่าพระเวทโพธิสัตว์ พระสกันทะโพธิสัตว์ พระขันธกุมาร และพระยาชมพูปดี มีความสัมพันธ์กันหรือไม่ อย่างไร

ตอบ : ในคัมภีร์ปัจจุบันสมัยภัทรกัลป์สหัสพุทธนามสูตร ได้ระบุว่าพระเวทโพธิสัตว์จะมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าองค์สุดท้ายในกัปปัจจุบันคือภัทรกัปป์ มีพระนามเมื่อตรัสรู้แล้วว่า พระจุฬามณีพุทธเจ้า แต่ไม่มีคัมภีร์ใดกล่าวว่าพระเวทโพธิสัตว์คือพระเจ้าชมพูปดีตามฝ่ายเถรวาท การเรียกขานน่าจะเกิดจากพระญวนในไทย เพื่อให้เกิดความเข้าใจง่ายขึ้น

ถาม : ท่านคิดว่ามีคัมภีร์ พระสูตร คำสอนหรือคตินิยมใดหรือไม่ในพระพุทธศาสนานิกายมหายาน ที่มีอิทธิพลต่อการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่อง

ตอบ : ในสุวรรณภูมิประสาธสูตร มีพรรณนาว่า เทพธรรมาบาลบางองค์ ทรงเครื่องอย่างไร จึงส่งผลต่อการสร้างรูปเคารพในจีน

ถาม : ท่านมีความคิดเห็นหรือข้อเสนอแนะอื่นใด สำหรับเรื่องดังกล่าวหรือไม่ อย่างไร

ตอบ : ขอให้ทำความเข้าใจว่า พระไวโรจนะ ซึ่งทางมหายานนับว่าเป็นพระธยานิพุทธะ ๑ ใน ๕ องค์ ทรงเป็นประธานของพระพุทธรูปทั้ง ๕ นั้น พระไวโรจนะ มิใช่พระพุทธรูปเจ้าองค์ปฐม แต่ทรงเป็นธยานิพุทธที่สถิต ณ พุทธเกษตร อันอาจจะกล่าวได้ว่าเป็นต้นธรรมต้นธาตุของพระพุทธเจ้าทั้งปวงก็ได้ แต่มิใช่พระพุทธรูปที่อุบัติลงมายังมนุษย์โลก ดังเช่นสมเด็จองค์ปฐม

^๒ สัมภาษณ์ พระวิศวกัทร สือกวางตุ้ (มณีนีปทมเกตุ) เมื่อวันที่ ๑๔ พฤศจิกายน ๒๕๖๐.

๓. นายเศรษฐพงษ์ จงสวณ

ถาม : ในคัมภีร์หรือคำสอนทางพระพุทธศาสนานิกายมหายาน มีการกล่าวถึงพระพุทธรูปเจ้าพระโพธิสัตว์ หรือเทพเจ้าองค์ใดบ้างที่มีการประดับประดาด้วยเครื่องทรงอาภรณ์ หรือกล่าวถึงอานิสส์แห่งการถวายถวายเครื่องประดับประดาเพื่อเป็นการบูชาหรือไม่อย่างไร หากมี ได้กล่าวถึงในเรื่องดังกล่าวไว้ประการใดบ้างและในคัมภีร์หรือคำสอนของพระพุทธศาสนานิกายมหายาน ได้กล่าวถึงพระเวทโพธิสัตว์ไว้อย่างไรและท่านคิดว่าพระเวทโพธิสัตว์ พระสกันทะโพธิสัตว์ พระขันธกุมาร และพระยาชมพูบดี มีความสัมพันธ์กันหรือไม่ อย่างไร

ตอบ : ตามคัมภีร์ของมหายานนั้น อยู่ต่อผ่อสัก ก็ คือพระเวทโพธิสัตว์ หรือ สกันทะโพธิสัตว์ สำหรับการนำอยู่ต่อผ่อสัก มาเรียกว่า ทำมหาชมพูนั้น เข้าใจว่าบรรดาพระภูวนไนไทยไปเรียกกันเอง แต่แท้จริงแล้วไม่มีคัมภีร์ใดยืนยันว่าเป็นองค์เดียวกัน

ถาม : มีคัมภีร์ คำสอน หรือบทสวดใดหรือไม่ที่มีการกล่าวถึง “ชมพูบดี” หรือ “มหาชมพู” หากมีหมายถึงผู้ใด และมีความสำคัญอย่างไรในพระพุทธศาสนา x]มีคัมภีร์ คำสอนใดหรือไม่ที่มีการกล่าวถึงเรื่องราวที่พระพุทธรูปเจ้าโปรดพระราชาที่ทรงมีทูลทูลว่ามีพระราชาอำนาจ พระราชทรัพย์เหนือผู้อื่น ด้วยการเนรมิตพระวรกายให้ทรงเครื่องอย่างกษัตริย์เพื่อให้พระราชาพระองค์นั้นทรงลดทิฐิมานะ

ตอบ : เรื่องชมพูบดีมีความเด่นชัดมากในสมัยอยุธยา โดยส่วนตัวเข้าใจว่าน่าจะมาจากพวกคัมภีร์ชาดก ที่ไม่ใช่ทั้งมหายานและเถรวาท เนื่องจากเถรวาทในไทยนั้นมีใช้เถรวาทดั้งเดิม ดังนั้นก็อาจเป็นไปได้ที่จะรับอิทธิพลมาจากคัมภีร์อื่นๆ เช่นคัมภีร์ภาษาสันสกฤตเป็นต้น และน่าจะมีที่มาจากคัมภีร์จำพวกอวทาน ศตกะ ที่กล่าวถึงชาดกต่างๆ ทั้งนี้ เถรวาทที่ไทยรับมาจากลังกานั้น ในลังกาเองก็มีการแยกนิกายเป็นคณะอภัยคีรีและมหาวิหาร แต่ยังเป็นนิกายเถรวาท มีลักษณะต่างกัน คือ คณะมหาวิหาร ฝ่ายอนุรักษนิยม ไม่มีการเปลี่ยนแปลงแก้ไขพระธรรมวินัยใดๆ และยังดำเนินรังเกียจภิกษุต่างนิกายว่าเป็นอลัชชี คณะอภัยคีรีวิหาร เป็นคณะที่เปิดกว้าง ยอมรับเอาความคิดเห็นต่างนิกาย ไม่รังเกียจภิกษุต่างนิกาย โดยเฉพาะคณะอภัยคีรีนี้เอง จึงมีความเป็นไปได้ว่าอิทธิพลของพระพุทธศาสนาในครั้งอดีตก่อนที่จะมีการแยกนิกายมหายานและเถรวาทชัดเจน สมัยนั้นยังมีนิกายหนึ่งชื่อ สรวาสติวาท อาจจะมีคัมภีร์เรื่องราวชาดกที่เรียกว่า อวทาน ศตกะ กล่าวถึงเรื่องในลักษณะเช่นนี้ ร่องรอยของนิกายสรวาสติวาท เช่นในพม่า พระภิกษุจะห่มจีวรสีออกแดง ในเขมรก็เช่นกัน ปรากฏว่ามีการนับถือพระพุทธศาสนาหลายนิกาย

ตามบันทึกของพระถังซำจั๋ง ในสมัยราชวงศ์หรรษวรรณะ ซึ่งเป็นยุคสมัยคุปตะตอนปลายของอินเดีย ได้ระบุว่ามีการถวายมงกุฏอันมีค่าแด่พระพุทธรูป พุทธศิลป์เช่นนี้ ได้แผ่ขยายไปมากในยุคปาละ จากอินเดียเข้าสู่เบงกอล อารกัน ยะไข่(เป็นดินแดนที่สืบทอดมาจากอินเดีย) ทิเบต (ปรากฏพระทรงเครื่องอย่างชัดเจน) พม่า พุกาม(ปรากฏพระทรงเครื่องอย่างแพร่หลาย)

ถาม : ท่านคิดว่ามีคัมภีร์ พระสูตร คำสอนหรือคตินิยมใดหรือไม่ในพระพุทธศาสนานิกายมหายาน ที่มีอิทธิพลต่อการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่อง

ตอบ : สำหรับแนวคิดการทรงเครื่องในคติของมหายานนั้น คือการยกย่องพระพุทธรูปทรงเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ทรงตรัสรู้ธรรมอันสูงสุด จึงมีคติการบูชาด้วยการประดับประดาเครื่องทรงอันมีค่าแด่พระพุทธรูป

๒. กลุ่มศาสนาพราหมณ์ ฮินดู

๑. อาจารย์คมกฤช อู่เต็กเค่ง^๓

ถาม : ในคัมภีร์หรือคำสอนของศาสนาพราหมณ์ ฮินดู มีการกล่าวถึงเทพเจ้าที่มีการประดับประดาด้วยเครื่องทรงอาภรณ์ หรือกล่าวถึงอานิสส์แห่งการถวายถวายเครื่องประดับประดา เพื่อเป็นการบูชาหรือไม่อย่างไร หากมี ได้กล่าวถึงในเรื่องดังกล่าวไว้ประการใดบ้าง

ตอบ : สำหรับการบูชาในคติพราหมณ์ ฮินดูนั้น ด้วยความเชื่อที่ว่าพระผู้เป็นเจ้ามีความสูงส่ง ดังนั้น การปฏิบัติต่อพระเป็นเจ้า ก็ปฏิบัติเหมือนเช่นพระมหากษัตริย์ จึงมีการนิยมนำเครื่องทรงกษัตริย์ เครื่องราชูปโภค มาถวายพระผู้เป็นเจ้า แต่จะถวายในลักษณะการตั้งบูชาประกอบอิสริยยศ มากกว่าการนำไปประดับประดาที่เทวรูป คติเช่นนี้ จึงเป็นที่มาของการถวายเครื่องราชกกุธภัณฑ์ สำหรับพระพุทธรูปในล้านนา ในสมัยต่อมา

ถาม : หากกล่าวคำว่า “ชมพูปดี” หรือ “มหาชมพู่” ท่านคิดว่าหมายถึงผู้ใด และท่านคิดว่าพระเวทโพธิสัตว์ พระสกันทะโพธิสัตว์ พระขันธกุมาร และพระยาชมพูปดี เป็นองค์เดียวกันหรือไม่อย่างไร

ตอบ : เรื่องของพระเจ้าชมพูปดีนั้นตามคัมภีร์กล่าวว่ามิอาวุธคือวิษณุ ซึ่งตามหลักประติมานวิทยาแล้ว เทพเจ้าผู้ศรเป็นอาวุธมี ๒ องค์คือ พระอิศวร หรือพระรุทร กับพระกามเทพ ซึ่งหากจะเทียบเคียงเทพเจ้าแล้ว ท้าวมหาชมพูน่าจะหมายถึงพระอิศวรหรือพระรุทรมากกว่า

ถาม : ท่านคิดว่ามีคตินิยมใดหรือไม่ในศาสนาพราหมณ์ ฮินดู ที่มีอิทธิพลต่อการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่อง

ตอบ : การเข้าครอบงำศาสนสถานซึ่งเป็นของศาสนาพราหมณ์ ฮินดูที่มีอยู่เดิม จึงมิใช่การทำลาย แต่เป็นการเปลี่ยนองค์ประธานของศาสนสถาน ตามหลักจักรวาลวิทยา คือเปลี่ยนพระผู้เป็นเจ้าผู้เป็นศูนย์กลางจักรวาล มาเป็นพระพุทธรูป ดังปรากฏพระพุทธรูปหลายองค์ประทับอยู่บนแท่นฐานโยนี โดยมีเทวรูปทั้งหลายทำหน้าที่เป็นธรรมบาล หลายองค์ถูกยกย่องให้เป็นพระโพธิสัตว์ สาเหตุที่พุทธศาสนาไม่นิยมทำลายศาสนสถาน เพราะต้องการที่จะดึงดูดศรัทธาของศาสนิกเดิมไว้ โดยเมื่อเข้ามายังศาสนสถานก็ยังพบรูปเคารพของเทพเจ้าที่ตนเคารพนับถือ เพียงแต่เปลี่ยนสถานะจากมหาเทพ กลายเป็นธรรมบาลในที่สุด จึงปรากฏเทวรูปมากมายในฐานะธรรมบาล ในศาสนสถานหลายแห่ง

นอกจากนี้ในคติของฮินดู ยังมีการปฏิบัติกับเทวรูปพระเป็นเจ้า มีการปรนนิบัติดูแล ซึ่งคตินี้มีอิทธิพลต่อพระพุทธรูปศาสนานิกายมหายานเป็นอย่างมาก ดังปรากฏการปรนนิบัติถวายการล้างพระพักตร์พระมหามัณเฑียร พระพุทธรูปทรงเครื่ององค์ใหญ่ ของอาณาจักรพุกาม ในประเทศเมียนมาร์

สำหรับคติการสร้างรูปแทนบุคคล ปรากฏชัดในอาณาจักรขอม เมื่อศาสนาฮินดูมีความรุ่งเรือง ก็มีการสร้างคิ่วลึงค์ แทนตัวบุคคล ซึ่งมีอิทธิพลต่อมาในการสร้างพระพุทธรูปฉลองพระองค์สืบมาจนถึงดินแดนของไทยในปัจจุบัน แนวคิดนี้เกิดจากความเชื่อเรื่องผีเป็นพื้นฐานนั่นเอง

^๓ สัมภาษณ์ อาจารย์คมกฤช อู่เต็กเค่ง เมื่อวันที่ ๑๗ ตุลาคม ๒๕๖๐.

๓. กลุ่มประวัติศาสตร์ศิลปะ^๔

๑. รองศาสตราจารย์ ดร.เชษฐ ดิงสัญลี

ถาม : การทรงเครื่องพระพุทธรูป หรือรูปเคารพในทางพระพุทธศาสนาเริ่มมีมาตั้งแต่ยุคใด สมัยใด มีวัตถุประสงค์เพื่ออะไร มีพัฒนาการและคตินิยมในแต่ละยุคสมัยเป็นเช่นไร และการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสังคมไทยมีพัฒนาการและคตินิยมในแต่ละยุคสมัยเป็นเช่นไร เหมือนหรือแตกต่างกันอย่างไร เพราะเหตุใด ทั้งนี้คัมภีร์มหาชมพูตีสูตรมีอิทธิพลต่อการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องมากน้อยเพียงใด

ตอบ : การศึกษาพัฒนาการของการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องนั้น ควรแยกเป็นช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๙ และหลังพุทธศตวรรษที่ ๑๙ เนื่องจากว่าคติในการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องได้แปรเปลี่ยนไปอันเกิดจากอิทธิพลของนิกายทางพระพุทธศาสนา โดยก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๙ พระพุทธศาสนานิกายมหายานเกี่ยวกับความเชื่อที่ว่าพระพุทธรูปเจ้าทรงมีพระสถานอยู่เหนือมนุษย์ธรรมดาจะมีอิทธิพลเป็นอย่างมากในการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่อง และหลังพุทธศตวรรษที่ ๑๙ คติเกี่ยวกับเรื่องชมพูดี ซึ่งถูกยอมรับว่าเป็นคติความเชื่อตามแนวของนิกายเถรวาท ได้เข้ามามีอิทธิพลแทนที่ การศึกษาในบริบทของประวัติศาสตร์ศิลป์ ต้องศึกษาถึงอิทธิพลของสังคมที่มีต่อการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในแต่ละยุคสมัยด้วย สะท้อนแนวคิด คติ การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในแต่ละยุคสมัยนั้นๆ

ถาม : ท่านคิดว่าคติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสังคมไทยยุคปัจจุบันเป็นเช่นไร

ตอบ : พระพุทธศาสนานิกายเถรวาทในไทย แม้จะกล่าวว่ามีมาจากดินแดนลังกา แต่อิทธิพล คติความเชื่อ ที่มีอยู่เดิม ก็ได้ผสมผสานให้พระพุทธศาสนานิกายเถรวาทในไทยไม่ได้เหมือนในลังกาเสียทีเดียว เช่น เถรวาท แบบล้านนา เถรวาทแบบพุกาม และเถรวาทที่สังคมไทยนับถือในปัจจุบัน ก็ยังอิทธิพลของนิกายตันตระ พิธีกรรมต่างๆ เข้ามาผนวก เพราะพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทที่แท้จริงนั้น ไม่มีพิธีรีตอง ดังเช่นที่คนไทยคุ้นเคย ดังนั้น บริบทของสังคมในแต่ละยุคสมัย จึงมีอิทธิพลต่อแนวคิด คติ ความเชื่อในการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องด้วย

ถาม : ท่านคิดว่าพระพุทธรูปทรงเครื่องที่ถูกต้องเหมาะสมกับหลักการทางพระพุทธศาสนาควรเป็นเช่นไร เพราะอะไร

ตอบ : การจะนำคัมภีร์มาตัดสินความถูกต้องของการสร้างพระพุทธรูป หรือพุทธศิลป์นั้น น่าจะเป็นเรื่องยาก เพราะประติมากรที่สร้างพระพุทธรูปนั้น น้อยคนนักที่จะมีองค์ความรู้ในด้านคัมภีร์ หรืออาจจะแทบไม่มีเอาเสียเลย ดังนั้น การสร้างพระพุทธรูปของประติมากร จึงรังสรรค์จากจินตนาการประกอบกับองค์ความรู้เกี่ยวกับศิลปะที่ประติมากรหรือศิลปินผู้นั้นมีอยู่เท่านั้น

^๔ สัมภาษณ์ รองศาสตราจารย์ ดร.เชษฐ ดิงสัญลี และ ผู้ช่วยศาสตราจารย์พิชญา สุ่มจินดา เมื่อวันที่ ๙ สิงหาคม ๒๕๖๐.

๒. ผู้ช่วยศาสตราจารย์พิชญา สุ่มจินดา

ถาม : ท่านคิดว่าคติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสังคมไทยเป็นเช่นไร

ตอบ : คติการสร้างพระพุทธรูปพระพุทธรูปฉลองพระองค์ในสังคมไทยนั้น รับอิทธิพลความเชื่อมาจากเรื่องผีที่เรามีความเชื่อมาแต่เดิมในภูมิภาคนี้

การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องฉลองพระองค์ ของพระมหากษัตริย์หรือเจ้านายในราชสำนักนั้น ส่วนมากมิได้สร้างภายหลังจากที่สวรรคตหรือสิ้นพระชนม์ตามที่เข้าใจกันว่านำเครื่องทองจากที่หุ้มพระโกศหรือเครื่องราชูปโภคมาสร้างตามที่เข้าใจกัน แต่เป็นการที่พระมหากษัตริย์หรือเจ้านายในราชสำนัก ทรงสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องฉลองพระองค์ เพื่อให้เป็นรูปแทนตัว ในขณะที่ทรงดำรงพระชนม์ชีพอยู่ และเมื่อเสด็จสวรรคตหรือสิ้นพระชนม์แล้ว ดวงพระวิญญาณก็จะไปสถิตในพระพุทธรูปนั้น เปรียบเป็นเครื่องหมายหรือรูปแทนพระองค์ของเจ้านายพระองค์นั้น ด้วยเหตุผลอีกประการหนึ่งคือ คนไทยในอดีตไม่นิยมสร้างรูปเหมือนตนเอง พระพุทธรูปแทนตัว จึงเป็นสิ่งแทนตัวที่ผู้สร้างมุ่งหมายให้อนุชนได้กราบไหว้แทนตน ภายหลังได้ถึงแก่กรรมไปแล้ว

แต่กระนั้น ก็มีพระพุทธรูปที่สร้างอุทิศให้กับพระมหากษัตริย์หรือเจ้านายชั้นสูงบางพระองค์ภายหลังจากเสด็จสวรรคต หรือสิ้นพระชนม์แล้ว

พระพุทธรูปทรงเครื่องฉลองพระองค์ในพระบรมมหาราชวัง จึงเป็นรูปแทนตัวตามคติที่ผู้สร้างส่วนมากจะสร้างในสมัยที่ยังดำรงพระชนม์ชีพอยู่ และมุ่งหมายที่จะไปสถิตในพระพุทธรูปนั้นเมื่อเสด็จสวรรคตหรือสิ้นพระชนม์ และยังมีความมุ่งหมายแสดงพระสถานะที่สูงส่งโดยชอบธรรมจากสามัญสู่ความเป็นพระมหากษัตริย์อีกด้วย

๔. กลุ่มคติตามแนวพระราชพรหมยาน

๑. พระครูวิลาศกาญจนธรรม (เล็ก สุธมมปญโญ) ดร.^๕

ถาม : พระพุทธรูปในปัจจุบันถ้าอ้างอิงเรื่องท้าวชมพุดี คือ การยกเรื่องพระเจ้าจักรพรรดิมาเป็นหลักการ พระพุทธเจ้าทุกพระองค์สามารถทรงเครื่องได้หมดไหมครับ

ตอบ : ถ้าว่าโดยทั่วไปแล้วเป็นเรื่องที่ต้องใช้ความรู้พิเศษ โดยความเคยชินของเรา มักจะคิดว่าพระพุทธเจ้าคือพระ แต่เวลาที่ท่านแสดงออกมาเต็มบุญญาบารมี ในโลกเรานับถือว่าผู้ใดมีอำนาจมากที่สุด ก็จะแสดงออกในลักษณะอย่างนั้น เพื่อให้คนอื่นเห็นและเชื่อถือศรัทธา คราวนี้ในโลกเราผู้ที่นับถือว่ามีอำนาจมากที่สุด ก็คือพระเจ้าจักรพรรดิราช ซึ่งปกครองทวีปทั้ง ๔ ในความเชื่อของคนยุคนั้น เขาว่าพระเจ้าจักรพรรดิราชจะมีเครื่องทรงลักษณะไหน พระพุทธเจ้าท่านก็จะแสดงออกให้เห็นในลักษณะอย่างนั้น ต้องบอกว่าเป็นส่วนหนึ่งของสัพพัญญูวิสัยที่พระองค์ท่านทราบ ในเมื่อทราบโดยสัพพัญญุตญาณ ถึงเวลาพระองค์ท่านก็แสดงออกให้เป็นที่ไปตามนั้น

ถาม : แล้วคติเรื่องสมเด็จพระองค์ปฐมที่ทรงเครื่อง ก็เป็นหลักเรื่องของสัพพัญญุตญาณใช่ไหมครับ

ตอบ : เรื่องของสมเด็จพระองค์ปฐมทรงเครื่องนั้น เราต้องเข้าใจว่าการทรงเครื่องไม่ได้มีแต่พระในเมืองไทย ไม่ว่าจะเป็นของจีน ของทิเบต หรือของทางด้านพม่าก็ตาม จะมีพระทรงเครื่องด้วยกันทั้งนั้น

ตรงจุดนี้เราพอที่จะสรุปได้ว่า บุคคลท่านที่มีความสามารถพิเศษ คือ มีทิพจักขุญาณก็ดี สามารถรู้เห็นเรื่องทั้งหลายเหล่านี้ก็ดี ท่านสามารถรู้เห็นได้เหมือนกัน ว่าพระพุทธเจ้าท่านมีเครื่องทรง ในเมื่อรู้เห็นได้เหมือนกัน แล้วทำไมเครื่องทรงจึงไม่คล้ายคลึงกัน ? เหตุเพราะว่าติดอุปาทานเก่าๆ ว่า บุคคลที่มีอำนาจมากที่สุดที่ตนเองพบมา ท่านทรงเครื่องแบบไหน พระองค์ท่านก็แสดงออกให้เป็นลักษณะนั้น

ดังนั้น...พระพุทธรูปพม่าก็ทรงเครื่องแบบกษัตริย์พม่า พระพุทธรูปทิเบตก็ทรงเครื่องแบบกษัตริย์ทิเบต พระพุทธรูปไทยก็ทรงเครื่องแบบกษัตริย์ไทย สมเด็จพระองค์ปฐมที่ทรงเครื่องลักษณะนั้น เราจะเห็นว่าถ้าพระมหากษัตริย์ของเราทำพิธีบรมราชาภิเษก ก็จะทรงเครื่องใกล้เคียงแบบนั้น

ถาม : คตินี้องค์พระวิสุทธิเทพและพระศรีอารีย์ก็จะอยู่ในลักษณะเดียวกัน

ตอบ : ลักษณะเดียวกัน

ถาม : เป็นการสื่อภาพออกมาให้ตาเนื้อได้เห็น

ตอบ : ถูก...แต่อันนี้ต้องขึ้นอยู่กับความเชื่อ คือต้องมีศรัทธาด้วย ถ้าเราจะเอาประเภทเอกสารหรือรูปภาพเป็นหลักฐานอ้างอิง จะหาได้ยาก

ถาม : สมัยหลวงพ่อกุณิท่านมีการสร้างเป็นพระทรงเครื่องใหม่ครับ นอกจากพระวิสุทธิเทพและพระศรีอารีย์ครับ

ตอบ : เท่าที่ทราบมาก็ยังไม่มี

ถาม : สมเด็จพระองค์ปฐมที่ท่านสร้างก็ไม่ได้ทรงเครื่องใช่ไหมครับ

^๕ สัมภาษณ์ พระครูวิลาศกาญจนธรรม (เล็ก สุธมมปญโญ) ดร. เมื่อวันที่ ๑๐ พฤศจิกายน ๒๕๖๐.

ตอบ : ไม่ได้ทรงเครื่อง ท่านทำในลักษณะของพระพุทธชินราช ถ้าเราสังเกตจะเห็นว่า พระพุทธชินราชจะมีขุมเรือนแก้ว ความจริงขุมเรือนแก้วก็คือฉัพพรรณรังสี ที่เปล่งออกมาจากองค์ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งในปฐมสมโพธิกถากล่าวว่า มีลักษณะเหมือนกับเปลวไฟ

คราวนี้บรรดาช่างยุคโบราณของเราก็จินตนาการถึงเปลวไฟว่า ถ้าแผ่ออกมาจะมีลักษณะอย่างนี้ ก็เหมือนอย่างกับเราจุดกองไฟขึ้นมากองหนึ่ง ลักษณะเปลวจะเป็นอย่างไร ช่างก็ทำออกมาตามจินตนาการ จึงกลายเป็นเรือนแก้วของพระพุทธชินราชไป

ถาม : พระพุทธรูปที่เราเรียกว่า สมเด็จพระปฐมปวงนิพพาน กับพระวิสุทธิเทพ เหมือนกันไหมครับ

ตอบ : เหมือนกัน ตามความเชื่อของสายเถรวาทของเรา บุคคลที่อยู่บนพระนิพพานก็คือ พระอรหันต์ พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระพุทธเจ้า ในเมื่อท่านทั้งหลายเหล่านี้อยู่ข้างบน ในความรู้สึกเราก็คือ พระควรที่จะเป็นพระ แต่สิ่งที่ทำมาก็คือการสร้างบุญสร้างบารมี ลักษณะที่ปรากฏเต็มบุญเต็มบารมีนั้นเป็นแบบใด บุคคลที่สามารถเข้าถึงตรงนั้นก็จะรู้เห็นได้ว่า ต่างจากความคิดของเราทั่ว ๆ ไปว่า ท่านเป็นพระก็ควรจะครองตัวเป็นพระ

ผู้ทั่วไปพบเห็นจะเห็นว่า ท่านมีเครื่องทรงเหมือนกัน แต่เป็นเครื่องทรงในลักษณะที่มีความอลังการ หรือเหนือกว่าในระดับของพรหมเทวดาทั่วไป

ถาม : ท่านมีความเห็นอะไรเพิ่มเติมไหมครับเกี่ยวกับพระทรงเครื่องในปัจจุบันนี้ ?

ตอบ : ในเรื่องของพระทรงเครื่องนี้ ส่วนที่อยากออกความเห็นอย่างหนึ่ง คือ นอกจากเราเชื่อว่าท่านที่รู้จริงพบเห็นมาแล้ว หรือเกิดจากศรัทธาในตัวบุคคลที่มีอำนาจในโลกของเรา ว่าอยู่ในชุดแบบไหนที่แสดงออกซึ่งอำนาจแล้วทำตาม อีกส่วนหนึ่งคืออยากจะเชื่อว่า เครื่องทรงนั้นเกิดจากการสร้างเพื่อเป็นพุทธบูชา ก็คือฉวยโอกาสฉวยสิ่งนี้บูชาพระ จึงทำเสียเต็มที่ แบบเดียวกับพระแก้วมรกตของเรา ที่มีเครื่องทรงต่างหากถึง ๓ ชุด

ถาม : เป็นการผสมกันว่า เป็นการแสดงความปิติด้วย และผู้สร้างก็ได้ถวายเป็นพุทธบูชาไปด้วย

ตอบ : ถูก...นี่คือส่วนที่อยากจะเพิ่มให้

๕. กลุ่มคติตามแนวพระพรหมปัญโญ (หลวงปู่ดู่)

๑. นายเมธา พรพิพัฒน์ไพศาล^๖

ถาม : แนวคิดหรือคำสอนของพระพรหมปัญโญ (หลวงปู่ดู่) ที่มีอิทธิพลต่อคตินิยมในการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในปัจจุบันเป็นเช่นใด ปรากฏในคัมภีร์หรือคำสอนทางพระพุทธศาสนาใดบ้าง

ตอบ : เท่าที่ทราบในสมัยที่หลวงปู่ดู่มีชีวิตอยู่ ไม่มีการสร้างพระพุทธรูปที่เรียกว่าพระจักรพรรดิหรือพระทรงเครื่องเป็นการเฉพาะ สันนิษฐานว่า ต้นเค้าที่นำไปสู่การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในหมู่ศิษย์รุ่นหลังต่อมานั้น มาจาก บทบูชาพระที่หลวงปู่ดู่ ได้มอบให้กับนางเอกสำเภาคมนันต์ ซึ่งเป็นศิษย์ท่านหนึ่งเมื่อคราวสร้างพระพุทธรูปศิลปะสุโขทัย ปางมารวิชัย โดยหลวงปู่ดู่ได้เมตตาตามอบคาถาเป็นบทสวดการะพระรัตนตรัย ความว่า “นะโมพุทธานะ พระพุทธะ ไตรรัตนะญาณ มณีนพรัตน์ สีสะหัสสะ สุธรรมา พุทโธ ธัมโม สังโฆ ยะธาพุทโมนะ พุทธะบูชา ธัมมะบูชา สังฆะบูชา อัคคีทานัง วะรังคันธัง สีวลี จะมहाเถรัง อะหังวันทามิ ทูระโต อะหังวันทามิ ธาตุโย อะหังวันทามิ สัพพะโส พุทธะ ธัมมะ สังฆะ ปูเชมิ” บทคาถานี้ ในสมัยที่หลวงปู่ดู่ยังมีชีวิตอยู่ เรียกว่าคาถาบูชาพระ หรือบทบูชาพระ ทางวัดสะแกพิมพ์แจกให้กับผู้มีจิตศรัทธาจนถึงปัจจุบัน

บทสวดบูชานี้ อาจจะเป็นแรงบันดาลใจให้ ศิษยานุศิษย์รุ่นหลัง นิยมสร้างพระพุทธรูปมีเครื่องเป็นอย่างมาก

^๖ สัมภาษณ์นายเมธา พรพิพัฒน์ไพศาล เมื่อวันที่ ๒๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๐.

ภาคผนวก ค

ภาพประกอบการสัมภาษณ์

พระคณาจารย์สมณานัมธรรมวุฒาจารย์ (ณรงค์ ตื่นเรียน)
ผู้ช่วยเจ้าคณะใหญ่หน่อกันมิกายฝ้ายซ้าย, เจ้าอาวาสวัดสมณานัมบริหาร

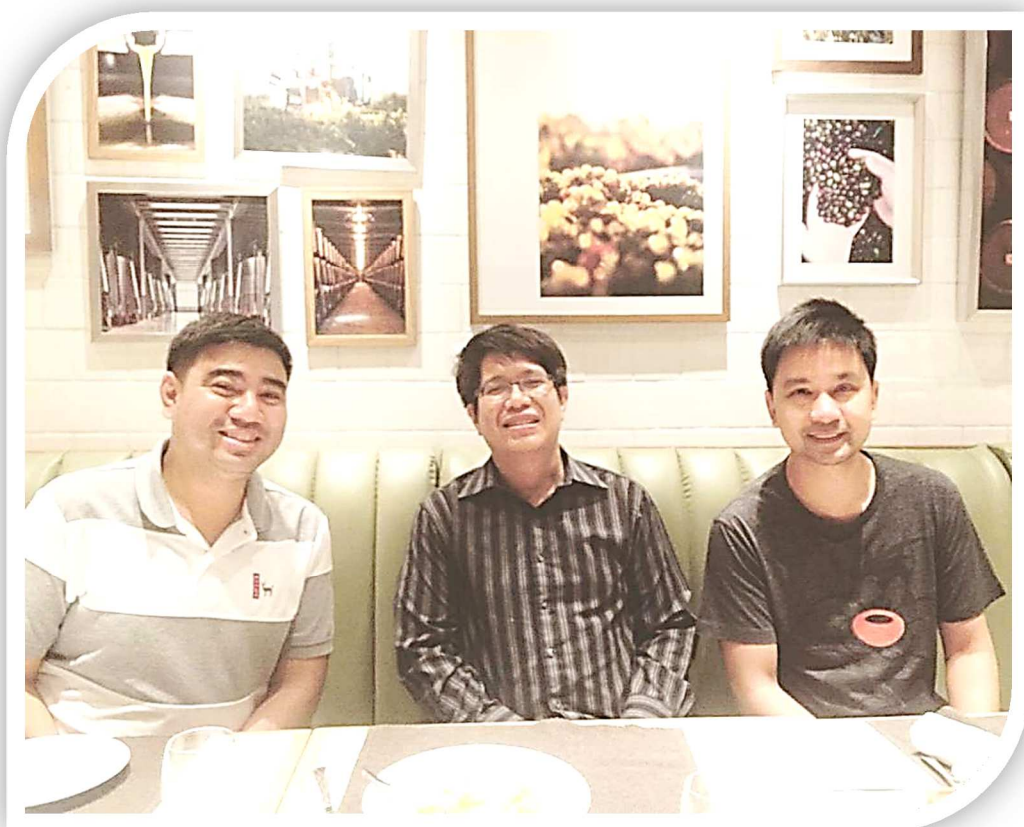
พระวิศวกัทร สือกวางตุ้ (มณีปัทมเกตุ)
ประธานมูลนิธิพุทธจักษุวิซาลัย อารามวัดรมหายาน

อาจารย์เศรษฐพงษ์ จงสงวน
ผู้ทรงคุณวุฒิด้านจีนศึกษาและพระพุทธศาสนานิกายมหายาน

อาจารย์คมกฤษ อุ่ยเต็กเค่ง
อาจารย์ประจำภาควิชาปรัชญา คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

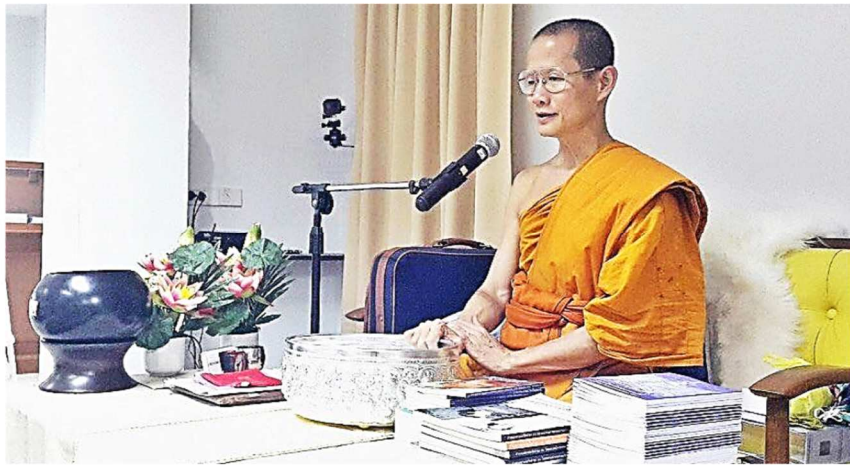

รองศาสตราจารย์ ดร.เชษฐ ดิงสัญชลี

อาจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

ผู้ช่วยศาสตราจารย์พิชญา สุ่มจินดา

อาจารย์ประจำภาควิชาศิลปะไทย คณะวิจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

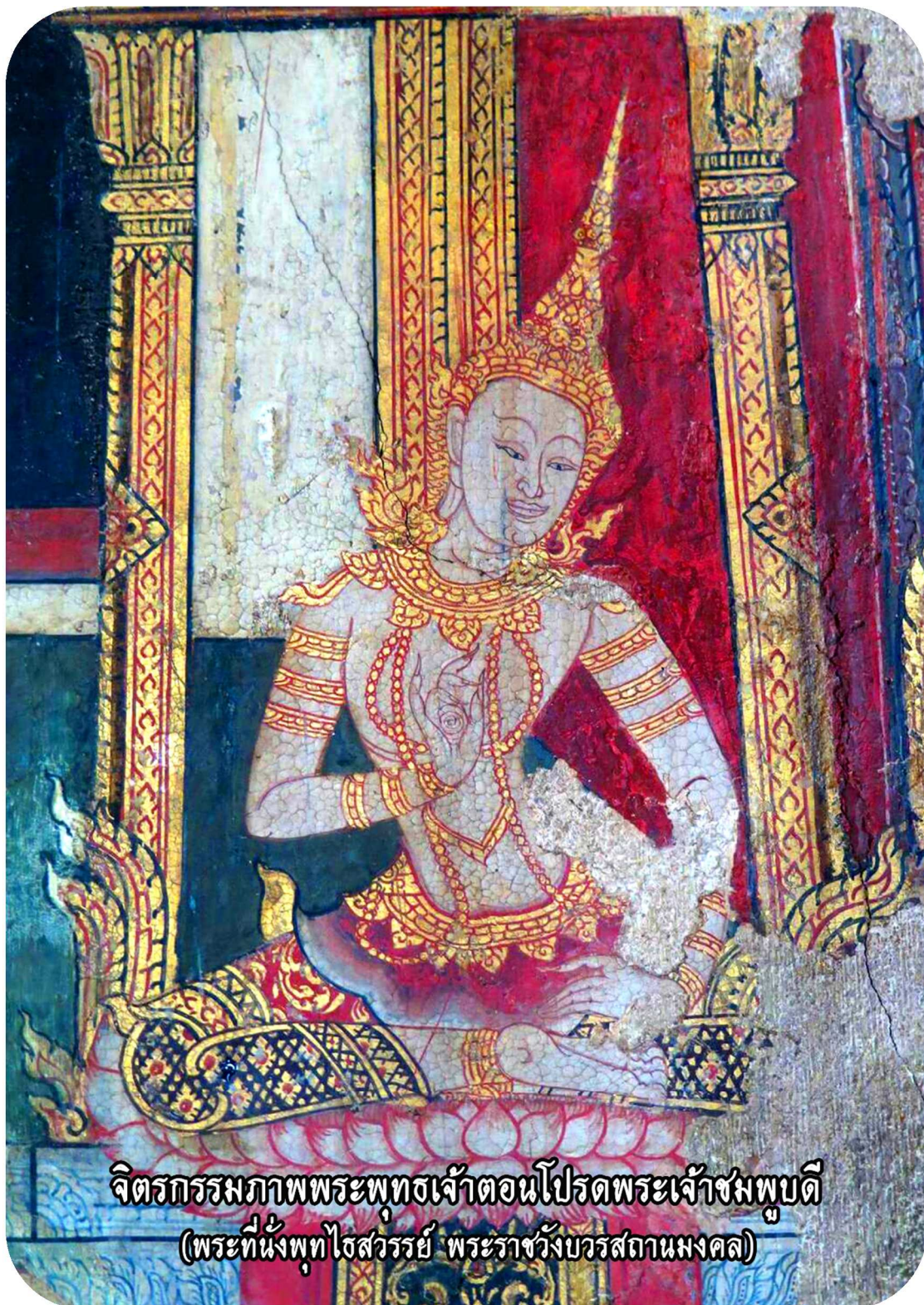
พระครูวิลาศกาญจนธรรม (เล็ก สุธมฺมปญฺโญ) ดร.
เจ้าอาวาสวัดท่าขนุน อำเภอดงเจริญ จังหวัดกาญจนบุรี

นายเมธา พรพิพัฒน์ไพศาล
ศิษย์ผู้อุปฐาก ผู้เขียนหนังสือ เรื่องจริงจากประสบการณ์ หลวงปู่คู่ พรหมปัญโญ

ภาคผนวก จ

มหาชมพูปติสูตร

จิตรกรรมภาพพระพุทธเจ้าตอไพรด์พระเจ้าชมพูนติ
(พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ พระราชวังบวรสถานมงคล)

(พระพุทธรูปปางสมาธิ พระพุทธเจ้าตอไพรด์ พระราชวังบวรสถานมงคล)

พระพุทธรูปปางสมาธิ พระพุทธเจ้าตอไพรด์ พระราชวังบวรสถานมงคล

มหาชมพูปติสูตร^๗

เอวเมเม สุตํ เอกํ สมยํ ภควา ราชคเห วิหริติ เวฬุเน ตทา ชมพูปติราชานาม
อโหสิ ตสส ปุณฺณิกาลเ อฏฺฐารสทตฺถุเพโพ สุวณฺณณมโก อฏฺฐหิ ตสส คพฺภโต นิคมณกาลเ
ปถวิทเล นิธิกฺมภาทโย อฏฺฐหิสฺส รุกฺขโต จ ปน นิธิโย ปตีสฺส อุทกตลโต สพฺพนิธิโย อุคฺคณฺตวา ปสวณ
ติ เวปุลล เทว มณฺชิขิตฺรตนานิ อาคณฺตวา ตสส ชมพูปตีสฺส เหมฐาปาเท สมฺปติจฺฉิสฺส.

“ เอตํ สุตตํ ” อันว่าสูตรนี้ เม เมาะ มยา อันข้าพระพุทธเจ้า “ อานนท
เถเรน ” ผู้ชื่อว่าอานนทเถร “ สุตํ ” หากได้ฟังมา “ ภควโต สมมุขา ” จำเพราะพระภิกษุสมเด็จ
พระมหากุณาสัมมาสัมพุทธเจ้า “ เอกํ สมยํ ” ในสมัยครั้งหนึ่ง สมเด็จพระบรมดลกนารถศาสดา
จารย์สำเร็จอริยาบถวิหารอยู่ในเวฬุวนารามใกล้กรุงราชคฤห์มหานคร “ ตทา ชมพูปติราชา อโหสิ
” ครั้งนั้นยังมีกษัตริย์พระองค์หนึ่งทรงพระนามชื่อว่าชมพูปติ เสวยราชสมบัติอยู่ในเมืองปัญจาล
ราชรัฐ พระยาชมพูปตินี้ แรกเริ่มเดิมทีเธอจะปฏิสนธิในครรภ์พระมารดานั้น เสาทองอันใหญ่สูงได้
๑๘ ศอกก็บังเกิดขึ้นภายในพระนคร “ นิคมณกาล ” กาลเมื่อเดิมประสูตรจากครรภ์พระมารดา
ชุมทองอันอยู่ในแผ่นดิน ก็ผุดขึ้นมาจากแผ่นดิน ชุมทองอันอยู่บนปลายไม้ ก็ตกลงมาสู่พื้นแผ่น
พสุธา “ อุทกตลโต สพฺพนิธิโย อุคฺคณฺตวา ” ชุมทองอันอยู่ในน้ำ ก็ผุดขึ้นมาจากน้ำลอยไปสู่ท่า
เมืองปัญจาลราชรัฐ “ เวปุลลปพฺพตา ทว มณฺชิขิตฺรตนานิ ” ฉลองพระบาทอันแล้วด้วยแก้วมณีโชติ
ทั้งคู่ ก็ลอยมาแต่ภูเขาวิบุลยบรรพตแล้วก็มาสอดสรวมเข้าในพระบาทพระเจ้าชมพูปติ ในขณะที่
ประสูติจากครรภ์พระมารดา “ ตทา พราหมณา ทิสฺวา ” ครั้งนั้นเนรมิตกะพราหมณ์ทั้งหลายเห็น
อัศจรรย์ จึงพยากรณ์ทำนายว่า “ อยํ กุมารโ ” พระราชกุมารพระองค์นี้ มีบุญญาภิสมภารยิ่งนัก
จะได้เสวยสมบัติเป็นพระยาเอกราช เป็นใหญ่ในสกลชมพูทวีปแลนาคพิภพ “ เวปุลลมณฺชิ ฐตฺวา ”
พระราชกุมารนี้จะสอดสรวมฉลองพระบาทแก้วมณีอันมาแต่เขาวิบุลยบรรพตแล้วก็เสด็จเที่ยวไปใน
นภาลอยประเทศอากาศ สูงแต่แผ่นดินขึ้นไป ประมาณได้โยชน์หนึ่ง เนรมิตกะพราหมณ์ทั้งหลายก็
ทำนายพระราชกุมารฉะนี้แล้ว ก็ถวายพระนามพระราชกุมารนั้นชื่อว่า ชมพูปติราชกุมารฯ

“ โสชมพูปติ กุมารโ ” เจ้าชมพูปติราชกุมารนั้น เมื่อทรงพระวัมฯการจำเริญขึ้นแล้ว
แลประพาศเล่นตามกุมารชฌาไศรยนั้น “ อสุํ คเหตฺวา ” ทรงซึ่งธนูศรแล้วก็ยิงในอากาศ ยิงไปใน
น้ำยิงไปในแผ่นดิน “ โสฬสวสุตฺตานิ สิปฺปิ ลิกฺขติ ” เจ้าชมพูปติราชกุมารนั้นเรียนศิลปะสารทนต์อยู่
ถึง ๑๖ พรรษา แรกเรียนนั้นยังลูกรธนูไปไกลได้โยชน์หนึ่ง ครั้นล่วงเข้าสองปียิงไปได้สองโยชน์ ล่วง
เข้า ๓ ๔ ๕ ๖ ปี ยิงธนูไปไกลได้ ๓ ๔ ๕ ๖ โยชน์ ครั้นล่วงเข้า ๗ ปี ยิงไปไกลได้ ๗ โยชน์ ถ้า
ยิงลงไปแผ่นดินนั้น ลูกธนูเดินเป็นทางไปไกลได้โยชน์หนึ่ง ถ้ายิงไปในนาคพิภพ ก็อาจยังนาค
พิภพให้ยับย่อยเป็นจวนวิจวนไป มีอุปมาดุจดังว่าเท้าในกำมือ ถ้ายิงไปในน้ำน้ำก็เดือดเป็นคว้นพลุ่ง
ขึ้นมามีอุปมาดังคว้นเพลิง ลูกธนูอันเดินทางไปในน้ำนั้นไปไกลได้โยชน์หนึ่ง

^๗ อักษรวิพิมพ์ตามต้นฉบับ เรื่องท้าวมหาชมพู ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๒ หลวงภักขลักขณวิจารย์ พิมพ์
ในการกุศล เมื่อปีระกา พ.ศ. ๒๔๖๔.

“ อู๋สั ทูต กตวา เปเสสิ ” เจ้าชมพูดีราชกุมารนั้น เมื่อได้ผ่านพิภพแล้ว ก็ตรัสใช้ให้ ลูกธนูนั้นเป็นราชทูตเที่ยวไปในสกลชมพูทวีป ให้ไปหาท้าวพระยาทั้งปวงในสกลชมพูทวีปนั้นมาสู่ที่ เฝ้า ถ้าท้าวพระยาองค์ใดแข็งขัดอยู่มิได้มาสู่ที่เฝ้า ลูกธนูนั้นก็รื้อพระกรรมแห่งพระยาองค์นั้น แล้วก็นำพระยาองค์นั้นมาสู่สำนักแห่งเจ้าชมพูดี ตกว่าท้าวพระยาสามนต์ในสกลชมพูทวีปเกรงกลัวพระเดชพระคุณ สมเด็จพระเจ้าชมพูดียิ่งนัก

สมเด็จพระเจ้าชมพูดีนี้มีพระอรรคมาเหสีทรงพระนามชื่อว่า กาญจนราชเทวี “ ปณณรสี ทิวเส ” อยู่มาวันหนึ่งเป็นวันเพ็ญอุโบสถพระจันทร์ส่องแสงสว่างกระจ่างแจ้งในภากลางประเทศอากาศ สมเด็จพระเจ้าชมพูดีราชทอดพระเนตรเห็นปริมณฑลพระจันทร์ อันขึ้นมาในอากาศแล้วแลเดินเข้าไปใกล้ดาวนักขัตฤกษ์นั้น จึงทรงพระปริวิตกว่าดวงจันทร์นี้เป็นใหญ่กว่าดาว มีอุปมาดังตัวเราเป็นใหญ่กว่าพระยาทั้งร้อยเอ็ดพระองค์ ๆ นั้น มีอุปมาดังว่าหมู่ดาวนักขัตฤกษ์ พระจันทร์เทพบุตรเดินเข้าไปใกล้ดาวนักขัตฤกษ์นั้นโดยทางอากาศแลมีฉันทาตามากก็จะเข้าไปสู่สำนักแห่งพระยาทั้งร้อยเอ็ดพระองค์โดยทางนภาลอยประเทศเวหาส์ ให้เหมือนดังปริมณฑลพระจันทร์อันเข้าไปสู่ที่ใกล้แห่งดาวนักขัตฤกษ์นั้น สมเด็จพระเจ้าชมพูดี ทรงพระดำริหะนั้นแล้ว ก็สรวมสอดคลองพระบาทแก้วนมิโชติ อันมาแต่เขาวิบุลยบรรพตนั้นแล้ว ก็เหาะไปโดยทางครครณะอุลยประเทศ เทียวไปทอดพระเนตรดูพระยาทั้งร้อยเอ็ด คูบ้าน คูเมืองแห่งพระยาร้อยเอ็ดพระองค์แล้ว ก็นิวัตนาการกลับมาโดยทางนภาลอยประเทศอากาศ เสด็จมาถึงเมืองราชคฤห์ทอดพระเนตรเห็นยอดภูเขาศราพราสาท สมเด็จพระเจ้าพิมพิสาร ก็ทรงพระดำริหว่า “ ออ ปาสาโท ” ปราสาทนี้สูงนัก ใครหนอเป็นเจ้าของปราสาทอันนี้ ดำริหะนั้นแล้วก็ทรงพระพิโรธ ยกพระบาทขึ้นถีบเอายอดปราสาทของสมเด็จพระเจ้าพิมพิสาร ในกาลครั้งนี้

“ พุทธอุปาสกสส เตเชน ” ด้วยอำนาจพระบารมีของพระเจ้าพิมพิสาร เป็นพุทธอุปาสกคุณนั้นก็คุ้มครองรักษายอดปราสาทนั้นก็มิได้กัมปนาทหวาดหวั่นไหวจลาจล พระบาทแลพระชาณของพระเจ้าชมพูดีนั้นก็แตกทำลายโลหิตไหลอาบทั้งพระบาทได้ความลำบากเวทนา “ กิลมนโต กุชมนโต ” พระยาชมพูดีนั้นก็เร่งทรงพระพิโรธ จึงฟาดฟัน ยอดปราสาทนั้น ด้วยพระแสงขรรค์สำหรับราชาภิเศก “ พุทธานุภาเวน ” ด้วยอำนาจคุณแห่งสมเด็จพระพุทธเจ้าคุ้มครองรักษากรุงพิมพิสาร เทพยดาทั้งบันดาลให้ยอดปราสาทนั้นเป็นเหล็กเพชร เมื่อพระยาชมพูดีฟาดฟันในครั้งนั้นพระแสงขรรค์แห่งพระยาชมพูดี ก็บินย้อยยับไปสิ้นทั้งนั้น

“ โส กุชมนโต ” พระยาชมพูดีนั้น ชัดคั่นพระไทยนักทรงพระดำริหว่า แล้วก็แล้วไปเถิด ถ้าไปถึงที่อยู่แห่งกูแล้ว กูจะให้วิษครมาร้อยกรรมของพระยาผู้เป็นเจ้าของปราสาทนี้ นำไปสู่สำนักนี้ของกู “ อิติจินตตวา ” ครั้นทรงพระดำริหะนั้นแล้ว พระยาชมพูดี ก็เหาะไปสู่ที่อยู่แห่งพระองค์ ครั้นถึงจึงลงในที่เฉพาหน้าแห่งอำมาตย์ราชเสนาทั้งปวง แล้วก็กวัดแกว่งพระแสงขรรค์ ฯ

“ อเมจจา ตั ทิสวา ” อำมาตย์ทั้งหลายเห็นพระเจ้าชมพูดีกระทำการดั่งนั้นก็กราบทูลว่า ขอพระราชทานเหตุอะไรพระองค์จึงกระทำการอาการดั่งนี้ ฯ “ อมฺห กุชมิตถ ” พระองค์ทรงพระพิโรธแก่กระหม่อมฉันทั้งปวงนี้ถ้าประการใด กราบทูลพลาทางหมอบลงด้วยอูระเกรงกลัวพระบางมีพระเจ้าชมพูดีนั้น มีอุปมาดังมฤคชาติอันกลัวแก่สิงหนาทของพระยาไกรสรราชสีห์

สมเด็จพระเจ้าชมพูดีจึงมีพระโองการตรัสว่า “ อัย ตุมหน กุชณามิ ” เราหา ช้างโกรธ แก่ท่านทั้งปวงไม่ เราโกรธแก่ผู้อื่น ตรัสดังนี้แล้วก็ยกขึ้นซึ่งวิชศรีย้อมด้วยพิษนาคร วาจรนั้นไว้เหนือ พื้นแห่งพระหัตถ์ แล้วก็มีพระโองการตรัสว่า ดูกรวิชศร ท่านจงไปสู่เมืองราชคฤห์มหานคร ข้างบูรพทิศตะวันออกร้อยกิโลเมตรแห่งพระยาเจ้าเมืองนั้นนำมาสู่สำนักนี้แห่งเราบัดนี้ตรัสแล้วก็สละ วิษศรนั้นไป ฯ

“ สโร อาภาส คนตวา ” วิษศรนั้นก็เหาะลอยขึ้นไปในอากาศเวหาส์ มีอุปมาดัง พระยาครุฑ อันยกขึ้นซึ่งนาครกระทำอาการดุจดั่งว่ามีจิตรวินญาณ แผลร่องก้องสำเนียงสนั่น ดุจ หนึ่งว่าเสียงไกรสรราชสีห์ “ พิมพิสารสีส ภินทามิ อูร์ ผาเลมิ ” ญี่เป็นราชทูตแห่งสมเด็จพระเจ้า ชมพูดีราช กุจะทำลายเสียซึ่งสี่สะแห่งพระยาพิมพิสาร กุจะผ่าเสียซึ่งอูระแห่งพระพิมพิสาร ใครๆ อย่างมาอยู่ขวางหน้ากู เสียงวิษศรร้องอ้ออึงคะนิงมาในอากาศเวหาส์ ด้วยประการฉะนี้

“ ตทา พิมพิสารราชา ” พระเจ้าพิมพิสาร ครั้นได้ทรงสวนการเสียงวิษศรร้อง อ้อ อ้อ คึงมาในเวลาปัจจุบัน มาถึงยอดปราสาทแล้วแลพระหิมครมคร่ำ ชูคำรนอยู่ ณ ยอด ปราสาทปราสาทดั่งนั้น “ ฤตติสโต หุตวา ” สดุ้งตกพระทัยนักเสด็จออกจากพระนคร แต่ภายใน อรุณ เข้าไปสู่สำนักนี้สมเด็จพระมหากรุณาเสด็จอยู่ในเวฬุวันมหาวิหาร ถวายนมัสการสมเด็จพระ พุทธองค์เจ้าแล้ว ก็กราบทูลถามว่า “ ภาเต ภควา ” ข้าแต่พระสรเพ็ชญ์พุทธองค์ กระหม่อมฉัน ได้ยินเสียงคุกคามอ้ออึงคะนิงอยู่ในที่ยอดปราสาท จะเป็นเสียงอันใดพระพุทธเจ้าข้า ฯ จึงมี พระพุทธภูคาตรัสว่า ดูกรบพิตรพระราชสมภาร เสียงร้องอ้ออึงอยู่ที่ยอดปราสาทนั้น คือเสียงวิษศร แห่งพระยาชมพูดีอันเสวยสมบัติในเมืองปัญจาลราชรัฐ ช้างโกรธ แก่พระองค์ ไซ้ให้วิษศรมาจะให้ ร้อยกิโลเมตรแห่งบพิตรนำไปสู่ที่เฝ้าแห่งตน ฯ

“ ฤตติสโต หุตวา ” สมเด็จพระเจ้าพิมพิสารได้ทรงฟัง ก็ยิ่งสดุ้งตกพระทัย สทกสท้าน ยิ่งขึ้นกว่าเก่า จึงกราบทูลว่าพระพุทธเจ้าข้า กระหม่อมฉันนี้คิดอ่านเป็นประการใด จึงจะพ้นภัย ดูกรบพิตรพระราชสมภาร พระองค์อย่าไคเกร้าไปเลย ตถาคตจะช่วย เมื่อสมเด็จพระมหากรุณามี พระพุทธภูคาตรัสจําแนจรจายอยู่ด้วยกรุงพิมพิสารด้วยประการนี้ ฯ

ฝ่ายวิษศรนั้น ก็ยิ่งร้องก้องสนั่นดุจหนึ่งว่าเสียงฟ้าผ่า ว่าญี่เป็นทูตพระเจ้าชมพูดี จะ ตัดเอาสี่สะพระยาพิมพิสาร จะผูกพัน์เอาตัวพระยาพิมพิสารบัดเดี๋ยวนี “ สพเพ นาครา ” ฝ่าย ชาวพระนครทั้งปวง ได้ฟังเสียงวิษศรร้องก็ก้องดั่งนั้น ต่างคนต่างก็บังเกิดโสมหังสนั่นขนพองสยอง สดุ้งตกใจกลัว “ สโรพิมพิสารราชานํ อลภิตวา ” วิษศรนั้น เมื่อเข้าไปคั่นควาหา พระเจ้าพิมพิสารณ ภายในปราสาทปราสาทมิได้พบได้ปะพระเจ้าพิมพิสารณภายในปราสาทนั้นแล้ว วิษศรนั้นก็ทำลายเสีย ซึ่งกัมภูฉัตรของพระเจ้าพิมพิสารให้หักกระจัดกระจาย แล้วก็บ้ายหน้าเฉพาะต่อเวฬุวันมหาวิหารร้อง ก้องสนั่นมา “ ทูโรโต อาคตํ สโร ทิสวา ” สมเด็จพระมหากรุณา เมื่อทอดพระเนตรเห็นวิษศรร้อง ก้องมาแต่ไกล จึงมีพระพุทธภูคาตรัสแก่พระเจ้าพิมพิสารว่า ดูกรบพิตรพระราชสมภาร วิษศรมานี้ แล้ว วิษศรตามพระองค์มานี้แล้ว

สมเด็จพระเจ้าพิมพิสารทอดพระเนตรเล็งแลไป เห็นวิษศรครั้งนั้น “ สณฐาเรตุ อสกุโณ โต ” มีอาจดำรงทรงพระกายอยู่ได้เป็นปกติ พระกายนั้นห้วนไหว กราบทูลพระกรุณาว่า “ ภาเต

ภควา ” ข้าแต่สมเด็จพระพุทธองค์พระพุทเจ้าข้า ได้ทรงพระกรุณาโปรดเถิด ประทานชีวิตแก่
 กระหม่อมฉันด้วย สมเด็จพระเจ้าพิมพิสารกราบทูลพลาทางซบพระเศียรลงแทบพระบาทยุคล
 สมเด็จพระมหากรุณา “ ภควา ” องค์สมเด็จพระบรมโลกนารถศาสดาผู้ทรงสวัสดิโสภาคเป็นอันงาม
 เมื่อจะป้องกันเสียซึ่งไทยแห่งสมเด็จพระเจ้าพิมพิสารครั้งนั้น “ เออ จกั มาเปตวา ” พระองค์จึง
 นิมิตรจักรอันหนึ่ง ประกอบด้วยศักดาเดชาภาพเป็นอันมากแล้วก็มีพระพุทฎีกาตรัสว่า ดูรจักร
 ท่านจงไปนิมนา “ นิวาเรหิ ” ท่านจงป้องกัน กันทางห้ามปรามเสีย ซึ่งวิษครแห่งพระยาชมพูดี
 อย่าให้เข้ามาได้ในสถานที่นี้ ตรัสฉะนี้แล้วพระพุทองค์ก็ทิ้งจักรนั้นไป

“ พุทธจกโก เวหาส คณตวา ” พุทธจักรนั้นก็กระทำอิทธิฤทธิ์ไปในอากาศเวหาส
 กระทำการดุมีจิตรวิญญาน ร้องก้องด้วยศรัทธาเสียงเป็นอันดังว่า “ ชมพูบดีสัณนิทานิ ”

ก็จะตัดสี่พระยาชมพูดีเสียบัดนี้ ก็จะทำวิษครของพระยาชมพูดี ให้เป็นเถ้าไปบัด
 เดียวนี้ “ อิติ รวนโต ” พุทธจักรร้องฉะนี้แล้วก็ไล่หุวิษครของพระยาชมพูดี เสียงพุทธจักรไล่หุ
 ตวิษคร ณ ครั้งนั้นดังสนั่น มีอุปมาดุจดั่งว่าเสียงฟ้าฟาด ข้างอากาศนั้นเป็นหมอกเป็นควันไป
 มีอุปมาดุจเพลิงไหม้ทั่วทั้งสกลโลกธาตุ “ สโร ปราชิต หุตวา ” วิษครนั้น มีอาจต่อสู
 พุทธจักรนั้นได้ก็ถึงซึ่งปราไชยพ่ายแพ้หนีไป พุทธจักรนั้นก็ประชิดไล่ติดตามวิษครไป กราบเท้าถึง
 เมืองอุดรปัญจาลธานี วิษครนั้นหนีเข้าอยู่ในยอดบราลีปราสาทปราสาทแล้ว พุทธจักรจึงกลับมา

“ ชมพูบดี ตํ ทิสวา ” พระยาชมพูดีเห็นวิษครแพ้แต่อำนาจจักร หนีมา ณ ครั้งนั้น
 เสียพระทัยนัก ประหนึ่งสรพิษอันบุตคลถอนเขี้ยวเสียแล้ว ท้าวเธอจึงสอดฉลอง พระบาทแก้ว
 มณีโชติอันมาแต่เขาวิบุลยบรรพตนั้นแล้วขว้างไป จึงตรัสว่าดูกรฉลองพระบาท ท่านจงไปอย่าช้า ไป
 ผูกพันท้าวพระยาพิมพิสารได้แล้ว จงนำมาส่งสำนักนี้เรา เมื่อพระเจ้าชมพูดีตรัสสั่งฉะนี้ ฉลองพระ
 บาทแก้วมณีโชติทั้งคู่นั้นก็กลับกลายเป็นนาคราชทั้งสอง แต่ละตัว ๆ มีสี่สัได้อ้อยหนึ่ง นาคราชทั้ง
 สองนั้นเลิกฟงพานได้ละโกฏี ๆ แล้วก็พันพิษเป็นควันกลมกลบตลบไปประหนึ่งควันเพลิงในนรก “
 นาคราภิมุขา ” เฉพาะหน้าสู่เมืองราชคฤห์ บัดเดียวใจก็บรรลู่ถึงพระนครราชคฤห์

ครั้นถึงจึงเข้าไปในพระราชวังขึ้นสู่ปราสาทเข้าไปสู่ที่ตั้งแห่งราชบัลลังก์ มิได้พบ
 พระเจ้าพิมพิสารณสถานที่นั้นนาคราชทั้งสองนั้น จึงทำลายเสียซึ่งบัลลังก์ให้หัก กระจัดกระจาย
 เรี่ยรายแล้ว ก็บ่ายหน้าเฉพาะต่อเวฬุวันมหาวิหาร เล่นออกไปด้วยกำลังอันเร็ว “ ภควา อาคเต
 ทิสวา ” สมเด็จพระผู้มีพระพุทฎีกาตรัสแก่พระเจ้าพิมพิสารว่าดูกรบพิตร พระราชสมภาร นาคราช
 ทั้งสองอันมานอนเป็นฆ่าศึกแก่พระองค์ มาเพื่อประทุษร้ายแก่พระองค์ในกาลบัดนี้

“ เต ทิสวา ” พระเจ้าพิมพิสาร ทอดพระเนตรไปเห็นนาคราชทั้งสองกระทำอิทธิฤทธิ์
 ติดตามออกมาครั้งนั้น ก็สดุ้งตกพระทัยหมอบลงด้วยอุระแทบใกล้พระบาทสมเด็จพระบรมโลกนารถ
 ศาสดา “ ภควา ” สมเด็จพระผู้มีพระภาคก็ตรัสเล่าโลมว่า “ มาภายิมหาราช ” ดูกรบพิตรพระราช
 สมภาร พระองค์อย่ากลัว พระองค์อย่าตกพระทัย ตรัสฉะนี้แล้วสมเด็จพระมหากรูณาก็กระทำ
 อิทธิฤทธิ์นฤมิตรซึ่งพระยาครุฑ อันใหญ่หลวง ทรงมหิทธิศักดามีเศียร ได้พันเศียรมีปีกได้แสนปีก
 ครั้นแล้วพระพุทองค์ก็ปล่อยไป

“ โส อากาเสน อุปติตวา ” พระยาครุฑนั้นก็บินขึ้นยังอากาศเวหาส์มีเสียงปีก อันดัง ประหนึ่งเสียงสายฟ้าฟาด บินโผผาถาแตกไปดุจเพลิงประโลยกัลป์ บันลือด้วยสำเนียงเสียงสนั่นว่า กุจะทำลายเสียซึ่งสี่สะแห่งนาคราชทั้งสอง จะเป็นอาหารแห่งภูบัตน์ ร้องกึกก้องดังนี้แล้ว พระยาครุฑก็โผลง เพื่อจะโฉบฉวยคาบคั่นเอานาคราชทั้งสองไปกินเป็นอาหารฯ นาคราชทั้งสอง มีอาจต่อสู้ อิทธิฤทธิ์แห่งพระยาครุฑนั้นได้ สดุ้งตกใจกลัวนักมีอาจทรงกายอยู่ได้ ก็ชำแรกแทรก ลงไปในพื้นแผ่นดินแล้วก็ประลาศหนีไปสู่สำนักนี้แห่งพระเจ้าชมพูบดี

พระเจ้าชมพูบดีเห็นฉลองพระบาทแห่งอาตมา พ่ายแพ้หนีมาครั้งนั้นเศร้า เสียหน้าตา พระทัยนัก มีอุปมาดุจดั่งว่าแขนขวาแขนซ้ายเท้าซ้ายขวานั้น ขาดไปสิ้นแล้ว สอดพระทัยยิ่งนัก เหตุว่าเห็นฤทธิ์ของตนมิได้ประสิทธิ์เหมือนแต่ก่อน ๆ

“ กรุณาธิโก ” ฝ่ายองค์สมเด็จพระมหากุรุณา ผู้เป็นที่เฉลิมแห่งนักปราชญ์ทั้งหลายใน มณฑลแห่งไตรภพ พระพุทธองค์ทรงอาวัชนาการพิจารณาเห็นว่า พระเจ้าชมพูบดีนั้น มีวาสนาปัญญาบารมีแก่กล้า จะได้สำเร็จแก่พระอรหรรตผล จึงมีพระพุทธานุญาตรัสเรียกสมเด็จพระนทราลงมาจากดาวดึงษ์พิภพแล้ว มีพระพุทธานุญาตรัสสั่งว่า ดุกระสมเด็จพระอมรินทราธิราช บพิตรจง แปลงเพศเป็นราชทูตแล้วจงไปยังสำนักนี้ของพระเจ้าชมพูบดีว่าแก่พระเจ้าชมพูบดี ว่า บัดนี้สมเด็จพระเจ้าราชาธิราชตรัสใช้ให้เรามาหาตัวบพิตรไปยังที่เฝ้า ถ้าบพิตรไปยังที่เฝ้าสมเด็จพระเจ้าราชาธิราชแล้ว ชีวิตของบพิตรก็จะรอดอยู่คั่นคง ถ้าบพิตรขัดขวางอยู่ไม่ไป ชีวิตของบพิตรก็จะพินาศประลัย ด้วยอำนาจของสมเด็จพระเจ้าราชาธิราชเป็นอันแท้ ดุกระสมเด็จพระอมรินทราธิราช บพิตรจงไปว่าแก่พระเจ้าชมพูบดีดังตลาคตรัสละนี้

สมเด็จพระอมรินทราธิราช รับพระพุทธานุญาตแล้ว ก็นฤมิตรเพศเป็นราชทูตไปยังเมืองปัญจาลราชย์ แปลงรัศมีโอภาสสว่างทั่วไปทั้งพระนคร มีอุปมาดังสุริยเทพบุตรเมื่อแรกอุทัยประดิษฐานอยู่ เฉพาะพระภักตรพระเจ้าชมพูบดี และอำมาตย์แสนหนึ่ง อันอยู่ในที่เฝ้าของพระเจ้าชมพูบดีนั้นแล้วก็มีเทวบัญชาตรัสว่า ดุกระชมพูบดีทำไมท่านนี้สำคัญว่าตัวใหญ่ลือ ไม่มีผู้เสมอแล้วลือ ท่านจึงมิได้ตกแต่งเครื่องราชบรรณาการไปถวายบังคมพระบาทสมเด็จพระเจ้าราชาธิราชเจ้านายของเรา ดุกระพระเจ้าชมพูบดี ตัวของท่านนี้เป็นพระยาอันเศร้าหมอง มีอุปมาดังพรานเนื้อที่ยาวฆ่าเนื้อในป่า “ กสุมา อคนตวา ” เหตุอะไรที่ท่านจึงมิได้ไปสู่ที่เฝ้าสมเด็จพระเจ้าราชาธิราชมาตั้งเนื้อตั้งตัวว่าตัวเป็นใหญ่อยู่ฉะนี้ ด้วยเหตุผลอันใดนี้แน่พระยาชมพูบดี “ อหิ พุโต ” ตัวของเรานี้เป็นราชทูตแห่งสมเด็จพระเจ้าราชาธิราช สมเด็จพระเจ้าราชาธิราชใช้ให้เรามาหาตัวท่าน ท่านเร่งไปสู่ที่เฝ้าอย่าช้า ถ้าท่านมิไปพระเจ้าราชาธิราชจะทรงพระพิโรธ

สมเด็จพระเจ้าชมพูบดีได้ทรงฟังเทวบัญชาดังนั้นมีพระทัยกำปนาทหวาดหวั่นไหวทรงพระดำริห์ว่า บุคคลผู้รู้รูปโฉมงามนงามหนา รัศมีศรีสรภัก์รุ่งเรือง มีอุปมาดุจ พระสุริยเทพบุตรเมื่อแรกอุทัย บุคคลผู้เห็นทีจะประเสริฐกว่าเราเป็นแท้ ทรงพระดำริห์ฉะนี้แล้ว เมื่อจะตอบแก่ราชทูตโดยอันควรแก่อัชฌาไศรยแห่งพระองค์จึงมีโอองการตรัสว่า ดุกระราชทูต อันธรรมาบุคลที่เขาเป็นราชทูต จำพูลพระราชาส่นเห็นปานดังตัวท่านฉะนี้เขาย่อม จะประพฤติด่อนน้อม ประกอบด้วยปัญญาฉลาดในการที่จะกระทำปฏิสันถาร เขายกอัญชลีกรประนมถวายบังคมแล้ว เขาก็กราบทูล

แจ้งประพุดิข่าวสาส์นที่ตนนำมา อันนี้แลธรรดาประเพณีของราชทูต ก็ตัวของท่านนี้ ตั้งตัวว่าเป็นราชทูตแล้ว เหตุไฉนจึงไม่รู้จักซึ่งวัตรประเพณี สำหรับราชทูตเล่า

ดูกรบพิตรพระราชสมภาร วัตรประเพณีสำหรับราชทูตนั้น เรารู้อยู่แล้ว แต่ทว่าที่ควรจะเคารพนั้นมีอยู่ ซึ่งจะไปเที่ยวไหว้เที่ยวเคารพทั่วไบนั้นหาควรแก่ราชทูต ไม่อันธรรมาเป็นราชทูตแล้วเขาก็ดูการเห็นควรจะเคารพเขาจึงเคารพ เห็นควรจะไหว้เขาจึงไหว้ แลพระยาอันมียศศักดิ์น้อยเป็นพระยาบ้านนอกฤทธิเดชมิได้ประสิทธิ์ เห็นปานดังบพิตรฉะนี้ หากควรที่เราจะกระทำเคารพนบนอบไม่ หากควรที่เราจะปฏิสนธิฐานไม่ เหตุฉะนี้เราจึงไม่ถวายบังคมพระองค์ท่าน

สมเด็จพระเจ้าชมพุดิได้ทรงฟังราชทูตตอบดังนั้น ก็ทรงพระพิโรธว่า เรานี้เป็นใหญ่ในสกลชมพูทวีป หาผู้จะเสมอมิได้เหตุไฉนท่านจึงมาว่ากล่าวฉะนี้ พระเจ้าชมพุดิลุกขึ้นจากอาสน์แล้ว พระหัตถ์ฉวยเอาวิษครขว้างไปจะให้ร้อยกรรมแห่งราชทูต ในกาลครั้งนั้น “ ราชทูโต เอกิ มาเปตวา ” ฝ่ายว่าราชทูตนั้นก็กระทำอิทธิฤทธิ์นิมิตจรจันหนึ่ง แล้วก็ขว้างมา จักรนั้นก็ตีสักน่าวิษครนั้นไว้ เสียงวิษครกับเสียงจักรตีรันกันครั้งนั้น ดังสนั่นมีอุปมาดุจสายฟ้าฟาดได้ร้อยที อานุภาพแห่งจักรนั้นกล้าหาญเชี่ยวชาญยิ่งนัก

วิษครมีอานุภาพทนทานแก่อานุภาพจักรนั้นได้ ก็ถึงแก่ปราไชยพ่ายแพ้หนีเข้าอยู่ในพุ่มไม้อันหนึ่ง จักรนั้นก็ปล่องรัศมีเป็นเปลวไฟไล่ติดตามเผาซึ่งพุ่มไม้อันนั้น วิษครมีอานุภาพทนทานในสถานที่นั้นได้ออกจากพุ่มไม้แล้วก็ชำแรกแทรกลงไปบนแผ่นดิน จักรก็ไล่เผาติดตามไปในแผ่นดิน วิษครนั้นมิอาจอยู่ในแผ่นดินได้ ก็หนีไปในน้ำ จักรก็ไล่เผาติดตามไปในน้ำ วิษครหนีไปในอากาศจักรก็ติดตามไปในอากาศ วิษครหนีเข้าไปในภูเขา จักรก็ติดตามไปในภูเขา วิษครหนีไปในสถานที่ใด ๆ ที่อนั้นนั้นก็ไหม้เป็นเถ้าเป็นจุณไปด้วยอานุภาพจักรนั้น เมื่อหนีจักรไปในที่ทั้งปวงมิได้พ้นแล้วภายหลังก็กลับเข้าแล่งของพระเจ้าชมพุดิ ๆ เห็นจักรไล่ติดตามใกล้เข้ามา ก็มีอาจทรงแสงธนูไว้ได้ทั้งแสงธนูลงเสีย แล้วก็วิ่งหนีออกไปไกลจากประเทศที่นั้น จักรนั้นติดตามวิษครมาทันก็ทุบต่อยวิษคร เผาวิษครเพลิงไหม้ช่วงโชติขึ้นในปราสาทปราสาท อำมาตย์ทั้งหลาย แสนหนึ่งนั้น ต่างคนต่างก็เล่นหนีเปลวอัคคีอันบังเกิดด้วยอานุภาพจักรนั้น สว่างไปทั่วทั้งพระนคร

“ สพเพ ชนา ” มหาชนทั้งปวงนั้น ต่างคนต่างก็ร้องด้วยศรัทธาสำเนียงเสียงอันดัง สมเด็จพระเจ้าชมพุดิจึงมีพระราชโองการตรัสว่า ดูกรราชทูต ท่านนี้หยาบข้ากล้าแข่งนักหนา เจ้าใช้ให้หาตัวต่างหาก เหตุไรท่านจึงมาเผาพระนครของเรา “ มหาราช ” ข้าแต่บพิตรพระราชสมภาร เหตุไฉนพระองค์จึงมาตรัสฉะนี้เล่า พระองค์ก็ถือว่าพระองค์เป็นใหญ่แล้ว เหตุไฉนพระองค์จึงย่อท้อสดุ้งตกพระทัยกลัวแก่สงครามเล่า ถ้าฤทธิ์ของพระองค์มีพระองค์ก็เร่งสำแดงไป ข้าพเจ้าจะขอดูฤทธิ์ของพระองค์ ฝ่ายข้าพเจ้านี้เล่าก็จะสำแดงฤทธิ์ให้พระองค์เห็นเราอย่า ย่อท้อกัน จึงมีพระโองการตรัสว่า ดูกรราชทูต ฤทธิ์ของท่านนั้นเราเห็นแล้ว ท่านจงดับ เปลวเพลิงเสียเถิด สมเด็จพระเจ้ารินทราตรัสรับว่า สาธุแล้วก็ใช้ให้จักรนั้นดับเปลวเพลิงก็ดับลงทันใด ปราสาทปราสาทแลสรรพสิ่งทั้งปวงบรรดาที่เพลิงไหม้นั้น ก็คงคืนดีเป็นปรกติด้วยอานุภาพของสมเด็จพระเจ้ารินทรา สมเด็จพระเจ้าชมพุดิ เมื่อแพ้ฤทธิ์ราชทูตครั้งนั้น บังเกิดทุกข์โศกเป็นกำลังนักหนา ทรงพระดำริหัดฉะนี้แล้ว ก็ยังสลดรทพระทัยนั้นนักหนา ฝ่ายสมเด็จพระเจ้ารินทรา ผู้แปลงเพศเป็นราชทูต จึงมีเทวบัญชาตรัสว่า ดูกรชมพุดิเชิญบพิตรมาเถิดมาเราจะไปยังที่เฝ้าพระเจ้าราชาธิราชด้วยกัน

ดูกรราชทูตเราหาไปไม่ เจ้าของท่านประเสริฐกว่าเราฤา เป็นใหญ่กว่าเราอีกฤา ดูกรชมพู บัดนี้สมเด็จพระเจ้าราชาธิราชเจ้าของเรา ประเสริฐกว่าท้าวพระยาทั้งปวง มีอุปมาดังพระยา ไกรสรสิงหาราชอันประเสริฐกว่าหม่อมฤๅชาติทั้งปวง อันบพิตรจะตั้งอหังการมมังการอยู่จะนี้หาได้ไม่ ถ้าบพิตรขัดขวางอยู่มิได้ไปนาที่แลพระนครจะไหม้ยับยู่เป็นผุยผงด้วยอำนาจจักรแห่งเราเนื่อบพิตร พระนครของบพิตรนี้ น้อยนักน้อยหนา นีหากว่าชนทั้งปวงยังมิได้เห็นพระมหานครแห่งสมเด็จพระ เจ้าราชาธิราช ถ้าชนทั้งปวงได้เห็นพระนครอันประเสริฐ เป็นที่อยู่แห่งสมเด็จพระเจ้าราชาธิราชนั้น แล้ว ใครเลยเขาจะอยู่ในพระนครอันนี้เชียวบพิตรมาเถิด มาเราจะไปเยี่ยมชมพระนครอันใหญ่ ที่อยู่ สมเด็จพระเจ้าราชาธิราชนั้นด้วยกัน

พระยาชมพูดีจึงตรัสว่า ดูกรราชทูตท่านอย่าพักพักกล่าวเราเลย เราหาไปไม่ เรา เป็นใหญ่ในสกลชมพูทวีปไม่มีผู้เสมอ เราจะไปนั้นต้องการอะไร สมเด็จพระอมรินทรธิราช จึงคึกคึกว่า ดูกรพระยาผู้เศร้าหมอง พระยาประเทศราช ท่านอย่าตั้งตัวเป็นใหญ่นักเลย ลูกขึ้นไว ๆ ไปเร็ว ๆ เถิด ถ้าท่านขัดขวางมิไปสันทาน จะได้ความละอายบัดเดี๋ยวนี้อะไรหาช้าไม่ ตรัสแล้วก็ทิ้งจักรนั้นไปด้วย ฉับพลัน จักรนั้นก็เข้าติดพันพระบาทแห่งพระเจ้าชมพูดีราชแล้ว ก็ร้องด้วยศรัทธาเสียงอันดัง ว่า “ อุภูริ อุภูริ ” ท่านจงลุกขึ้น ๆ ร้องฉะนี้แล้ว จักรนั้นก็คร่าเท้าแห่งพระเจ้าชมพูดีออกมา จนพระเจ้าชมพูดีตกลงจากพระแท่นทองในกาล ครั้นนั้น

พระเจ้าชมพูดีได้รับความละอายแก่อำมาตย์ทั้งหลายแสนหนึ่งนั้นเป็นพันวิสัย มีอาจต่อสู้ได้ ก็ขับพระเศียรหลุดร่วงลงในสถานที่นั้น ๆ จักรนั้นก็ลากไปมิให้ค้างอยู่ได้อำมาตย์ราช เสวกทั้งปวงนั้น ช่วยกันเข้าช่วยพระมหากษัตริย์ บางคนจับพระหัตถ์ บางคนจับพระบาท บางคนจับท่ามกลางพระองค์ ช่วยกันยื้อยุดุดพระมหากษัตริย์ไว้ ก็มีอาจอุ้มไว้ได้ จักรนั้นลากพระ เจ้าชมพูดีออกไปจากปราสาท กำหนดแต่บัลลังก์ที่เสด็จนั่งนั้นออกไปไกลได้อุศกหนึ่ง คือ เส้นหนึ่งกับ ๑๕ วา

พระเจ้าชมพูดีได้รับความลำบากเวทนานักหนา ผิวหนังในที่อันจักรคร่านั้นขาด โลหิตไหล อาบลงโถมพระบาท มีอาจชิงชิงตั้งอิสระอยู่ได้ จึงตรัสแก่สมเด็จพระอมรินทราว่า ท่านจงรอท่าเราสัก วันหนึ่งเถิด เราจะขอทูลอยู่จัดแจงรื้อพลสักวันหนึ่งก่อน เวลารุ่งพຸ່ງนี้เข้าเราจึงจะไปยังสำนักของ พระเจ้าราชาธิราช ดูกรบพิตรพระองค์จะทูลอยู่สักวันหนึ่ง เราก็จะยอมให้อยู่ แต่ทว่าบพิตรอย่า ลวงเรา เวลาพຸ່ງนี้เข้าบพิตรไปให้ได้ ถ้าบพิตรมิได้ไป ทำให้เราต้องกลับมาหาท่านเล่าใช้ เราจะให้ จักรของเราตัดพระบาทแห่งบพิตรเสียในเวลาพຸ່ງนี้เข้า ตรัสคึกคึกฉะนี้แล้วสมเด็จพระอมรินทราธิราชก็ กลับมาราบทูล แจ้งประพตติเหตุทั้งปวงแก่สมเด็จพระมหากษัตริย์

ครั้นนั้นสมเด็จพระผู้มีพระภาคทรงพระดำริห์ว่า แท้จริงสมัยอันพระตถาคตมานพระ เจ้าชมพูดีนี้ เป็นมหาสมัยสมควรที่พระตถาคตจะให้เทวบุตร เทวธิดา อินท พรหม แลคนธรรพ์ สุบรรณ นาคทั้งหลายมาประชุมให้พร้อมเพรียงกัน ทรงดำริห์ฉะนี้แล้ว ก็มีพระพุทธานุญาตตรัสเรียก พระยาภานุราชาให้ขึ้นมาทั้งบุตรภรรยาทั้งปวงแล้ว ก็มีพระพุทธานุญาตตรัสสั่งว่าดูกรพระยาภานุ ราชา ท่านจงไปนิมนต์แม่น้ำอันใหญ่แล้ว จงตั้งตลาดทางน้ำทางบกในประเทศมรรคาที่ท้าวชมพู บดีจะมาสู่สำนักแห่งพระตถาคตในกาลครั้งนี้ ฯ

พระยาภาณุราชาฯรับพระพุทธรูปแล้วก็ไปนิมิต ซึ่งแม่น้ำอันใหญ่ในประเทศ ที่ใกล้มรรคา ที่สมเด็จพระเจ้าชมพุดีราชจะเสด็จมานั้น “ สหสสนาว มาเปตวา ” แล้วก็นิมิตรซึ่งเรือทั้งหลายพันหนึ่งงามวิจิตรบรรจงต่าง ๆ เป็นต้นว่าเรือเงินพายทองพายเงิน เรือทองเรือแก้วมณี พายแก้วมุกดา เรือแก้ววิเชียร พายแก้วอินทนิล เรือแก้วอินทนิลพายแก้ววิเชียร เรือแก้วเจ็ดประการพายแก้วเจ็ดประการ สินค้าในเรือนั้น แต่ล้นแล้วไปด้วยเครื่องทิพย์ทุกสิ่งสรรพ มีครบในท้องตลาดนั้น นางนาคักญญาทั้งหลายที่จำแลงกายเป็นแม่ค้าลงค้าขายในเรือนั้นเล่าแต่ละคน ๆ รูปโฉมงามยิ่งนัก

พระนางวิมลาราชเทวีผู้เป็นพระอัครมเหสี พระยาภาณุราชนั้น เป็นแม่ค้าใหญ่ได้จัดแจงตลาดข้างท้องน้ำ ฝ่ายข้างตลาดบกนั้น พระยาภาณุราชได้จัดแจงร้านตลาด ทั้งหลายนั้นตั้งสองฟากข้างมรรคา ที่สมเด็จพระเจ้าชมพุดีราชเสด็จมานั้น สิ่งของในร้าน ตลาดน้ำสารพันจะมีทุกสิ่งทุกประการ แต่ล้นแล้วไปด้วยเครื่องทิพย์เห็นแล้วใครเลยจะมีปลื้มอกปลื้มใจ ใครเลยจะมีพิศวงงงงวย จะดูร้านตลาดเล่าก็งามวิจิตรไปด้วยแก้วแลทอง จะดูของที่ร้านเล่าก็ควรจะจับเอาซึ่งน้ำใจ จะดูแม่ค้าที่นั่นร้านนั้นเล่าแต่ล้นเพชริดามีนางสุชาดาเป็นต้น งามดังหนึ่งจะทำขวัญตา ฯ

“ ภควา ” ฝ่ายองค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคย์เจ้ากระทำอิทธิฤทธิ์ บันดาลให้ เวฬุวันมหาวิหารนั้น เป็นพระนครอันใหญ่หลวงประกอบด้วย กำแพงถึงเจ็ดชั้น กำแพงเพชรชั้นในนั้นแล้วไปด้วยทองสูงได้ ๑๘ คอก พื้นภูมิภาคนั้นแล้วไปด้วยแก้วผลึก กำแพงถัดออกมาชั้นสองนั้นแล้วไปด้วยแก้วผลึก พื้นภูมิภาคนั้นแล้วไปด้วยทอง กำแพงถัดออกมาชั้น ๓ นั้นแล้วไปด้วยแก้วมณี พื้นภูมิภาคนั้นแล้วไปด้วยแก้วแดง กำแพงถัดออกมาชั้น ๔ นั้นแล้วไปด้วย แก้วลาย พื้นภูมิภาคนั้นแล้วไปด้วยแก้ววิเชียร กำแพงถัดออกมาชั้นห้าแล้วไปด้วยเหล็ก พื้นภูมิภาคนั้นแล้วไปด้วยทองแดง กำแพงถัดออกมาชั้นหกนั้นแล้วไปด้วยทองแดง พื้นภูมิภาคนั้นแล้วไปด้วยทองเหลือง กำแพงถัดออกมาชั้นเจ็ดนั้นแล้วไปด้วยทองเหลือง พื้นภูมิภาคนั้นแล้วไปด้วยหิงคุชาติ สมเด็จพระบรมโลกนาถ ตรัสเรียกพระยาครุฑกับทั้งบุตรภรรยามาแล้ว ก็ให้พระยาครุฑนั้นถือเพศเป็นนายช่างทองตั้งโรงทองภายนอกพระนคร แล้วให้ตั้งสิ่งของรูปพรรณต่าง ๆ นั้น ได้สำเร็จทุกสิ่งทุกประการ ฯ

“ ฉทนตคณา อสิติสหสสนาคา ” ครั้นนั้นหมู่ช่างทั้งหลายอันเกิดในตระกูลฉัตถันต์คณาได้แปดหมื่น ก็เหาะมาแต่พระหิมพานต์มาประดิษฐานอยู่ในโรงช่างอันเป็นมงคล อันสมเด็จพระพุทธพลสัมมาสัมพุทธเจ้าณมิตรไว้ ฯ

“ พลาหกาทโย อสสา ” อันว่าม้าทั้งหลายมีม้าพลาหกเป็นต้นนั้นเล่า ก็เหาะมาแต่ป่าพระหิมพานต์มาอยู่ในโรงม้าอันเป็นมงคล “ กรวิภาทโย สกุณา ” นกทั้งหลายมีนกการเวกเป็นต้นก็มาร่ำร้องถวายเสียงไพเราะเสนาสั่น ไซ้แต่เท่านั้น “ สุวคณา ” หมู่นกแขกเต้าทั้งหลาย ก็คาบเอาดวงดอกบุปผชาติ อันมีกลิ่นหอมต่าง ๆ มาเรียรายโปรยปรายลงไว้ให้หอมฟุ้งจรจรระหลบ กลบกลิ่นไปทั่วทั้งพระนครภารา

“ กิณรีกิณรา ” ผูกิณรีกิณรคนธรรพ์ทั้งหลาย ก็ชวนกันมาขับร้องรำฟ้อนประโคมตรัสเครื่องทิพย์ดุริยางค์ดนตรีอันมีองค์ต่าง ๆ เสียงกระครกก็ก้อง ควรจะนำมา ซึ่งความชื่นชมโสมนัสยินดีปรีดา

“ ภควา ” สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อพระองค์ณัฏฐิตพระนครแล้ว จึงณัฏฐิตวิมานทองนับได้ถึงแสนวิมาน แลพระมหาปราสาทอันสมเด็จพระศาสดาเสด็จอยู่นั้น ประดิษฐานอยู่ในท่ามกลางแห่งวิมานทั้งปวง พระมหาปราสาทนั้นสูงกว่า มีพื้นนั้นนับได้ถึงพันชั้นแล้วไปด้วยแก้วเจ็ดประการ แวดล้อมไปด้วยระเบียบแห่งแก้วไพฑูริยระเบียบพรวนแลกระดิ่ง ระเบียบเสวตรฉัตรชั้นใหญ่ชั้นน้อย ประดับไปเป็นทองเป็นแก้วเป็นลั่นเป็นชั้น

ฝ่ายสมเด็จพระพุทธองค์เจ้านั้นณัฏฐิตพระบวรกายเป็นบรมกษัตริย์ทรงพระรูปพระโณมงามดุจดั่งว่าท้าวมหาพรหมเสด็จสถิตย์อยู่เหนือรัตนบัลลังก์ภายในพระมหาปราสาท มีนางราชกัลยาอันทรงรูปโฉมอันอุดมนั้นเฝ้าอยู่เบื้องซ้ายเบื้องขวาเบื้องพระปฤษฎางค์นั้น ท้าวมหาพรหมถือทิพย์เสวตรฉัตร ลำดับท้าวมหาพรหมออกไปนั้น ถึงหมู่คนธรรพ์ทั้งหลาย แสนหนึ่ง อันเป็นชาวพนักงานดุริยางค์ดนตรี ไซ้จะมีแต่แสนเดียวเท่านั้นหามิได้คนธรรพ์ทั้งหลายอันถือเพศเป็นชาวดุริยางค์ดนตรี จับประจำการอยู่ข้างหน้าก็แสนหนึ่ง

“ ตโต ปริ ” ถัดนั้นจึงถึงพระราหูผู้มีอายุ พระราหูนั้นเอาเพศเป็นขุนคลังผู้ใหญ่ มีอาการดุจดั่งว่าขุนคลังแก้วแห่งสมเด็จพระจักรพรรดิราชา พระมหากบิลเณร กับทั้งบริวารนั้น เอาเพศเป็นชาวพนักงานรักษาพระราชทรัพย์ทั้งปวง “ ตโต ปริ ” เบื้องหน้าแต่นั้น จึงถึงสาวกหมื่นหกพันเอาเพศเป็นพระยาประเทศราชนั่งสนทนากันอยู่โดยอันควรแก่อัชฌาไศรยของตน “ ตโต ปริ ” เบื้องหน้าแต่นั้น จึงถึงพระอาทิตย์แลพระจันทร์ อันถือเพศเป็นนายทวาร เฝ้าพระทวารเบื้องซ้ายเบื้องขวา

“ เภฏฐาโสปาณ ” ในที่ใกล้เชิงพระอัฒจันทร์เบื้องหน้านั้น นางเทพธิดาทั้งหลายอันเป็นอรรคมเหสีแห่งอากาศ จารินีเทวบุตรทั้งปวงนั้น ถือเพศเป็นนางช่างเก็บช่างปักช่างทูกช่างสตีง กระทำการทูกการสตีงการเก็บ การปักการร้อยการกรองเป็นเหล่า ๆ กัน ตกกว่านางทั้งหลายนั้น กระทำการอยู่เหนือพื้นอันแล้วไปด้วยแก้วผลึกภายในกำแพงทอง

“ ทวีสุ ปสเสสุ ” สองกราบข้างกำแพงแก้วผลึก ที่อยู่ถัดออกมาชั้นสองนั้นเล่า มีเสนากุญชรพิทักษ์รักษาอยู่นั้น คนนาได้แสนหนึ่ง เเสนากุญชรทั้งหลายอยู่ในพื้นอันแล้วไปด้วยทอง

“ ทวีสุ ปสเสสุ ” สองกราบข้างกำแพงแก้วผลึกที่อยู่ถัดออกมาชั้นสามนั้นเล่า มีเสนาม้าสินธพชาติรักษาอยู่ได้แสนหนึ่งเสนาม้าทั้งหลายนั้น อยู่ในพื้นอันแล้วไปด้วยแก้วแดง “ ทวีสุ ปสเสสุ ” สองกราบข้างกำแพงแก้วผลึก ที่อยู่ชั้นสี่นั้นเล่ามีเสนารถทั้งหลายพิทักษ์รักษาอยู่ ชั้นนั้นก็คนนาได้แสนหนึ่ง ตกกว่าเสนารถทั้งหลายอยู่ในพื้นอันแล้วไปด้วยแก้ววิเชียร

“ ทวีสุ ปสเสสุ ” สองกราบข้างกำแพงแห่งชั้นห้านี้เล่ามีเสนามังกรเฝ้าอยู่ได้แสนหนึ่งเสนามังกรเหล่านี้ อยู่ในพื้นอันแล้วไปด้วยทองแดง “ ทวีสุ ปสเสสุ ” สองกราบข้างกำแพงทองแดงชั้นหกนั้นเล่า ก็มีเสนารักษาอยู่แสนหนึ่ง เเสนทั้งหลายเหล่านี้แต่ล้วนหม่อมเกราธถือสาตรา ยืนอยู่เหนือพื้นอันแล้วไปด้วยทองเหลือง ถัดออกมาชั้นเจ็ดนั้นถึงกำแพงทองเหลืองสองกราบข้าง

กำแพงทองเหลืองนั้น มีเสนาดาบโล่เท้าอยู่เหนือพื้นอันแล้วไปด้วยทองเหลือง ถัดออกมาชั้นเจ็ดนั้น ถึงกำแพงทองเหลืองสองกราบข้างกำแพงทองเหลืองนั้น มีเสนาดาบโล่เท้าอยู่เหนือพื้นแล้วไปด้วยหิงคุชาตินั้น ก็คณนาได้แสนหนึ่งเหมือนกันภายนอกกำแพงเป็น กำแพงเจ็ดชั้น ก็มีเสนาพิทักษ์รักษาอยู่เป็นอันมากกว่ามาก

“ ทกขิณปสุเส สาริบุตรตเถโร ” พระสาริบุตรเถระเจ้าผู้มีอายุนั้น ถือเพศเป็นเสนาบดีผู้ใหญ่ มีบริวารแวดล้อมนั้นแสนหมื่นประดิษฐานอยู่ในข้างเบื้องขวาแห่งมรรคาหนทางที่พระเจ้าชมพูบดีเสด็จมานั้น

“ วามปสุเส โมคคัลลาน ” พระมหาโมคคัลลานเถระเจ้านี้อยู่ในเบื้องซ้าย พระโมคคัลลานนั้น ก็ถือนุเทศเป็นเสนาบดีผู้ใหญ่ มีบริวารแวดล้อมนั้นก็คณนาได้แสนหนึ่งเหมือนกัน “ ตสฺสพหิ ” ภายนอกพระอรุณศาวกทั้งสองออกไปนั้น จึงถึงหมู่พรหมทั้งหลาย อันถือนุเทศ เป็นช่างทอง ภิริยาว่าหมู่พรหมกับครุฑนั้นถือนุเทศเป็นนายช่างทองเหมือนกัน ข้างพระยาครุฑนั้นเป็นช่างทองโรงนอกข้างหมู่พรหมทั้งปวงนั้น เป็นช่างทองโรงใน โรงทองแห่งพรหมทั้งหลายแต่ละโรง ๆ นั้นประดับประดาวิจิตรบรรจงหนักหนา “ ตโต ปรี ” เบื้องหน้า แต่โรงทองออกไปนั้น ถึงร้านตลาดนางสุชาดา กับนางฟ้าบริวารทั้งปวงนั้น ถือนุเทศเป็นแม่ค้านั่งร้านตลาดขายเครื่องทองเป็นทองเป็นแถวเรียงเคียงกันไป แต่ล้วนร้านตลาดขาย เครื่องทอง ตกกว่าตลาดขายทองนั้น แต่ล้วนพวกพ้องของนางสุชาดา เบื้องหน้าแต่ตลาดขายทองนั้น ถึงตลาดขายเงิน นางฟ้าทั้งหลายแต่บรรดาที่เป็นบริวารนางสุธรรมา มีนางสุธรรมาเป็นประธานนั้นถือนุเทศเป็นแม่ค้านั่งร้านขายเครื่องเงินเป็นทองแถวเรียงเคียงกันไปทั้งสองข้างกราบมรรคา

“ ตโต ปรี ” เบื้องหน้าแต่นั้นจึงถึงร้านตลาดป่าช้า แม่ค้าทั้งหลายนั้นแต่ล้วนนางฟ้าอันเป็นบริวารนางสุจิตรา นั่งขายผ้าเรียบเรียงเคียงกันไปสองกราบข้างมรรคา ผ้าทั้งหลายนั้นแต่ล้วนผ้าทิพย์วิจิตรต่าง ๆ เป็นอย่าง ๆ ประหลาด ๆ กัน นางสุจิตราเป็นแม่ค้าผ้าอันใหญ่กว่าแม่ค้าผ้าทั้งปวงตกกว่าตลาดป่าช้านั้น เป็นตลาดของนางสุจิตรา

“ ตโต ปรี ” เบื้องหน้าแต่นั้น ตลาดขายผลไม้ ชั้นใหญ่ชั้นน้อยสารพัดจะมีทุกสิ่งทุกอัน ผลาผลไม้ทั้งหลายนั้น แต่ล้วนแล้วไปด้วยทิพย์ ตลาดขายผลไม้ นั้น เป็นตลาดของนางสุนันทาแม่ค้าขายผลไม้ทั้งปวงนั้น แต่ล้วนนางฟ้าเป็นบริวารของนางสุนันทา นางสุนันทานั้นเป็นแม่ค้าผลไม้อันใหญ่กว่าแม่ค้าผลไม้ทั้งปวง “ ตโต ปรี ” เบื้องหน้าแต่นั้นจึงถึงตลาดป่าดอกไม้ เป็นทองแถวไปทั้งซ้ายขวา ที่ขายดอกไม้ นั้น แต่ล้วนนางฟ้าของพระสุริยเทพบุตร

“ ตโต ปรี ” เบื้องหน้าแต่นั้น จึงถึงร้านตลาดขายเข้าสาร ตั้งเป็นทองแถวเรียบเรียงเคียงกันไปแต่ล้วนร้านขายเข้าสาร แล้วแม่ค้าขายเข้าสารทั้งปวงนั้น คือนางฟ้าที่เป็นบริวารของพระจันทร์กับนางเทวธิดาที่เป็นอรรคมเหสีของพระจันทร์นั้น เบื้องหน้าแต่นั้นจึงถึงร้านตลาดขายข้าวสุกเป็นทองแถวไปแต่ล้วนขายข้าวสุก แม่ค้าขายข้าวสุกนั้น แต่ล้วนนางฟ้าอันเป็นบริวารของคณธรรพ์ กับนางเทวธิดาอันเป็นอรรคมเหสีของคณธรรพ์เทพบุตรนั้น

เบื้องหน้าแต่นั้นถึงตลาดขายปลา ตั้งเป็นแถวติดเนื่องกันไปสองกราบข้างมรรคา แม่ค้าขายเนื้อขายปลาทั้งปวงนั้น แต่ล้วนนางกินรีบริวารของพระยาकिनร์ กับนางกินรีที่เป็นอรรคมเหสีของพระยาकिनร์นั้น

ภายนอกร้านตลาดออกไปนั้น ผูกนาคทั้งหลายชายหญิงถือเพศเป็นคนตักน้ำแล้วก็เดินไปเดินมา ขึ้นน้ำลงทำตักน้ำอาบสัสนอยู่ใกล้มรรคาที่พระยาชมพูดีเสด็จมานั้น ภายนอกไปจากผูกนาคทั้งหลายที่ถือเพศเป็นคนตักน้ำนั้น สมเด็จพระมหากรุณานุไมตรซึ่งสวนอุทยานแลสระโบกขรณีอันประกอบด้วยภูมิประเทศอันเสมอ ประกอบด้วยพฤกษาประทุมชาติอันแล้วไปด้วยแก้วแลทองทรงดอกทรงผลวิจิตรบรรจงต่าง ๆ สระโบกขรณีนั่นเล่า มีน้ำอันใสสะอาดตาชไปด้วยดอกดวงประทุมชาติมีพรรณห้าประการ บ้างตูมบ้างบานสล้างสลอน หอมฟุ้งจรตะหลบเอาใจ ทั้งสิ่งสรรพทั้งปวงนั้นงามไม่มีที่จะติเลย แต่ล้วนงามเลิศประเสริฐทุกสิ่งทุกประการ ด้วยอำนาจอนุภาพพระฤทธิ์พระเดชแห่งสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น

ในกาลครั้งนั้น เมื่อเวลารุ่งเช้า สมเด็จพระเจ้าชมพูดีบรมกษัตริย์พระองค์มีพระยาร้อยเอ็จแลอำมาตย์ทั้งหลายแสนหนึ่งแวดล้อมแล้ว ก็เสด็จออกจากพระนครกับด้วยจตุรงค์พลเสนาทั้งปวงเมื่อพระองค์เสด็จมาสู่สำนักนี้พระเจ้าราชาธิราชในครั้งนั้นจึงทรงพระวิปริตกว่าถ้าอาตมาจะไปโดยนกลอยประเทศอากาศสำแดงฤทธิ์ไปแต่ต้นมือบัดนี้ เมื่อไปถึงสำนักนี้พระเจ้าราชาธิราชแล้ว ก็จะสำแดงฤทธิ์ได้น้อยไป อิทธิฤทธิ์จะไม่เจริญเมื่อปลายมือถ้าอาตมาไปโดยพื้นแผ่นดินพสุธา อาตมาไม่สำแดงฤทธิ์แต่ต้นมือเลย ไปถึงสำนักนี้พระเจ้าราชาธิราชแล้ว จึงสำแดงฤทธิ์ทีเดียว อย่างนี้เห็นว่าฤทธิ์ของอาตมา จะจำเริญเมื่อปลายมือ พระองค์ดำริห็นแล้วสมเด็จพระเจ้าชมพูดี ก็เสด็จต่อข้างพระที่นั่งเสด็จไปโดยพื้นแผ่นดินพสุธา ตามมรรคาโดยอนุกรมลำดับ

“เอาจินตลี” สมเด็จพระเจ้าชมพูดี จึงทรงพระดำริห์สืบต่อไปแล้วว่า เมื่ออาตมาสำแดงฤทธิ์ในสำนักนี้พระเจ้าราชาธิราชนั้น อาตมามีไชยชนะแล้ว ก็อาจสามารถพบกับพระจันทร์พระอาทิตย์ได้ ถ้าเลอาตมาสำแดงฤทธิ์นั้นแพ้แก่พระเจ้าราชาธิราชแล้ว ก็จะถวายพระยาทั้งร้อยเอื่อนี้ แก่พระเจ้าราชาธิราช เมื่อพระเจ้าชมพูดีทรงพระดำริห์ดังนี้แล้ว แลเสด็จมาณครั้งนั้นสมเด็จพระมหากรุณาธิคุณก็พิจารณาเห็นด้วยทิพจักขุ

“มาฆสามเณร ปุโกสิตวา” พระพุทธองค์จึงมีพระพุทธปฏิภาตรัสเรียกมาฆสามเณรเข้ามาแล้ว ก็มีพระพุทธปฏิภาตรัสสั่งว่าดูกรสามเณร หนทางที่พระยาชมพูดีจะมาสู่สำนักนี้ตลาคนี้ไกลถึง ๖๐ โยชน์ ท่านจงไปนทางเขาให้ไกลให้พระยาชมพูดีมาถึงเร็วพลัน เจ้ามาฆสามเณรรับพุทธปฏิภาแล้ว ก็ไปนทางนั้นเข้าให้ใกล้บันดาลให้หนทางนั้นราบคาบเสมอ ปราศจากหลักต่อแลเสี้ยนหนมทั้งปวง ด้วยอนุภาพอิทธิฤทธิ์ของอาตมา

“ราชา ตัมคัค ปาโตว คนตวา” สมเด็จพระเจ้าชมพูดีเสด็จออกจากพระนครแต่อรุณไทย เสด็จมายังมีทันถึงเวลาแดดขึ้นกล้า ก็บรรลุถึงประเทศที่ใกล้ถึงพระนครภารา ที่สมเด็จพระมหา

กรุณาเจ้านมิตร์นั้น ฝ่ายสมเด็จพระพุทธองค์เจ้าเมื่อรู้แจ้งว่าพระเจ้าชมพุดีมาถึงประเทศไกล่แดนพระนครแล้ว จึงมีพระพุทธรูปศาสดาเรียกเจ้ามาสามเณรมาสั่งอีกเล่าว่า ดูกรมสามเณรท่านจงแปลงเพศเป็นราชทูตแล้วจงเข้าไปว่ากล่าว ให้พระยาชมพุดีลงจากหลังช้างพระที่นั่ง เจ้ามาสามเณรรับพระพุทธรูปแล้วก็กระทำอิทธิฤทธิ์ไปด้วยฉับเฉียว ประมาณลัดมือเดียวกับบรรลู่ถึงสำนักนี้ของพระเจ้าชมพุดี ครั้นถึงจึงสำแดงกายเป็นราชราชทูตแล้ว ไปประดิษฐานอยู่ตรงหน้าช้างพระที่นั่ง แล้วก็ร้องว่า “มหาราช” ดูรบพิตรพระราชสมภาร เชิญบพิตรลงจากช้างพระที่นั่งดำเนินเข้ามาจึงจะควร อันบพิตรทรงช้างเข้ามาถึงเชิงพระนครสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมนารถพระเจ้าราชาธิราชนี้หาควรไม่ บพิตรเร่งลงจากคอช้าง

“ชมพุดีราชา” สมเด็จพระเจ้าชมพุดีได้ทรงฟังก็โหม่นส ทรวงพระพิโรธตรัสบังคับพวกพลนิกายทั้งปวงว่า เหวยสุขาวเจ้าทั้งปวงเร็วอย่าช้า จับเอาตัวราชทูตผู้นี้ให้จงได้ฆ่าเสียให้ถึงแก่ความตาย โยธาทั้งหลายก็กลุ่มรวมกันเข้ามาจับตัวสามเณรเจ้าสามเณรก็กระทำอิทธิฤทธิ์ นมิตร์กายใหญ่หลวง นำพิภพพังถล่มยี่งนัก กระที่บพื้นแผ่นดินพสุธา ให้กัมปนาทหวาดหวั่นไหวแล้วก็แล่นเข้าไปจับหางช้างพระที่นั่ง โสช้างพระที่นั่งให้ล้มกลับไปในสถานที่นั้น พวกพลนิกายทั้งหลายนั้น ต่างคนต่างสดุ้งตกใจกลัว ต่างคนต่างก็แล่นหนี มีอาจเข้าต่อสู้สามเณรได้

พระยาชมพุดีนั่น ก็สดุ้งตกพระทัย มีอาจทรงช้างพระที่นั่งต่อไปได้ จึงสรวมสอดฉลองพระบาทแก้วมณีแล้วพระหัตถ์ก็ทรงวิเศษเสด็จดำเนินไปตามมรรคา มีพระยาร้อยเอ็จพระองค์แวดล้อม อำมาตย์แสนหนึ่งนั้นติดตามเสด็จไปในเบื้องหลังพวกพลนิกายทั้งปวงนั้น เจ้าสามเณรให้ยับยั้งอยู่ภายนอกแดน

พระเจ้าชมพุดีเสด็จดำเนินตามเข้ามาตามมรรคาถนนหลวง ก็ได้ทอดพระเนตรเห็นนางนาคทั้งหลายอันทรงรูปโฉมมีพรรณอันอุดม ที่ถือเพศเป็นแม่ค้า ลงเรือเงิน เรือทอง เรือแก้ว พายไปพายมาซื้อเข้าขายของในท้องตลาดน้ำ อันเป็นตลาดของนางวิมลผู้เป็นอรรคมเหสีพระยาภาพนาคราชนั้น ฝ่ายนางวิมลราชเทวีนั้น เมื่อแลเห็นพระเจ้าชมพุดีดำเนินมาจู่ซึ่งร้องว่า “มหาราช” ดูรบพิตรยับยั้งก่อน พระองค์เดิรทางเหน็ดเหนื่อยมา ถ้าอยากน้ำก็เชิญมาเสวยน้ำให้เสียสบายก่อน เกิดจึงค่อยไปพระเจ้าชมพุดีได้ทรงฟังนางวิมลาร้องเรียก ทอดพระเนตรไปดูนางวิมลแล้ว ก็บังเกิดพิศวงงงงวยไปด้วยรูปโฉมแห่งนางวิมลาดำริหว่า นางคนนีรูปร่างกระไรเลยงามนักงามหนางามเลิศประเสริฐยิ่งนัก ดำริหว่าแล้ว

“ปุโรโต คนตวา” พระเจ้าชมพุดีเสด็จไปเบื้องหน้าแต่นั้นก็ได้ทอดพระเนตรเห็นโรงทองของพระยาครุฑ ก็มีพระไทยกระหนกทรงดำริหว่า เครื่องประดับประดาอาภรณ์ของเขในโรงทองนี้ดีกว่าเครื่องประดับของเราอีก พระเจ้าชมพุดียืนอยู่ชมเชยเครื่องประดับประดาอาภรณ์ของในโรงทองของพระยาครุฑแล้วเสด็จไป เบื้องหน้าแต่นั้น ก็ได้ทอดพระเนตรเห็นช้างทั้งหลายแปดหมื่น แต่พื้น

ตระกูลฉันทันต์ อันเทวบุตรทั้งหลายถือเพศเป็นนายช่างแล้วแลขับขึ้นมาเพื่อจะให้อาบน้ำ พระเจ้าชมพุดีเห็นแล้วก็บังเกิดพิศวงงงงวยยืนยัยยังอยู่เซยชมช่างทั้งหลายแล้วก็ตรัสแก่พระยาร้อยเอ็จ พระองค์ว่า ท่านทั้งปวงแลดูเอาเถิด ช่างเหล่านี้ประเสริฐกว่าช่างของเรานักหนา “โต คนตวา” ชมช่างแล้วเสด็จไปเบื้องหน้านั้น ก็ได้ทอดพระเนตรเห็นม้าทั้งหลายมีม้าพลาหกเป็นต้นเป็นประธานก็ทรงดำริห์ว่า ม้าทั้งหลายเหล่านี้ประเสริฐกว่าม้าของเรา ว่าเท่าดังนั้นแล้วก็เซยชมม้าทั้งปวง

“โต คนตวา” เสด็จเบื่อนำแต่นั้น ก็ได้ทรงฟังเสียงนกกการเวกทั้งหลาย อันส่งเสียงร้องก้องในอากาศเวหาส์ ไพเราะระรี่เรื่อยจะเจื้อยแจ้วจับน้ำพระหฤทัย สมเด็จพระเจ้าชมพุดีมีอาจดำเนิรไปได้ก็หยุดยืนอยู่ฟังเสียงนกกการเวก จึงตรัสว่าเสียงอันใดหนอไพเราะหนักหนา เพราะกว่าเสียงดุริยดนตรีของเรา ร้อยเท่าพันเท่า

“มาฆสามณโร อาห” เจ้ามาฆสามณานั้นตกเตือนว่า “มหाराช” ดูกรบพิตรผู้ประเสริฐ เชิญบพิตรเสด็จไปเร็วๆ เข้าเถิดอย่ายืนฟังเสียงอยู่นักเลย พระเจ้าชมพุดีแจ้งว่าเป็นเสียงนกแล้วยังพิศวงในน้ำพระทัย “ปุโรโต คนตวา” เสด็จไปเบื่อนำแต่นั้นก็ได้ทอดพระเนตรเห็นนกแขกเต้าทั้งหลายอันคาบดอกพฤษพาชาติ เป็นต้นว่าดอกจันทร์ มาแต่หิมวันตประเทศ บินตามกันมาเปนหมู่ๆ

“โต คนตวา” เสด็จเบื่อนำแต่นั้น ก็ได้ทอดพระเนตรเห็นกนกนรีทั้งหลายอันตั้งสนามพ่อนแล้วขับร้องรำพ้อเล่นโดยอันควรแก่อัชฌาไศรย เมื่อเท่าเธอเห็นโฉมงามกนกนรีทั้งหลายในครั้งนั้น ก็บังเกิดความพิศวงทรงพระดำริห์ว่า นางทั้งหลายเหล่านี้รูปงามกว่าภรรยาของเราอีก ภรรยาของเรานี้ งามเหมือนนางเหล่านี้ไม่มี ท้าวเธอทอดพระเนตรเซยชมโฉมงามกนกนรีทั้งหลายแล้ว “ปุโรโตคนตวา” เสด็จมาเบื่อนำแต่นั้น ก็ได้ทรงฟังเสียงดุริยางคดนตรีของคนธรรพ์ทั้งหลายอันประชุมกันแล้วแลตีสติเป่าบรรเลงเล่นโดยอันควรแก่ความปรารถนาแห่งตนๆ ท้าวเธอได้ทรงฟังดุริยางคดนตรีก็มีความรื่นเริงบันเทิงในพระหฤทัย ยิ่งฟังก็ยิ่งเพราะยิ่งฟังก็ยิ่งพิศวง มิใคร่จะเสด็จดำเนินสืบต่อไปได้

เจ้ามาฆสามณานั้นตกเตือนว่า บพิตรอย่าอยู่ช้านักเชิญเสด็จไปไวๆ เร็วๆ เข้าเถิด สมเด็จพระเจ้าชมพุดีเสด็จมาเบื่อนำแต่นั้น “จาตุมหाराชิกเก ทิสวา” ก็ได้ทอดพระเนตรเห็นท้าวจาตุมหाराชทั้งหลาย อันตั้งกองรายกองข่มพิทักษ์รักษาอยู่ในทิศทั้งสี่แห่งพระนครภาราแต่พระองค์ๆ สพรังพร้อมไปด้วยบริวารแสนหนึ่ง แต่ล้วนถือเครื่องศาสตราวุธครบมือกัน พระเจ้าชมพุดีทอดพระเนตรเห็นท้าวจาตุมหाराชครั้งนั้น สำคัญว่าพระเจ้าราชาธิราช มีพระไทยสดุดกประหม่าปรารถนาเพื่อจะทรุดนั่งลงในสำนักนี้แห่งท้าวจตุมหाराชนั้น

เจ้ามาฆสามณจึงร้องห้ามว่า ดูกรบพิตร พระองค์อย่านั่งนี้นายกองข่มพิทักษ์รักษาประจำทิศแห่งพระนครต่างหากมิใช่ของคสมเด็จพระเจ้าราชาธิราช พระเจ้าชมพุดีได้ทรงฟังก็บังเกิดพิศวงทรงดำริห์ว่า ดูแต่นายกองข่มรักษาประจำทิศ แห่งพระนครก็ยังมีศมคคมีดมีกระบะเดชถึงเพียงนี้แล้ว

สมเด็จพระเจ้าราชาธิราชนั้นจะประเสริฐยิ่งกว่าสักเพียงใดหนอ พระเจ้าชมพุดีดำริห์นั้นแล้ว เสด็จไป
 เบื้องหน้าแต่นั้น ก็ได้ทอดพระเนตรเห็นสวนอุทยานและสระโบกขรณี อันเป็นที่สนุกสบายดูพรรณนา
 มาแต่หลัง ทอดพระเนตรเขยชมสวนอุทยานแลสระโบกขรณีแล้วเสด็จไปเบื้องหน้าแต่นั้นก็ได้
 ทอดพระเนตรเห็นหมู่คนทั้งหลายอันถือเพศเป็นคนตักน้ำเตี๋ยขึ้นเตี๋ยลงเปนพวกๆกันแต่ล้วนหนุ่มๆ
 สาวๆรูปร่างนี้ไม่ชั่วเลยแต่สักคน แต่ล้วนงามๆดีๆถือกละอมน้ำนั้นแต่ล้วนแล้วไปด้วยเงินแล้วไปด้วย
 ทองแล้วไปด้วยแก้วพระเจ้าชมพุดีทอดพระเนตรเขยชมฝูงสาวเหล่าตักน้ำนั้นแล้ว

“โต คนตว” เสด็จไปเบื้องหน้าแต่นั้น ก็บรรลุถึงตลาด เนื้อปลา ฝูงกิ้งกิ้งทั้งหลายที่
 นั่งร้านอยู่สองข้างมรรคานั้นต่างคนต่างร้องว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เปนกษัตริย์ เชิญพระองค์เสด็จมาซื้อ
 เนื้อปลาณร้านนี้ก่อนเถิด มาประเดิมเนื้อประเดิมปลาเสียก่อนเถิดจึงค่อยไป

“ราชา ต่ ทิสวา” พระเจ้าชมพุดีทอดพระเนตรดูนางกิ้งกิ้งทั้งหลายแล้ว ก็บังเกิดพิศวง
 งงวยหนักหนา ทรงดำริห์ว่าแท้จริงพระนครสมเด็จพระเจ้าราชาธิราชนั้นมีของวิเศษมากกว่ามาก
 รูปร่างชาวเมืองนี้ไม่มีชั่วเลยแต่สักคน จนแต่แม่ค้าเนื้อแม่ค้าปลาเห็นปานฉะนี้ยังว่ามีรูปร่างงามกว่า
 ภรรยาเราอีกเล่า “อิตี จินเตตวา” ทรงพระดำริห์ฉะนี้แล้ว เสด็จไปเบื้องหน้าแต่นั้นก็ได้ทอดพระเนตร
 เห็นร้าน ตลาดทั้งหลายอันขายเข้าสู่กเปนท้องท้องแถวไปทั้งสองกราบข้างมรรคา นางฟ้าบิรารแล
 อรรคมเหสีแห่งนครทเวบุตรนั้น ร้องเรียกว่าดูกรบพิตรผู้เปนพระกษัตริย์เชิญบพิตรเสด็จมาซื้อ
 โภชนาหารในร้านตลาด เสวยกับด้วยอำมาตย์ทั้งปวงให้อิ่มหนำสำเสร็จแล้วจึงค่อยเสด็จไป พระเจ้า
 ชมพุดีทอดพระเนตรเห็นนางทั้งหลายอันนั่งร้านขายเข้าสู่กนั้นก็ทรงดำริห์ว่า นางทั้งหลายนี้รูปโฉม
 กระไรเลยงามนักงามหนางามเลิศประเสริฐกว่านักสนมกรมชาวที่ และพระอรรคมเหสีแห่งเราทรง
 พระจินตนาการฉะนี้แล้ว เสด็จพระราชดำเนินไปเบื้องหน้าแต่นั้นก็บรรลุถึงตลาดเข้าสาร

ฝ่ายว่าเทวธิดาอันเปนพระอรรคมเหสี พระจันทรเทวบุตรกับบิรารที่ถือเพศเปนแม่ค้า
 ขายเข้าสารนั้น ต่างองค์ต่างก็ร้องเรียกว่า “มหาราช” ข้าแต่บพิตรผู้ประเสริฐ เชิญบพิตรมาซื้อเข้าสาร
 เชิญบพิตรมาประเดิมเข้าสารก่อน ข้างโน้นก็ร้องเรียก ข้างนี้ก็ร้องเรียก สมเด็จพระเจ้าชมพุดีนั้น
 ขวยเขินละอายพระไทยเตี๋ยแกว่งไปแกว่งมาถอยหลังถอยหน้า

“ปุโรโต คนตว” เสด็จไปเบื้องหน้าแต่นั้น จึงบรรลุถึงตลาดป่าดอกไม้ นางเทวธิดาที่เปนพ
 ระอรรคมเหสีพระสุริยเทวบุตรนั้นก็ร้องเย้ยว่า ดูกรบพิตรพระราชสมภาร เชิญบพิตรมาที่ร้านประดับ
 ประดาดอกไม้ ทัดทรงดอกไม้ ที่ร้านนี้ก่อนเถิดจึงค่อยเสด็จไป เชิญบพิตรมาซื้อดอกไม้ประเดิมสักน้อย
 หนึ่งเถิด

“ราชา ต่ สุตวา” สมเด็จพระเจ้าชมพุดี ได้ยินนางเทวธิดาร้องเรียกหาครั้งนั้น ละอายก็
 ละอาย พิศวงก็พิศวง ทรงพระดำริห์ว่า แท้จริงรูปร่างพระสนมกรมชาวที่ แลพระอรรคมเหสีของเรานี้

ถ้าเอามาเปรียบเทียบกับนางผู้นี้แล้ว มีครุวนาจุจดังว่าเจ้ากับข้าภรรยาของอาตมานี้จุจดังว่าทาชีแห่งนางผู้นี้ ทรงพระดำริห์ฉะนี้แล้ว เสด็จไปเบี่ยงนำแต่นั้นจึงบรรลู่ถึงตลาดผลไม้ อันเปนตลาดนางสุนันทา ๆ นั้นก็ร้องเรียกว่า ดูกรบพิตรพระยาประเทศราชพระองค์อย่าเพ่ไปก่อน เชิญมาที่ร้านเสวยผลไม้ที่ร้านนี้ก่อนเถิดจึงค่อยไป อันผลาผลไม้เช่นนี้ในเมืองของพระองค์หาไม่มี เชิญมาซื้อเสวยให้สบายพระไทยก่อนเถิดจึงค่อยไป อันผลาผลไม้เช่นนี้ในเมืองของพระองค์หาไม่มี เชิญมาซื้อเสวยให้สบายพระไทยก่อนเถิด

“คำ สุตวา ลขมาโน” พระเจ้าชมพูบดีได้ทรงฟังนางสุนันทาร้องเย้ยดังนั้น ละอายพระไทยนักหนาเดิตรงไปมิโครจะได้อะไรให้ช่วยเดิรชว่นไปชว่นมา เห็นรูปเข้าแล้วก็รัก รักก็รักอายก็อาย ท้าวเธอเสด็จไปเบี่ยงนำแต่นั้น ก็บรรลู่ถึงตลาดผ้า นางสุจิตราผู้เปนใหญ่ในตลาดผ้านั้น จึงเรียกเล้าว่า “เอहि วัตถุมลฺ ทตฺวา อลงฺกโรหิ” ดูกรบพิตร มาซื้อผ้าที่ร้านนี้ก่อนเถิด ผ้าดี ๆ เช่นนี้ บ้านนอกเมืองนอกหาไม่มี บพิตรมาซื้อเอาไปประดับพระองค์เถิด

“ราชา ตํ สุตวา” สมเด็จพระเจ้าชมพูบดี ได้ทรงฟังนางสุจิตราเรียกร้องหาดังนั้น ก็บังเกิดมีจิตประวิพรรธรักใคร่ผูกพันนักหนา ท้าวเธอมีอาจเดิตรงพระองค์ไปได้ ก็เอียงข้างเดิรตะแคงข้างแซะไปแซะมาในกลางครั้งนั้น

เมื่อไปบรรลู่ถึงตลาดขายเงินนั้นเล่า นางสุธรรมาอันเปนใหญ่ในตลาดขายเงินนั้นเล่าก็ร้องเรียกว่า ดูกรพระยาประเทศราชเชิญบพิตรมาที่ร้านประดับประดาดอกไม้เงินเสียก่อนเถิดจึงค่อยไปถึงมูลราคาจะหาได้ เอาไปประดับเปล่า ๆ ก็เอาไปเถิด

“ราชา ตํ ทิสฺวา” พระเจ้าชมพูบดีแลเห็นนางสุธรรมาก็มีจิตประวิพรรธรักใคร่กับนาง รักก็รักอายก็อาย จิตนั้นระส่ำระสายสิ้นสติสมปฤดี เดิรเอียงข้างแซะไปแซะมา ยกบาทนั้น ต่ำ ๆ สูง ๆ ไป

“สุวณฺณํ ปณฺ ปาปฺณิ” เมื่อไปบรรลู่ถึงตลาดขายทองนั้นเล่า นางสุชาตาอันเปนใหญ่ในตลาดขายทองนั้น จึงร้องเรียกว่าดูกรพระยาคนยากพระยาคนจน เชิญมาที่ร้านประดับประดาดอกไม้ทองที่ร้านนี้ก่อนเถิดจึงค่อยไป สมเด็จพระเจ้าชมพูบดี ทอดพระเนตรเห็นนางสุชาตาวันนั้น สิ้นสติไปด้วยรูปโฉมนางสุชาตา ท้าวเธอมีอาจเดิตรงไปได้ก็ค่อย ๆ ถอยหลังเดิรตะเก้งก้างไป

ในกาลนั้นเจ้ามาฆสามเณรจึงว่า ดูกรบพิตร บพิตรเดิรให้ตรงไป อย่าถอยหลังเดิรดังนั้น สมเด็จพระเจ้าชมพูบดีครั้งนั้น สมเด็จพระเจ้าชมพูบดีครั้งนั้นสิ้นสติสัมปชัญญะ มีครุวนาจุจดังว่านรอันหลงแล้วแลสิ้นสติสมปฤดี ครั้นเจ้ามาฆสามเณรว่าขึ้นดังนั้นรู้ตัวว่าถอยหลังเดิรก็มีความอับอายอดอายนักหนา พระเสโทนั้นซืมซาบออกมาโทรมพระองค์

เมื่อเสด็จไปเบื้องต้นนั้น ก็บรรลุถึงโรงทองแห่งท้าวมหาพรหม ท้าวมหาพรหมทั้งปวง ร้องว่า ดูกรบพิตรผู้เป็นพระยารักษาขอบจันทรสีมาปลายแดนปลายด่าน เชิญบพิตรมานั่งเล่นที่โรงทอง นี่แน่ สมเด็จพระเจ้าชมพูดี แลเห็นหมู่พรหมทั้งปวงนั้นสำคัญว่าเป็นพระเจ้าราชาธิราชมีพระไทยสดุ้ง ตกประหม่าเหลียวหาที่จะนั่งลงในสถานที่นั้น เจ้ามาฆสามเณรก็ห้ามว่าอย่านั่ง นิมิไซ้ พระเจ้าราชาธิราช เป็นช่างทองต่างหาก เชิญเสด็จไปข้างหน้าโน้น

สมเด็จพระเจ้าชมพูดีเสด็จไปเบื้องต้นนั้นก็บรรลุถึงประเทศที่ใกล้แห่งกำแพงทองเหลืองชั้นนอกก็ได้ทอดพระเนตรเห็นพระสาริบุตรเถรเจ้าผู้มีอายุอันถือเพศเป็นนายเสนาบดีผู้ใหญ่ แวดล้อมไปด้วยบริวารแสนหนึ่ง นั่งอยู่ข้างเบื้องขวา แล้วก็เห็นพระมหาโมคคัลลาน์อันถือเพศเป็นเสนาบดีผู้ใหญ่ แวดล้อมไปด้วยแสนหนึ่งนั่งอยู่ข้างเบื้องซ้าย เมื่อท้าวเธอได้ทอดพระเนตรเห็นพระอรุณรสวกทั้งสองนั้น บังเกิดความสดุ้งตกพระไทยนักหนา ดูหนึ่งว่าพระอรุณรสวกทั้งสองนั้นจะครอบงำจะยำยีให้บังเกิดความเกรงความกลัวนักหนา มีอุปมาดังว่าท่านทั้งสองนั้นจะมาตีแทงฟาดฟันตัดเสียซึ่งชีวิตรแห่งอาตมา

“กัสปการุ ปวิสิตวา” เสด็จเข้าไปในกำแพงทองเหลืองดำเนิรไปเหนือพื้นอันแล้วไปด้วย หิงคุชานัน ก็ได้ทอดพระเนตรเห็นเสนาดาบโล่ทั้งหลายแสนหนึ่ง อันพิทักษ์รักษาอยู่เบื้องซ้ายเบื้องขวา ทอดพระเนตรดูเสนาดาบโล่ทั้งหลายแล้ว ล่วงเสียซึ่งกำแพงชั้นนอก เสด็จเข้าไปในกำแพงทองแดงอันเป็นค้ำรับ ๒ ดำเนิรเหนือพื้นอันแล้วไปด้วยทองเหลือง ก็ได้ทอดพระเนตรเห็นโยธาทั้งหลาย อันห่มเกราะถือศาสตราวุธแล้วแลพิทักษ์รักษาในชั้นนั้น ทอดพระเนตรดูโยธาทรงทั้งหลายนั่นแล้ว ก็ตกประหม่า มีอุปมาดังว่าโยธาทรงทั้งหลายนั่น จะลูกเล่นมาตัดเสียซึ่งเศียรเกล้าของพระองค์ด้วยศาสตราวุธอันคมกล้า

เมื่อเสด็จล่วงเข้าไปในกำแพงเหล็กเป็นค้ำรับ ๓ ดำเนิรไปเหนือพื้นอันแล้วไปด้วยทองแดง ก็ได้ทอดพระเนตรเห็นเสนามังกรธนูแสนหนึ่ง อันพิทักษ์รักษาอยู่ในชั้นนั้น สดุ้งตกประหม่าคุกเข่าลงเดิรเข้าไป ก็ถึงเหล่าคนธรรพ์ทั้งหลายแสนหนึ่ง อันถือเพศเป็นคนดุริยดนตรี แล้วแลขับร้องรำฟ้อน ประโคมแตรสังข์เครื่องดุริยดนตรี แล้วแลขับร้องรำฟ้อนประโคมแตรสังข์เครื่องดุริยดนตรี มีประการต่าง ๆ นานา

“โอโกลเกตวา” ทอดพระเนตรนายขมังธนูแล้ว ก็มีพระไทยประพรั้นหวั่นไหว อย่างประหนึ่งว่าเสนามังกรธนูทั้งปวงนั้น จะมุ่งหมายยิงพระปรีทของพระองค์ ท้าวเธอมีอาจสามารถจะเดิรตรงไปได้ก็เดิรระวังตะแคงข้างเข้าไปกราบท้าวถึงกำแพงแก้วลายเมื่อเข้าไปในกำแพงแก้วลาย ดำเนิรไปเหนือพื้นอันแล้วไปด้วยแก้ววิเชียร ก็ทอดพระเนตรเห็นเสนารถทั้งหลายแสนหนึ่งอันพิทักษ์รักษาอยู่ในชั้นนั้น “โอโกลเกตวา” ทอดพระเนตรดูเสนารถทั้งหลายนั่นแล้ว ก็มีพระไทยสดุ้งตกประหม่าอีกเล่า

ครั้นล่องเข้าไปเบื้องนำถึงกำแพงแก้วมณี เข้าไปในกำแพงแก้วมณีแล้วก็เหยียบไปเหนือพื้นอันแล้วไปด้วยแก้วแดง ทอดพระเนตรเห็นเสนาม้าทั้งหลายแสนหนึ่งอันพิทักษ์รักษาอยู่ในชั้นนั้น ก็มีพระไทยสดุ้งตกประหม่าอีกเล่า

ครั้นล่องเข้าไปถึงกำแพงแก้วผลึก เหยียบไปเหนือพื้นอันแล้วไปด้วยทองนั้น ก็ได้ทอดพระเนตรเห็นเสนาช้างทั้งหลายแสนหนึ่ง อันพิทักษ์รักษาอยู่ในชั้นนั้นทอดพระเนตรดูเสนาช้างทั้งหลายนั้นแล้ว ก็สดุ้งตกพระไทยอีกครั้งหนึ่งเล่า

ครั้นล่องเข้าไปถึงกำแพงทองแล้ว ก็ได้ทอดพระเนตรเห็นพื้นอันแล้วไปด้วยแก้วผลึก ท้าวเธอมีอาภรณ์เหยียบดำเนียรสืบต่อไปได้ พระไทยสำคัญว่าเปนน้ำมิได้รู้แก้วผลึก ก็หยุดยั้งยืนอยู่ในสถานที่นั้น

เจ้ามาฆสามเณรนั้นก็ร้องเรียกว่า “มหाराช” ดูกรบพิตรพระราชสมภารเชิญบพิตรเสด็จมาจงเร็วพลันอย่าได้ช้า สมเด็จพระเจ้าชมพูดีก็ถูกโฉลกโฉลกกระเบนเหน็บรั้ง หมายถึงว่าจะลงข้ามน้ำ เจ้ามาฆสามเณรก็บอกว่า ที่นี่มิใช่แม่น้ำดอกนะบพิตร นี่พื้นแก้วผลึกต่างหาก อย่างโฉลกกระเบนเหน็บรั้งเลย เดี๋ยวมากระนั้นเถิด หากมองไปไม่ พุทธบริษัททั้งหลาย ถือเพศเป็นอำมาตย์ราชเสนา เดี๋ยวไปเฝ้ามาในสถานที่นั้น ครั้นเห็นพระเจ้าชมพูดีถูกโฉลกโฉลกกระเบนดั่งนั้น ต่างองค์ต่างก็แลดูข้างนี้ก็แลไปข้างโน้นก็แลมา พระเจ้าชมพูดีได้ความอัปยศอดสูนั้นนักหนา พระเสโทนั้นไหลออกโทรมทั่วพระสกลกาย

“ปุโรโต คนตวา” ท้าวเธอเสด็จไปเบื้องนำแต่นั้น ก็ทอดพระเนตรเห็นนางเทวธิดาทั้งหลายอันเปนพระอรธรมเหสีแห่งอากาศจรีเทวบุตร อันถือเพศเปนช่างหูก ช่างสติง ช่างเก็บ ช่างปัก ช่างเย็บ ช่างร้อย แล้วแลประชุมกันเปนหมู่ ๆ ในที่ใกล้แห่งเชิงอัฒจันทร์พระมหาปราสาทนั้น นางเทวธิดาทั้งหลายนั้นครั้นเห็นพระเจ้าชมพูดีเฝ้าเข้ามา ต่างองค์ต่างก็ร้องเย้ยว่า ดูกรพระยาชวานาพระยาชวานาพระยาชาวไร่ มาเอาผ้ากาสิกพัตรไปนุ่งสักผืนหนึ่งก็เปนไร

พระเจ้าชมพูดีได้ทรงฟังก็ทรงพระพิโรธ ทรงพระดำริหว่า ฉิฉะนางนี้เยาะเย้ยเราทีเดียว ถ้าเราชนะแก่พระเจ้านาคาธิบดีแล้ว เราได้เสวยราชสมบัติในสถานที่นี้แล้ว เรากับนางเหล่านี้จะได้เห็นกัน เมื่อไรหนอเราจะได้เสวยสมบัติ ทรงพระดำริหว่าฉะนี้แล้ว เสด็จขึ้นสู่เชิงอัฒจันทร์ เข้าไปในทวารแห่งพระมหาปราสาท ก็ได้ทอดพระเนตรเห็นพระจันทร์พระอาทิตย์ถือเพศเปนนายพระทวารแล้วแลนั่งอยู่ในเบื้องซ้ายเบื้องขวา ก็สดุ้งตกพระไทยสำคัญว่าเปนพระเจ้านาคาธิบดี ชูดนังลงในสถานที่นั้น เจ้ามาฆสามเณรห้ามว่าอย่านั่ง นี่มิใช่ช่องค์พระเจ้านาคาธิบดี เปนครักษาพระทวารต่างหาก ว่าพลางทางพาพระยาชมพูดีเสด็จเข้าสู่ปราสาท

“ราชาปวิสิตวา” สมเด็จพระเจ้าชมพูดี เสด็จเข้าไปในภายในทอดพระเนตรเห็นสาวกหมื่นหกพัน อันถือเพศเป็นพระยาประเทศราชแล้วแลส่งสนทนากันโดยอันควรแก่อัชมาไศรยแห่งตน ๆ “เอเต ราชาอิราชา โหนติ นนุนาติ จินเตตวา” เมื่อท้าวเธอได้ทอดพระเนตรเห็นสาวกครั้งนั้นก็สำคัญว่าพระเจ้าราชาอิราชปราณจะชุดนั่งลงในสถานที่นั้น เจ้ามาฆสามเณรก็บอกว่าเป็นพระยาประเทศราชต่างหาก มิใช่สมเด็จพระเจ้าราชาอิราชเสด็จไปก่อนเกิด

สมเด็จพระเจ้าชมพูดีเพื่อเสด็จเข้าไปในระหว่างแห่งพระสาวกหมื่นหกพัน มีพระไทยประพจน์ห้วนไหวกล้วเกรงตบะเดชะแห่งพระสาวกทั้งหลายนักหนา พระเสโทนั้นไหลเป็นเม็ด ๆ ออกมาโชมทั่วทั้งพระองค์ เหลียวหาแต่ที่จะนั่งลงไปนั้นทีเดียว บัดเดียวก็ชุดลงนั่งในที่นั้น ๆ เจ้ามาฆสามเณรนั้นคอยห้ามคอยปรามให้เดิรหนักไป สมเด็จพระเจ้าชมพูดีเข้าไปทอดพระเนตรเห็นพระกระบิลเถร อันถือเพศเป็นนายธนบาล เป็นเจ้าพนักงานรักษาพระราชนิพัทธ์ครั้งนั้นก็สำคัญว่าเป็นพระเจ้าราชาอิราช ก็หยุดยืนเหลียวหาที่จะนั่งลงในสถานที่นั้น เจ้ามาฆสามเณรก็บอกว่าท่านคนนี้เป็นนายพนักงานรักษาพระราชนิพัทธ์ต่างหากจะได้เป็นองค์สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมนารถพระเจ้าราชาอิราชนั้นหาไม่ได้

พระเจ้าชมพูดี เมื่อเสด็จพระราชดำเนินสืบต่อเข้าไปถึงสำนักนี้พระราหุล อันถือเพศเป็นขุนคลัง จดดูว่าขุนคลังแก้วแห่งบรมจักรพัทธราชาครั้งนั้น ท้าวเธอก็สำคัญว่าเป็นพระเจ้าราชาอิราช ก็มีพระไทยสดุ้ง ตกประหม่า ปรารธนาจะชุดลงนั่งเจ้ามาฆสามเณรก็ห้ามว่า บพิตรอย่าเพ่อนั่งก่อน นี่เป็นขุนคลังต่างหาก จะเป็นองค์สมเด็จพระเจ้าราชาอิราชหาไม่ได้ ว่าแล้วเจ้ามาฆสามเณร ก็พาพระเจ้าชมพูดีเข้าไปถึงที่อยู่แห่งพระอนรุทธเถร

สมเด็จพระเจ้าชมพูดี เมื่อได้เห็นพระอนรุทธเถร อันมีรูปทรงงามเปรียบดุจดั่งว่ารูปพรหมก็บังเกิดสดุ้งตกประหม่าสำคัญว่าเป็นพระเจ้าราชาอิราช จะชุดลงนั่งในสถานที่นั้น เจ้ามาฆสามเณรก็บอกว่ามิใช่พระองค์สมเด็จพระเจ้าราชาอิราชท่านผู้นี้เป็นที่เสนาบดีผู้ใหญ่ เอาใจใส่พิทักษ์รักษาพระราชมณเฑียรเชิฐบพิตรเสด็จเข้าไปอีกก่อน

พระเจ้าชมพูดีก็เสด็จพระราชดำเนินสืบต่อไป ก็ได้ทอดพระเนตรเห็นพรหมทั้งหลาย ๑๐ องค์ ก็สำคัญว่าพระเจ้าราชาอิราช จะหุ่ดลงนั่งในสำนักนี้แห่งพรหมทั้งหลาย ๑๐ องค์ เจ้ามาฆสามเณรก็ห้ามว่าอย่านั่ง เชิฐบพิตรเข้าไปอีกก่อน ท่านเหล่านี้เป็นเสนาบดีต่างหาก มิใช่องค์สมเด็จพระเจ้าราชาอิราช

พระเจ้าชมพูดีก็เสด็จเข้าไปในระหว่างพรหมทั้งหลายสองนั้น บางพระองค์ก็จับจงอยบ่าแห่งพระยาชมพูดีนั้นกดลงว่าบพิตรเป็นแต่ผู้รักษาไว้ซึ่งขอบขันธเสมา เชิฐบพิตรก้ม พระกายลง ๆ อย่าเดินเทิ่ง ๆ เข้าไปใกล้จะถึงสำนักนี้สมเด็จพระเจ้าราชาอิราชอยู่แล้ว

สมเด็จพระเจ้าชมพูดีได้ฟังว่าใกล้อยู่แล้วก็มีพระไทยสดุ้งตกประหม่า ก็คุกเข่า ลงเดินเข้าไปก็ถึงคณธรรพทั้งหลายแสนหนึ่ง อันถือเพศเป็นชาวคฤหิณคนตรี แล้วแลขับร้องรำฟ้อนประโคม

แตرسังข์ เครื่องดุริยางคดนตรีบำรุงบำเรอ สมเด็จพระมหากรุณา เมื่อเข้าไปพ้นคนธรรพ์แล้ว สมเด็จพระเจ้าชมพูปดีก็ได้ทอดพระเนตรเห็นองค์สมเด็จพระมหากรุณา อันทรงพระรูปบุริสลักษณะ แลพระอสีตยานุพยุชนะแปดสิบประการ รุ่งเรืองไปด้วยฉัพพรรณรังสี พระรัศมี หกประการอันเปล่งออกจากพระสรีรกายสว่างกระจ่างแจ้งงามประดุจดั่งว่าแก้วมณีโชติได้แสนดวง เสด็จอยู่เหนือรัตนบัลลังก์อันประเสริฐ มีท้าวมหาพรหมถือทิพเสวตรฉัตรกางกั้นอยู่ในทศภาคย์ข้างพระอุษณางค์

เมื่อท้าวเธอทอดพระเนตรเห็นองค์สมเด็จพระมหากรุณาครั้งนั้นมีอาการทรง พระกายอยู่ได้ พระกายนั้นห้วนไหวกว้างเกรงพระเดชพระคุณนั้นเป็นพันกำลัง

“ มาณวิ ปุจฉิ ” มีพระโองการตรัสถามเจ้ามาฆสามเณรว่าดูกรมาณพนี้แลภาคีองค์สมเด็จพระเจ้าราชาธิราช “ อาม ” เออดูกรบพิตรนี้แลคือองค์พระเจ้าอยู่หัวบรมนารถ พระเจ้าราชาธิราชแล้ว “ ภิโต หุตวา ” สมเด็จพระเจ้าชมพูปดีได้ยินว่าพระเจ้าราชาธิราช มีความสดุ้งตกพระทัยกลัวยิ่งนัก มีอุปมาดังว่าสุนัขจิ้งจอกอันกลัวแต่เสือโคร่ง ท้าวเธอก็ซุนั่งลงในสถานที่นั้น พระยาทั้งร้อยเอ็จแลอำมาตย์แสนหนึ่งนั้นก็นั่งอยู่แต่ภายนอก

ขณะนั้นองค์สมเด็จพระมหากรุณา ก็มีพระพุทธรูปภาตรัสเรียกว่า ดูกรพระยาชมพูปดี ท่านอย่านั่งอยู่แต่เพียงนั้นเลย เข้ามาสู่สำนักนี้ตถาคตเถิด เข้ามาให้ใกล้ พระตถาคตเถิด ฯ

แท้จริงพระยาชมพูปดี ถ้าสมเด็จพระพุทธรูปองค์เจ้า มิได้ทรงพระกรุณาตรัสเรียกตรัสหา ฉะนั้น นำที่ท้าวเธอจะมีพระทัยเหือดแห้ง จะถึงซึ่งพินาศไปในสถานที่นั้น นี่หากว่า พระพุทธรูปองค์เจ้าตรัสเรียก พระยาชมพูปดี จึงได้สติสมปฤติค่อยคลายพระทัย ผ่อนอัศสาสะประสาศออกได้ โดยสะดวกจึงคลานเข้าไปสู่สำนักนี้แห่งพระมหากรุณาด้วยเข้าทั้งสองแล้ว “ ภควนต์ นอภวินทิตวา ” จะได้ถวายนมัสการสมเด็จพระมหากรุณานั้นหามิได้ นั่งในที่อันสมควรแล้ว ก็ตั้งพระเนตรแลดูพระรูปพระโณมพระศิริวิลาสสมเด็จพระมหากรุณา ดู ๆ แล้วก็ทรงพระปริวิตกว่าสมเด็จพระเจ้าราชาธิราช นี้ มีถ้อยคำอันไพเราะยิ่งนัก เพราะทั้งถ้อยคำน้ำสุรเสียงรูปเล่าก็งาม บริวารก็งามแล้วก็มีมาก น่าที่จะประเสริฐกว่าเรา น่าที่จะมีฤทธิ์กว่าเราเที่ยงแท้

เมื่อสมเด็จพระเจ้าชมพูปดีทรงพระปริวิตกดังนี้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็รู้แจ้งด้วยปรัจิตตวิชาญาณ จึงมีพระพุทธรูปภาตรัสว่า “ มหาราช ” ดูกรบพิตรพระราชสมภาร เหตุไฉนดังฤา บพิตร จึงคิดว่าพระตถาคตมีถ้อยคำอันไพเราะห์ มีรูปอันงาม มีบริวารเป็นอันมาก มีอิทธิฤทธิ์ล้ำเลิศ ประเสริฐ เหตุใดจึงคิดดังนี้

เมื่อมีพระพุทธรูปภาตรัสดังนี้ พระเจ้าชมพูปดีได้ฟังแล้วก็พิศวง มาดำริห์ว่า พระเจ้าราชาธิราชผู้นี้เธอรู้ในใจผู้อื่นด้วยอาตมาคิดแต่ในใจทีเดียว เธอยังรู้จึงมีพระพุทธรูปภา ตรัสว่า ดูกร บพิตรพระราชสมภารเหตุไฉนบพิตรจึงคิดว่าพระตถาคตรู้น้ำใจผู้อื่น นี่แนบพิตร พระราชสมภารพระตถาคตนี้ เป็นอรรคบุทคลอันเลิศในโลกนี้กับทั้งเทวโลก หากผู้ใดจะเปรียบมิได้ อย่างว่าแต่บพิตรคิด บัดนี้เลย ถึงเมื่อบพิตรแรกจะมาสู่สำนักนี้ตถาคตนั้น ตถาคตก็รู้แจ้งเสียสิ้น เมื่อบพิตรจะมาสู่สำนักนี้ ตถาคตนั้น เมื่อบพิตรทรงพระดำริห์ว่า ถ้าอาตมาจะเหาะไปโดยอากาศเวหาส์ จะสำแดงฤทธิ์ไปแต่ ต้นมือบัดนี้ เมื่อไปถึงสำนักนี้ของพระเจ้าราชาธิราชแล้ว จะสำแดงฤทธิ์ได้น้อยไป อิทธิฤทธิ์ของอาตมาจะมีได้เจริญเมื่อปลายมือ ถ้าอาตมาไปโดยพื้นแผ่นดินพสุธา ครั้นไปถึงสำนักนี้ของสมเด็จพระ

เจ้าราชาธิราชแล้วจึงจะสำแดงฤทธิ์ทีเดียว ฤทธิ์นั้นจะสำแดงได้เป็น อันมาก ฤทธิ์ของอาตมาเห็นจัก เจริญเมื่อปลายมือ ถ้าอาตมามีไชยชนะแก่พระเจ้าราชาธิราชแล้ว อาตมาก็อาจสามารถจะต่อยุทธสู้รบ กับพระจันทร์แลพระอาทิตย์ได้ ถ้าอาตมาพ่ายแพ้แก่พระเจ้าราชาธิราชแล้ว อาตมาก็จะให้พระยาทั้ง ร้อยเอ็จพระองค์ จะยกพระยาทั้งร้อยเอ็จพระองค์ ให้บพิตรทรงพระดำริห์ฉะนี้ จึงเสด็จมาสู่สำนักนี้ พระตถาคต บัดนี้ก็มาถึงสำนักนี้พระตถาคตแล้ว บพิตรสำแดงฤทธิ์ไปเถิด ตถาคตจะดูฤทธิ์แห่ง พระองค์

“ ภาณเต ” ข้าแต่พระเจ้าราชาธิราช ข้อซึ่งพระองค์จะให้ข้าพเจ้าสำแดงฤทธิ์บัดนี้ ข้าพเจ้าก็จักสำแดง แต่ทว่าข้าพเจ้าจะขออนุญาตก่อนหนึ่งก่อน ถ้าว่าพระองค์แพ้ฤทธิ์แก่ข้าพเจ้านี้ พระองค์จักกระทำเป็นประการใด

ดูกรบพิตรพระราชสมภาร ถ้าพระองค์ชนะพระตถาคตแล้ว ตถาคตจะบังคมแก่พระองค์ ถ้าแพ้พระองค์ไม่ชนะพระองค์แพ้แก่พระตถาคตเล่า พระองค์จะถวายบังคมแก่ พระตถาคตฤา พระ เจ้าชมพูติรับว่า “ อาม ” เออข้าพเจ้าแพ้พระองค์แล้ว ข้าพเจ้าจะบังคมแก่พระองค์ ตรัสฉะนี้แล้ว พระเจ้าชมพูติก็ลุกขึ้น “ วิสสรุ คเหตวา ” พระองค์จับเอาวิษณุแล้ว ก็แปลงไปโดยสีหบัญชรช่อง พระแกล

สมเด็จพระมหากุรุณา พระองค์ก็ณภูมิตรจักรเพ็ชรอันหนึ่งให้กัณทาสีสักตนนำวิษณุ นั้นไว้ วิษณุก็มีอาจสามารถจะกระทำอิทธิฤทธิ์ต่อสู้อัฏฐิจักรเพ็ชรนั้นได้ ก็กลับหลังหนีจักรเพ็ชรนั้นมา “ จกโก ธาวิตวา ” จักรเพ็ชรนั้นไล่หุบต่อยผาณวิษณุ นั้นไปตราบทั่วถึงสำนักนี้พระเจ้าชมพูติ

พระเจ้าชมพูติเห็นวิษณุแพ้อิทธิฤทธิ์จักรเพ็ชรกลับเข้ามาสู่สำนักนี้แห่งตนในครั้งนั้น เสีย น้ำพระทัยหนักหนา มีอุปมาดุจดั่งว่าแขนขานั้นขาดเสียแล้ว ได้ความอัปยศอดายแก่บริษัท แห่งตน แลพวกพลพุทธบริษัทแห่งสมเด็จพระพุทธเจ้าพระเสโทนั้นไหลทรท้วพระองค์

“ ภควา ” สมเด็จพระผู้มีพระภาคย์ จึงมีพระพุทธปฏิภาตรัสว่า ดูกรบพิตรพระราชสมภาร บพิตรอย่ากลัว อย่าเสียน้ำพระทัยไปเลย บพิตรรับจะแปลงศรก็เอาศรของพระตถาคต นี้ แ่นแปลงไปเถิด มีพระพุทธปฏิภาตรัสฉะนี้แล้ว พระองค์ก็ณภูมิตรศรทิพย์แล้ว ก็มีอาจสามารถ จะยก ศรนั้นขึ้นได้ศรเท่านั้นมีอุปมาดังว่าเขาพระสุเมรุราช พระเจ้าชมพูติ ยกสักเท่าใด ๆ ก็ มีอาจสามารถจะยกขึ้นได้ พระเจ้าชมพูติได้ความอัปยศ อุดสู่นั่นหนักหนา

“ มหาการุณโก ” สมเด็จพระมหากุรุณาจึงมีพระพุทธปฏิภาตรัสตักเตือนอีกเล่าว่าดูกร บพิตรพระราชสมภาร บพิตรจะสำแดงฤทธิ์อีกก็เร่งสำแดงไป พระเจ้าชมพูติจึงตอบว่า ข้าแต่พระ เจ้าราชาธิราช พระองค์อย่าพิกัดตักเตือนไปเลย พระองค์จงคอยดูเถิด ข้าพเจ้าจักสำแดงให้พระองค์ เห็นบัดนี้ ว่าแล้วพระเจ้าชมพูติก็สรวนสอดคลองพระบาทแก้วมณีเหาะขึ้นไปสู่อากาศเวหาส์ เสด็จ ออกไปโดยสีหบัญชรช่องพระแกลปรารงค์ปราสาท สมเด็จพระมหากุรุณาเสด็จเข้าสู่ไตรโลกิณสมบัติ ณภูมิตรเป็นเปลวเพลิงอันใหญ่ มีอุปมาดังว่าเพลิงประลัยกลับ ให้บังเกิดเต็มไปทั่วทิศานุทิศน้อย ใหญ่ ข้างโน้นข้างนี้ไฟ ไหม้ไล่ล้อมเข้ามาโดยรอบ

“ ชมพูติ ตั ทิสวา ” พระเจ้าชมพูติแลเห็นเปลวเพลิงก็สอ่ดงตกพระทัย มีอาจ สามารถจะเหาะผ่าเปลวเพลิงไปได้ ก็กลับหลังเข้ามานั่งอยู่ในสำนักนี้ของสมเด็จพระมหากุรุณา พระ

เจ้าชมพูนุติ จึงทิ้งฉลองพระบาทออกไปโดยสืบบัญชรช่องพระแกล ให้ฉลองพระบาทนั้นสำแดงฤทธิ์
ฉลองพระบาทแก้วกลับกลายเป็นนาคราชทั้งสอง มีสีสะได้ร้อยหนึ่ง มีพังพานได้โกฏีหนึ่ง พ่นฤทธิ์เป็น
คว้นเพลิง กระทำอย่างเคยกระทำมาแต่ก่อน

สมเด็จพระมหากรุณากันฤมิตรศรเพ็ชรอันหนึ่ง ให้ไล่สังหารราญรอนนาคราช ทั้งสอง ๆ
ก็มีอาจต่อฤทธิ์แห่งศรเพ็ชรนั้นได้ แพ้อ่านาญแห่งศรเพ็ชรนั้นแล้ว ก็กลับกลายเป็นฉลองพระบาทคืน
ดังเก่า สมเด็จพระเจ้าชมพูนุติก็สิ้นฤทธิ์สิ้นเดช มีอุปมาดังพระยาครุฑอันมีปีกซ้ายแลปีกขวาอันหัก
แล้ว ถ้ามีดั่งนั้นมีอุปมาดังสรพิษ อันบุทคลถอดถอนเขี้ยวเสียแล้ว แต่ทว่าเอาไครยด้วย เธอมีมานะ
พิรุณกระด้างดื้อดิ่ง ถึงแพ้แล้วก็ว่ายังไม่แพ้ ตั้งอิสระอยู่กระนั้น มิได้ถวายนมัสการ

สมเด็จพระศาสตราจารย์ สมเด็จพระมหากรุณา จึงมีพระพุทธานุญาตว่า ดุรบทพิตรราช
สมภาร เดิมสิ เราได้ให้สัญญาแก่กันไว้ ว่าใครแพ้ผู้นั้นจงบังคม มาบัดนี้ตลาคตชนะแก่พระองค์แล้ว
เหตุไฉนจึงไม่ถวายบังคมพระตลาคตเล่า ไม่กระทำตามที่สัญญาว่าไว้แต่ก่อน ข้าแต่พระเจ้า
ราชาธิราช ข้าพเจ้าแพ้บัดนี้ แพ้แต่ในถิ่นถานแห่งพระองค์ ถ้าอยู่ในถิ่นถานของข้าพเจ้าแล้ว ข้าพเจ้า
นี้ก็มิกำลังมากในที่อยู่ของข้าพเจ้า ถ้าสำแดงฤทธิ์ในที่อยู่ของข้าพเจ้าแล้ว ข้าพเจ้า หาแพ้ไม่ มีพระ
พุทธานุญาตว่า ดุรบทพิตรพระราชาสมภาร บพิตรว่ามีกำลังมากในที่อยู่แห่งตน ถ้าสำแดงฤทธิ์ในที่
อยู่ของตนแล้วหาแพ้ไม่ ก็เหตุไคร้เมื่อตลาคตใช้ราชทูตไปสู่เมืองพระองค์นั้น ทำไมพระองค์จึงแพ้
แก่ราชทูตเล่า จักรราชทูตคร่าพระบาทแห่งพระองค์ จนพระองค์ตกลงจากเตียงทอง แล้วคร่าออกมา
ไกลถึงเส้น ๑๕ วา เอนั้นเป็นไรพระองค์จึงแพ้เล่า พระองค์อยู่ในถิ่นถานของพระองค์ที่เดียวว่า
กระไรจึงแพ้ฤทธิ์ราชทูตเล่า

มีพระพุทธานุญาตดังนี้แล้ว พระเจ้าชมพูนุติก็ว่าแซ่เขื่อนไปว่า ข้าแต่พระเจ้าราชาธิราช
อันธรรมดาเป็นพระยาเอกราช เห็นปานดังตัวข้าพเจ้าฉะนี้ ถึงจะเสียชีวิตก็ดี ก็สู้ตาย ที่จะได้ไหว้พระ
ยาองค์อื่นนั้นหาไม่ได้ มีพระพุทธานุญาตว่า ดุรบทพิตรพระราชาสมภาร บุทคลผู้เป็นสับบุรุษนั้น ถึงจะ
เสียชีวิตก็มีให้เสียสัตย์อุสาห์รักษาความสัตย์ไว้ให้จงได้ นี่แนบพิตร อันธรรมดาเป็นกระบัตราธิราชนี้
ถ้าจะกระทำการสิ่งใด ๆ นั้น พินิจพิจารณาเสียก่อนเห็นปราศจากโทษแล้ว จึงกระทำ พระยาพระองค์
ใดตั้งอยู่ในความสัตย์ พระยาพระองค์นั้นมีสวรรค์เป็นเบื้องหน้า พระยาองค์ใดเจรจามุสาวาท พระยา
องค์นั้นก็จะได้บังเกิดในนรกเป็นอันเที่ยงแท้

เมื่อสมเด็จพระมหากรุณามีพระพุทธานุญาตดังนี้ พระยาชมพูนุติได้ฟังจึงถามว่า ข้าแต่
พระเจ้าราชาธิราช บุทคลอันกระทำทานนั้นได้ผลอยู่ฤา กระทำบาปนั้นได้บาปอยู่ฤา นรกมีอยู่ฤา ถ้า
ว่าเปล่าดอกกระมัง มีพรพุทธานุญาตว่า ดุรบทพิตรพระราชาสมภาร บุทคลที่กระทำทานนั้นได้ผลอยู่
กระทำบาปนั้นได้บาปอยู่กระทำแล้วจะได้สูญไปเปล่าอันหาไม่ได้ สวรรค์มีอยู่นรกก็นรกมีอยู่เป็นแท้ พระ
ยาองค์ใดเจรจามุสาวาท เปลวเพลิงในนรกก็นรกจะมาเบียดเบียนเผาผลาญ พระยาองค์นั้นเห็นประจักษ์
แจ้งในอัฐภาพชาตินี้

พระยาชมพูนุติก็ทรงพระสรวลเป็นอันดัง ว่าข้าแต่พระเจ้าราชาธิราช ข้าพเจ้า ยัง ไม่เชื่อ
ไม่ฟังคำของพระองค์ก่อน ถ้าไฟในนรกไม่มาเบียดเบียนเผาผลาญข้าพเจ้าบัดเดี๋ยวนี้ พระองค์เป็นมุสา

ใหญ่ทีเดียวหาน้อยไม่เลย ดูกรบพิตรพระราชสมภาร บพิตรอย่าแคลงไปเลย ที่จะไม่มาเบียดเบียน เหมือนถ้อยคำพระคณาครมีพระพุทธปฏิภาตรัสดังนี้แล้ว

“ เตโชกสิณฺ์ สมาปชิตฺวา ” สมเด็จพระมหากรุณาเสด็จเข้าสู่เตโชกสิณสมาบัติ นฤมิตรให้เปลวเพลิงนรกบังเกิดขึ้นมาแต่พื้นแผ่นดินพสุธา เดิมนั้นควันพลุ่ง ๆ ขึ้นมาก่อน สมเด็จพระเจ้าชมพูตินั้นสงสัยว่า ควันอะไรหนอพลุ่ง ๆ ขึ้นมา “ โอโธ โอโธเกตุวา ” ทอดพระเนตรดูไปในเบื้องต่ำก็เห็นเปลวเพลิงกระหนกตกพระทัยแล้วก็เปลวเพลิงนรกขึ้นมาเบียดเบียนเผาผลาญอาตมาจริงกรรมัง แต่ทรงพระดำริหะฉะนี้

“ ฐมฺคฺคิ ” ควันไฟนั้นก็พลุ่งขึ้นมาเข้าหู เข้าตา เข้าปาก เข้าจมูกสมเด็จพระเจ้าชมพูตินั้นหายใจออกมิใคร่จะได้เลย แลดูคนนั้นคนนี้ ว่าคนอื่นอันนี้ จะเป็นเหมือนอาตมาฉะนี้ ถ้าเป็นประการใดเมื่อทอดพระเนตรเลงแลดูไปข้างโน้นข้างนี้ก็เห็นเขาสบายอยู่หมด ขณะนั้นเปลวเพลิงนรกอันบังเกิดขึ้นด้วยพุทธานุภาพนั้นกระทำให้เสียงคึก ๆ แล้วก็สว่างช่วงโชติขึ้นมา โดยรอบคอบแห่งพระเจ้าชมพูดี พระเจ้าชมพูดีก็สดุ้งตกพระทัยนักหนา ก็ร้องหาสมเด็จพระพุทธองค์ว่า “ ภนฺเต ” ข้าแต่สมเด็จพระเจ้าราชาธิราช พระเจ้าข้าเพลิงไหม้ข้าพเจ้าแล้ว เพลิงนรกไหม้ข้าพเจ้าแล้ว

“ ตทา ภควา ” ในกาลครั้งนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาค ก็บันดาลให้พระองค์นั้นอันตรธานหายไปกับทั้งบริวารทั้งปวง เปลวเพลิงนั้นก็หนักขึ้นปรากฏ ดูหนึ่งว่าไหม้ซึ่งฝาแลปรางค์ปราสาทรุ่งโรจน์นาการนำพิภพถึงกล้านักหนา พระเจ้าชมพูดีแลอำมาตย์ราชเสวก แต่บันดาที่ตามเสด็จไปนั้น ต่างคนต่างก็ร้องหาสมเด็จพระพุทธองค์ด้วยศรัทธาเลื่อมใสเป็นอันดัง สมเด็จพระเจ้าชมพูตินั้นก็ร้องหาว่า พระเจ้าข้า ข้าแต่สมเด็จพระเจ้าราชาธิราช ข้าพเจ้าจะขอเอาพระคุณของพระองค์ ตั้งไว้เหนือเศียรเกล้าของข้าพเจ้าแล้ว “ วณฺทิสสามิ ปาเท ตุมหากิ ” ข้าพเจ้าจะขอถวายบังคมพระบาทของพระองค์แล้ว

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงฟังพระยาชมพูดีร้องหาสมเด็จพระพุทธองค์แสวงหาพระคุณของพระองค์เป็นที่พึ่งดังนั้น พระพุทธองค์ก็สำแดงพระกายให้ปรากฏ กับทั้งบริวารเปลวเพลิงนั้นก็หายลงบัดเดียวใจ พระเจ้าชมพูดีก็ได้สัสสสประสาศลมระบายหายใจเข้าออกโดยสะดวก จึงกราบทูลพระกรุณาว่า ข้าแต่พระเจ้านักขัตติราชผู้เป็นพระยาอันอุดมล้ำเลิศประเสริฐ ข้าพระพุทธเจ้าจะขอถวายบังคมแต่พระองค์บัดนี้แล้ว

“ อหิ อุตฺตโม อหิ เสฏฺโฐ ” ข้าพเจ้าผู้เป็นพระยาอันอุดมล้ำเลิศประเสริฐใน สกลชมพูทวีปนี้ จะขอถวายบังคมพระบาทของพระองค์แล้ว “ สุวณฺณกทฺทลีย โอนมิตฺวา ” กราบทูลเท่านั้นแล้ว พระเจ้าชมพูดีก็น้อมพระองค์ลง ดูดั่งว่าล้ากลัวยทองถวายนมัสการสมเด็จพระศาสดาจารย์ ด้วยเบญจางคประดิษฐ์ พระยาทั้งร้อยเอ็จพระองค์ แลอำมาตย์ราชเสวกทั้งปวงนั้น ก็ถวายบังคมสมเด็จพระมหากรุณาธิคุณเจ้าพร้อมเพรียงกัน

“ ตโต ปรี ” เบื้องหน้าแต่นั้น พระพุทธองค์ก็โปรดประทานอัมฤตยรศไถยธรรมเทศนาว่า ดูกรบพิตรพระราชสมภาร บพิตรนี้มีมณฑลอันธการลุ่มหลง มีอุปมาดุจดั่งบุรุษ อันหลงมรรคมรรคา บพิตรจงอุสาห์ตั้งพระทัยสดับพระสัทธรรมเทศนาเถิด พระสัทธรรมนี้แล จะเป็นประทีปทองส่องให้สว่างกล่าวคือ จะให้เห็นคุณแลโทษประโยชน์แลมิใช่ประโยชน์ นี้แลบพิตรพระราชสมภาร “

อัย กาโย ” อันว่ารูปกายแห่งเราท่านทั้งหลายเกิดมาในโลกนี้ อันนักปราชญ์ควรจะพึงเกลียดพึงชัง ควรจะพึงพิจารณาเอาเป็นอศุภกรรมฐาน ว่ารูปกายนี้เป็นที่ประชุมแห่งกระดูกเป็นกองแห่งเนื้อ เป็นกองแห่งหนัง เป็นกองแห่งเอ็น เป็นกองแห่งเลือด เป็นกองแห่งหนอง เป็นกองแห่งเสมหะ เป็นปฏิภูลพึงเกลียดนั้นนักหนา บรมบพิตรอย่าพึงลุ่มหลงอยู่ในรูปในกายนั้นเลย

“ ทานํ เทหิสฺสํ รุกขาหิ ” บพิตรจงอุปมาสำหรับชวนขยายบำเพ็ญทานรักษาศีลจำเริญภาวนา สดับฟังพระธรรมเทศนา ตีมนินซึ่งรสแห่งพระสัทธรรมเกิด เราท่านทั้งหลายเวียนตาย เวียนเกิด เวียนทุกข์ยากเวียนทนวิบากอยู่ในวัฏสงสารนี้ จะรู้จักว่าสักก็ร้อยชาติ แต่หยาดน้ำตาที่ร้องไห้รำไรมาทุกชาติ ๆ น้ำตามิได้เหือดแห้ง มิได้สาบสูญไปประสมกันเข้าไว้ น้ำตาของบุคคล ผู้เดียวร้องไห้มาทุกชาติ ๆ นั้น ก็จะมีมากกว่าน้ำในมหาสมุทรนี้ได้แสนเท่าขึ้นชื่อว่าเวียนอยู่ในวัฏสงสาร ก็ย่อมอาภูลไปด้วยความโศกเศร้าแสนโศกาโดยรำไรให้สอื้น มองมูลไปด้วยทุกข์ภัยอันตรายต่าง ๆ

“ เอหิ คมิสสาม ” เชิญบพิตรมาเถิดเราจะไปด้วยกันยังทางอมตมะหานิพาน อันเป็นที่ระงับทุกข์โศกโรครภัยทั้งปวง อันจิตรสันดานแห่งสรรพสัตว์โลกทั้งปวงนี้ ย่อมหวั่นไหวอยู่ด้วยเหตุ ๔ ประการ คือหวั่นไหวอยู่ด้วยรักทรัพย์สมบัตินั้นประการหนึ่ง หวั่นไหวอยู่ด้วยรักอวัยวะน้อยใหญ่ในกายแห่งตนนั้นประการหนึ่ง หวั่นไหวอยู่ด้วยรักชีวิตของตนนั้นประการหนึ่ง หวั่นไหวอยู่ด้วยรักพงศ์พันธุ์ บุตรภรรยา นั้นประการหนึ่ง ประสมเป็น ๔ ประการ ฉะนั้น ๔ ประการ ฉะนั้น ก็อาไศรยก่อกิษณาแลตณหา แท้จริงกระแสแห่งกิษณากระแสตณหา หมักหมมอยู่ในสันดาน แห่งสัตว์ทั้งปวงนี้มากกว่ามากนัก กิษณาตณหานี้ถ้าปรากฏเป็นกระแส จดกระแส น้ำ ถ้าปรากฏฉะนั้นแล้ว ก็มากกว่ากระแส น้ำได้แสนเท่า กิษณาแลตณหานี้ ถ้าบังเกิดกล่าวหาอยู่ในสันดานบุคคลผู้ใดแล้ว ก็จะชักจะพาบุคคลผู้นั้นไปสู่อบายภูมิ เป็นอันเที่ยงแท้หนักหนา เชิญบพิตรมาเถิดมาเราจะไปสู่โลกอุดรภูมิ ตัดเสียซึ่งกระแสแห่งกิษณาแลตณหา

“ กปปทาวคฺคิโต มโนปชฺชา ” ดูกรบพิตรพระราชาสมภารเพลิงอันกล้า คือ รากะ โทะชะ โมะหะ อันเผาผลาญอยู่ในสันดานแห่งสัตว์ทั้งปวงนี้ ร้อนยิ่งกว่าเพลิงประลัยกัลป์ที่สังหารแผ่นดินนี้อีก เชิญบพิตรมาเถิดมาไปอยู่ในเรือนแก้ว อันแล้วไปด้วยพระธรรมอันตถาคตตกแต่งไว้เป็นอันดีเป็นที่ระงับเสียซึ่งเพลิง รากะ โทะชะ โมะหะ หมักหมมอยู่ในสันดาน ดูกรบพิตรพระราชาสมภารสัตว์เกิดมาในวัฏสงสารนี้ รักตัวยิ่งกว่ารักทรัพย์ แลสัตว์ทั้งหลายนั้นย่อมรักชีวิตยิ่งกว่ารัก อวัยวะน้อยใหญ่ นัยหนึ่งสัตว์ทั้งหลายนั้นรักบุตรชายบุตรหญิงยิ่งกว่าดวงเนตร ดวงเนตรนั้น รักอยู่แลแต่ทว่ามีรักเท่าบุตรชาย บุตรหญิง แลสัตว์ทั้งหลายย่อมรักใคร่ภรรยายิ่งกว่ารักบุตรชายบุตรหญิง “ ภริยโต อุตตานิ ” อนึ่ง สัตว์ทั้งหลายนั้น ย่อมรักใคร่ตัวเองยิ่งกว่ารักภรรยา เมื่อมีความรัก ความใคร่เอื้อเฟื้ออาลัยหมักหมมลงอยู่ในจิตรสันดานแล้วสารพัดทุกข์สารพัดภัย สารพัดโศกโศกาโดยทั้งปวง ก็บังเกิดมีแต่มูลคือความรัก ความรักมีเป็นเค้าเป็นมูลแล้ว ก็น่าที่จะให้มิทุกข์ มิภัย มีความโศกเศร้าสอื้นอาลัยทั้งปวง

“ เอหิ นิพพานํ คมิสสามิ ” เชิญบพิตรมาเถิดมาเราไปสู่คลองแห่งพระนฤพาน ระงับดับเสียซึ่งความรักความใคร่แลความเอื้อเฟื้ออาลัยทั้งปวง ดูกรบพิตรพระราชาสมภาร สัตว์ทั้งหลายอันเวียนตายเวียนเกิดอยู่ในวัฏสงสารนี้ มีที่สุดเบื้องต้น มิได้ปรากฏแต่เวียนอาปฏิสันธิมานทุกชาติ ๆ นั้น หยาดกัลละตั้งขึ้นในที่ปฏิสนธิ นั้น ถ้าจะประสมเข้าไว้ มากกว่าหยาดแห่งน้ำค้างในนภลัยประเทศ เวหาส์ อนึ่งพยาธิทุกข์อันมีลักษณะให้ป่วยให้ไข้ ให้ลำบากกายลำบากจิตนั้นเล่า บังเกิดแต่สัตว์ทั้ง

ปวงนี้ก็มักนึกมากหนา อนึ่งชราทุกข์อันมีลักษณะย่ำยีให้อันทรียวิกลจริตตนั้นเล่า ก็บังเกิดแก่สัตว์ทั้งปวงนี้มากมายยิ่งนัก ถ้าจะว่ามากก็มากกว่าต้นไม้แลภูเขา ที่บังเกิดเหนือพื้นแผ่นดินพุทธานี้ได้แสนเท่าตายแล้วทั้งซากศพไว้ทุกชาติ ๆ ถ้าซากศพมิได้เปื่อยมิได้เน่า มิได้ทรุดมิได้ไหมไปประสมกันเข้า ได้ซากศพของบุคคลผู้เดียวทั้งไว้ทุกชาติ ๆ นั้น ก็จะมีมากจะสูงใหญ่ จะแน่นจะหนายิ่งกว่าพื้นแผ่นดินพุทธานี้ได้แสนเท่า ดูกรบพิตรพระราชสมภารพระองค์จงสละเสียซึ่งธรรมชาติทั้งหลายห้าประการ คือ มาตุคามประการหนึ่ง ฆราวาสเฝ้าเรือนประการหนึ่ง อำนาจแห่งมัจจุราชประการหนึ่ง กายแลจิตรประการหนึ่ง ปราปรเวทนิยกรรมประการหนึ่ง พระองค์สละธรรมชาติห้าประการนี้เสียได้ด้วยอำนาจพระโลกุตรธรรมแล้ว บพิตรก็ได้ชื่อว่าอยู่ในที่อันเกษม คืออมตมะหานฤพาน อันเป็นเอกนตสุขล้ำเลิศกว่าสุขทั้งปวง

นี่แน่บพิตรพระราชสมภาร “ อปายทุกขโธ มนุสสา สุขา ” มนุษย์โลกนี้ประกอบด้วยทุกข์ แต่ทว่าไม่มากเหมือนทุกข์ในอบายภูมิ ๆ นั้นมีมากกว่ามาก มนุษย์โดยเป็นสุขแก่อบาย แต่ทว่าไม่เป็นสุขเท่าที่อยู่ของพระอินทร์ ที่อยู่ของพรินทรไม่เท่าที่อยู่ของพรหม ที่อยู่ของพรหมนั้นไม่เป็นสุขเท่าที่อยู่คือพระนฤพานที่อยู่คือพระนิพพานนั้น เป็นสุขกว่าพรหมมากกว่ามากนัก บพิตรพระราชสมภาร จงยินดีที่จะไปยังอมตมะหานฤพาน ในกาลครั้งนั้นเมื่อสมเด็จพระมหากุณาโปรดประทานพระธรรมเทศนาด้วยประการฉะนี้ พระเจ้าชมพูบดีได้ทรงฟัง ก็มีพระหฤทัยชื่นชมยินดีโสมนัสทรงพระดำริหว่า สมเด็จพระเจ้าราชาธิราชนี้ “ ญาณสม ปนโน ” ประกอบไปด้วยพระปัญญาปรีชาอันล้ำเลิศ ประเสริฐด้วยคุณานุภาพแห่งบพิตร สมควรที่อาตมา จะทำสักการบูชา “ อนุหิส โอมณจิตวา ” ทรงพระดำริหว่าฉะนี้แล้ว พระเจ้าชมพูบดีก็ถอดพระมหามงกุฏอันเป็นเครื่องราชาภิเศกแห่งพระองค์นั้นไปวางไว้แทบพระบาท บูชาสมเด็จพระพุทธองค์ด้วยพระมหามงกุฏ ฝ่ายอำมาตย์แสนหนึ่งแลพระยาร้อยเอ็จพระองค์นั้น ต่างองค์ต่างก็เปลื้องเครื่องประดับพระเศียรออกสักการบูชาแทบพระบาทสมเด็จพระบรมโลกนารถเจ้าทุกคน ๆ ๆ

อันดับนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาค มีพระพุทธานุภาพโปรดประทานพระธรรมเทศนาต่อไป “ มหาราช ” ดูกรบพิตรพระราชสมภาร สัตว์ทั้งหลายเกิดมาในมหรรณพภพสงสารนี้ มีสภาวะเป็นอนิจจัง เกิดมาแล้วก็ถึงซึ่งดับสูญทำลายไป ๆ อายุแห่งสัตว์ทั้งหลายนี้ล่วงไป ๆ ทุกวันทุกเวลา ช่างน่าอนันต์น้อยเข้า ๆ ช่างหลังนั้นมากขึ้น ๆ มีอุปมาดังสว่านหูกอันสัตรีภาพ ทอช่างหลังนั้นจำเรียวขึ้น ๆ ช่างน่าอนันต์น้อยเข้า ๆ ทุกที ๆ ไป แลมีอุปมาฉนั้นใด อายุแห่งสัตว์ทั้งปวงที่ล่วงไปนั้น ก็มากขึ้น ๆ ทุกวันทุกเวลาช่างน่าอนันต์น้อยเข้า ๆ ทุกวันไป มีอุปมาดังหูกนั้น สัตว์เกิดมาในวัฏสงสารนี้ มีตัวเองเป็นที่พึ่งแก่ตัวเอง ขณะเมื่อทำลายเบญจขันธ์แล้วไปสู่ปรโลกนั้น บุตรภรรยาคนญาติมิตรสหายบรรดาที่รักใคร่สนิทเสนหานั้น ผู้ใดผู้หนึ่ง มีอาจสามารถจะอนุพันนาการติดตามไปช่วยทุกข์ของตนได้ จะได้ก็แต่กุศลแลกกุศลที่ได้กระทำไว้ นั้นแล จะติดตามตัวไป กระทำไว้ดีก็ดีกระทำไว้ชั่วก็ชั่วใครจะตามไปช่วยได้ ตัวมีศรัทธาอุสาหะสร้างกุศล กุศลนั้นก็จะได้ที่พึ่งแก่ตัวเอง จะได้พ้นทุกข์ก็เพราะกุศลที่ตนได้กระทำไว้ อาไศรยเหตุฉะนี้แลจึงได้ชื่อว่าตัวเองเป็นที่พึ่งแก่ตัวเอง สิ่งอื่น ๆ นอกออกไปกว่ากุศลแล้วแลจะได้เป็นที่พึ่ง ที่อาไศรยแห่งตนเหมือนด้วยกุศลนั้นหาไม่ได้ กุศลนี้เป็นที่พึ่งแก่สัตว์ทั้งปวง บพิตรพระราชสมภาร จงอุส่าห์ส่ำสมในกุศลเป็นต้นว่าให้ทานแลรักษาศีลนั้นเถิด

บุทคลอันอุสาหะบำเพ็ญทานนั้น มีอุปมาดุจดังว่าบุทคลอันประดับด้วยเครื่องประดับอันงามสะอาด บุทคลอันมิได้บำเพ็ญทานนั้น มีอุปมาดังว่าบุทคลอันหาเครื่องประดับมิได้ ดูกุรบพิตรพระราชสมภาร ตถาคตจะขอลามพระนครแห่งสมเด็จจบพิตรนั้น มีประมาณใหญ่กว้างสักกี่โยชน์ “ สกุณียชนิกั ภนเต ” ข้าแต่พระเจ้าราชาธิราช พระนครแห่งข้าพเจ้านี้ มีประมาณกว้างใหญ่ ๖๐ โยชน์ ดูกุรบพิตรพระราชสมภาร วงศ์กระษัตริย์ในพระนครแห่งสมเด็จจบพิตรนั้น มีประมาณมากน้อยสักเท่าใด ข้าแต่พระเจ้าราชาธิราช วงศ์กระษัตริย์ในพระนครแห่งข้าพเจ้านี้ มีประมาณได้ ๑๐ โกฏิ ดูกุรบพิตรพระราชสมภาร กาลบัดนี้ กระษัตริย์ทั้งปวงนั้นยังอยู่พร้อมเพรียงกันอุปการใด ข้าแต่พระเจ้าราชาธิราชวงศ์กระษัตริย์ทั้งปวงนั้น หามิได้แล้ว ดูกุรบพิตรกระษัตริย์ทั้งปวงอยู่ในสถานที่ใดเล่า ข้าแต่พระเจ้าราชาธิราช วงศ์กระษัตริย์ทั้งปวงนั้น ถึงแก่อนิจจรมล่งไปสิ้นแล้ว ดูกุรบพิตร วงศ์กระษัตริย์ทั้งหลายที่ถึงอนิจจรมล่งไปนั้น พาเอาทรัพย์สมบัติเครื่องราชกกุธภัณฑ์ไปได้อยู่ฤา ท่านเอาลูกกรักเมียรักข้างม้าที่รักนั้นไปได้อยู่ฤา ฤาเป็นประการใด ข้าแต่พระเจ้าราชาธิราช วงศ์กระษัตริย์ทั้งหลาย แต่บรรดาที่ถึงอนิจจรมล่งไปนั้น มีอาจสามารถจะพาทรัพย์สมบัติสิ่งใดสิ่งหนึ่งไปได้ ถึงบุตรภรรยาอดรักยอดใคร่ข้างม้าที่ยอดรักยอดใคร่นั้นก็ดี กระษัตริย์ทั้งหลายนั้นมิอาจสามารถจะชักจะพาเอาไปกับตนได้ “ เอกิกาวคจฉนติ ” ถ้าจะไปในั้นไปแต่ผู้เดียวแท้แท้ ดูกุรบพิตรพระราชสมภาร บพิตรจงพิจารณาปลงปัญญาให้เห็นธรรมสังเวชในความตายนี้เกิด มัจจุราชนี้จะได้เลือกหน้าว่าผู้ใดเสียใจนั้นหามิได้ ย่อมครอบงำกระทำให้ผู้อยู่ในอำนาจแห่งตนนั้นเสมอทุกคน ๆ ไป จะได้สังเกตว่าข้ายังหนุ่มยังสาวอยู่ ข้ายังไม่เจ็บไข้ข้ายังไม่ตายก่อนต่อแก่ชราอายุถึงเพียงนั้น ๆ แล้วข้าจึงจะตาย จะสังเกตดังนั้นมีได้ “ โก ชมณฺหา ” คือ ใครนั้นจะรู้จักความตาย จะรู้จักสังเกตสังเกตผิดเพี้ยนพระยามัจจุราชได้ ว่าพรุ่งนี้เกิด ประจันนี้เกิด ใครผิดเพี้ยนดังนั้นได้ถึงมีทรัพย์สมบัติมากจะให้แก่พระยามัจจุราช พระยามัจจุราชก็ไม่รับสินบน ถึงว่าจะมีเสนารัพลมากจะต่อยุทธกับ พระยามัจจุราชก็มิอาจสามารถจะต่อยุทธได้ มีแต่พระยามัจจุราชนั้น จะครอบงำย่ำยีจะหักจะรานผลาญชีวิตให้ถึงพินาศฉิบหาย ฯ

“ ภนเต ” ข้าแต่พระเจ้าราชาธิราช พระองค์นี้รู้ว่าสัตว์ทั้งปวงนี้จะตายเหมือนกันสิ้นทุกรูปทุกนาม ไม่พ้นจากความตายพระองค์ผู้ทรงฤทธิ์ทรงเดชเห็นปานดังนี้ จะถึงแก่ความตาย ฤาหามิได้ประการใด จึงมีพระพุทธานุญาตตรัสว่า ดูกุรบพิตรพระราชสมภาร อันเกิดมาเป็นรูปธรรมแล้ว อย่ามหายเลยที่ว่าจะพ้นจากความตาย สัตว์ทั้งหลายถึงแก่ความตายฉนั้นใดก็ดี ตถาคตนี้เหมือนกัน ฯ

ข้าแต่พระเจ้าราชาธิราช พระองค์ตรัสฉนี้ จริตทีเดียว คำนี้เป็นคำสัตย์ นี่แน่ข้าแต่พระเจ้าราชาธิราช ดังข้าพเจ้าจะขอลามบุทคลอันเกิดมาในโลกนี้ บางจำพวกก็เป็นคนเข้าใจไร้ทรัพย์ บางจำพวกก็บริบูรณ์ด้วยสมบัติพัสถานไม่เหมือนกัน อาไศรยแก่เหตุผลเป็นประการใดพระเจ้าราชาธิราชรู้ฤาไม่ “ ชานามิ มหาราช ” ดูกุรบพิตรพระราชสมภาร พระตถาคตรู้แจ้งอยู่ สัตว์ที่แปลกกันไม่เหมือนกันนั้น ก็อาไศรยแก่กุศลเลอกุศลสองประการนี้แล จำแนกให้สัตว์ทั้งหลายต่างกัน จะว่าอื่นไกลไปโดยเล่า ว่าแต่ญาติของบพิตรนี้เกิด ญาติของบพิตรที่ถึงอนิจจรมล่งไปทั้งหลายนั้น บางจำพวกที่ประพตีสัจจัตถ์ตั้งอยู่ในสัตย์ในธรรมนั้น ก็ได้ไปบังเกิดในสุคติภูมิเสวยรมย์ชมสมบัติอันโอฬาริกภาพ บางจำพวกที่ประพติมิได้ตั้งอยู่ในสัตย์ในธรรมนั้น ครั้นทำลายเบ็ญจขันธแล้ว ก็ได้ไปบังเกิดในนรกทนทุกขเวทนา

“ ภนฺเต ราชาธิราช ” พระเจ้าข้า ข้าแต่พระเจ้าราชาธิราชพระองค์ตรัสดังนี้ ข้าพเจ้ายังสงสัยอยู่ยังไม่สิ้นสงสัยก่อน ถ้าข้าพเจ้าได้เห็นนรกแล้ว นั้นแลข้าพเจ้าจึงจะสิ้นสงสัย ดุกรบพิตรพระราชสมภาร ญาติของบพิตรที่ทนทุกข์เวทนาอยู่ในนรกนั้นถ้าบพิตรได้เห็นแล้วนับพิตรจะดูไม่ได้ “ ภิโธ น ภวิสฺสามิ ” ข้าแต่พระเจ้าราชาธิราช ข้าพเจ้าหากกลัวไม่ พระองค์อย่าปรีวิตกเลย ดุกรบพิตรพระราชสมภาร ถ้าตั้งนั้นพระตถาคตจำสั่งแดงให้พระองค์เห็นบัดนี้ ตรัสเท่านั้นแล้วพระพุทธองค์เข้าสู่ปถวิกสิณบันดาลแผ่นดินให้แยกเป็นช่องลงไปตราบเท้าจนถึงอเวจี สั่งแดงนรกทั้งหลายให้ปรากฏแล้ว จงมีพระพุทธปฏิภาตรัสว่า ดุกรบพิตรพระราชสมภาร พระองค์จงทอดพระเนตรดูพระญาติพระวงศ์แห่งบพิตรบัดนี้ เกิด ฯ

ข้าแต่พระเจ้าราชาธิราช ข้าพเจ้าแลลงไปหาเห็นญาติทั้งปวงไม่ เปลวเพลิงนี้หนักกว่าหนัก ข้าพเจ้าแลไม่เห็นญาติข้าพเจ้าเลย สมเด็จพระมหากรุณา ก็บันดาลให้เปลวเพลิงนั้นดับลงในทันใด สั่งแดงญาติแห่งพระเจ้าชมพูบดีให้ปรากฏแล้วก็มีพระพุทธปฏิภาตรัสชี้แจงออกไปว่า ดุกรบพิตรพระราชสมภารสัตว์นรกผู้นั้น ๆ มิใช่อื่นไกล คือพระไวยกา พระไวยก็ของพระองค์คนนั้นคือบิดา คือมารดา คนนั้นคือพี่น้องวงศ์ญาติทั้งหลาย ตกกว่าพระมหากรุณาเจ้าตรัสชี้แจงนั้นถั่งถ้วนไปทุกสิ่ง ๆ สมเด็จพระมหาชมพูบดีก็หายสงสัยสนเทห์ ทอดพระเนตรเห็นญาติทั้งหลายเสวยทุกข์เวทนามีประการต่าง ๆ เป็นต้นว่านอนเหนือแผ่นดินเหล็กอันหนาได้ ๙ โยชน์เปลวเพลิงเผาผลาญอยู่ทั่วทั้งกรัษกาย ดัน ๆ รนทนทุกข์เวทนาสาหัส บางจำพวกนายนิริยบาลเล่นไล่ติดตามทันแล้ว ก็แทงด้วยหอกแหลนหลาวแลต้อยสี้ส่ด้วยค้อนเหล็กอันใหญ่ ตัดสี้ส่เสียด้วยดาบอันคมกล้าบางคาบก็ตัดมือเท้า กระทำกรรมกรรมนั้นต่าง ๆ สมเด็จพระเจ้าชมพูบดีเห็นฝูงญาติทั้งหลายเสวยทุกข์เวทนายร้องไห้ร้องครางตายแล้วเกิดเล่าด้วยประการฉะนี้ ก็มีพระทัยสั่น ตกประหม่ากราบทูลว่าพระเจ้าข้า ข้าแต่พระราชาธิราช ข้าพเจ้ากลัวแล้ว ข้าพเจ้าดูไม่ได้แล้ว “ นิรยํ อนฺตรธาเปสิ ” สมเด็จพระผู้มีพระภาคบันดาลให้นรกนั้นอันตรธานหายไป

พระเจ้าชมพูบดีจึงกราบทูลถามว่า พระเจ้าข้าสัตว์ทั้งปวงทนทุกข์เวทนาอยู่ในนรกนี้ อาไศรยกระทำอกุศลกรรมเป็นประการใด ดุกรบพิตรพระราชสมภาร สัตว์ทั้งหลายเหล่านี้แต่ปางก่อนลู่อ่านาคติทั้ง ๔ ประการ คือลู่อ่านาญแก่ความรัก ลู่อ่านาญแก่โทโส ลู่อ่านาญแก่โมโห ลู่อ่านาญแก่ความกลัว เมื่อลู่อ่านาญแก่อคติทั้ง ๔ ประการฉะนี้แล้ว กระทำอกุศลกรรมอันลามก นั้นต่าง ๆ เป็นต้น ว่าปาณาติปาตา อทินนาทาน กาเมสุมิฉฉาจาร มุสา ส้องเสพสุราเมรัย กระทำโทษประทุษร้ายแก่บิดามารดาปู่ย่าตายายผู้มีคุณแก่ตน กระทำอกุศลกรรมหยาบช้า เห็นปานฉะนี้ ครั้นทำลายเบญจขันธ์จากมนุษย์แล้ว จึงลงไปบังเกิดในนรก ทนทุกข์เวทนา สาหัสสาครรจ์ด้วยประการฉะนี้ ฯ

ข้าแต่พระเจ้าราชาธิราช ญาติข้าพเจ้าที่พระองค์บอกว่าไปสวรรค์นั้น ข้าพเจ้าจะใคร่เห็นสักหน่อย “ เต ทสฺเสสิ ” พระองค์จงสั่งแดงญาติทั้งหลายอันได้ไปสวรรค์ให้ข้าพเจ้าเห็น ประจักษ์แจ้งในกาลครั้งนี้ สมเด็จพระผู้มีพระภาค กระทำอิทธิฤทธิ์บันดาลให้สมเด็จพระเจ้าชมพูบดีนั้น แลเห็นชั้นจาตุมหาราชิกาดาวดึงษ์ยามาดุสิตานิมนานรตีประณิมิตะวัสสวดี สั่งแดงให้เห็นวิมานทอง วิมานแก้วมณี วิมานแก้วประพาฬ วิมานแก้วลายอันประดับประดาจิตรบรรจงต่าง ๆ สั่งแดงให้เห็นซึ่งองค์เทพยดาของเทพบุตรแลเทวดาทั้งหลาย อันเสวยทิพย์สมบัติสพรีย์พร้อมไปด้วยทิพย์

แสนสุรางค์นางฟ้าทั้งปวง แต่ละพิกาน ๆ นั้น มีนางฟ้าพินหนึ่งบ้างหมื่นหนึ่งบ้างแสนหนึ่งบ้าง มากกว่าหมื่นกว่าแสนบ้าง วิมานทั้งปวงนั้น ที่สูงกึ่งคาพยุตรก็มี ที่สูงคาพยุตรหนึ่งคือร้อยเส้นนั้นก็มี ที่สูง ๒ – ๓ คาพยุตร สูงโยชน์ ๑ ๒ โยชน์ ๓ โยชน์ ๔ โยชน์ ๑๐๐ โยชน์ ๑๐๐๐ โยชน์ ก็มี ประกอบไปด้วยเสานั้น นับได้ละร้อยละพัน นับได้ละหมื่นละแสน ห้อยย้อย ไปด้วยระเบียบแห่งพรวน แลกระดิ่งไว้ด้วยฉัตรแลธง สว่างไปด้วยรัศมีแก้วรุ่งโรจน์นาการอ้ออิงไปด้วยเสียงทิพย์บุญจางค์ดุริยดนตรีฆ้องกลอง แตรสังข์สนั่นเสนาะจับในน้ำใจ

เมื่อพระพุทธองค์สำแดงทิพย์พิกานทั้งหลายด้วยประการฉะนี้แล้ว พระพุทธองค์ก็ชี้แจงออกไปว่า ดูกรบพิตรพระราชสมภารพระองค์จงทอดพระเนตรดูเทวบุตรเทวดาทั้งปวงเกิดเทวบุตรองค์นั้นอยู่ในวิมานอันนั้น เทวบุตรองค์โน้นเป็นญาติของพระองค์ ฝ่ายเทวดาที่อยู่ในวิมานอันนี้ เทวดาองค์นั้นอยู่ในวิมานอันนั้น เทวดาองค์โน้นอยู่ในวิมานอันโน้น เป็นญาติของพระองค์ เมื่อสมเด็จพระมหากรุณาเจ้าชี้แจงออกไปด้วยประการฉะนี้แล้ว พระเจ้าชมพูดีทอดพระเนตรดูเทพดาทั้งหลายแล้ว ก็มีปีติวัฒนาการผูกพันรักรักใคร่ จะใคร่ได้ซึ่งทิพย์สมบัติในชั้นฉกามาพจรสวรรค์ จึงกราบทูลถามว่าพระพุทธเจ้าข้า เทพดาทั้งหลายนี้ แต่ปางก่อนได้กระทำการซึ่งเป็นกุศลเป็นประการใดจึงได้มาเสวยสมบัติอันเป็นทิพย์เห็นสภาวะปานนี้ “ มหาราช ” ดูกรบพิตรพระราชสมภาร เทพดาทั้งหลายนี้ แต่ปางก่อนได้กระทำการกุศลนั้นต่าง ๆ เทพดาที่อยู่ในวิมานอันนั้น แต่ปางก่อนได้สร้างกุศลให้เป็นทาน แก่สมณะพราหมณาจารย์ผู้มีศีล ที่อยู่ในวิมาน อันโน้นแต่ปางก่อนได้ให้เพลิงเป็นทาน ที่อยู่ในวิมานอันนี้ แต่ปางก่อนได้กระทำเพดานกันพระพุทธรูป ที่เสวยสมบัติในวิมานนั้นแต่ปางก่อนได้สร้างพระพุทธรูป เทวดาวิมานนั้นได้สร้างพระเจดีย์วิหาร องค์นั้นได้สร้างพระไตรปิฎก เทวดาองค์นั้นเป็นอุบาสกในพระบวรพุทธศาสนา เทวดาวิมานนั้นได้สร้างศาลาโรงธรรมเทวดาวิมานนั้นได้ถวายประทีป เทวดาวิมานนั้นได้ปลูกไม้พระศรีรัตนมหาโพธิ์ เทวดาวิมานนั้นได้ถวายผ้าบังสุกุล เทวดาองค์นั้นได้ถวายคิลานปัจจัย เทวดาวิมานนั้นได้ถวายเข้ายาคุแลเข้าสรวยเทวดาวิมานนั้นได้ถวายกลิ่นทาน เทวดาวิมานนั้นได้ถวายเครื่องต่าง ๆ เทวดาวิมานนั้นได้สดับตรับฟังพระสัทธรรมเทศนา

เมื่อสมเด็จพระมหากรุณาตรัสชี้แจงออกไปด้วยประการฉะนี้ พระเจ้าชมพูดี ได้ทรงฟังประจักษ์ในน้ำพระทัย จึงกราบทูลว่าข้าแต่พระเจ้าราชาธิราชผู้ประเสริฐ “ อหิ ปวโร ” ข้าพเจ้านี้ประเสริฐในสกลชมพูทวีปอยู่แล้ว ยังว่าไม่ประเสริฐเหมือนพระองค์ พระองค์ประเสริฐกว่าข้าพเจ้ามากมายนัก พระพุทธเจ้าข้า ดังข้าพเจ้าถาม ข้าพเจ้านี้ปรารถนาจะได้เป็นเทวดาเสวยสมบัติในสวรรค์เทวโลก ทำไฉนข้าพเจ้าจึงจะได้สำเร็จมโนรทความปรารถนา

“ สเจ อิจฺฉสิ ” ดูกรบพิตรพระราชสมภาร ถ้าพระองค์ปรารถนาแล้วจะได้สำเร็จเป็นไร มี ถ้าพระองค์ปรารถนา จงอุสาหะบำเพ็ญทานรักษาศีล อาจได้สวรรค์สำเร็จดังมโนรท ความปรารถนา ดูกรบพิตรพระราชสมภาร “ ทานํ สคฺคสฺส โสปาณํ ” ผลทานนี้ เป็นบันไดสำหรับที่จะเดินไปสู่สวรรค์เทวโลก “ ทานํ เทติ อิสฺสรํ ” ผลทานนี้ ย่อมติดตามตกแต่ให้ถึงซึ่งอิสรภาพเป็นใหญ่ “ ทานํ ปเวสนํ สคฺคํ ” ผลทานนี้ เป็นหนทางอันจะไปสู่ชั้นฉกามาพจรทั้งหก “ ทานํ ทวารํ วิวริตํ ” ผลทานนี้ เป็นที่จะเปิดออกซึ่งประตูแห่งฉกามาพจรเทวโลก ทานนี้ เป็นที่จะนำออกเสียซึ่งความเข็ญใจ เกิดมาในโลกนี้ที่จะเป็นผู้ดี มีโอกาสสมบัติมิได้เข็ญใจไร้ทรัพย์ มิได้ขาดทรัพย์นั้น ก็เอาไครยแก่ผลทาน ผู้ใดอุสาหะบำเพ็ญทาน ผู้นั้นเกิดมาในอนาคตกาลจะมีได้เข็ญใจไร้ทรัพย์ มิรู้ขาดทรัพย์ ผลทานนี้เป็น

ที่พึงที่พำนักที่คุ้มครองรักษา ซึ่งมีมนุษย์นิกรทั้งปวง อันเที่ยวท่องในวังสงสารนี้ ย่อมได้พึงพาอาไศรย ซึ่งผลทาน ผลทานนั้นติดตามอุปถัมภ์คำชูติดตามทำนุบำรุงอภิบาลรักษา ผลทานนี้เป็นที่จะปลดปล่อยตนให้พ้นจากนรก อุตสาหะบำเพ็ญทานแล้วอาจสามารถจะยกตนให้พ้นจากนรกได้ ผลทานนี้เป็นที่จะยังโรคสมบัติให้บังเกิดบริบูรณ์

บุพคลอันได้บำเพ็ญทานนั้น ถ้าเกิดไปในอนาคตกาลภายภาคหน้า จะมีโรคสมบัติอันบริบูรณ์พูนเกิดมิได้รู้บกพร่อง โรคสมบัติจะมีได้รู้ฉิบหาย ด้วยราชภัย โจรภัย อุทกภัย นั้นก็อาไศรยแก่ผลทาน ถึงในปัตยุบันชาตนี้ก็ดี ถ้ามีศรัทธาอุตสาหะบำเพ็ญทานอยู่แล้ว ถึงว่าโจรจะมาฉกชิงก็ดี ได้รับทานแล้วก็จะกลับรักกลับใคร่ กลับเอ็นดูกรุณา จักมิได้มุ่งมองในที่จะฉกชิง เหตุฉะนั้นแลจึงว่าผลทานนี้เป็นที่รักษาไว้ซึ่งโรคสมบัติ

บุพคลผู้ใดบำเพ็ญซึ่งทานบารมีนั้น เกิดไปในอนาคตกาลภายภาคหน้า จะมีอายุ อันถาวรรวัฒนาการ เจริญอายุให้ยิ่งยงตั้งอยู่สิ้นกาลอันช้านาน จะมีได้เป็นคนอายุสั้น อายุสั้น “ อดตสสาตถิ ททนติ ” บุพคลอันอุตสาหะบำเพ็ญทานนั้น ได้ชื่อว่าให้ซึ่งประโยชน์แก่ตน “ อคฺคธมฺมสฺมา หิตา ” ได้ชื่อว่ากระทำให้ตนประกอบไปด้วยธรรมอันเลิศ “ เทวภูตา มนุสฺสสฺสหา อคฺคสุโข ปโมทเร ” บุพคลอันอุตสาหะบำเพ็ญทานนั้น จะเกิดเป็นเทวดาก็ดี จะเกิดเป็นมนุษย์ก็ดี ก็ย่อมจะมีความสุขนั้นมาก กายแลจิตนั้นจะแต่จะชื่นจะรื่นจะเริงอยู่ด้วยความสุข ๆ นั้นจะมีมาก ด้วยอำนาจผลแห่งทานบารมี อันผลแห่งทานนี้ อาจจะสามารถให้สำเร็จความปรารถนาสิ้นทั้งปวง มีอุปมาดังแก้วมณีโชติแห่งสมเด็จพระจักรพรรดิราช อันประกอบด้วยคุณอันล้ำเลิศ ประเสริฐ ให้บังเกิดทรัพย์สมบัติทั้งปวงดุจดั่งมโนรทความปรารถนา ถ้ามีดังนั้นผลทานนี้มีอุปมาดุจดั่งว่าไม้กลัปพฤกษ์ ให้สำเร็จความปรารถนาทั้งปวงแลมีอุปมาฉันใด ผลทานนี้ก็ให้สำเร็จสมบัติทั้งปวงดุจดั่งมโนรทความปรารถนา มีอุปมาฉันใดนั้น ถ้ามีดังนั้น ผลทานนี้ มีอุปมาดุจดั่งว่า ขุมทรัพย์ ๆ นั้นเมื่อมีบริบูรณ์แล้ว ก็อาจสามารถจะซื้อขายสารพัดข้าวของทั้งปวงให้สำเร็จมโนรทความปรารถนาแลมีฉันใด ผลทานนี้เป็นขุมทรัพย์อันวิเศษ จะตกแต่งสมบัติอันเป็น โลภียแลโลภุตตร ให้บริบูรณ์สำเร็จดังมโนรทความปรารถนา เมื่อสมเด็จพระมหากรุณาสำแดงหนทางสวรรค์ด้วยประการฉะนี้ พระยาชมพูบดีได้ทรงฟังก็โสมนัสยินดีในที่จะปฏิบัติให้สำเร็จสวรรค์ ฯ

ฝ่ายองค์สมเด็จพระมหากรุณา ปรารถนาจะยังพระยาชมพูบดีนั้นให้เหน้อยหน่ายจากสวรรค์สมบัติ จะให้ชื่นชมโสมนัสยินดีในทางปฏิบัติอันจะให้สำเร็จพระอมตะมหานฤพาน จึงมีพระพุทธานุญาตโปรดประทานพระสัทธรรมเทศนาสืบต่อไปว่า “ มหาราช ” ดูกรบพิตรพระราชาสมภาร “ อโย สมปตติ ” อันว่าทิพยสมบัติในสวรรค์อันเป็นที่ปรารถนาที่ยินดีที่ชอบเนื้อจำเรียว พระทัยแห่งสมเด็จพระบพิตรนี้จะได้เที่ยงได้แท้จะได้มั่นคงหาได้ ทิพยสมบัติทั้งปวงแต่ล้วนเป็นอนิจจัง เทพบุตรเทพธิดาทั้งหลายอันได้เสวยรมย์ชมสมบัติสวรรค์เทวโลก มีรูปมีเสียงเป็นทิพย์ มีกลิ่นมีรสเป็นทิพย์ มีสัมผัสถูกต้องเป็นทิพย์นี้ จะยังจะยืนจะเที่ยงจะแท้อยู่หาได้ ย่อมจะจุติปฏิสนธิเคลื่อนคลาดจากทิพยสมบัติ ปราศจากทิพยสมบัติอันโอฬาริกภาพเห็นสภาวะปานฉะนี้ ที่จะเที่ยงแท้ อยู่ในทิพยสมบัตินั้นหาได้ “ วยธมฺมา นิโรธมฺมา ” ทิพยสมบัติทั้งปวงนี้ มีสภาวะรู้ฉิบหายประลัยรู้ดับสูญ

ดูกรบพิตรพระราชสมภาร อันว่าเบญจกามคุณทั้ง ๕ ประการ คือรูปเสียงกลิ่นรสสัมผัส ถูกต้องนี้ย่อมลวงให้สัตว์ทั้งปวงลุ่มหลง ลุอำนาจเจตนาจะเป็นผลเป็นประโยชน์จะมั่นคงจะเที่ยงจะ แท้ไหนหามิได้ บุคคลผู้ใดลุ่มหลงรักใคร่กำหนดยินดีอยู่ในเบญจกามคุณทั้ง ๕ ประการฉะนี้ บุคคลผู้นั้นก็จะเสวยซึ่งความโศกความเศร้าทุกข์ภัยมีประการต่าง ๆ

“ กามํ นิสสาย พหุทุกขา ” ผูกสัตว์เกิดมาในโลกนี้ ถึงซึ่งความทุกข์ความร้อนเป็นอันมากกว่ามากนัก ก็อาไศรยแก่ลุ่มหลงอยู่ในกามคุณ บุคคลอันรักใคร่ลุ่มหลงอยู่ในกามคุณนั้น จะมีโรคพยาธิอาพาธป่วยไข้เป็นอันมาก อนึ่งจะมีข้าศึกศัตรูทั้งหลายมาพาลมอง ปองร้ายเป็นอันมากกว่ามาก เกิดมาแล้วจะเป็นคนเจ้าเล่ห์เจ้ากล เป็นคนโกหกมายาามากนั้น ก็อาไศรยแก่ลุ่มหลงด้วยกามคุณ บุคคลอันหลงด้วยกามคุณนั้น ย่อมจะมีสันดานอันกำเริบเอิกเกริก สันดานนั้นมิได้ระงับ ประกอบไปด้วยทุกข์เป็นอันมาก จะนั่งก็เป็นทุกข์ จะยืนก็เป็นทุกข์ จะเดินก็เป็นทุกข์ จะนอนก็เป็นทุกข์ จะกินก็เป็นทุกข์ รู้เหตุผลอะไรสักหน่อยก็เป็นทุกข์นี้เป็นหนักเป็นหนา ขึ้นชื่อว่าหลงอยู่ด้วยกามคุณนี้ มิได้ระงับทุกข์ ๆ มากกว่ามากนัก ดูกรบพิตรพระราชสมภาร อันว่าสัตว์ทั้งหลายบันดาลที่เกิดมาในวิภวสงสารเที่ยวท่องอยู่ในสงสารวัฏนี้ ถ้ามีสันดานนั้นลุ่มหลงด้วยกามคุณกำหนดในกามคุณนั้นแล้ว ก็ย่อมกระทำอกุศลกรรมอันลามกต่าง ๆ กรรมอันหยาบช้าสาหัสสมควรที่จะกระทำให้เลย ลุอำนาจกามคุณแล้วก็ย่อมกระทำได้ทุกสิ่งทุกประการ บางทีพ่อฆ่าลูกเสียก็มี ลูกฆ่าพ่อเสียก็มี แม่ฆ่าลูกสาวก็มี ลูกสาวฆ่าแม่เสียก็มี พี่ฆ่าน้องเสียก็มี น้องฆ่าพี่เสียก็มี ลุงฆ่าหลาน ๆ ฆ่าลุงเสียก็มี ผัวฆ่าเมียเสียก็มี เมียฆ่าผัวเสียก็มี ขึ้นชื่อว่ากามคุณทั้งห้าประการนี้มีโทษมากกว่ามากนัก บพิตรพระราชสมภารอย่าพึงรักอย่าพึงใคร่ อย่าชอบเนื้อจำเริญพระทัยในกามคุณนั้น จงเหน้อยจงหน่ายจงเกลียดจงอายแก่กามคุณ อย่าได้ติดข้องอยู่ด้วยกามคุณเลย จงสละเสียซึ่งเอื้อเฟื้ออาลัยในกามคุณอันมีโทษมาก เห็นปานดังพรรณนามาฉะนี้

“ มหาราชาริราช ” ข้าแต่พระเจ้าราชาธิราชผู้ประเสริฐ “ ก็ กมมํกํ รมณีย์ ” พระพุทธเจ้าข้า สิ่งดังฤาที่สมควรข้าพเจ้าจะพึงรักใคร่ สิ่งดังฤาที่สมควรข้าพเจ้าจะพึงปรารถนา สิ่งดังฤาที่สมควรข้าพเจ้าจะพึงชื่นชมยินดี จึงมีพระพุทธภูิกาทรัสว่า ดูกรบพิตรพระราชสมภาร “ นิพพานํ เปมํ นิพพานํ รมณีย์ ” พระอมตมะหานฤพานนี้แล สมควรที่พระองค์จะพึงรักพึงยินดี สมควรที่พระองค์จะพึงปรารถนา พระอมตมะหานฤพานนี้เป็นที่ระงับกิเลส เป็นที่ระงับทุกข์ ระงับความโศกโศกาลัย ระงับอุปหะแลภัยอันตรายทั้งปวง พระนฤพานนี้เป็นสุขอันประเสริฐมีพระพุทธภูิกาทรัสฉะนี้แล้วก็โปรดประทานพระธรรมเทศนาสืบต่อไปว่า

“ สุโข วิเวโก ตุมฺหฺสส	สุตธมฺมสฺส ปสฺสโต
อพฺยาปชฺฌํ สุขํ โลก	ปาณญฺเตสุ สณฺณโม
สุขา วิราคตา โลก	กามานํ สมตฺกโม
อสมฺมานสฺส วินโย	เอตํเว ปรมํ สุขํ ”

อธิบายว่า สุขวิเวกกล่าวคือ พระนฤพานอันสงัดจากกิเลส นั้น “ สุโข ” เป็นสุขอันล้ำเลิศ ย่อมบังเกิดแก่บุคคลอันพิจารณาเห็นพระสัทธรรมยนิในพระสัทธรรมนั้น “ อพฺยาปชฺฌ ” ประการหนึ่งบุคคลอันมีสันดานปราศจากโทษหาพยาบาทฆาฏเวรมิได้นั้น “ สุข ” ก็เป็นสุขอันล้ำเลิศ

ประเสริฐ “ ปาณฤตสุ สณฺณโม ” ประการหนึ่งบุพทลที่สำรวมวาจาสำรวมน้ำใจ มิได้ฆ่าสัตว์ตัดชีวิตมิได้เบียดเบียนแก่สัตว์นั้น “ สุโข ” ก็เป็นสุขอันวิเศษในโลกนี้ “ วิจารณ์ ” ประการหนึ่งบุพทลอันกระทำให้แจ้งซึ่งพระนฤพาน มีสันดานปราศจากกรรมได้ยินดีด้วยราคดำรินานนั้น “ สุโข ” ก็เป็นสุขอันประเสริฐ “ กามานํ สมตักกโม อสมิมานสุส วินโย ” ประการหนึ่งว่าบุพทลอันได้อุปธิวิเวกคือพระนฤพานแล้วแลล่วงเสียซึ่งกามคุณบันเทาเสียซึ่งมานะระงับได้สิ้นเสร็จ “ ปรมิสฺสุ ” ก็เป็นสุขอันอุดมล้ำเลิศประเสริฐเที่ยงแท้หนักหนา

“ อาติชรา ” ดูกรบพิตรพระราชสมภาร บุพทลอันได้สำเร็จแก่พระอมตะ มหา นฤพานนั้น จะได้รู้เวียนตายเวียนเกิดเอากำเนิดสร้างรูปสร้างกายนั้นหามิได้ จะได้รู้แก่รู้ชรา มีอินทรีย์อันวิกลวิปริตตามืดมัวหนัก แก้มตอบ ผิวนั่งหตุเป็นเกลียวถอยกำลังวังชานั้นก็หามิได้ บุพทลอันสำเร็จแก่พระนฤพานนั้น มิได้รู้ป่วยรู้ไข้ มิได้รู้ความโสกอาลัยรำไรให้สั่นเลย

“ สนฺตํ ปณฺตี ” พระนฤพานนั้นละเอียดประณีตบรรจงปราศจากทุกข์ปราศจากภัย “ อจลํ ” พระนฤพานนั้นมิได้หวั่นไหวด้วยอำนาจแห่งราคกิเลส “ รมฺม ” พระนฤพานนั้นเป็นอริยนิเวศน์ที่อยู่แห่งพระอริยเจ้าทั้งหลายประกอบไปด้วยความสุขสนุกนี้สบาย “ พรหมสุข ” สุขในพระนฤพานนั้นล้ำเลิศประเสริฐมิได้รู้แปรปรวน มิได้กลับกลายเหมือนสุขในสวรรค์ สุขใน พระนฤพานนั้นตั้งมั่นยั่งยืนเป็นสุขละเอียดเป็นสุขอันแท้ “ นิพพานํ ปิยํ กโรหิปี ” บพิตรพระราชสมภาร จงรักใคร่ปรารถนาในนฤพานศุขนั้นเถิด

เมื่อมีพระพุทธานุภาพตรัสพระสัทธรรมเทศนาอันนี้แล้ว พระยาชมพูบดีได้ทรงฟังก็มีพระทัยเลื่อมใสศรัทธายิ่งนัก ท้าวเธอก็เปลื้องเครื่องราชกกุธภัณฑ์ทั้งห้าออกกระทำสักการบูชาสมเด็จพระมหารัษฎา พระยาทั้งร้อยเอ็จพระองค์นั้นต่างองค์ต่างกระทำสักการบูชาสมเด็จพระมหารัษฎาด้วยเครื่องสักการบูชาเป็นอันมากกว่ามาก ฝ่ายพระยาชมพูบดีจึงกราบทูลถามสืบต่อไปแล้วว่า “ ภาเนตราชอิธราช ” ข้าแต่พระเจ้าราชาธิราชผู้ประเสริฐ พระเจ้าข้า ข้าพเจ้านี้ปรารถนาจะใคร่ได้ซึ่งพระนฤพาน ทำไฉนข้าพเจ้าจึงจะได้พระนฤพานสำเร็จความปรารถนา

ดูกรบพิตรพระราชสมภาร ถ้าพระองค์จะปรารถนาพระนฤพานจงสละสมบัติออกทรงบรรพชาเถิด “ ปพฺพา เซสฺสามิ ” พระเจ้าข้า ข้าพเจ้าก็จะใคร่ทรงบรรพชาทำไฉนจะได้บรรพชาเล่า ดูกรบพิตรพระราชสมภาร บพิตรอย่าปริวิตกเลย ตรัสเท่าดังนั้นแล้ว พระองค์คลายเสียซึ่งอิทธาภิสังขารพระนครอันใหญ่กว้างก็สูญหายกลับกลายเป็นเวฬุวันมหาวิหารขึ้นดังเก่า ส่วนพระพุทธรูปองค์นั้นกลับกลายเป็นสมเด็จพระพุทธรูปเจ้าโดยปรกติฯ

สมเด็จพระเจ้าชมพูบดีเมื่อเห็นสมเด็จพระพุทธรูปองค์อันยังเพศที่เป็นกระษัตริย์ ให้อัตรธานหายกลับกลายเป็นสมเด็จพระพุทธรูปเจ้า ประดับด้วยทิวตัมพาทูลบุรุษลักษณะ แลพระอสีตยานุพยัญชนะรุ่งเรืองไฉไลด้วยฉัพพรรณรังสีหกประการ ประดุจดั่งปริมณฑลพระจันทร์เมื่อวันเพ็ญเดือนสิบสอง พระยาชมพูบดีมีจิตพิศวง ทรงพระราชดำริห์ว่า แท้จริงสมเด็จพระเจ้าราชาธิราชนี้ท่านมีศักดิ์านุภาพควรจะอัศจรรย์ยิ่งนัก ดูดูเป็น คฤหัสถ์อยู่เมื่อตะกี้ บัดเดี๋ยวนี้มา กลับกลายเป็นบรรพชิตแล้วเล่า ฤทธิ์เดชนี้มากแท้จริงแล้ว ทรงพระดำริห์ดังนี้แล้วท้าวเธอก็ตั้ง พระเนตรแลดูพระองค์สมเด็จพระมหารัษฎาอยู่ในสถานที่นั้น

“ ภควา ” สมเด็จพระผู้มีพระภาคย์ ก็มีพระพุทธปฏิมาตรัสสำแดงอานิสงส์บรรพชาว่า ดุกรบพิตรพระราชสมภาร บุคคลอันได้ทรงบรรพชาในบวรพุทธศาสนาพระตถาคตนี้ ผลานิสงส์นั้น มากกว่ามากนัก แม้นบุคลผู้มีฤทธิ์ไปเก็บเอาดอกไม้ส่นทั้งป่าพระหิมวันต์มากระทำสักการบูชา สมเด็จพระพุทธเจ้านั้นนับได้ถึงพันพระองค์ บุษบาไป ๆ ทุกวัน ๆ กว่าจะสิ้นชีวิตของอาตมานั้นก็ดี อานิสงส์แห่งบุชานั้น ก็มีได้เท่าอานิสงส์แห่งบุคลที่ทรงบรรพชาในพระบวรพุทธศาสนา “ โกฎิ พุทธาณิ ทนฺโตปิ ” แม้นถวาทานแก่สมเด็จพระพุทธเจ้า นับได้ถึงโกฏิพระองค์ก็ดีและเอาผลนั้น มาเปรียบด้วยอานิสงส์แห่งบรรพชาในพระศาสนานั้นยิ่งกว่าผลที่ ถวาทานแก่สมเด็จพระพุทธองค์ นับได้ถึงโกฏิพระองค์นั้นอีก แม้จะสร้างพระพุทธรูปอันใหญ่เท่าห้องจักรวาล อันนี้แล้วแลบูชาด้วย แก้วเจ็ดประการสูงขึ้นไปเสมอเขาพระเมรุก็ดี เอาผลนั้น มาเปรียบด้วยผลแห่งบรรพชาก็เปรียบมิได้ ผลแห่งบรรพชาในพระศาสนานี้มากนัก แม้นผู้มีฤทธิ์ จะเอาเขาพระเมรุมาเป็นปากไก่ เอาท้อง อากาศมาเป็นใบลาน จะเอาแผ่นดินดาลมาเป็นแท่งหมึก เอาน้ำในมหาสมุทรเป็นน้ำละลายจะจาทูก หมายซึ่งผลแห่งบุคลทรงบรรพชาในพระบวรพุทธศาสนานั้นจนสิ้นดินฟ้ามหาสมุทร ก็ยังไม่สิ้นผล แห่งบุคลบรรพชาในบวรพุทธศาสนา

“ ปพพิชิตผล อปริมาณ ” ผลแห่งทรงบรรพชาในบวรพุทธศาสนานี้จะนับ จะประมาณ มิได้ อาไศรยเหตุฉะนี้ บรมบพิตรจงครองประเวณีสังฆรัตนะกล่าวคือทรงบรรพชาเป็นภิกษุภาวะ เพื่อ จะกระทำให้แจ้งซึ่งพระอมตมหานฤพานกาลครั้งนี้ “ เอหิ ” เชิญบพิตรทรงพระภูษาकाสาवपित्र อันเป็นธงไชยแห่งพระอรหัตแล้วเชิญบพิตรเสด็จไปทรงนั่งให้สบายในภายในพระอมตมหานฤพาน นี้เกิด นี้แนบพิตรพระราชสมภาร ธรรมชาตอันบุคลหายาก ๔ ประการ “ พุทธุปปาโท ทูลโล ” คือสมเด็จพระพุทธเจ้าได้มาตรัสในโลกนี้แต่ละพระองค์ ๆ นั้น บุคคลจะได้พบได้เห็นเป็นอันยากนั้น ประการ ๑ “ ฌโม ทูลโล ” พระสัทธรรมนี้ บุคคล จะได้พบจะได้เห็นจะได้สดับรับฟังนั้น ก็ได้ เป็นอันยากประการหนึ่ง “ ปัพพิชิต ทูลโล ” เกิดมาแล้วจะได้บวชได้เรียนในพระพุทธศาสนานี้ ก็ได้เป็นอันยากประการหนึ่ง “ สหฤสาสมปนโน ทูลโล ” เกิดมาแล้วจะเป็นคนดีมีศรัทธาเลื่อมใส เชื่อถือในคุณพระรัตนไตรย ยินดีในบวรพุทธศาสนานี้ก็ได้เป็นอันยากประการหนึ่ง เป็น ๔ ประการ ฉะนี้ บพิตรพระราชสมภารได้ประสบพบเป็นพระธรรมชาตินี้หาได้ยากทั้ง ๔ ประการ ดังนี้ เชิญ บพิตรมาไปสู่พระนฤพานกับด้วย พระตถาคตเถิด

“ สตถุ ฌมมถิ สุตวา ” ฝ่ายสมเด็จพระเจ้าชมพูบดี เมื่อพระองค์ได้ทรงฟังพระสัทธรรม เทศนา ด้วยประการฉะนี้ ก็ทรงพระดำริห์ว่า แท้จริง พระเจ้าราชาธิราชนี้ รักใคร่อาตมามากมาย บ้านเมืองร่างกายของเรานี้เราจะถวายแก่พระเจ้าราชาธิราชในครั้งนี้แล้ว พระเจ้าราชาธิราชนี้ ว่า กล่าวแต่ล้วนจะให้ประโยชน์แก่เราสำแดงหนทางอันเลิศรักเรานี้มากมายนักหนา ทรงพระดำริห์ ฉะนี้แล้ว ก็กราบทูลพระกรุณาว่า “ อหิ อุตตานิ นิยุยาเทมิ ” ข้าพเจ้านี้จะมอบเวรร่างกายถวายแก่ พระองค์บัดนี้แล้ว สมบัติในเมืองปัญจาลราชัน ข้าพเจ้าจะขอถวายแก่พระองค์ ตัวข้าพเจ้าก็จะบวช ในสำนักนี้แห่งพระองค์บัดนี้แล้ว “ สพพญญุต ญฺาณณ วิจาเรสิ ” ขณะนั้นสมเด็จพระมหากรุณา ก็ ทรงอาวัชนาการพิจารณาอุปปนิสสัยของพระยาชมพูบดี ด้วย พระสรพพญญุตญาณว่า พระยา ชมพูบดีนี้จะสำเร็จ บาตรแลจีวรอันแล้วไปด้วยพระอิทธิฤทธิ์ ถ้าวามีได้เป็นประการใดพิจารณา ไปก็แจ้งด้วยพระสรพพญญุตญาณว่า “ อตีเตกาเล ” ในอดีตกาลล่วงแล้วแต่หลัง “ กสสปพุทธ

กาล ” ครั้งศาสนาพระพุทธกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น พระยาชมพูบดีเธอบังเกิดเป็นพ่อค้ากำพล ครั้งหนึ่งพานิชนั้นเอาผ้ากำพลไปเที่ยวขายในประเทศเมืองอื่น ไปพบสมเด็จพระพุทธกัสสปอันเสด็จไปทรงบาตร ก็มีจิตรปลันนาการเลื่อมใส จึงอาราธนาสมเด็จพระพุทธองค์เจ้าให้นั่งเหนืออาสนะอันตน ตกแห่งด้วยผ้ากำพลแล้ว ก็ถวายทานบิณฑบาตรแด่สมเด็จพระพุทธกัสสป ครั้นแล้วก็ถวายมิดเล่มหนึ่ง เข็มเล่มหนึ่ง ผ้ากำพลผืนหนึ่งแด่สมเด็จพระพุทธเจ้า แล้วพานิชนั้นกระทำนิทานความปรารภว่า ข้าพเจ้ายังมีสำเร็จแก่พระอรหรรตักกราบใด อันความยาก ความทุกข์ ความเข็ญใจแล้ว อย่าได้มีแก่ตัวข้าพเจ้าเลย พานิชปรารภณานี้ สมเด็จพระพุทธกัสสปเจ้าก็กระทำอนุโมทนาว่า ให้ท่านสำเร็จความปรารภเถิด พานิชนั้นครั้งกลับมาเอนกก็บอกภรรยาให้อนุโมทนา ภรรยานั้นก็โสมนัสปริดาอนุโมทนาทานแห่งสามีของตนแล้วก็ปรารภว่า ขอให้ข้าพเจ้าได้พระนิพพานไปด้วย สามีนี้เกิด

“ ปจจุสกาล ” เวลาใกล้รุ่งวันนั้น สมเด็จพระมรินทราธิราชก็ใช้ให้พระวิศุกรรม ลงมานมิตปรารภปราสาททั้ง ๔ ให้แก่พานิชผู้เมียในประเทศนั้น เมื่อพานิชผู้เมียได้เสวยสมบัติอยู่ในปราสาทปราสาททั้ง ๔ นั้น เป็นผาสุกกราบเท่าสิ้นอายุแล้ว ก็ได้ขึ้นไปบังเกิดใน ดาวดึงส์สวรรค์ เสวยทิพยสมบัติในวิมานทองสพริบพร้อมด้วยแสนสุรางค์นางเทพธิดา “ ยาวตายุก็ ฐิตวา ” อยู่ ดาวดึงส์นั้นกราบเท่าสิ้นอายุแล้ว ก็จุติจากสวรรค์ลงมาบังเกิดเป็น พระยาชมพูบดีในครั้งนี้ ข้อซึ่งพระยาชมพูบดีได้ลองพระบาทแก้วมณีอันมีฤทธิ์เห็นปานดังนั้น ด้วยอำนาจอันสงส์ที่ถวายมิดตัดไม้สีฟัน ข้อซึ่งได้วิชศรนั้น ด้วยผลานิสงส์ที่ถวายเข็มตกว่า พระยาชมพูบดี ถึงซึ่งอิศราภาพในพื้นชมพูทวีปนี้ ด้วยผลานิสงส์แห่งกุศลบุญอันตนได้บำเพ็ญมาโดยนัยดังพรรณนามาจะนี้

สมเด็จพระมหากษัตริย์ เมื่อพิจารณาเห็นว่าวาสนาบารมีของพระยาชมพูบดี สมควรแก่เอหิภิกขุบรรพชา “ หตถิ ปสาเรตวา ” สมเด็จพระพุทธองค์เจ้า จึงเหยียดออกซึ่งพระหัตถ์เบื้องขวา จึงมีพระพุทธปฏิภาตรัสว่า “ มหาราช เอहि นิพพานาภิโม ” ดูกรบพิตรพระราชสมภาร เชิญบพิตรมานี้เถิด เชิญบพิตรผินพระภักตรเฉพาะสู่พระนฤพานบัดนี้เถิด “ ต่ สุตวา ” สมเด็จพระเจ้าชมพูบดี ได้ทรงฟังพระพุทธปฏิภาตรัสดังนั้น ก็ได้ซึ่งปิตอันมีพรรณห้าประการ บังเกิดแต่พื้นพระบาทกราบเท่าถึงพระเศียร “ นิปิตตวา ” ท้าวเธอก็หมอบลงแทบพระบาทยุคลแห่งสมเด็จพระมหากษัตริย์งามเสมือนดังว่าล่ำกล้วยทองอันน้อมลงกราบทูลว่า “ ภนเต ภควา ” ข้าแต่พระผู้ทรงพระภาคเป็นอันงามพระพุทธเจ้าข้า “ มปพพพาเซหิ ” พระพุทธองค์ได้ทรงพระกรุณาโปรดประทานบรรพชาแก่ข้าพระองค์บัดนี้เถิด

สมเด็จพระมหากษัตริย์มีพระพุทธปฏิภาตรัสว่า “ สุวา ชาเต ธมเม ทุกขสสันต์ พุรหมจริย จเรหิ ” ดูกรบพิตรพระราชสมภาร พระองค์จงประพฤติซึ่งศาสนพรมจรรย์ในสาสนธรรม อันพระตถาคตตรัสเทศนาไว้ บพิตรจงกระทำให้สิ้นทุกข์สิ้นภัยวันนี้นับบัดนี้เถิด ฯ

ในกาลเมื่อสมเด็จพระมหากษัตริย์มีพระพุทธปฏิภาตรัสจะนั้นอันว่าบริกขาร ทั้งแปดประการก็ลอยมาสอดสรวมลงในกายของพระยาชมพูบดี ๆ ก็รับพระราชทานเอหิภิกขุบรรพชาในบวรพุทธศาสนาในกาลครั้งนั้น

“ ภควา ราชา นั ปพพาเซตวา ” สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อบรรพชา พระยาชมพูบดีแล้ว ก็บรรพชาพระยาทั้งร้อยเอื้องพระองค์แลอำมาตย์แสนหนึ่งในลำดับนั้น ครั้นแล้วพระพุทธองค์ก็ทรงพระอาวัชนาการว่า กรรมฐานสิ่งใดหนอจะเป็นที่สบายแห่งพระยาชมพูบดี พิจารณาไปก็เห็นแจ้งว่าพระยาชมพูบดีนี้ แต่ชาติก่อนได้บำเพ็ญกุศลบริกรรมได้พิจารณาพระอนิจจังในกฬะระทราศพออันเนาที่ลอยลงไปตามกระแสน้ำ พระยาชมพูบดี นี้มีวาสนาสมควรแก่อนิจกรรมฐาน สมเด็จพระบรมโลกนาถศาสดาจารย์พิจารณาเห็นฉะนี้แล้ว ก็พระราชทานอนิจกรรมฐานว่า “ ภิกขเว ปญจกชนธา อนิจจา โหนติ สขตา โหนติ ปฏิจสมุปปนา โหนติ ” ดุกระสงฆ์ทั้งปวง “ ปญจกชนธา ” อันว่าเบญจขันธ์ทั้งห้าอันกุศลอกุศลกรรมประชุมตกแต่งอาศรัยกุศลอกุศลกรรม เป็นปัจจัยแล้วแลบังเกิดนั้น ย่อมมีสภาวะเป็นอนิจจังจะเที่ยงจะแท้ันหามิได้ “ ขยธมา วยธมา ” เบญจขันธ์ทั้งห้านี้ มีสภาวะสิ้นสูญ ฉิบหายไปเป็นอันเร็วพลันมิได้ตั้งอยู่นาน “ พุพฺพุพฺพกราสวีย ” มีครวนาดูจดังว่าฟองน้ำอันบังเกิดด้วยกำลังเกลียวน้ำ น้ำกระทบแล้วแลถึงซึ่งแตกทำลายไปเป็นอันเร็วพลัน ถ้ามีดังนั้น “ วิชฺชุปมา ” มีอุปมาดังสายฟ้าแลบอันเร็วที่จะอันตรายนหาย “ มายา โหติ ” เบญจขันธ์นี้ย่อมพอลวงให้สัตว์ทั้งหลายลุ่มหลง “ มริจวีย ” มีอุปมาดังตั้งว่าพยับแดด อันพอลวงซึ่งหมู่เนื้ออันธรรมด่าว่าหมู่เนื้อแลเห็นพยับแดดเมื่อเวลาตะวันเที่ยงแลสำคัญว่าน้ำแล่นไปด้วยกำลังอันเร็วพลันครั้งมิได้กินน้ำสำเร็จความปรารถนาก็ถึงซึ่งวิสัยญภาพลุ่มลึงอยู่กับที่ แลมีฉันท สัตว์ทั้งหลายอันหลงด้วยเบญจขันธ์นั้น ก็ถึงซึ่งวิสัยญภาพลุ่มลึงอยู่ในไตรภพโลก มีอายกตนอกจากสังสารโอฆะนี้ได้มีอุปมาดังนั้น ดุกระสงฆ์ทั้งปวง อย่าพึงประโยชน์ด้วยเบญจขันธ์ พิจารณาให้เห็นว่าเบญจขันธ์นี้หาแก่นสารมิได้ เป็นเครื่องเปื่อยเครื่องเน่าสุจิสุจก เมื่อมีพระพุทธานุภาพตรัสบอกพระกรรมฐาน ด้วยประการฉะนี้ พระยาชมพูบดีเถรได้รับประทานฟัง ก็บรรลู่ถึงพระอรหัตตกิเลศธรรมทั้งปวงได้ขาดจากขันธสันดาน “ สพเพราชาโนว อมจา ” ฝ่ายพระยาร้อยเอื้องพระองค์แลอำมาตย์แสนหนึ่ง แต่บัดกาลที่ได้บรรพชาในครั้งนั้นเมื่อได้รับพระราชทาน ฟังกรรมฐาน ได้สำเร็จพระอรหัตพร้อมสิ้นด้วยกัน

“ พลนิกายา ชมพูปติเถเร วนทิตวา ” ฝ่ายพวกพลนิกายทั้งหลายก็ชวนกันเข้าไปถวายนมัสการพระชมพูบดีเถรอำลาเพื่อจะกลับไปสู่บ้านเมืองแห่งตน พระชมพูบดีเถร ก็สั่งเนื้อความมาถึงพระราชบุตรแลพระอรรคมเหสีว่า ท่านทั้งปวงจงบอกว่าเรานี้ประพตติซึ่งโลกุตตรประเวณีเหมือนเรานี้เถิด เมื่อพระชมพูบดีเถรสั่งเนื้อความฉะนี้ พวกพลนิกายทั้งหลายนั้น กลับมาถึงพระนครแล้ว ก็กราบทูลแจ้งประพตติข่าวสาสน์นั้นแก่ นางกาญจนเทวี แลเจ้าศิริคุตรราชกุมาร นางกาญจนเทวี แลเจ้าศิริคุตร ได้ฟังประพตติข่าวสาสน์ ก็เสด็จออกนอกพระนครกับด้วยเสนางคนิกรทั้งหลายเป็นอันมากมาสู่สำนักพระชมพูบดีเถร สมเด็จพระมหากรุณาธิมาสัมพุทธเจ้า ก็ใช้เจ้ามาฆสามเณรให้ย้อมรรคาเข้าไปให้ใกล้ นางกาญจนเทวี แลเจ้าศิริคุตรราชกุมารนั้น มาวันเดียวกับบรรลู่ถึงสำนักของสมเด็จพระมหากรุณา เมื่อเสด็จถึง จึงลงจากสุวรรณสีวิกากาญจนยานมาคมีนางทั้งหลายพันหนึ่ง เป็นบริวารไปสู่สำนักสมเด็จพระมหากรุณา ถวายนมัสการสมเด็จพระพุทธรองค์แล้วก็กราบทูลถามว่า พระพุทธรเจ้าข้า พระชมพูบดีเถรนี้อยู่ในสถานที่ใด ดุโรอุบาสิกางพิจารณาตามสำคัญแต่ก่อนนั้นเถิด ครั้นนั้นพระชมพูบดีเถรณภมิตรูปนั้นถึงพันหนึ่ง แล้วก็นั่งอยู่ในท่ามกลางแห่งรูปนภมิตทั้งปวงนั้น นางกาญจนเทวีนั้นทอดพระเนตรแสวงไปในระหว่างแห่งรูปนภมิต ก็มิรู้จักว่าองค์ไหนเป็นพระชมพูบดีเถร เหตุว่ารูปนภมิตพันหนึ่งนั้น มีวรรณสัณฐานเหมือนกันกับพระ

ชมพูปดีเถร สมเด็จพระมหากรุณาก็รู้แจ้งว่า นางกาญจนเทวีนั้นมิรู้จักพระองค์ พระชมพูปดีเถรจึงมีพระพุทธรูปภาตรัสว่า ดูกรพระราชเทวี “ ปกโกสาหิ ” ท่านจงร้องเรียกพระชมพูปดีเถรตามเคยเรียกแต่ก่อนนั้นเถิด นางกาญจนเทวีก็ร้องเรียกตามเคยเรียกมาแต่ก่อน เมื่อรู้จักองค์แห่งพระชมพูปดีเถรแล้ว นางกาญจนเทวีก็เข้าไปใกล้ถวายนมัสการพระชมพูปดีเถรโดยสัจเคารพ แล้วมาฟังพระสัทธรรมเทศนาในสำนักของสมเด็จพระมหากรุณา พระนางมีศรัทธา จึงตมวয়พระเกษเลป็นแก้วบูชาพระสัทธรรมเทศนาแล้วก็ขอบรรพชาอุปสมบทพระพุทธรองค์ก็ส่งไปให้บวชในสำนักของพระพิมพาเถรี ภิกษุณี นางกาญจนเทวี ก็ได้สำเร็จพระอรหัตผลในขณะที่ทรงบรรพชาปรากฏในบรรพพุทธานุสาสนา ได้บัญญัตินามชื่อนางายากาญจนเถรี เจ้าศิริคุตรนั้นก็บรรพชา ในสำนักแห่งพระชมพูปดีเถร ก็ได้สำเร็จพระอรหัต “ สพเพ ปริสา ” บริษัททั้งปวงอันเช่นนั้น ก็ได้ประดิษฐานอยู่ในอริยมรรค ๔ มีโสดาเป็นต้นเป็นประธาน “ พลนิกายา ” อันว่าพลนิกายทั้งหลายนั้น ก็สมาทนเอาศีลห้าประการแล้วก็ชวนกันกลับมา

เอวก็มี ด้วยประการฉะนี้

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ	:	นายชัชวาล อัครมากุล
วัน/เดือน/ปี เกิด	:	๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๒๔
สถานที่เกิด	:	กรุงเทพมหานคร
ประวัติการศึกษา	:	ปริญญานิติศาสตรบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีการศึกษา ๒๕๔๕ ปริญญานิติศาสตรมหาบัณฑิต สาขากฎหมายอาญา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีการศึกษา ๒๕๔๙
ประสบการณ์การทำงาน	:	- นิติกร สำนักงานเทศบาลตำบลบางเตย อำเภอสามโคก จังหวัดปทุมธานี - นิติกรชำนาญการ
สถานที่ทำงาน	:	สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ
ปีที่เข้าศึกษา	:	ปีการศึกษา ๒๕๕๕
ปีที่สำเร็จการศึกษา	:	ปีการศึกษา ๒๕๖๐
ที่อยู่ปัจจุบัน	:	๑๒๘ หมู่ที่ ๑ ตำบลปากเกร็ด อำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี